Rbl. 1.17

A. TŠAKOVSKI

Blokaad

I

A. TŠAKOVSKI

Blokaad

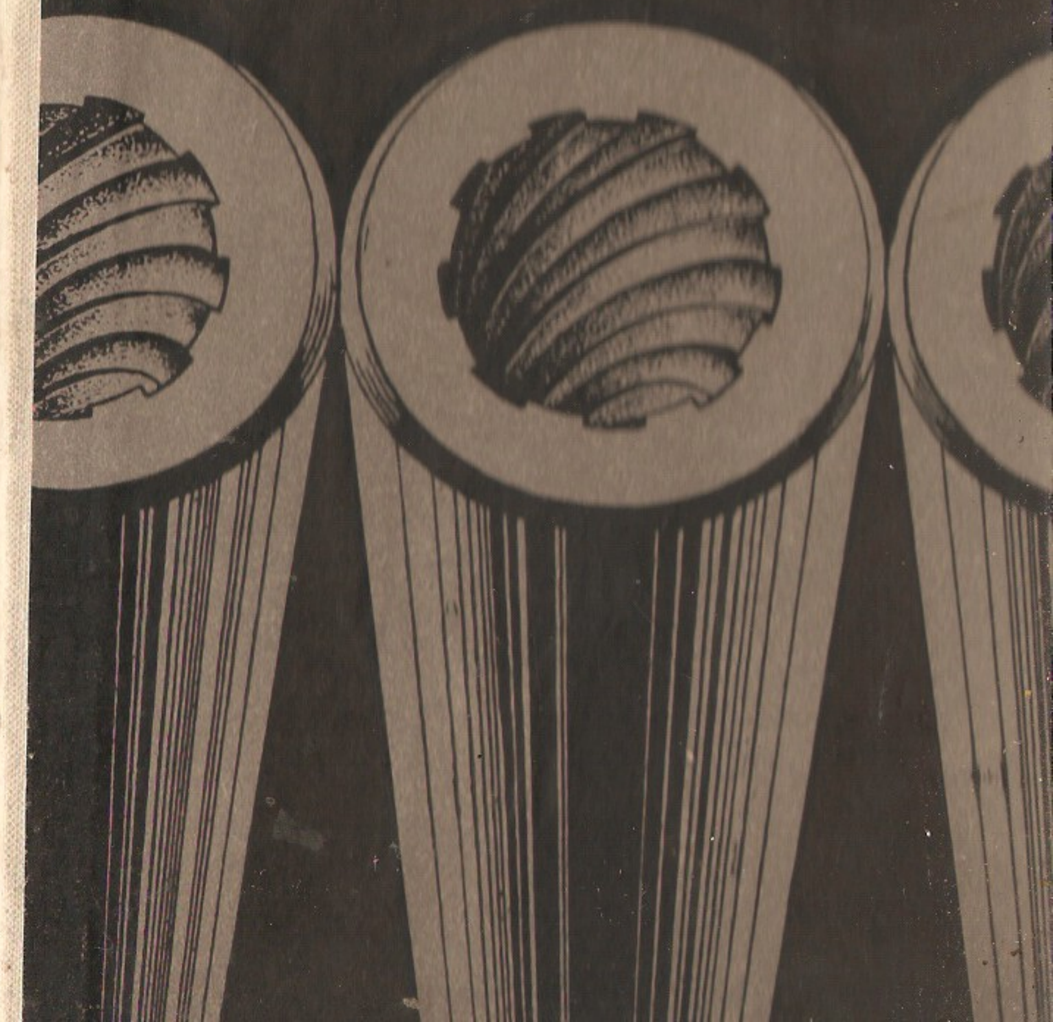

A. TŠAKOVSKI

BLOKAAD

I

Tõlkinud Juhan Jürna

Kirjastus «Eesti Raamat» Tallinn 1974

V 2
T 78

Originaali tiitel:

Александр Чаковский
Блокада
Роман

«Знамя» № 10—12, 1968
«Знамя» № 1—3, 1970

Kunstiliselt kujundanud Henno Arrak

7—3—2
157—75

© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1974

ESIMENE RAAMAT

I

«Nüüd aga räägi, kuidas sa küll julgesid? Kuidas?!»

Nad istusid hotell «Moskva» väikeses numbris, kuhu Zvjagintsev äsja üle oli kolinud. Kremlist oli Zvjagintsev tagasi tulnud koos Koroljoviga: nad olid juba viis päeva elanud koos, see tähendab — ühes võõrastemajas ja ühel korrusel, ainult et polkovnik Koroljov omaette toas, major Zvjagintsev aga viie voodiga ühiselamus.

Kuid täna, kui nad korrapidajast mööda läksid ja Koroljov oma toa võtme võttis, Zvjagintsev aga hakkas piki koridori kohe edasi minema, oletades, et küllap keegi tema toa elanikest ikka kohal on, peatas teda korrapidaja.

«Teid on ümber paigutatud, seltsimees komandör,» ütles see kahvatu näo ja helepunaseks värvitud huultega lüheldast kasvu eakas blondiin. «Asjad on juba sinna viidud. Teie kohver. Omaette numbrisse!»

«Kas räägite minuga?» küsis Zvjagintsev hämmastunult. «Kuid me sõidame ju täna õhtul «Strelaga» ära.»

«Mina ei tea midagi, see on direktsiooni korraldus.» Naine ulatas tähendusrikkalt naeratades Zvjagintsevile võtme, püüdes nagu mõista anda, et teab siiski palju rohkem, kui räägib.

«Vahva!» muigas Koroljov. «Kiire reageerimine! Lähme, major, näita oma uusi valdusi!»

«Milleks see kõik?» Zvjagintsev kergitas arusaamatuses kulme, kui nad astusid väikesesse tuppa, kuhu mahtus siiski üpris palju mööblit: kirjutuslaud, kaks tugitooli, helesinise päevatekiga kaetud voodi ja keset tuba, sinise riidest lambivarju all, veel üks ümmargune laud.

Paokil uks viis vannituppa.

«Mis ma siin peale hakkan?» küsis Zvjagintsev ringi vaadates. «Kolme tunni pärast peab ju...»

Ta tõmbas vormipluusi varruka üles ning heitis pilgu kellale.

«Ah et mis peale hakata?» kordas Koroljov. «Haa! Seda küsi minu käest. Mina tean.»

Ta astus kirjutuslaua juurde, võttis telefonitoru hargilt, valis numbri ja küsis:

«Kas restoran? Tähendab, niisiis . . .»

. . . Ja nüüd istusidki nad ümmarguse poleeritud laua taga. Kelner oli äsja toonud Koroljovi tellitud õhtusöögi — biifsteegid, mis olid kaetud kummulikeeratud supitaldrikutega, et ei jahtuks, kartulid väikeses kastrulis, sibularõngastega heeringa, pudeli konjakit ja klaasid —, selle kõik lauale pannud ning ära läinud.

«Nüüd on aga lugu niisugune,» ütles Koroljov, sirutades välja oma peeglina läikima löödud kitsastes säärikutes jalad, «et sööma-jooma ma ei hakka. Ega lase sul ka hakata. Enne kui kõik ära räägid. Kuidas sa küll julgesid? Lase käia! Jutusta!»

Zvjagintsev kehitas õlgu ja naeratas kohmetult.

«Saatsin presiidiumi kirja. Ma polnud üldse kindel, et see pärale jõuab. Ja ongi kõik.»

«Noh, kuule! . . .»

Koroljov lahutas arusaamatuses käsi, võttis siis laualt pudeli ja laskis pilgul ringi käia, otsides korgitõmbajat. Seda laualt leidmata surus ta pudeli kõvasti oma suurde pihku, keerutas kiiresti, kuni vedelik pudelikaela tõusis, ning lõi siis korgi ühe hoobiga välja.

«Vahva,» ütles Zvjagintsev jälle naeratades.

«Vana oli mul voorimees. Oli teisel ühehobujõuline transpordivahend. Ega tema punnivinnaga ümber käia osanud. Liiatigi olid pudelitel tol ajal tõelised korgid. Nii et tegin selle kooli juba lapsepõlves läbi.»

Ta valas konjakit klaasidesse, vaatas Zvjagintsevile otsa, vangutas umbusklikult pead ja muigas.

«Ah et saatsid kirja? Võtsid taskust märkmiku, kritseldasid paar rida paberile ja asi ants?»

Zvjagintsev vaikis.

«Kas sa vähemalt seda kirjutasid, kes sa oled?» ei jätnud Koroljov järele. «Võib-olla peeti sind mõneks kindraliks? Aukraadi, oma aukraadi sa ikka märkisid juurde?»

«Võtame parem ühe napsi, Pavel Maksimovitš,»

sõnas Zvjagintsev, tundes äkki, et on nõrkemisest väsinud, ja sirutas käe klaasi võtma.

«Ei, oota!» hüüdis Koroljov ning kattis Zvjagintsevi klaasi kiiresti oma laia kämblaga. «Pean selgusele jõudma. Kui keegi mulle näiteks räägiks, et Aljoška Zvjagintsev esimesena rünnakule tormas, usuksin seda. Et ta tundmatu konstruktsiooniga miini oma kätega kahjutuks on teinud . . . Oletan, et ka see võiks võimalik olla. Aga see . . . Tuhat ja tuline! Stalin! Rahvakomissar! Marssalid! Kindralid ümberringi! Ja äkki: «Sõna on seltsimees Zvjagintsevil Leningradi sõjaväeringkonnast!» Ma ei saanud algul arugi: peaksin nagu kõiki oma ringkonna ülemusi tundma, aga mis Zvjagintsev see järsku välja kargas? Siis aga vaatan — tule jumal appi! — tema hiilgus Aleksei Vassiljevitš sammub mööda vahekäiku kõnepuldi poole . . . Annan sulle ausõna: kui ma tol hetkel poleks istunud, vaid seisnud, oleksid jalad hirmust, mida sinu pärast tundsin, nõrgaks läinud!»

Koroljov lahutas jälle käsi, raputas siis oma suurt pead ja ütles:

«Olgu. Joome. Soovin õnne! Ei, oota!» mõtles ta äkki ümber ja kattis Zvjagintsevi klaasi jälle peoga. «Esmalt kõige tähtsamast. Mida seltsimees Stalin sinult küsis?»

«Sa ju kuulsid.»

«Kuulsin, kuulsin! Siin hakkab juba ainuüksi sellest, et isiklikult tema sõnu kuuled, pea ringi käima. Kõik sõnavõtud panin kirja, selle aga jätsin vahele. Oota . . .»

Koroljov pööras end koos tooliga ümber, võttis kirjutuslaualt planšeti, otsis sealt paksu märkmiku ning hakkas seda lehitsema, pomisedes:

«Niisiis . . . Meretskov . . . Grendal . . . Kuznetsov . . . Aga kus see sinu sõnavõtt siis on? Näe, sina oled mul ka vahele jäänud, major! Jumala eest! Olin nii erutatud, et unustasin kirja panna. Olgu, seda jõuab. Nüüd aga korda mulle seltsimees Stalini repliiki. Noh? Vaata, et sa seda ainult täpselt teed!»

Koroljov võttis rinnataskust täitesulepea ning seda paar korda vaiba kohal raputanud, oli kirjutamiseks valmis.

«Täpselt enam ei mäleta,» ütles Zvjagintsev.

«Ei mäleta, mida Stalin ütles?» küsis Koroljov kõige siirama imestusega.

«Sõna-sõnalt ei mäleta,» kordas Zvjagintsev vaikselt. «Ma olin ju ka kõvasti pabinas... Oota. Mina vist ütlesin, et meil ei jätkunud tehnikat, et...»

«Ma ei küsi su käest, mida sina ütlesid,» katkestas Koroljov teda, «ma tahan Jossif Vissarionovitši sõnu kirja panna!»

«Aga millest siis mina räägin?» ütles Zvjagintsev järsku ärritudes. «Kui ma seda olin ütelnud, katkestas ta mind ja küsis: «Öelge, kas teie arvates peavad inseneriväeosadel olema...»»

«Ära kiirusta!» hüüdis Koroljov meeleheitlikult. «Ega ma stenografist ole! Räägi aeglasemalt.» Ta lükkas lihataldriku küünarnukiga eemale, pani märkmiku enda ette lauale ning hakkas kirjutama.

««Öelge...»» kordas Koroljov kortsus kulmul.

«Ma ei ole veendunud, kas ta just täpselt nii ütles,» katkestas teda Zvjagintsev. «Ja asi pole minu arvates mitte sõnades, vaid öeldu mõttes.»

«Mõttes, mõttes — olge lahked!» sõnas Koroljov näägutavalt ja jätkas juba solvunud häälega: «Tõepoolest, kas maksab nüüd major Zvjagintsevil raisata oma aega mingisugusele polkovnik Koroljovile! Teda kuulas ju seltsimees Stalin ise, rääkimata igasugustest marssalitest ja kindralitest!» Ta kortsutas oma tihedaid, juba hallinevaid kulme ning lisas sootuks teisel, kalgilt õpetlikul toonil: «Mind kasvatati nii, et seltsimees Stalini sõnu tuleb täpselt tsiteerida. Ma ei tea, kuidas teised, kuid mina isiklikult...»

«Miks te siis nii, Pavel Maksimovitš...» ütles Zvjagintsev vahele, tundes, et ärritus on kadunud, ja endamisi ka ise imeks pannes, kuidas võis ta küll unustada seltsimees Stalini sõnad — ei, mitte öeldu sisu, see oli tal hästi meeles, vaid just sõnad.

Zvjagintsev püüdis keskenduda, meenutada ja kandus kogu oma olemuse ning mõtetega uuesti sinna, kus ta viimased neli päeva oli veetnud.

Sellest, et Moskvas kutsutakse kokku nõupidamine, mis on pühendatud äsja lõppenud Soome sõjale, sai Zvjagintsev teada juba kaks nädalat varem. Talle rääkis sellest ringkonna inseneriväeosade tegevuse kohta ning olla valmis vajaduse korral ise Moskvasse sõitma.

See oli õhtul, just enne tööpäeva lõppu.

Zvjagintsev väljus staabist, mis asus Uritski väljakul (endine Lossiplats) ja läks jalgsi piki 25. Oktoobri prospekti, mida kõik vana harjumuse kohaselt Nevskiks nimetasid, Liteinõi prospektile, et sealt trollibussi istuda. Seda teed käis Zvjagintsev töölt tulles iga päev — iga päev pärast Soome sõja lõppu, mil ta rindelt tagasi koju, Leningradi oli jõudnud, varem aga, enne sõda, oli ta aja kokkuhoiu mõttes istunud trollibussi juba Nevski ja Gogoli tänava nurgal.

Sõja ajal oli Zvjagintsevil ainult üks kord Leningradis käia õnnestunud. Linn hämmastas tookord teda. Lühikeseks ajaks staapi sõites nägi ta esimest korda elus linna, mis oli pimedusse uppunud. Üine pimedik, mida aeg-ajalt läbisid vaid signaalrakettide viirastuslikud tuled, oli seal, Karjalas, keset hangi loomulikuna paistnud, vaatamata kahurimürinale ja snaiperite kuulide pehmele vihinale — tundus, nagu viskaks osav poisikesekäsi lutsu.

Siin mõjus kõik aga hoopis teisiti. Siin ei tulistatud ja polnud ka lumehangi, kuid pimedusse uppunud suurlinn, mis Zvjagintsevi mälestustes õhtuti alati tuhandetest tuledest valgustatud oli olnud, jättis raske ja rusuva mulje.

Ning mitte ainult temale. Kõigile leningradlastele andis Soome sõda palju teravamalt tunda kui teistele inimestele Nõukogudemaal. Esmakordselt pärast revolutsiooni ja sellele järgnenud laost oli see linn pimedusse vajunud: kardeti Soome lennuväe pommirünnakuid. Hospidalidesse ja kliinikutesse hakati tooma haavatuid ning külmavõetuid.

...Kuigi sõja lõpust oli möödunud juba nädalaid, pakkus Zvjagintsevile ikka veel suurt naudingut jalutada jälle tuledesäras Nevskil, peatuda vaateakende ees ning tunda heameelt, et kõik on nagu vanasti ja harjunud elukord kõigutamatult taastatud.

Juhtus nõnda, et Zvjagintsevist, ringkonna inseneriväeosade valitsuse ühest komandörist, sai sõjakuudel üks valitsuse ülema vahetuid abilisi. Tema eelkäija oli juba teisel sõjapäeval kindlustuste eesliinil inspekteerides saanud mürsukillust raske peahaava.

Kogemuste poolest — ta oli alles kahekümne kaheksa aastane ning ainult kaks aastat tagasi lõpetanud sõjaväeinseneride akadeemia — näis Zvjagintsev nii kõrgele kohale sobimatu olevat. Kuid sellele vaatamata tuli ta kõigega toime. Lisaks peeti Zvjagintsevist lugu. Kaks korda järjest valiti ta nagu polkovnik Koroljovgi sõjaväeringkonna staabi parteibüroosse.

Ja nüüd, saanud käsu eelseisvaks Moskva nõupidamiseks materjalid ette valmistada, kõndis Zvjagintsev aeglaselt mööda Nevskit keset lõputut jalutajate voolu. Talle vastu ning temast mööda kiirustasid neiud viimaseil aastail moodi läinud barettides, pikkades kitsastes seelikutes ja madala kontsaga kingades; noormehed kandsid samuti moodsaid halle flanellpükse, musti taljes pintsakuid ning pikkade kraenurkadega helesiniseid särke, nende lipsud olid hiiglasuurde ruudukujulisse sõlme seotud. Igal tänavanurgal müüdi lilli. Populaarse kohviku «Nord» ees seisis lühike järjekord... Kõik oli Zvjagintsevile nii tuttav, kõigega oli silm nõnda harjunud, et mälestused äsjasest lühikesest, kuid ohvriterohkest sõjast, mis mõtlemapanevalt oli häirinud tavalist elurütmi, muutusid kuidagi ähmaseks ning valgusid laiali.

...Et ka temal tuleb Moskvasse minna, sellest sai Zvjagintsev teada kõigest kaks päeva enne ärasõitu.

Kõik ülejäänu läks nii kähku, et ei jäänud aegagi erilisteks mõtisklusteks.

Varahommikul tõid autobussid «Strelaga» Leningradist saabunud sõja- ning meremehed «Moskva» hotelli, kus igaühe jaoks vastavalt tema aukraadile ning ametikohale oli kinni pandud tuba või koht. Vaevalt jõudsid nad oma kohvrid sisse kanda ja kiiruga habet ajada, kui juba tuli hakata Kremli poole liikuma. Võõrastemajast polnud Spasski väravani kuigi palju maad — tarvitses vaid ületada Punane väljak. Mõningane viivitus tekkis ainult komandantuuris luugi juures, kus anti läbipääsulubasid; liiga palju rahvast oli korraga kokku tulnud.

Kuid Kremli Suurde paleesse jõudsid kõik õigeks ajaks ja alles siin, Andrejevski saalis, kõigi nende Punaarmee ja laevastiku kõrgeimate komandöride, eri väeliikide ülemjuhatajate — jalaväe-, suurtükiväe-,

lennuväe- ning mereväekomandöride hulgas hakkas Zvjagintsev taipama, kuhu ta nii ootamatult oli sattunud.

Nõupidamisel viibis ka Stalin.

Kui ta presiidiumi külguksest saali tuli, saadetuna paar sammu temast tagapool astuvatest marssalitest ja kindralitest, ning pikast punase kaleviga kaetud lauast möödus, tõusid kõik püsti ja aplausimürin segunes klapptoolide paukumisega.

Kuid koosoleku juhataja kohale ei asunud mitte tema, vaid Vorošilov. Tema kõrvale istus Nõukogude Liidu marssal Timošenko.

Stalin aga, kellelt Zvjagintsev silmi ei pööranud, võttis istet presiidiumi tagumise toolirea otsal, kuid juba mõne minuti pärast tõmbas taskust välja piibu, tõusis püsti ja hakkas aeglaselt jalutama presiidiumis istuvate inimeste selja taga. Piltidelt nii tuttavas hallis vormikuues, jalas tsiviillõikega pükste peale tõmmatud säärikud, küünarnukist kõverdatud käes piip, nõnda kõndis ta vaikselt edasi-tagasi, istudes aeg-ajalt oma kohale tagareas, kuhu enesestmõistetavalt keegi teine ei istunud, ning tõusis siis uuesti, et jätkata oma käratut edasi-tagasi käimist.

Vahetevahel katkestas Stalin kõneleja jutu, esitas küsimusi ning tegi lühikesi märkusi.

Saalis oli vaikne, aga kui Stalin aeglustas oma niigi aeglast, kuuldamatut sammu ja tähelepanelikult kõneleja poole vaatas või siis veidi tõstis pihku surutud piibuga kätt, muutus vaikus veelgi sügavamaks, sest kõik said aru: ta tahab midagi öelda. See aga, kes tribüünil seisis, jäi tahtmatult vait ning pöördus Stalini poole.

Nõupidamine kestis mitu päeva. Juba esimesest päevast võttis jutt terava vaidluse iseloomu. Üksteise järel astusid tribüünile Zvjagintsevile hästi tuntud nimedega väejuhid. Nende näod olid portreedelt tuttavad. Kõik kõnelejad märkisid üksmeelselt, et Punaarmee on hästi relvastatud. Ja sellele vaatamata, kinnitasid sõnavõtjad, tunneb armee isikuline koosseis, eriti jalaväg, veel halvasti sõjatehnikat, ei oska seda talvetingimustes kasutada. Peaaegu kõik olid arvamusel, et loode- ja põhjarinde väed olid operatsioonideks halvasti ette valmistatud, ei jätkunud miinipildujaid ega suuski, mida

soomlastel oli rohkem, side- ja juhtimisvahendid olid ebakindlad, talveriietus aga polnud mugav...

Kui sel ajal oleks keegi soovitanud Zvjagintsevil kõnepulti astuda ja sõna võtta, oleks ta sellesse suhtunud kui ettepanekusse lennukist langevarjuta alla hüpata.

Miks ta siis ikkagi lõpuks ise niisugusele otsusele jõudis? Kuidas see kõik juhtus?...

See oli nii.

Kas tundus mõnele inimesele sõjaväe juhtkonnast, et nõupidamine kipub minema liiga teravaks ja kriitiliseks, või leidsid mõned väejuhid lihtsalt, et nende enesearmastusele ja prestiižile võidakse anda raske hoop, nii või teisiti, aga nõupidamise eelviimasel päeval tajus Zvjagintsev mõnes sõnavõtus uusi, eelmistele mitte omaseid enesega rahulolu noote.

Üks marssal aina ülistas oma kõnes vaprat Punaarmeed, kes oli võitmatu Mannerheimi liini läbi murdnud, seejuures aga ei maininud ainsagi sõnaga, mis see meile maksma oli läinud.

«Miks ta säärasel nõupidamisel sellest niiviisi räägib?» küsis Zvjagintsev endalt meelekibedusega. Kuna ta rindevägedes kogu sõja kaasa oli teinud, teadis ta niisama hästi kui teised, mis oli Mannerheimi liin — kõige tugevam kindlustus seni teada olevaist — ning kui vaprad olid olnud seda ründavad punaarmeelased.

Ja kui sellest kirjutati ajalehtedes, võttis Zvjagintsev kõike iseenesestmõistetavana.

Kuid siin, niisugusel nõupidamisel, Stalini enda juuresolekul, kes peab sellest sõjast teada saama kogu tõe...

Järsku näis Zvjagintsevile, nagu oleks ta jälle Karjalas, ja kõik kerkis uuesti tema silme ette: lumehanged, neisse uppuvad kahurid, purustatud tankid, külmunud inimesed, pimendatud Leningrad... Kõrvus hakkas vilistama tuul ja ta ei kuulnud enam midagi peale tuule ulumise, kuulipildujavalangute ning snaiperite kuulide vihina. Siis kadus aga kõik peale valge märkmikulehe, mis lebas tema ees laual.

Ja siis, peaaegu automaatselt, endale oma tegevusest aru andmata, kirjutas Zvjagintsev sellele lehele: «Palun sõna!» Lisas oma aukraadi ja nime, rebis lehe

välja ja puudutas täiesti mehhaaniliselt enda ees istuva paljaks raseeritud peaga kindrali õlga.

See vaatas tagasi, kõõritas Zvjagintsevi silmanurgast ja sirutas üle õla harali sõrmedega käe. Ning Zvjagintsev torkas neljaks murtud paberilehe kindralile pihku.

Zvjagintsevi teadvusesse jõudis arusaamine sellest, mis ta oli teinud, alles mõne hetke pärast. Ta mõistis, et oli saanud hakkama rumalusega, mida nüüd enam polnud võimalik heaks teha: palunud sõna niisugusel — niisugusel! — nõupidamisel, ilma et oleks varem ette valmistanud ja kõnelejate enamiku eeskujul midagi paberile pannud.

Järgmiseks mõtteks oli kiri kinni pidada, enne kui see presiidiumi jõuab, tagasi võtta ja väikesteks tükkideks rebida. Zvjagintsev koguni kergitas ennast istmelt ning vaatas eespool istuvate inimeste selgi, püüdes liigutustest aimata, kes praegu seda kurjakuulutavat sedelit edasi annab. Kuid asjata! Näis, et esimestes ridades istuvad kõik mehed liikumatult või teevad keskendunult ülestähendusi oma märkmikkudesse.

Siis püüdis Zvjagintsev end lohutada mõttega, et kirjake võis piki tooliridu rännates kaotsi minna, et keegi võis järjekordset kõnelejat kuulates selle hajameelselt kõrvale panna, unustada edasi andmast või lihtsalt maha pillata.

Zvjagintsevi pilk rändas presiidiumi poole, õigemini väikesele, siia vaevalt paistvale kastikesele laual presiidiumi ees, kuhu lasti sisse saalist saabuvad kirjad. Paistis, et mitte keegi ei tõusnud esimestest ridadest ega läinud selle lauakese juurde.

Ja kui pikk hea rühiga sõjaväelane järjekordselt kusagilt kõrvaluksest saali astus ning käe kasti pistis, et sinna kogunenud kirjad välja võtta ja presiidiumile anda, rahunes Zvjagintsev juba peaaegu täiesti: ta oli veendunud, et tema kirja kastis ei olnud.

Mehhaaniliselt jälgis ta sõjaväelast. See läks kergel sammul, hoides kastikese sisu väljasirutatud käes, presiidiumi viivast trepist üles, astus paar sammu, püüdis nähtavasti jõuda sel hetkel koosolekut juhatava Timošenko juurde, kuid märganud otse enda poole tulevat Stalinit, pööras kiiresti ning kaugeltki mitte sõjaväelaslikult ümber, jooksis tagasi, pani kirjad laua taga

istuva kõige äärmise kindrali ette, ruttas trepist alla ja kadus. Kindral ei hakanud kirju lugema, vaid seadis need korralikult üksteise peale ja ulatas oma naabrile, samuti piltide järgi tuttavale kindralile. Niiviisi käest kätte rännates jõudsid kirjad Timošenkoni.

«Aga äkki on minu oma ka nende hulgas?» mõtles Zvjagintsev uuesti tõusva erutusega. «Mis siis, kui ma lihtsalt ei pannud tähele?

Ah, jama!» rahustas ta ennast. Kui oletadagi, et kiri jõuab või on jõudnud presiidiumi, ei anta talle niikuinii sõna. Kes ta niisugune on? Kes teda tunneb? Pealegi on kuulda, et nõupidamine juba homme lõpeb. Ja räägitakse, et ees on veel Stalini enda kõne...

Zvjagintsevile anti sõna õhtusel istungil.

Esimesel sekundil pärast seda, kui koosoleku juhataja oli lausunud tema nime, ei liikunud Zvjagintsev paigast. Ta sai oma rumalast ja mõttetust käitumisest aru alles siis, kui saalis tekkis kahin ja inimesed hakkasid ringi vaatama, et järjekordset kõnelejat näha.

Siis kargas Zvjagintsev püsti ja hakkas kiirel sammul, peaaegu joostes piki vahekäiku selle kauge ja kohutava trepi poole minema, mis presiidiumi viis.

...Ta ei mäletanud, kuidas rääkis, kuid tal oli hästi meeles, millest rääkis. Zvjagintsev tõi ilma igasuguse konspektita kuuldavale mõtted, mis teda hommikul marssali juttu kuulates oma võimusesse olid võtnud. Neil minuteil ei näinud ta enda ees olevaid inimesi ja unustas ka need, kes tema selja taga istusid — marssalid ja kindralid, kelle kõrval ta poleks ennast tavalisel ajal isegi mõttes suutnud kujutleda.

Zvjagintsev rääkis sellest, mida hiljuti oli omal nahal tunda saanud ja millest nii palju oli sõpradega kõneldud: sellest, et soomlased taganedes purustasid enda järel kõik sillad ning teed, lõid niisuguse surnud tsooni, mida lühikese ajaga oli võimalik ületada ainult täisväärtusliku ning õigesti jaotatud tehnilise varustuse korral...

«Meil seda aga ei olnud! Ei olnud!» kinnitas Zvjagintsev kirglikult ja kibedusega. «Iga meeter läbitud teed, iga snaiperite tule all maasse taotud vai, iga uus sillakaar tuli meil kinni maksta rohke verega... Me ei kaeba, ei,» jätkas Zvjagintsev, «me teame, et sõda tähendab verd ning kannatusi. Aga kui meil oleks

olnud küllaldaselt tehnilisi vahendeid, kui meil oleksid olnud tõeliselt mobiilsed sapööriväeosad, siis...»

Ja sel hetkel katkestas Zvjagintsevi Stalin. Zvjagintsev ei näinud Stalinit ega taibanud, et Stalin tahab midagi öelda. Ning sellele vaatamata, et kogu saal nägi, kuidas Stalin, jõudnud presiidiumilaua otsani, astus sammu ettepoole ja tõstis käe pihkusurutud piibuga sujuvalt veidi üles, nagu ta tegi alati, kui pöördus kõneleja poole, rääkis Zvjagintsev edasi. Ja veel enam: märganud, et kõigi pilgud, kogu saali tähelepanu kandusid temalt kusagile kõrvale, taibanud lõpuks, et Stalin tahab midagi öelda, rääkis Zvjagintsev ikkagi edasi.

Ta kartis, et tal ei lasta ära öelda kõige tähtsamat, mille pärast ta siia kõnetooli üldse oli roninud, ning rääkis aina kiiremini ja rutakamalt.

Ta jäi vait alles siis, kui nägi selgesti, et kõigi saalisolijate pead on pööratud paremale — Stalini poole. Alles siis taipas Zvjagintsev, et oli käitunud taktitult, tundis, kuidas nägu õhetama lõi, ning katkestas jutu poolelt sõnalt, mõtet lõpetamata.

Ja kohe kuulis ta Stalini vaikset, igasuguse intonatsioonita häält:

«Seltsimees Zvjagintsev, te arvate järelikult, et inseneriväed peaksid olema niisama liikuvad kui teised väeliigid? Kas saime teist õigesti aru?»

Mõne hetke Zvjagintsev vaikis. Ta oli nii hämmastunud ja kohmetunud Stalini pöördumisest tema poole, et ei saanud aru küsimuse mõttest. Talle tundus, et Stalin tahab veel midagi öelda, et tema, Zvjagintsev, peab nüüd vait olema. Vait olema ja kuulama.

Kuid juba üsna varsti taipas ta saalis valitsevast pingsast vaikusest ja jälle tema poole pööratud ootavatest nägudest, et peab viivitamatult vastama.

«Mida ta minult ometi küsis? Mida?!» mõtles Zvjagintsev meeleheitlikult. «Ah jaa, no muidugi — inseneriväge mobiilsus!» meenus talle juba järgmisel viivul.

Ja siis ütles ta väga valjusti:

«Muidugi, seltsimees Stalin, just nimelt nii!»

Ja lisas kiirustades, nagu kardaks, et Stalin tema vastusest aru ei saa:

«Ainult sel juhul suudame tagada kõigi teiste väeliikide, eriti aga tanki- ja suurtükiväe edasiliikumise.»

Stalin tegi piibuotsaga ebamäärase liigutuse, mis võis tähendada mida tahes, sealhulgas ka seda, et ta jagab Zvjagintsevi seisukohta. Viimasel jäi aga mulje, et Stalin temast ikkagi õigesti aru polnud saanud.

Ja siis, kartes, et nüüd ütleb Stalin midagi niisugust, mis tema mõtte ümber lükkab ja selle nagu mingi teisejärgulise kõrvale heidab, hakkas Zvjagintsev kiirustades ja takerdudes rääkima, mis toimub lahinguväljal, kui tankid ja soomusmasinad peavad abitult peatuma õhkulastud sildade ja tankitõrjekraavide ees, sest pole sapööre, need on kusagile kaugele maha jäänud, või pole vastavaid mehhanisme, et takistusi kiiresti kõrvaldada . . .

Ta ärkas alles oma kohal. Ei mäletanud, kuidas oli oma jutu lõpetanud, kuidas oli tulnud mööda vahekäiku oma kohale saali tagumistes ridades.

Kõnetoolis oli juba uus sõnavõtja — kindral, kelle nime Zvjagintsev ei kuulnud, ja üldse ei kuulnud ega näinud ta praegu midagi, viibides äsja toimunu mõju all, tundmata veel seda ülisuurt kergendust, mis saabus mõni minut hiljem.

Järgmise päeva hommikul kõneles Stalin.

. . . Ja nüüd, istudes numbritoas, kuhu teda nii ootamatult oli paigutatud ja mida tal tegelikult enam üldse vajagi polnud, kuulates polkovnik Koroljovi peale tükkivaid küsimusi, püüdis Zvjagintsev ikka ja jälle mälus taastada, mida Stalin oli öelnud. Ei, mitte seda repliiki, vaid kogu tema kõnet.

Ta ei kirjutanud seda üles, nagu kõik tema naabrid tegid. Juba see fakt iseenesest, et tema, Zvjagintsev, vahetult kuulab Stalinit, haaras teda täielikult. Ta ainult kuulas ja vaatas Stalinit, püüdes tabada iga sõna, meelde jätta kõike: näoilmet, žeste, kõnelemismaneeri . . .

Kuid oli veel midagi, mis takistas Zvjagintsevi kõnet üles kirjutamast.

Asi oli selles, et juba Stalini kõne alguses — ja mida edasi, seda rohkem ning tugevamini — tundis Zvjagintsev, et nende sõnade taga, mida Stalin avalikult

välja ütles, peitub mingi peamine, seni veel varjatud mõte, mingi alltekst.

Zvjagintsev ei taibanud seda kohe.

Stalin rääkis, mida tuleb veel teha, et parandada juhtiva, eriti noorema koosseisu lahingulist väljaõpet armees. Ta rääkis distsipliinist, poliitilisest tööst, vajadusest täiendada relvastust miinipildujatega, eri väeliikide koostööst, sellest, et Kodusõja traditsioonide kultus ja kogemused on takistanud meie juhtivat koosseisu kiiresti ümber orienteerumast ning kaasaegsetele sõjapidamise rööbastele asumast, ja veel paljust muust, mida Zvjagintsev praegu meenutada ei suutnud. Jah, ta rääkis ka Soome sõjast, ja kõik näited ning faktid, mis ta esitas, olid võetud äsjasest lahingupraktikast.

Ja ikkagi seisis selle kõige taga, millest Stalin rääkis — Zvjagintsev tajus seda selgesti — mingi väljaütlemata, kuid tähtis, ärev mõte. Ja kui Zvjagintsev lõpuks selle mõtte ära tabas, kontsentreerus kogu tema tähelepanu just sellele, peamisele, mis nagu allveelaev kord veidi pinnale oli kerkinud, siis aga jälle kohe sügavusse sukeldunud.

Ja nüüd polnud Zvjagintsevil enam kahtlust, et Soome sõjast rääkides mõtles Stalin kogu aeg teisele, palju ohtlikumale, mastaapidelt võrreldamatule otsustavale heitlusele, mis meil ees seisab ja millele kõik need aastad vahetpidamata oli mõtelnud iga sõjamees — vältimatule sõjale fašistliku Saksamaaga. See mõte kerkis Stalini kõnes esile juba päris selgesti, kui ta hakkas rääkima, et fašistide sõjamasin on soomlaste omast mitu korda tugevam. Näis, nagu tahaks Stalin, et kõik selles saalis istuvad inimesed, kogu armee, kogu rahvas saaksid aru, et ees seisab kohutav ja hävitav sõda, kahe süsteemi, kahe leppimatu ideoloogia — kommunistliku ja fašistliku ideoloogia vaheline heitlus.

Selle peamise, otsustava mõtte mõju all oli Zvjagintsev praegugi ning Koroljov püüdis, endale asjast aru andmata, tema tähelepanu sellest kangekaelselt eemale juhtida.

«. . . Nii et seltsimees Stalini sõnu sa ei mäleta?» küsis Koroljov uuesti. «Sul oleks nagu enneaegne skleroos. Hea küll,» heitis ta lootusetult käega, «tuleb teistelt küsida. Aga nii või teisiti — soovin õnne! Selle peale võiks nüüd tõesti juua.»

2 Blokaad

Nad jõid. Koroljov õngitses kahvliga taldrikult heeringatüki ja jätkas, sibul hamba all krõmpsumas:

«Muidugi, kui ta oma kõnes oleks sind otse toetanud, võiksid ennast juba homme polkovnikuks pidada. Ja mine sa tea, ega siin nüüdki nalja ole! Kui sulle niisugusel nõupidamisel sõna anti ja t e m a,» ta rõhutas seda sõna eriti, «tähelepanu köitsid, siis on asi naljast kaugel. Intendandid keerasid, nagu näed, ninad kohe kiiresti pärituult.» Ta pilgutas silma ja libistas üle toa takseeriva vaate. «Isegi mõned polkovnikud pandi kahekesi ühte tuppa elama. Siin aga... ühe-sõnaga — võtame teise jala jaoks kah!»

Nad jõid jälle klaasid tühjaks.

Koroljov päästis vöörihma lahti ja küsis tooli seljatoele nõjatudes:

«Ja millised järeldused tegid sa tema kõnest?»

«Tuleb armeed tugevdada,» vastas Zvjagintsev mõtlikult.

«See on päevselge,» tähendas Koroljov kannatamatult, «ega ma praegu seda küsinud. Mis sa arvad, kas mingisuguseid muudatusi ka oodata on?»

Zvjagintsev vaatas talle küsivalt otsa.

«Ega sa laps ole!» jätkas Koroljov rahulolematult. «Ma mõtlen meie ringkonda. Kas tuleb muudatusi? Noh... ja üldse. Mis sa arvad? Minu arvates on see möödapääsmatu.»

Ta kummardus uuesti laua kohale, valas klaasidesse konjakit ning asus siis biifsteegi kallale.

«Mina tegin teistsuguse järelduse,» ütles Zvjagintsev. «Minu arvates on möödapääsmatu hoopis miski muu. Meil tuleb hakata Hitleri vastu sõdima.»

«Oh-hoo-hoo!» puhkes Koroljov naerma, kahvlit lihatükiga kõrgel hoides. «Kus ilmus alles prohvet välja! Muidugi tuleb! Varem või hiljem. See on lapselegi klaar.»

«Oleks hea, kui ei tuleks varem ega... hiljemgi,» ütles Zvjagintsev tasa.

Koroljovi nägu tõmbus sedamaid tõsiseks.

«Selles on sul peaaegu õigus,» ütles ta, siludes kaeluse külge õmmeldud niiskeks tõmbuvat valget kraed. «Praegu on vist tõesti veidi varavõitu, eks? Meil on tarvis enne mõningaid järeldusi teha, tulgu siis, kui

tahavad. Hea küll,» heitis ta seejärel käega, «hakka sööma, muidu jahtub ära.»

Ta nihutas tooli lauale lähemale ja asus uuesti biifsteegi kallale. Mõnda aega einestasid nad vaikides. Koroljov sõi kärarikkalt ja isukalt, Zvjagintsev aga torkis soonelist liha vastumeelselt kahvliga. Lõpuks lükkas ta taldriku eemale.

Koroljovi käitumine ja toon ärritasid Zvjagintsevi. Ta pidas staabiülema asetäitjat targaks inimeseks ning läbi ja lõhki sõjameheks. Näis, nagu oleksid sel sündimisest peale säärikud jalas ja sõduripluus seljas olnud. Erariideis ei suutnud Zvjagintsev teda üleüldse kujutleda. Koroljov oli eluaeg — seda teadsid staabitöötajad hästi — teeninud armees. Ka kõik tema mõtted ning huvid olid armeega seotud. See oli Zvjagintsevil teada. Kuid see, et Koroljov pärast niisugust nõupidamist, kus räägiti armeele ja kogu riigile eluliselt tähtsatest asjadest, temaga säärasel rõhutatud-muretul, isegi ülbel moel vestles, viis Zvjagintsevi endast välja. «Võib-olla räägib ta minuga sellepärast nõnda, et tahab mulle nii-öelda mu õige koha kätte näidata?» mõtles ta. «Kardab, et ajan nina püsti? Tahab alla kriipsutada, et kuigi mulle niisugusel vastutusrikkal nõupidamisel sõna anti, olen ma tema, polkovniku ja Kodusõja kangelase kõrval ikkagi poisike — noor ja roheline?»

Loomulikult ei rahustanud niisugused mõtted Zvjagintsevi, vaid ajasid ta veel rohkem põlema.

«Ma ei saa aru, Pavel Maksimovitš,» ütles ta, «kas sul tõepoolest siis just niisugusel hetkel kange söögiisu tuli!»

«Ja mis sellest?» küsis Koroljov omakorda jämedalt. «Soldati esmane ülesanne on vats täis laduda. Näljane soldat pole kellegi sõjamees, soovitan teadmiseks võtta.»

«Ei taha tõsiselt rääkida,» mõtles Zvjagintsev veel rohkem solvudes. «Põikleb kõrvale. Arvab, et ma pole tõsiseks jutuajamiseks küps.»

Ja mida enam Zvjagintsev sellest mõtles, seda rohkem tekkis tal soov tõmmata Koroljov just nimelt tõsisesse jutuajamisse.

«Sa, Pavel Maksimovitš, väitsid, et meil on tarvis mõningaid järeldusi teha,» alustas Zvjagintsev uuesti

pealetungi. «Ütle siis, milliseid! Mida sa silmas pead?»

Koroljov tõstis pilgu hetkeks taldrikult, ajas selja sirgu ja vaatas Zvjagintsevi, nagu viimasele paistis, vaevalt märgatava üleolevalt-armuliku iroonilise muigega.

«Milliseid järeldusi?» kehitas ta oma laiu õlgu. «Sa ju tegid ise samasugused järeldused! Tuleb veel sõdida.»

Ja kuigi see oli sõnatud endiselt muretu irooniaga, mis oli ilmses vastuolus öeldu mõttega, haaras Zvjagintsev kohe kinni just nimelt öeldu mõttest.

«Just, just!» hüüdis ta, «aga meie? . . .»

Ta suunas Koroljovile tähelepaneliku ja küsiva pilgu.

See tõstis uuesti pea. Nende pilgud kohtusid. Nüüd ei olnud polkovniku ilmes enam midagi, mis muiet või naeratust oleks meenutanud.

«Mis meie?» vastas Koroljov ootamatult süngel, isegi umbusklikul toonil. «Kõik, mida riik on suuteline armeele andma, selle ta ka annab.»

«Pavel Maksimovitš,» ütles solvunud Zvjagintsev otsustavalt, «miks sa siis niimoodi! Saad ju väga hästi aru, millest ma räägin! Kui sa ei pea mind tõsise jutu vääriliseks, siis ütle otse välja!»

Koroljov muigas.

«Vä-ä-äriliseks!» kordas ta venitades. «Küll leidis aga sõna! Mis ma sulle olen, mõni vürst või parun, et pean sind vääriliseks pidama?»

«Miks sa siis kogu aeg jutuajamisest kõrvale põikled?» hüüdis Zvjagintsev tuliselt.

«Kunagile ma ei põikle: Näed, istun siin, sinu ees.» See lame teravmeelsus valas veelgi õli tulle.

«Ei, põikled, just põikled!» kordas Zvjagintsev kangekaelselt. «Ja teed valesti! Kellega ma siis veel rääkima peaksin kui mitte sinuga! Me ju teenime koos, koos olime ka Kremlis, seltsimees Stalin pöördus ju nii minu kui sinu poole! . . . See pidi mõtetele kindlasti hoogu andma! Sina aga . . .»

«Noh, ja mis siis mina?» ei lasknud Koroljov tal jätkata, pead kangekaelse härja kombel alla kallutades. «Nagu näed, istun, kuulan, tunnen huvi, mis suunas sinu mõtted siis uue hooga liikuma on hakanud. Kanna ette, filosoof.»

Ta rõhutas eriti irooniliselt just viimast sõna.

«Mis puutub siia filosoofia? Tahan rääkida puhtpraktilistest asjadest, mis on tihedalt seotud meie eluga! Eluga ja kohustustega. Kas arvad, et kui olen sapöör, insener, siis ei tohi ma oma ninast kaugemale näha? Ja kui . . .»

«Jäta juba kord see õigustamine!» katkestas Koroljov teda kannatamatult. «Räägi, mis sul siis südamel on!»

«Hästi, räägin!» lausus Zvjagintsev erutatult. Seejärel vaikis hetke nagu mõtteid kogudes. «Tähendab, sõda on vältimatu — kas nii?»

«Oletame, et nii,» nõustus Koroljov.

«Tähendab, ta võib puhkeda juba homme. Eks ole?»

«Noh, see homme on minu arvates ülepakkumine. Aga teoreetiliselt . . . hea küll, oletame. Ja mis siis edasi?»

«Edasi kerkib möödapääsmatu küsimus: kas meie oleme selleks valmis? Räägin loomulikult oma ringkonnast, teistest ei tea ma midagi, ei võigi teada. Ka oma ringkonnas tunnen kõige paremini inseneriväegesid, kindlustusi ja muud sellist. Teeme praegu kokkuvõtteid Soome sõjast, eks ole? Aga kas sa oled kindel, et tulevane sõda on kõiges sarnane Soome sõjaga?»

«Kes nõnda arvab, on loll.»

«Kuid kõige järgi otsustades arvavad mõned nõnda! Just nagu peaksime ka selles sõjas kõikjal Mannerheimi liine läbi murdma!»

«Ma ei saa sinust aru.»

«Kuidas ei saa? Meie ringkonda saadetakse ju praegu massiliselt ainult suurekaliibrilisi suurtükke. Kus on aga õhutõrjekahurid? Ja tankitõrjekahurid? Oled sa neid palju näinud? Aga leŋnukid? Kas arvad, et neid on piisavalt? Kuule, Pavel Maksimovitš,» sõnas Zvjagintsev laua kohale kummardudes vaikselt, «oled sa veendunud, et see seisukoht on nüüd ümber lükatud?»

«Mis seisukohast sa räägid?»

«Noh, eks ikka sellest, et ainult võimalikult vähese verevalamisega ja ainult võõral territooriumil!»

«Tead mis, Zvjagintsev,» ütles Koroljov ja tema hääles kõlasid nüüd täiesti uued, kalgilt karmid noodid. «Jäta parem see demagoogia. Sina kui staabitöö-

taja, ja parteibüroo liige tead väga hästi, et partei mõistis niisuguse seisukoha kui endaga rahulolu meeleolusid tekitava hukka. Nii et jäta loba!» karjatas ta ootamatult valjusti ja lõi oma laia kämblaga vastu lauda.

Zvjagintsev vaatas talle arusaamatult ning segaduses otsa, püüdes taibata, mis võis Koroljovis niisuguse vihapurske esile kutsuda.

Koroljov aga vaikis, nägu punaselaiguline.

«Ma... ei saa aru, mispärast sa vihastusid,» sõnas Zvjagintsev kõhklevalt, «mulle näib, et ma ei ütelnud midagi niisugust...»

Ta vaatas ootavalt Koroljovi poole, kuid see vaikis.

«Imelik inimene!» mõtles Zvjagintsev endamisi. «Tarvitseb vaid kritiseerida mingit ametlikku seisukohta ja sellest on küllalt, et teda marru ajada. Isegi siis, kui see seisukoht on ametlikult ümber lükatud.»

Jah, loosungi «Võit vähese verevalamisega!» oli Keskkomitee otsekohe pärast raske ning kurnava Soome sõja lõppu hukka mõistnud kui vale ning armeed kergelt saavutatavale võidule orienteeriva.

Kuid et seda pikkade aastate jooksul oli juurutatud, ei saanud see loomulikult sadade tuhandete Punaarmee võitlejate ning komandöride teadvusest jälge jätmata kaduda. Ja selles, et tema, Zvjagintsev, seda meelde oli tuletanud ning oma kahtlused välja öelnud, polnud midagi seadusevastast.

Samas tekitasid need jutuajamises Koroljoviga lausutud sõnad Zvjagintsevile täiesti ootamatu efekti. Tema meelest oli polkovnik aus, kuigi omajagu kaval inimene ja sugugi mitte rumal, ning seejuures otsekohene, olgugi et pidas pühalikult kinni sõjaväelise subordinatsiooni printsiipidest. See, kuidas ta reageeris hiljuti armees valitsenud seisukoha süütule kriitikale, üllatas Zvjagintsevi ebameeldivalt, seda enam et ka partei oli selle seisukoha nüüd hukka mõistnud.

Koroljov oli aga ikka veel vait ning vaatas tigedalt ja keskendunult Zvjagintsevile otsa, nii et sellele näis, nagu otsiks polkovnik oma pahameele väljendamiseks kõige sobivamaid sõnu.

Kuid Zvjagintsev eksis. Sest neil vaikusehetkedel mõtles Koroljov hoopis muule. Sellele, mida Zvjagintsev oma madala ametiseisundi tõttu ei võinud teadagi.

Polkovnik meenutas, kuidas ringkonna ülem ja sõjanõukogu liige paari kuu eest ringkonna staabi juhid välja olid kutsunud, et neid informeerida Moskvas toimunud sõjanõukogu istungist. Istungil oli kõne all olnud sõjategevuse plaan Soome vastu, sest kõik valitsuse katsed lahendada riigi loodepiiride julgeoleku küsimus rahulikul teel olid jäänud tagajärjetuks ning soomlaste relvastatud provokatsioonid piiril jätkusid.

Ringkonna ülema informatsioon oli kuiv ning lakooniline. Kuid sellest ilmnes, et Stalin oli teravalt kritiseerinud kindralstaabi ülema marssal Šapošnikovi juhtimisel väljatöötatud plaani. Šapošnikovi süüdistati Punaarmee sõjalise võimsuse alahindamises ja Soome armee võimaluste ülehindamises. Plaan lükati tagasi.

Kuid Koroljovile ja teistele ülema juures nõupidamisel viibinutele oli kõige olulisem, et just nimelt Leningradi sõjaväeringkonna juhtkonnale tehtigi ülesandeks Soome sõja uue plaani koostamine, võttes aluseks sõjanõukogu istungil tehtud kriitika ning märkused.

Seda plaani, mille aluseks oligi vähese verevalamisega sõdimise printsiip, see tähendab — arvestus, et vaenlane kiiresti, vähese jõuga ja reservide erilise koondamiseta purustatakse, olid aidanud koostada kümned ringkonna staabi töötajad, nende hulgas ka Zvjagintsev.

Enamik neist, loomulikult ka Zvjagintsev, ei teadnud midagi sellest teisest, tagasilükatud plaanist.

Kuid Koroljov oli üks väheseid, kes sellest plaanist teadis. Ja tema mõtted rändasid sageli selle juurde tagasi, kui ta luges rindelt tulevaid operatiivteateid ning vestles Karjala maakitsuselt saabunud, külmunud ning kõhast piinatud komandöridega. Ta nägi enda ees täistuisanud teid, mida mööda aeglaselt liikusid Punaarmee väeosad, kandes raskeid kaotusi kahuritulest ja snaiperite tegevusest ning vaeveldes neljakümnekraadise pakase küüsis. Ja temale, Koroljovile, ning teistele staabi juhtivatele töötajatele oli juba siis selge, et on tehtud ränk viga ja et ilmselt see teine, Moskvas tagasilükatud plaan oli õigem. Kuid siiski poleks ta seda kunagi valju häälega välja öelnud...

See päev, mil Moskvas otsustati selle vana plaani

juurde tagasi pöörduda, koondati vajatavad reservid ning Leningradi sõjaväeringkonna baasil loodud Loode-rinde väed võisid laevastiku ning lennuväe toetusel üle minna otsustavale pealetungile, oli Koroljovile pidu-päevaks.

Esimeste lõputute sõjanädalate kibestumisest aitas tal üle saada Mannerheimi liini läbimurdmine, mis tagas meie vägede võidu.

Ta püüdis möödunut mitte meenutada, katsus ennast veenda, et neist sündmustest on tehtud vajalikud järel-dused. Partei otsus mõista hukka vähese verevalami-sega sõjapidamise seisukoht kinnitas tema veendumust.

...Praegu aga ajas see küsimus, mille nii norivalt oli esitanud Zvjagintsev, verisulis sõjamees, kes ei teadnud tuhkagi sellest, mida Koroljovil vaikides taluda oli tulnud, ta lihtsalt marru.

Koroljovile meeldis Zvjagintsev, ta pidas teda ande-kaks ja julgeks komandöriks, kuigi suhtus teatava ette-vaatusega tema tulisusse ning kalduvusse diskuteerida. Niisugustel juhtudel katkestas ta noormeest jämeda-võitu heasüdamlikkusega: «Hea küll, ära vahuta!»

Kuid praegu polnud Koroljovil õnnestunud end vaos hoida...

Zvjagintsev aga, keda väga valusalt riivas niisugune, tema meelest seletamatu vihapurse, vaatas polkovni-kule ning mõtles: «Kas temaga on tõepoolest võimatu avameelselt rääkida? Kas ta tõepoolest iga kord, kui jul-gen astuda erapooletule pinnale ning arutada küsimusi, mis mulle aukraadi järgi ette pole nähtud, muutub nii-suguseks kasarmutüranniks? Mul oleks aga temaga nii paljust rääkida. Tahaksin küsida, kas ta peab sellest lähtudes, mida täna rääkis Stalin, küllaldaseks meie kindlustusvööndit Põhjas? Ja kas väejuhatus ei kavatse vägesid piirile lähemale nihutada? Ja kas võib loota, et saame varsti uue tanki, selle T-34, mille suurepäraste relvade ning soomusega katseeksemplare temal, Zvja-gintsevil, oli kord olnud võimalus väeosades näha.»

...Nüüd, pärast Stalini kõnet, kes kõige järgi otsus-tades on veendunud, et eelseisev sõda on vältimatu, keerlesid Zvjagintsevi peas kümned küsimused, seal-hulgas niisugused, mis talle varem mõttessegi polnud tulnud. Ta vaatas ikka alles pahameelest kobrutavat Koroljovi ja mõtles: «Olgu peale. Sina oled vana ja

kogenud sõjamees. Aga kas ringkonna väeosadesse on sinusuguseid palju järele jäänud? Just sinule peaks hästi teada olema, et peaaegu kaks kolmandikku diviisi- ja polgukomandöridest on uued, vähem kui aasta oma kohal töötanud inimesed. Tõsi küll, neil on Soome sõja kogemused. Kuid kas piisab neist tulevases sõjas?»

Zvjagintsev muigas endamisi, kujutledes, kuidas rea-geeriks niisugustele mõtetele Koroljov, kui tema need vaĭjusti välja ütleks.

Koroljov aga sai samal ajal endast pikkamisi võitu ja mõtles kibedusega, kui imelikuna ning seleta-matuna võis Zvjagintsevile näida tema ootamatu viha-purse.

Kuid mitte mingi hinna eest, mitte mingil juhul poleks ta võtnud endale õigust selgitada selle tõelisi põhjusi. Seda, et meie arvestused kiirele sõjale ning soomlaste peatsele kapituleerumisele paika ei pidanud, teadsid ning mõistsid kõik, kes Karjala maakitsusel olid viibinud. Kuid nad ei teadnud ega tohtinudki teada, et oli olnud veel teine sõjaplaan ja et selle varal olek-sime võib-olla võitnud kiiremini ning väiksemate ohv-ritega. Tema, Koroljov, ei ole see mees, kes külvab Zvjagintsevi hinge kahtluseseemet kõrgema ülemjuha-tuse tegevuse suhtes.

...Niisugused olid nende kahe mehe mõtted, kes 1940. aasta kevadel hotelli «Moskva» numbritoa ümmar-guse laua taga teineteise vastas istusid.

Esimesena katkestas vaikuse Zvjagintsev.

«Olgu, Pavel Maksimovitš,» lausus ta lepitavalt, «võib-olla lasksin tõepoolest kusagil viltu.»

«Ammu oleksid võinud aru saada,» torises Koroljov, mõistes, et Zvjagintsev ei räägi praegu seda, mida mõtleb, tema, Koroljov, aga seda, mida võiks ning tahaks vastata. Ja lisas: «Anna hammastele valu, niigi on juba jahtunud.»

Ent Zvjagintsev ei liigutanud ennast.

«Miks sa ei sööd? Kas mõtted ei anna ikka veel rahu?» küsis Koroljov nüüd juba endiselt üleoleva, veidi iroonilise tooniga.

«Ei anna jah,» vastas Zvjagintsev tõsiselt. Ta oli juba leppinud sellega, et Koroljov ei hakka temaga aru-tama küsimusi, mis nii või teisiti, kas tõeliselt või

ainult tema kujutluses, võiksid riivata kõrgema ülemjuhatuse prestiiži. Nüüd mõtles major hoopis muule. Samuti nagu kõik teised teda hetkel erutavad mõtted, oli seegi seoses eelseisva sõjaga. Kuid praegu ei mõtelnud ta sellele enam sõjaväelasena, vaid kui inimene, tavaline nõukogude inimene, kes on koolipingist alates veendunud selles, et pole midagi kallimat ja õiglasemat ideaalidest, millele on pühendatud miljonite tema kaasmaalaste elu.

«Kuule, Pavel Maksimovitš,» ütles Zvjagintsev, «kuidas see ikkagi nii saab olla?»

«Mis asi?» muutus Koroljov uuesti valvsaks.

«Noh, see ... kuidas ma sulle ütleksin ...» Zvjagintsev kortsutas laupa ja liigutas sõrmi, just nagu püüaks haarata ja formuleerida veel täielikult küpseks saamata mõtet. «Sa nõustud muidugi, et ideed, mida Hitler propageerib, on alatud ja eemaletõukavad?»

«Fakt,» oli Koroljov kohe päri, sisemiselt rahul, et jutuajamine kandub vähem riskantsele teemale.

«Kas inimesed tõepoolest nende ideede eest surma lähevad?» küsis Zvjagintsev.

Koroljov tõusis püsti. Ta tõmbas oma lõdvaks lastud rihma pingule, nööpis krae kinni ja küsis järsku:

«Kuhu sa tüürid, major?»

«Mitte kusagile. Ma lihtsalt tahan teada, kas miljonid inimesed on tõepoolest valmis surema ebaõigete ideede eest?»

«Praegu võib-olla on tõepoolest ...» vastas Koroljov ootamatult väga mõtlikuks muutudes.

«Mida tähendab — praegu?» küsis Zvjagintsev kannatamatult.

«Näen, et sa ei saanud aru,» ütles Koroljov muiates, «ise aga tahad veel psühholoog olla. Hüva. Räägin selgemini. Senikaua kui fašisti selja taga on jõud, läheb ta kas või surma ... Pimesi kas või surma ... Millega mõõdetakse tõelist ideed? Teadliku valmisolekuga anda selle eest oma elu. Ja mitte ainult siis, kui sinu selja taga on jõud, ning mitte ainult kuuma peaga, aga niisama, surmaga silm silma vastu. Selleks on kommunist suuteline. Fašist aga selleks suuteline ei ole.»

«Arvad, et tõstavad käed üles?»

«Ei, seda ma ei arva. Teatud ajani ei tõsta. Ronivad ikka edasi ja röögivad: «Heil Hitler!» Kui me neile aga

nii-öelda sisikonnani jõuame, siis on ka kõigil nende ideedel lõpp.»

«Ja siis ajavad käed püsti?»

«Ei. Veel mitte. Jääb järele hirm. Loomalik hirm: surra ei taha ju keegi. Elu eest võideldes võib vastasele ka kõrri karata. Kuid see pole enam see. See on viimane hingetõmme. Ja fašist sureb nagu koer. Ja mida olekski fašistil enne surma inimestele öelda? «Heil!»? Või «Elagu maailma valitsejad!»? Ei tule välja. Ei kõla enam! See siin ongi vastus sinu küsimusele: ega Hitler oma miljoneid ideedega värvanud. Tõotas magusat elu. Röövi teisi rahvaid, ela ja mõnule!»

«Kuidas see tal ometi korda läks?» jätkas Zvjagintsev visalt.

«Mis sa jamad! Ega sa mind lolliks pea!» hüüdis Koroljov. «Kes sind akadeemias õpetas? Tahad, et mina sulle selgitaksin? Säh siis!» Ta tõusis püsti, tõstis käe üles ja hakkas sõrmedel loetlema: «Hitler kasutas oskuslikult ära situatsiooni, millesse Saksamaa pärast kaotust Esimeses maailmasõjas oli sattunud. See on esiteks. Imperialism, Saksa Wehrmacht, on teinud oma viimase panuse. Fašismile. Talle on antud miljoneid rublasid ... Noh, neidsamu ... marku. See on teiseks. Ka rahvusvahelisele imperialismile on Hitler kasulik. Ta on bastion kommunismi vastu. See on kolmandaks. Ja ongi kogu mehhaanika. Kas nüüd sai selgeks?»

Zvjagintsev astus akna juurde ja lükkas eesriide kõrvale.

Akna taga Ohhotnõi Rjadil kees vilgas elu. Ehmatades liiklejaid signaalidega, kihutasid autod: kõrged kastikujulised «emkad» ja pikad, väljavenitatud kerega «Zis-101-d», meie autotööstuse hiljutised uudistooted. Laternad särasid heledasti. Üle tänava asuvas Rahvakomissaride Nõukogus olid hilisele tunnile vaatamata peaaegu kõik aknad valgustatud.

Ja sel hetkel kerkis viirastusena Zvjagintsevi silmade ette pime Nevski prospekt.

Tundes, kuidas üle kogu keha voogab ärev külm laine, mõtles ta: «Kas võib tõepoolest kunagi ka siin nõnda olla? Kustuvad tuled, kaob kogu see elav ja valgustatud maailm?»

Kui ta sellele mõtles, valdas teda säärane hirm, mida ta kunagi varem polnud tundnud, isegi mitte seal, Kar-

jalas, meenus Veera, Koroljovi vennatütar, kellega ta oli tutvunud alles hiljuti, juba pärast Soome sõda, kui Koroljov ta enda juurde kutsus, et võitu pühitseda.

... Ta polnud neiule üldse tähelepanu pööranud, enne kui Koroljov grammofoni mängima pani, noortele ettepaneku tegi tantsima hakata, ise aga läks oma vanema venna Ivan Maksimovitšiga, Kirovi tehase meistriga, teise tuppa malet mängima.

Noori oli seekord vähe. Peale tema, Zvjagintsevi, olid siin ainult vanema Koroljovi tütar Veera, tema sõbratar oma tuttava üliõpilasega — konservatooriumi viimase kursuse tudengiga — ja kaks noort naist, Koroljovi korterinaabrit, oma abikaasadega.

Kui laud seina äärde lükati, et rohkem ruumi oleks, ja kõik tantsima hakkasid, osutus vabaks ainult Veera: tema sõbratar tantsis oma üliõpilasega, naised aga oma meestega. Zvjagintsevil ei jäänud muud üle kui astuda diivanil üksi istuva neiu juurde ning paluda ka teda tantsima.

Neiu vastas:

«Kui teil midagi selle vastu ei ole, siis parem istume.» Ning küsis: «Te vist olete äsja rindelt tulnud?»

Zvjagintsev istus diivanile. Veera nihutas end kuidagi väga loomulikult ja lihtsalt talle lähemale ning küsis otse silma vaadates uuesti:

«On vist väga meeldiv istuda pärast kõike seda, mis te üle olete elanud, niiviisi siin soojas, elektrivalgusel, kas pole?»

Ta esitas küsimusi koketeerimata, vaadates sealjuures Zvjagintsevile otsa tähelepaneliku, terava pilguga, nagu püüaks sellega rõhutada, et noormehe vastused on talle väga tähtsad.

Sellele vaatamata vestles Zvjagintsev Veeraga algul hajameelselt, pooleldi naljatoonis, salamisi silmanurgast pilke heites tema kaunitarist sõbratarile, kes ennastunustavalt tantsis oma üliõpilasega viimastel aastatel moodi läinud tangot «Mustad silmad». Väikest kasvu ja kõhnuke Veera oma tähelepanelike, uudishimulike, lapselikult päranî silmadega jäi ilmselt varju pikajalgse kauni sõbratari kõrval ja Zvjagintsevil oli kahju, et koos austajaga oli tulnud just sõbratar, mitte Veera.

Ta püüdis paar korda tulemusteta tabada kaunitari

pilku, siis aga, märgates, et Veera ikka veel kannatlikult ja ootavalt tema poole vaatab, ütles:

«Loomulikult pole sõda meelakkumine.»

Sel hetkel nägi ta Veera ainitises pilgus midagi ettehеite taolist, nagu oleks neiu öelda tahtnud, et oli oodanud hoopis teistsugust vastust.

Zvjagintsev sattus veidi segadusse nagu inimene, kes on petnud lapse lootusi, ja lisas naeratades, et sõjas on nagu sõjas ikka, nagu prantslased öelda tavatsevad, ja kohmetus siis juba täiesti, sest taipas, et räägib labasusi.

Veera vangutas pead ja ütles leebelt, kuid veendunult:

«Ei, see pole vastus. Olin ühes hospidalis praktikal. Seal raviti külmavõetuid. Rääkisin nendega. Nad jutustasid kohutavaid asju. Öelge, kas te päris rindel ka olite?»

Esimesel hetkel Zvjagintsev isegi solvus. Kuid Veera ilmest paistis, et neiule ei tulnud mõttessegi teda kuidagi riivata. Kõige järgi otsustades esitas ta oma veidi naiivsena näivaid küsimusi täiesti siiralt.

Siis vastas Zvjagintsev, et oli kõik kolm sõjakuud eesliinil, insenerivägedes.

«Kas seal oli palju tütarlapsi?» küsis Veera.

«Milliseid tütarlapsi?» oli Zvjagintsev üllatunud, kuid taipas kohe, et jutt on sõjaväeteenistujatest, ning vastas, et oli ka tütarlapsi, eriti meditsiinilise personali hulgas.

Vähehaaval laskis Zvjagintsev, ilma et seda oleks märganudki, end vestlusest kaasa tõmmata ja varsti ta enam ei kahetsenud, et ei saa tantsida selle pikakoivalisega.

Ta tundis, et Veera suhtub temasse mingi hella huviga. Zvjagintsevile oli see meeltmööda. Pärast kolme lõputuna näivat kuud Karjala maakitsuse lumehangedes, pärast alatist külmetamist, millest ei päästnud lõkketuled ega omatehtud plekkahjud, oli ta esmakordselt rahulikus ning hubases koduses õhkkonnas ja Veera oli esimene neiu, kellega ta pärast sõda oli tutvunud ning kes suhtus temasse pealtnäha siira sümpaatiaga.

Zvjagintsev ei olnud abielus. Ta oli koos vanematega elanud kaugel Siberi linnas, kui teda pärast kesk-

kooli lõpetamist insenerivägedesse aega teenima saadeti. Hiljem astus Zvjagintsev Sõjaväeinseneride Akadeemiasse, lõpetas selle edukalt ning ta suunati staabitööle.

Ta sai kapteni aukraadi ning hea töökoha. Soome sõja ajal oli Zvjagintsev silma paistnud, teda autasustati Punalipu ordeniga ning ülendati majoriks... Nõnda polnud ta veel jõudnud endale perekonda asutada.

Loomulikult oli ta olnud armunud ka enne Veeraga tutvumist. Kuid ta kohtus Veeraga just sel ajal, kui unetutest öödest kurnatud, surmani väsinud Zvjagintsevi otse kiskus iga neiu poole, kes tema vastu huvi tundis...

... Veera isa läks varakult koju, kui aga teisedki külalised laiali hakkasid minema, palus Zvjagintsev, kas ta tohib Veerat saata.

Polkovnik Koroljov elas Liteinõil, Veera aga kusagil kaugel, teisel pool Narva väravat. Algul sõitsid nad trollibussiga, kuid paar-kolm peatust enne Narva väravat tegi Zvjagintsev Veerale ettepaneku maha minna ning ülejäänud tee jalutada.

Teel istusid nad veel pool tundi pargipingil. Tundus, et seal, Koroljovide juures, ja nüüd, teel Veera koju, olid nad juba jõudnud rääkida kõigist maailma asjust. Zvjagintsev teadis nüüd, et Veera õpib meditsiiniinstituudis, et ta on kahekümneaastane ja vallaline, et lähemas tulevikus saab temast lastearst, et viimastest läbiloetud raamatutest on talle kõige enam meeldinud «Tanklaev «Derbent»», et ta armastab luuletusi ja et poeetidest on talle kõige südamelähedasem Blok, kaasaegsetest aga Dmitri Kedrin...

Kui nad pargipingil istusid, küsis Veera ootamatult:

«Mis te arvate, kas ma saaksin... noh... samuti rindel olla?»

Zvjagintsev vastas naljatoonis, et kui ta endale niisuguse eriala on valinud, küllap siis saaks, sest naisarstid kuuluvad meesarstidega võrdselt mobilisatsiooni alla.

Kuid Veera ütles:

«Ma ei mõtelnud seda. Mind lihtsalt huvitab, kas suudaksin seal vastu pidada.»

Ootamatult kujutles Zvjagintsev Veerat seal, Karjala tuisustel teedel, kurnatuna, üdini külmununa, ja tal hakkas neiust järsku kahju.

Ta puudutas Veera kätt ja asetas siis oma laia peo neiu väikestele sõrmedele, nagu tahaks neid soojendada, olgugi et ilm oli küllalt soe, lähenes kevad.

Veera ei tõmmanud kätt ära. Näis, nagu ei tunnekski ta Zvjagintsevi puudutust, ta vaatas kusagile kaugusesse ning mõtles oma mõtteid.

Siis otsekui pöördus maa peale tagasi, vabastas käe kerge, vaevalt märgatava liigutusega, naeratas ja ütles:

«Küll võib olla hea tunne tulla sellest põrgust tagasi heledasti valgustatud rahulikku linna... Teate, Aleksei, ma olen teile kade!»

«Noh, kadeduseks pole küll mingit põhjust,» ütles Zvjagintsev, arvates, et neiu peab silmas tema rindeelu, «igaüks teeb seda, mis on tema kohus. Mina aga olen sõjamees.»

«Ega ma sellest,» vastas Veera vaikselt. «Te näete ju seda kõike nüüd siin hoopis teise pilguga. Seda tänavat ja laternaid ja inimesi... Näete seda, mida mina ei näe... Kas teile ei tundu, Aljoša, et vana kulunud ütlus — kõik elus on suhteline — on saanud teie ja kõigi teiste rindemeeste jaoks erilise tähenduse? Te heitsite ju pilgu hoopis teise maailma... Siis aga pöördusite meie maailma tagasi. Nüüd peab teile kõik paistma teistsugune — tuled heledamad, värvid erksamad...»

Maja ees, kus Veera elas, seisid nad veel paar minutit.

«Nüüd on aeg hüvasti jätta,» ütles Veera ja lisas: «Mul on väga hea meel, et me... tutvusime.»

Ta sirutas Zvjagintsevile käe ja see hoidis peenikesi sõrmi hetke oma peos.

Siis jäi Zvjagintsev üksi seisma ukse taha, millest alles mõni sekund tagasi oli sisse lipsanud Veera, ning tundis, kuidas teda pikkamisi täitis tühjus.

Kõigele vaatamata ei pidanud Zvjagintsev seekord toda kohtumist eriti tähtsaks.

Ta jõudis koju väga hilja — hea, et järgmine päev oli pühapäev ning võis end välja magada —, heitis pikali ning oli veendunud, et ärgates pole tal Veerat enam meeleski, hommikul aga avas silmad, leides end

ikka veel mõtlemas neiule, nagu oleks ta seda teinud ka öösel unes. «Kukepea,» püüdis ta endale sisendada, «ma olen selle kõik lihtsalt välja mõtelnud. Selles tüdrukus pole ju tegelikult midagi erilist. Ja kui ka on, siis minul pole olnud võimalustki seda näha. Ja mis meie vahel siis ära ei juhtunud? Ajasime veidi juttu, sõitsime trollibussis, siis jalutasime paarkümmend minutit, mitte rohkem, ja puhkasime pingil jalgu... Tont võtaks, pealegi olin temaga palju tagasihoidlikum kui iga teisega, kes mulle on meeldinud. Kõndisime kahekesi nagu koolilapsed, isegi käe alt ei hoidnud kinni. Ja me ei rääkinud midagi niisugust... Polnud mingisugust flirti ega erilise tähendusega öeldud sõnu või, nagu nüüd öeldakse, allteksti. Milles siis asi seisab? Miks ma kogu aeg temale mõtlen?»

Möödus veel paar päeva ja Zvjagintsev tundis, et tahab väga Veerat uuesti näha. Ta kinnitas endale: peab neiuga kohtuma ainult selleks, et lakata temale mõtlemast, et teda vaid veel kord näha ja siis kohe unustada.

Kuid ta ei teadnud tema telefoninumbrit, polnud tookord, kui nad koos olid, küsinudki, kas neil üldse telefoni on.

Jäi ainus võimalus: number Koroljovi kaudu välja õngitseda.

Ta astus polkovniku kabinetti, rääkis mõni aeg tööasjadest ning ütles siis rõhutatud ükskõiksusega, et möödunud pühapäeval oli Veera palunud tal välja selgitada, kas Ermitaažis on müügil värviline kataloog, tema oli nõusse jäänud.— Ermitaaž on tal ju lausa külje all, aknastki näha, — nüüd aga palub ta edasi öelda...

Loomulikult oleks Koroljov võinud nõustuda tema palvet täitma ning Zvjagintsev oleks alt läinud: tal poleks muud üle jäänud kui ette kujutada, millise hämmastusega Veera Koroljova kuulab kogu seda jama Ermitaažist.

Kuid selles mängus oli ka võidušansse ja Zvjagintsev osutuski võitjaks. Koroljov laskis pilgul hajameelselt libiseda üle lauale laotatud kaartide ja ütles Zvjagintsevile, et viimane võib ülesande täitmisest ise ette kanda.

Zvjagintsev tähendas ükskõikselt, et tal ei ole Veera

telefoninumbrit, ning Koroljov nimetas automaatselt numbri.

Õhtul ta helistaski Veerale. Enne mõtles kaua, kuidas alustada, ning valis lõpuks jämedavõitu naljatooni: «Seltsimees Veera? Kannab ette keegi major Zvjagintsev...»

Tundus, et neiu rõõmustas tema häält kuuldes. Nad kohtusid ja sõitsid parki. Zvjagintsevile näis, et Veera on palju veetlevam kui möödunud korral. Tal oli seljas õhuke kootud jakk ja kitsas hall flanellseelik, kaelas aga kirju rätik. Kerge tuuleiil mängles neiu pehmetes heledates juustes.

Nad käisid kohvikus, sõitsid siis paadiga, istusid pärast kõrvalisel alleel üksikul pingil ja seal püüdis Zvjagintsev Veerat emmata.

Nüüd aga juhtus see, mida Zvjagintsev kõige vähem oli oodanud. Veera vaatas talle imestunult otsa, nagu näeks meest esmakordselt, vabanes siis pehmelt, kuid otsustavalt tema haardest, vangutas pead ja ütles:

«Seda pole tarvis, Aljoša.»

Zvjagintsev ei pööranud tema žestile ja sõnadele erilist tähelepanu ja kordas mõne minuti pärast katset. Seekord ei teinud Veera ühtki liigutust, ütles vaid:

«Ma ju palusin teid, Aljoša, pole tarvis!»

Ta ütles seda mingi täiesti uue, muutunud häälega, mis oli kuiv ja ükskõikne, ning see mõjus Zvjagintsevile rohkem, kui et Veera oleks teda endast lihtsalt eemale tõuganud.

Ta laskis käed kuulekalt alla, tundes, et üheainsa hetkega oli nende vahele kerkinud läbipaistev, kuid ületamatu müür.

Mõne aja istusid nad vaikides, siis ütles Veera:

«Saan kõigest aru, Aljoša. Ma vist solvasin teid. Mul on olnud teiega väga hea. Kuid... teisiti. See on midagi muud...»

Nende vahele tekkinud võõristus ei kadunud enam. Zvjagintsev saatis Veera taksoga koju ning nad jätsid jumalaga, ilma et oleksid järgmise kohtumise suhtes kokku leppinud.

...Ja ikkagi helistas ta neiule nädala pärast uuesti.

«Tere, Veera,» ütles Zvjagintsev. «See olen mina!... Te olete muidugi juba unustanud...»

Ta pakkus end ise külla. Mõtles välja vale, et on

juhuslikult sellesse rajooni sattunud, ning viibib nüüd kusagil päris lähedal. Saanud nõusoleku, tormas ta ülepeakaela telefoniputkast välja, et võtta takso ja tõepäraselt kiiresti kohale jõuda.

Teel arutas ta, kas leiab Veera eest üksinda või on ka vanemad kodus, ja kui see nii juhtub olema, kuidas siis käituda.

Kõik läks aga hoopis teisiti, kui ta endale ette kujutada oli osanud. Veera vanemaid ei olnud kodus, kuid Veera polnud ka üksinda. Zvjagintsevile tuli vastu ilus sportlaslik pikka kasvu noormees, kissitas veidi silmi, sirutas siis käe ja tutvustas end — mitte eesnimega, nagu see noorte hulgas kombeks, vaid ütles perekonnanime:

«Valitski . . .»

Juba mõne viivu vältel sai Zvjagintsev aru, et on siin liigne ja et teda kutsuti ainult puhtast viisakusest, sest ta ise oli nii pealetükkiv olnud.

See Valitski, keda Veera aeg-ajalt Toljakeseks kutsus, näis oma kasvu, hääle ja naeruga täitvat kogu tuba. Ta nagu seisis Zvjagintsevi ja Veera vahel, varjates neiu täielikult.

Zvjagintsev lahkus õige varsti. Õelana, solvununa ning õnnetuna trepist alla minnes püüdis ta end rahustada:

«Olgu peale! Ongi hea. Nüüd võin selle kõik vähemalt peast välja heita. Mõelda ainult, mäherdust lolli ma mängisin! Käisin terve nädala ringi nagu kuutõbine ainult sellepärast, et mingi rumal mõte peas keerles. Ta ju sülitab minu peale! Miks, kuradi pärast, pidin talle helistama ja end külaliseks pakkuma . . . Olgu, loll saab kirikuski peksa!»

Selle sisemonoloogi lõpuks oli Zvjagintsev veendunud, et on Veera vastu juba täiesti ükskõikne.

Kuid ta eksis ka seekord.

Hiljem, kui Zvjagintsev ikka ja jälle püüdis oma tundeid analüüsida ning endalt küsis, mis teda siis Veera puhul ometi nõnda köidab, vastas ta sellele üheainsa sõnaga: «Kaitsetus.»

Jah, just nimelt niisugusena näis talle Veera. Ta tajus seda siis, kui nägi Veerat Anatoli kõrval. Tundus, et kogukas ja enesekindel noormees võib Veeraga teha kõik, mis soovib. Anatoli surus neiu kuidagi alla.

Kuidas? Miks? Mil viisil? Nendele küsimustele pidi Zvjagintsev vastuse võlgu jääma. Tema oletused olid intuitiivsed, ei tuginenud mingisugustele konkreetsetele faktidele. Võib-olla talle lihtsalt meeldis mõtelda, et Veera vajab tema abi. Kuid kõige järgi otsustades ei vajanud neiu seda sugugi . . .

Tõsi küll, selle aja jooksul helistas Zvjagintsev talle korduvalt, kaks korda õnnestus tal Veerat isegi teatrisse kutsuda, korda kolm kohtusid nad aga Koroljovi pool, kus Veera oli koos vanematega.

Jah, nad nägid teineteist harva, kuid Zvjagintsev mõtles Veerale alatasa. Ta harjus mõttega, et varem või hiljem läheb neiul teda tarvis, et kunagi võib Veerat ähvardada mingi oht või midagi selletaolist, ja siis vaatab ta Zvjagintsevi hoopis teisel pilgul.

. . . Neiu püüdis kohtumisi vältida. Zvjagintsev sai sellest aru. Ja ometi tahtis ta Veerat näha. Vahel harvagi. Kas või kord kuus. Ta helistas ikka ja jälle. Talle vastati, et Veerat ei ole kodus. Ta helistas uuesti . . .

Mõnikord õnnestus tal neiule mitte mõelda. Kuid seda ei olnud kauaks. Ja siis helistas ta jälle. Vahetevahel nõustus Veera temaga kinno või teatrisse minema.

Ja pärast iga kohtumist näis Zvjagintsevile, et nüüd juba läheb kõik hoopis teisiti.

Kuid kõik jäi vana viisi . . .

. . . «Ja mis saab siis temast?» küsis Zvjagintsev endalt, seistes avatud akna juures ning vaadates Moskva heledasti valgustatud tänavale, kus vohas inimmeri.

Sel hetkel kiskus Koroljov ta jälle süngetest mõtetest eemale.

«Kuule, major,» küsis Koroljov madala kähiseva häälega, mis polnud talle sugugi omane, «kas sa . . . arvad . . . et ta . . . noh . . . on veendunud, et tuleb uus sõda? Arvab, et meil tuleb sõdida? Kindlasti?»

«Arvan, et on,» vastas Zvjagintsev kindlalt.

Viivu olid mõlemad vait.

«Hüva,» ütles siis Koroljov, vormipluusi sirgu tõmmates ja tagasi laua juurde astudes. «Teeme nüüd viimase napsi ja siis lähen ma kohvrit pakkima.» Ta vaatas kella. «Neljakümne minuti pärast peame hakkama vaksali poole liikuma.»

II

1940. aasta 12. novembril sõitis mööda Unter den Lindenit, kalgi ja kõrgi Berliini kunagist ilusaimat ning rahvarohkeimat tänavat, autode rivi — neli musta «Mercedest».

Ees läksid teraskiivrites ja SS-univormis mootorratturid. Esimese «Mercedese» kapotil lehvisid lipukesed: Saksa haakristilipp ning sirbi ja vasara kujutisega Nõukogude lipp.

Esimeses autos sõitsid Nõukogude delegatsiooni juht, Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissar Molotov ja Saksa välisminister Joachim von Ribbentrop. Nad istusid laial tagaistmel, nende ees lahtitõmmatud klapptoolidel olid aga platsi võtnud tõlgid.

Rahvakomissar vaikis. Ta istus liikumatult, seljas kinninööbitud must mantel ning peas hall kõvakübar, tardunud pilk otse enda ette suunatud.

See ärritas Ribbentroppi. «Muidugi,» mõtles ta, «minister on solvunud formaalsest ja külmast vastuvõtust, mille osaliseks ta Anhalti raudteejaamas äsja sai.» Mis siis ikka, kõik läks nagu noodi järgi. Füürer oli vastuvõtutseremoonia ise kindlaks määranud. Mitte liiga tugevat käepigistust. Mitte mingisuguseid naeratusi. Mitte mingisuguseid kõrgemaid aukandjaid või kindraleid peale Ribbentropi ja Keiteli — ainult teisejärgulised ministeeriumiametnikud ning Nõukogude saatkonna töötajad. Jaamahoone mõlemas otsas kaks väikest Nõukogude riigilippu. Keskel mitu suurt ja rasket haakristilippu. Auvahtkonna möödamarss peab olema ähvardav, suursugune ja kohutav oma vältimatuses nagu üheksas laine.

Füürer tahtis, et see mees, Nõukogude rahvakomissar, juba perroonile astudes mõistaks, et on saabunud Kolmanda riigi keskusesse, Suur-Saksamaa pealinna. Ta peab olema hämmastunud ja rabatud selle riigi süngest suursugususest, peab kohe aru saama, et siin ei olda harjunud mitte niivõrd kuulama kui käskima. Kõik oli nõnda arvestatud, et oleks võimalik juba esimestel minutitel ahistada selle vanamoelisi näpitsprille kandva lüheldase pedantse mehe kujutlusvõimet.

Kuid näis, et rahvakomissar oli niisuguseks vastu-

võtuks valmistunud. Teretades kergitas ta vaevalt kaabut. Ribbentropi kätt surudes ta vaevalt puudutas seda oma külmade, puiste sõrmedega. Mööudes valveseisangusse tardunud sõduritest, laskis ta ükskõikse pilgu neist vaid riivamisi üle libiseda.

Rahvakomissari poole kõõritades tundis Ribbentrop tigedat rahuldust.

Tal oli hea meel, et on tehtud kõik selle Kremli esindaja alandamiseks; pealegi kõditas ta enesearmastust teadmine, et tema, Ribbentrop, mängib ajaloos nii tähtsat osa. Ribbentrop ei kahelnud põrmugi, et see, mis praegu toimub, ajalukku läheb nagu kõik seegi, mis nüüd peab järgnema.

... Endine veinikaupmees kannatas ühtaegu nii suurusehullustuse kui ka alaväärsuskompleksi all. Tema tookord õieti veel mitte kellelegi märgatav täht hakkas tõusma 1933. aastal. Ühel õhtul hiilisid Saksa Vabariigi presidendi residentsist välja kaks meest, kes püüdsid tähelepandamatuks jääda. Nad ei tahtnud kasutada ametiautot, vaid lipsasid esimesse ettejuhtunud taksosse. Autojuhile anti aadress: Berliini agul, kellegi härra Ribbentropi korter.

Kumbki neist — need olid aga riigisekretär Meissner ja president Hindenburgi poeg Oskar — ei teadnud, milline on see kõigile tundmatu nats. Nad olid kuulnud, et ta olevat von Papeni sõber, kellega viimane olevat tutvunud vist juba Esimese maailmasõja päevil Türgi rindel, ja rohkem ei midagi.

Üldse võisid nad mingisugusele Ribbentropile sülitada. Neil oli palju tähtsam eesmärk: kohtuda hoopis teise mehega, kelle nimi oli Adolf Hitler ja kelle partei viimastel Riigipäeva valimistel võidu oli saavutanud. Nende eesmärgiks oli kohtuda partei juhiga, kelle kohta Hindenburg oli öelnud, et senikaua kui tema elus on, ei lase ta Saksa kantsleri toolile mingisugust endist kapralit.

Ukse avas mees, kelle nägu sarnanes Pariisi bulvarisutenööri lakutud lõustaga. Niisugused tüübid pidasid kahtlase kuulsusega asutusi Alexanderplatzil. Näol mängles tal keigarlik, kõikemõistev naeratus. Tugevasti õlitatud juuksed läikisid vastikult.

Nii Meissner kui ka Oskar Hindenburg ei pööranud sellele sellile vähimatki tähelepanu. Nad ei teinud

temast enam üldse väljagi, niipea kui ta tähendusrikkal sosinal oli öelnud üheainsa sõna: «Siin! . . .»

Jah, Hitler oli siin, selles majas, koos Papeni, Göringi ja Frickiga.

Kõigi juuresolijate, kõigepealt aga Ribbentropi enda suureks imestuseks kadusid presidendi poeg Oskar ja Hitler juba mõne minuti pärast kahekesi kusagile kõrvaltuppa, olgugi et kõigile oli hästi teada, kuidas Hindenburg füürerisse suhtus.

Keegi ei teadnud, millest nad rääkisid.

Nii või teisiti, kuid üks otsustavamaid kohtumisi, mis eelnes Hindenburgi vandemurdmisele, kui ta Hitleri kantsleriks määras, sai teoks Ribbentropi majas.

Seda pidas Ribbentrop kustumatu uhkustundega alati meeles, ja — mis veel tähtsam — seda ei unustanud ka Hitler ise. Üsna pea jättis Ribbentrop jumalaga aguliga, kus oli elanud kõik need aastad, ja kolis üle luksuskorterisse Kurfürstendammil, Berliini ühel esinduslikumal tänaval, saades natside partei välispoliitilise büroo juhatajaks.

Ribbentrop oli harimatu ja laisk, kuid auahne ja ülbe nagu preisi aristokraat.

Oma suureks meelehärmiks aga polnud ta aristokraat ning kõik tema katsed sellena vähemalt näidagi lõppesid kurvalt.

Varjatud kadedusega uuris ta Reichswehri põliste kindralite nägusid — kuivetanud pikergusi ülbeid nägusid, mis olid kaetud kollaka naha nagu hinnalise pärgamendiga, vahtis monokleid nende silmas, millega koos nad otsekui oleksid sündinud.

Oli olnud aeg, mil ta ka ise oli proovinud monoklit kanda, kuid neetud klaas hõõrus valusasti ja kukkus vahetpidamata eest ära. Liiatigi häiris monokkel Ribbentropil nägemist ja seda taipasid varsti kõik, kellega tal päevast päeva kohtuda tuli. Ta ei suutnud unustada, kuidas neetud Göring, see rasvane orikas, taktitu ja lõõpiv mats, kes kahjuks oli pälvinud füüreri erilise armastuse, oli kord öelnud, ulatades talle vaatamiseks mingi paberi:

«Võtke aga monokkel silmast, Ribbentrop, see on tähtis dokument . . .»

Siiski kerkis Ribbentropi täht järjest. 1936. aastal määras Hitler ta saadikuks Inglismaale, kusjuures tähtsaim eesmärk oli sondeerida pinda kokkuleppe saavutamiseks selle riigiga Venemaa vastu.

Räägiti, et just siis olevatki füürer öelnud sõnad, mis hiljem said teatavaks paljudele. Vastates kellegi poolt avaldatud kahtlusele Ribbentropi ebakompetentsuse suhtes lausus Hitler: «Ribbentrop teab hästi, kes on jumal ja kes jumala sulane.»

Ja milleks pidigi ta olema kompetentne selle sõna vananenud intelligentses tähenduses! Kas ei olnud ta suuteline isegi une pealt püsti karates tsiteerima füüreri suuri ja prohvetlikke sõnu tema raamatust «Mein Kampf»: «Meie, natsionaalsotsialistid, alustame sealt, kus seitsesada aastat tagasi tekkis seisak!» Kui palju kordi tuli Ribbentropil korrata neid sõnu õlleõhtutel ja tänavakogunemistel! See oli ennustus, programm, instruktsioon . . . «Me teeme lõpu sakslaste igavesele liikumisele Euroopa lõuna- ja läänepiirkondadesse ning pöörame oma pilgud idas asuvate maa-alade poole. Kui räägime täna uutest territooriumidest Euroopas, siis peame eelkõige silmas pidama Venemaad ja temaga piirnevaid vasallriike. Saatus ise suunab meid sinna.» Nendes sõnades kätkes kõik, mida pidi teadma mees, kes oli oma elu füürerile pühendanud.

Ja kuigi need sõnad Ribbentropil aukartlikult igaveseks pähe olid tuubitud, Inglismaale Saksa saadikuks minekul oli neist siiski vähe. Ent Ribbentrop oli ka partei välispoliitilises büroos töötades üht-teist õppinud. Teiseks teadis ta hästi, «kes on jumal ja kes jumala sulane». Kolmandaks . . . See kolmas, aga kaugeltki mitte kõige tähtsusetum asjaolu seisnes selles, et Ribbentropil oli Londonis sidemeid inimestega, keda Berliinis peeti uue Saksamaa sõpradeks.

Londonisse ei jäänud Ribbentrop kauaks. 1938. aasta algul reorganiseeris Hitler oma kabineti ning viskas sealt välja Blombergi ja Neurathi, kes tundusid talle liiga «vanamoelised», liiga kinni Weimari vabariigi traditsioonide küljes. Välisministri koht jäi vakantseks. Hitler määras sellele kohale «dünaamilise» Ribbentropi, kes oli hästi omandanud natside diplomaatia põhiprintsiibid.

Ühel sügispäeval kirjutas Ribbentrop füüreri volitusel Berliinis alla kominternivastasele paktile Jaapaniga ja teatas sama päeva õhtul rahvarohkel pressikonve-

rentsil, et nüüdsest peale tuleb Saksamaal ja Jaapanil ühiselt kaitsta Lääne tsivilisatsiooni.

Ta ei võtnud vaevaks vastata ühe ajakirjaniku õelale küsimusele, kuidas Jaapan, kes teadupärast asub Kaug-Idas, kavatseb kaitsta lääneriike, ega pööranud tähelepanu selle küsimusega kaasnevale naerule saalis — 1938. aastal oli Ribbentropi täht juba kõrgel.

... Ja nüüd siis sõitis ta, uhke oma suuruse üle, toredas ministriautos piki Unter den Lindenit ning kõõritas silmanurgast vaikivat Nõukogude rahvakomissari, kellega möödunud aastal oli Moskvas juba kohtunud.

Molotovi näol polnud jälgegi tunnetest. See ärritas Saksa ministrit. «Ordinaarne gümnaasiumiõpetaja nägu,» mõtles Ribbentrop. «Huvitav, kuidas näeks ta välja monokliga? Ja miks ta üldse eelistab prillidele vanamoelisi näpitsaid? Saksamaal on neid kandnud vahest ainult kullassepad ja hambaarstid ning nendegi hulgast enamasti juudid ...»

«Kuidas asjad Moskvas lähevad?» küsis Ribbentrop sunnitud naeratusega, et katkestada rõhuvat vaikust.

«Moskvas lähevad asjad hästi,» vastas rahvakomissar, pead õige veidi oma vestluskaaslase poole pöörates.

«Kuidas on härra Stalini tervis?»

«Suurepärane.»

«Kuidas on lood Suure Teatriga?»

«Suur Teater on omal kohal.»

«Väga rõõmustav kuulda. «Luikede järv» on mulle jäänud unustamatuks elamuseks. Teatrihooaeg on loomulikult juba alanud?»

«Jah. Esimesest septembrist,» vastas näpitsprillidega mees lakooniliselt.

«Kuidas elab võrratu Lepešinskaja?»

«Kes?»

«Ma mõtlen teie silmapaistvat baleriini.»

«Ta tantsib.»

Molotov vaatas hajameelselt aknast välja. Kõnniteedel oli palju rünnakrühmlasi ja politseinikke. Ribbentrop teadis, et täna oli neile ülesandeks tehtud kindlustada möödasõitvate autode julgeolek ja ühtlasi ajada laiali ka järjekorrad, mis tavaliselt seisid toiduainete-kaupluste ees.

Kuid näpitsprillidega meest ei paistnud ümbrus huvitavat.

Ribbentrop kõõritas jälle tema poole, kui nad sõitsid mööda varemeist — need olid öise pommirünnaku värsked jäljed.

Kuid külaline istus endiselt liikumatult, suunanud pilgu otse enda ette. «Mis siis ikka,» mõtles Ribbentrop, «seda parem!» Igaks juhuks ütles ta siiski:

«Paar päeva tagasi saatsid inglased Berliini kohale sada lennukit. See oli meeletu ettevõte. Läbi õnnestus murda ainul kolmel. Üleeile korraldas Luftwaffe omakorda karistusekspeditsiooni. Viissada lennukit! Peaaegu kõik jõudsid kohale. Kogu London on varemeis. Meil on suurepärased fotod.»

«Jah?» küsis rahvakomissar ükskõikselt.

«Huvitav, mis laulu te siis laulate, kui meie lennukid Kremlit pommitama tulevad!» mõtles Ribbentrop tigedalt. See mõte tõi talle mõningat kergendust. Ta hakkas mõtlema peatselt eelseisvatele läbirääkimistele. Neile oli hea mõtelda. Hea sellepärast, et läbirääkimiste ajal on tema pool palju soodsamas olukorras. Pole tähtis, mida seal räägitakse. Palju tähtsam on see, millest seal juttu ei tehta.

Tema, see näpitsprille kandev lüheldast kasvu mees, ja see teine mees, vurrudega ning poolsõjaväelises vormis, kes tema seljataga on, ja kõik need, kes nende mõlema seljataga seisavad, kuuluvad alamasse rassi, nad ei tea, et nende tund on faktiliselt juba tulnud, et nad kõik oma neetud riigiga koos varsti täielikult hävitatakse.

Jah, õnneks ei tea nad seda, et gigantne sõjamasin on juba liikuma pandud ning kellaosuti teeb aeglaselt, kuid kindlalt viimaseid ringe ... «Nad kõik, kõik, eranditult kõik hukkuvad kohutavas kataklüsmis, tule ja jää kahevõitluses,» mõtles Ribbentrop, harjumuslikult tarvitades natside koorekihi hulgas käibel olevat müstilist terminoloogiat.

Muide, ta ise oli kaugel igasugusest müstitsismist. Berchtesgadenis, keset kõrgeid Baieri Alpe, Berghofis — Hitleri suveresidentsis, seal kuulas ta alandliku tähelepanuga füüreri süngelt salapäraseid ennustusi sellest, et kogu maailm seisab grandioosse mutat-

siooni hakul, mis annab inimesele võimu, mida meie esivanemad omistasid ainult jumalaile.

Kõik need kõnelused jää ja tule igipõlisest võitlusest, üliinimestest, kes on varjul kusagil maa all, sügavates koobastes, ja kes varsti välja tulevad, et asuda valitsema inimesi, olid Ribbentropile arusaamatud — ta tundis end oma sõiduvees alles siis, kui jutt kaldus praktilistele asjadele.

Kuid tunne, et ka tema on osaline mingis grandioosses salajases vandenõus, aitas Ribbentropil üleval hoida oma isiklikku mina. Ta otsekui muutus nende deemonlike üliinimeste sugulaseks. Ja Ribbentrop vaatas oma ükskõikset naabrit äärmise üleolekuga. «Ma tahaksin näha sinu nägu, sinu ovaalsete prilliklaasidega kaetud pilkumatuid silmi, kui sa saaksid teada seda, mis Saksamaal praegu on teada ainult paarikümnele inimesele!» mõtles ta õelalt. «Teab Jodl, kellele füürer alles aasta eest andis selgesti mõista, et vallutatud Poola territoorium on platsdarm Saksa armee uueks, otsustavaks hüppeks. Teab Jodli asetäitja ooberst Walter Warlimont, kellel füürer kolm kuud tagasi lubas pühendada Wehrmachti staabi ohvitseride kitsa ringi oma kindlasse kavatsusse rünnata Nõukogude Liitu neljakümne esimese aasta kevadel. Teavad Hess, Göring, Goebbels, Bormann, Keitel, Halder... Nad kõik on pühendatud füüreri aarialikult kavalasse, grandioossesse plaani ja nad kõik oskavad saladusi hoida...»

...Nõukogude delegatsiooni residentsiks oli ette nähtud Bellevue loss. Autod kihutasid mööda pikka pärnaalleed ja peatusid paraadtrepi ees.

«See loss,» ütles Ribbentrop pidulikult, kui nad olid Molotoviga astunud paar sammu hoone suunas, «kuulus kunagi keisrile. Nüüd kuulub see aga Saksamaale...»

Samas taipas Ribbentrop, et oli väljendunud ebatäpselt: «Molotov võib veel arvata, et tahan niiviisi öeldes temale meeldida,» ja lisas juba märksa ametlikumalt:

«Füürer määras selle lossi Saksa valitsuse külaliste asupaigaks.»

Ta juhtis rahvakomissari ühest esinduslikust toast teise. Nad sammusid vaikides. Ribbentrop pidas näpitsprillidega meest kogu aeg vargsi silmas, püüdes aru saada, mis mulje jätab talle ümbrus: vanade gobelääänidega kaetud seinad, kallihinnaline portselan, suured roosikimbud vaasides, vana lossimööbel ja kullaga tikitud livreedes teenrid uste kõrval.

Kuid ilmselt ei huvitanud see kõik Molotovi üldse. Ta ei peatunud ühegi gobelääni ees, teda ei köitnud ükski maal, ta ei imetlenud ühtki roosi — isegi mitte viisakusest.

Ribbentropp meenutas tusaselt, kuidas ta ise polnud suutnud tagasi hoida imetlushüüdeid, kui talle möödunud aastal Kremli saale näidati. Täna aga kõnnib see apaatne slaavlane kallihinnalistel vaipadel ühes Saksamaa kõige toredamas lossis ning möödub maalidest ja gobelääänidest, mis maailma kuulsaimaid muuseume kaunistada võiksid, nagu poleks neid kõiki üldse olemaski.

Laia marmortrepi ees, mis viis teisele korrusele, kus asusid eluruumid, Ribbentrop peatus.

«Te kohtute füüreriga pärast lõunat, härra minister,» ütles ta paljutähendavalt. «Kui teie poolt ei ole vastuväiteid, võiksime mõned küsimused eelnevalt läbi arutada. Loomulikult pärast seda, kui olete välja puhanud...»

«Oleme valmis poole tunni pärast,» ütles Molotov. Need olid tema esimesed sõnad pärast lossi uksest sisseastumist.

Ribbentrop pakkus rahvakomissarile sigarette ja sigareid, kuigi teadis, et Molotov ei suitseta. Süütas siis ise sigari, laskis välja suitsurõnga, hajutas selle kerge viisaka käeliigutusega, et suits vestluskaaslaseni ei jõuaks, manas näole laia naeratuse ning ütles teatava pidulikkusega:

«Niisiis, härra minister, on saabunud aeg, mil neli suurriiki — ma mõtlen loomulikult Venemaad, Saksamaad, Itaaliat ja Jaapanit — on kindlaks määranud oma huvisfäärid. Füüreri arvates,» ütles ta rõhuga, «peavad kõigi nende riikide püüdlused olema suunatud lõunasse. Itaalia on teatavasti juba läinud seda teed.

Mis puutub Saksamaasse, siis on tal edaspidi kavas laiendada oma eluruumi Kesk-Aafrika territooriumide arvel. Tahaks kuulda Venemaa kavatsustest,» ütles Ribbentrop lõpuks, veidi oma vestluskaaslase poole kummardudes, ja tegi pausi.

Kuid näpitsprillidega mees ei kavatsenud ilmselt paotada oma tugevasti kokkusurutud huuli. Hetke vaikinud, jätkas Ribbentrop, tähendusrikkalt sõnu rõhutades:

«Ent kas Venemaa ei arva, et oleks loomulik, kui ta suunaks oma pilgud lõunasse, see tähendab — lõunamere poole? Kaldun arvama, et uus väljapääs merele oleks Venemaale . . . »

«Missugusele merele?» katkestas rahvakomissar ootamatult Ribbentropi ja tema intonatsioonist kostis midagi muigetaolist. Ribbentrop kergitas imestunult kulme, just nagu tahaks pärida: kas Kremlis tõesti tuntakse halvasti geograafiat? Kuid rahvakomissar ei lisanud enam midagi, vaid vaatas küsivalt Ribbentropile näkku.

See sattus tahtmatult segadusse ja pidi juba meelde tuletama, et niisuguste situatsioonide puhul nagu tänane ei kuulu geograafiliste punktide täpsustamine diplomaatia traditsioonidesse, kuid pidas siis paremaks nii sirgjooneliselt esitatud küsimusele vastuse hoopis võlgu jääda. Ta tegi käega ebamäärase liigutuse, joonistades sõrmede vahele surutud sigariga õhus poolringi, ning hakkas pikalt ja laialt rääkima suurtest muudatustest maailmas, mis ilmtingimata leiavad aset pärast seda, kui Saksamaa lõpetab oma võiduka sõja.

«Olen veendunud,» lõpetas Ribbentrop vahepeal kustunud sigarit süüdates, «et mõlemad riigid ainult võitsid, sõlmides oma ajaloolise pakti. Kas härra ministrile ei tundu loomulikuna, et ka Saksamaa ja Venemaa edaspidine, sõjajärgne koostöö meie rahvastele kasuks tuleks?»

Lausunud need sõnad, meenus Ribbentropile füüreri poolt kõrgema ülemjuhatuse majandusvalitsuse ülemale kindral Thomasele antud direktiiv. Selles direktiivis oli öeldud, et Saksa-Nõukogude lepingu alusel ettenähtud materjalide saatmist Venemaale tuleb planeerida ainult neljakümne esimese aasta kevadeni. Ainult kevadeni! . . .

Ja vaadates riigi esindajat, kelle saatus oli juba otsustatud, naeratas Ribbentrop veel kord.

«Missugusele merele?» kordas see mees äkki oma küsimust, nagu poleks üldse kuulnudki, mida Ribbentrop äsja nii pikalt ja laialt seletas.

Saksa minister kehitas rahulolematult õlgu ja kustutas järsu liigutusega sigari, torgates selle vastu kristalltuhatoosi põhja.

«Noh, mis siis ikka,» mõtles ta, «lõppude lõpuks ei riskeeri ma ju millegagi.»

«Ma arvan,» alustas ta, «et Venemaa saaks ilmset kasu, kui ta pööraks oma pilgud Pärsia lahe ja Araabia mere poole.»

«On see t-teie arvamus?» küsis rahvakomissar ning nüüd oli esimest korda tunda, et tal on vaevalt märgatav kõnetakistus. Just see oli Ribbentropi juba Moskvas närviliseks teinud, sest see andis selle mehe kõige tavalisematele sõnadele sageli paljutähendava või mürgiselt-iroonilise iseloomu.

Ribbentrop vaatas rahvakomissarile otse silma, püüdes kindlaks teha, kas see küsimus on puhtretooriline või peitub siin mingi eriline mõte.

Kuid näpitsprillidega mehe nägu jäi endiselt rahulikuks ning läbitungimatuks. «Ega see bolševik ometi kavatse minu üle irvitada?» mõtles Ribbentrop. «Mis vastust ta minu käest veel ootab? Oo, oleks huvitav ette kujutada, millise iseloomu võtaks jutuajamine, kui see kiretu, nagu kõik bolševikud, ja kujutlusvõimeta mees teaks, missugune panus selles mängus on tehtud!»

Ribbentrop kordas mõttes uuesti Hitleri poolt kindral Thomasele antud käsku, kuid sel hetkel ütles Molotov ootamatult:

«Esitasin oma küsimuse, sest igasuguste perspektiivide kindlaksmääramisel on vajalik täpsus ja . . . v-valvsus. Eriti, kui jutt on Saksamaast ja Nõukogude Liidust.»

Ribbentrop kohmetus hetkeks. Talle näis, et mingi ime läbi oli Molotov kuulnud sõnu, mida ta mõttes just äsja oli korranud. «Lollus, kokkusattumus,» rahustas ta aga ennast kohe ja küsis häält veidi kõrgendades, hästi teeseldud imestusega:

«Te ütlesite — valvsus? Kas sain teist õigesti aru?» Seekord pöördus ta tõlgi poole.

«Jah. Valvsus,» kordas rahvakomissar.

Ribbentrop heitis oma vestluskaaslasele tähelepaneliku pilgu ja mõtles: «Mida ta sellega tahab öelda? Kas annab mõista, et teab midagi Saksamaa tõelistest kavatsustest? Kuid see pole ju võimalik. Ta lihtsalt kruvib hinda üles. Teeb näo, et tal on mõningaid andmeid. Mis siis ikka, eks vaatame, kuidas ta seda teed läheb, kui poolteise tunni pärast füüreriga kohtub! . . .

See näpitsprillidega mees lihtsalt ei tea, mis teda ootab! Ta on harjunud lihtsurelikega asju ajama.

Nüüd seisab tal aga ees kohtumine võitjaga, piksejumalaga, ta saab kuulda, kuidas selle hävitav rusikas vastu lauda raksatab! . . . Võib-olla taipab see närvideta mees siis lõpuks, et viibib Kolmanda riigi pinnal, Euroopa peremehe ja homse maailmavalitseja palge ees . . .»

Ning Ribbentrop ütles Molotovile naeratades ja rõhutatud viisakusega, et mõistab täiesti viimase tõsist ning ettevaatlikku lähenemist üleskerkivatele probleemidele, kuid on veendunud, et kohtumisel füüreriga leiavad kõik need probleemid õige lahenduse.

Seda öeldes püüdis ta püsida sel vaevalt märgataval piiril, mis eraldab viisakust peenest pilkest. Ta balansseeris sellel piiril, olles valmis vestluskaaslase reaktsioonist sõltuvalt astuma silmapilk kas ühele või teisele poole.

Kuid paistis, et Molotov ei reageerinud üldse Ribbentropi sõnadele. Ta kuulas häirimatult, pea veidi tõlgi poole kallutatud, noogutas siis vaevalt märgatavalt ja tõusis seejärel prilliklaaside välgatades püsti.

Eelnevad läbirääkimised olid lõppenud.

III

Viimastel aastatel on Hitler unepuuduse all kannatanud. On heitnud hilja magama ja tõusnud vara.

Kell seitse hommikul tuuakse talle pruukost — tavaline saksa hommikueine, ilma mingite liialdusteta: klaas piima või puuviljamahla, paar saiakest ja tükike marmelaadi. Toidu suhtes on ta vähenõudlik. Siis ta jalutab, mõtleb, mõnikord kirjutab, vahel vestleb astroloogiga. Oma tööpäeva alustab ta (sisemiselt on see

toiming talle väga vastumeelne) riikliku tähtsusega dokumentide läbivaatamisest. Juba ainuüksi mõte, et ta seda vältimatult tegema peab, rikub tuju, ning oma kabinetti — hiiglasuurde ruumi, kus on gobeläänid seintel ja paks vaip põrandal, kus on suur ja pikk kirjutuslaud ning selle kõrval mustast puust alusel suur gloobus, — astub ta juba halvas tujus.

Tal on kadestamisväärne omadus silmapilkselt ja seejuures peaaegu sõna-sõnalt meelde jätta dokumentide ning ettekannete sisu.

Kuid sellele vaatamata vihkab ta pabereid, sest need on kurdid ja tummad. Ta põlgab neid, ta võõristab neid, sest nad ei karju, ei too kuuldavale kõrvulukustavaid ennastunustavaid ning võidujoovastuses vaimustushüüdeid, mis juba ammu on tema kõrvadele muutunud kõige kaunimaks muusikaks maailmas.

Nende igavate paberite lugemine, isegi niisama lehitsemine on talle piinaks. Ja üldse vihkab ta detaile. Ta on veendunud, et mõtleb kogu riigi, Euroopa, maailma ning kosmose mastaabis. Mitmesuguste dokumentide lugemiseks ettenähtud aeg on talle kõige ebameeldivam, kui mitte arvestada ööd, neid öötunde, mil ta asjatult uinuda püüab.

Dokumentidega lõpule jõudnud, kutsub ta välja oma adjutandi ja muutub silmapilkselt teiseks inimeseks. Elu saab tema jaoks jälle mõtte: tal on nüüd vestluskaaslane, õigemini — kuulaja.

Isegi niisuguse proosalise tegevuse ajal, nagu seda on eelseisva päeva programmi arutamine adjutandiga, jõuab ta maha pidada mitu kõnet poliitikast, taimetoitudest, usust, bolševikest, koerte dresseerimisest ning dirigent Fürchtenwegleri headest omadustest.

Seejärel võtab ta tavaliselt vastu sõjaväelasi — kindralstaabi juhte. Kuulab nende ettekandeid. Ei, mitte lõpuni. See nõuaks talt uskumatuid jõupingutusi. Need, kes ette kannavad, on juba ammu õppinud taipama, millal nad peavad vait jääma ning ära kuulama monoloogi, millel sageli pole äsjase ettekandega mingit seost. Kuid mõnikord ei oska nad õigel ajal vait jääda. Siis saavad nad sõnalaviini kaela ootamatult. Sageli saadavad seda rusikahoobid vastu lauda ja piksejumala käega laualt minema pühitud paberilehed. Liikusid

kuuldused, et sellises seisundis on ta suuteline hammastega vaipa ja kardinaid puruks rebima.

Kuid igale asjale saabub kord lõpp. Ta rahuneb ja on pärast seda võimeline normaalselt vestlema. Dikteerib otsuseid. See meeldib talle väga. Ta dikteerib haukuva, katkendliku, kähiseva häälega, suunanud pilgu kaugusesse, ja tundub, et ta ei näe enda ees mitte stenografisti, kes ei julge tõsta pilku paberilt, vaid kogu inimkonda — miljoneid inimesi, kes alandlikult ja värisedes püüavad iga tema sõna . . .

Siis sööb ta lõunat. Keedetud juurvilja. Juurviljasuppi. Omletti juurviljast. Puuviljakompotti.

Ta on taimetoitlane. Ei suitseta ega joo.

Lõunat sööb ta tavaliselt koos lähikondlastega, kuigi juures kutsutute ring on väga kitsas. Siia kuuluvad isiklik sekretär, adjutant, ajakirjandusameti juht ja lennuväe ülemjuhataja — tüse, sageli naeratav, pealtnäha heasüdamlik, täiesti maine inimene. Räägivad harilikult kaks: peremees ja paksuke — ühe monolooge saadavad teise heakskiitvad soolasevõitu naljad ning müriasev naer. Pärast lõunat läheb ta oma kabinetti tagasi. Algavad nõupidamised. Oma riigi välisministriga. Teiste riikide ministritega, kes audientsi ootavad. Parteijuhtkonnaga. Mõnikord toimuvad need kohtumised siinsamas naabruses asuvas kõrge müüriga ümbritsetud pargis.

Alati tegutsemisvalmis valvemeeskonna kõrvu kanduvad aeg-ajalt vihapursked, meeletud karjatused või pühalikud deklaratsioonid.

. . . Õhtul, kui ta parajasti ei ole riigis ringsõidul ning tema haukuv hääl ei kosta tuhandeist valjuhääldajaist, vaatab ta oma isiklikus kinosaalis, mis asub paari sammu kaugusel kabinetist, Hollywoodi westerneid ja kroonikafilme sõjast.

Tal on peaaegu patoloogiline kirg Wagneri ooperite vastu, kuigi külastab mõnikord ka «Metropoli», kus tantsivad kenakesed tütarlapsed. On teada juhtum, mil ta ühe neist kutsus teed jooma.

Kodus ei oota teda tavaliselt keegi. Ta ei ole abielus. On kujunenud arvamus, et naised ei mängi mingit rolli tema elus, mis täielikult on pühendatud võitlusele saksa rahva ülemaailmse triumfi nimel.

Ja ta pole üldse olnud abielus. Naist, kelle nime

asjasse pühendatud temaga nüüd seostavad, ei luba ta väga sageli enda juurde tulla: juht pühendab kogu oma aja rahvale . . .

Ta on keskmist kasvu, ebaproportsionaalse kujuga — suhteliselt pika keha ja väga lühikeste jalgadega.

Riietuse poolest on ta lihtsus ise. Suvel kannab pruuni särki, kalifeesid ja säärikuid, mõnikord ka hiirekarva frentši, külmal aastaajal aga ülestõstetud kraega nahkmantlit ja sõjaväelase mütsi.

Tema kaasvõitlejate rinnal säravad ordenid, tema aga kannab ainult ühte — kõige lihtsamat sõduri Raudristi.

Ammu on möödas ajad, mil see mees oli tuntud ainult Müncheni õllekeldrite külastajate ringis. Kõik või peaaegu kõik on unustanud aastad, mil tema ja ta väikesearvuline partei olid vaesed ning nende üle naerdi ja irvitati. Mil ainult üksikud, kuid mõjuvõimsad inimesed oskasid temas juhti näha.

Esimesena tegid temale panuse Fritz Thyssen, Saksa terasekontserni pea, ja Emil Kirdorf, Ruhri söekuningas.

Nende esimene osamaks oli suhteliselt tagasihoidlik — sada tuhat Saksa kuldmarka — ning needki anti üle salaja, kindral Ludendorffi kaudu.

Siis hakkas raha jõena voolama: kui tegemist on võitlusega marksismi, ametiühingute ja töölisklassi vastu, siis need mehed ei koonerda. Thysseni ja Kirdorfi eeskujule järgnesid teised: von Schnitzler I. G. Farbenist, laevakompanii «Hamburg—Ameerika», Saksa Pank, Kommertspank, Saksa suurim kindlustusselts «Allianz» jne.

Kuid seda enam kui tagasihoidlikku algust mäletavad vähesed. Teiste silmis on ta saksa rahvale jumalast saadetud päästja, selle olevik ja tulevik.

Mitte keegi, isegi kõige lähedasemad sõbrad, ei julge teda kutsuda nimepidi.

Neile on ta füürer. Minu füürer! Samuti nagu miljonitele sakslastele — pooljumal, kelle osaks on sanktsioneerida kogu maailma ja kogu inimkonna üle ühe riigi — Saksamaa ning ühe rahva — saksa rahva ülemvõimu.

... Sel õhtul võttis Hitler oma lähimaid sõpru vastu Berghofis — oma armastatuimas residentsis, puhkepaigas, kuhu ta tavaliselt pages mõtisklema.

Võib-olla meeldis suur valge villa Hitlerile eriti sellepärast, et see asus kõrgel, Baieri Alpides.

Ta jalutas väikeste lohisevate sammudega hiiglasuures võõrastetoas nurgast nurka, kühmu tõmbunud, käed risti kõhul, aeg-ajalt õlgu kehitades.

Vahetevahel peatus ta kõrge ja laia akna all. Vaade — üksnes taevas ja mäed — tuletas talle meelde, kui kõrgel seisab ta teiste inimestega võrreldes. Ta oli taevale palju lähemal kui inimestele.

Külalised istusid väikeste madalate ja pikkade laudade ümber asetatud toolidel: kindralfeldmarssal Keitel, Bormann, Eva Braun — füüreri ilus ja ilmetu armuke —, pressiameti šeff doktor Otto Dietrich, impeeriumi töörinde juht Ley koos abikaasaga ning üks riigikantsleri hiljuti ametisse määratud adjutante — Arnim Danwitz.

Tohutus kaminas leegitses tuli. Ühesuurused halud olid kamina ees olevale laiale vaskplaadile korralikult riita laotud. Tule paistel lamas vaibal Hitleri armastatuim lambakoer Blondi.

Aeg-ajalt tuli füürer kamina juurde, et koera silitada, halge tulle visata ja süsi pika roobiga segada.

Suitsetamine oli keelatud. Polnud ka vägijooke. Pakuti ainult kohvi ja teed, mida külalistele ette kandsid silmipimestavalt valgetes mundrites SS-lased.

Oli juba hilja. Külalised olid väsinud. Pikaleveninud õhtu jooksul olid nad jõudnud ära kuulata mitu füüreri monoloogi. Inglastest — neetud sehvtimeestest ja täispuhutud snoobidest, kes endid juba möödunud sajandil sellega ära olid teotanud, et panid peaministri toolile juudi; prantslastest — elusalt mädanevast inimrämpsust, liiderlikkudest ja alatutest konnasööjatest, kellel puudub usk ja terviklus ning kes niinimetatud rahvusrinde valmis klopsida olid jõudnud; Roosevelttist — lastehalvatusest vigaste jalgade ning tüüpilise poliitiku pragmaatilise mõistusega plutokraadist ja kombinaatorist; suurest saksa pianistist Walter Giesekingist, kes Thomas Manni ja Lion Feuchtwangeri taoliste tindisolkijate kombel Suur-Saksamaad polnud reetnud, vaid vastupidi — Goebbelsi loal rahvusvahelisele tur-

neele oli sõitnud, et sellele maale uut kuulsust tuua; kosmilise jää ja maailma tühjuse teooriast ...

Ta ei puudutanud ainult üht teemat. Seda, mis täna huvitas külalisi rohkem kui mingi muu. Molotovi eelseisvat visiiti.

Kõik, kes täna Hitleri juurde olid kutsutud — tema tavaline külaliskond — ootasid aga, et ta just sellest midagi räägiks. Sest need, kes siia kokku olid tulnud, olid pühendatud füüreri kõige salajasematesse plaanidesse.

Nii teadsid nad näiteks, et sõda Venemaaga on vältimatu — füürer oli selles suhtes vastu võtnud vankumatu otsuse. Veelgi enam: see sõda oleks juba valla päästetud olnud, kui Keitel ja Halder poleks Hitlerile sõjaväelisest seisukohast soovitanud alustada seda tuleval aastal.

Ei, nad polnud sugugi selle idee vastu — seda teadsid ju kõik, kes füürerile lähedased olid. Nad lihtsalt veensid teda, et vajalikke sõjaväekontingente on võimatu nii lühikese aja jooksul läänest itta paisata. Tõestasid, et pole otstarbekohane alustada nii suurt sõjakäiku talve hakul.

Füürer oli nende argumentidega vastu tahtmist nõustunud. Ja siis teatavaks teinud, et uute suurte võitude aastaks peab saama tulevane, 1941.

Kahjuks oli Kremli umbusk — ja ka see polnud saladuseks ühelegi kokkutulnuist — viimasel ajal tundvalt kasvanud. See oli täiesti ilmseks saanud pärast Tippelskirchi hiljutist visiiti Molotovile.

Kõik siia kogunenud külalised mäletasid, kuidas Ribbentrop kaks kuud tagasi siinsamas saalis oli tugitoolis istuva ärritatud füüreri ees seisnud ja sellest visiidist aru andnud. Hitler oli olnud juba ettekande algul õel ja Tippelskirchi kohe läbi sõimanud, niipea kui Ribbentrop tema nime mainis. Miks, sellest ei saanud keegi aru. Oli ju täiesti loomulik, et Nõukogude välisasjade rahvakomissariaati oli läinud nimelt Tippelskirch, sest saadik krahv Schullenburg oli sel ajal Berliinis puhkusel viibinud ja tema ajutiseks kohusetäitjaks oli Werner von Tippelskirch. Kõiges, mis sellest järgnes, ei olnud määrav muidugi asjaolu, et ajutisel kohusetäitjal polnud diplomaatilist annet, vaid otsustavat rolli mängis füüreri enda poolt antud ülesande iseloom.

Tippelskirchile oli ülesandeks tehtud informeerida Kremlit sellest, et Jaapan, Itaalia ja Saksamaa kavatsevad lähemal ajal sõlmida sõjalise liidulepingu.

Lepingut valmistati ette sügava saladuskatte all, kuid paar päeva enne seda, kui saladus avalikuks pidi saama, tegi füürer oma Moskva saatkonnale ülesandeks informeerida Nõukogude valitsust peatselt sõlmitavast kolmikliidust.

Saadiku ajutine kohusetäitja pidi juba eos lämmatama Kremli kõikvõimalikud kahtlused.

Hitlerile oli omane alahinnata oma vastaseid, niihästi tänaseid kui ka homseid. Samas oli ta aga küllalt tark mitte lootma Tippelskirchi missiooni õnnestumisele üksnes seeläbi, et viimane oskab need Moskvale ebameeldivad uudised kaunisõnaliselt esitada. Seepärast tehtigi Tippelskirchile ülesandeks kinnitada Nõukogude välisasjade rahvakomissariaadis selle uudise kui füüreri erilise usaldusmärgi teatavakstegemisel täiendavalt, et sõlmitavas lepingus on salajane eriparagrahv, mis viitab sellele, et leping pole suunatud mitte Nõukogude Liidu, vaid Ameerika Ühendriikide vastu.

. . . Kui Berghofi ilmunud Ribbentrop hakkas Hitlerile Tippelskirchi missiooni tulemustest ette kandma, oli füürer nendest juba teadlik saatkonnast gestaapole ning Abwehrile tehtud ettekande järgi.

Ribbentropil ei jäänud üle midagi muud kui lihtsalt etendus Hitlerile maha mängida, teades, et see on Tippelskirchi suhtes juba algusest peale vaenulikult häälestatud, rääkimata Molotovist.

Niisiis, vastavalt Saksa saadiku ajutise kohusetäitja šifreeritud ettekandele oli Nõukogude rahvakomissar ta rohkem kui jäiselt vastu võtnud. Oli vaikides ära kuulanud ja siis lühidalt sõnad peale lugenud nagu koolipapa sissekukkunud õpilasele. Tema jutu mõte oli seisnud selles, et vastavalt Saksa-Nõukogude pakti neljandale paragrahvile on Saksamaa kohustatud iga hiljem sõlmitud lepingu teksti Nõukogude valitsusele eelnevalt näitama.

«Just nimelt «eelnevalt», aga mitte «vahetult enne»,» oli Molotov rõhutanud ja lisanud: «. . . kaasa arvatud igasuguse salajase protokolli tekst ning avaldamisele mittekuuluva paragrahvi sisu.»

Ribbentropi sõnade järgi oli Tippelskirch püüdnud need pretensioonid tagasi lükata, viidates sõjaoludele, milles Saksamaa viibib ja mis igasuguse diplomaatia täiesti loomulikult palju raskemaks teevad. Kuid Molotov oli järsult katkestanud tema sõnad ootamatu küsimusega.

Nõukogude valitsus, oli ta öelnud, tahaks täpsemalt teada Saksamaa ja Soome vahelisest lepingust Saksa vägede viibimise kohta Soome territooriumil . . .

Vaevalt oli Ribbentrop seda lausuda jõudnud, kui Hitler püsti kargas ning ütles, õigemini — karjus rusikatega vehkides üksisõnu, et Saksamaa ei ole kohustatud kellelegi aru andma ning kui Molotov või keegi teine oleks julgenud seda öelda temale, Hitlerile, siis oleks ta ütleja hävitanud, tuhaks teinud ning maapinnalt minema pühkinud. Sellele järgnes paar põlastavat fraasi Mannerheimi, selle memme ja kavala rebase aadressil, kes paljalt Venemaa mainimist kuuldes ikka veel verest ära lööb, kuigi sõda on juba mitme kuu eest lõppenud. Lasknud Mannerheimile osaks saada terve hulga vägagi mittemeeldivaid epiteete, langes füürer täiesti jõuetuna tugitooli ning andis Ribbentropile käega märku, et see jätkaks.

Ribbentrop, kes kunagi ei jätnud kasutamata juhust omä ligimesele jalga taha panna, kiirustas lisama, et Tippelskirch kaotas nähtavasti pea, sest ei teata salakirjas midagi oma vastusest Molotovile, vaid toob ainult ära Nõukogude valitsuse hämmastusavalduse, kuna Kremlile näib hästi teada olevat, et viimastel päevadel on Saksa vägesid saabunud vähemalt kolme Soome sadamasse.

Hitler plahvatas järjekordselt. Ta kargas jälle tugitoolist püsti, põrutas jalaga vastu puuhalge, mis kolinal laiali lendasid, ja hakkas karjuma, et ei kannata seda vastikut kahtlustamist, sest Kremlile sai ju selgelt öeldud, et Saksa väed ei lähe mitte Soome, vaid üksnes l ä b i Soome — Norrasse . . .

Hitler karjus ikka valjemini, ikka pöörasemalt, olgugi et nii tema ise kui ka kõik lähikondlased teadsid: kõnealune asi pole muud kui trikk, manööver ja maskeering, sest Soome saadetud väeosad olid saanud käsu sinna jääda ning valmistuda Venemaale põhja poolt kallale tungima, peaasjalikult Leningradi silmas pida-

des. Oma jutu lõpetas füürer karjatusega, et kui lood nõnda on, siis annab ta tulevat aastat ootamata juba täna käsu Venemaa maamunalt minema pühkida . . .

Kuid see käsk jäi siiski andmata. Selles maniakis põimusid igasugustele kainetele arvestustele vastukäiv maailma valitsemise himu, küündimatus ning meeltesegadus saatanliku kavalusega, suurepärase arusaamisega momendi poliitilisest situatsioonist, oskusega mängida paratamatult tekkivatel vastuoludel. Ja nii ei andnudki Hitler sel päeval käsku Venemaad maailma kaardilt minema pühkida. Veel enam: ta andis korralduse, et Saksa diplomaatia teeks kõik võimaliku Kremli valvsuse uinutamiseks.

Nüüd lootis ta Molotovi Berliini tuleku peale, et näiliselt mängida Saksa ja Nõukogude suhete normaliseerimist ja kõigi vaidlusaluste küsimuste klaarimist. Selle kohtumise ajal oli tarvis juhtida Venemaa pilgud Saksamaa sõjalistelt ettevalmistustelt kõrvale ning suunata need hoopis teisale.

. . . Ja täna ootaski Berghofi kogunenud tavaline väljavalitute seltskond kannatamatusega, millal füürer lõpuks puudutab seda kõige aktuaalsemat teemat. Pidi ju Molotov ülehomme Berliini jõudma . . .

Kuid Hitler rääkis kõigist asjust, ainult mitte sellest. Lõpuks hakkasid väsinud külalised, kaotanud lootuse kuulda midagi uut, kannatamatult ootama hetke, millal neil osutub võimalikuks magama minna.

Kuid tundus, et vaatamata hilisele ajale ei mõtelnudki Hitler lahkuda, nagu oleks ta unustanud niihästi oma külalised kui ka kõik muu enda ümber.

Tal oli hästi meeles vaid üks, peamine: ülehomme seisab Berliinis ees kohtumine Nõukogude valitsuse saadikuga. Sellele ta praegu mõtleski. Mõtles vaikides, sest põlgas üldse inimesi, isegi neid, kes talle eriti lähedal seisid ja momendil selles saalis istusid.

Loomulikult oli ta koos Göringi, Hessi, Bormanni, Goebbelsi ja Ribbentropiga juba varakult, kuni viimaste pisiasjadeni, vastuvõtust kuni lahkumistseremooniani, ülehomse tegevuskava põhjalikult välja töötanud. Ta oli edus veendunud.

Ja ikkagi ootas ta praegu järjekordset «sähvatust», uut mõtet, kiiresti välgatavat ootamatut ideed, mis ellu-

viiduna aitaks meelitada Molotovi niisugusesse lõksu, kust enam pääsu pole.

. . . Ta tuiskas sihitult mööda võõrastetuba ringi, tehes siksakke, nagu kooks ämblikuvõrku, kuhu Moskva saadik pidi jõuetu kärbse kombel rippuma jääma.

Põhiliselt oli tegevusplaan valmis. Sel oli kaks aspekti: poliitiline ja nii-öelda emotsionaalne. Esimese eesmärgiks oli rahustada Venemaad, uinutada ta kahtlused, veenda bolševikke suunama oma pilgud põhjast ja läänest lõunasse, mis annaks Saksamaale võimaluse viia lõpule ettevalmistused otsustavaks löögiks Idas.

Selle plaani teine, nii-öelda emotsionaalne külg seisis selles, et tuli rabada, ei, pigem üles piitsutada Molotovi kujutlusvõime. Nõukogude ministri silmade ette peab kerkima nii peibutav ja paeluv miraaž, et ta seda uskuma jääks ja ka Stalini ning kõik ülejäänud teistele mõtetele juhiks.

Seni aga, kuni nad arusaamisele jõuavad, et kõik nähtu oli tühipaljas silmapete, möödub teatav aeg. Küllaldane selleks, et Saksamaa võiks lõpetada ettevalmistused võimsaks löögiks, mis otsustab mitte ainult Venemaa, vaid ka oma aja äraelanud niinimetatud maailmatsivilisatsiooni saatuse.

Jah, plaan oli hästi läbi mõeldud. Kuid Hitlerile näis, et selles jääb ikkagi puudu mingi viimane nupuke, millele vajutamisel kogu lõks lõplikult sulguks.

Et seda nupukest leida, oli vaja «sähvatust». Vaim ei tahtnud aga kuidagi peale tulla . . .

Külalised, kes olid kaotanud lootuse kuulda füürerilt mingisuguseid neile seni teadmata üksikasju Nõukogude komissari eelseisvast visiidist, ootasid hetke, mil Hitler pärast järjekordset ringi enam kamina juurde tagasi ei pöördu, vaid koera kaasa kutsudes suundub ukse poole ja nagu tavaliselt külalistele jumalagajätuks lävel loiult viipab.

Ainult üks inimene selles saalis ei tahtnud puhata ega unistanud füüreri lahkumisest. Ta oli nõus kui mitte kuulama, siis vähemalt vaatama teda, vaatama alati ja igavesti, päeval ja ööl, püüdma iga tema pilku ning liigutust . . . Ta tundis, et teised külalised on väsinud ja tahavad kiiremini oma tubadesse minna, oli selle üle imestunud ning valmis neid selle eest põlgama . . .

See inimene, kes mööda võõrastetuba ringi kõndivalt

Hitlerilt ustavat pilku ei pööranud, oli Arnim Danwitz. See kolmekümneaastane mees major Jodli staabist oli äsja saabunud okupeeritud Poolast, kus oli viibinud Hitleri isiklikul, salajasel korraldusel, olles juba paar viimast kuud pälvinud füüreri erilise poolehoiu.

Arnim Danwitz, kelle isa, natside partei vanimaid liikmeid, oli Müncheni «õlleputšist» osa võtnud ning varsti pärast Hitleri võimuletulekut surnud, oli juba noorukipõlves füürerisse platooniliselt armunud olnud.

Mitte ainult isa viimse tahte tõttu, vaid omaenda palaval soovil oli Arnim otsustanud pühendada elu füüreri teenimisele.

Hitlerjugendi liikmena astus Arnim natside parteisse kohe, kui oli jõudnud põhikirjas ettenähtud vanuseni. Danwitzi edaspidise karjääri määras päev, mil tal koos teiste noorte natsidega sai osaks õnn viibida Riigiooperis pidustustel, mis olid pühendatud Esimeses maailmasõjas langenud saksa kangelaste mälestusele.

Arnimi pilgule avanev pilt täitis ta hinge pühaliku värinaga.

Ta nägi saalis tervet sõjaväemundrite merd, laval aga seisid tardunud ridades Reichswehri sõdurid, käes heledatest prožektorikiirtest valgustatud Saksa lahingulipud... Sõdurite peade ning lipuvarraste kohal rippus hiiglasuur must, hõbedaste äärtega Raudrist. Ja kui orkester hakkas mängima Beethoveni leinamarssi, kuningalooži aga ilmus Hitler ja, tõstnud käe, tardus oma vägede tervituseks tumma valveseisangusse, täitis Arnim Danwitzi, kes seisis saali ühes vahekäigus, hoides kangestunud sõrmede vahel haakristilippu, harras vaimustus.

Sellest päevast peale ei unistanud ta muust kui sõjaväelase karjäärist, lõpetas sõjakooli kiitusega, paistis silma ning suunati tööle maavägede kindralstaapi, mille eesotsas seisis kindral Halder. Kuid Danwitz ihaldas teenida Saksamaa kõigi relvastatud jõudude operatiivstaabis, sest seda juhtis Alfred Jodl.

Halder kuulus vanade Saksa kindralite hulka, natsid olid neisse alati suhtunud kadeduse, vastumeelsuse ning kahtlusega. Jodl oli aga uue, natsliku kooli ohvitser ja füüreri sümpaatia tema vastu oli kõigile teada.

Danwitzil õnnestus Jodli staapi üle minna varsti pärast seda, kui Saksamaa Poolale kallale oli tunginud.

Pööre tema saatuses oli seotud ühe saladusega. Danwitz oli uhke, et ka tema sellesse on pühendatud.

17. augustil 1939 kutsus Halder ta välja ja ütles, et temale, Arnim Danwitzile, tookord alles kaptenile, usaldatakse riikliku tähtsusega ülesanne, mida tuleb hoida sügavas saladuses. Ta vihjas, et SS reichsführer Himmler on maininud kindralstaabi ohvitseride hulgast just teda kui meest, kellele võib seesuguse salajase operatsiooni ülesandeks teha.

Danwitz tundis Himmlerit. Tema isa vana parteikamraadina oli Himmler nende kodu külastanud juba ammu enne 1933. aastat, see tähendab siis, kui füürer ei olnud veel Saksamaa valitseja.

Arnim kuulas Halderi instruktsioonid ära, lõi kannad kokku, tõstis parema käe järsu liigutusega üles ning lahkus seejärel kiiresti kindrali kabinetist.

Kindralstaabi ülem tegi aga oma päevikusse, mida ta hoolega pidas, kummalise ülestähenduse: «Himmler, Heydrich, Obersalzberg: 150 komplekti Poola sõjaväemundreid kõige vajalikuga Ülem-Sileesia jaoks.»

Sajad miljonid inimesed Saksamaal, Poolas ja kogu maailmas said sellest, mis seejärel juhtus, teada alles 31. augustil, kui Berliini raadio teatas, et rühm Poola sõdureid oli tunginud Gleiwitzi lähedal Saksamaa territooriumile ja vallutanud lahinguga Saksa raadiojaama. Ja sellest põhjendamatust agressiooniaktist polnud igasuguse mõõdutunde kaotanud poola metslastele veel küllalt, jätkas diktor meelepahast väriseval häälel, poolakad hõivasid raadiojaama, kuid ei piirdunud sellega, vaid andsid sealt eetrisse ka poolakeelse saate. Kogu maailm võis kuulda seda jultunud saadet, mis oli täis kallaletunge Suur-Saksamaa ning tema juhi aadressil...

Jah, see vastas tõele: niisugune saade oli eetris paar tundi tagasi kõlanud. Tähendab, need olid olnud siis poolakad, kes kasutasid vallutatud Saksa raadiojaama?

Aga muidugi! Needsamad poolakad, kelle fotod avaldati kõigis Saksamaa õhtulehtedes. Tõsi küll, piltidel kujutatud poolakate käest ei saanud enam aru pärida. Nad lamasid surnuna Saksamaa territooriumil Gleiwitzi lähedal, taustaks raadiojaam. Mis seal ikka, see oli ju loomulik: osa kallaletungijaid langes Wehrmachti kangelaslike sõdurite kuulidest, osa põgenes tagasi Poolasse.

Järgmisel päeval käskis füürer vastuseks sellele juletule provokatsioonile Saksa vägedel ületada Poola piir . . .

Raadiojaama pärast peetud lahingus tapetud anastajad lamasid veel paar päeva seal, kus surm neid oli tabanud. Saksa ja välismaa fotoreporterid jäädvustasid neid vastalanud sõja ajaloo tarvis.

Ja keegi neist ei teadnud, et pildistatavad «poolakad» olid alles paari päeva eest olnud puhastverd sakslased — Dachau koonduslaagri surmamõistetud vangid. Keegi ei teadnud, et neile lubati elu ning vabadus, kui nad ajavad selga Poola sõjaväevormi ning võtavad osa operatsioonist, mille leppenimetuseks oli «Konservid».

Ja nemad ei teadnud, et surevad, kui Saksa sõjaväearst neile siinsamas, raadiojaama hoone juures, tegi süsti plekilise soetõve vastu. Neile öeldi, et see on hädavajalik ettevaatusabinõu, asub ju vahetus läheduses niisuguse räpase ja vaese maa piir, nagu seda on Poola. Nad elasid pärast süsti veel neli minutit, ning hiljem fotodel nii selgesti näha olevad kuulihaavad ei valmistanud neile enam mingeid kannatusi, sest surnud valu ei tunne, isegi kui neile automaadist pähe tulistatakse.

Kuid sellest kõigest ei teadnud keegi midagi. Need paar inimest, kes saladusse olid pühendatud ning seda hoida oskasid, ei saanud ju arvesse tulla.

Nende väheste hulgas oli ka kapten Danwitz, kes kindlustas operatsiooni sõjalise külje — toimetas kohale Poola mundrid ning relvad. Kõige ülejäänu eest vastutas gestaapo.

Juhtus nii, et just Danwitzil kui pealtnägijal tuli operatsioonist Jodlile ette kanda. Viimase küsimusele, millist autasu ta sooviks, vastas Danwitz: «Teenida teie juhtimise all, härra kindral.»

Väga võimalik, et enne kui Danwitz Hitleri juurde ettekandeks kaasa võeti, rääkis Jodl füürerile noorest ustavast natslikust ohvitserist, kes annab suuri lootusi ning oskab vaikida. Võib-olla pööras Hitler ise tähelepanu Jodli käsundusohvitseri laitmatule aarialasevälimusele: valgepäise, keskelt vöörihmaga kõvasti kokkutõmmatud noormehe teraseläikelistes, helesinistes, ainiti temale suunatud silmades peegeldus niisugune koeratruudus, et Hitler hakkas selle ohvitseri vastu sümpaatiat tundma.

Nii või teisiti, kuid kuu aja pärast ülendati Danwitz majoriks, kolme kuu möödudes sai temast üks füüreri adjutante, poole aasta pärast sõitis ta aga füüreri erilennukiga tolleks ajaks juba alistatud Poolasse.

Tagasi oli Danwitz jõudnud alles täna hommikul ja Berliini saabudes saanud käsu viivitamatult füüreri juurde Berghofi sõita.

. . . Nüüd aga istus Arnim Danwitz juba mitu tundi Hitleri võõrastetoas, püüdes haarata iga tema sõna, iga žesti.

Ta oli alati jumaldanud oma füürerit.

Kuid pärast osavõttu operatsioonist, millest äsja juttu oli, said Danwitzi tunded erilise varjundi. Arnim ei kahelnud, et kogu see idee oli sündinud füüreri geniaalses ajus. Selle idee elluviimisele kaasa aidates oli tema, Danwitz, otsekui osa saanud oma juhi kõige salajasematest kavatsustest, muutunud nende vahetuks täitjaks.

Järelikult, arutas Danwitz erutusega, seob neid mõlemaid — suurt juhti ja teda, Arnimit, — mingi teistele nähtamatu salaside. Tema, Danwitz, on nüüd nagu osake füürerist endast, mis sest, et imepisike, aga ikkagi osake.

See mõte mõjus Danwitzile joovastavalt. Ta tuli selle juurde ikka ja jälle tagasi, kui nägi enda ees suurt inimest, kes oli temal, tagasihoidlikul majoril, lubanud astuda oma pühamusse.

Kui kell kõrges mustast puust kapis lõi pool kaks, sai Danwitz aru, et täna tal enam oma sõidu tulemustest füürerile ette kanda ei õnnestu.

Ta oli juba mitu korda proovinud püüda Hitleri pilku, kui see temast mööda kõndis, et tema silmade järgi selgusele jõuda, kas tuleb tal jääda siia, Berghofi, või peab ta Berliini tagasi sõitma ja ootama, kuni ka füürer sinna saabub. Kuid paistis, et Hitler ei märkagi adjutanti, sest ta jätkas kõndimist, vajunud oma mõtteisse.

Lõpuks suundus ta ukse juurde, viipas lävel parema käega hüvastijätuks ja kadus.

Silmapilkselt elavnenud külalised hakkasid kohe üksteisega head aega jätma.

Keitel, Ley koos abikaasaga ning enesestmõistetavalt Eva Braun jäid ööbima Berghofi.

Danwitz jäi seisma suurde halli, mille seinu kaunistasid põdrasarved ja «Nibelungide sõrmuse» ainel teh-

tud gravüürid. Ta pidas aru, kas pöörduda tagasi Berliini või ööbida siin, villas, kaitsemeeskonnale määratud ruumides, kui tema juurde astus Hitleri isiklik autojuht ja ütles kandu kokku lüües tasa:

«Füürer ootab teid, härra major. Ta on oma kabinetis.»

...Hitler istus, frentš eest lahti, sügavas nahktugitoolis, kitsaste pikkade säärtega saabastes jalad kaugele välja sirutatud. Tugitool seisis akna all, ja Danwitz juba teadis, et see on füüreri lemmiktugitool. Selles ta tavaliselt puhkas. Toa vasakpoolne tiib oli sisustatud kabinetina: seal seisis lai punasest puust kirjutuslaud ja suur gloobus, kuigi veidi väiksem sellest, mida Danwitz oli näinud füüreri ametlikus residentsis Berliinis, uues Riigikantselei hoones.

Kui Danwitz väljasirutatud käega kramplikult lävele tardus ja vaikselt, kuid hingestatult, nagu vannet andes «Heil Hitler!» ütles, vaatas füürer talle mõni hetk, tervitusele vastamata, üksisilmi otsa.

Ta kasutas seda võtet sageli. Inimesed kartsid Hitleri teravat, läbitungivat ja kahtlustavat pilku. Ise oli ta veendunud, et niisugusel pilgul on mingi seletamatu maagiline mõjujõud.

Lõpuks noogutas Hitler vaevumärgatavalt, naeratas ning küsis paljutähendavalt:

«Noh... Danwitz?»

«Minu füürer, ma saabusin Berliini kell neliteist null-null,» raporteeris Danwitz, «teie ülesanne täidetakse täpselt, nõutava saladuskatte all.»

«Üksikasjalikumalt!» ütles Hitler käskiva, terava häälega.

Ikka endiselt valveseisangus, käed tugevasti vastu külgi surutud, küünarnukid veidi kehast eemal, kandis Danwitz ette, et sõjaväekontingentidele valmistatakse ruumid ette klubide ning spordisaalide sildi all, maaaluseid laskemoonaladusid aga kaevatakse õhtul kella üheteistkümnest kuni kella kolmeni, see tähendab öö-pimeduse varjus, ja pole märke, mis kinnitaksid, et venelased haisu ninna oleksid saanud.

«Kas olete selles veendunud?» küsis Hitler umbusklikult, puurides Danwitzi jälle oma torkiva ja kahtlustava pilguga.

«Ennem sureksin, kui lubaksin endale teid eksiteele

viia, minu füürer,» vastas Danwitz endiselt raporteerides, puuriva pilgu ees pead langetamata.

«Suurepärane!» hüüdis Hitler. Oli siis mõnda aega vait ja küsis seejärel juba tavalise, argihäälega: «Millest... räägitakse?»

«Molotovi eelseisvast visiidist,» andis Danwitz lühikese vastuse.

«Üksikasjalikumalt!»

«Paljud arvavad, et läbirääkimised tugevdavad meie lepingut ja...»

Sellest oli küllalt, et Hitler nagu nähtamatust katapuldist heidetuna tugitoolist püsti kargas ning rusikaid viibutades karjus:

«Naiivsed inimesed, lollid! Orjade põlvkond! Nad peavad tähtsaks paberilipakaid, läbirääkimisi! Aga muide,» lõpetas ta juba rahulikumalt, «see on ju iseloomulik neile, kelle teadvus on ikka veel rumalate eelarvamuste kammitsas, neile, kes ei ole suutelised üle astuma sajandeid kehtinud piirist, mis orja isandast eraldab...»

Ja Hitler hakkas jälle kiirel sammul nurgast nurka käima, nagu ajaks taga kedagi, ainult temale nähtavat.

Danwitz ootas harda aukartusega, millal füürer jätkab oma suurte mõtete avaldamist, kuid Hitler küsis järsku kiiresti:

«Mitu ešeloni võib nädala jooksul märkamatult piiri äärde paisata?»

«See oleneb aastaajast, öö pikkusest ja sellest, kui kaugel on lõppjaamad piirist, minu füürer,» vastas Danwitz.

Ta tegi pausi ja lisas siis juba nii-öelda omal riisikol:

«Loomulikult, kui läbirääkimised Molotoviga ebaõnnestuvad ja minu füürer otsustab...»

Sel hetkel katkestas Hitler tema jutu. Ta hüüdis uuesti põlastavalt:

«Läbirääkimised! Lepingud!... Kõik liidud, mida ei sõlmita ühise sõjategevuse eesmärgil, on mõttetus, lollus, need ei maksa midagi!»

Ta astus aeglaselt, pidulikult Danwitzi juurde, võttis tal lõuast kinni ning, tõstnud ta pea veidi üles, vaatas talle otse silma.

Pani siis käe raskelt majori õlale.

«Kuula, minu Danwitz, ja jäta kogu eluks meelde

kaasaegse poliitika aabitsatõde. Niikaua kui eksisteerib bolševistlik Venemaa, on minu eesmärk — teha Saksamaast maailma valitseja — kättesaamatu. On see sulle arusaadav, Danwitz?»

«Jah, minu füürer,» vastas Danwitz kiiresti ja lisas: «Milline totter ajalooline viga! Bolševismi poleks üldse olemas, kui Saksa armee kaheksateistkümnendal aastal ei oleks kaotanud . . .»

«Vale! Vale!» karjus Hitler teda katkestades falsetiga ja põrutas jalga vastu põrandat. «Alatu väljamõeldis!» karjus ta rusikaid viibutades. «Saksa armee ei kaotanud! Siin oli mängus äraandmine! Mitte Saksamaa ja Saksa sõdurid ei kaotanud seda sõda — neile anti hoop selja tagant, selja tagant, selja tagant!» kordas Hitler raskesti hingeldades, nii et sülg pritsis. «Juudid ja bolševikud, need reetsid Saksa armee siis, kui võit juba lähedal oli!»

Ta vaikis, sest polnud teda vallanud vihasöösti tõttu lihtsalt suuteline jätkama.

Danwitz vaikis samuti, kirudes end väljalipsanud sõnade pärast. Aga loomulikult! Kuidas võis ta unustada füüreri geniaalse mõtte, mis pidevalt kordus tema kõnedes, artiklites ja isegi «Mein Kampfis»! Kuidas võis ta unustada, et Esimeses maailmasõjas Saksamaa reedeti. Tema sõdurid marssisid juba mööda Ukrainat, valmis soomustatud rusikaga lõmastama bolševikke ning alustama pealetungi Petrogradile, kui tagalas, Saksamaa südames — Berliinis — bolševistlikud agendid, juutidest reeturid Liebknecht ja Luxemburg ülestõusu alustasid . . .

«Andestage, minu füürer,» ütles Danwitz väriseval häälel, «ma rääkisin rumalusi. Lihtsalt mõte, et bolševismi oleks võidud kägistada juba hällis, varjutas hetkeks kõik muu. Olen süüdi.»

Kuid paistis, et need sõnad ei jõudnud Hitleri kõrvu. Ta seisis nüüd Danwitzi poole seljaga, vaadates välja suurest aknast, mille kuulikindlate klaaside tagant paistsid kuuvalgusse uppuvad mäed.

Ja tundus, et just nendele viirastusliku kuuvalgusega ülevalatud mäetippudele olidki määratud Hitleri sõnad. Ta rääkis nüüd juba aeglaselt ja kaalukalt nagu jutlustaja kirikukantslist:

«Ainult ühel maal on õigus pretendeerida Euroopa

valitsejaks olemisele. See on Saksamaa. Peaaegu kõik ülejäänud rahvused on väljasuremise äärel. Kuid väljasuremisprotsess kulgeb liiga aeglaselt. Me aitame seda möödapääsmatut protsessi kiirendada. Aitame neil kaduda maakeralt või täita seda osa, mis neile saatusest määratud on — elada orjadena. Saksamaa saab maailma isandaks, sest riik, kes on end pühendanud oma rahva parimate rassielementide arendamisele, ei või kunagi kaotuse osaliseks saada . . .»

Hitler pöördus näoga uuesti Danwitzi poole, kuid tema silmad vaatasid majorist mööda.

Sel hetkel lõi suur kappkell kumedalt kolm korda. Need kellalöögid näisid andvat Hitleri mõttele uue tõuke.

«Tund on tulnud!» lausus ta pidulikult. «Kas kuulete, Danwitz? Me võtsime otsuse vastu ega tagane sellest sammugi. Venemaa tuleb lömastada. Esimesena langeb Leningrad, selle järel Moskva. Jäänud ilma bolševistlikust ladvikust, vajuvad venelased põlvili. Teutooni vaim kätkeb eneses avastamata saladust. Ta alistab kõik nõrgemad. Ma ennustan teile, Danwitz: Venemaa pudeneb pihuks ja põrmuks esimesel kokkupõrkel natsionaalsotsialismiga. Viis nädalat pärast seda, kui see käsi,» ta sirutas käe ette, «näitab Saksa vägedele kätte tee, pühitseme võitu. Ja mitte keegi pole suuteline meid peatama!»

«Minu füürer!» hüüdis Danwitz. «Ma tahaksin paluda teilt kõrget autasu! Sel tunnil, kui teie käsi näitab meile kätte tee, tahaksin ma olla seal, Idas, meie vägede esimestes ridades! Ma tahan olla esimene, kes tuleb tagasi teie juurde teatega suurest võidust!»

Mõne hetke vaatas Hitler talle uurivalt näkku. Tuli siis ligemale. Haaras kinni majori frentši revääridest, tõmbas ta järsu liigutusega endale lähemale ja ütles kumeda häälega, nagu räägiks suurest saladusest:

«See maailm, mille ma ehitan, kuulub niisugustele nagu sina, Danwitz!»

IV

...Kuigi Nõukogude Liidust saabunud külaliste vastuvõtmine Hitleri residentsis — uues Riigikantseleis — oli tehtud ülesandeks riigisekretär Otto Meissnerile, aga mitte Danwitzile, kontrollis see füüreri adjutandina kiusliku täpsusega ettevalmistusi.

Autod venelastega sisenevad sellest väravast. Aegamööda — viis kilomeetrit tunnis — sõidetakse läbi hallide graniitplaatidega sillutatud siseõue.

Siin, viieteistkümne meetri kaugusel suurest, pronksiga kaunistatud uksest, ootab Molotovi ja tema kaaslasi Meissner. Ta astub Molotovile paar sammu vastu. Kuid mitte kohe. Ta annab tollele enne võimaluse heita pilk Riigikantselei hoonele — hiljuti valminud suursugusele arhitektuurimonumendile. Mõned nimetavad seda klassitsismi ja gootika seguks, mis on ühendatud vanateutooni sümboolikaga. Pügmeed! Nad ei taipa, et geniaalne saksa arhitekt Speer kehastas oma teoses füüreri ideed ja lõi täiesti uue arhitektuuristiili — natsionaalsotsialistliku!

Niisiis — siin, autojuhile hästi teada oleval spetsiaalselt tõmmatud valgel joonel, peab esimene auto peatuma. Umbes siin, sellel graniittahvlil, tuleb Molotovil paar minutit seista, kuni Meissner temani jõuab. Huvitav, mis tunne võiks bolševikul olla hallikasrohelistes kiivrites sõdurite rivi pilkude all, nende kõrgete hallide marmorsammaste vahel, mille otsas istuvad laialt tiibadega kotkad, haakristid küünte vahel.

Seda teed mööda peab bolševike saadik tõusma oma Kolgatale.

Siin, otse hoone sissekäigu ees, ühineb ülejäänutega ka Danwitz, et saata Molotov juba vahetult füüreri kabinetti.

See tee pole sugugi nii lühike! See viib läbi lugematute ruumide anfilaadi, mööda Wehrmachti ohvitseride spaleeridest, SS ja SD ametimeestest ja lõpeb pühamu ees — füüreri kabineti ukse juures. Nii on see kõik mõeldud.

...Autode rivi sõitis Riigikantselei siseõue väravast sisse kell üks ja viisteist minutit. Esimene auto — pikk

must «Mercedes» — peatus vastavalt autojuhile antud instruktsioonile valgel joonel.

Autojuhi kõrval istuv välisministeeriumi ametnik hüppas autost välja ja avas tagumise ukse. Sellest väljusid kiirustamata Molotov ja tema saatjad.

Takseerinud kiire pilguga vangla- või kasarmuhoovi meenutavat ruudukujulist õue, astus Molotov tõtlikul sammul, oodatud pausi pidamata, hoonesse viiva ukse poole, nagu ei märkakski haakriste küünte vahel hoidvaid kotkaid ega kataleptilisse poosi tardunud sõdureid.

Ning ukse juures seisval Meissneril ei jäänud üle muud kui talle vastu rutata, vastasel korral oleks rahvakomissar ihuüksi, ilma mingi eskordita, hetke pärast jõudnud suure pronksilustustega ukseni.

Meissneril tuli peaaegu joosta, et Molotovile vähemalt poolele teelegi vastu jõuda.

Ja kujunes nii, et kogu vastuvõtutseremoonia — kaabude kergitamine, käepigistused ja muu — läks nurja. Molotov teretas Meissnerit käigu pealt, sammu ainult veidi aeglustades, otsekui osutaks pealetükkivale jutulesoovijale vältimatut viisakust.

Danwitz, kes kogu seda stseeni vestibüüli aknast jälgis, kaotas solvumisest ja raevust enesevalitsemise. Ta mõtles, et tehti viga, kui Molotovi vastuvõtjaks määrati Meissner, see surnud Hindenburgi igavene tallalakkuja, vanamoelise protokollidiplomaatia eelarvamuste kammitsais siplev mees. Iga SS-ohvitser oleks selle ülesandega palju paremini toime tulnud.

Meissneri, Molotovi ja tema kaaslaste ilmumine vestibüüli katkestas Danwitzi mõlgutused.

Sel silmapilgul, kui külalised tema kohale jõudsid, tegi ta sõjaväelasliku pöörde ning ühines nendega.

Nad läksid läbi lõputuna näiva tubade rea, mis kõik olid akendeta, valgustatud nii päeval kui ka öösel üksnes elektrilampidest. Ridamisi kahel pool seinte ääres seisvad ohvitserid klõpsutasid kandu kokku ja tõstsid paremat kätt nii jõuliselt ning hoogsalt, et neist mööduvatele inimestele tundus, nagu tahetaks neid lüüa.

See oli rituaal, mis masendas oma sünge pidulikkusega. Vaikus. Ainult kandade klõpsatused ja tõstetud

käte mets. Selles tervituses oli ähvardus ja võimukas käsk alistuda.

Kuid Molotovile ei paistnud need inimesed avaldavat sügavamat muljet kui tiibadega vehkivad tuuleveskid.

Danwitz lisas nimme sammu ja kõndis nüüd peaaegu ühes reas Molotoviga, loomulikult veidi eemal. Nii võis ta näha rahvakomissari nägu — kollakat nahka, hallisseguseid vurre, tihedasti kokkusurutud huuli, näpitsprille, kõrget laupa, akuraatselt lahkukammitud juukseid.

Hetkeks näis Danwitzile, et Molotovi huuled nagu kõverdusid vaevaga varjatavaks põlglikuks muigeks. Kõige rohkem maailmas oleks Danwitz praegu tahtnud karjuda: «*Halt!*» ja anda siis käsk see mees kinni võtta, ta käed selja taha väänata ning ta jalust maha lüüa...

Kuid juba hakkas eestpoolt paistma päevavalgust. Anfilaad lõppes ümmarguse, suurte akendega halliga. Selle keskel oli laud jookide ja suupistetega — väikeste võileivakeste ning tiku otsa torgatud lühikeste jämedate viineritega.

Hall oli rahvast täis: inimesed istusid seinte ääres diivanitel, tõuklesid suupistetega kaetud laua ümber ja sõelusid edasi-tagasi, paksud nahkmapid kaenlas. Siin oli nii sõjaväelasi kui ka eraisikuid.

Ja ainult kõrge, laeni ulatuva ukse ees, mille kõrval kahel pool olid valveseisangus mustas mundris SS-lased, pealuu ja ristatud kontidega embleem mütsidel, oli otsekui surnud tsoon. Keegi ei lähenenud uksele rohkem kui paari sammu kaugusele. Vaevalt jõudis Molotov oma saatjaskonnaga halli, kui ümberringi võttis kohe maad vaikus. Kellel oli käes võileivataldrik, too asetas selle kiiresti lauale. Diivanitel istujad tõusid kähku püsti. Kõigi pilgud olid naelutatud Nõukogude delegatsioonile. Molotov noogutas kergelt pead — viisakalt, kuid jahedalt, ning tema näoilme ei muutunud.

Tekkinud vaikuses kostsid Danwitzi sõnad. Mõistes käesoleva hetke suurust, ütles ta erutusest käheda häälega, et füürer ootab härra Molotovi ja tema asetäitjaid oma kabinetis.

Silmapilkselt tõmbusid kõik halli täitvad inimesed seinte äärde, ukse kõrval seisvad SS-lased aga lõid lahti

mõlemad uksepooled ning teinud järsu pöörde, tõstsid parema käe kõrgele üles.

Molotov, tema asetäitjad ja tõlgid astusid Hitleri kabinetti, uksed nende järel sulgusid hääletult.

...Esimest korda pärast Berliini saabumist tundis Molotov mõningat hämmastust. Kabinet näis olevat tühi. Nõukogude esindajad seisid hiiglasuures ruumis, mis meenutas ballisaali. Seintel rippusid tohutud gobelääänid. Põrandat kattis paks vaip. Sissekäigust paremal oli ümmargune laud, selle juures mõned tugitoolid. Laual polnud ei paberit ega pliiatseid, üksnes suure varju all põlev lamp.

Nähtavasti oli just selle lambi tõttu kaugem osa toast vajunud hämarusse, kuigi eemal võis tähelepanelikul silmitsemisel märgata laia kirjutuslaua ning määratu suure, mehekõrguse gloobuse piirjooni.

Senikaua kui Molotov mõtles, kus oleks parem oodata kabineti peremeest, kas siinsamas, keset tuba, või lihtsalt istudes ühte ümmarguse laua juures asuvasse tugitooli, hakkas sealt eemalt paistma frentši kandev kõhetu kuju. Ta ilmus järsku, nagu oleks kerkinud põranda alt, ja Molotov taipas, et ta polnud lihtsalt märganud kirjutuslaua taga istuvat Hitlerit, kes hämaruses, gobelääänide, gloobuse ja kõrgekorjuliste toolide — kõigi nende üleliia suurte asjade taustal vaevalt nähtav oli.

Pikkamisi hakkasid Molotovi silmad harjuma. Ta nägi, et Hitler tõusis püsti, toetas mõlemad käed kirjutuslauale ja vaatas keset tuba seisvaid inimesi ainitise pilguga.

See kestis vaid mõni hetk.

Siis tuli Hitler laua tagant välja ning suundus kiirete lühikeste sammudega Molotovi poole.

Nüüd võis juba eraldada tema frentši rohekashalli värvust ja rinnal rippuvat musta Raudristi.

Paari sammu kaugusel Molotovist jäi Hitler järsku seisma ja tõstis parema käe fašistlikuks tervituseks. See liigutus ei meenutanud aga millegagi ohvitseride tervitust Molotovi siiatulekul. Hitler tõstis käe loiult vaid rinnakõrgusele, kallutades seejuures käelaba veidi tahapoole.

Seejärel astus ta Molotovi juurde ning ulatas endiselt vaikides käe. Nad vahetasid käepigistuse.

Teretamisprotseduur kestis paar minutit. Hitler käis läbi kõik Molotovi asetäitjad ja tõlgid ning sirutas igaühele käe.

Kõik temas tundus olevat lodev ja närbunud. Õlad olid kühmus, käed nagu kontideta, näonahk aga hall ja veretu.

Ja ainult silmad, pisikesed, teravad silmad, kaetud raskete, justkui tursunud laugudega, põlesid nagu söed tuha all.

Seejärel ütles Hitler kiiresti, kuid monotoonselt, otsekui täidaks möödapääsmatut kohustust, et tal on rõõm tervitada Moskva külalisi Berliinis.

Märkamatult, justkui seina seest väljailmunud tõlk kordas seda jahedat tervitust niisama ilmetult, nagu imiteeriks Hitlerit.

Molotov langetas vaikides pea, Hitler tegi laisa liigutuse ümmarguse laua ja tugitoolide suunas ning läks kiirete lühikeste sammudega esimesena sinna. Eesriiete tagant, toa vastassuunast, ilmus kuuldamatult Ribbentrop. Saatjaiks paks Schmidt, Hitleri isiklik tõlk, ja kuiveljas Hilger, Saksamaa Moskva saatkonna nõunik.

Kõik istusid tugitoolidesse.

Mõni aeg valitses vaikus. Hitler istus kössivajunult, toetudes tooli käetugedele.

Siis äkki ajas ta ennast sirgu. Lõi pea selga, suunas pilgu lakke ja hakkas rääkima, ilma et oleks kellegi poole pöördunud.

Kõne algus oli rahulik, isegi monotoonne, hääl kõlas veidi väsinult.

Hitler alustas sellest, et Inglismaa kaotus on sisuliselt juba sündinud fakt. Kui poleks tihedat udu, mis sel aastaajal tavaliselt Briti saared oma linikusse mähib, ootaks Inglise delegatsioon juba vastuvõttu selle maja lävel, formaalne kapitulatsiooniakt käes. Kuid udude periood lõpeb varsti ja Saksa lennuvägi annab viimase, otsustava löögi . . .

Hitler rääkis tuhmi ja kõlatu häälega, kuid soravalt ja takerdumata, nagu oleks tal ees olnud valmiskirjutatud tekst. Tundus, et ta nimme, peene arvestusega, hoidub oma sõnadele emotsionaalset värvingut andmast, et rõhutada: kõik, millest ta kõneleb, on aksioom.

Oleks veider erutuda Archimedese seadust seletades. Seadus on seadus, seda võib vajaduse korral meenutada, kuid seda uuesti tõestama hakata oleks rumal.

Just nimelt selles seisabki Hitleri oraatorivõte: ta räägib Inglismaa alistumisest kui juba otsustatud asjast, mis on kõigile teada, ei kuulu enam vaidluse alla ega vaja mingit argumentatsiooni. Ta ei võta isegi vaevaks oma vestluskaaslastele otsa vaadata, et näha, mis mulje tema kõne neile jätab, — ka selles ei olnud tal kahtlusi. Rääkides vaatab Hitler enese ees istujate peadest üle.

«Niisiis pole meil mõtet raisata aega Inglismaa probleemi arutamisele,» jätkab ta. «Inglismaaga on lõpp,» ütleb ta häält veidi kõrgendades ning käega järsku liigutust tehes, nagu kannaks ta purustatud Inglismaa ajaloo arvelaual lõplikult maha. Seejärel jääb ta hetkeks vait ning vaatab esimest korda Molotovile otsa.

See aga istub liikumatult ning häirimatult, asetanud käed rahulikult tooli käetugedele.

Ainult aeg-ajalt, kuulates tõlget, kallutab ta vaevumärgatavalt pead tõlgi poole.

«On muidugi ka Ameerika probleem,» ütleb Hitler, «kuid sellel on esialgu vaid teoreetiline tähtsus, sest Ühendriigid pole suutelised uut Euroopat ähvardama enne seitsmekümnendaid või kaheksakümnendaid aastaid . . . Pole suutelised!» kordab ta juba veidi ärritunult, sest talle näib, et sõnad «uus Euroopa» olid Molotovi näole toonud kerge muige.

Kuid Hitler surub ärrituse kohe maha ega anna sellele järele.

«Nüüd,» jätkab ta, «peame vastavalt ajaloolise hetke suurusele ja meie maade ees avanevatele võimalustele arutama läbi esmajärgulise tähtsusega küsimuse: mis saab edasi?»

Ta nõjatus vastu tooli seljatuge ning laskis pilgul kõigist kohalviibijaist üle käia. Tekkis paus. Hitler valmistus oma kõne teiseks osaks.

Tõsi, Ribbentrop oli alles tund aega tagasi talle ette kandnud, et eelnevate läbirääkimiste ajal Bellevue lossis oli Molotov väga ükskõikselt suhtunud Saksamaa ja Venemaa vahelise maailmajagamise perspektiividesse.

Kuid Hitler polnud sellele informatsioonile erilist tähelepanu pööranud, vaid oli otsustanud oma kõne kava endiseks jätta. Ta ei suutnud uskuda, et Nõuko-

gude rahvakomissar ei võta vastu lahket pakkumist, kui selle teeb Hitler ise. Vaevalt laseb Molotov mööda võimaluse Stalinile ette kanda, et on oma missiooni edukalt täitnud, kindlustades Venemaale ahvatlevad perspektiivid.

Siiski ei avaldanud Hitleri nüüd juba temperamentseks ning värvikaks muutunud kõne kahe suurriigi huvide kokkulangemisest ning võimalusest, mille Venemaa nüüd lõpuks ometi on saanud — rahuldada oma ajalooline tung ookeani rannikule — Molotovile ilmselt mingit muljet.

See kippus Hitlerit tasakaalust välja viima. Talle paistis koguni, et näeb Ribbentropi hoolitsetud näol midagi muigetaolist. Heitnud oma ministrile vihase pilgu, hüppas ta püsti ja hakkas, suutmata end vaos hoida, valjusti, segaselt ja katkendlikult karjuma, et ajalugu ja vene rahvas ei andesta iialgi Nõukogude valitsusele, kui see ei kasuta ära temale avanenud võimalusi.

Ta paristas lauseid ja sõnu hinge tagasi tõmbamata, ja kui oli lõpuks sunnitud tegema pausi, et õhku ahmida, kuulis Molotovi vaikselt öeldud sõnu.

«Ma t-tahaksin tähendada,» lausus rahvakomissar, «et härra riigikantsleri arutlused on teataval määral üldise iseloomuga.»

Hitlerile tundus, nagu oleks keegi teda peadpööritavalt kiirel jooksul järsku kinni pidanud. Närviliselt noolis ta kuivanud huuli ning raputas kuidagi kentsakalt pead, nagu soovides veenduda, kas kõik toimub ikka ilmsi ning kas see näpitsprillidega mees julges tõepoolest tuua kuuldavale äsja kostnud sõnad.

Kuid Molotov ei paistnud Hitleri seisundit märkavat. Ta ootas kannatlikult vastust.

Ja kõik, kes selles ruumis viibisid, muigasid endamisi või värisesid eelseisva tormi ootel.

Jõudmata Hitleri vastust ära oodata, lausus Molotov, andes nüüd juba selgesti mõista, et ta ei pea kõike seni öeldut üldse tähtsaks:

«Nõukogude valitsus andis mulle, enne kui ma Moskvast lahkusin, väga täpsed instruktsioonid, millest kavatsen kinni pidada. Kõigepealt tahan ma teatada, mis minu valitsust esmajärjekorras huvitab.»

Molotov lausus need sõnad aeglaselt, kuidagi võõra häälega ja peaaegu kogelemata.

Juba enne seda oli kabinetis valitsenud vaikus, kuid nüüd muutus see vaikus rõhuvaks. Kogu oma kõnetooni ja külmalt kalgi näoilmega näis Molotov nagu ütlevat: «Kõik, mis toimus siin selle silmapilguni, ei väärі tähelepanu. Nüüd aga algab peamine, mille pärast me siia üldse kokku oleme tulnud.»

Nii polnud veel keegi Hitleriga rääkinud, polnud rääkinud tema juuresolekulgi. Oma monoloogi alustades oli Hitler hoopis teistsugust reaktsiooni oodanud. Oli arvanud, et kui Molotov kohe just õnge ei lähe, siis igal juhul kistakse ta arutellu, vähemalt vaidlusesse tema, Hitleri tehtud ettepanekute plussidest ja miinustest.

Kuid võtta kätte ja füüreri sõnad niisama lihtsalt tagasi lükata, nagu tõrjutakse tüütut kärbest — see oli ennekuulmatu!

Hitler tegi paar kramplikku liigutust, avades mitu korda suu, nagu ahmiks õhku, ning tahtis siis midagi öelda, kuid Molotov ei lasknud tal sõnagi rääkida. Vastust ootamata jätkas ta:

«Nõukogude valitsus nõuab järjekordselt seletust: mida kavatsevad Saksa väed Soomes ette võtta? Mida tähendab mõiste «uus kord Euroopas ja Aasias», mida härra Hitler nii sageli oma kõnedes kasutab? Milles seisab kolmikpakti tõeline mõte?»

Küsimused langesid nagu kivirahnud. Esitanud viimase neist, tegi Molotov lühikese pausi, ja tundes ilmset rahuldust Hitleri peataolekust, lisas juba nagu muuseas:

«On veel teisigi küsimusi, millesse oleks tarvis selgust tuua. Need on seotud Balkani maade tulevikuga, täpsemalt — Bulgaaria, Rumeenia ja ka Türgi sõltumatusega.»

Ta tegi jälle pausi ja lõpetas siis lühidalt, kuid tungivalt:

«Me ootame vastuseid ning selgitusi.»

Näis, et nüüd peaks toimuma midagi erakordset. Ükski neist, kel oli olnud võimalus jälgida Hitlerit pärast võimuletulekut, ei suutnud teda kujutleda ülekuulatava osas.

Hitleri mullakarva nägu läks veidi punakaks, suunurkadesse kogunes sülge, sõrmed klammerdusid tooli käetugede ümber . . .

Kuid plahvatust ei tulnud. Ribbentropi, Schmidti ja Hilgeri suureks imestuseks vajus Hitler järsku kokku: parem õlg hakkas tal tõmblema, ta nilpsas paar korda keelega üle kuivanud huulte, vaatas kella ning lausus ebalevalt:

«Ülestõstetud küsimuste arutamine nõuab meie arvates aega... Viime läbirääkimised üle homsele. Seda enam, et meie andmete järgi on varsti oodata vaenlase õhurünnakut...»

Ta tõusis püsti. Tõusid ka kõik ülejäänud. Kohtumine oli lõppenud, et jätkuda homme kell neli päeval...

Vihkamine ei lämmatanud Hitleris võimet kainelt kaaluda. Ta võis olla veenvalt kaunisõnaline, kui pidas läbirääkimisi selle maa esindajatega, mida kavatses alistada, kuid mis ikka veel kujutas endast tõsist sõjalist ning poliitilist jõudu.

Praegu oli tal tarvis säilitada Venemaaga vähemalt näiliselt sõbralik vahekord. Seda oli tarvis, et võita aega ning paisata hädavajalikud väekontingendid Soome, Nõukogude Liidu põhjapiirile, ja Poolasse — Nõukogude läänepiirile. Oli tarvis viia sõjaröövbastele juba alistatud maade tööstus.

Seepärast oli Hitler, vaatamata ilmsele hoobile, mille Molotov tema prestiižile oli andnud, oma käitumisega rahul. Tal oli hea meel, et polnud viinud asja läbirääkimiste katkestamiseni ning oli võitnud aega — mis sellest, et ainult ühe ööpäeva — rinde teiseks etapiks valmistumiseks.

...Õhtul kutsus ta kokku nõupidamise kitsas ringis: Göring, Hess, Ribbentrop, Jodl ja Halder.

Kaks esimest olid «kindla joone» pooldajad. Füüreri jõud on selles, et ta on füürer. Kuidas Molotov läbirääkimistel ka käituks, ikka kajastub tema ettekandes Stalinile vältimatult see, mida Saksamaale vaja ongi: ta annab mõista, et Saksamaaga ei tohi naljatada.

Stalin, kes seni pole kohanud väärilist vastast, peab aru saama, et nüüdsest peale seisab tema ees raudse tahtejõuga inimene, ta peab tundma, et niisugune inimene nalja ei mõista.

Kindralid, eriti Halder, vaidlesid vastu. Loomulikult

toetasid nad täielikult Hitleri kavatsust Venemaale kallale tungida. Kuid füürer oli targalt andnud nende käsutusse ettevalmistusteks terve aasta — nüüd oli sellest möödunud ainult paar kuud. «Kindel joon» ning läbirääkimiste läbikukkumine teevad asja keerulisemaks: Venemaa muutub üha umbusklikumaks. Sellistes tingimustes on aga väga raske sõjalisi ettevalmistusi saladuses hoida. Kindralid palusid Hitlerit ilmutada teutooni kavalust.

Ribbentrop avaldas arvamust, et Molotov muudab homme oma taktikat. Lõppude lõpuks on ju rahu säilitamine Kremli kinnisidee. Ja see on arusaadav: ka Moskva tahab aega võita. Molotov kardab Stalini juurde tühjade kätega tagasi pöörduda. Küllap kahetseb ta praegu juba oma tänast käitumist.

Ja siis katkestas Hitler nõupidamise. Ütles, et võtab otsuse vastu hiljem, esialgu tegi aga ettepaneku vaadata viimaseid kroonikafilme Läänerindelt. Kõik läksid kinosaali...

Algas lühifilmide näitamine Inglismaaga peetavast sõjast.

Briti saarte panoraam. Rahuaeg. Tänavad rahvast täis. Auto auto küljes kinni. Kaupluste vaateaknad. Silt «Koloniaalkaubad». Diktor räägib, et Suurbritannia võimsus ja tema rikkused rajanevad hiiglasuurtel valdustel väljaspool emamaad. Kolooniate ja dominioonide panoraam. Vaikse ookeani saared. India. Aafrika. Malta. Kaug-Ida. Ääretud territooriumid. Miljonid inimesed. Ja selle kõige üle valitseb Suurbritannia, täpsemalt — Inglismaa. Tohutu keha väike pea...

Saksa lennukid Inglismaa kohal. Tulekahjud Londonis. Churchill, kepp käes, sigar hambus ning gaasitorbik üle õla. Ta näol peegeldub hirm. Jälle pommiplahvatused. Inimesed jooksevad paanikas piki tänavaid. Diktor räägib: «Briti impeerium on krahhi äärel. Tohutu keha kukub jõuetult kokku, kui pea otsast raiutakse. Suurbritannia pea on valmis veerema ajaloo prügikorvi. Praegu püsib ta hädavaevalt...» Veel üks pommirünnak. Kramplikult tõmbleb Churchilli pea suure nurgelise kohmaka keha otsas.

Horst Wesseli laul läheb üle Saksa hümni ülevateks helideks: «Deutschland, Deutschland über alles...» Lõpp. Saalis süttib valgus.

Kõik peale Hitleri tõusid. Hitler istus liikumatult, vaikne ja mõtlik. Teisedki laskusid kõhklevalt uuesti istmetele . . .

. . . Samal ajal istus Molotov, ümbritsetud oma tõlkidest, Nõukogude saadiku kabinetis Unter den Lindenil ning töötas Keskkomiteele ja valitsusele saadetava ettekande kallal. Metoodiliselt — samm-sammult, detail detaili järel — pani ta kirja kõik, mis läbirääkimiste jooksul toimunud. Õhtuks oli ettekanne valmis. Veidi enne kesköödläks pikk šifrogramm Moskva poole teele.

Siis sõitsid Molotov ja tema delegatsiooni liikmed oma residentsi ning heitsid magama. Ja ainult üks tõlk, alles üsna noor mees, välisasjade rahvakomissariaadi töötaja, kelle hiilgav saksa keele oskus oli põhjuseks, miks Molotov just tema kasuks valiku oli teinud, istus veel kaua oma väikeses toas, korrastades oma märkmeid salajases lootuses, et kunagi tuleb aeg, mil ta võib need avaldada . . .

Järgmisel päeval kohtusid nad jälle.

Esimesena võtab sõna Molotov. Vastupidi Ribbentropi oletustele on ta rahulik ja enesekindel. Instruktsioon Moskvast — vastus tema ettekandele — on juba keskpäeval kohale jõudnud.

Molotovi huvitab endiselt Soome. Niipalju kui ta mäletab, jäi härra riigikantsler eile vastuse võlgu. Mis siis ikka, ta võib oma küsimusi korrata. Niisiis, mis alusel paiskab Saksamaa salaja oma väeüksusi Soome? Milline on nende vägede arvuline koosseis? Mida kavatsevad nad Soomes peale hakata? Ta ootab vastust.

Hitler kehitab õlgu. Avaldab oma imestust Nõukogude esindaja kummalise terminoloogia üle. «Okupatsioon?» Ta on hämmastunud, et Kremlile võis niisugune mõte pähe tulla. Jutt on ju kõige elementaarsemast transiidist. Saksa väed suunduvad Norrasse. Tee läbi Soome on Saksamaale kõige lähem ja mugavam. Kas Saksa saadik Moskvas siis ei seletanud seda kõike Nõukogude valitsusele? Teatavasti on Soomel ja Norral ühine piir ning seepärast . . .

«Soomel on ühine piir ka Nõukogude Liiduga,» katkestab Molotov Hitlerit rahulikult, kuid kindlalt, «kui

olla täpsem, siis asub Nõukogude Liidu väga suur majanduslik ja poliitiline keskus Leningrad Soome piiri vahetus läheduses . . .»

Hitler kehitab uuesti õlgu. Vaevalt puudutab jutt Soomet, kui härra Molotov ilmutab arusaamatut huvi. See on mõtlemapanev. Kas pole mitte Nõukogude Liidul endal selle riigiga seoses mingeid erilisi plaane?

Molotov vastab, et jutt on Nõukogude Liidu piiride julgeolekust.

Kuid Hitler tõlgitseb seda omamoodi. Ütleb, et Molotovi vastus tundub talle kõrvalepõiklemisena. Ta tahab Nõukogude Liidu valitsust hoiatada: sõda Baltimaadel muudaks Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahekorra palju raskemaks. Veel enam: sellel võiks olla ettenägematuid tagajärgi ja . . .

Molotov katkestab järsult tema kõnevoolu:

«Kas see on ähvardus?»

Ootamatult sekkub jutuajamisse Ribbentrop. Tema näol on lai, lepitav naeratus. Ta ütleb, et pole mõtet Soomele nii palju tähelepanu pühendada. Lõppude lõpuks on see küsimus kõigi teiste Saksamaa ja Venemaa ees seisvate probleemide taustal teisejärguline või tühisemgi . . .

Kõik läheb nagu lepse reega. Selles suhtes lepiti kokku juba eile kinosaalis. Kui Molotov hakkab uuesti rääkima Soome saadetavast Saksa väekontingendist, sekkub jutusse Ribbentrop ja annab füürerile võimaluse teostada oma eile kõigis pisiasjus läbimõeldud plaan.

Hitler tõuseb, tõstab käe, nagu paluks kõiki oma kohtadele jääda. Teeb paksul vaibal paar hääletut sammu. Jääb siis seisma oma tugitooli taha ning ütleb rahulikult ja lepitavalt:

«Ribbentropil on õigus. Me kaldume kõrvale. Jätkem kõik need pisiasjad ametnike ning ekspertide lahendada. Meie ühised vaenlased saaksid liiga kerge võidu, kui neil õnnestuks Saksamaad ja Venemaad omavahel tülli ajada mingite puht-tehniliste probleemide pärast, nagu seda on Saksa vägede transiit läbi Soome . . .»

Ta lööb põlastavalt käega, teeb ringi ümber laua, peatub tugitooli juures, kus istub Molotov, puudutab teda kergelt õlast ning kutsuvalt viibanud, tõttab väikeste tippsammudega eemal seisva gloobuse poole.

Molotov tõuseb. Ta näol peegeldub kerge hämmastus, kuid ta järgneb Hitlerile.

Neile järgnevad kõik teised.

Jõudnud mustast puust alusel seisva gloobuse juurde, peatub Hitler ning lükkab käega mitmevärvilise kera pöörlema. Kui gloobus ümber oma telje veidi tiirelnud on, peatab Hitler selle uuesti ning lausub pidulikult:

«Härra Molotov! Meie kaks suurt rahvast on praegu maailma tegelikud peremehed. Rääkigem ja mõelgem siis nii nagu peremeestele kohane!»

Ta mängib jälle prohveti, tseesari ja üliinimese harjunud osa.

«Heitke pilk sellele gloobusele,» jätkab Hitler, «näete siia!» Tema sõrm osutab Briti saartele. «See on Inglismaa, eilne maailma valitseja ja merede käskija. Täna teeb ta viimaseid hingetõmbeid! Homme teda enam pole!» Ja Hitler põrutab lahtise kämblaga vastu seda kohta, kus asub Inglismaa. Siis heidab ta Molotovile võiduka pilgu ja märkab rahuldustundega selle laial näol midagi kohmetusetaolist. Molotov on tõepoolest veidi kohmetunud. Ta pole niisuguste spektaaklitega lihtsalt harjunud. Pealegi meenub talle Chaplini film «Diktaator». Sellest äsja ekraanile jõudnud filmist oli Ameerika saatkond ühe eksemplari Kremlisse tutvumiseks läkitanud. Film oli naljakas ja õel, muide, nende arvates, kes seda Kremlis vaatasid, oleks võinud olla õelam ja sügavam. Otsustati, et seda filmi ei osteta. Seda oleks olnud võimatu teha olukorras, kus Saksamaaga oli sõlmitud leping: ebasõbraliku akti ümber oleks võinud tõusta kära. Pealegi maksis film kohutavalt palju . . .

Kuid praegu, jälgides Hitlerit gloobuse juures, meenub Molotovile analoogiline stseen filmist ning ta suudab vaevu naeratust tagasi hoida.

Füürer tõlgitseb aga Molotovi näoilmet omamoodi.

Ta jätkab rääkimist ning tema hääles kerkib ikka märgatavamalt esile võidurõõm:

«Niisiis, homme on Inglismaaga lõpp. Kuid juba homme kerkib teine väga tähtis küsimus: mida teha Suurbritanniaga? Mida teha hiiglasliku pankrotistunud valdusega, mille suurus on nelikümmend miljonit ruutkilomeetrit?»

Ta paneb käe uuesti gloobusele ja ütleb paatosega:

«Härra Molotov, Saksamaa teeb Venemaale ettepaneku võtta osa nende valduste jagamisest!»

Ja Hitler annab juuresolijaile käega märku koguneda uuesti ümmarguse laua ümber otsekui selleks, et asuda tema ettepaneku realiseerimisele.

Kui kõik on jälle oma kohtadele istunud, lükkab Hitler hooletu sõrmeliigutusega tagasi higisele laubale kleepunud juuksetuka ja ütleb juba rõhutatult-asjalikul toonil:

«On vajalik, et riigid, kes on huvitatud Suurbritannia jagamisest, lõpetaksid omavahelised vaidlused. Niisugused vaidlused toovad kasu ainult maailma plutokraatidele. Me peame keskendama oma tähelepanu nende valduste jagamisele. Ma mõtlen siin Saksamaad, Itaaliat, Jaapanit ja loomulikult Venemaad.»

Seda kõike öeldes vaatab Hitler lakke, sõna «Venemaa» juures lööb aga pilgu kiiresti Molotovile, et näha, mis mulje on jätnud see väljamängitud trump, see peibutav ettepanek.

Kuid oodatava vaimustuse asemel näeb ta Molotovi näol ilmse igavuse pitserit. Mõned hetked vaatab Molotov ükskõikselt Hitlerile otsa, võtab siis kiirustamata näpitsprillid ninalt, hingab klaasidele, hõõrub neid silmipimestavalt valge taskurätiga, paneb prillid ninale tagasi ning ütleb rahulikult:

«Suurbritannia jagamise küsimus tundub meile . . . ebaaktuaalsena. On teisi küsimusi, mis Nõukogude Liitu esmajärjekorras huvitavad. Mõned neist olid kõne all eile. Ja kuigi me neile täna rahuldavat vastust ei saanud, sooviksime lisada uusi.»

Ta kummardub laua kohale ja jätkab juba teise, metalse tooniga:

«Rääkigem otsekoheselt: nagu teada, andis Saksamaa Rumeeniale teatava garantii. Sinna saabuvad üha uued ja uued Saksa väeosad. Minu valitsusel on täielik alus arvata, et see niinimetatud garantii on antud Nõukogude Liidu vastu.»

Hitler manab oma näole nördimuse.

«Ma ei mõista,» alustab ta, «milline alus . . .»

Kuid Molotov ei lase tal rääkida:

«Vabandage, härra riigikantsler, kuid ma pole veel lõpetanud,» ütleb ta karmilt ning õpetlikult. «Nõuko-

gude valitsus on volitanud mind teatama, et ta peab vajalikuks selle garantii tühistamist.»

«Mis?!» lööb Hitler keema ja kargab püsti. Ta toob kuuldavale pika kõne. Kurdab, et Venemaa on tänamatu, jättes tähele panemata Saksamaa helde ettepaneku, süüdistab Nõukogude valitsust umbusus ja ebasiiruses, karjub, et Saksamaad on tema paremates tunnetes petetud.

Ja lõpetab avaldusega, et Saksamaa ei võta mitte kunagi, mitte mingitel asjaoludel tagasi Rumeeniale antud garantiid.

Saabub vaikus. Molotov vaatab Hitlerit äraootavalt, nagu kaheldes, kas see ikka on lõpetanud oma lõputuna tunduva kõne, ja ütleb siis:

«Hästi. Sellisel juhul on mul küsimus: oletame, et Nõukogude Liit, olles loomulikult huvitatud oma lõunapiiride julgeolekust, annab garantii Bulgaariale samadel alustel nagu Saksamaa ja Itaalia Rumeeniale . . .»

«Kas tsaar Boriss palus seda?» katkestab Hitler teda kähku.

«See on teine küsimus,» vastab Molotov, «ma sooviksin saada vastust esimesele.»

Hitler trummeldab sõrmedega närviliselt vastu tooli käetuge. Kiirelt kaalutleb ta tekkinud situatsiooni. Nüüd on selge, et tema plaan on läbi kukkunud. Kõige enam häirib teda just nimelt see fakt, aga mitte niivõrd Molotovi viimane, puhtpoleemiline küsimus.

Ta on olnud Nõukogude esindaja Berliini kutsumise poolt veendumuses, et suudab teda pimestada fantastiliste perspektiividega ning sellega Kremlit desorienteerida.

Kukkus aga välja nii, et Nõukogude esindaja on kasutanud Berliinis viibimist selleks, et veel kord tõstatada samu küsimusi, mis Kreml on juba esitanud Saksa saadikule Moskvas.

Kuid saadik on saadik. Ta võib alati vihjata küllaldase informatsiooni puudumisele oma valitsuselt, paluda aega hädavajalikeks konsultatsioonideks, võib lõpuks välja mõtelda mõne rahustava versiooni, hiljem aga selle ümber lükata ja teisega asendada. Sellest seisukohast tundub Molotovi kutsumine Berliini, kus ta oma küsimused on saanud esitada vahetult Saksa riigi juhile, praegu Hitlerile andestamatu rumalusena.

Nüüd libiseb tema puuriv, kuid ilmselt segadusse viidud pilk Ribbentropi, Schmidti ja Hilgeri nägudele, nõudes neilt abi, ühtlasi neid nagu süüdistades kõiges selles, mis on sündinud. Kuid need kõik vaikivad. Hitleril endal on aga võhm väljas. Ta on kogu oma ülleskruvitava kire, kogu kõnekunsti omaenda väljatöötatud plaani elluviimise peale ära raisanud ja pole enam suuteline vaidlust jätkama.

Madala, kõlatu häälega pomiseb ta lõpuks, et enne esitatud küsimusele vastamist peab ta konsulteerima Mussoliniga.

Kõik, mis sellele järgneb, on eilse jutuajamise lõpu abitu kordamine. Hitler vaatab kella, tähendab, et aeg on hiline, ning vihjab võimalikule õhurünnakule.

Teine kohtumine, mida Goebbels ajalehtedel on juba varakult käskinud hinnata kui «ajaloolist» ja Saksa-Nõukogude sõprust «süvendavat», on lõppenud.

Varem valmiskirjutatud artiklid jäävad õhtulehtedes ilmumata.

Hilisõhtul oli Nõukogude saatkonnas vastuvõtt. Hitler vastuvõtule ei tulnud.

Jah, vastuvõtule ta ei tulnud, olgugi et varem oli mitteametlikult lepitud kokku vastupidises. Riigikantslerit esindas Ribbentrop.

Oma käitumisega tahtis Hitler Kremlile näidata, et ta on läbirääkimiste käigu üle äärmiselt pahane. Ta mõistis, et Moskvas suureneb kahtlus Saksamaa käitumise ning tema lõppeesmärkide suhtes. Kuid ühtlasi oli ta veendunud ka selles, et Kreml soovib iga hinna eest säilitada rahu.

Just nimelt seda Stalini ajavõitmise soovi arvestaski Hitler oma mängus. Just sellele tugineski tema veendumus, et Venemaa katsed Saksamaa läbirääkimiste ajal vastu seina suruda on lihtsalt taktikaline võte ja muud ei midagi. Sest Kremli strateegia oli ju panus rahule.

See veendumus ei tuginenud mitte ainult mõistmisele, et Stalin vajab rahu väga paljude asjaolude tõttu — näiteks kas või riigi industriaalse võimsuse suurendamiseks ja armee ümberrelvastamiseks, mis — seda Hitler teadis — oli juba käimas.

Hitler arvestas ka seda, et kui Nõukogude Liidul oleks kavas Saksamaale kallale tungida, siis oleks ta seda teinud eile või täna, sel ajal kui osa Saksa väekoondisi on olnud läände kontsentreeritud.

Ühel nõupidamisel oli Halder lubanud endale isegi rumala märkuse: kui Punaarmee praegu Saksamaale kallale tungiks, võiks ta takistamatult Berliinini jõuda, enne kui Wehrmacht jõuab vastupanu organiseerida.

Halderi sõnad Venemaa lahinguvõimest salvasid valusasti Hitleri enesearmastust, kuid avaldasid samas ka rahustavat toimet, sest niisugustes tingimustes oli lihtsalt võimatu kahtlustada Stalinit, et ta Saksamaaga sõda alustada kavatseb. Ja kui nüüd lisaks sellele demonstreerida Saksamaa soovi igati tugevdada sõbralikke ning rahulikke sidemeid Venemaaga, võib mängu lõplikult võita ja miski ei sega järgneval poolaastal põhjalikult ette valmistamast lööki ida suunas.

Kuid faktid jäid faktideks: ülesseatud ahvatised Kremlile ei mõjunud. Teda ei suutnud meelitada ei vabade käte saamine lõunas ega Briti valduste jagamine.

Seepärast kulutasid Hitler, Ribbentrop, Hess, Göring, Goebbels ja Keitel pool ööd ning järgmise hommikupooliku Venemaale tehtavate uute ettepanekute väljatöötamiseks.

Sel päeval seisis ees Saksa-Nõukogude viimane kohtumine — Nõukogude saatkond oli Saksa välisministeeriumi juba hoiatanud, et Molotov peatselt ära sõidab.

Seekord otsustas Hitler, et ta läbirääkimistest osa ei võta. Niisuguse otsuse võttis ta vastu mitte ainult seepärast, et oli veendunud tema poolt Saksamaa rahuarmastuse kinnituseks väljamõeldud uue demonstratsiooni efektiivsuses, vaid ka seepärast, et tahtis mitteilmumisega rõhutada, et pole Molotovi käitumisega rahul, ning nõnda Kremlile survet avaldada.

... Välisministeeriumi raske paraaduks oli Molotovi ning tema kaaslaste ootel pärani lahti. Sellega taheti rõhutada visiidi pidulikkust, sest harilikult oli taolistel juhtudel avatud ainult väike kõrvaluks.

Sisse astudes leidis Molotov ennast kahe hiiglasuure, teda salapärase pilguga vahtiva graniidist sfinksi vahel. Lasknud vaatel neist üle libiseda, muigas Molotov nagu vastuseks mingitele oma mõtetele.

Meissner juhtis külalised kiiresti läbi valge vestibüüli

ja palus neid žestiga üles minna laiast marmortrepist.

Ribbentropi kabinet oli teisel korrusel. Trepimademelt viis kabineti ukseni lai punane vaip. Ei tea, kas oli põhjuseks see vaip või halli ja kabinettidesse paigutatud punasest puust mööbel, kuid ministeeriumi ametnikud kutsusid kogu korrust omavahel veinikorruseks.

Kohtumine algas pärast lõunat Ribbentropi kabinetis. Kuid saatus ei tahtnud, et see seal ka lõppenud oleks. Pärast Ribbentropi esimesi sõnu — ta tänas veel kord eilse vastuvõtu eest Nõukogude saatkonnas ning tundis huvi, kuidas Molotovi tervis on, — kostis õhualarm.

Ribbentrop lahutas käsi, vaatas kella, ütles, et inglased on seekord tulnud ebatavalisel ajal, ja tegi ettepaneku minna varjendisse. See oli hästi mööbleeritud ruum, mis tundus Ribbentropi kabinetti dubleerivat, vahe oli ainult selles, et polnud aknaid. Seinad olid kaetud raskete portjääridega, keset ruumi oli lai punasest puust laud, nurkades aga Friedrich Suure ja Bismarcki marmorbüstid, kõrgel lae all raske pronksist ja kristallist kroonlühter. Ribbentrop pakkus Molotovile ühte kahest kirjutuslaua juures asuvast sügavast nahktugitoolist, tõlgid aga võtsid istet kõrgekorjulistel toolidel poolringis nende ümber.

«Näete nüüd,» ütles Ribbentrop naeratades, kui kõik olid kohad sisse võtnud, «ühelgi meie vaenlasel,» ta tõstis nimetissõrme, vihjates ilmselt Inglise lennuväele, «ei õnnestu Saksa-Nõukogude läbirääkimisi katkestada. Meid ei suuda lahutada mitte keegi seal üleval maa peal, ega siin, maa all.»

Ribbentrop naeratas ka siis, kui tõlk tema sõnu kordas.

Molotov vaikis, nagu oodates, mis nüüd järgneb. Kuid Ribbentroppi see ei heidutanud.

«Siin,» ütles ta pidulikult, pannes käe vasakule, vastu rinda, «on dokument, mis avab — ma olen selles veendunud — uue ajastu Saksa-Nõukogude suhetes ...»

Molotov kergitas ovaalsete prilliklaaside taga küsivalt kulme.

«Suur-Saksamaa,» jätkas Ribbentrop, «ei tee midagi poolikult. Kui ta tõstab mõõga, siis langetab ta selle vaenlase kaelale. Kui ta sirutab välja käe, siis selleks, et pigistada sõbra kätt. Palun ...»

Ning ta tõmbas kuue vasakust sisemisest taskust välja

neljaks kokkumurtud paberilehe, tegi selle lahti ja nurkapidi käes hoides lehvitas seda õhus.

Näis, et Molotovi silmades välgatas uudishimu. Ta vaatas tähelepanelikult paberit, mida Ribbentrop õhus lehvitas, ja kallutas end isegi veidi ettepoole.

«Nüüd aga,» ütles Ribbentrop, paberit ikka veel väljasirutatud käes hoides, «tahan ma Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidule teha erakordselt tähtsa ettepaneku . . .»

Ta tõusis püsti. Ka Molotov tõusis.

«Me teeme Venemaale ettepaneku,» jätkas Ribbentrop pikkamisi, iga sõna tähendusrikkalt rõhutades, «ühineda kolme suurriigi — Saksamaa, Itaalia ning Jaapani paktiga, mis sellest hetkest muutub neljapoolseks. Lepingu projekti hoian praegu käes . . .»

Ja Ribbentrop jäi vait, võidurõõmsalt Molotovile otsa vaadates. Paistis, et ta on peaaegu saavutanud oma eesmärgi ja Molotovi keeletuks teinud. Molotov kergitas õlga, võttis näpitsprillid eest ja hakkas oma lühinägelikke silmi kissitades nende klaase hõõruma . . .

«Teen teatavaks,» alustas Ribbentrop uuesti, «lepingu projekti, et seda võiks arutada ning teha vajalikud parandused . . .»

Ta palus Molotovi, kes oli prillid juba ninale seadnud, laia žestiga uuesti istuma ning istus ka ise.

Ribbentropil oli närvidele käiv harjumus: juttu ajades paigutas ta vahetpidamata ümber laual olevaid esemeid — kirjapressi, pliiatseid, joonlauda, kirjaklambreid, kogudes need ühte hunnikusse kokku ja siis jälle laiali paisates.

Nii ka nüüd: tugitooli istunud, seadis ta kohe enda ees laual ritta kirjapressi, sigarikarbi, pronksist kaanega tindipoti ning nendest veidi eemale pani täitesulepea.

«Niisiis,» jätkas Ribbentrop, «maailma poliitiline konfiguratsioon muutub. Teineteisest sadade ja tuhandete kilomeetrite kaugusel asuvad maad ühinevad.» Käed laiali sirutanud, tõmbas ta need mööda lauda uuesti kokku, kogudes hunnikusse kirjapressi, sigarikarbi ja tindipoti, kuid jättes puudutamata täitesulepea. Laskus siis seljakile tugitooli, võttis dokumendi uuesti kätte ja hakkas lugema . . .

Molotov kuulas, ikka veel sõnagi lausumata, tähelepanelikult Ribbentroppi, jälgides mõninga hämmastusega tema manipulatsioone laual.

Esimesed punktid, mis sisaldasid tavalisi, rahvusvahelistele lepingutele iseloomulikke loetelusid ning formuleeringuid, vuristas Ribbentrop ette kiirkõnes. Pikkamisi hakkas ta aga kiirust maha võtma.

«. . . üheteistkümnes paragrahv,» ütles Ribbentrop valjusti, tegi väikese pausi ja jätkas seejärel juba aegamööda, vaikselt, isegi salapäraselt, nagu usaldaks Molotovile suure riikliku tähtsusega saladuse: «Üheteistkümnes paragrahv, salajane . . . Lepingust osavõtjad kohustuvad austama üksteise loomulikke mõjusfääre, antud juhul — Venemaa omi, kes kahtlemata on huvitatud väljapääsust India ookeanile . . .»

Ribbentrop tegi jälle pausi ja lisas:

«Iseenesestmõistetavalt ei hakka me avaldama seda ega järgnevaid, eelmist täiendavaid paragrahve. Kõik ülejäänud võib aga kas või homme avalikkusele teatavaks teha.»

Ribbentrop pani dokumendi enda ette, surus peopesa vastu lauda ning lükkas täitesulepea käeseljaga juba varem hunnikusse tõmmatud esemete juurde. Nüüd pidid tema kujutluses Saksamaa, Itaalia, Jaapan ja Venemaa ühendatud olema. Jälle heitis ta Molotovile võidurõõmsa pilgu.

Molotov istus poolkinniste silmadega. Siis ütles:

«Nõukogude Liit pole absoluutselt huvitatud India ookeanist. See asub meist küllaltki kaugel . . .»

Tegi siis samuti väikese pausi, kallutas end järsku ette, Ribbentropi poole, ja jätkas, nüüd juba energiliselt:

«Euroopa asjadest ning meie lõunapiiride julgeolekust oleme aga huvitatud. Sellest rääkisime juba kaks korda härra riigikantslerile. Meid ei huvita sõnad ega paberilipakad,» muutus ta hääl järjest kindlamaks ja valjemaks, «m-mitte sõnad ja paberilipakad. Me nõuame oma julgeoleku efektiivset garantiid. Me oleme mures Rumeenia ja Ungari saatuse pärast. Ma küsin veel kord Saksa poolelt: millised on teljeriikide kavatsused Jugoslaavia ja Kreeka suhtes? Mis saab edaspidi Poolast? Millal lahkuvad Saksa väed Soomest? Kas Saksa valitsus kavatseb arvestada Rootsi neutraliteeti?»

Molotov esitas oma küsimused nii kiiresti ja täpselt,

nagu ei tahaks ta Ribbentropile läbimõeldud vastusteks aega anda.

Küsides kaldus ta ikka rohkem ettepoole, lähendades oma näo Ribbentropile, ja jäi siis viimaks vait.

Saabus vaikus. Kusagilt ülevalt kostsid summutatud pommiplahvatused ja õhutõrjekahurite valangud.

«On see ülekuulamine?» lausus Ribbentrop lõpuks aeglaselt, ühtaegu küsides ja ähvardades.

Molotov tõmbus tagasi, nõjatus vastu seljatuge ning kehitas õlgu.

«Ei, miks? Nõukogude valitsus oleks lihtsalt tänulik vastavate selgituste eest . . .»

«Kuid need on ju kõik teisejärgulise tähtsusega probleemid!» hüüdis Ribbentrop peaaegu meeleheitel. «Pealegi pole teiegi siiani vastanud füüreri peamisele küsimusele: kas Venemaa on meiega nõus koos töötama Briti impeeriumi likvideerimisel?»

Molotov pilutas silmi.

«Kas te olete tõepoolest veendunud, et Inglismaa on omadega läbi?» küsis ta.

«Kahtlemata!»

«Sellisel juhul,» ei püüdnud Molotov nüüd enam muiet varjata, «lubage esitada viimane küsimus: kui see nii on, m-miks me siis praegu pommivarjendis istume? Ja kelle pommid meile ülevalt kaela sajavad? . . . »

. . . Sama päeva õhtul kandis Ribbentrop Hitlerile ette, et läbirääkimised lõppesid tulemusteta ja et Molotov ei ilmutanud mingit huvi osa võtta kolme riigi paktist ning teatas, et lahkub Berliinist.

V

. . . Seisin akna all. Rong aeglustas sõitu, aknast vilksasid mööda mulle tuttavad paigad: raudteevahi putka, künkal seisev koolimaja, madala taraga ümbritsetud staadion. See oli Belokamensk.

Süda läks rõõmsaks, kui mõtlesin, et mõne minuti pärast olen kohal, homme varahommikul ärkan aga väikeses puhtas toakeses ning laman kaua sängis ja kuulen läbi poolune pikkade roostetanud kettide otsas

rippuvate suurte pommidega vana seinakella tiksumist, kukelaulu, vankrikolinat ja kabjaplaginat — kõiki neid lihtsaid, armsaid ja rahustavaid hääli, mida Leningradis ei kuule kunagi.

Ees ootas kaks ja pool kuud rahulikku ja muretut elu. Suvevaheaeg. Kui tore! . . .

Kõik on jäänud kaugele maha. Arvestused, Anatoli, Zvjagintsev oma telefonikõnedega, isa, ema, raamatukogu, anatoomikum, ravimite lõhn, joodi, formaliini ja karbooli segu, alatine ajapuudus, alatine kiirustamine — kõik, kõik on minevik!

Kohe jääb rong seisma, ma astun perroonile ning näen tädi Mašat ja onu Jegori. Nad seisavad nagu tavaliselt perrooni keskel, kella all, tädi Maša uurib hoolikalt kõiki rongilt mahatulijaid endast paremal, onu Jegor aga vasakul: mind märgates löövad nad käsi kokku ja ruttavad vastu. Tean kõike juba ette, sest olen sellega nii harjunud — nõnda oli see mullu, tunamullu ja juba mitu, mitu aastat tagasi. Sõidan alati koolivaheajaks siia — varem tulin kooliõpilasena, nüüd aga tudengina.

Niisiis, kaks ja pool kuud võin elada muretult. Ei võta ühtki raamatut kätte, tõusen vara, suplen kaua meie vaikses, armsas Znamenka jões, pärast lõunat teen uinaku, õhtuti aga käin kinos ja vaatan teist ning kolmandat korda filme, mis Leningradis jooksid pool aastat tagasi, mõned isegi aasta eest, heidan vara magama, järgmisel hommikul ärkan aga jälle kukelaulu ja vankrirataste kolina peale . . . Vahva!

Läksin oma kohale tagasi, tirisin kohvri riiulilt maha, jätsin reisikaaslastega jumalaga ja hakkasin väljapääsu poole liikuma.

No muidugi on kõik täpselt nii, nagu olin arvanud: hetke pärast jooksen juba vastu tädi Mašale ja onu Jegorile, kohvrit mööda perrooni laudkatet järele vedades ning käigu pealt isa ja ema tervitusi edasi andes . . . Onu Jegor võtab mu kohvri, paneb vana harjumuse kohaselt õlale — ta on kunagi ammu pakikandja olnud — ja juba me astumegi kõik kolmekesi mööda tühja perrooni väikese vaksaliesise poole, kus buss reisijate ootel lõpp-peatuses seisab.

Ma lobisen kogu aeg, justkui polekski kahekümneaastane, vaid hoopis neljateistkümnene, nagu siis, mil

esimest korda iseseisvalt, ilma emata, siia sõitsin, onu Jegor aga torkab aeg-ajalt vahele oma lühikesi monotoonseid küsimusi: «Kuidas emal lood on?» — «Aga isal? . . .» — «Kuidas Piiter elab? . . .»

Ja äkki jään seisma nagu soolasammas. Seal, perrooni lõpus, seisab Anatoli. Kohver ühes käes, valge vihmamantel — koos veel ostsime kaubamajast — teisel käsivarrel.

Tema seisab ja mina seisan. Tädi Maša ja onu Jegor aga vaatavad mind arusaamatuses: läks ja läks, nüüd aga oleks nagu taldupidi laudade külge juurdunud.

Mina aga ei tea, mis peale hakata. Kuidas ta siia sattus? Me jätsime ju alles eile Varssavi vaksalis jumalaga ja ta ütles mulle, et sõidab vaheajaks arvatavasti Sotši, ei küsinud isegi minu Belokamenski aadressi ning ma olin solvunud, olgugi et kusagil hingesopis tundsin kergendust: olin Anatolile mõtlemisest veidi väsinud . . .

Tema aga . . . Tähendab, nõndamoodi! Tuleb välja, et kui me vaksalis hüvasti jätsime, oli tal juba sellesama rongi pilet taskus, kohvri aga oli ta arvatavasti jõudnud viia vagunisse enne, kui kohtusime.

Ja nüüd siis seisab Anatoli perrooni lõpus ja vaatab mulle otsa niisuguse näoga, nagu me polekski teineteisest lahkunud. Olin ühtekokku vihane ja rõõmus. «Sügiseni, kohtumiseni,» oli ta eile kuidagi liiga rahulikult, isegi ükskõikselt ütelnud. Voh, milles peitus tema näilise ükskõiksuse põhjus!

«Mis sinuga lahti on, Verunka?» küsib onu Jegor üllatunult.

Mina vastan:

«Pole midagi . . . Jäin vist kontsapidi prao vahele.»

Astume piki perrooni. Anatoli seisab endiselt paigal, heidab siis vihmamantli hooletult üle õla ja tuleb väikest kohvrit viibutades meile vastu, nagu poleks midagi juhtunud.

Pööran pilgu ära ja püüan tema poole mitte vaadata, kuid tunnen samas, kui rumal see kõik on, ja vaatan talle siis otse silma sisse. Kui meid lahutavad vaid paar sammu, ajab Anatoli silmad halvasti teeseldud imestusega pärani, paneb kohvri maha ning hüüab teatraalselt:

«Veerakene?! No on aga kohtumine! . . .»

Tunnen, kuidas lähen üleni punaseks ega saa enam

sammugi teha; tädi Maša ja onu Jegor peatuvad ka ning vaatavad küsivalt kord mind, kord teda. Möödub paar sekundit, enne kui ütlen:

«Tere, Tolja! Kuidas sina siia sattusid?»

Tajun, et see kõlab samuti naiivselt, ebaloomulikult, koguni puiselt. Lisan kiiresti:

«Saage tuttavaks. See on Anatoli . . . Samuti Leningradist.»

Need sõnad kõlavad juba päris lapsikult. Aga kuidas oleksin võinud sel hetkel teisiti põhjendada meie tutvust?

Anatoli kummardab, see tähendab — noogutab ja heidab siis pehmed juuksed kerge käeliigutusega uuesti üle pea.

«Tuli pähe mõte puhata pärast ausat tööd selles jumalale meelepärases linnakeses,» ütleb Anatoli rõhutatult ükskõikselt, mitte niivõrd minu kui minu kaaslaste poole pöördudes. Seisame ikka alles perroonil.

«Nii, nii,» kostab onu Jegor pärast lühikest vaikimist, «on teil siin siis sugulasi või tuttavaid?»

«Oh ei, kus seda!» vastab Anatoli käega heites. «Meie kursuse poisid kavatsesid Sotši sõita, mina aga tahtsin originaalne olla. Panin kaardi lauale ja sõrm sattus Belokamenski peale. Mõtlesin, et mis seal siis ikka, nimi on ilus . . .»

«Nii, nii,» ütleb onu Jegor. «Ja kauaks te siia mõtlete jääda?»

«Eks me vaata!» vastab Anatoli muretult. «Täna on kahekümne esimene juuni, nii et kaheks kuuks ja kümneks päevaks olen vaba kasakas.»

«Ah et vaba,» kordab onu Jegor ja tõstab minu kohvri õlale. «Mis siis ikka, läki, muidu tuleb kaua autobussi oodata.»

Nad lähevad tädi Mašaga ees ja mulle tundub, et lisavad meelega sammu. Meie Anatoliga järgneme neile.

«Ega sa kuri ole?» küsib ta minult tasa.

«Mitte sinnapoolegi!» ütlen ma tigedalt. «Ainult . . . ainult see . . . on mingi avantüür! Miks sa seda tegid?»

«Et sind näha,» vastab Anatoli.

«Sa pead juba täna tagasi sõitma!» sõnan kõhklevalt.

«Ei mõtlegi. Kuhu ma peaksin sõitma? Sotši? Et vahtida, kuidas lõngused mererannas kakerdavad?»

Ei varja, seda on mul meeldiv kuulda. Kuid ma ei lase midagi välja paista. Ütlen hoopis:

«Kas sa tõesti aru ei saa, et nii... ei sobi! Nad on ju minu sugulased. Tädi Maša on ema õde. Torkasid sõrme kaardile! Ega sa neid ometi lasteks pea?»

«Mis siin siis halba on?» küsib ta õlgu kehitades. «Tunnen sind juba pikemat aega. Olen teie kodus käinud. Ka sinu ema tunneb mind. Nüüd sain siis tema õega tuttavaks. Ma ei mõista, miks sa kõike nii keeruliseks tahad teha!»

«Sina aga püüad kõike lihtsustada!» vastan mina ja see on ka kõik, mida ma öelda oskan.

Ta saab aru, et on võitnud, ning ütleb naerul sui:

«Kõige järgi otsustades on see tore vaikne linnake. Nagu Toržok!»

«Mis Toržok siia puutub?»

«Noh... «Juurdelõikaja Toržokist». Mäletad? Igor Iljinskiga.»

«Midagi ma ei mäleta,» torisen vastuseks.

«Kas ma armastan teda või mitte?» küsisin endalt, kui üksi tuppa jäin.

...Just äsja lahkusime teineteisest. Ta sõitis meiega koos autobussis, koos tulime siia, väikese majakeseni, mille ümber oli värskelt värvitud roheline lipptara. Ta kõndis meiega kogu aeg kaasas ja lobises vahetpidamata — küllap oli kohmetunud ning püüdis sellest kuidagi üle saada.

Ka mina olin väga erutatud.

Kui me ukseni jõudsime, ei suutnud ma ette kujutada, mida nüüd teha, ja sõnad: «Kus sina, Tolja, siis elada kavatsed?» olid juba keelel.

Kuid sel hetkel pani onu Jegor minu kohvri ootamatult maha ja pöördus Anatoli poole:

«Noh, meie oleme päral. Kas kavatsete siia lähedusse asuda?»

Nägin, et Anatoli ilmselt segadusse sattus, näost punaseks läks ja kohmas:

«E-ei, seda mitte... Ma niisama... saatsin teid.»

«Nii et korterit teil ei ole?» sekkus ootamatult jutusse

seni vaikinud tädi Maša ja tema küsimus kõlas kaastundlikult.

«Just nimelt!» hüüdis Anatoli juba energiliselt ja isegi pisut bravuuritsedes. «Nii-öelda passita hulkur.»

«Hulkumine ei ole praegu moes,» ütles onu Jegor õpetlikult, «läheb endale kallimaks. Kui aga korteriküsimus muret teeb, siis võib Maria abiks olla. Kuule, Maria, vii noormees Denissovite juurde, neil vist olid möödunud aastal suvitajad.»

«Muidugi, muidugi!» hakkas tädi Maša askeldama, rõõmustades, et kõik nii lihtsalt laheneb. «Kohe lähme! Denissovid elavad siinsamas lähedal, pole kolme kvartalitki. Juhatame ainult enne Veerakesele koha kätte...»

«Pole teda tarvis kusagile juhatada,» katkestas tädi jutu onu Jegor. «Veerake sõitis oma koju. Tema jaoks on kõik valmis. Mine, ära viida aega, küllap noormees tahab ka pärast reisi puhata...»

Läksime lahku. Juba käigu pealt hüüdis Anatoli mulle, et astub õhtul kella seitsme paiku läbi.

...Ja nüüd istun oma katusekambris teisel korrusel, prantslased nimetaksid seda mansardiks, ning esitan endale juba mitmendat puhku ikka ühe ja sama piinava küsimuse: kas ma armastan teda või mitte?

Minu ärklituba on kaheksa ruutmeetrit, mitte rohkem, siin on nuppudega raudvoodi, kaks taburetti ja öökapike lillevaasiga, voodi kohal seinal vaip, millel on merd mööda ujuvad luiged, kaldal aga seisab Bovakuningapoeg, kaftan seljas ja teravate, ülespoole keeratud ninadega saapad jalas, ning vaatab luikesid.

Mina aga istun taburetil ja vahin aknast välja.

Väljas on alles päris valge, kell pole veel kuigi palju — veidi üle kuue.

Oma asjad olen ammu lahti pakkinud ning seinale kolme naela otsa riputanud. Kogu sein sai riideid täis.

Nüüd aga istun akna all, küünarnukid aknalauale toetatud, ja vaatan, mis tänaval toimub.

Seal ei toimu midagi erilist. Inimesed kõnnivad kiirustamata, igaühel omad asjaajamised, aeg-ajalt sõidab mööda mõni auto, sagedamini aga kaarik või vanker, mida Leningradis enam ei näe, poisikesed kihutavad käratsedes ja vilistades tõukeratastega — ja ongi kogu liiklus.

Istun ja sunnin end mõtlema, kui hea ja rahulik on siin, Belokamenskis — pole tarvis midagi teha, kusagile kiirustada ja nõnda on see homme, ülehomme ning veel palju, palju päevi.

Kordan mõttes, püüdes end nagu hüpnotiseerida: kõik mured on seljataga, ees on rahulik ja pilvitu puhkus. Kuid tean, et see kõik pole enam nii.

Sellest hetkest, kui ma seal perroonil Anatolit nägin, on kõik hoopis muutunud.

... Tutvusime möödunud aastal, hüvastijätul valgete öödega. Juhuslikult, keegi meid ei tutvustanud. Ma ei või kannatada tänavatutvusi, kuigi mõistan, et sisuliselt pole selles faktis midagi halba.

Juhtus nii, et pärast kino sõitsime oma instituudikambaga kella kümne paiku õhtul parki. Ja minul tuli mõte paadiga sõitma minna. Läksime kõik koos paadijaama, kuid seal oli järjekord. See polnud küll pikk, inimest neli, kuid sulgemiseni oli jäänud väga vähe aega. Oli selge, et meie enam paati ei saa.

Minu kaaslased hakkasid mind veenma, et oma kavatsusest loobuksin, tehes ettepaneku minna kohvikusse või restorani.

Kuid ma ei liikunud paigast ja muudkui kordasin kangekaelselt, et tahan paadiga sõita, kuigi sain isegi aru oma põikpäisusest.

Poisid said pahaseks, ütlesid, et ma lõhun seltskonna, et me seisame siin senikaua, kui ei pääse enam ei kohvikusse ega restorani. Mina aga ajasin ikka oma jonni. Sain aru, et neil on õigus, et pole mingit lootust paati saada, kuid korrutasin nagu papagoi: «Mina jään siia ja ootan.»

«Eks sa oota siis!» hüüdis keegi lõpuks vihaselt ja kogu seltskond hakkas trepist üles minema.

Mõistsin, et asi on naljast kaugel, et hetke pärast olengi siin üksi, ning pidin juba hüüdma, et nad mind ootaksid, ja neile järele jooksma, kui kuulsin kellegi häält:

«Kuulge, neiu! Paat ootab teid!»

Vaatasin ringi, et näha seda õnnelikku tütarlast, kuid siis kostis sama hääl:

«Ma mõtlen teid, sinise baretiga neiu! Palun, teie paat on siin!»

Mul oli tõepoolest sinine barett peas. Vaatasin alla

ja nägin, et paadisilla ääres on väike paat, selles aga seisab pikka kasvu laiaõlgne noormees, seljas helesinine särk ja jalas hallid flanellpüksid.

Laskusin kõhklevalt paadisillale.

«See on teie paat,» sõnas noormees naeratades. Upitas end üle paadiääre, haaras ühe käega kinni sillavaiast, et paati lähemale tõmmata, teise käe aga sirutas mulle.

Kõhklesin, teadmata, mida teha. Vaatasin abiotsivalt tagasi. Kuid meie poisid olid juba silmapiirilt kadunud.

«Võtan kätte ja lähengi sõitma!» ütlesin endale kangekaelselt ja astusin kiikuvasse paati.

... Sellest kõik alguse saigi. Mõnikord kohtusime sagedamini, mõnikord harvemini, kuid ei möödunud nädalat, millal me poleks kokku saanud või telefoniga rääkinud.

Kord tahtsin Toljat tutvustada oma isale, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Minu isa on kuiv ja sõnaaher inimene ning läheneb teistele mingi vanamoelise ja ainult temale omase karmilt asjaliku mõõdupuuga. Mulle tundub koguni kummalisena, et temasugune mees, vana parteilane, revolutsioonilahinguist osavõtnu, on absoluutselt kaugel romantikast. Mõnikord vaatan ma teda ja mõtlen, et ta meenutab küll rohkem mõnda raamatupidajat kui kaadritöölist, suure tsehhi meistrit. Pedant! Nii argipäevadel kui ka pühadel tõuseb ta hommikuti minuti pealt ikka ühel ja samal kellaajal; ajaleht peab olema kokkukeeratult käepärast — seda ei tohi keegi puudutada, ei mina ega ema, enne kui ta selle läbi on lugenud; kui isa töölt tuleb, peab lõuna laual olema, kapsasupp aga — ta sööb peaaegu alati kapsasuppi — peab olema tuline, otse pliidilt võetud... Arste isa ei tunnista ja kui juhtubki haigestuma, siis arstib end mitmesuguste ravimtaimedega, mida ema alati hoiab köögikapis eri riiulil...

Olin Anatolile üht-teist oma isast rääkinud ja ta tuli juba nii-öelda ettevalmistatult. Nähtavasti seepärast otsustaski ta selleks, et isale meeldida, alustada mingit juttu revolutsioonist. Seejuures ütles ta vist, et kahetseb alati, et temal ei õnnestunud sel ajal elada...

Isa kuulas vaikides ja kulme kortsutades ning siis küsis Tolja, kas ta isiklikult võttis osa Talvepalee vallutamisest.

Isa vastas kuivalt ja lühidalt, et ta ei saanud sel ööl Talvepalee lähedussegi, vaid oli revolutsioonikomitee ülesandel olnud tunnimeheks Narva värava taga relvalao juures ja et midagi erilist temaga polnud juhtunud.

Anatoli hakkas ägedalt ja pikalt-laialt seletama, et asi pole selles, kus inimene tol ööl viibis, vaid teadmises, et ta võtab osa revolutsioonist. Siis küsis Anatoli isalt, mida see vahipostil seistes mõtles. Isa aga kissitas silmi nagu alati ja vastas, et tol ööl oli kõva külm ning ta mõtles, kas seltsimehed taipavad talle kasukat järele tuua või mitte.

Lühidalt: nende jutuajamisest ei tulnud midagi välja ja ma tegin Toljale ettepaneku kinno minna.

Kui ma koju tagasi jõudsin, ei maganud isa veel ja küsis:

«Kas see on sinu kavaler või?»

Ma kohmetusin ja vastasin, et esiteks ei või ma kannatada seda väikekodanlikku sõna, teiseks ei saa ma aga aru, miks Tolja talle ei meeldinud.

«Kes sulle ütles, et ei meeldinud?» vastas isa, kehitas õlgu ja lisas: «Lobiseb ainult palju. Kui vana ta õige on?»

«Kahekümne kolmene.»

«Mis siis ikka, vahest ehk läheb üle, kui elu teda veidi lihvib,» ütles isa muiates.

Ma solvusin ning ütlesin, et Tolja pole lobiseja ega mammapoeg, vaid üliõpilane, tulevane arhitekt, instituudi komsomolikomitee liige, ja kui juba kord jutuks läks, siis rääkis ta seda kõike paljast viisakusest.

«Aa-a, tähendab, tahtis sellega mulle oma lugupidamist näidata... Aga mina, loll, ei saanud mõhkugi aru,» ütles isa jälle silmi kissitades.

«Nähtavasti ei saa sa paljudest asjadest aru,» nähvasin mina südametäiega ja pöörasin talle selja.

Olin veendunud, et isa käratab mulle vihaselt peale, sest ta ei kannatanud, kui rääkisin tema või emaga lugupidamatult. Kuid isa pani mulle ootamatult käed õlgadele, pööras mind näoga enda poole, vaatas teravalt silma ning läks siis oma tuppa.

Ja siis ma taipasin. Kõik! Ta lihtsalt kartis mind kaotada. Kartis, et jõuab kätte päev, mil ma lähen Anatoliga... Kui ta vaid teaks!... Ma ei suuda ju talle iialgi tunnistada, et armastan Anatolit, armastan ja... kardan teda kaotada! Mul on hirm endalegi seda tunnistada.

...Äkki oleks nagu keegi mind müksanud ja ma vaatasin ehmunult kella. Pool seitse. Ta lubas tulla kell seitse. Veel pool tundi...

Mis ma siis targutan, milleks esitan endale niisuguseid naljakaid küsimusi: armastan või ei armasta. Kas ma siis ei taipa, et kui ma Anatoli peale pahane olen ja isegi näo teen, et mul on temata parem, on see kõik mõeldud enesekaitseks, tema petmiseks, et ta lõplikult aru ei saaks, milline narts ma olen, tema jaoks kõigeks valmis.

Kui vihastusin tema peale seal perroonil, kui püüdsin veenda end, et olen temast väsinud, polnud selles kõiges terakestki tõtt, ma petsin ennast ja teda.

Tõde on see, et ma kardan Toljat kaotada. Samas tean aga, et kaotan, et tema kiindumus minusse on ajutine. Ta ei seo iialgi oma elu minu omaga ja tal on õigus. Ta on ilus ja tark, Leningradi tuntud arhitekti poeg, kelle tähelepanu kõditaks iga neiu enesearmastust. Aga kes olen mina? Mitte midagi erilist, nagu öeldakse, ma pole andekas. Ja nagu isa tavatseb meenutada, «kui poleks nõukogude võimu», poleks ma ka instituuti pääsenud. Oleksin kogu eluks jäänud õmblejaks või majateenijaks.

Kui Anatoli jätaks mind maha, lõpetaks meie kohtumised, oleks mul arvatavasti kergem. Teeksin endale selgeks, et nõnda peabki sündima.

Ei, seda ma vist ei suudaks... Ma olen ju püüdnud. Kujutlenud, et Anatolit ei ole, et teda pole üldse olemaski, ning katsunud ennast veenda, et ilma temata on mul kergem ja parem.

Sellest aga pole midagi välja tulnud. Ei siis, kui üksi olen olnud, ega siis, kui minu kõrval on seisnud Aljoša Zvjagintsev.

Alekseiga saime üldse harva kokku. Ma ise ei tahtnud. Kui ta helistas, ei läinud ma tihti telefoni juurdegi. Tõsi küll, paar korda tuli ta meie poole, vahel käisin ma temaga teatris. Kuid väga harva. Tema aga muudkui helistas ja helistas... Mõnikord oli tahtmine talle öelda: «Pole tarvis, Aljoša, pole tarvis!»

Muidugi olen ise kõiges süüdi. Algul oli mul temaga huvitav. Tutvusime varsti pärast Soome sõja lõppu.

Tahtsin sellest sõjast teada võimalikult rohkem. Tahtsin saada ettekujutust, kas oleksin suutnud vastu pidada, kui oleksin pidanud sellest sõjast osa võtma. Kuulasin tema jutustusi ja püüdsin kõike näha nagu ilmsi. Tundsin, et poleks iialgi suutnud vastu panna — ootas ju külmas ja tuules iga hange taga surm . . .

Kuid Aljoša sai kõigest hoopis omamoodi aru. Talle näis minu suhtumine temasse hoopis teistsugusena. Mulle ei tulnud see algul pähegi. Mõistsin kõike alles tookord pargis, kui ta mind emmata püüdis . . .

Jah, muidugi olen ise kõiges süüdi. Oleksin pidanud kohe algul ütlema, et see kõik on hoopis midagi muud, et me peame jääma ainult sõpradeks ning et teistsugust vahekorda meil olla ei saa . . .

Kuid . . . sõnad ei tulnud üle huulte, kartsin teda solvata. Emale ta aga meeldib. Ükskord, kui ma teda jälle palusin telefoni juurde minna ning juhul, kui helistab Aljoša, öelda, et mind pole kodus, sai ema vihaseks: «Võtan kätte ja räägin talle kohe praegu kõik ära! Ütlen, et sa valetad, ja soovitan lõpetada sinusugusele helistamise. Säärane inimene — major, iseseisev ja vallaline! Iga plika . . .»

Ma ainult naersin selle peale. Teadsin, et Aljoša on hea inimene. Kuid Anatoli on mul varju jätnud kõik teised. Armastan teda ja kardan kogu aeg, et näen teda viimast korda. Kardan, et ta läheb ära ega tule enam kunagi tagasi . . .

. . . Aga ta ei lähe. Sõitis isegi siia, Belokamenskisse. Vaatasin jälle kella, kargasin püsti ning hakkasin kiiresti ümber riietuma. Kümne minuti pärast peaks ta siin olema . . .

Nad istusid kinos — väikeses paviljoni tüüpi saalis — ja vaatasid filmi, mida mõlemad juba mitu korda olid näinud.

See film oli «Peeter». Lõbus lugu neiust, naiivsest tänapäeva tuhkatriinust, kes jõuab haljale oksale ning seob oma saatuse ilusa, kuid veidi kergemeelse noore arstiga.

Kõik oli nii, nagu ühes väikeses provintsikinos olema peab. Esimestes ridades istuvad poisikesed matsutasid

kõvasti huuli, kui kangelased ekraanil suudlesid, kui aga filmilint katkes, trampisid kõik — nii poisikesed kui täiskasvanud — üksmeelselt jalgadega.

Kõik jälgisid pingsalt sündmusi väikesel ekraanil, kus hargnes võõras põnev elu, mis peegeldus hiiglasuurte vaateakende vitriinidelt, luksusautode klaasidelt ja möödujate läikimalöödud saabastelt.

Kui kostsid kuulsa tango helid, mida filmi kangelanna meheülikonnas koomiliselt tantsis ja mis juba ammu oli saanud kõigi tantsupõrandate ja restoranisaalide «naelaks», pani Anatoli oma laia peo Veera põlvele.

Veera võpatas, kuid põlve ära ei tõmmanud ja kätt eemale ei tõrjunud, isegi ei sosistanud oma tavalist «pole vaja». Ta lihtsalt ei suutnud seda teha, selleks puudus tal jõud. Tal oli ühtaegu hea ja hirm, suurem hirm kui Leningradis, sest siin, selles linnakeses, olid nad tõeliselt kahekesi, otsekui eraldatud kogu maailmast.

Veera pani oma käe kõhklevalt Tolja käele, teadmata, miks ta seda teeb: kas selleks, et lükata käsi eemale, või vastupidi — kuidagi noormehe puudutusele vastata. Kuid tundnud tema käe soojust, taipas kohe, et pole suuteline midagi tegema, et ei tunneks seda soojust. Nii oli see varemgi olnud. Anatoli embas teda pimedates kinosaalides, suudles, kui nad lahkusid, kuid alati oli ta end tundnud kindlana ning julgena.

Nüüd oli aga kõik hoopis teistmoodi . . .

Lõpuks sai film läbi ning saalis süttis valgus. Nad väljusid. Kino ümber kihas rahvasumm, oodates järgmise seansi algust.

«Kolmandat korda vaatasin seda janti,» ütles Anatoli, «ja ikka meeldis. Millest see küll tuleb! Mitmendat korda sina vaatasid?»

«Kah kolmandat,» vastas Veera. «Franciska Gaal on väga hea näitleja. Raske on ainult kujutleda, et see kõik sünnib Saksamaal.»

«Mis nimelt?»

«Noh, kogu see elu . . . Kõik inimesed on nii rahulikud, teravmeelsed ja heasoovlikud . . .»

«Minu arvates pole see filmitud Saksamaal, vaid Austrias.»

«Ajalehtedes kirjutatakse, et Austrias pole elu samuti

meelakkumine. Aga ... Tead, mis ma praegu mõtlesin? Mis siis, kui me liialdame?»

«Mis mõttes?»

«Võib-olla ei puuduta see kõik, mis seal toimub ... noh, kuidas nüüd öelda — kogu rahvast? Kusagil purustatakse midagi, kedagi pekstakse ja piinatakse, rahvas aga ei tea sellest midagi ja elab oma elu. Sedasama elu, mida äsja nägime. Kas võib ka nii olla?»

«Esiteks pole see, mida me praegu nägime, rahva elu,» ütles Anatoli õpetlikult. «Kui asjale tõsiselt läheneda, siis pole see «Peeter» muud kui tüüpiline väikekodanlik film. Tahetakse tekitada illusioon, et õnn on kõigile kättesaadav ...»

«Sa ei vastanud minu küsimusele.»

«Sinu küsimusele on väga kerge vastata. Alahinnata fašismi ohtu ja massilisust — see on tõsine viga.»

«Ma ei tee «tõsist viga»,» ütles Veera heasüdamliku irooniaga, «mind lihtsalt huvitab, kas niisugune asi on võimalik. Toimub midagi kohutavat, enneolematut, sealsamas aga kulgeb rahulik elu. Ja nende vahel oleks nagu müür.»

«Loomulikult, väikekodanlasele on elu alati ...»

«Küllap sul on õigus,» ütles Veera teda katkestades.

Peatänav oli rahvast täis. Inimesed jalutasid aegamööda kõnniteedel, tunglesid gaseeritud vee ja kalja müügipunktide juures, peatusid tuttavaid kohates keset kõnniteed, sundides jalutajaid neist ringiga mööduma, poisiklutid sagisid, lutsides karamellkukkesid, nii et suust paistis ainult tikuots, nähtamatu reproduktor ujutas linna üle muusikaga — popurrii Dunajevski lauludest ...

Nad möödusid lasketiirust. See oli kõnniteest veidi eemal, tühjal ehitusplatsil ning sarnanes oma heledasti valgustatud värviliste märklaudade tõttu nukuteatriga.

Barjääri ääres tunglesid poisid.

«Tule, kas proovime ka?» tegi Anatoli järsku ettepaneku.

«Kui lapsik!» mõtles Veera, ent Anatoli tiris teda juba barjääri äärde, mis lähemal vaatlusel osutus laiaks letiks nagu kaupluses, ja seletas hoogsalt:

«Sa pole kunagi näinud, kuidas ma lasen, ega ju? Mitte kunagi? Kohe näed!»

Anatoli ulatas leti taga taburetil istuvale mehele rublase paberraha ja ütles:

«Kõige eest. Kui juba, siis juba.»

Mees tõusis püsti — Veera märkas, et tal oli puujalg —, soris põrandal asetsevas suures pappkarbis ning andis Anatolile peotäie väikesi tumehalle padruneid. Seejärel ulatas talle ka õhupüssi.

«Noh, kelle ma nüüd sinu jaoks ära tapan?» küsis Anatoli püssi järsu liigutusega kaheks murdes ja laadides. «Kas jänku?»

Veera vaatas märklauale. Näis, nagu elaks seal, kümne meetri kaugusel, täiesti omaette elu mingi imelik ja naljakas maailm. Fašist, must ämblikutaoline haakrist südame asemel, näitas hambaid. Jänku lippas, saba püsti, suure kiiruga teadmata suunas. Suur pruun karu seisis ähvardavalt tagumistel jalgadel. Sinises taevas hõljus kotkas. Ebaloomulikult roheliste kõrkjate kohal lendasid pardid. Teistest veidi eemal tantsis hopakki ataman Mahno.

«Ei, jänkut ei maksa, tapa parem fašist,» ütles Veera.

«Surm fašismile!» hüüdis Anatoli naerdes ja tõstis püssi palge.

Vaikseks jäänud poisid vaatasid teda põnevas ootuses. Kajas lask. Haakrist, fašisti süda, tegi tiiru ja kukkus rohekashalli mundrisse riietatud puunuku kõhule.

Anatoli langetas püssi ja pöördus naeratades Veera poole.

«Kelle me nüüd maha kõmmutame? Ahaa, tean küll,» hakkas ta naerma, «sa eelistad klassivaenlasi.»

Ta laadis uuesti püssi ja tulistas peaaegu sihtimata. Karvase Mahno peast lendas papaaha.

«See on alles meister!» hüüdis üks barjääri ääres tõuklevaist poisikestest. Nad ümbritsesid Anatolit nüüd tiheda ringina.

«Kelle nüüd? Kas kõik üksteise järel?» küsis ta. «Mul on veel tervelt kaheksa padrunit.»

«Tead mis, lähme parem jalutama. Pea juba valutab nendest paukudest,» ütles Veera, kartes tunnistada, et tal on lapsikult kahju kõigist neist kohmakatest karumõmmidest, jänkudest ja lindudest, kes nüüd Anatolile märklauaks pidid saama.

«Aga padrunid?» küsis Anatoli segaduses.

«Aga padrunid anna poistele. Nemad tahavad ka lasta. Raha neil vaevalt on. Õigus, poisid?»

«Ideel» hüüdis Anatoli ning osutas sõrmega letil olevale laskemoonale. «Haarake, poisid!»

Poiste käed tegid leti välkkiirelt tühjaks...

«Noh, mis sa ütled?» küsis Anatoli, kui nad laskетiirust väljunud olid, «talent, eks?»

«Annaks jumal, et sul seda talenti elus iialgi tarvis ei läheks,» ütles Veera vaikselt, kuidagi vanainimeselikul toonil.

«Mis sa sellega mõtled?» muutus Anatoli sedamaid tõsiseks. ««Homme sõda kui on...» Kahjuks on sõda vältimatu. Seda võib isegi sinu major sulle kinnitada.» Viimane lause oli öeldud teatava irooniaga.

Kuid Veera ei pööranud sellele tähelepanu. Ta mõtles järsku, et kõigi viimaste aastate jooksul on sõna «sõda» alati kõlanud kõrvuti sõnaga «vältimatu»...

Kaks teineteisega just nagu kokkukasvanud sõna — «vältimatu sõda»... See oli juba kuidagi iseenesestmõistetav. Ta ei mäletanud ühtki kõnet, ühtki rahvusvahelisele olukorrale pühendatud artiklit, kus ei oleks olnud juttu sõjaohust. See mõte läbis punase joonena paljusid kaasaegseid romaane, filme ja populaarseid laule. Sellega oldi juba harjunud. Ja tundus, et kui homme järsku kuulutatakse, et on alanud sõda, pole see enam kellelegi ootamatuseks.

«Miks sa vait jäid?» küsis Anatoli.

«Ei tea,» vastas Veera. «Küllap sellepärast, et mõtlesin sõjast. Kohutav, kui sõda siiski puhkeb. Mulle näib, et me alles nüüd hakkame elama nii, nagu tarvis. Ka isa arvab seda. Ja ema... Alles see oli — sõjajärgne kaos, nälg, kaardisüsteem — kord pole ühte, kord pole teist... Nüüd on kõik juba teisiti.»

«Noh, nende vaateakendel on laiatarbekaupu rohkem,» ütles Anatoli.

«Kas sa mõtled seda, mis kinos oli? Võib-olla. Kuid ma ei suuda endale ette kujutada, kas saaksin nii elada nagu nemad. Kas sina saaksid?»

«Ma vihkan niisugust elu,» lausus Anatoli veendunult. «Nürimeelsed väikekodanlased. Eilne päev sarnaneb tänasega. Ja homne on samasugune. Kõik voolab aegamööda nagu vesi kitsas, sogases jõekeses... Tead,»

lisas ta häält tasandades, «mõnikord tahaksin, et sõda rutem tuleks.»

«Oled sa hulluks läinud?»

«Ei, mitte sugugi, ma saan kõigest aru... Sõda tähendab alati häda ja viletsust... Kuid mulle tundub, et ma leiaksin selles sõjas endale kiiresti õige koha. Miks mitte? Lasta ma ju oskan...»

«Jäta järele!»

«Muidugi, see kõik kõlab mõnevõrra... rumalalt,» lausus Anatoli. «Ja ikkagi tahaksin ma... noh, kuidas sulle seda öelda, tahaksin tõelist võitlust ja tõelist ohtu... Saan aru, see tundub poisikeselik. Kuid ma räägin siiralt. Mulle näib mõnikord, et kui ma instituudi lõpetan, on kõik juba seljataga. Kõik on juba üles ehitatud, kõik viletsused võidetud... Sa ainult mõtle, kui palju me juba mööda oleme lasknud: Komsomolsk ehitati üles ilma meieta. Kuznetsk ja Magnitka samuti ilma meieta, Dneprostroil saadi ka läbi meieta. Kõikjal tuldi toime meie abita. Kuid sõda juba meieta ei peeta!»

«Jäta järele!» ütles Veera uuesti.

Anatoli jäi vait.

Ka Veera vaikis. Kuid Anatoli viimased sõnad andsid ta mõtetele uut hoogu. «Mis siis juhtub, kui algab sõda?» mõtles ta. Kuni selle hetkeni polnud ta sellest kunagi mõtelnud niisuguse ärevusega. Kui poleks olnud hiljutisi sündmusi, poleks ta nähtavasti suutnudki endale ette kujutada, mida sõna «sõda» õieti tähendab. Raamatutes, mida Veera oli lugenud, ja filmides, mida ta oli näinud, oli sageli kujutatud sõda — nii maailmasõda kui ka Kodusõda. Esimene paistis kaugena ja kuidagi ebareaalsena. Näis, et selles olid kaasa teinud hoopis teistsugused inimesed kui need, kelle keskel Veera oli elanud. Ta tundis neid ainuüksi vanadelt fotodelt: vurrudega habemikud, riides nõnda, nagu tänapäeval enam keegi ei riietu. Linnad ja külad, kus need inimesed elasid, kauplused pikkade siltidega, millel ilutsesid eraomanike nimed, tänavad koomiliste, just nagu täispuhutud sandarmitega, salkuspäised viiskudes talupojad — see kõik oli Veera meelest kuidagi teatraalne ja kauge nagu kõik, millest ta ajalooõpikust oli lugenud.

Kodusõda oli talle veidi lähedasem; seal oli käinud isa ja seda sõda meenutati sageli kodus. Kuid ka see

sõda tundus Veerale üldkokkuvõttes kauge minevikuna nagu kogu see talle jällegi ainult raamatute ning filmide kaudu tuttav maailm oma asfaldikateldes ööbivate kodutute hulkuritega, jaamahoonetega, mis olid puupüsti täis kotipoisse, kaubavagunite katustel sõitvate inimestega, uljalt hobustel kihutavate budjonnõilastega ning valgekaartlike ohvitseridega, kes galantselt plõksutasid portsigaridega vangilangenud punaarmeelaste nina all, enne kui vange piinama hakkasid . . .

Hiljutised sündmused Karjala maakitsusel olid sõnale «sõda» Veera teadvuses kindla kuju andnud, sest nüüd ei olnud enam tegemist mingi võõra, ainult nime poolest tuntud linnaga, vaid tema enda sünnilinn Leningrad vajus igal õhtul pilkasesse pimedusse ning rindele läksid inimesed, kes alles eile teda olid ümbritsenud . . .

Iga õnnetus mõjub inimesele seda tugevamini, mida rohkem inimene selle õnnetuse läbi ise kaotada võib. Veeral oli praegu esimene, tõeline armastus. Ja mõte sellest, et uue sõja puhkemisel kaotab ta otsekohe Anatoli, tundus talle kohutavana ja talumatuna.

Võib-olla just seepärast oligi ta paari kuu eest Aleksei Zvjagintsevilt nii visalt ja põhjalikult pärinud üksikasju möödunud sõjast, et oli tahtnud alateadlikult tunda, kas ta sõja puhkedes suudab seista Anatoli kõrval, olla seal, kus sel viibida tuleb, et mitte temast lahkuda.

Selles aga, et Anatoli juba esimesel sõjapäeval rindele läheb, Veera ei kahelnud.

. . . Sel silmapilgul sõnas Anatoli, kas vaistlikult tajudes rahutust, mis Veera oma võimusesse oli saanud, või oma mõtteid edasi arendades veendunult:

«Lähema aja jooksul mingi sõda muidugi ei alga.»

«Miks sa selles nii kindel oled?» küsis Veera kiiresti, soovides sel hetkel kõige rohkem maailmas kuulda just niisuguseid sõnu, mis kustutaksid teda järsku üleni haaranud ärevusleegi.

«Aga sellepärast, et Hitler kardab praegu meile kallale tulla,» vastas Anatoli.

«Isa oli hiljuti linnakomitees nõupidamisel,» ütles Veera häält tasandades, «seal olevat öeldud, et kõik võib juhtuda.»

«Noh, seda tehakse valvsuse pärast! Ka meil oli hiljuti komsomolikoosolek, kus esines poolgukomissar . . .

Kuid igaühele, kes poliitikat jagab, on selge, et sõda praegu ei tule. Kas sa siis TASS-i teadet ei lugenud?»

«Jah. Lugesin küll,» ütles Veera vaikselt.

«Noh, näed siis! Ega niisuguseid asju niisama trükita,» ütles Anatoli kindlalt.

Ta võttis Veera käevangu. Tema kindla veendumusega lausutud sõnad ja käepuudutus rahustasid Veerat. Tõepoolest, miks ta äkki nii verest ära läks? Ja miks üldse tuli see jutt sõjast? Mis on neil praegu üldse sõjaga pistmist? Kõik on rahulik ja vaikne. Anatoli on tema kõrval. Ees ootab aga nii palju toredaid ja õnnelikke päevi . . .

«Kuhu me läheme?» küsis Veera, kui nad peatänavalt ära keerasid ja piki halvasti valgustatud kõrvaltänavat mäest alla minema hakkasid.

«Jõe äärde,» vastas Anatoli kuidagi üleliia hooletult, «siin on suurepärane jõgi. Ma jõudsin päeval juba suplemaski käia. Znamenka. Peaksid ju teadma?»

Muidugi teab Veera seda! Vaikne, malbelt laineid veeretav jõeke. Allapoole minna on jäänud veel sadakond meetrit, siis paremale ja veel kord paremale. Ainult et sellel kohal on kallas üsna kõrge ja järsk. Pisut kaugemal muutub see aga lauskjaks ja liivaseks.

Veera vaatas vargsi kella. Pool üksteist.

«Kuule, Tolja, on juba hilja,» ütles Veera ja tema hääl kõlas ootamatult anuvalt, isegi kaeblikult.

«Noh, ja mis sellest?» ütles Anatoli rõõmsalt. «Papat ja mammat pole ju kodus, ei ole vaja kedagi karta . . .»

Ta läks veidi ees, tirides Veerat kättpidi järele.

Asfalt lõppes ning nüüd astusid nad pimedas, eba tasasel pinnal vaevaliselt edasi liikudes . . .

Nad läksid pimedas ikka edasi, järsu kalda poole. Veerale oli see tee tuttav, möödunud aastatel oli ta siin sageli jalutanud. Kuid päeval, praegu aga oli pilkane öö, taevas ei paistnud ühtegi tähte ning tuul tugevnes üha — järsku oli külmaks läinud.

«Kuhu me läheme?» küsis Veera uuesti.

«Jõe äärde . . . istume veidi,» vastas Anatoli ootamatult madala häälega, millest kostis varjatud erutust.

Äkki peatus ta ja ütles:

«Siin!»

Laskus hooga maha ja tõmbas Veera kättpidi kaasa, Veera laskus tema kõrvale, kriimustades valusasti põlve vastu mingit roigast, ning samal hetkel haaras noormees tal kõvasti ümbert kinni ja surus ta tugevasti enda ligi.

«Ei ole vaja . . . Tolja!» sosistas Veera, teda enesest nõrgalt eemale tõugates.

«Ei, on, on vaja!» kuulis ta kähisevat häält. Anatoli hingas sügavalt ja valjusti nagu pärast pikka ja väsitavat jooksu. «Ma olen sellest kõigest väsinud, saa aru, väsinud. Sa kas ei armasta mind või ei usalda . . .»

«Ei, ei, armastan ja usaldan,» lausus Veera hääletult.

Kuid Anatoli ei kuulnud midagi, ja ka Veera ise ei kuulnud ennast, tema süda tagus nii, et summutas kõik maailmas; ta ei näinud enam midagi ega tajunud midagi peale Anatoli käte, tema pihkude ja sõrmede, mis tundusid nüüd katvat kogu ta keha, iga rakukest.

Äkki hakkas tal hirm. See oli uus, senitundmatu, seletamatu hirm, seotud millegi salapärase ja mööda-pääsmatuga.

«Tolja, Toljakene, oota, oota!» hüüatas ta.

Ja järsku ta tundis, et on vaba. Veel hetk tagasi näis talle, et on puuri pandud, surutud nähtamatute, kuumavate seinte vahele. Nüüd aga varisesid need seinad äkki kokku ja külm tuuleõhk käis temast pealaest jalataldadeni üle . . .

«No hästi,» kuulis ta Anatoli täiesti võõrast häält. «Hästi. Olgu nii! Siitpeale ja siiasaadik. Kõik nagu apteegis — kaalutud ja mõõdetud. Ja seda nimetatakse armastuseks . . .»

Ta oli endiselt siinsamas, kuid tema sõnad näisid kostvat kusagilt kaugelt.

«Ei, Tolja, ei,» ütles Veera meeleheitlikult, «sul ei ole õigus. Ma armastan sind, mul ei ole kedagi sinust lähedasemat, ma lihtsalt kardan, et sa lähed ära . . .»

«Lähen ära?» küsis Anatoli arusaamatuses ja Veera tundis, kuidas ta ärritatult õlgu kehitas. «Ah . . . näe, millele sa mõtled . . .»

«Ei, ei!» Veera haaras Anatolil õlgadest, nagu püüdes teda kinni hoida. «Sa ei mõistnud mind. Ma lihtsalt kardan seda, kardan, kas sa saad ometi aru! . . .»

Äkki tundis Veera, kuidas tal kõris midagi kipitama hakkab, ning puhkes nutma.

«Veera, Veerake, mis sa nüüd, mis sa nüüd!» kordas

Anatoli kas ehmunult või kaastundest. «No hästi, anna mulle andeks, ärgem tormakem ajast ette!»

«Ei, ei,» katkestas teda Veera, «las kõik läheb, nagu sa tahtsid, las . . . ma ei taha, et sa arvaksid, nagu ma sind kardaksin, et teen midagi külmalt arvestades, loodan millelegi, las kõik läheb, nagu sa tahtsid, las läheb . . .»

Ta haaras noormehel kaelast kinni ning surus end kramplikult tema vastu. Jälle tundis ta, kuidas Anatoli pihud katavad kogu ta keha . . .

Äkki pimestas Veerat hele valgus. Otse nende kõrval seisid kaks noormeest. Ühel oli käes taskulamp.

Ootamatusest tõukas Veera Anatoli järsu liigutusega eemale, ikka nägemata midagi peale otse silmi paistva heleda valguskiire. Kostis vali, rõhutatult vali ja võigas naer.

Kuid naer katkes järgmisel hetkel ootamatult, sest püstikaranud Anatoli tormas temale lähemal seisvale noormehele kallale. Taskulamp kukkus maha ja lamas nüüd seal justkui hiiglaslik jaaniuss. Mööda maad libisevas valgusvihus paistsid rohukõrred ebaloomulikult suured ja jämedad. Mehed kaklesid vaikides, raevukalt, kuid üürikest aega. Siis kuulis Veera keha kukkumist ja sulpsatust, millele järgnes jälle naer, seekord lühike ja katkendlik.

«Tolja, Tolja!» karjus Veera.

Taskulambikiir tegi õhus kaare ja näitas siis kaldast alla ning Veera nägi, et Anatoli seisab põlvist saadik vees.

«Tolja, Tolja!» kutsus Veera teda meeleheitel, märgates alles nüüd, et perv on temast kahe sammu kaugusel, ning tegi püsti karates liigutuse järsaku suunas . . .

Üks noormeestest haaras tal toorelt õlast kinni ja ütles naerdes:

«Võin teda asendada, tütarlaps! Milleks teile niisugune . . . märg? . . .»

«Ma sulle näitan, lurjus!» kostis alt Anatoli hääl.

Siis oli jälle kuulda keha kukkumist. Nähtavasti oli Anatoli järsakust üles ronida katsunud, kuid tagasi kukkunud.

Need kaks puhkesid jälle naerma.

Veera ei näinud nende nägusid, kuulis ainult nende

hääli, nende ülbet naeru. Endale aru andmata, mida teeb, pööras ta järsult ümber ning püüdis ühele noormeestest kõigest jõust vastu nägu virutada. Lõi aga mööda, sest noormees hüppas osavalt eest ära, valgustas jälle Anatolit — see seisis nüüd nõutult kitsal kaldaribal ning läbimärgadest riietest voolas niredena vett —, siis aga suunas taskulambi kiirtevihu Veerale.

«Jäta ta rahule, Kiltja,» ütles teine laisalt, «ma mõtlesin, et on tõepoolest ekstrakaup, see on aga niisama... sirtsuke.»

Äkki taskulamp kustus ja Veera kuulis, kuidas oksad praksusid eemalduvate sammude all.

«Riputa oma armsam üles, las kuivab!» kostis hääl juba kaugelt. Järgnes naer ja siis jäi kõik vait.

«Tolja, kallis, kuidas sa seal...» hüüdis Veera.

Ta kuulis tema aeglasi, lirtsuvaid samme vee ja liiva joomel.

«Tolja, oota, ma tulen kohe alla sinu juurde!» hüüdis Veera peaaegu nuttes, otsides pimeduses asjatult kohta, kust võiks alla ronida.

Vaikus. Ei mingit vastust. Alt kostsid ainult eemalduvad, lirtsuvad sammud.

«Tolja, Tolja!» hüüdis ta veel kord meeleheitlikult.

Anatoli ei vastanud. Häbist ja alandusest tige, tõttas ta vaikides piki kallast kaugemale.

Hakkas sadama. Külm tuul puhus ikka tugevamini. Anatoli aga läks teed valimata edasi, püüdes võimalikult kiiresti sellest kohast eemale jõuda...

Veera oli veendunud, et hommikul tuleb Anatoli kindlasti tema juurde. Kuid ei tulnud. Veera teadis, kus Anatoli elab, ei suutnud aga ennast sinna minema sundida.

Öö oli Veera veetnud unetult. Talle näis, et seisab ikka veel kaitsetult elektrilambi halastamatus valgusvihus, nähtav kõigile ja kõikjalt.

Anatolile mõtles ta segase kahjutunde ning solvumisega. Mõistis, mida see, üleni mudasena nende huligaanide pilkerahe all, põlvini vees seistes tunda võis.

Ja seda kõike pidi ta üle elama tema, Veera pärast...

Jah, muidugi, Veera saab aru: ärritus, mehelik enesearmastus, abitus, kogu situatsiooni koomiline labasus...

Kuid ikkagi... kuidas võis ta ära minna, jättes teda üksinda öösel sinna kaldale? Aga kui need tüübid oleksid tagasi tulnud?

Tal oli kahju Anatolist ja endast samuti. Veera nägu kattus häbipunaga, niipea kui ta juhtunut meenutas. Aga sundida end Anatoli juurde minema ta ei suutnud.

«Küll ta tuleb,» veenis Veera iseennast, «ta ei saa tulemata jätta. Ta peab ju ometi aru saama, mis tunne mul praegu on. Ta tuleb!»

Kuid Anatoli ei tulnud.

... Veera ootas teda kogu hommikupooliku, ei pidanud siis enam vastu, ütles endale, et läheb jõe äärde, tõmbas kleidi supelkostüümi peale, toppis rannamantli, kummimütsi ning käteräti kandekotti ja väljus majast. Jõe äärde ta aga ei läinud. Alateadlikult suundus ta maja poole, kus elas Anatoli, lootes kohata teda juhuslikult tänaval.

Kuid ei kohanud. Eemalt nägi ta küll maja, kus Anatoli korteris oli ja mida ta veel eile pärast kino tehtud jalutuskäigul oli näidanud — väikest ühekorruselist puumajakest, mida oli raske teistega segi ajada, sest lausa selle maja kõrval mustendas veetorn.

Veera seisis maja vaadates paarkümmend minutit, kuid selle aja jooksul ei ilmunud kaheastmelise trepi nikerdatud rõdule mitte kedagi, keegi ei läinud sellesse majja, keegi ei väljunud sealt.

Veera kõrvu kandus kauge toksimine, just nagu oleks rähn kusagil hoolega ametis olnud. Möödus mõni hetk, enne kui ta taipas, et see on üks tänaval asuvaid reproduktoreid, millest parajasti õiget aega antakse.

Ta vaatas masinlikult kella. Üksteist. Ainult üksteist! See rahustas teda veidi. On alles vara. Pole põhjust nii erutuda. Võib-olla tõusis Anatoli äsja, võib-olla magab veel? Ta võis ka alles veidi enne tema tulekut majast väljuda ning nad võisid teineteisest mööda minna.

Veera pöördus ümber ja läks tagasi. Kuid mitte jõe äärde, vaid koju. Ta mõtles, et Anatoli võib tulla just siis, kui teda kodus ei ole, ning lisas kiirustades sammu.

Nüüd kostis nähtamatutest reproduktoritest laul. Mehe hääl venitas püüdlikult: «Ko-o-odulinn, sa pu-u--uhka vaikselt...» Tundus, nagu oleks laulnud kõhurääkija.

«Kui rumal see on, et raadio siin hommikust õhtuni

mõirgab,» mõtles Veera närviliselt. See mõte tuli talle alles praegu pähe. Eile polnud ta lihtsalt kuulnud, mis reproduktoritest kostis. Nüüd aga meenus talle, et ka möödunud aastatel oli siin raadio vahetpidamata hommikust õhtuni üüranud. Nähtavasti oli siin niisugune kord. Laulud, loengud, kuuldemängud — kõik üksteise otsa . . .

Kümne minuti pärast oli ta jälle oma toas. Ei, keegi polnud käinud, keegi pole teda otsinud.

Äkki tuli Veerale pähe kibe aimus: «Ta sõitis minema!» Sõitis täna hommikul juba Leningradi. See, mida ta oli kõik need kuud kogu aeg kartnud, oli viimaks täide läinud. Anatoli on kõigest tüdinenud. Ta oli minema sõitnud. Ära sõita oli ja otsustanud juba eile, seal kaldal. Veera vaatas kella. Kolmveerand kaksteist. Teda pole. Veera heitis nukralt voodile, surus näo patja, et mitte midagi näha ega kuulda. Kuid taskulambi hele valgusvihk, terav kui nuga, näis tungivat läbi padja ja pimestavat silmi . . .

Kõik kannatused, mis inimesel elu jooksul mitmesugustel põhjustel üle tuleb elada, on suhtelised ja nende sügavust võib mõista ainult võrdluse kaudu.

Ja kui Veera kaudseltki oleks võinud aimata, mis teda kõige lähemas tulevikus ootab, oleks see kõik, mida ta praegu üle elas, tundunud talle mitte murena, vaid vastupidi — isegi rõõmuna.

Jah, ta oleks pidanud õnneks ka seda esimest, talle nii järsku kaela sadanud armastusevapustust, sest see oli juhtunud veel «tolles» elus, neil päevil, mil taevas näis talle pilvituna, elu mõistlikù ning muutumatuna, mil suurtest, üldrahvalikest muredest ja kannatustest räägiti vaid minevikuvormis, sidudes neid juba ajalukku läinud Kodusõjaga, interventsiooniga, sõjajärgse laosega.

Ja kuigi kogu selle suure maa elu, kuhu ühe miljondiku osana kuulus ka Veera elu, ei olnud kaugeltki pilvitu — selle elu keerdkäike ja vastuoksusi püüavad inimesed mõista ja ära selgetada veel paljude aastate pärast —, paistis see Veerale ning miljonitele tema kaasaegsetele helgetes värvides.

Inimeste silmis peegeldusid esimeste viisaastakute tuled. Sotsiaalne uhkus, valmisolek ohverdada end üldsuse huvides, teadmine, et seistakse maailma uutel, õig-

lastel alustel ümberkujundamise eest võitlejate esiridades — need olid inimeste tegusid mõjutavate ajendite lähtepunktid . . .

Elu oli muutunud paremaks ja rõõmsamaks — sellega nõustusid nii vanad kui noored.

Ei, need ei olnud külluseaastad, inimestel oli veel väga paljust puudus. Kuid vanemal generatsioonil jäi võimalus võrrelda. Nende silmad olid näinud kaardisüsteemi kadumist, millega läksid ajalukku tühjad, ainult tõrukohvi purkide ning papist vorstirõngastega kaunistatud vitriinid. Nende silmade all olid kadunud lõputud leiva- ja kartulijärjekorrad, kus koht oli tulnud juba varahommikul kinni panna . . . Elu oli läinud paremaks.

Elu oli muutunud rõõmuküllasemaks, ja seda tundsid esimestena noored, kes täitsid loendamatuid tantsupõrandaid ning siin-seal avatavaid kohvikuid. Suviti oli avatud akendest kuulda, et mängis grammofon, estraadidel mürtsusid džässorkestrid . . . Näis, et nõnda jääb nüüd alati, et elu muutub iga aastaga paremaks ja helgemaks.

Ja kuigi viimasel ajal hakkas head tuju ikka rohkem ning rohkem tumestama sõjaoht, ei suutnud see lämmatada inimestes veendumust, et homne päev tuleb tänasest parem, helgem, rikkam.

Nõnda mõtles ja seda uskus ka Veera.

Tal polnud veel millegagi võrrelda oma tänast väikest muret ja seepärast tundus see talle hiiglasuure ning parandamatuna.

«Ka mina sõidan ära,» kinnitas Veera endale. «Sõidan Leningradi tagasi. Mul pole selles igavas, labases, julmas linnakeses midagi teha.»

«Aga kui ta veel siin on?» mõtles ta lootusega. «Ei, ükskõik. Siis sõidan esimesena ära mina.»

Ta hüppas püsti ja hakkas kiirustades oma kleite naelte otsast maha tõstma. Tiris siis voodi alt välja tühja kohvri ning tegi selle lahti . . .

Oli kuulda, et all avati uks. Küllap tädi Maša jõudis tagasi turult. Kui ta ainult üles ei tuleks ega näeks, et Veera asju pakib!

Veera tardus paigale. Las tädi Maša mõtleb, et teda

pole kodus. Las hakkab köögis askeldama, teeb tule pliidi alla ning kolistab kastrulite ja pannidega. Siis võib asjad tasapisi kokku panna.

Kuid esialgu oli all vaikne.

Tänavalt raadiost kostis läbi avatud akna: «Belokamenski ehitustehnikum alustab avalduste vastuvõtmist . . .»

Sõna «ehitus» viis mõtted jälle Anatolile — ta õppis ju ehitusinstituudis. Praegu istub ta arvatavasti rongis, mis väljus Belokamenskist kell 7.30. Veera sõitis Leningradi tagasi alati selle rongiga. On vist veel üks rong, hilisem. Hilisema rongiga ta täna sõidabki. Ei, mitte selleks, et Anatolit Leningradis näha. Veera ei näe teda enam kunagi. Mitte kunàgi!. Ta suudab endast jagu saada. Juba homme hakkab ta õppima, järgmiseks õppeaastaks valmistuma. Suvel on raamatukogus lahe. Saalid pooltühjad . . .

Ja just nagu tema mõtete üle naerdes kostis valjuhääldajast bravuurne laul. Laulis koor ning sõnadest oli raske aru saada, kuid üks rida refräänist kõlas selgesti ja tüütavalt: «Teele . . . teele! . . . teele!»

«Mis siis ikka, kui teele, siis teele!» kordas Veera nukralt endamisi, võttis voodilt kleidi ja viskas avatud kohvrisse.

Alt kostis tuttav kopsimine — kiinihoobid vastu puuhalgu: tädi Maša raius tulehakatist. Siis kuuldusid liipsivad sammud ning pliidile asetatavate nõude kolin . . .

Raadio jäi vait, kuid Veera ei pannud seda tähelegi. Ta pildus kiiruga kohvrisse kleite, pesu, ujumistarbeid, ise täis sünget otsustavust unustada kõik, mis juhtus, unustada inimene, kes oli siiani olnud kõigi tema rõõmude ja piinavate kahtluste allikaks, tõmmata sellele kõigele joon alla ning alustada uut eluetappi. Ja kui keegi oleks talle praegu öelnud, et kahe, ei, ühe minuti pärast ei pea mitte ainult tema, Veera, vaid peavad ka miljonid inimesed kogu ääretul maal tõmbama joone alla oma senisele elule ja alustama uut etappi — ärevat ja kohutavat, täis sünget teadmatust —, oleks Veera vaid arusaamatuses õlgu kehitanud.

Ametis oma mõtetega, mehhaaniliselt asju pakkides ta isegi ei kuulnud diktori laviinina langevaid esimesi sõnu:

«Tähelepanu! . . . Tähelepanu! . . . Siin Moskva . . . Töötavad kõik Nõukogude Liidu raadiojaamad . . .»

. . . Tänavale jooksnud, peatus Veera hämmastunult. Midagi ei olnud muutunud. Päike säras. Kaupluste uksed olid avatud. Jäätisemüüja istus määrdunud ja kortsus kitlis oma käru kõrval. Tõsi, kui Veeral oleks olnud aega tähelepanelikult vaadata, oleks ta märganud ka muudatusi: inimesed ei käinud kõnniteedel, vaid seisid. Nende pead olid pööratud reproduktorite poole. Kõneles Molotov. Kuid Veera ei läbenud tema kõnet lõpuni kuulata. Seda, et sakslased Nõukogude Liidule kallale olid tunginud, ütles ta juba kohe alguses.

Veera jooksis maja poole, kus elas Anatoli. «Võibolla on ta veel seal, pole ära sõitnud!» peksles tal meelekohtades. Sellisel juhul peavad nad olema koos! Säärasel hetkel peavad nad olema teineteise kõrval. Kõik nendevahelised lahkhelid on lollus, tühine asi, võrreldes kõigi peale laskuva kohutava õnnetusega. Nad peavad silmapilk koos tagasi koju, Leningradi sõitma.

Hingeldades jõudis Veera ühekorruselise puumajakese juurde, hüppas ühe hooga trepi kahest astmest üles ning vajutas lingile.

Uks oli lukus. Veera hakkas mõlema rusikaga kõvasti vastu ust taguma. Lõpuks uks avanes, lävel seisis keskealine tüse naine, käterätik käes.

«Andestage, ma tahaksin teada . . .» hakkas Veera jooksust ja ärevusest katkeva häälega rääkima. «Kas Anatoli . . . üliõpilane Leningradist . . . elab teie juures?»

«Kes?» küsis naine jahmunult ja Veerale tundus, et naine ei näe enda ees mitte midagi, kuigi talle otsa vaatab.

. . . Anatoli lamas imetillukeses toas, kuhu mahtusid ainult voodi ja tool. Tema laupa kattis kokkukeeratud käterätt.

«See oled sina?» küsis Anatoli pead pööramata.

«Mis sinuga lahti on, Tolja?» päris Veera ehmunult.

«Pole midagi. Härjamürakas jäi kopsupõletikku.» Ta ütles seda väsinult ja tigedalt, kähiseva häälega, hingamine oli tal raske ja katkendlik.

Ikka veel mõistmata, mis on juhtunud, laskus Veera toolile ja puudutas kergelt käterätti Tolja laubal. See

oli kuiv ja soe. Veera võttis käteräti ära ning asetas peo noormehe kuumale ja niiskele laubale.

«Sul on kõrge palavik, Tolja!» hüüdis Veera.

«Ega kõrgemat vist enam olla saagi,» muigas Anatoli virilalt, «arst ütles, et kolmkümmend üheksa ja kaheksa. Aita, ma tõusen kohe üles ... Teadsin, et sa tuled ja mind aitad ...»

Ta pani käed Veera õlgadele ja püüdis ennast istukile ajada.

«Ei, ei, lama edasi, niisuguse palavikuga ei tohi tõusta,» ütles Veera kindlalt ja võttis ta käed oma õlgadelt. «Sa pead pikali olema.»

«Kas sa ... kas sa annad endale aru, mida räägid!» hüüdis Anatoli. «Kas sa tõesti pole raadiot kuulanud?! Ma pean viivitamata Leningradi sõitma!»

«Homme sõidame,» ütles Veera, surudes Anatoli õlad vastu patja. «Homme, kui palavik langeb, siis sõidamegi.»

«Kutsu perenaine siia ja ütle, et ta mu riided tooks,» lausus Anatoli tema sõnadele tähelepanu pööramata.

Veera läks kõrvaltuppa. Naine istus nüüd noruspäi laua ääres ja Veerale tundus jälle, et tema mõtted on siit kaugel ja ta ei näe ikkagi veel enda ees mitte midagi.

Veera tuli tagasi ja kehitas nõutult õlgu.

«Ükskõik,» ütles Anatoli, «ma pean ...»

Ta ei suutnud lauset lõpetada, sest lämmatav köhahoog tuli peale.

Siis köha vaibus. Nüüd lamas Anatoli jõuetult, tema näol pärlendasid higipisarad.

«Ma pean sõitma ...» ütles ta vaevukuuldavalt, «see on tühiasi ... Pean otsekohe sõitma ...»

VI

1941. aasta juunikuu keskel korraldas Leningradi sõjaväeringkonna juhtkond taktikalised õppused.

Need toimusid põhjas, Murmanski lähedal. See lõik nagu Karjala maakitsuski jäi ringkonna vägedele tähtsaimaks operatiivsuunaks.

Major Zvjagintsev oli nende staabiohvitseride hul-

gas, kes väejuhatuse käsul juba juuni algul välja sõitsid, et õppusteks ettevalmistusi teha.

Kohale jõudnud, sai Zvjagintsev oma ülemustelt uue ülesande. Ta pidi sõitma Viiburi kindlustatud rajooni ning võtma tarvitusele kõik abinõud, et kiiremini lõpetada uute suurtükiväesüsteemide monteerimine ning raudbetoonist kindlustuste ehitamine. Koos kindlustatud rajooni staabiülema alampolkovnik Gorohhoviga kulutas Zvjagintsev kõik päevad ja suurema osa öödestki punkrite ja dzottide lahinguvalmiduse ning ehitus- ja sapööripataljonide töö kvaliteedi kontrollimiseks, pidades meeles, et kõige tähtsam on monteerimine võimalikult kiiremini lõpetada.

Seitsmeteistkümnendal juunil inspekteerisid Zvjagintsev ja Gorohhov nagu tavaliselt objekte. Olid valged ööd ning seetõttu venis tööpäev pikemaks. Kui Zvjagintsev ja Gorohhov hüvasti jätsid, et varahommikul jälle kohtuda, näitas kell südaöötundi.

Zvjagintsev tuli komandöride ühiselamusse talle eraldatud tuppa, kiskus pluusi seljast, võttis seebikarbi ja hambaharja, sidus sõjaväe kombe kohaselt käteräti ümber keha ja mõtles just pesemisruumi minna, kui uksele koputati. Zvjagintsev avas ukse ning sattus silm silma vastu punaväelasega, kes sedamaid sammu tagasi astus ja kätt otsmikule tõmmatud pilotka juurde tõstes ette kandis, et alampolkovnik Gorohhov palub seltsimees majorit otsekohe staapi ilmuda.

Zvjagintsev kehitas hämmastunult õlgu, kuid vastas lühidalt: «Kandke ette, et tulen kohe.» Tõmbas siis pluusi uuesti selga, pani rihma vööle ja väljus majast.

Alampolkovnik ootas Zvjagintsevi oma kabinetis ja niipea kui see lävele ilmus, ütles:

«Juhtus selline lugu, seltsimees major, et teisiti ei saanud ... Andke andeks, et ma ei lasknud teil magama heita ... Mulle helistasid praegu piirivalvurid. Kutsuvad kiiresti enda juurde. Üks nende mees käis seal, teisel pool, ja tuli nüüd tagasi. Ta räägib huvitavaid asju ...» Gorohhov trummeldas sõrmedega vastu lauda ja kordas: «Väga huvitavaid ... Ma siis mõtlesingi, et teie olete praegu siin ringkonna staabi kõige vanem komandör. Ei teeks teilegi paha selle mehe juttu kuulda. Piirivalvuritega leppisin kokku — neil pole selle vastu midagi ...»

Zvjagintsev ei tahtnud sekkuda asjadesse, mis teenistusega seoses temasse ei puutunud. Kuid Gorohhovi tungiv soov muutis ta valvsaks. Talle ei olnud teadmata, et piirivalvurid nagu kõik teisedki, kes töötasid siseasjade rahvakomissariaadi süsteemis, varjasid kõrvaliste isikute eest tavaliselt hoolega kõike, mis oli seotud nende kompetentsi kuuluvate asjadega.

Ta heitis alampolkovnikule lühikese uuriva pilgu. See oli ilmselt erutatud. Tema nii öösel kui päeval alati korralik juukselahk oli nüüd kadunud pealael sassiläinud juuste alla.

«Hüva,» ütles Zvjagintsev lühidalt ja tõusis püsti. «Olen valmis.»

...Alampolkovniku poolt väljakutsutud «emka» viis nad viieteistkümne minutiga piirivalvurite asukohta. Staap oli ühekorruselises punastest tellistest hoones. Tunnimees oli komandöride saabumisest ilmselt teadlik ning ütles neid läbi lastes Gorohhovile poolsosinal:

«Polkovnik käskis teil algul valveohvitseri juurde minna.»

Valveohvitser, punase käesidemega nooremleitnant, hüppas laua tagant püsti.

«Kohe kannan ette, seltsimees alampolkovnik, üks hetk...»

Nad istusid pika värvimata laua taha, millel lebasid paks pruunide kaantega kontoriraamat — valveohvitseri sissekanneteks —, malendid ning mõned kapsaksloetud «Pogranitšniku» ja «Ogonjoki» numbrid.

Varsti avanes uks ja lävele ilmus lühikest kasvu tüse polkovnik. Gorohhov ja Zvjagintsev tõusid püsti.

«Saabusite?» ütles polkovnik Gorohhovile noogutades ning jäi oma pilguga peatuma Zvjagintsevil. See esitles ennast.

«Mis siis ikka, tulge ja kuulake!» ütles polkovnik. «Et asi on salajane, seda pole teile arvatavasti tarvis meelde tuletada,» lisas ta, peamiselt Zvjagintsevi poole pöördudes. Ta seisis veel hetke paigal ning pomises, nüüd juba kellegi poole pöördumata, endale nina alla: «Ei meeldi mulle ta hääl...»

Siis viipas ta käega, paludes endale järgneda.

Polkovniku kabinetis suurel vanamoelisel kirjutuslaual seisis rohelise klaaskupliga kantseleilamp. Valgus

langes lauale ja seepärast ei märganud Zvjagintsev kohe lauast veidi eemal istuvat meest.

Kui Zvjagintsev ja Gorohhov tuppa astusid, tõusis see mees püsti.

«Istu, istu, Toivo,» ütles polkovnik kuidagi eriti tähelepanelikult, isegi hellalt. «Seltsimees alampolkovnik on meie naaber, major aga ringkonna staabist... Võtke istet, seltsimehed...» lisas ta seina ääres seisvatele toolidele osutades.

Nüüd avanes Zvjagintsevil võimalus vaadelda meest, keda polkovnik kutsus lihtsalt eesnimega: Toivo.

See oli umbes viiekümneaastane keskmist kasvu mees, talupojarõivais, ilmetu, kahvatu näoga, millelt valkjad kulmud peaaegu üldse välja ei paistnud. Tundus, nagu oleks sellel näol kõik — huuled, nina ja kulmud — ära märgitud ainult punktiiriga. Niisugune nägu ei jäänud üldse meelde. Seda oli raske taastada ka kujutluses.

Polkovnik istus laua taha puust tugitooli.

«Nõndamoodi, Toivo,» ütles ta märkmikku lähemale tõmmates, «nüüd hakkame otsast peale. Las seltsimehed kuulevad ka. Niisiis...»

«Seal... on palju sakslasi,» ütles Toivo pärast lühikest pausi.

Tal oli vaikne ja niisama ilmetu hääl nagu nägugi. Teiste samasuguste tavaliste häälte seast võis seda eraldada vahest ainult soome aktsendi tõttu.

«Ei, ei,» ütles polkovnik, «räägi, seltsimees Toivo, kõik järjekorras. Rajoon, aeg — ühesõnaga kõik, nagu sa mulle jutustasid.»

«Rovaniemi rajoonis,» ütles Toivo niisama ilmetult, «on palju sakslasi. Palju sõiduautosid.»

«Kui palju?» küsis polkovnik.

«Endise koolimaja juures kaksteist. Autojuhid on sõjaväelased. Kolmekümneminutilise vaatlusaja jooksul sõitis sinna ja lahkus veel kümme autot.»

«Mis polkovnikule tema häälès ei meeldi?» mõtles Zvjagintsev hämmeldunult. «Hääl nagu hääl ikka. Tavaline karjala talupoja rääkimisviis.»

«Mis selles koolimajas sinu arvates siis asub?» küsis polkovnik uuesti.

«Staap,» vastas Toivo.

«Oletame. Kuid milline staap?» sekkus kõnelusse Gorohhov.

«Ei tea.»

«Nii. Hästi. Püüame ise kindlaks teha,» ütles polkovnik, heites Zvjagintsevile terava pilgu. «Niisiis, hoone juures seisab kaksteist sõiduautot. Kolmekümne minuti jooksul sõitis maja ette teist niisama palju. Kas sa Saksa ohvitsere nägid?»

«Jah. Kolmekümne minuti jooksul üksteist ohvitseri. Läksid sisse ja tulid välja. Kolm ülemleitnanti. Kaks ooberstit. Üks kindral. Teiste auastmeid ei suutnud ma kindlaks teha.»

«Samuti ohvitserid?»

«Jah.»

Pärast iga uut sõna kuulas Zvjagintsev üha tähelepanelikumalt, mida see pealtnäha ilmetu mees räägib. Ta kujutas endale ette, kuidas niisugune Toivo seisab Soome linnakese tänaval, toetab selja vastu seina, sellega peaaegu ühte sulades, ja vaatab oma valgete kulmude alt värvitute, tühjadena näivate silmadega. Tundub, et ta mitte midagi ei märka, tegelikult aga paneb ta kõike tähele.

«Mida sa siis veel nägid, Toivo?» küsis polkovnik.

«Oli kaks väliside mootorratturit. Mõlemad sõitsid maja ette.»

«Nende kolmekümne minuti jooksul?» küsis Zvjagintsev.

«Jah.»

«Üheaegselt?»

«Ei. Algul üks. Kümne minuti pärast teine.»

«Kuule, Toivo,» ütles polkovnik, üle laua tema poole kummardudes, «kas sa seda kõike natuke ei liialda? Autode arvu, ütleme, ja ohvitseride arvu samuti?»

«Kas tahate, et peaksin vähendama?» pareeris Toivo ootamatult tigedalt, mis kõlas nagu piitsahoop.

«Tal on tõepoolest ebameeldiv hääl,» mõtles Zvjagintsev, selle hetkeni aimamata, et üks ja sama inimene võib nii erinevalt rääkida.

Näis, et ka polkovnik on niisugusest vastulöögist kohmetunud.

Ta kõhatas, tõmbas laual lebavast «Belomori» pakist paberossi, muljus selle sõrmede vahel pehmeks, vajutas hülsi keskelt lõmmi ning pani siis suitsu põlema.

«Olgu peale,» ütles polkovnik seejärel lepitavalt, «kui

nii, siis nii. Aitäh sulle tähtsate teadete eest. Mine nüüd ja puhka. Hommikul jõuavad võib-olla kohale seltsimehed kõrgemalt poolt, tahavad veel sinu juttu kuulata. Seniks aga mine magama. Veel kord suur aitäh . . .»

Kui nad tagasi sõites autos istusid, küsis Gorohhov Zvjagintsevilt:

«Noh, major, mis sa sellest kõigest arvad?»

Zvjagintsev kehitas õlgu:

«Andmed Saksa vägede kontsentreerumise kohta Soomes pole uudiseks. Ka Norras on neid rohkem kui tarvis.»

«Nii,» ütles Gorohhov väikese sõrmega oma paberossilt tuhka maha koputades, «tähendab, ei ole uudiseks . . .»

Staabini sõitsid nad vaikides.

«Tahan sulle esitada paar küsimust, seltsimees major Zvjagintsev,» ütles Gorohhov, kui nad autost väljunud olid. «Kuid algul pean märkima, et seda meest usaldavad piirivalvurid nagu iseennast. Ta on kogenud luuraja ja pealegi veel partei liige. Said aru?»

Gorohhov ütles seda niisugusel toonil, nagu tahaks hakata Zvjagintseviga vaidlema.

See aga lahutas vaid käsi ja vastas:

«Eks nemad tea paremini. Luure pole minu eriala.»

«Seda on näha jah,» nentis Gorohhov kerge naeratusega, «sest kui luure sinu eriala oleks, ei seisaks sa praegu nii, nagu poleks midagi juhtunud. Olgu. Nüüd esitan oma küsimused, mitte sinule, vaid enesekontrolliks. Kas sa Rovaniemi ümbrust tunned?»

«Ainult geograafiliselt,» vastas Zvjagintsev veidi solvunult.

«Seda ma küsingi. Kas sa seda tead, kui kaugel on see piirist?»

«Arvan, et umbes nelikümmend kilomeetrit.»

«Kakskümmend viis,» parandas Gorohhov. «Teine küsimus: kui uskuda seda Toivot — mina aga usun —, siis mis staap sinu arvates selles koolimajas asub? Noh?»

Zvjagintsev meenutas kiiresti kõike, mida Toivo oli ütelnud, kaalutles omaette ja ütles kõhklevalt:

«Võib ka diviisi staap olla.»

«Võta kõrgemale,» ütles Gorohhov Zvjagintsevi poole kummardudes, «korpuse oma! Kindral, kaks ooberstit, paarkümmend sõiduautot, väliside mootorratturid... Korpuse staap, ütlen ma sulle!»

«Noh, pole võimatu, et ka korpuse staap,» nõustus Zvjagintsev kõhklevalt.

«Kui pole võimatu,» ütles Gorohhov häält tasandades ja Zvjagintsevile veel lähemale nihkudes, «esitan sulle kolmanda küsimuse, nii-öelda üle normi. Mida kuradit otsib Saksa korpuse staap nii meie piiri lähedalt, ah?»

Ja ta vaatas Zvjagintsevile raske, umbuskliku pilguga otse silma.

Järsku tundis Zvjagintsev, kuidas teda valdab erutus.

«Tõepoolest imelik...» ütles ta vaikselt nagu endamisi.

«See'p see asi on,» kostis Gorohhov rahuldatult. «Mis siis nüüd teha?»

Zvjagintsev vaatas alampolkovnikut küsivalt, tahtes nagu öelda, et ei saa selle küsimusest aru. Ta oli tõepoolest veidi segaduses.

«Oletan, et piirivalvurid kannavad sellest kõrgemale poole šifreeritult ette,» sõnas Zvjagintsev lõpuks.

«Targalt!» hüüdis Gorohhov mürgise naeratusega. «Tähendab, sinu arvates tuleb ettekanne teha. Ei kahtle, et see saab tehtud. Piirivalvurid tunnevad oma tööd. Tunni aja pärast on see ettekanne arvatavasti juba teel.»

Zvjagintsev kehitas õlgu.

«Mida sa siis minu käest tahad?» küsis ta.

«Kohe ütlen,» vastas Gorohhov, Zvjagintsevile nüüd juba päris külje alla tulles. «Sa oled ju kommunist, eks? Anna mulle sõna, et kui sa ringkonda tagasi jõuad, lähed isiklikult ringkonnaülema juurde ja kannad talle ette kõigest, mida kuulsid. Isiklikult! Võid lisada, et see Toivo on partei liige üheksateistkümnendast aastast. Kas teed seda?»

«Püüan,» vastas Zvjagintsev.

«Noh, siis mine magama. Ja anna andeks, et su rahu rikkusin. Millal homme alustame? Kell seitse nagu tavaliselt?»

«Kell seitse.»

«Ole siis terve ja veel kord — ära pahanda.»

Zvjagintsev hakkas ukse poole minema, kuid pöördus poolelt teelt tagasi.

«Kuule,» ütles ta, «aga kas sa said aru, miks polkovnikule selle Toivo hääl ei meeldinud?»

Gorohhov vaikis hetke, noogutas pead ja ütles:

«Arvan, et sain. Liiga enesekindel. Ei jäta mingit kahtlemisevõimalust.»

...Zvjagintsev sammus aeglaselt ühiselamu poole. Oli valge nagu päeval. Valge öö viirastuslikus säras näisid kõik majad, staabi ees seisev must «emka», telefonipostid ja raadiomast eriti teravakontuurilised, nagu valgustataks neid nähtamatute kiirtega.

Zvjagintsev vaatas kaugusesse, piiri suunas. Ta teadis hästi, kui palju punkreid ja dzotte, kui palju betoonist kindlustusi paikneb metsas ja hiiglaslike rändrahnude vahel.

Zvjagintsev teadis ka seda, kui palju raha ja jõudu kulutati nende mättaid või suuri sipelgapesi meenutavate maa-aluste betoonist ning metallist kindlustuste ehitamiseks.

Kuid ta teadis hästi ka seda, et piirikindlustamise uue plaani kohaselt, mis töötati välja alles kuu-poolteist tagasi, peaks neid kindlustusi olema tunduvalt rohkem.

Tõsi küll, oli veel veidi aega — plaani kohaselt pidi piir olema täielikult lahinguvalmis ehk, nagu tavatseti öelda — lukus aasta lõpuks. Ja nelja-viie kuuga jõuab väga palju ära teha!...

«Aga kui sõda algab varem?» küsis Zvjagintsev endalt. Ja teda valdas jällegi ärevus, samasugune nagu siis, kui ta Toivo juttu oli kuulanud.

Töö selle plaani realiseerimiseks oli loonud lahinguõhkkonna kõigis staapides — ringkonna omast polgu staapideni välja. Samas aga, nii imelik, kui see ka tundus, oli see töö oma praktilistele täideviijatele just nagu hüpnotiseerivalt mõjunud.

«Me ei puhka ju kaugeltki sulgpatjadel, vihume kogu aeg aina tööd teha!» rahustas end Zvjagintsev, püüdes jagu saada ärevusest, mida tema südamesse oli külvanud Toivo oma teadetega. «Mida võime veel teha? Töötame ju niigi pingsalt ööd ja päevad, kindlustades riigipiiri... Me pole ju sugugi hooletud ja muretud! Ning kes võikski meie maal praegu muretu olla?»

Sellele mõeldes ta koguni muigas. Alates koolipõlvest, ajast, millal Zvjagintsev hakkas aru saama täiskasvanute jutu mõttest, millal ta hakkas ajalehti lugema, oli ta harjunud sellega, et meie maal seoti kõike eeskätt tööga. Töö oli alati esimesel kohal, võttis ära kogu aja, mis unest üle jäi. Tööle ohverdati puhkepäevadki. Tööle olid pühendatud nii ajaleheartiklid kui ka romaanid ja filmid . . .

Zvjagintsev meenutas oma isa, kes oli paar aastat tagasi surnud. Kõrgesti kvalifitseeritud treialina oli ta töö kõrvalt suutnud lõpetada instituudi ning olnud oma elu viimased aastad suure masinatehase tsehhijuhataja.

Neil harvadel kordadel, millal nad kõik kolmekesi — isa, ema ja tema, Aljoša — koos lauda istusid, rääkis isa ainult tööst ja tehasest. Kui tsehh plaani ei täitnud, muretses selle pärast kogu perekond. Kui plaani täideti, oli kodus pidu. Tundus, nagu sõltuks plaani täitmisest kõik — mitte ainult isa tuju ja kodune õhkkond, vaid üldse kõik, mis Aljošat ümbritses, kogu riigi elu . . .

Ja nüüd põimusid major Zvjagintsevi mälus üleskerkivad pildid lapsepõlvest ning varajasest noorusest nende ärevate mõtetega, mis kuulusid juba tänasesse päeva.

Näe, kuidas see kõik on, mõtiskles Zvjagintsev. Kui suure tehase direktor saab tähtsa ja ülikiire riikliku tellimuse, murrab ta pead ainult selle kallal, kuidas seda tellimust ettenähtud ajaks täita.

Kogu tema tegevus, kõik tema mõtted on suunatud sellele. Ja need, kellest lõppkokkuvõttes sõltub tellimuse täitmine — tsehhijuhatajad, meistrid, brigadirid ja töölised — rakendavad samuti kõik oma jõupingutused ühe eesmärgi saavutamiseks: täita ülesanne tähtajaks.

Ja siis ei mõtle enam keegi neist — direktorist tööliseni —, et olukord võib muutuda, et neile, kes tehasele selle tellimuse andsid — peavalitsusele, rahvakomissariaadile, ja lõppkokkuvõttes kogu riigile — võib kõne all olevaid tooteid ootamatult palju varem vaja minna, kui plaanis ette nähtud.

Ja kõik — direktorist tööliseni — elavad kindlas veendumuses, et kõige tähtsam on plaan õigel ajal täita, et riigile võib kahju tuua ainult selle tähtaja edasilükkamisega.

Seni aga, kui töö kulgeb graafiku järgi, ei saa midagi juhtuda.

«Kas ei ole see plaan praegu sääraselt hüpnotiseerinud ka Leningradi sõjaväeringkonna kümneid kindraleid, tuhandeid komandöre, riviohvitsere, poliittöötajaid, insenere, sapööre ja ehitajaid?» küsis Zvjagintsev endalt.

Ei, nad kõik olid teadlikud sõja võimalikkusest. Sellest räägiti omavahel korduvalt.

Ja ikkagi rahustas kõiki fakt, et plaani täitmise tähtaeg oli 1941. aasta lõpus ning tänu sellele on nende käsutuses veel mitu kuud.

Neil päevil ei teadnud Zvjagintsev veel paljusid asjaolusid — ei teadnud, et mitmesugustesse staapidesse saabus kasvava vooluna luureandmeid agentidelt, õhuvaatluste ning maapealse luure tulemusi. Need ettekanded rääkisid üha ärevamalt Saksa vägede kontsentreerimisest Nõukogude Liidu piirile. Need ettekanded ei jäänud tähelepanuta, ei, nende tagajärjeks oli uus tagantkihutamine: kiirustati tööstust, et see rutem toodaks nõutavaid relvi, kiirustati sõjaväeringkondade staape, et need rutem relvastust juurutaksid, piiri kindlustamisega rutem lõpule jõuaksid. Samas aga mõisteti hukka igasugused ülemäärase häireolukorra tunnusmärgid, samuti ettepanekud, mis olid seotud suuremate sõjaväeosade ümberpaigutamisega, sest ei tohtinud anda alust provokatsioonideks — nii oli öelnud Stalin.

Ja kui t e m a plaanis kindel tähtaeg ette on nähtud, siis midagi enne seda teha ei tohi ega või. «Tema teab paremini . . .»

TASS-i äsja avaldatud teadaandes oli öeldud, et NSV Liidu ja Saksamaa vahelised suhted arenevad normaalselt.

Kogu seda vastuolude ja objektiivsete ning subjektiivsete raskuste kompleksi ei suutnud tol ajal loomulikult mõista ega analüüsida mitte ainult Zvjagintsevitaoline suhteliselt väikese auastmega komandör, vaid isegi need, kes olid tunduvalt kõrgematel kohtadel.

. . . Nõnda siis ka praegu, seistes fantastiliselt valgel põhjamaisel ööl Viiburi kindlustatud rajooni staabi esisel väljakul, ei suutnud Zvjagintsev nii vastuoksuslike faktorite keerulisest ning dramaatilisest seosest endale täielikult aru anda. Iga kord, kui pead läbis teravalt

valus mõte äkilise kallaletungi võimalikkusest, uppus see kiiresti teiste, praktiliste, otseste tööülesannetega seotud mõtete tulva. Kartus, et sõda võib puhkeda juba täna või homme, lahustus kümnete konkreetsete murede hulgas: miine oli ikka veel vähe, piiri vahetusse lähedusse oli vaja ehitada suuri ladusid, oli tarvis soetada varusid.

Seekord tekkis aga Zvjagintsevi teadvuses uus faktor, mis pani ta peaaegu et esmakordselt mõtlema tulevasele sõjale mitte kui lähemal ajal võimalikule ja isegi vältimatule sündmusele, mis võib aga kõigele vaatamata puhkeda siiski alles homme, vaid kui reaalsele, ähvardavalt kiiresti lähenevale kohutavale õnnetusele, mis riiki iga hetk võib tabada.

See uus faktor oli kohtumine Toivoga. Et fašistid koondavad vägesid Soome ja Norrasse, ei olnud Zvjagintsevile loomulikult uudiseks — sellest oli juttu olnud paljudel operatiivnõupidamistel ringkonna staabis.

Kuid oma kõrvaga kuulda inimest, kes oli tulnud «sealt», õnnestus tal esmakordselt.

Ja nüüd, pärast jutuajamist Gorohhoviga üksinda jäädes, ei suutnud Zvjagintsev enam vabaneda teda oma võimusesse saanud ängistavast tundest, et kohutav õnnetus paratamatult läheneb.

«Jah,» mõtles Zvjagintsev, «ei tarvitse tingimata olla luuraja ega suur operaator, et mõista, miks paigutatakse meie piiri vahetusse lähedusse korpuse staap, ja seejuures mitte Soome, vaid Saksa oma. Raske oleks leida sõjaväelast, kes ei oskaks vastata küsimusele: «Miks on oletatava vaenlase korpuse staap nii piiri lähedal?»»

Loomulikult tuleb sellest viivitamatult ette kanda. Ja mitte ainult ringkonna staapi, vaid ka Moskvasse. Gorohhov ütles, et piirivalvurite šifrogramm läheb teele tunni aja pärast. Muidugi, varem polkovnik ei jõua — tuleb koostada ettekanne, ajada voodist üles šifreerija...

Sellele vaatamata on Gorohhovil õigus: otsekohe pärast Leningradi jõudmist tuleb minna ringkonnaülema juurde. Loomulikult on ülem selleks ajaks — Zvjagintsevi komandeeringu lõpuni oli jäänud veel üks nädal — piirivalvurite ettekande läbi lugenud. Ringkonnaülem võib Zvjagintsevile isegi märkuse teha, et ta ei topiks

oma nina võõrastesse asjadesse, kui endalgi on tööd küllalt. Kuid ikkagi läheb ja räägib ta ära kõik, mis kuulis.

Zvjagintsev sammus aeglaselt ühiselamu poole. Viieteistkümne minuti pärast lamas ta juba voodis, püüdes uinuda — äratuseni oli jäänud kõigest viis tundi.

Kuid und ei tulnud. Oli see siis äsjasest närvilisest erutusest või peaaegu päevasest valgusest, millega põhjamaine öö toa ohtralt üle kallas, aga uinuda Zvjagintsev ei saanud.

Valge öö tekitas temas nüüd tülgastust. Zvjagintsev kujutles järsku, et selle ebaloomuliku valguse tõttu on ka öösel kõik näha nagu peo peal: kõik pooleliolevad punkrid ja laod, sõjaväeosade asupaigad ja ka tema, Zvjagintsev, — vaenlane näeb neid igalt poolt lausa palja silmaga.

Ta lamas ja mõtles. Ja kord juba mõtete küüsi langenud, ei saanud ta enam uinuda: üks mõte haaras teise sabast, kolmas kerkis nagu iseenesest ja kutsus omakorda välja neljanda...

Zvjagintsev vaatas kella — juba peaaegu kaks.

«Tuleb lõpp teha nendele asjatutele mõttemõlgutustele ning katsuda ikkagi uinuda.»

...Kuid ta ei jõudnud sügavasti magama jääda.

Teda äratas koputus uksele. Zvjagintsev heitis kõigepealt pilgu kellale — oli vaid pool neli — ja küsis tusaselt:

«Kes seal on? Milles asi seisab?»

«Seltsimees major Zvjagintsevi palutakse telefoni juurde! Leningrad kutsub. Kiiresti!» kostis vastu ebatavaliselt vali poisikesehääl.

Mõne hetke pärast, tõmmanud bridžid jalga ja halli kummeeritud vihmamantli otse alussärgile, jooksis Zvjagintsev staabi poole.

Hargilt võetud telefonitoru lebas laual. Valveohvitser haaras selle ja ulatas Zvjagintsevile, otsekohe kui viimane üle läve astuda oli jõudnud.

Zvjagintsev puhus torusse ja ütles valjusti: «Major Zvjagintsev kuuleb!» ning kuulis sedamaid ringkonna staabiülema asetäitja polkovnik Koroljovi tuttavat häält:

«Tule Leningradi tagasi, major! Kiiresti!»

Mõne tunni pärast astus väsinud ja unetust ööst punetavate silmadega Zvjagintsev, väike kohver käes, kodunt läbi käimata otse Koroljovi kabinetti, sest insenerivalitsuse ülemat, kellele ta otseselt allus, polnud linnas, Zvjagintsev pidas aga insenerialastes küsimustes oma kohustustele vastavalt pidevat sidet staabi operatiivosakonnaga. Ta ei olnud Koroljovi kõigest kümme päeva näinud, kuid märkas kohe, et selle aja jooksul oli temas midagi muutunud.

Suur ja tüse, kuid alati rühikas ja korralikult riides, hoolikalt raseeritud ning kõigi reeglite kohaselt rihmaga vöötatud, näis Koroljov seekord kuidagi lohakas: sõduripluusi krae oli lahti ning selle külge õmmeldud valge riideriba polnud päris puhas.

Koroljov seisis, kummardunud pika, kaarte täis laua kohale. Zvjagintsevi sisenedes ajas ta end sirgu, vastas tema tervitusele tusase noogutusega ja küsis rahulolematult, nagu nad poleks lahus olnudki:

«Loodan, et sa mäletad teie poolt valitsuses väljatöötatud miiniväljade plaani piiri kiireks sulgemiseks erakordsetel juhtudel?»

Zvjagintsev oli niisugusest vastuvõtust veidi hämmastunud.

«Üldjoontes muidugi mäletan, seltsimees polkovnik,» vastas ta kuivalt ja ametlikult, imestades niihästi Koroljovi välimuse kui ka tooni üle, sest pidas ennast ikkagi temale lähedaseks inimeseks. «Tulin äsja komandeeringust, plaan asub aga teatavasti . . .»

«Hea küll,» katkestas teda Koroljov, «tean isegi, kus see plaan asub. Saan aru, et sa seda taskus kaasas ei kanna. Istu, ma räägin.»

Zvjagintsev laskus kuulekalt kirjutuslaua juurde toolile.

Koroljov läks kabineti ukseni, paotas seda veidi, tõmbas siis uuesti kinni ja keeras võtit lukuaugus.

Zvjagintsev jälgis tema tegevust arusaamatuse ning teatava ärevusega. Kui Koroljov laua juurde tagasi tuli ja raskelt tugitooli prantsatas, küsis ta:

«Mis on juhtunud, Pavel Maksimovitš?»

«Midagi pole juhtunud,» vastas Koroljov teravalt ja nagu Zvjagintsevile näis, isegi halvustavalt. Kuid lisas silmapilgu pärast: «Situatsioon on s . . ., vaat mis. Kuidas piiril lood on?»

Zvjagintsev hakkas rääkima suurtükiväesüsteemide monteerimise olukorrast, kuid Koroljov katkestas teda jälle:

«Seda kõike tean sinutagi! «Kaheksakümneprotsendiline valmisolek, kuuekümneprotsendiline valmisolek»,» sõnas ta osatavalt. «Ma ei küsi seda sinult kui sapöörilt, vaid kui elavalt inimeselt, kellel silmad peas! Kas piiril midagi ebatavalist silma ei torka?»

«Kas te pole juhuslikult näinud sealsete piirivalvurite šifrogrammi?» vastas Zvjagintsev küsimusele küsimusega.

«Ei ole. Küllap läks luureosakonda. Aga millest selles juttu on?»

Nüüd rääkis Zvjagintsev üksikasjaliselt, millest Toivo oli kõnelnud.

«Nii, nii, üks täiendab teist . . .» ütles Koroljov süngelt, kui Zvjagintsev vait jäi. Ta haaras «Severnaja Palmira» karbi, võttis sealt paberossi, pani selle põlema, hülssi tugevasti hammaste vahele pigistades. Laskis välja paksu pilve sinist suitsu ning kordas mõtlikult: «Üks täiendab teist.»

«Ära venita, Pavel Maksimovitš, ütle siis lõpuks ometi midagi konkreetset!» palus Zvjagintsev.

«Mida saan ma sulle öelda konkreetset, mida?» vastas Koroljov ärritatult. «Soomlased koondavad vägesid piiri äärde, sakslased samuti. Seda, et nad oma vägesid tasapisi Norrast Soome toimetavad, saime juba mõne aja eest teada. Nüüd tuleb aga välja, et nad ei toimeta neid mitte ainult Soome, vaid lausa meie piiri äärde. Lisaks sellele kõigele pöördusid Leningradi poole sõitvad Saksa kaubalaevad tagasi, ilma et oleksid sadamas käinudki.»

«Teen ettepaneku ringkonnaülemale viivitamatult ette kanda Toivo teatest ja . . .»

«Milleks?» kehitas Koroljov õlgu. «Kui piirivalvurite šifrogramm kohal on, kantakse talle sellest niikuinii ette. Ja mitte ainult temale, vaid Moskvassegi. Pealegi pole kindral veel õppustelt tagasi.»

«Kuid tähtis on ju aeg!» hüüdis Zvjagintsev. «Kui ringkonnaülem ise helistaks Moskvasse . . .»

«Ei hakka ta helistama,» ütles Koroljov väsinult.

«Aga miks?!»

«Helistas juba. Õppustelt. Kandis ette, et Saksa lennukid käituvad ülbelt. Rikuvad piiri . . .»

«Ja mida talle vastati?»

Koroljov vaatas ettevaatlikult ukse poole ning ütles poolsosinal:

««Selle asemel et paanikat teha, võiksid parem lahingulise väljaõppega tegelda. Sinu ringkonnas on see allpool arvustust!» Näed, mis ülemused talle vastasid.»

Koroljov jäi vait, viskas kustunud paberossiotsa tuhatoosi ja lõi käega vastu kirjutuslauda katvat klaasi.

«Olgu peale! Kõrgema ülemjuhatuse asjadesse me end toppima ei hakka. See pole meie asi. Tegelgem parem oma muredega. Mine ja šifreeri miiniväljade plaan. Kui valmis saad, too mulle allakirjutamiseks. Aga tee kähku!»

Zvjagintsev tõusis püsti. Mõne hetke seisis ta nagu kahevahel ning astus siis kõhklevalt sammu ukse poole.

«Noh?» küsis Koroljov pahaselt. «Mis sa seal tammud?»

Zvjagintsev tuli laua juurde tagasi.

«Pavel Maksimovitš,» ütles ta tasa, «ära mängi pimesikku. Ütle otse välja, mis on juhtunud. Miks mind nii kiiresti siia kutsuti? Piiril on veel palju lõpetamata töid. Ma pole esimest päeva armees ja saan aru, et kui . . .»

«Täitke korraldus, major Zvjagintsev,» ütles Koroljov ärritatult.

Zvjagintsev pöördus järsult ümber.

«Pea!» hüüdis Koroljov, kui Zvjagintsev juba ukse juures oli. «Sul on peaaegu õigus, Aleksei,» ütles ta. Zvjagintsevile nii lähedale astudes, et see tema hingeõhku oma näol tundis, «pimesikku pole tõepoolest tarvis mängida. Pealegi oled staabi parteibüroo liige. Rahvakomissariaadist tuli telegramm. Hoiatavad, et lähema kahe-kolme päeva jooksul on oodata . . . provokatsioone. On käsk provokatsioonidele mitte reageerida, kuid olla täielikult lahinguvalmis. Õhtul kutsutakse Smolnõis kokku parteiaktiiv. Noh, nüüd on kõik. Mine.»

VII

Riigikantsleri kabinetti kogunenud isikud olid Hitlerit juba umbes pool tundi oodanud. Siin olid Göring, Goebbels, feldmarssal Keitel, kindralid Jodl, Halder, mõned Wehrmachti staabi operatiivvalitsuse ohvitserid, Rosenberg ja kaks stenografisti.

Füürer saabus hilinemisega. Ta oli Berliini lääneosas pidanud ühe tänaseks planeeritud kõne ning unustanud ekstaasi sattudes kella vaadata. Sellest ajast peale, kui Saksamaa oli muutunud Inglise lennuväe pommirünnakute objektiks — need toimusid harilikult õhtu eel —, oli Hitler otsustanud pidada kihutuskõnesid ainult päeva esimesel poolel.

Sagedased esinemised, olgu siis «Löwenbrau» õllekeldris füüreri armastatuima auditooriumi ees, Berliini spordipalees või mõnes teises paigas, olid talle ammu tarviduseks muutunud.

Nüüd aga, «suure otsuse päeva» eel, olid need lausa kireks saanud.

Hitler kinnitas, et peab iga päev oma rahvale silma vaatama, rahvas aga, kel juba õige varsti tuleb minna otsustavasse lahingusse, ei tohi jääda ilma õnnest näha iga päev oma füürerit.

Riigikantselei nõupidamisele jäi Hitler hiljaks. Kõik kutsutud olid juba kohal, kui ta kellelegi otsa vaatamata oma kabinetti läks, ainult hetkeks ülespööratud peopesaga kätt tervituseks tõstes.

Ta hakkas kohe kõnelema, ootamata, millal oma kohtadelt püstikaranud inimesed uuesti istet võtavad. Seegi oli Hitleril viimasel ajal harjumuseks saanud — hakata rääkima juba lävel, rõhutades sellega soovi kasutada iga minutit ratsionaalselt.

Ka nüüd astus Hitler kiiresti läbi kabineti, peatus oma hiiglasuure kirjutuslaua juures ja ütles, otsekui jätkaks alustatud kõnet:

«Kõik peab jääma absoluutselt saladusse. Otsus, mida te kohe kuulete, on minu poolt detailselt läbi mõeldud ning peab saama määravaks Barbarossa plaani elluviimisel. Hiljem peab Jodli staap selle käskkirjana välja andma. Niisiis . . .» Ta tegi pausi ja seiras kõiki kohalviibijaid torkiva pilguga. «Niisiis, esimene, mida teadmiseks peavad võtma kõik, — kindralist sõdurini — on

see, et sõda Venemaa vastu ei saa pidada rüütellikult. Seda ei saa võrrelda ühegi sõjaga minevikus. See tuleb ideoloogiline ja rassiliste vastuolude sõda. Ja seda sõda tuleb pidada pretsedenditute, halastamatute vahenditega!»

Kaht viimast sõna rõhutas Hitler järsu käeliigutusega.

Ta liikus paar sammu ettepoole, ja astunud tugitoolides istuvatele inimestele peaaegu nina alla, ütles:

«Ideoloogia, mis meil tuleb purustada, juurtega välja kiskuda ja jäljetult hävitada, ei hõlju lihtsalt õhus. Ei! Tal on konkreetsed kandjad. Neid on palju. Kuid kõige tähtsamad on komissarid. Sellel sõnal on bolševike käsituses lai tähendus ning oma ajalugu. Praegu mõtlen aga Punaarmee komissare. Mitte kõigil neil ei ole ametlikult niisugust nimetust. Suur osa komissare tegutseb politrukkide, parteiorganisatsioonide sekretäride, niinimetatud poliitosakondade ohvitseride ja instruktorite ning teiste selliste nimetuste all. Sellega seoses olen vastu võtnud kardinaalse ja tingimusteta otsuse. See kõlab järgmiselt . . .»

Hitler kõõritas stenografistide poole. Näinud, et need kirjutavad, pilku paberilt tõstmata, ütles ta aegamööda, iga sõna rõhutades:

«. . . bolševistlikud komissarid, milline nimetus neil ka oleks, tuleb füüsiliselt hävitada. Kõik. Eranditult.»

Ta tegi pika pausi, nagu nautides äsja lausutud sõnade sünget mõtet, läks siis tagasi laua juurde, pöördus näoga kõigi kokkutulnute poole ning haugatas:

«Küsimusi on?»

Küsimuse esitas pedantne Halder, maavägede staabiülem. Kõik teadsid, et tohutule operatiivtöökoormusele vaatamata jätkub tal aega regulaarselt päevikut pidada. Päevast päeva. Himmleri meestel oli paar korda õnnestunud sellesse pilku heita. Nad ei leidnud sealt midagi peale saadud korralduste tekstide, päeva jooksul toimunud vestluste lühikokkuvõtete ning märkmete õhtustest puhketundidest enne magamaminekut. Teiste sõnadega: mitte midagi taunitavat.

Himmler nimetas Halderit sardooniliselt naeratades raamatupidajakindraliks ja rahunes.

Praegu aga kiitis Halder Hitleri «suursuguse ja kolossaalse plaani, nagu seda on kõik füüreri algatused», täielikult heaks, kuid tundis samas huvi, kuidas

tulevikus selgitada selle plaani ja Haagi konventsiooni vahelist vastuolu.

Hitler kehitas põlastavalt õlgu ja vastas, et Venemaa konventsioonist osa ei võta ning järelikult ei ole tal selles suhtes mingisuguseid õigusi.

See oli vale, sest kõik, kes rahvusvahelise õigusega vähegi tuttavad olid, teadsid, et Nõukogude valitsus on oma ametliku, juba 1918. aastal Lenini poolt allakirjutatud dokumendiga tunnistanud Genfi ja Haagi konventsioone. Kuid keegi juuresolijaist ei maininud seda sõnagagi. Ainult Goebbels tähendas oma kohalt iroonilselt, et propagandaministeeriumi olemasolu arvestades tasub maavägede staabil vaevalt pead murda küsimuste kallal, millega tal otsest pistmist pole.

Pärast seda hakkas Hitler uuesti kõnelema. Ta teatas, et seoses sõjategevuse algusega Idas on tarvis piirata Saksa välikohtute funktsioone. Nüüdsest peale ei kuulu Saksa sõjaväeteenistujate tegevus, mis teistes tingimustes oleks võinud olla ebaseaduslik, nende kohtute kompetentsi. Välikohtute tegevus peab piirduma distsipliini säilitamisega Saksa relvastatud jõududes ning nende julgeoleku kindlustamisega — ja rohkem mitte midagi. Kui mõni venelane ükskõik mil viisil ähvardab seda julgeolekut, võib ainult loll nõuda kohtuprotseduuridest kinnipidamist. Selline venelane tuleb lihtsalt toimetada Saksa ohvitseri juurde, kes ainuisikuliselt otsustab, on ta süüdi või mitte. Kui on süüdi, võib karistus olla ainult üks: mahalaskmine.

Peale selle tegi Hitler paar tähtsat korraldust. Ta andis Himmlerile volitused kahe poliitilise süsteemi vahelisest võitlusest tulenevate «eriülesannete» lahendamisel tegutseda armeest sõltumata, oma isiklikul vastutusel.

Göring määrati kõigi Nõukogude Liidu majanduslike ressursside Saksa tööstuse huvides kasutamise volinikuks.

Rosenberg sai veidi kaugemale ulatuva ülesande: tema pidi koostama Venemaa riikliku korralduse projekti pärast sõjategevuse lõppu. Ning seejärel astus Hitler oma suure gloobuse juurde ja formuleeris lühidalt põhiprintsiibid, mis pidid saama selle projekti aluseks. Käega mööda gloobuse pinda libistades teatas ta, et Venemaa Euroopa-osa tuleb jaotada riiklikeks pro-

tektoraatideks, Ukrainast peab aga saama Saksamaa liitlane — puhverriik. Kolm Balti vabariiki ning Valgevenemaa liidetakse Saksamaaga, ent Kaukaasia läheb kõigi oma naftarajoonidega Saksa riigi voliniku võimu alla.

Hitler rääkis veel kaua lühikeste, katkendlike lausetega ning terava ja haukuva häälega. See, millest ta kõneles, polnud riigikantsleri kabinetti kogunenud inimestele uudiseks. Veel enam: siiakutsutuist olid niihästi Göring kui ka Himmler ja Goebbels võtnud osa Hitleri poolt teatavaks tehtud plaani ühe või teise jao väljatöötamisest. Sellele vaatamata ei saanud Hitler jätta end ilma lõbust esineda kokkutulnuile veel kord prohveti ning maailma saatuse määraja osas, mis talle üle kõige meeldis . . .

Hitlerit peetakse tavaliselt harimata inimeseks, ja kui sõna «haritud» tähendab sügavaid ning süstemaatilisi teadmisi mingil kindlal alal ning annab aluse enamvähem õigeks orienteerumiseks mõnel teisel alal, siis selles mõttes oli Saksa riigikantsler tõepoolest harimatu, sest ta polnud käinud ei koolis ega ka iseseisvalt järjekindlalt ning objektiivselt ühtki distsipliini õppinud. Võib lisada, et kogu oma elu jooksul polnud ta vist lugenud ühtki romaani ega poeemi, igal juhul kinnitasid seda talle lähedased inimesed.

Kuid Hitleri harimatusel oli eri varjund, sest ta oli lugenud väga palju põhiliselt ajaloo probleeme käsitlevaid raamatuid.

See oli olnud korrapäratu, süsteemitu lugemine. Raamatud, millel kahtlemata oli teaduslik väärtus, vaheldusid kõikvõimalike propagandistlike brošüüridega või tundmatute autorite pseudoteaduslike väljaannetega, kus inimkonna ajalugu vaadeldi rassiteooriast või kitsalt geograafilistest ja müstilistest seisukohtadest lähtudes.

Hitleri huvi raamatute vastu muutus juba üsna pea silmatorkavalt valivaks. Ta luges ning jättis meelde — mälu oli tal aga suurepärane — ainult seda, mis otseselt või kaudselt oli tema enda nii-öelda lemmikmõtete ja eesmärkide kinnituseks. Lemmikmõtteiks olid tal ideed aaria rassi — sakslaste — eelistatud seisundist inimkonnas, teiste rasside ebatäiuslikkusest, jõust kui otsustavast argumendist kõigis ajaloo tüliküsimustes.

Tema eesmärk aga väljendus soovis kehtestada kogu maailmas Saksamaa ülemvõim.

Oma maailmavallutamise-kavatsustes polnud Hitler originaalne. Rassiteooria polnud tema poolt välja mõeldud. Ka kommunismi vastu alustatava ristisõja idee ei kuulunud esimesena talle.

Kuid kõik need kavatsused ja ideed polnud kunagi, mitte kellegi peas nii eriskummaliselt kokku põimunud kui Hitleril.

Loomulikult oli Hitleri käitumises peamiseks ning otsustavaks alati imperialisti loogika. Isegi võimujoovastuse haripunktil ei unustanud Hitler kunagi, kes talle selle võimu kätte oli andnud. Ta oli poliitilise šantaaži meister, olgugi et sai oma intriige palju hõlpsamini ellu viia ka seetõttu, et tegutses läänеriikide Müncheni-poliitika atmosfääris ja mängis nende kommunismivastastel meeleoludel, teades, et nad vihkavad juba üksi Nõukogude Liidu olemasolu fakti.

Kuid kõik sotsiaalse sfääri nähtused ei allu mitte ainult üldistele seaduspärasustele, vaid neil on ka konkreetne väljendusvorm.

Ning see, et Hitler ei olnud inimkonna ajaloos kaugeltki esimene pretendent maailmavalitseja kohale, ei suuda varjutada neid tema spetsiifilisi iseloomujooni, mis polnud küll otsustavad, ent andsid tema sõnadele ning tegudele ikkagi just selle sünge maniakaalsuse, mis iseloomustab tema poolt sooritatud kuritegusid.

Kui räägitakse Saksa fašismi vaimsetest allikatest, tuletatakse sageli meelde Nietzschet, täpsemalt — tema poolt loodud «valget metslast», «üliinimest», kes tunnistab ainult üldtunnustatud käitumisnorme purustavat jõukultust. Nimetatakse ka Houston Stewart Chamberlaini, inglast, kes möödunud sajandil Saksamaale elama oli asunud ning mõned rassiteooriast läbiimbunud raamatud kirjutanud.

Palju vähem on tuntud mees, kelle mõju Hitlerile oli väljaspool igasugust kahtlust. See oli Hans Hörbiger. 1925. aasta suvel said kümned, aga võib-olla isegi sajad saksa ja austria teadlased täiesti ühesuguse sisuga kirja, millel oli tema allkiri. Neli selle läkituse rida tekitasid adressaatides erilist nördimust. Need neli rida kõlasid järgmiselt: «Nüüdsest peale tuleb teil teha valik, kelle poolt olete — meiega või meie vastu. Hit-

ler puhastab poliitika, Hans Hörbiger aga pühib teelt valeteadused. Saksa rahvuse taassünni sümboliks on igavese jää doktriin. Hoidke end! Astuge meie ridadesse, enne kui hilja!»

Ultimaatum võeti vastu nördimuse ja pilgetega, kuigi kirja autor ei olnud kaugeltki tavaline hullumeelne. Hans Hörbigeri tundsid Saksamaal paljud. Teati, mismoodi näeb välja see kuuekümne viie aastane suure valge habemega hiiglane. Ka tema nimi polnud tundmatu: tal oli hulk mitmesuguseid diplomeid ning ta oli paar raamatut kirjutanud. Ta oli mõningates ringkondades moodi läinud teooria autoriks. See teooria eitas kaasaegset astronoomiat ja matemaatikat. Tema aluseks olid võetud vanad müüdid.

Hans Hörbiger oli loonud lummutavalt-romantilise mõttetuse — õpetuse kosmilisest jäässt ehk Welteislehre.

Kahekümnendate aastate algul, pärast kuulsat Müncheni õlleputši, sai Hitler teataval määral kuulsaks. Temast kirjutati tihti Saksa ajalehtedes, tema nime hakkas ikka sagedamini meenutama kogu maailma ajakirjandus. Tema loosungid ja terminoloogia, kui erinevalt inimesed neisse ka suhtusid, puudutasid probleeme, mis seisid maailma poliitika tulipunktis ning kutsusid seetõttu välja täiesti loomulikku huvi.

Hörbigeri aga tunti ainult Saksamaal, mujal maailmas ei öelnud see nimi midagi. Tema väited, et «teadus on dekadentlik fetiš», või et «matemaatika on niisugune vale, mis pole krossigi väärt», võisid äratada tähelepanu ainult oma karjuva absurdsusega. Ja loomulikult ei tulnud algul kellelegi pähe, et võiksid olla kuidagi seotud ebateadlane ning müstik Hörbiger, kelle kihkuv mõte hõljus kusagil saladuslike «igaveste jääväljade» kohal, ja praktikust «trummilööja», kes kutsus üles Versailles' lepingut annulleerima ning juute ja marksiste hävitama ning nõudis Saksamaa relvastumist. Seda seost ei märganud mitte keegi.

Muide, kui öelda, et mitte keegi, siis oleks see siiski liialdus. Vähemalt kaks meest tundsid seda silmale nähtamatut sidet algusest peale. Üks neist oli Adolf Hitler. Teine Heinrich Himmler. Viimane oli linnufarmi omanik ning seisis esialgu märkamatult esimese varjus.

Need kaks meest pidasid juba siis, kahekümnendatel aastatel, isiklikke astrolooge, kelleks olid Hörbigeri

õpilased. Alles palju aastaid hiljem fikseeris ajalugu, et saatuse irooniaks oli Hitleri isikliku astroloogi nimi Führer. See juhtus siis, kui talle ametlikult anti totralt kõlav nimetus — matemaatika-, astronoomia- ning füüsikateaduse täielik omanik.

Hörbigerilt õppis Hitler palju, kui sõna «õppis» siin üldse kohane on. Kuid ka Hörbigerile polnud need «õppetunnid» kasutud. Igavese jää teooria jüngrid ühinesid gruppidesse, mis meenutasid rünnakrühmlaste salku, ja kui Welteislehre mõnele pähe ei mahtunud, taoti see sinna rusikate ning kasteetidega.

Esimesel pilgul imelikuna näiva kokkusattumuse tõttu kuulutasid just nende firmade omanikud, kes Hitlerit finantseerisid, Welteislehre oma ametlikuks ideoloogiaks. Samal ajal kui Hörbigeri teooria jutlustajad materdasid teadlasi, kes nimetasid igavese jää teooriat võhiklikuks sonimiseks, ning Messias ise kleepis ülikoolide auditooriumide seintele proklamatsioone («Kui meie võidame, seisate teie väljasirutatud käega tänavasillutisel!»), hakkasid mõnede pankade ja kindlustusseltside ning tehaste omanikud oma teenistujailt nõudma erilise vande andmist, milles olid sõnad: «Vannun, et usun igavese jää teooriat!»

Nende jaoks, kes arglikult küsisid, mis asi see igavene jää on, kas ei mõelda selle all Põhjanaba või Antarktist, anti välja populaarsed brošüürid. Neis oli väga uduselt, kuid ühtlasi energiliselt lahti mõtestatud selle saladusliku õpetuse sisu. Ühes niisuguses brošüüris oli kirjutatud:

«Meie põhjamaised esivanemad muutusid tugevaks jääs ja lumes. Seepärast on usk kosmilisse jäässe põhjamaa inimesel juba veres. Austerlane Hitler on minema ajanud juutidest poliitikategelased. Austerlane Hörbiger pühib minema juutidest teadlased. Kogu oma eluga on meie füürer tõestanud inspiratsiooni üleolekut professionalismist. Oli vaja teist selgeltnägijat, et anda meile täielik arusaamine kosmosest.»

On raske ette kujutada, et keegi võis aru saada sellest jaburast müstikast, sellest paganliku jutluse ja avalikele kuritegudele kutsuva teooria pretensioonikast rosoljest.

Hitler aga austas Hörbigeri ning läks tema jutlusi kuulates ekstaasi. Jutlustaja oli karm ega sallinud, et

vahele segati. Hitler aga ei osanud vaikides kuulata, eriti siis, kui ta ekstaasi läks. Mõnikord püüdis ta Hörbigeri monolooge katkestada, kuid hallipäine müstik pani ta paigale kõrvulukustava sõjaväelise käsklusega: «Valvel!»

Hörbigeri «avastuste» hulgas oli üks, mis Hitlerile hästi meelde jäi. Selle «avastuse» mõtte võiks kokku võtta järgmiselt: teaduse osa on ainult motiveerida ja kinnitada seda, mis üliinimesele irratsionaalsel viisil, kõrgemalt poolt saadetud nägemusena, teatavaks on saanud.

See mõte imponeeris Hitlerile, sest tal oli tarvis võõrutada inimesi loogiliselt mõtlemast, põhjusi ning tulemusi võrdlemast ja mitmesuguseid eluavaldusi analüüsimast. Selle asemel pidid nad õppima lihtsalt vastu võtma, see tähendab, tingimusteta uskuma füüreri iga sõna.

Narkootilises joovastusseisundis hakkab inimene viirastusi nägema. Hitleril oli vaja saavutada, et inimesed viibiksid kogu aeg julmuse eufoorias.

Otsustavaks sai siin arvestus, millel romantikaga polnud midagi ühist: kommunism kui reaalne jõud ja ideoloogia oli fašismi loomulikuks vaenlaseks number üks, genotsiid on aga alati maailma vallutamise eest peetava võitluse vältimatu kaaslane. Ja ikkagi oli selleks, et miljoneid inimesi kaasa tõmmata tervete rahvaste täielikule hävitamisele, et elavate inimeste põletamise krematooriumid igapäevasuseks muuta ja leiutada gaasikambrid, vähe südametunnistuse kuulutamisest kummituseks — oli tarvis aidata inimestel sellest kummitusest ka vabaneda. Kui kogu inimkonna teaduslik ajalugu polnud midagi muud kui intelligentide väljamõeldis, mis varjutas «tõelist» ajalugu tema veeuputuste, loodusjõudude möllu, rahvasterändamise ning gigantide ja orjadega, mis oli inimkonna tegelik minevik, miks ei võinud siis niisugune olla ka tema tulevik?

Lõpetanud nõupidamise uues Riigikantseleis, läks Hitler Berghofi.

Berliinis ja Nürnbergis tundis ta end tribuunina — trummilööjana ja väejuhina. Berghof aga, mis asus keset suursuguseid Alpe, häälestas Hitleri tavaliselt

pidulik-süngetele mõtetele. Ta näis endale geeniusena, kes on kättesaamatu lihtsurelike pilkudele, kuid otsustab nende saatuse üle. Hitler sõitis rongiga, mis koosnes vedurist ja kahest vagunist, teises neist asus valvemeeskond. Istudes salongvaguni laia, pool seina enda alla võtva akna all, meenutas ta ikka ja jälle äsja lõppenud nõupidamise üksikasju.

Praegu vaatles Hitler end kõrvalt. Ta seisis hiiglasuure, mustast puust alusel gloobuse juures ja vaatas tema ees istuvaid inimesi, kes kõik olid oma pilgud füürerile suunanud.

Hitler sulges silmad — talle tundus, et gloobus on kasvanud maakerasuuruseks. Kuid äkki kerkis ta silmade ette teine pilt. Gloobus tõmbus tagasi oma tavalistesse mõõtmetesse, selle kõrval seisev Hitler — tema ise — kahanes aga närviliselt vurre liigutavaks kääbuseks, kes vehkis koomiliselt kätega ja pritsis sülge.

See oli kaader Ameerika klouni, armetu komödiandi Chaplini filmist. Möödunud aastal oli see oma jõleda soperdise ikkagi rahva ette lasknud. Film oli jõudnud maailma ekraanidele, hoolimata kümnetest ja sadadest tuhandetest markadest, mis Saksamaa valitsus paljude Ameerika ametnike äraostmiseks mängu oli pannud...

Hitlerile oli ette kantud, et Ameerika-vastase tegevuse uurimise komisjon oli siiski huvi tundma hakanud selle alatu pajatsi vastu, kes julges välja naerda suurriigi juhti.

«Komisjonid, kongressid, parlamendid!» kordas Hitler mõttes, pannes nendesse sõnadesse kogu oma vihkamise ning põlguse. «Laostunud ning pehkinud tsivilisatsiooni produktid! Õnneks on suuremas osas Euroopast sellel kõigel juba lõpp.»

Ta muigas, kujutledes endale, kuidas kaks tursket SS-last hoiavad kõvasti kinni vintsklevat lampjalgset kääbust, kellel on seljas kuuejupats ja peas lollakas kõvakübar. Ja tema, Hitler, annab ise sellele pügmeele esimese hoobi. Rusikaga näkku. Jalaga kubemesse...

Hitler pigistas käed tahtmatult rusikasse. Mõne hetke nautis ta julma rõõmu. Siis tõrjus ta tahtejõudu kokku võttes silmade eest ning kustutas mälust ka selle alatu filmi ja komödiandist värdja.

Nüüd rullus tema vaimusilma ees lahti pilt ääretust, seninähtamatult avarast territooriumist. Linnad, külad, metsad, mäed, põllud ja inimesed... Ja see kõik oli tules. Isegi taevas leegitses.

Berghofis ootas Hitlerit Danwitz. Füüreri lemmik oli juba saanud loa eelseisvast grandioossest sõjategevusest osa võtta. Nädala pärast pidi ta sõitma Ida-Preisimaale, et asuda jalaväepataljoni komandöri kohale formeeritava armeegrupi «Nord» ühes väekoondises.

Hitlerile meeldis enda ümber näha inimesi, kes olid valmis alluma tema esimesele sõnale, esimesele žestile, inimesi, kelle mõtted ja soovid olid otsekui tema enda mõtete ning soovide jätkuks.

Danwitz oli just niisugune inimene, kuid Hitler ei eelistanud teda mitte ainult sellepärast. Ta nägi selles mehes oma süsteemi ning kasvatuse ideaalset produkti.

Danwitz ei mänginud suures poliitikas mitte mingisugust osa. Teda tundsid vähesed. Kuid Hitlerile ei võinud märkamatuks jääda alatine jumaldamine tema pilgus, vaikiv eksalteeritus esimeste temale öeldud sõnade puhul, tema hämmastav vastuvõtlikkus uduselt müstilistele jutlustele, mida füürer aeg-ajalt pidada armastas.

Kui Danwitz tema poole pöördus, kirglikult paludes, lausa anudes ennast rindele saata, nägi Hitler selles aja märki. Ta tahtis näha oma armeed koosnevat just niisugustest inimestest nagu Danwitz. Seda ohvitseri rindele saates tahtis Hitler toime panna sümboolse akti: läkitada sinna osakese iseendast, kuigi imetühise osakese.

...Terava, tähelepaneliku pilguga uuris ta juba välivormi riietatud Danwitzi, kui see tema kabineti lävele ilmus, silmapilkselt kätt tervituseks kõrgele üles tõstes.

«Sa siis sõidad, Danwitz?» küsis Hitler pidulikult.

«Jah, minu füürer,» vastas Danwitz samasuguse sünge pidulikkusega, silmapilkselt Hitleri intonatsiooni tabades. «Ma tulin, et jumalaga jätta.»

Ta laskis järsult käe alla, kuid seisis endiselt liikumatult ning hoidis teisel, randmest kõverdatud käel kõrge põhjaga ohvitserimütsi.

Hitler tõusis aeglaselt püsti ja läks Danwitzi juurde.

«Mida sa tahaksid jumalagajätuks minu käest kuulda?» küsis Hitler.

«Ainult ühte sõna, minu füürer: «Mine!»»

«Sa kuuled rohkem kui ühe sõna.»

Viimase kolme tunni jooksul oli Hitler olnud sunnitud kuulama kindralite kuivi, fantaasialennuta ettekandeid ja mänginud ise üht oma lemmikrolli — väejuhti, kelles olid ühendatud Caesari, Napoleoni ja Moltke omadused. Tema sõnad kõlasid kategooriliselt, fraasid olid lühikesed, repliigid vastuvaidlematud. Nüüd valdas Hitlerit soov rääkida kaua ja paatosega.

Ta andis Danwitzile käega märku endale järgneda ning astus laia veneetsia akna juurde. Kevadpäike kuldas paiguti lumiste mägede tippe.

«Vaata, Danwitz, neid mägesid,» ütles Hitler valjusti. «Imetle neid, sest sul tuleb ju varsti alla laskuda. Koos miljonite minu sõduritega lähed sa pimedale ja süngele maale. Kuula, Danwitz,» jätkas Hitler pead selga visates. «Paljud mõtlevad, et tahan seda maad vallutada. Nad eksivad. Tahan seda hävitada. Ja kelleks sa rindel ka saaksid — ooberstiks või kindraliks, mida sa ka käsutaksid — pataljoni, rügementi või diviisi —, peamiseks jäägu minu kavatsuse elluviimine. Kas said minust aru? Kui ei, siis küsi. Ma ootan!»

«Arvan, et sain teist aru, minu füürer!» vastas Danwitz kõlatult, silmi Hitlerilt pööramata. «Pean tapma vaenlasi. Mitte halastama neile lahingus...»

«Ei!» karjatas Hitler. «Seda on vähe, vähe! Ma tahan pühkida selle riigi maakera pinnalt. Tahan, et seal, kus praegu on Moskva ja Leningrad, lainetaksid järved, tahan füüsiliselt hävitada kogu selle slaavimongoli rassi, kogu selle asiaatide, juutide, mustlaste ja teiste endid ekslikult inimesteks pidavate värdjate konglomeraadi! Sa arvad, et ei jätku mürske ja pomme? Kuid ma ei hävita neid mitte ainult mürskude ja pommidega...»

Hitleri parem õlg hakkas tõmblema, silmavalged läksid punaseks. Ta lähendas näo Danwitzi omale.

«Kuula,» kähistas füürer häält madaldades, «minu geniaalne plaan on juba valmis. Pärast seda, kui oleme bolševistliku armee purustanud — selleks kulub paar nädalat —, hakkavad kõik Venemaa rikkused, kõik toiduained valguma ainult Saksamaale. Venemaal algab

nälg. Üldine, halastamatu nälg. See on hullem kui katk. Hukkuvad miljonid. Kuid see vastab minu plaanile. Ellu jäävad tuhanded, võib ka olla, et kümned tuhanded. Nad hakkavad tuhnima maad puuadra ja kõplaga. Nad hakkavad teenima sakslastest peremehi. Kas said minust aru, Danwitz?»

Jah, Danwitz sai aru. Ta vaatas kõike füüreri pilguga.

Praegu lainetas tema erutatud kujutluses veremeri. Ennast nägi ta põlvist saadik selles seismas nagu Siegfriedi, kes oli sooritanud pühaliku rituaali tema poolt tapetud lohe tumedas veres.

«Sain teist aru, minu füürer!» teatas ta pidulikult.

Hitler noogutas rahuldatult pead ning ütles:

«Loomulikult on kõrgematel komandöridel vastavad instruktsioonid olemas. Kuid sina pead saama minu kõrvadeks ja silmadeks. Ja kui sa märkad midagi, mis läheb lahku minu kavatsustest, pead sellest silmapilk mulle teatama. Annan von Loebile käsu, et sinu ettekanded takistusteta minuni jõuaksid.»

Ta astus paar sammu mööda tuba.

«Kogu sõjakäik kestab, nagu ma juba ütlesin, poolteist, maksimaalselt kaks kuud,» sõnas Hitler endamisi, Danwitzi poole vaatamata, «pärast seda jäävad vaid nii-öelda detailid. Administratsiooni moodustamine, Himmleri kompetentsi kuuluvad küsimused ja nii edasi... Mõned püüavad mind hirmutada Venemaa talvega. Kuid meie ei sõdi talvel!» karjatas Hitler ootamatult falsetiga. «Muide,» lisas ta juba rahulikult, «käesoleval aastal tuleb Venemaal pehme talv.»

«On see meteoroloogide prognoos?» küsis Danwitz ettevaatlikult, sest ta oli korduvalt kuulnud jutte kohutavast Venemaa talvest.

«Kuradile meteoroloogia!» karjus Hitler jälle raevukalt. Pühkis peoga üle niiske lauba ja heitis tagasi otsmikule kleepunud juuksetuka. Seejärel lisas veidi tasemini:

«Me astume uude tsüklisse. Igavese jää juurest tule tsüklisse. Minu sõdurid on esimesed maagilise leegi kandjad. Talv langeb nende ees põrmu.»

Ta tuli uuesti Danwitzi juurde ja hüüdis, pöördudes mitte tema, vaid mingite nähtamatute kuulajate poole:

«Ei, talvel me ei sõdi! Venelased ei pea võitluses

Saksa armeega vastu rohkem kui kuus nädalat! Ma tean seda, tean!»

Ta tõstis käe ja sirutas nimetissõrme välja, nagu manaks.

«Kuula,» jätkas füürer, uuesti pöördudes Danwitzi poole, kes teda lummuses vahtis, «sa veendud minu sõnades esimesel kohtumisel venelastega. Katseta esimese vangilangenud venelasega. Kontrolli tema vastupidavust ja mehisust. Tema vaimujõudu. Otsi vahendeid, kuidas seda kõike proovida. Ja sa mõistad, et mitte keegi neist ei ole suuteline meile vastupanu osutama. Niipea kui nad meiega silm silma vastu satuvad, on kogu nende armetus kõigile näha. Kogu nende ideoloogia, nende ustavus kommunismile — see kõik on tühipaljas kest, mis langeb maha ja pudeneb koost, niipea kui nende kohale tõuseb natsionaalsotsialismi mõõk. Nüüd aga — teele, major Danwitz! Kui kõlab sõjasarv, pead sina olema omal kohal, esiridades. Jumalaga!»

VIII

Kogu maailm ja peaaegu kogu nõukogude rahvas oli veendunud, et Stalin elab Kremlis, sellessamas väikeses kolmetoalises korteris, millest oma laialt tuntud raamatus oli kirjutanud Henri Barbusse.

Kuid Stalin, olgugi et tal oli Kremlis korter — see asus paksude müüride ja kõrgete lagedega vanas senatihoones —, ei elanud seal tegelikult juba mitu aastat.

Kolmekümnendate aastate algusest peale oli tema alaliseks ning armastatuimaks asupaigaks suvila Moskva lähistel Volõnskojes, Kuntsevo lähedal.

Stalini töökabinet asus aga Kremlis, sama maja teisel korrusel, kus tema kortergi.

Seepärast läks Stalin pärast tööd — tema ametlik tööpäev lõppes kella seitsme-kaheksa paiku õhtul — esimesele korrusele lõunatama.

Lõuna venis tavaliselt pikale — Stalin ei kannatanud üksindust ja tuli harva üksi koju —, kuid sellele vaatamata ei jäänud ta kunagi Kremlisse ööbima, vaid tõusis kella üheteistkümne paiku laua tagant, et sõita Volõnskojesse.

Kremli Borovitski väravast sõitis välja pikk rodu musti autosid. Ühes neist istus Stalin.

Seal, kus linn lõppes ja Dorogomilovskaja tänav muutus Minski maanteeks, suundusid autod vasakule, paralleelsele alleele.

Kohal, kus alleele sõideti, rippus «telliskivi» — liiklusmärk, mis keelas igasugustel transpordivahenditel sinna pöörata.

Mustad autod kihutasid maksimaalse kiirusega piki alleed, keerasid seejärel vasakule, teisele, perpendikulaarselt kulgevale alleele, siis aga paremale, kolmandale, mis viis üles mäkke . . .

Tõus lõppes kõrge puuväravaga, milles oli väike vaateava. Autode lähenedes värav avanes, nii et sissesõit ei nõudnud mingit ajakulu.

Siin, Moskva külje all, kuid eemal linnakärast, tiheda metsa sees, kõrge plangu taga seisis puumaja, kus Stalin viimastel aastatel veetis kõik hommikud, õhtud ja ööd.

. . . Sel ööl töötas ta nagu harilikult poole kolmeni, istudes pika söögilaua taga, mille üks, pabereid ja ajalehti täiskuhjatud ots asendas Stalinile tavaliselt kirjutuslauda.

Niisugune oli tema sissejuurdunud päevakord. Kella kolme paiku öösel läks Stalin väikesesse tuppa, mille seinad olid kaetud täpselt samuti nagu Kremli kabinetiski — all paneel peitsitud tammevineerist, ülal linkrust, ning heitis magama diivanile, kuhu ööseks oli tehtud ase. Diivani juures väikesel lauakesel oli mitu telefoni, kuid sel kellaajal ta neid tavaliselt ei kasutanud.

Ta magas kaua — kella üheteistkümneni-kaheteistkümneni päeval, seejärel tõusis ja läks aias asuvasse lehtlasse. Sinna toodi talle eine, ajalehed ja hommikune post.

Kella kahe paiku päeval sõitis mustade autode kavalkaad Kuntsevo suvila väravast välja. Ühes neist — millises täpselt, seda ei teadnud keegi — istus Stalin.

Autod kihutasid oma tavalisel marsruudil ja kadusid Kremli Borovitski värava taha.

Niisugune oli Stalini päevakord, mis muutus kohus-

tuslikuks kõigile, kellega ta suhtles või suhelda võis, — Poliitbüroo liikmetele, rahvakomissaridele, väejuhtidele.

Niisugune oli päevakord ka laupäeval, kahekümne esimesel juunil 1941. aastal.

. . . Kell pool kolm öösel läks Stalin magama. Poole tunni pärast heitis pikali ka Stalini isikliku ihukaitse ülem, lühikest kasvu tüse kindral, kuulanud eelnevalt ära raporti valvepostide kontrollimisest.

Tuli akendes kustus. Põlesid ainult prožektorid, mis valgustasid kogu maja ümbrust.

Kui ihukaitse ülema toas helises telefon, ei kuulnud kindral seda kohe. Ta oli juba paljude aastate jooksul harjunud, et kui Stalin magab, on aeg kõigi jaoks nagu seisma jäänud. Mitte keegi neist, kes tundsid ja teadsid tema harjumusi, ei oleks tihanud sel ajal siia helistada.

Seepärast oli kindrali uni sügav. Silmad lahti teinud, ei saanud ta kohe arugi, et heliseb just telefon. Ta krimpsutas rahulolematult nina, sirutas käe lüliti poole, süütas tule ja vaatas kella. Suur osuti oli kümme minutit viie peal. Segase tundega, mis kätkes endas hämmastust, uudishimu ja soovi teha peapesu sellele, kes nii ebasobival ajal helistada julges, võttis ihukaitse ülem toru hargilt ja küsis tusaselt:

«Kes seal on?»

Ta tundis helistaja kohe häälest ära. See oli Punaarmee kindralstaabi ülem.

«Palu seltsimees Stalin telefoni juurde,» käskis tuttav hääl järsult.

«Kuidas? Praegu?» vastas ihukaitse ülem hämmastunult. «Seltsimees Stalin magab.»

«Ma ütlen sulle: aja ta üles!» röögatati telefonitorus. «Sakslased pommitavad meie linnu!»

Ihukaitse ülem oli mõne hetke vait, pigistades telefonitoru üha kõvemini pihku. Lõpuks ütles ta kõlatult:

«Oota.»

Pani toru lauale, pühkis niiskeks tõmbunud peopesa vastu särki kuivaks, võttis keebi õlgadele ja läks kiiresti toast välja.

. . . Möödus paar minutit, enne kui Stalin toru võttis.

«Stalin,» ütles ta tasa.

«Seltsimees Stalin,» kostis kindralstaabi ülema vali hääl, «helistan teile riigikaitse rahvakomissari ülesandel. Sakslased pommitavad meie linnu . . .»

Ta jäi vait. Ka Stalin vaikis. Oli kuulda vaid tema rasket, suitsetajatele omast kähisevat hingamist.

«Kus rahvakomissar on?» küsis Stalin lõpuks ja kindralile telefoniliini teises otsas näis, et küsimus on esitatud vaid aja võitmiseks.

«Räägib Kiievi sõjaväeringkonnaga,» vastas staabiülem kiiresti.

Sellele järgnes jälle vaikus.

«Miks ta ometi vaikib, miks?» küsis kindral endalt, piineldes kannatamatusest. Kuid isegi niisugusel hetkel ei julgenud ta seda vaikust katkestada. Ta oli otsustusvõimeline, julge mees — armeekindral. Tundus, et ta on loodud sõda pidama, tema jaoks eksisteerisid ainult sõjaga seotud seadused — riigikaitse loogika, mille ees otsustaval hetkel jäid tagaplaanile inimesed, auastmed ja subordinatsioon. Kuid isegi tema ei söandanud lausuda sõnagi, kui Stalin vaikis.

Kindral ootas kannatlikult, millal Stalin rääkima hakkab, silme ees seisis aga kogu aeg stseen, mille pealtnägijaks ja kaastegelaseks ta eile oli olnud.

. . . Koos marssaliga oli ta läinud Stalini juurde erakordselt tähtsa teatega. Mapis, mida kindralstaabi ülem kaenla all hoidis, oli Kiievi sõjaväeringkonnast saadud šifrogramm. Ringkonna ülem kandis ette, et meie vägede asukohta saabus Saksa sõdur — ülejooksik. See teatas, et nende väeosas loeti ette käskkiri: alustada järgmise päeva koidikul sõjategevust NSV Liidu vastu. Sõdur ütles enese olevat kommunisti, Nõukogude Liidu sõbra, seepärast oli ta elu kaalule pannes otsustanud hoiatada Venemaad teda ähvardava ohu eest.

Koos šifrogrammiga oli mapis ka käskkirja projekt kõigile läänes asuvatele sõjaväeringkondadele — viia väed viivitamatult täielikku lahingukorda. See projekt esitatigi Stalinile läbivaatamiseks.

. . . Stalin seisis seina ääres, Marxi ja Engelsi portree all, süütas rahulikult piipu, hõljutades põlevat tikku piibukahasse topitud tubaka kohal sujuva liigutusega edasi-tagasi, ja kuulas vaikides marssali ettekannet. Astus siis aeglaste, kuuldamatute sammudega pika istungitelaua juurde, viskas põlenud tiku massiivsesse

vasest tuhatoosi, pöördus kiirustamata kahe valveseisangus sõjaväelase poole ning küsis kuivalt:

«Kas võite kinnitada, et seda teie ülejooksikut ei saatnud sakslased?»

Ning ta suunas külg külje kõrval seisvatele marssalile ja kindralile oma väikestest, veidi pilukil silmadest külma pilgu.

Need vaikisid.

«Kas olete veendunud, et see ei ole provokatsioon?» küsis Stalin veidi häält tõstes, seekord juba vahetult kindralstaabi ülema poole pöördudes.

Kõigi nende hulgas, kes Stalinit ümbritsesid ja kel oli võimalus pääseda tema juurde, temaga vestelda, poleks arvatavasti leidunud inimest, kes oleks julgenud niisugusele oletusele kategooriliselt eitavalt vastata.

Sest nad kõik teadsid: Stalin ei jätnud kunagi mõtet, et on võimalikud provokatsioonid. Ükskõik kelle — sakslaste, inglaste või prantslaste poolt, et Nõukogude Liitu sõtta tõmmata; see oli aga lahutamatult seotud teise, ammu juurdunud mõttega: ei tohi lasta end niisugusest provokatsioonist kaasa kiskuda.

Samal ajal pidas iga inimene, kes Staliniga oli rääkinud või teda vähemalt kuulanudki, iseenesestmõistetavaks, vastuvaidlematuks faktiks, et Stalin teab temast rohkem, näeb temast kaugemale, valdab ainuüksi temale teada olevaid andmeid.

Oli loomulik, et ka seekord sunnivad Staliniga suhtlemise loogika ning aastate jooksul juurdunud usk tema intellektuaalsesse üleolekusse, võimesse näha teistest kaugemale ja sügavamale tema ees seisvaid marssalit ning kindralit nõustuma ning tunnistama tema kahtlusi põhjendatuks.

Kuid juhtus siiski teisiti.

Kindralstaabi ülem ajas oma raske, massiivse pea selga ning ütles kindlalt:

«Ei, seltsimees Stalin. Ülejooksik ei valeta.»

Tema kõrval seisvale marssalile näis, et nüüd juhtub midagi niisugust, mille ees kindral on võimetu. Ta teadis: Stalin ei kõrgenda häält, ei avalda millegagi oma pahameelt, ei näita välja vähimagi ärrituse märke. Kuid ta võib tuua kuuldavale ühe oma lühikesi, vastuvaidlematuid, hävitavaid, aforismina kõlavaid fraase,

mis juba väga pika aja vältel olid määranud paljude inimeste saatuse.

Kuid midagi sellist ei juhtunud.

Stalin vaatas paar sekundit vaikides kindralstaabi ülemale otsa, pani piibu rahulikult suhu, tõmbas sügava mahvi ning tõi toas aeglaselt sammudes tiiru. Tema žestidest, intonatsioonist ja kõnnakust ei torganud silma mingit erutust, mis taolises situatsioonis oleks võinud tunduda loomulikuna. Lõpuks peatus Stalin pika laua juures ja ütles:

«Lugege vägedele määratud direktiivi projekt ette.»

Kindralstaabi ülem võttis mapist kiiresti paberilehe, vaatas ringi, otsides paika, kuhu mapp asetada, läks siis laua juurde, pani mapi käest, pööras kanna pealt ümber, astus oma kohale tagasi ning hakkas valjusti lugema...

Sellele järgnes jälle vaikus. Keskendunult urgitses Stalin piibust välja tuha ja tubakajäänused, avas siis laual lebava «Herzegowina flori» karbi, võttis sellest kaks paberossi ning puistanud neist välja tubaka ja visanud tühjad hülsid tuhatoosi, hakkas piipu toppima.

Rahulikult, jälle põlevat tikku piibukahasse topitud tubaka kohal sujuva liigutusega edasi-tagasi hõljutades, pani ta piibu uuesti põlema ja ütles, tõmmanud paar sügavat mahvi:

«Niisugune direktiiv on... enneaegne. Valmistage ette teine — lühem. Mõte peab seisma selles, et ööl vastu 22. juunit võib piiril juhtuda provokatsioone. Selleks peab olema valmis, kuid neile...» Ta tegi pausi, žestikuleeris siis piipu hoidva käega, nagu tõrjuks eemale midagi nähtamatut, ja kordas: «Kuid neile ei tohi vastata.»

...Stalin vaikis endiselt. Vaikis ka kindral, surudes kramplikult pihku valitsuse telefoni toru, silmade ees aga püsis tal ikka veel see, mis kaksteist tundi tagasi Kremlis, Stalini kabinetis oli toimunud.

«Mida ta praegu küll mõtleb? Mida?» peksles kindrali peas kannatamatult...

Stalin aga istus pooleldi riietatuna diivanil, kuhu talle oli tehtud ase, ning tundis telefonilauakesele vajudes, kuidas mingi nähtamatu raskus teda ikka rohkem ja rohkem maha surub. Ta laskis telefonitoru kõrva juurest alla, hoides seda aga endiselt kõvasti kokkupigistatud peos. Ja tema silmade ees seisis seesama pilt, mis köitis selle mehe mõtteid, kes praegu suure ärevusega telefonitoru vastu kõrva surus ning arusaamatuses mõtles: miks Stalin vaikib? Jah, nad nägid teineteist sel hetkel, nägid niisugusena, nagu nad kaksteist tundi tagasi, nende viimasel kohtumisel, silm silma vastu olid seisnud.

Kuid nende mõtted ei langenud kokku.

«See oli viga,» mõtles kindral, «see oli viga, et Stalin ei uskunud seda Saksa sõdurit, ei uskunud meid ning keeldus andmast käsku, mis oleks päästnud lahti väeosade ning -koondiste komandöride käed... Miks ta siis praegu vaikib, miks ei anna ta oma tavalise otsustavusega korraldust, mis neil minuteil ainsana kõne alla võiks tulla?»

«Mis seal piiril siis ometi toimub?» mõtles samal ajal vaikse öise metsa ääres, kõrge plangu taga asuvas majas telefonitoru käes hoidev mees. «Kas pole see kõik tavaline paanika? Kas pole see hüsteeria, mis on omane inimestele, kes ei suuda tungida asjade olemusse ja näevad ainult nende pealispinda? Selles, et sündmused näiliselt kinnitavad selle sõduri sõnu, näevad nad ainult tõendit, et informatsioon oli õige. Kuid kas ei esine vale sageli vankumatu tõe sildi all? Kas ei või see pommitamine, mille ulatuse paanikatekitajad ilmselt suuremaks puhuvad, olla vaid hästi läbimõeldud provokatsiooni üks lüli?

Ei, Hitler ei või olla nii rumal, et alustab sõda Nõukogude Liidu vastu enne, kui tal Inglismaaga lood lõpetatud. See pommitamine on ilmne provokatsioon ja just nii grandioosne see olema peabki, et nõrganärvilisi paanikasse ajada. Hitler ootab kindlasti niisugust vastureaktsiooni, mis annab talle võimaluse veenda sakslasi ning kõiki oma satelliite Venemaa-poolses agressioonis. Pole ju võimatu, et tal ikkagi on lõpuks õnnestunud Inglismaaga kokkuleppele jõuda. Võib-olla on see vana rebane, kommunismi paadunud vaenlane Churchill suutnud veenda sakslasi muutma oma löögi suunda, ning nüüd on Hitleril tarvis maailma avaliku arvamuse silmis oma järgmist sammu õigustada?...»

Mida rohkem Stalin sellele mõtles, seda enam veendus ta oma oletuste tõepärasuses. Lõpuks tõstis ta tele-

fonitoru uuesti kõrva juurde ja ütles aegamööda, kuid vaikselt, liiga vaikselt isegi tema jaoks, olgugi et ta ei rääkinud kunagi eriti valjusti:

«Sõitke viivitamatult koos rahvakomissariga Kremlisse. Helistage Poskrebõševile. Las kutsub välja kõik Poliitbüroo liikmed.»

Vastust ära ootamata pani ta toru hargile.

...Ei möödunud poolt tundigi, kui pikad mustad autod sööstsid lahtipaisatud väravast välja. Selektori kaudu ettehoiatatud autoinspektsiooni reguleerijad lülitasid kiiresti sisse punase tule kõigis valgusfoorides Dorogomilovskajal ning Arbatil, Borovitski värava juures seisva valveputka kohal hakkas aga helisema häirekell. Üksikud jalakäijad, kes sel laupäevaööl nii hilisel tunnil veel tänavatel juhtusid olema, saatsid keset tänavat kihutavat autode rodu lugupidavalt mõistva pilguga, hetkegi kahtlemata, et ühes autos sõidab Stalin, ja mõtlesid: «No küll on lugu!... Nii hilja, aga tema ei maga... Ei maga!..., Küll teeb palju tööd!...»

Inimesed ruttasid koju külaskäikudelt, restoranidest, laupäevastelt peoõhtutelt. Mõned kandsid käe otsas grammofone ja kohvrikesi plaatidega, teised tunglesid tänavanurkadel taksot oodates. Kõik kiirustasid koju, unistasid homsest puhkepäevast, sellest, et homme võib kaua magada, pärast aga, kui ilm lubab, sõita Himkisse, Serebrjanõi Bori või põllumajandusnäitusele.

Homme võib teha kõike, sest need, kellest oleneb nende homne päev ja tulevik üldse, ei maga isegi öösel. Nende hulgas on ka just praegu ühes mustas autos möödakihutanud Stalin — kõige targem, kõige teovõimsam, kes teab kõike ette, ei tihka magada ega puhata, vaid hoiab neid kõigi hädade eest, kaitseb kõigi väenlaste eest — suur inimene...

...Kui marssal ja armeekindral Kremlisse Rahvakomissaride Nõukogu esimehe kabinetti jõudsid, istusid Poliitbüroo liikmed juba pika poleeritud laua taga.

Stalin seisis seina ääres, Marxi ja Engelsi piltide all, ning kindralile ja marssalile näis, nagu poleks ta pärast eilset kohtumist sellelt kohalt lahkunudki.

Stalin hoidis käes täistopitud, kuid läitmata piipu. Sõjaväelaste tervitusele vastamata ütles ta tuhmi häälega:

«Kandke ette!»

Marssal kandis olukorrast lakooniliselt ette: «Vaenlane pommitab Murmanskit, Tallinna, Kiievit, Mogiljovi ja Odessat... Vaenlase väed ründavad piiri kogu Läänerindel.»

Ta püüdis rääkida rahulikult, andmata oma sõnadele emotsionaalset värvingut, kuid sellele vaatamata kõlasid need siin kõuekärgatusena. Kui marssal lõpetas, võttis maad vaikus. Kõigi pilgud olid pööratud Stalinile. Kuid Stalin vaikis samuti, sõrmega keskendunult piibus tubakat muljudes.

Lõpuks kostis tema hääl:

«Aga öelge, kas teile ei tundu, et see kõik võib olla provokatsioon?»

Näis, nagu oleks ta öelnud need sõnad oma tavalise, monotoonse häälega, mingi intonatsioonita. Kuid igaüks, kel oli sageli tulnud kuulata Stalinit, võis tema hääles praegu tabada täiesti uusi, ennekuulmatuid, paluvaid noote.

Ja seetõttu muutus õhkkond veel ärevamaks.

Stalin aga ootas vastust. Ta vaatas, pea veidi tahapoole kallutatud ning lõug ette lükatud, küsivalt sõjaväelasi, käsi piibuga, mis tavaliselt kellaosuti kombel õhus sujuvaid poolringe tegi, oli rinna kohale tardunud.

Ja kõik, kes praegu selles suures toas viibisid, — need, kes istusid laua taga, ja eriti kaks sõjaväelast — üks kuivetanud ning marssalitähtedega kraenurkadel, teine aga jässakas ja jõuline, massiivse pea ning nurgelise lõuaga armeekindral — tundsid, et Stalinil ei ole praegu suuremat soovi kui kinnitav vastus saada.

Kas juhuslikult või meelega, kuid vastust oodates peatas Stalin oma pilgu just nimelt kindralil ja see taipas, et vastata tuleb temal.

Kindral teadis hästi, et sageli andsid inimesed sellele väikest kasvu mehele, kes kandis halli, hoolikalt kinninööbitud frentši ja pehmeid saapaid, mis sammud kuuldamatuks tegid, just nimelt niisuguseid vastuseid, mida ta kuulda tahtiski, nagu inimesed eksimatult taipasid.

Võib-olla just sellest kibedast teadmisest vastas kindral valjemini, teravamini ja sirgjoonelisemalt, kui oli kavatsenud.

«Mis provokatsioon see siis olla võib, seltsimees Stalin? Meie linnu ju pommitatakse!»

Stalin tegi käega kannatamatu liigutuse ja ütles rahulolematult:

«Sakslased on tuntud provokatsioonimeistrid. Selle nimel võivad nad kas või oma linnu pommitama hakata.»

Ta libistas pilgu üle kohalviibijate, nagu harjunult toetust otsides.

Kuid kõik vaikisid.

Stalin tegi paar kuuldamatut sammu ja peatus laua taga istuva Molotovi vastas.

«Tuleb viivitamatult Berliiniga ühendus võtta,» ütles ta, oma kõvera piibupitsiga Molotovile osutades. «Tuleb helistada Saksa saatkonda.»

Tundus, et kõik ohkasid kergendatult: Stalini sõnad viitasid juba mingile tegevusele, seda aga või mõnda käsku ootasid praegu Stalinilt kõik.

Molotov tõusis kiiresti püsti ja läks suure kirjutuslaua kõrval seisva telefonilauakese juurde. Haaranud toru, andis ta Välisasjade Rahvakomissariaadi valveametnikule vaikselt paar korraldust.

Saabus vaikus. Stalin jätkas oma lõputut käimist — edasi-tagasi, piki seina. Ta hoidis endiselt käes läitmata piipu ja pööras aeg-ajalt sammu aeglustades pead, nagu kuulataks midagi. Toasolijaile näis, nagu kuulataks ta kauget kanonaadi, millest äsja juttu oli olnud.

Helises telefon. Molotov, kes kogu aeg oli telefonilauakese juures seisnud, võttis kiiresti toru. Mõne hetke kuulas ta vaikides, siis aga ütles: «Las tuleb!», pani toru hargile ning seletas Stalini poole pöördudes kergelt kogeldes:

«S-schullenburg tahab mind otsekohe näha. Ütleb, et t-tal olevat t-tähtis teade. Ma ütlesin, et ta minu juurde tuleks . . .»

«Mine,» sõnas Stalin lühidalt.

Molotov väljus kiirel sammul kabinetist.

Uuesti võttis maad vaikus. Marssal ja kindral seisid ikka veel keset tuba. Keegi ei pakkunud neile istet. Kuid ka Stalin ei istunud ja seetõttu näis kõik loomulikuna. Täpselt nii olid nad seisnud siin kaksteist, ei, nüüd juba kolmteist tundi tagasi, kui juttu oli olnud ülejooksikust. Täpselt samal kohal. «Kui saaks aega peatada ja kolmteist tundi tagasi keerata!» mõtles kindralstaabi ülem ning just sel hetkel kohtus ta pilk Stalini omaga.

Ning kindralile näis, et Stalin luges ta mõtteid ja vaatab teda praegu ainiti oma külma, läbitungiva pilguga, otsekui tahaks etteheitvalt öelda: «Seda me veel vaatame, seltsimees armeekindral! Sõjaasjadest saate aru, kuid poliitikat jagate palju halvemini. Te pole suuteline läbi nägema vaenlase salakavalaid sepitsusi. Mina aga näen neid läbi. Ja aeg tõestab seda.»

Kindral teadis, et Stalin ei kannata, kui keegi tema läbitungiva pilgu ees silmad maha lööb. Inimese võimet tema pilku välja kannatada ja silmi mitte langetada hindas Stalin kui tõendust siirusest ja tagamõtte puudumisest.

Kuid armeekindral, see jässakas, laiaõlgne suure pea ja nurgelise lõuaga mees, vaatas praegu Stalinile silma sisse, ja sugugi mitte sellepärast, et oleks enda pärast kartnud.

Ei, ta lihtsalt tahtis väga, et Stalinil oleks õigus. Stalini läbitungivast pilgust tahtis kindral välja lugeda veendumust, millegi niisuguse teadmist, millest teistel siinviibijail aimugi polnud, kuid mis lõppkokkuvõttes põhiliselt asjade käiku muudab.

Lõpuks rebis Stalin oma pilgu kindralilt lahti ja astus uuesti paar sammu piki seina. Ja kuigi tema sammud mööda vaipa olid täiesti kuuldamatud, näis kindralile, et nad kaiguvad tal kõrvus. Stalin aga kõndis edasi-tagasi ning tema liigutused meenutasid kellapendli kõikumist.

Nüüd ei vaadanud ta enam kellegi poole, kuid kõigi siinviibijate pilgud olid pööratud temale, tundusid temaga nagu nähtamatute niitide abil seotud olevat. Ja kui Stalin toa kõige kaugemasse nurka läks, pöördusid kõik pead talle järele. Ja kui ta tagasi tuli, jälgisid kõik tähelepanelikult tema näoilmet, ootasid mingisuguseid tähtsaid, otsustavaid sõnu.

Kuid Stalin vaikis.

Pingelises vaikuses ei märgatudki, et Molotov uuesti sisse astus. Eraldi kellegi poole pöördumata ütles ta tuhmi, rusutud häälega:

«Saksa valitsus on meile sõja kuulutanud.»

Need sõnad jõudsid toa kõige kaugemasse nurka mineva Stalini kõrvu.

Neid sõnu kuuldes pöördus Stalin järsult ümber. Ja just sel hetkel nägid kõik, et temas on toimunud mingi vaevalt märgatav, kuid vastuvaidlematu muutus. Tundus, nagu oleks Stalin teelt kõrvale kaldunud, eksinud, nägemise kaotanud.

Ta astus paar ebakindlat sammu, kuid mitte enam oma harjunud marsruudil, vaid toa sügavusse. Läks siis, nagu ei näeks enda ees midagi, laua juurde ja laskus kobamisi ja aeglaselt vabale toolile. Ta istus kühmus, lasknud pea longu ja pannud täistopitud, kuid ikka veel läitmata piibu lauale. Nüüd lebas see väike kõver puutükk — miljonite inimeste kujutluses lahutamatu osa Stalini käest, selle loomulik jätk — üksildaselt ja mahajäetuna laial laual.

Lõpuks tõstis Stalin pea, sirutas oma nimetissõrme sõjaväelaste suunas ning ütles:

«Andke viivitamatult direktiiv, et meie väed vaenlase rünnakud tagasi lööksid. Kuid,» jätkas ta, ootamatult häält kõrgendades, nagu vaidleks nähtamatu oponendiga, «käskige, et esialgu piiri ei ületataks.» Ta vaikis hetke ja lisas juba vaiksemalt: «Peale lennuväe. Minge.»

Viimase sõna lausus ta juba pea oma tavalisel rahulikul käskival viisil, kuid sellele vaatamata tundsid kõik meelekibeduse ja isegi hirmuga, et seekord kõlas ta hääl kuidagi ebaloomulikult. Stalin oli masendatud ja rõhutud — seda taipasid kõik.

Ei järgmisel päeval ega ülejärgmiselgi suutnud Stalin ning tema lähimad võitluskaaslased kujutleda, kuidas sõjategevus edasi areneda võib, ning näha kuni lõpuni ette riigi kohale laskunud ohu kogu suurust.

Niihästi Stalin kui ka Poliitbüroo liikmed olid veendunud Punaarmee võimsuses. Nad ei kahelnud, et vaenlane kõige lähema aja jooksul tagasi lüüakse ning Nõukogudemaa territooriumilt välja pekstakse, — teated piirivalvurite ennastsalgavast vastupanust ja Ukrainas paiknevate vägede ägedatest kaitselahingutest näisid seda veendumust kinnitavat.

Šiauliai ja Rava-Russkaja suundades meie territooriumile kiilunud vaenlane purustati ning paisati üle piiri tagasi. Edela suunas võtsid Nõukogude väed tagasi sakslaste poolt hõivatud Peremõšli linna ...

Kuid samal ajal saabusid ka teised — ärevad ja ähvardavad teated.

Juba 22. juuni pärastlõunal said kõik rinded käsu asuda otsustavale pealetungile vaenlase löökide peasuundadel. Järgmise kolme päeva jooksul ilmnes, et alustatud vastupealetung küll pidurdas vaenlase edasiliikumist, kuid seatud eesmärki ilmselt ei saavutanud. Ikka uued ja uued ettekanded kinnitasid, et vastulöögiidee ja sõjategevuse üleviimine vaenlase territooriumile ei ole teostatavad. Suurtest kaotustest nõrgestatud, ei olnud Nõukogude väed ennastsalgavale võitlusele vaatamata suutelised vaenlast peatama ning sügavaid läbimurdeid likvideerima. Eriti raskeks kujunes olukord Valgevenemaal.

Hilisõhtul ilmus Stalin koos Poliitbüroo mõne liikmega ootamatult Riigikaitse Rahvakomissariaati Frunze tänaval.

Rahvakomissari kabinetti astus Stalin rahulikuna ning enesekindlana. Kuid just siin, sõjaväe juhtimise keskuses, nägi ta esimest korda konkreetselt kogu läheneva ohu mastaape. Vastase tankigrupid püüdsid tangide vahele haarata Minskit ja näis, et nende edasiliikumist ei suuda kuidagi peatada. Side meie vägedega, kes vaenlase löökide all taganesid, oli katkenud ...

Väliselt tavaliselt rahulik, mõõduka jutu ning liigutustega Stalin ei suutnud end seekord vaos hoida. Ta külvas rahvakomissariaadi ning kindralstaabi töötajad üle vihaste ja solvavate etteheidetega. Seejärel läks kellelegi otsa vaatamata kössivajununa ja süngena majast välja, istus autosse ning sõitis oma Kuntsevo suvilasse.

... Keegi ei teadnud, millest mõtles Stalin järgneva paarikümne tunni jooksul. Keegi ei näinud teda. Kremlisse ta ei ilmunud. Keegi ei kuulnud tema häält telefonis. Ta ei kutsunud kedagi enda juurde. Ja mitte keegi neist, kes iga hetk ootasid tema väljakutset, ei julgenud ilma kutsumata tema juurde minna ...

Poliitbüroo liikmete, rahvakomissaride, Riigikaitse Rahvakomissariaadi juhtide, kindralstaabi ja armee poliitvalitsuste töötajate õlule langesid korraga tuhan-

ded suured ja väikesed mured, mis olid seotud sõjaasjadega nii rindel kui tagalas.

Tegeldes varahommikust hilisööni nende asjadega, küsisid nad kogu aeg endamisi: «Kus siis Stalin on? Miks ta vaikib?»

Mida siis tegi ja millest mõtles nende pikkade ja kohutavate tundide vältel inimene, keda peeti kõiketeadvaks ja kõikvõimsaks? Seda võib vaid oletada. Sel ööl väljus ta Riigikaitse Rahvakomissariaadist otsekui transis, midagi ja kedagi nägemata. Istus autosse. Vilkusid valgusfoorid, üürgasid erisireenid, mida kuuldes kõik vastutulevad autod ehmunult kõrvale pöörasid. Hääletult avanes suvila plangus värav ...

Võib-olla astus ta vaikides tuppa, mis oli talle ühtaegu söögitoaks ja kabinetiks, lükkas kõrvale ajalehtede ja paberite virna, istus ning tundis südame piirkonnas tugevat valu. Ta tunnistas seda valu umbusklikult. Ta oli harva haige ning suhtus arstidesse tugeva ja terve inimese üleolekuga.

Tõsi küll, paar korda aastas laskis ta end siiski arstil läbi vaadata. Söögitoas nõudekapis seisis igaks juhuks paar rohupudelit. Kuid Stalin ei vajanud neid kunagi.

Ja nüüd, võib-olla esmakordselt paljude aastate jooksul, astus ta kapi juurde, avas selle, vaatas rohupudeleid ning lükkas neid puudutamata kapiukse puhtmasinliku liigutusega uuesti kinni.

Aeglaselt, ebatavaliste lohisevate sammudega astus ta üle pehme ja paksu vaiba — see oli vist küll ainus luksusese, mis selles majas leidus —, jäi seisma akna juures ja vaatas aeda.

Ta armastas päeva hakul istuda kirsipuudest ümbritsetud lehtlas ja lugeda, armastas vaadelda valgetes õites õunapuid, punaseid ja pakatavaid tomateid.

Ta avas akna ja hingas sügavalt, kuid ei tundnud tavalisi, tuttavaid aialõhnu. Talle paistis, et õhk on täis kibedat kärsahaisu. Ta sulges akna, tuli tagasi pika laua juurde ning istus jälle toolile.

«Kuidas võis see ometi juhtuda? Kuidas? ... Miks meie väed taganevad?» esitas Stalin endale küsimuse.

See oli sama küsimus, mille varsti esitasid endale miljonid nõukogude inimesed tagalas ja rindel.

Ning ta ei suutnud leida vastust sellele küsimusele. Kahevahelolek oli Stalinile võõras. Ta näis alati otsus-

tavana, isegi jämedana oma terviklikkuses ja sihikindluses. Kahtlused ja kõhklused olid Stalini arvates tõsised inimlikud pahed — maailmakirjandusest tundis ta Hamleti kuju vastu kõige suuremat põlgust.

Kuid sellele vaatamata oli Stalini terviklikus iseloomus ja tegudes tõsiseid vastuolusid.

Ühest küljest oli ta kommunismi-ideedele piiritult andunud revolutsionäär. Tema initsiatiivil ja juhtimisel tehti riigis kardinaalseid ümberkujundusi. Tema nimega oli seotud partei võitlus igasuguse opositsiooni vastu, mis kahtles sotsialismi ehitamise võimalikkuses Venemaal üldse, samuti selle ehitamise tempos. Ta oli seisnud Keskkomitee eesotsas aastail, mil sai teoks maa industrialiseerimine ja kollektiviseerimine — protsessid, mida nende mõju tõttu miljonitele inimestele ning nendega seotud tehnikaprogressi pärast võiks nimetada teiseks revolutsiooniks. Tema nimega oli seotud Nõukogude Liidu muutumine võimsaks tööstusriigiks. Tundus, nagu kõnniks Stalin alati tagasi vaatamata kõige ees. Ja need faktid ning inimesed, kes tema arvates ta teel jalgu jäid, muutusid automaatselt tema vaenlasteks.

Temas peitus terav ajavaist, ta oskas jälgida aja kulgemist. Ajalimiit, teadmine, et «peab jõudma», kuni on veel aega «hinge tõmmata», eesmärk ära kasutada vastuolusid kommunismi vaenlaste leeris, et võita aega Nõukogudemaa võimsuse tugevdamiseks — see kõik oli Stalini poolt vastuvõetud tähtsamate otsuste ajendiks.

Ja senini paistis, et neid otsuseid tehes ning nende täitmist juhtides oli Stalinil alati õigus.

Mis siis nüüd juhtunud oli? Miks puhkes sõda, vaatamata tema sügavale veendumusele, et selle algust on võimalik edasi lükata? Miks meie väed taganevad?

... Ta istus rusutult ja kühmus, järsku nagu mitme aasta võrra vanemaks läinud, ega sarnanenud enam sugugi tolle Staliniga, keda tunti piltidelt ja keda inimesed kaks korda aastas nägid mausoleumi tribüünil, tolle alati reipa Staliniga, kelle näol polnud rõugearme ja kelle mustades juustes ei läikinud ühtki halli karva; Staliniga, kellest arvati, et ta kunagi ei võta seljast oma hoolikalt kinninööbitud halli frentši ega pane käest kõvera varrega piipu; Staliniga, kellest ta ise mõnikord rääkis kolmandas isikus ...

Ta istus kumaras madala laua kohal, ja esitas endale piinavaid küsimusi. Ta küsis endalt: kuidas võis juhtuda, et kõige kohutavam sündmus, mille eest ta vahetpidamata oma kõnedes ja ettekannetes oli hoiatanud parteid ja rahvast ning mille võimalikkust ta alati näis arvestavat, — kuidas võis juhtuda, et see sündmus tabas teda kõigele vaatamata ootamatult?

Kus oli siin viga? Kus? Miks meie väed taganevad? Võib-olla ei pööratud küllaldaselt tähelepanu riigi kaitsevõime tugevdamisele? Või oli raha kokku hoitud? Võib-olla polnud tõmmatud uusima sõjatehnika loomisele kaasa kõige helgemaid päid? Võib-olla ei kasvatatud armeed ja rahvast alalise valmisoleku vaimus? Võib-olla alahinnati Hitlerit, tema armeed, unustati fašismioht ja uinutati end mõtetega Punaarmee võitmatusest?

«Ei ja veel kord ei!» vastas Stalin ise oma mõtetele.

Ei võetud ju ühtki tähtsat otsust vastu sõjaohtu arvestamata. Igas tunnis, igas päevas ja kuus nähti ainult ajapikendust, hingetõmbevõimalust, mida tuleb kasutada jõudu ning raha säästmata. Kas ei kasvanud meie suurtükivägi vähem kui kümne aastaga seitsmekordseks, tankiväed aga seitsmeteistkümnekordseks? Seitsmeteistkümnekordseks! Sisuliselt tähendas see täiesti uusi tankivägesid, lennukite arv aga kuuekordistus! Sõjalaevastik sai viissada uut lahingulaeva — oli seda siis vähe? Kas võis rohkem nõuda rahvalt, kelle käsutuses oli vaevalt kümme aastat, et puuduse ja kannatuste hinnaga, igasuguste kogemusteta, igasuguse välisabita luua ääretult suurel, püruvaesel agraarmaal oma suurtööstus?

Kas ei läbinud kirjandusteoseid ja filme ärev mõte ähvardavast sõjast, kas ei kõlanud see lauludes, kas ei karjunud vastu plakatitelt? Kas oli tema, Stalin, pidanud ühtegi kõnet, milles poleks hoiatanud rahvast sõjaohu eest?

Miks siis ikkagi ... Miks langes see sõda kaela ootamatult nagu laviin mägedes? Miks põlevad lennuväljadel meie lennukid, miks ei anna meie suurtükivägi hävitavat lööki, miks meie võitlejad taganevad?

... Kühmutõmbununa ja liikumatuna istus ta pika kitsa laua taga, korratult hunnikusse lükatud paberite ja ajalehtede kohal. Laia akna taga säras päike ja õil-

mitses aed, ühtki häält ei kandunud väljastpoolt sellesse metsaga piiratud suvilasse.

Mitte keegi, kellel oli pääs siia, polnud kunagi näinud Stalinit niisugusena — ei ihukaitse ülem, ei ükski tema paljuliikmelisest ihukaitsest ega vana nainegi, kes igal öösel kindlal kellaajal diivanile asemé tegi ning selle keskpäeval, kui Stalin lehtlasse läks, jälle ära koristas.

Vargsi söögitoa poolavatud uksest sisse piiludes jälgisid nad vaikselt, kuidas ta liikumatult istus, äkki mitu aastat vanemaks läinud ... Neile näis, et ta magab.

Kuid Stalin ei maganud. Tema kõrvus ja teadvuses kostsid hääled, kõmasid kahuripaugud. Ja tal oli soov neist oma sisemise häälega üle karjuda, neid alla suruda, summutada ...

«Ei, ei!» rääkis see sisemine hääl. «Me valmistusime kogu aeg sõjaks, me ei tukkunud! Ei möödunud nädalat, millal sõjaväelased ei oleks Poliitbüroole ette kandnud uutest relvadest, igas kuus käisime lennuväljadel ja polügoonidel, et oma silmaga veenduda uute relvade lahinguomadustes. Kas ei demonstreerinud tank T-34 üsna hiljuti oma suurepäraseid omadusi? Kas on veel mõnel maailma armeel selliseid tanke? Kas polnud Tškalovi, Gromovi, Kokkinaki ja Grizodubova lennud tõendiks meie lennuväe võimsusest ning lendurite suurepärasest meisterlikkusest?»

Kuid võib-olla on viga mujal? Võib-olla peitub see Nõukogude-Saksa paktis?

Ei! See leping oli vajalik ning möödapääsmatu. See tuli sõlmida raske südamega, kuid seda nõudsid riigi huvid.

Kas ei saboteerinud läänеriigid meie mitmeaastast jõupingutust luua fašistliku agressiooni vastu kollektiivse julgeoleku süsteem? Kas ei reetnud nad Münchenis rahu? Kas ei saatnud Chamberlain ja Daladier Moskvasse ettureid, kel puudusid volitused mitte ainult efektiivse pakti sõlmimiseks Hitleri vastu, vaid isegi üksikute sõjaliste otsuste vastuvõtmiseks?

Mida vastasid need kommunismi paadunud vaenlased, kui me tahtsime aidata Tšehhoslovakkiat ja takistada Hitleril seda anastamast? Mida tegi Prantsusmaa? Ta keeldus Tšehhoslovakkiale sõjalist abi andmast. Mida vastas Poola valitsus? «Mitte ükski Nõukogude

sõdur ei pääse üle Poola territooriumi!» Kuidas toimis Beneš? Ta eelistas lükata kõrvale Nõukogude Liidu abistav käsi ja kapituleeruda Hitleri ees. Inglismaa ja Prantsusmaa tegid kõik, et olla Hitlerile meele järgi — keeraks see vaid oma sõjamasina Itta, Nõukogude Liidu vastu... Mis jäi meil siis veel üle? Mida me pidime tegema?

Jah, seda pakti polnud kergė sõlmida... Kuid kas ei saanud me tänu sellele elada peaaegu kaks aastat rahus, sel ajal kui mujal Euroopas möllas juba kõikjal sõda? Kas ei suutnud me oma piire ettepoole nihutada? Ja oli see siis alistumispakt? Ei, me jälgisime tähelepanelikult vaenlase sepitsusi. Kui tarvis, ei kartnud me temaga rääkida häälega, mis on kohane suurriigile. Kas Molotov käis Berliinis midagi palumas?

«Kuid miks siis ikkagi kõigile abinõudele vaatamata sakslaste löök meid nii ootamatult tabas? Miks?» küsis Stalin endalt, tundes läbisegi viha, kibedust ja valu. «Kas tegime kusagil saatusliku vea või pole mul ennast milleski süüdistada?»

Ning ta ei leidnud vastust sellele kalgile küsimusele. Neil päevil ei suutnud ta seda leida, sest Stalinile polnud iseloomulikud mitte ainult tahtejõud, tohutud poliitilised kogemused, mõistus ja ustavus kommunismiideedele, vaid ka teised jooned, mis paistsid esimestega loogiliselt mitte üldse seotud olevat: aasta-aastalt tugevnes temas veendumus, et ta kunagi ei eksi, kasvas umbusk ja õigustamatu halastamatus — mitte see, mis oli vajalik võitluses revolutsiooni vaenlaste vastu, vaid just nimelt halastamatus, millega ta nii sageli peksis ka omasid...

Ei, mitte selles ei olnud saatuslik viga, et sõjaks polnud ette valmistatud, — kõigi viimaste aastate ja kuude jooksul oli hoolitsus armee eest partei, Keskkomitee ja valitsuse peamureks olnud. Armeele püüti anda maksimum sellest, mida suutis toota äsja loodud sotsialistlik tööstus.

Ja loomulikult ei lasknud Stalin märgist mööda ka Hitleriga pakti sõlmides — see ebakindel leping oli pealesunnitud ning möödapääsmatu pärast kapitalistlike suurriikide Münchenis toimepandud reetmist, mille eesmärgiks oli Hitleri käte vallapäästmine ning tema ässitamine Nõukogude Liidu kallale.

Viga oli hoopis muus. Ja see kajastus just Stalini iseloomu vastuoksustes, tema mõtte autoritaarsuses ja selle loominguliste ning dogmaatiliste elementide kummalises seoses.

Hitleri võimuletuleku hetkest alates oli Stalin veendunud, et tema kallaletung Nõukogude Liidule on võimalik ja isegi vältimatu. Ta ootas seda kallaletungi iga hetk, kui ilmnes, et Inglismaa ja Prantsusmaa ei taha koos Nõukogude Liiduga Hitlerit taltsutada, vaid, vastupidi, püüavad teha kõik, et Saksamaa diktaator sotsialistlikule riigile kallale tungiks, tundmata kartust oma tagala pärast. Kui Hitler aga vastu ootusi Läänes sõda alustas, muutus Stalin järsku õigustamatult rahulikuks.

Ta muutus uuesti tähelepanelikuks Saksamaa ja Prantsusmaa vahelise «imeliku sõja» ajal, kui Saksa väed kahtlustäratavalt kaua tegevuseta Maginot' liinil seisid. Mõte, et Hitler müüdava Prantsuse valitsusega sel ajal läbirääkimisi peab, teritas uuesti Stalini valvsust.

Siis aga kutsus sõja kuulutamine Inglismaale temas uuesti välja kergendusohke.

Nüüd oli Stalin veendunud, et Hitler jääb kauaks kammitsaisse. Inglismaa alistamise võimalust ainuüksi Saksa lennuväega ta loomulikult ei uskunud. Saksa vägede dessant Briti saartele üle La Manche'i näis talle aga liiga raske ettevõtmisena, mis nõuaks Hitlerilt tohutuid inimohvreid ja sõjatehnikakulu — ega siis isegi niisugune võitmatuna näiv väejuht nagu Napoleon sellisest katsest omal ajal asjata loobunud.

Nii või teisiti, arutas Stalin, kui Hitler ka otsustab sõjategevuse Inglismaa territooriumile üle viia, on Nõukogude Liidul vähemalt aasta reservis. Et Saksamaa tungib Nõukogude Liidule kallale samal ajal, kui ühtlasi käib kurnav sõda Inglismaa vastu, — seda võimalust pidas Stalin ebareaalseks. Loomulikult, mõtles Stalin, kõik need sündmused võimaldavad ainult edasi lükata, aga mitte vältida Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelist verist kokkupõrget. Kuid arvestused näitavad, et Hitler, sel juhul kui ta Inglismaa alistab ja soovist maailma valitsejaks saada oma väed Itta pöörab, alustab uut sõda juba tunduvalt nõrgemana, reaalsete väljavaadeteta võidule.

Iseenesest mõista — seda Stalin teadis — jäi veel teine oht: Suurbritannia valitsejad ei olnud lahti öelnud oma salajasest, seni realiseerimata soovist ässitada Hitler Nõukogude Liidule kallale. Antud situatsioonis oleks sellise kavatsuse teostamine Inglismaale määratult tähtis: oli ju mängus tema eksisteerimine üldse.

Stalin ei unustanud kunagi, et on võimalik imperialistide omavaheline kokkulepe sotsialistliku riigi arvel. Järelikult ei olnud võimatu ka niisugune situatsioon: Inglismaal õnnestub veenda Hitlerit, et viimane ei venitaks, kuni Nõukogude Liit veelgi tugevamaks muutub, vaid jõuaks Suurbritanniaga kokkuleppele, muutes ta kas neutraalseks riigiks või isegi oma liitlaseks, ning suunaks väed Itta.

Niisugustes tingimustes oleks Nõukogude Liidu ilmne sõjaline aktiviseerumine ja mobilisatsiooniplaani elluviimine Stalini arvates kahtlemata teinud Inglismaal kergemaks oma kavatsuste teostamise ning andnud kätte täiendavad trumbid salajases kokkumängus Hitleriga.

Nii et ülesanne seisis aja võitmises, sest aeg töötas meie, Nõukogude Liidu kasuks. Armee plaanipäraseks ümberrelvastamiseks oli vaja võita veel umbes poolteist aastat. Siinjuures ei tohtinud anda põhjusi provokatsioonideks. Niisugune oli Stalini arvestus. Ja tal olid selleks niihästi loogilised, poliitilised kui ka strateegilised põhjendused.

Kuid isegi kõige paremad arvestused kaotavad dogmaks muutudes oma esialgse mõtte. Sellisel juhul lükatakse ju kõik uued faktid, kui need mingil määralgi räägivad vastu varem tehtud otsusele, hoolimatult ning ärritatult tagasi.

Nõukogude luurajad olid teatanud Stalinile faktidest, mis kõnelesid sellest, et Hitler valmistub peatseks kallaletungiks Nõukogu Liidule. Tema aga oli neid teateid ignoreerinud. Veel enam: oodates iga päev inglaste või Hitleri enda poolt mingisuguseid kavalaid samme, oli Stalin luureandmetes näinud vaenlaste salasepitsuste peegeldust ning oli olnud veendunud, et hoiatavate sõnumite autorid on muutunud vastu oma tahtmist vaenlase relvaks.

Need salajased mõtted ei olnud kaugeltki mitte ainult Stalini kujutluse vili. Ta mäletas hästi, mis Chamberlain omal ajal mõttekaaslaste ringis oli lausunud: «Meile oleks loomulikult kõige parem, kui Hitler ja Stalin vastamisi läheksid ning teineteise puruks kisuksid.» Stalinil oli põhjust umbusklik olla.

Kuid tal polnud õigus, kui ta sulges silmad üha uute faktide ees, mis tema prognoosile ja arvestusele vastu rääkisid.

Loogiliselt oli Stalinil õigus, kui ta välistas võimaluse, et Hitler võiks alustada uut sõda, lõpetamata seda, mida pidas Läänes. Ta ei pidanud Saksamaa diktaatorit nii arulagedaks, et see võiks endale kaela tõmmata veel teise ja pealegi pikale veniva sõja.

Kuid Hitler arutles teisiti kui Stalin. Ta ei uskunud nõukogude rahva monoliitsusesse ning vastupidavusse. Ta ei uskunud Punaarmee võimsusesse. Ta ei planeerinudki pikaajalist sõda, olles veendunud, et purustab Nõukogude Liidu välksõjas mõne nädalaga.

Kuid et Hitler nii võiks arutleda, see ei tulnud Stalinile pähe. Ta oli kindel Nõukogudemaa võimsuses ning veendunud, et ka Hitler peab seda arvestama.

Kas oli Stalin olnud ettevaatamatu, kinnitades, et sõda ei alga varem kui aasta pärast? Ei, seda öelda oleks väär. Juba saatusliku 1941. aasta algul oli kindralstaap koos sõjaväeringkondade ning laevastike staapidega välja töötanud uue Nõukogude Liidu riigipiiride kaitse plaani. Samal kuul oli valitsus kinnitanud relvastatud jõudude mobilisatsiooni plaani. Vastavalt sellele korraldati arvelevõetute õppekogunemine — sõjaväevormi tõmbas selga veel ligi miljon inimest. Mais sai kindralstaap korralduse hakata viivitamata ehitama rinde komandopunkte ning forsseerima kindlustatud rajoonide ehitamist . . .

Lühinägelikkus? Ei, ka selles polnud asi.

Kuid analüüsil, mida see inimene teha julges, olid teatavad piirid. Ta poleks olnud Stalin, kui oleks alati osanud otsekoheselt ning erapooletult analüüsida kõiki oma arvestusi ja samme.

Stalin olla — see tähendas aga väga palju.

See tähendas vihata valet, kuid lasta end petta, hinnata inimesi, kuid neile mitte halastada, olla spartaliku maitsega, kuid samas soodustada välist hiilgust, olla valmis andma kommunismi eest tilkhaaval ära kogu

oma vere, seejuures aga uskumata, et niisuguseks kangelasteoks on võimelised ka teised, hinnata sädelevat ja skeptilist mõistust, kuid ärrituda, avastades niisuguse mõistuse mõnel inimesel, põlata dogmatismi ja ülistamist, kuid soodustada nende levimist, pidada isikukultust sotsiaalrevolutsionääride väärõpetuse sünnitiseks, kuid sulgeda silmad omaenda kultuse ees . . .

Aastate jooksul tugevnenud usk, et tal on alati õigus, et ta on eksimatult ettenägelik, et üksnes tema on suuteline vastu võtma ainuõigeid otsuseid, ei võimaldanud Stalinil tänagi leida õiget vastust küsimusele: «Kus on tehtud viga?»

Sest kui ta olekski leidnud endas jõudu, otsustavust ja soovi objektiivselt ning armutult hinnata kõiki oma tegusid, oleks ta möödapääsmatult pidanud meenutama ka muud. Sedagi, et just tema tahtel, tema millegagi õigustamata ning igasuguse kaine mõistuse piire ületava kahtlustamise tagajärjel oli armee viimaste aastate jooksul kaotanud osa oma parimast kaadrist . . .

. . . Kuid praegu, tahtejõuetult kummardunud paberivirna kohale, mõtles Stalin vaevalt sellele kõigele. Võimalik, et kõik need kibedad mõtted tulevad hiljem. Igal juhul saab tema raudne tahtejõud varsti vapustusest jagu ning ta muutub uuesti selleks Staliniks, kellena teda ollakse harjunud nägema.

Esialgu istub ta aga pika kitsa laua taga, rõhuvas vaikuses, täiesti üksinda.

. . . Talle meeldis, kui selles lauas istus palju inimesi, talle meeldis rikkalikult kaetud laud, kuigi ta ise sõi ja jõi tavaliselt vähe, proovis vaid üht või teist rooga ja jõi väikeste lonksudega kerget gruusia veini. Ta armastas muusikat ja laulu ning laulis lauas sageli isegi. Tema muidu nii monotoonne ja tuhm hääl muutus siis ootamatult kõrgeks ja heledaks.

Kuid praegu istus ta üksinda, hauavaikuses.

Kusagil, siit sadade kilomeetrite kaugusel — Barentsi merest Musta mereni — möllas juba sõda. Kusagil läksid nõukogude inimesed kodumaa eest surma, Stalini nimi huultel. Neil ei jätkunud relvi — tugevaid, manööverdamisvõimelisi, paksu soomusega tanke. Ei jätkunud tanki- ja õhutõrjekahureid ning suurtükke. Ei jätkunud automaate . . . Meie väed olid hajutatud nelja ja poole tuhande kilomeetri pikkusel rindejoonel ja enam kui

nelisada kilomeetrit sügavuti, ning nendel esimestel, traagilistel päevadel astusid vaenlase grupeeringute löökidele vastu ainult piirivalveväed ja üksikud piiri läheduses asuvad laskurdiviisid, kes polnud jõudnud endid veel lahingukorda seada . . .

Sellest kõigest ei andnud Stalin endale veel aru. Ta teadis vaid ühte: on juhtunud midagi ettenägematut ja kohutavat, mis paiskas ümber kõik tema arvestused.

•

Kui kellelgi meie vaenlastest oleks mingi ime läbi õnnestunud neil hetkil näha Stalinit, oleks ta kahjurõõmsalt nautinud peatset võitu — suure sotsialistliku riigi krahhi.

«See on vältimatu,» oleks vaenlane arvatavasti arutanud, «on ju miljonid nõukogude inimesed harjunud Stalinit alati nägema sündmuste harjal. Kas ei kujutatud teda kõigil plakateil nagu Leninit, käsi näitamas teed tulevikku? Kas ei kostnud riigi kõige kõrgematelt tribüünidelt tema kõned? Kas ei olnud kõigi võitude aluseks tema loosungid? Kas ei kirjutanud tema alla kõigile tähtsatele otsustele? Kas ei oodata temalt alati kõige vajalikumaid ja tähtsamaid sõnu?

Ja nüüd istub ta vaiksena ning rusutuna, eemal inimestest, hetkel, mil kogu maa on surmaohus. Tähendab — selle maa saatus on otsustatud!»

Ilmselt nõnda oleks arutanud vaenlane, ette nautides oma peatset võitu.

Kuid see oleks olnud jäme ning saatuslik viga. Ja mitte ainult sellepärast, et möödub vaevalt kümme tundi, kui Stalin juba leiab jõudu ja otsustavust asuda armee kõrgema ülemjuhataja ning Riikliku Kaitsekomitee esimehe kohale. Asi ei olnud selles . . .

Nimelt just neil traagilistel päevadel sai ümberlükkamatult selgeks, et meie riigi võitmatu jõud ei seisne eeskätt mitte Stalinis, vaid sotsialistlikus korras, miljonite inimeste ustavuses kommunismile.

Ja neil minuteil, mil Stalin alles võitles oma raskete mõtetega, olid sajad ja tuhanded inimesed — eraisikud ja sõjaväelased — kaugel sellest, et käsi tegevusetult rüppe lasta. Möödus vaevalt pool tundi, kui süttis valgus tervet kvartalit hõlmava, kogu maal tuntud Staraja väljaku kõigi majade akendes. Aovalguses särasid need

aknad kutsuvalt ja ärevalt. Näis, et see valgus ei levi mitte ainult üle Moskva, vaid tungib ääretu riigi kõige kaugematessegi nurkadesse. Staraja väljakule kihutasid piki inimtühje Moskva tänavaid kümned autod ning rivistusid puiestee malmaia äärde, autodest väljuvad inimesed kadusid aga kiirustades heledasti valgustatud paraaduste taha . . .

Autosid ja inimesi võis sel varajasel kellaajal näha liikumas ka Moskva ühes teises rajoonis — Frunze tänaval ja Gogoli puiesteel, kus asusid Riigikaitse Rahvakomissariaat, kindralstaap ja Punaarmee Poliitiline Peavalitsus . . .

Mööda Moskvat kihutasid mootorrataste ja autodega väliside kullerid, korjates Poliitbüroo liikmeilt, Keskkomitee sekretäridelt ja rahvakomissaridelt allkirju Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu otsuse projektile NSV Liidu Relvastatud Jõudude Ülemjuhatuse Peakorteri moodustamise kohta. Kindralstaabis püüti luua alalist sidet ringkonnastaapidega, mis nüüd olid muutunud rindevalitsusteks. See side oli uutes, sõjatingimustes esialgu veel nõrk . . .

Neil aastail ei olnud veel levinud elektroonika ja fotoelemendid. Kuid näis, et valgus partei Keskkomitee akendes Staraja väljakul Moskvas oli impulsiks, mis mõne minuti pärast pani tuledes särama kümned tuhanded aknad liiduvabariikide partei keskkomiteedes, oblasti-, krai- ja rajoonikomiteedes, staapides ning sõjakomissariaatides . . .

IX

Leningradis ei erinenud juuniõhtu päevast peaaegu mitte millegagi. Eriti laupäevaõhtu. Ja kuigi kell hakkas juba üksteist saama, oli 25. Oktoobri prospektil — endisel Nevskil — rahvarohke nagu keskpäeval. Tänavanurkadel müüdi lilli — sel aastal oli Leningradis üldse palju lilli. Kohviku «Nord» ees tunglesid noored. Restoranide «Jevropeiskaja» ja «Astoria» viimse võimaluseni täis saalides võtsid estraadidel kohad sisse džässorkestrid. Puhkepargi alleedel liikus aeglaselt jalutajate vool. Elamute pärani akendest kostis grammofonimängu ja naerupahvakuid.

Neeval sõideti muretult paatidega. Paistis, nagu ei mõtlekski keegi unerahule, nagu jätkuks lõputu ning rõõmus suvepäev.

Kuid südalinnast eemal, Smolnõis, kus asusid partei oblastikomitee ja linnakomitee, valitses sel hilisel tunnil hoopis teine õhkkond.

Smolnõi pargi suurest väravast, mille juurest algav puiestee otse Smolnõi peahooneni viis, sõitsid üksteise järel sisse autod: pikad ja madalad «Zis-101-d» ja kõrged, kirstu meenutavad «emkad». Väikesest kõrvalväravast sisenesid jalakäijad.

Juhuslikud möödujad, kes sel tunnil juhtusid Smolnõi läheduses olema, ei omistanud sellele liiklemisele erilist tähendust — kahel viimasel päeval oli siin olnud linnakomitee pleenum, sellest kirjutati ajalehtedes, seda aga, et pleenum juba hommikul lõppes, teadsid vaid vähesed.

Ja ainult väga piiratud ringkond nende inimeste hulgast, kes praegu autodega ja jalgsi mööda puiesteed Smolnõi poole liikusid, teadis, et kesköösl toimub linnakomitee sekretäri Vasnetsovi juures parteiaktiivi erakorraline nõupidamine.

Aktiiv kutsuti kokku ootamatult. Õhtupoolikul, kõigest paar-kolm tundi pärast linnakomitee pleenumi lõppemist, helisesid rajoonikomiteede sekretäride ja suuremate tehaste direktorite kabinettides ning parteikomiteedes telefonid.

Neile, kes kesköösl Smolnõisse pidid tulema, väljakutse põhjust ei öeldud.

Kuid major Zvjagintsevile oli see teada. Kell kümme oli polkovnik Koroljov ta uuesti enda juurde kutsunud ning teatavaks teinud sõjanõukogu liikme käsu minna kella kaheteistkümneks öösel Smolnõisse ning olla valmis vastama võimalikele küsimustele kindlustustööde kohta piiril, sest Zvjagintsev oli äsja sealt tulnud, insenerivalitsuse ülem viibis aga veel õppuste paigas.

Staabi «emka» tõi Zvjagintsevi otse Smolnõi ukse ette ja kell kolmveerand kaksteist astus ta juba, esitanud tunnimeestele kahel korral oma dokumendid, koos teiste kutsututega laiast trepist üles teisele korrusele ning läks linnakomitee sekretäri kabineti poole, mis asus pika koridori lõpus.

Kakskümmend minutit tagasi oli Zvjagintsev olnud

veel Uritski väljakul Leningradi sõjaväeringkonna staabis. Autoga mööda Nevskit Smolnõi poole kihutades oli ta läbi lahtise akna kuulnud kõnniteel liikuva inimvoolu muretut jutuvada.

Seepärast tunnetas ta Smolnõis eriti teravalt siin valitsevat pingelist ning ärevat õhkkonda.

Lõputuna näiva koridori seintel põlesid tuhmid lambid, oli vaikne, inimesed liikusid sõnagi lausumata ning hääletult: paks vaip neelas sammude kaja.

... Linnakomitee sekretäri heledasti valgustatud kabinetis olid aknad hoolikalt eesriietega kaetud.

Kui Zvjagintsev sisse astus, oli seal juba palju rahvast. Inimesed istusid seina äärde asetatud toolidel ning rohelise kaleviga kaetud pika laua ümber.

Linnakomitee sekretär Vasnetsov, keda Zvjagintsev hästi tundis piltide järgi — noor, pikka kasvu kõhn tumedapäine, pikerguse askeetliku näoga ja aukuvajunud silmade kohal rippuvate tihedate, nina juures peaaegu kokkukasvanud kulmudega mees, seisis kirjutuslaua taga, vaatas alatasa avaneva ukse poole ja kordas vaiksel häälel:

«Astuge sisse, seltsimehed, astuge sisse ...»

Zvjagintsev suundus seina ääres seisvate vabade toolide poole, käigu pealt selga tervituseks sirgu ajades, ja Vasnetsov noogutas talle ning ütles: «Võtke istet, seltsimehed, võtke istet ...»

Zvjagintsev istus ja hakkas ringi vaatama.

Mõningaid siinviibijaid oli ta kohanud isiklikult, teisi tundis ajalehtedes avaldatud fotode järgi. Sisse tuli polkovnik — linna õhukaitse ülem, tema kannul Kirovi tehase direktor, sellele järgnes SARK-i oblastivalitsuse ülem ... Kokkutulnuid kerge peanoogutusega tervitanud, astus kiirel sammul Vasnetsovi poole linna täitevkomitee esimees Popkov — värskelt aetud habemega laiaõlgne mees sõduripluusis. Siis avanes uks jälle ning sisse tuli pikk kõhn vurrudega vanamees vanamoelises mustas ülikonnas ja kitsa kootud kaelasidemega.

«See on ju Veera isa!» hüüatas Zvjagintsev endamisi ning pidi peaaegu juba püsti kargama ja talle vastu minema. «Kuidas siis tema siia sattus?»

Kuid samas leidis ta oma küsimusele ka vastuse. Ta teadis, et Veera isa on vana putiilovlane, kaadritööline, tema siinviibimine tähendas aga, et ta on ilmselt kas

tehase parteikomitee või koguni rajoonikomitee büroo liige.

See kõik vilksatas vaid korraks peast läbi, alles jäi aga ärev mõte: «Kus on Veera?»

Ta tahtis juba minna Ivan Maksimovitš Koroljovi juurde ja küsida, kas Veera on juba ära sõitnud või pole ta seda õnneks veel teha jõudnud, kuid vanamees, noogutanud Vasnetsovile tervituseks, suundus vastasseinas asuva toolirea poole, veidi õõtsutades oma pikki käsi.

... Kui kõik olid istet võtnud, haaras Vasnetsov laualt paberilehe ja ütles poole häälega:

«Linnakomitee büroo kutsus teid kokku, seltsimehed, et teha teile teatavaks Moskvast saabunud telegramm.»

Ta hakkas aeglaselt lugema, üksikuid lauseid rõhutades. Telegrammis oli öeldud, et 22. ja 23. juunil, see tähendab homme ja ülehomme, on võimalik Saksa fašistlike vägede ootamatu sissetung piiriäärsetesse sõjaväeringkondadesse, sealhulgas ka Leningradi sõjaväeringkonda. Sissetung võib alata provokatsioonidega. Käsk on endid mitte lasta kaasa kiskuda ükskõik millistest provokatsioonidest. Ringkonna vägedele on tehtud ülesandeks ööl vastu 22. juunit piiriäärsetes kindlustatud rajoonides salaja kohad sisse võtta, koidikul koondada aga väliaerodroomidele lennuvägi ning maskeerida see hoolikalt ...

Vasnetsov lõpetas lugemise, pani paberi lauale ning istus.

Saabus vaikus. Ka Vasnetsov vaikis, otsekui tahtes kokkutulnutele anda võimaluse olukorra hindamiseks, et nad täielikult mõistaksid ähvardava ohu suurust.

Vaikus vältas paar sekundit. Inimesed istusid noruspäi, keskendunult enda ette vahtides.

Ka Zvjagintsev vaikis, lugedes juba mitmendat korda üle oma märkmeid sõnavõtu tarbeks. Zvjagintsevile oli ülesandeks tehtud oma sõnavõtus piirduda kõige kasinama ülevaatega kindlustatud piirirajoonis tehtud inseneritöödest.

Järsku sundis kellegi vali hääl Zvjagintsevi kiiresti pead tõstma.

«Mis see siis on? Sõda või?»

Küsija oli Ivan Maksimovitš Koroljov. Ta istus, pik-

kade töömehekäte suured kämblad põlvedel ning keha veidi ette kallutatud.

«Ei tea,» vastas Vasnetsov viivitamatult. «Telegrammis on selgesti öeldud: on võimalikud provokatsioonid.» Vaikis siis hetke ja lisas juba vaiksema häälega: «Võib-olla, Ivan Maksimovitš, et see on ka sõda . . .»

Jälle saabus vaikus. Kuid vaikus ei kestnud kaua. Vasnetsov suunas pilgu Zvjagintsevile ja ütles:

«Seltsimehed, siin viibib major . . . seltsimees Zvjagintsev sõjaväeringkonna staabist. Te teate, et Soome piiril, kindlustatud rajoonides, tehakse meil suuri ning kiireid töid. Seltsimees Zvjagintsev saabus äsja piirilt, kus kontrollis nende tööde käiku. On ettepanek kuulata, kuidas arenevad asjad kaitseliini ehitamisel.»

Toas tõusis heakskiitev sumin, kõik tundsid vaikuse katkemisest kergendust.

Zvjagintsev tõusis püsti. Kõik vajalikud märkused olid tal juba eelnevalt kirja pandud ja praegu hoidis ta lahtist märkmikku enda ees, kavatsedes rääkima hakata.

Veel hetk tagasi oli Zvjagintsev täpselt teadnud, millest ta alustab ja millega lõpetab, praegu aga, kui kõik ootavalt tema poole vaatasid, ei saanud ta sõnagi suust.

Möödus veel mõni viiv ja Zvjagintsev nägi, et Vasnetsov vaatab talle mõninga arusaamatusega otsa, kergitades imestunult oma tihedaid kulme. Major mõistis, et peab otsekohe rääkima hakkama.

Ent vaikis sellest hoolimata . . .

Sõnavõtu plaan, mille Zvjagintsev ise ette oli valmistanud ja ülemustega kooskõlastanud, oli äärmiselt lühike ning selge. Ta pidi teatama, et piiril käib intensiivne ehitustöö, mis lõpetatakse ettenähtud ajal ja misjärel, nagu niisugustel puhkudel harilikult on kombeks öelda, lukustatakse piir lõplikult. Kuid praegu on tarvis see töö teha ettenähtust kiiremini. Ja et ringkonnas ei ole piisavalt ehitusinsenere, tuleks teatav hulk insenere reservist teenistusse kutsuda.

Lühidalt: Zvjagintsev pidi oma kõnega ütlema, et kuigi piiri tuleks veel paremini kindlustada, on lood seal siiski üldiselt head, ja kui vaenlane julgeb meile kallale tungida, saab ta hävitava vastulöögi.

Niisugune oli sõjaväelaste kõnede tavaline skeem,

kui esineti eraisikutest koosnevale auditooriumile, ja seda skeemi tuli silmas pidada ka Zvjagintsevil.

Veel paari minuti eest ei kutsunud seesugune seaduspärane sõnavõtt temas esile mingisugust kahtlust. Paljude aastatega oli Zvjagintsev harjunud, et vaatamata reaalsele olukorrale, millest sõjaväelased sageli isekeskis ja oma kinnistel nõupidamistel avameelselt rääkisid, võeti eraisikute ees esinedes aluseks alati muutumatu konspekt: on tingimata tarvis teritada valvsust, püssirohi tuleb kuiv hoida, vaenlase igale löögile vastame kolmekordselt ning peksame teda tema enda territooriumil.

Niisugune oli skeem ja oma mõtisklustest hoolimata oli Zvjagintsev seda loomulikuks ja endastmõistetavaks pidanud.

Kuid kõigest hoolimata mõistis ta järsku just sel hetkel, kui pidi selle skeemi järgi rääkima hakkama, et ei suuda praegu neid tavalisi sõnu kuuldavale tuua. Ei suuda seetõttu, et tunneb eriti teravalt: praegu seisab ta partei ees, teda vaatavad ärevuse ja ootusega sadade tuhandete kommunistide poolt valitud inimesed, ning iga katse nende eest tõelist olukorda varjata oleks ebaaus, kuritegelik.

Toas kostis juba imestunud sosinat. Kergitanud kulmud veel kõrgemale, vaatas Vasnetsov Zvjagintsevi nüüd juba varjamatu üllatuse ja rahulolematusega, kui see kõigile, aga eeskätt iseendale ootamatult ütles:

«Seltsimehed, tulin äsja piirilt. Olukord on äärmiselt tõsine . . .»

Silmapilkselt võttis uuesti maad vaikus. Kõigi pilgud olid pööratud Zvjagintsevile. Tähelepanelikult vaatas teda ka Vasnetsov, kuid praegu paistis tema pilgust juba ärevat ootust ja isegi umbusku.

Näis, et Zvjagintsev ei märganud kõike seda. Teda valdas samasuguне tunne nagu poolteist aastat tagasi, kui ta seisis Kremli saalis tribüünil ega mõtelnud millelegi — ei sellele, mis mulje tema sõnavõtt võib jätta, ei oma edaspidisele saatusele, olles momendil unustanud isegi asjaolu, et saalis viibib Stalin, ja rääkides erutatult ning kiiruga sellest, mis südamel pakitses ja mille ta iga hinna eest välja pidi ütlema.

Nõnda kõneles ta nüüd sellest, mida luurajalt Toivolt oli kuulnud, rääkis üksikasjaliselt, midagi varjamata,

siis jutustas kindlustussüsteemide valmidusemäärast ning lõpetas oletusega, et kui fašistid ka üksnes provokatsiooni kavatsevad, tuleb ikkagi kõigeks valmis olla.

Rääkimise lõpetas ta niisama ootamatult, kui oli alustanud, võttis istet ning libistas pilgu üle koosolijate. Kõik istusid liikumatult. Vaikuses oli kuulda, kuidas Vasnetsov tasa pliiatsiga vastu lauaklaasi koputab.

Zvjagintsev taipas, et oli midagi liigset öelnud. Kui tema kõne Vasnetsovi poolt etteloetud telegrammile just risti vastu ei käinud, siis vähemalt sinnapoole ta kiskus.

Zvjagintsevi kõrvus kõlasid veel sõnad, mida ta äsja ise oli lausunud, ja alles hetk hiljem jõudis nagu kaugusest temani Vasnetsovi hääl.

Linnakomitee sekretär ei kommenteerinud Zvjagintsevi sõnavõttu, nagu poleks seda olnudki. Ta ütles, et saabunud direktiivide kohaselt tuleb mõningad linnad ning sõjalised objektid pimendada ja seada sisse valvekorrad ning et siinviibivail kohaliku õhukaitse esindajail ning suuremate ettevõtete direktoreil tuleb ette kanda valmisolekust selle direktiivi täitmiseks.

«Ma mõistan,» jätkas Vasnetsov, «kuna antud nõupidamisest varem ei teatud, on teil tarvis mõtlemisaega. Seepärast kuulutan kümneks minutiks vaheaja.»

Ta istus, tõmbas enda ette mingid paberid, võttis plastmassist topsikust värvilise pliiatsi ja süvenes lugemisse.

Toas tõusis vaikne kõnesumin. Inimesed tõusid kohtadelt, kogunesid gruppidesse, mõned läksid koridori, käigu peal suitsu pannes.

Zvjagintsev vaatas segaduses ringi ning peatas siis pilgu Vasnetsovil. Tal tekkis soov astuda sekretäri juurde ja küsida temalt nagu muuseas: «Kas pakkusin üle?» Ta tahtis näha, millise mulje tema sõnavõtt oli jätnud.

Kuid Vasnetsov ei tõstnud pead. «Loomulikult teatab ta sellest ringkonna poliitvalitsusele,» mõtles Zvjagintsev meelekibedusega, «mul tuleb hakata seletuskirja kirjutama... Olgu peale!» ütles ta siis endamisi mingi hulljulge muretusega. «Ega ma kusagil turuplatsil räägikinud. Siin istuvad linnakomitee büroo liikmed, rajoonikomiteede sekretärid, suurte ettevõtete direktorid. Neile valetada ei tohi. Nemad peavad kõike teadma. Kõike.»

Ta lõi pea selga. Nähes, et Ivan Maksimovitš Koroljov astub ukse poole, tuli talle uuesti meelde Veera. Ta ruttas Koroljovile järele.

Koridoris puudutas ta Koroljovi kergelt õlast, ja kui see ümber pöördus, ütles:

«Tere, Ivan Maksimovitš, oleme ju tuttavad.»

«Tere, major,» vastas Koroljov talle terava pilguga otsa vaadates. «Mäletan. Paveli seltsimees. On ju nii?»

«Just, just,» kinnitas Zvjagintsev innukalt.

«Nii et siis sõda?» küsis Koroljov rangelt.

«Praegu on veel raske öelda,» vastas Zvjagintsev, kohmetudes tema rangelt nõudlikust toonist. «Võimalikud on provokatsioonid, kuid...»

«Mis te kõik kaagutate — provokatsioonid ja provokatsioonid!» katkestas teda Koroljov. «Mind huvitab asja sisu, mitte nimi.»

«Ma ei usu, et nad tõepoolest otsustasid...» algas Zvjagintsev ebalevalt, püüdes vähemalt nüüdki siluda omapäi peetud kõne tagajärgi, kuid Koroljov katkestas uuesti tema jutu.

«Sa ei usu!» kordas ta sõnu venitades. «Aga mida Hitler usub, kas sa seda tead? See on minule praegu tähtsam.»

Ta tegi liigutuse, nagu tahaks Zvjagintsevist lahti saada, võttis taskust suitsupaki ja pööras näo ära.

«Ivan Maksimovitš, tahaksin teilt küsida...» ütles Zvjagintsev ootamatu argusega.

Koroljov süütas keskendunult paberossi, Zvjagintsevi poole vaatamata.

«Tahaksin teilt küsida,» kordas Zvjagintsev, «Veera kohta... Kus ta on? Viimasel korral, kui me telefoni teel rääkisime, ütles ta, et sõidab ära...»

Koroljov keerutas kollaste sõrmede vahel põlenud tikku, torkas selle siis karpi tagasi ja pomises:

«Sõitis ära. Belokamenskisse. Tädi juurde.»

«Ma arvan, et ta tuleks kiiresti tagasi kutsuda. Loomulikult pole see põhi ja Belokamenskit ei ähvarda mingi oht, kuid...»

Nüüd suunas Koroljov oma terava pilgu jälle Zvjagintsevile.

«Ütled, et tuleks tagasi kutsuda?» kordas ta, haaras siis Zvjagintsevi portupeest kahe sõrmega kinni, tõmbas teda veidi enda poole ja küsis häält madaldades:

«Tähendab, tuleb sõda, major?»

«Kardan, et jah, Ivan Maksimovitš,» vastas Zvjagintsev vaevalt kuuldavalt.

«Nii, nii,» vangutas Koroljov pead. Võttis siis taskust kella, avas kaane ja ütles: «On aeg, kümme minutit on läbi.»

Sel hetkel avanes Vasnetsovi kabineti uks ja kellegi vali hääl hüüdis:

«Major Zvjagintsevi palutakse telefoni juurde!»

Zvjagintsev läks kiiresti kabinetti tagasi. Vasnetsov istus endiselt ja näis olevat pabereisse süvenenud. Ühe telefoni kuuldetoru oli hargilt ära võetud ja lebas laual.

Kui Zvjagintsev laua juurde jõudis, tegi Vasnetsov temale vaatamata peaga liigutuse telefoni suunas ning ütles:

«Staabist.»

Zvjagintsev tõstis toru kõrva juurde. Tundmatu hääl lausus:

«Major Zvjagintsev? Siin räägib korrapidaja. Staabiülem kutsub teid enda juurde. Auto sõitis teile juba järele.»

Zvjagintsev pidi juba küsima, kas on juhtunud midagi erakordset, kuid sai õigel ajal sõnal sabast ja päris ainult:

«Kas mind üksi?»

Tekkis lühike paus. Siis kostis korrapidaja hääl uuesti, kuid nüüd kõlas see madalamalt ja kuidagi ebalevalt:

«Ei . . . Üldine häire. Kolmekümne minuti pärast peate kohal olema.»

Zvjagintsev nihutas varruka üles ja vaatas kella.

See näitas esimest tundi üle südaöö. Oli alanud 1941. aasta 22. juuni.

X

Nõukogude saatkonnast hakati helistama juba hommikul. Prooviti läbi kõik teadaolevad telefonid — protokolliosakonda, poliitilisse departemangu ja ministri sekretariaati — ning nõuti, et Ribbentrop Nõukogude saadiku vastu võtaks. Vastused olid stereotüüpsed: härra ministrit pole kohal. Ta on linnast välja sõitnud

ning millal tagasi tuleb, ei tea. Mõne aja pärast helises ministeeriumis uuesti telefon . . . Ja nii iga poole tunni möödudes. Telefonihelina järgi võis kella kontrollida.

Hitleri korraldust täites ei näidanud Ribbentrop end oma ministeeriumis Wilhelmstrassel kogu laupäeva, kartes, et mõni ametnik võib teda näha ning venelastele vastata, et minister on oma kabinetis.

Ribbentrop teadis, miks Nõukogude saadik temalt nii tungivalt audientsi palub. Viimastel päevadel olid saatkonna esindajad mitu korda välisministeeriumis käinud, nõudes, et Saksa valitsusele tehtaks teatavaks Nõukogude pretensioonid: Saksa lennukid rikuvad süstemaatiliselt piiri. Seekord kavatses saatkond pretensioonid esitada ilmselt otse ministrile.

Kuid niisugune kohtumine ei sobinud Ribbentropi plaani, sest ta valmistus pingeliselt hoopis teistsuguseks kohtumiseks Nõukogude Liidu esindajaga — 22. juuni hommikul kell kolm. Just sel kellaajal, tund aega pärast Saksa vägede kallaletungi Nõukogude Liidule, pidi tema, Ribbentrop, kutsuma välja Nõukogude saadiku ning sellele teatavaks tegema, et tema riigiga on alanud sõda.

Ribbentroppi valdasid sel laupäeval tormilised ja vasturääkivad tunded. Ta oli rõõmsalt erutatud, kuid samal ajal näris teda alateadlikult mingi mure, isegi hirm.

Sel tundel ei olnud midagi ühist sellega, mida tavaliselt nimetatakse südametunnistusepiinaks. Ribbentrop vihkas isegi mõistet «südametunnistus» kui haledat liberaalset kristlik-semiitlikku väljamõeldist, omamoodi kammitsat, mis aheldab tõelise natsionaalsotsialisti mõistust ja tegusid.

Niiviisi moraaliküsimustesse suhtuda ei olnud Ribbentropil sugugi raske, sest ta oli julm inimene, pealegi veel kaval ning võimuahne karjerist.

Enamik aktiivseid natsionaalsotsialiste olid just niisugused. Kuid kaugeltki mitte kõik polnud sellele lisaks veel ka argpüksid. Ribbentrop aga oli argpüks. Tema teadvuses hingitses alati kättemaksukartus. Ta tuletas meelde inimest, kes on roninud väga kõrgele ning sealt aeg-ajalt alla kuristikku vaadates kujutleb väriseva südamega kogu võimaliku kukkumise õudust. Tihtipeale õnnestus Ribbentropil seda tunnet niipalju maha suruda,

et unustas selle vahetevahel hoopis. Kuid siis tuletas see ennast jälle meelde ja hirm ängistas südant.

See, et just temalt tuleb Nõukogude saadikule ajalooline avaldus teha, täitis Ribbentropi hinge auahne uhkusega. Kui tänaseni võib veel olla teatavaid kahtlusi, kas ta ikka läheb maailma ajalukku või jääb igaveseks oma füüreri määratu suure ning sünge varju hämarusse, siis homse päeva koidikul kaovad viimasedki kahtlusekübemed. Sellele mõtlemine valmistas Ribbentropile äärmist naudingut. Daami buduaari meenutavas magamistoas hiiglasliku peegli ees seistes kordas ta mõttes sõnu, mis juba homme õhtul on kõrvuti tema näopildiga ära trükitud kogu maailma ajalehtedes.

Seda oli nii mõnus nautida juba ette. Et oma tunnetele erilist teravust anda, hakkas Ribbentrop mälus taastama kõige alandavamaid episoode Moskvas viibimise päevilt, kui ta Molotoviga kohtumas oli käinud. Kuidas ta seekord piinles ning kannatas, et ei saanud, ei tohtinud öelda sellele näpitsprillidega mehele, milline tulevik ootab tema juba hukkumisele määratud riiki, kuulutada talle välja surmaotsus!

Ribbentrop vihkas seda maad — tema ääretuid avarusi, mille pindala ületas Saksamaa kümnekordselt, tema salapäraseid põlismetsi, inimesi, kes olid veendunud oma jõus ja kellele ta oli pidanud lipitsevalt naeratama oma visiidi ajal Moskvasse . . .

Ja see, et nüüd just tema, Ribbentrop, pidi korda saatma ajaloolise tähtsusega akti — kuulutama Nõukogude saadikule, et sõda on juba alanud ja pole jõudu, mis Saksa vägede laviini peatada suudaks —, tegi teda eriti õnnelikuks. Ta maigutas eelnevalt suud, mõeldes osale, mida tal ajaloo näitelaval mängida tuli.

Kuid ikkagi . . . selle rõõmu, uhkuse ja kahjurõõmu kõrval tundis ta ühtlasi midagi hoopis muud: hirmu.

Hirmu ei tundnud mitte ainult Ribbentrop. Paljudel natslikku ladvikusse kuuluvail inimestel oli kartus tuleviku ees. Nii nagu Ribbentrop surusid nemadki selle tunde sügavale hingesoppi, püüdsid seda lämmatada mälestustega varasematest võitudest, mõtetega Saksa armee võitmatusest ning Saksamaa ajaloolisest missioonist. Kuid jäädavalt ei kadunud hirm nende teadvusest kunagi. See oli hiiglapanuse teinud hasartmängija hirm. Ja kuigi mängur teab, et tema kaardid on võltsitud,

ning on seetõttu oma võidus kindel, kardab ta ikkagi ebaõnne.

Kardab sellepärast, et panus on liiga suur, et kaalul ei ole mitte ainult mänguri kogu varandus, vaid isegi tema elu. Kaardid võivad ju ikkagi alt vedada, alati on olemas minimaalnegi kaotusevõimalus ja kord saabub vältimatult tasumistund.

Just nimelt see hirm, esialgu küll alles ähmane ja seletamatu, segaski Ribbentropil praegu lõpuni nautimast seda osa, mis tal ees seisis. Ta püüdis seda hirmu tõrjuda, korrates ikka ja jälle füüreri sõnu, et Venemaaga klaaritakse arved mõne nädala jooksul, manas silme ette Varssavi varemed, marssivaid Saksa sõdureid täis Austria, Tšehhoslovakkia ja Belgia linnad, tohutu haakristilipu Eiffeli tornis . . . Kuid pitsitav ängistustunne ei kadunud.

Ribbentrop helistas ministeeriumi. Sekretär kandis ette, et Nõukogude saatkonnast nõutakse kangekaelselt kohtumist härra ministriga . . .

Ribbentrop kordas endist instruktsiooni: teda pole linnas. Tema asukoht on teadmata. Juhtivatel töötajatel ja tõlkidel pärast tööpäeva lõppu oma kohtadele jääda. Keegi ei tohi hetkekski majast lahkuda. Kõik laupäevaõhtused väljasõidud tuleb ära jätta. Kogu õhtu kõigil kohal olla. Kui tarvis, kogu öö . . .

Toru hargile pannud, vajus ta jälle mõttesse. Ta püüdis endale ette kujutada Berliini homset tänavapilti: lehepoiste hüüdeid, juubeldavat rahvahulka. Nõukogude saatkonna hoonet Unter den Lindenil — esimest vallutatud Nõukogude territooriumi . . .

Umbes kella kolme paiku hommikul helises Nõukogude saatkonnas telefon. Välisministeeriumi ametnik palus kuivalt ning napisõnaliselt saadikule edasi öelda, et härra Ribbentrop palub teda kiiresti enda juurde.

. . . Ribbentrop oli aga samal ajal oma kabinetis mitu korda läbi mänginud osa, milleś tal sel määratud tunnil esineda tuli. Ta istus suursugusena ja süngena laua taha. Tõusis aeglaselt, kahe käega oma kirjutuslaua poleeritud pinnale toetudes püsti, kujutledes endale, kuidas avatud uksest astub sisse Nõukogude saadik. Noogutas ülbelt, kätt ulatamata, pakkus saadikule istet ja laskus siis ise esimesena tugitooli. Ikka ja jälle kordas ta sõnu, mida pidi saadikule lausuma. Ja lõpuks tõusis uuesti, et

juba kõigi reeglite kohaselt anda Nõukogude esindajale üle ametlik memorandum — selle dokumendi koopia, mille Schullenburg samal hetkel Moskvas Molotovile annab.

Niisiis, kõik näis olevat õigel ajal läbi mõeldud ning läbi proovitud ja Ribbentropil polnud mingit alust kahelda eelseisva tseremoonia õnnestumises. Osa, milleks ta eilsest õhtust saadik — ei, kõigi viimaste aastate jooksul! — oli valmistunud, mängib ta maha hiilgavalt. Kui aga suure kappkella osutid kolmele lähenema hakkasid, tuli Ribbentropile sellele vaatamata jälle peale see tülgastav ning südant läikima ajav tunne, mida nimetatakse hirmuks.

Ei, ta ei kartnud, et võib takerduda või verest välja minna ja tseremoonia nurja ajada. Ta kartis muud. On ju nimelt tema ja ei keegi teine see inimene, kes Venemaale formaalselt sõja kuulutab! Ja seda ei unusta maailm enam kunagi. Mitte kunagi ning mitte mingil tingimusel ei õnnestu temal, Ribbentropil, seda fakti ümber lükata . . .

Kõik viimased kuud oli ta kannatamatult oodanud seda ajaloolist hetke, palavalt toetanud kõiki füüreri plaane, mis puudutasid eelseisvat sõda Venemaaga. Ja isegi praegu, kui oleks olnud võimalik siin kabinetivaikuses igasuguste tunnistajate juuresolekuta vajutada nupule ning lasta õhku kogu see maa koos tema inimeste, linnade ja küladega, oleks Ribbentrop seda kõhklemata suurima rõõmuga teinud, tundmata seejuures midagi, mis kaudseltki meenutaks südametunnistusepiina.

Südametunnistusepiina ei tundnud Ribbentrop praegugi. Kuid hirm, alateadlik kartus, et kunagi võib kätte jõuda hoopis teine tund ja tuleb oma tegudest aru anda, valdas teda üha rohkem ja rohkem.

Möödub aastaid ja tõlk Schmidt, kes viimastel minutitel enne Nõukogude saadiku ilmumist Ribbentropiga koos olles teda tähelepanelikult jälgis, kirjutab, et ta polnud kunagi varem näinud oma šeffi lõksu langenud metslooma kombel nii ärritatuna mööda oma suurt kabinetti edasi-tagasi jooksmas . . .

Õise väljakutse põhjusi hingestki aimamata, olles kindlalt veendunud, et see on tema enda pealekäimise resultaat, ilmus Nõukogude saadik Ribbentropi kabinetti täpselt kell kolm ja kolmkümmend minutit.

Teretades ulatas ta laua tagant püsti tõusvale ministrile käe. Sellist võimalust ei olnud Ribbentrop ette näinud ning tegi paar kõhklevat ja närvilist liigutust, enne kui otsustas vahetada saadikuga kerge käepigistuse. Siis nõogutas ta majesteetlikult peaga, pakkudes saadikule istet, ja istus esimesena tugitooli. Kuigi Ribbentrop oli mitu korda kõik, mis nüüd toimuma pidi, läbi mänginud, valdas teda nii suur erutus, et ei saanud tükk aega sõnagi suust.

Saadik sai Ribbentropi vaikimisest omamoodi aru. Ta mõtles, et minister lihtsalt ootab, kuni ta põhjendab oma tungivat soovi kokku saada, ning hakkas esimesena rääkima.

Ta teatas, et on terve rida küsimusi, mis vajavad viivitamatult selgitamist, ja Nõukogude valitsus nõuab, et . . .

Sel hetkel katkestas Ribbentrop saadiku jutu. Ta ütles valjusti, koguni kriiskavalt, otsekui tahaks lämmatada oma sisehäält, et kõigel, millest saadik nüüd kavatseb rääkida, ei ole praegu enam mingit tähtsust. Jutt on hoopis muust . . . Ja laual olevaid esemeid närviliselt ühest kohast teise ümber tõstes paiskas ta saadikule kaela sõnavalingu . . .

Ta karjus ootamatusest ja hämmastusest tummaks jäänud saadikule, et Nõukogude Liidu salakavalad plaanid on Saksamaale selgeks saanud, et füürerile on usaldusväärsetest allikatest teada Venemaa valmistumine kallaletungiks Saksamaale ja ta on olnud sunnitud tarvitusele võtma vastuabinõud . . . Seejärel tõmbas Ribbentrop hinge tagasi, tegi väikese pausi ja kuulutas siis pidulikult: pool tundi tagasi alustasid Saksa väed Nõukogude Liidu piiride ründamist . . .

Ainuüksi juba sellest faktist, et sõda alustati põhjuseta ja hoiatuseta, piisas, et saadikut keeletuks teha.

Kuid Ribbentropi sõnades peituv alatu ja võigas vale «salakavalatest plaanidest» ja «vastuabinõudest», vale, millele isegi ei püütud tõevarjundit anda, hämmastas saadikut veel enam.

Lõpuks jäi Ribbentrop vait, tõusis püsti, võttis laualt

juba varem valmistrükitud memorandumi ja ulatas selle teatraalse žestiga saadikule.

Ka saadik tõusis püsti, murdis paberi neljaks ja pistis lugemata kuuetaskusse.

Mõni hetk valitses kabinetis vaikus. Oli kuulda, kui raskelt Ribbentrop hingas. Tema ninaotsas rippus suur higipisar.

Lõpuks avaldas endast võitu saanud saadik jahedalt ja väliselt rahulikuna kahetsust asjade käigu üle ning lisas, et vastutus selle eest langeb täielikult Saksamaale. «Milline alatu agressioon! Seda te veel kahetsete . . .» ütles saadik. Viimased sõnad lausus ta Ribbentropile otse silma vaadates. Noogutas siis vaevalt pead, pöördus ümber ja suundus aeglaselt ukse poole.

Just need saadiku viimased sõnad kutsusid Ribbentropis uuesti esile selle tuttava tunde, millega ta nii kaua ja tulemusteta võidelnud oli. Ta kehitas närviliselt õlgu — just nagu Hitler. Tõlgile täiesti ootamatult tuli ta peaaegu joostes laua tagant välja, jõudis saadikule poolel teel järele ning hakkas tema kõrval käima, aeg-ajalt tema kuuevarrukat puudutades. Ta tahtis ilmselt midagi öelda, kuid ei leidnud sõnu.

Nõnda läksid nad ukseni — saadik ning vahel temast maha jääv, ent siis jälle temaga sammu pidav Ribbentrop.

Ja juba päris ukse juures haaras Ribbentrop järsku saadikul uuesti varrukast kinni ning pomises vaevumõistetavalt ja kiirustades:

«Teatage sinna . . . Moskvasse . . . Ma . . . ei tahtnud seda . . . ma . . . püüdsin füürerit veenda vastupidises. Kuid . . .»

Viimased sõnad ütles ta tühjusesse, sest saadik oli koos oma tõlgiga tagasi vaatamata ning sammu aeglustamata juba kabinetist väljunud.

Ribbentrop tammus lävel nõutult jalalt jalale, pöördus siis ümber ja läks tagasi oma laua juurde. Teel vaatas ta kella. Oli kahekümne minuti pärast neli. Sõja algusest oli möödunud juba tund ja nelikümmend minutit ja maailmas polnud jõudu, mis oleks suutnud sõjamasinat peatada.

. . . Ribbentrop heitis pilgu ikka veel vaikides seina ääres seisvale Schmidtile ja ütles muigega:

«Liisk on langenud!»

Ta ootas, et tõlk midagi vastab, kuid see vaikis.

«Oelge, et kümne minuti pärast koguneksid minu juurde kõik ministeeriumi juhtivad töötajad,» andis Ribbentrop ärritatult käsu, ja kui Schmidt, kuulekalt kummardunud, ukse poole suundus, hüüdis talle järele: «Ei, kahekümne minuti pärast!»

. . . Neid kahtkümmend minutit oli talle tarvis, et end kokku võtta ja rahuneda. Nii otsib mõrtsukas pärast seda, kui on ohvrile noa selga torganud, vaikset ja varjulist kohta, et hinge tagasi tõmmata, käed verest puhtaks pesta ja veenduda, et teda ei ähvarda oht.

Ribbentrop avas ühe lauasahtli ja võttis sealt väikese, ovaalses hõberaamis peeglikese. See peeglike oli tal alati käepärast, et vaadata, kas ta on täiesti korras. Ribbentrop oli toores ja pealetükkiv, kuid ühtlasi ka edev, ta pidas ennast üheks Saksamaa ilusamaks meheks. Riiulid tema vannitoas olid otsast otsani täis lõhnaõlipudeleid, odekolonnisifoone ja kreemipurke. Ta jälgis alati hoolikalt, et juukselahk tema paksult võitud pealael oleks sirge, näonahk aga puhas ja õrn.

Seekord peeglisse vaadates nägi Ribbentrop, et nägu oli kaetud higipisaratega, niisked juuksed aga laubale kleepunud. Ta pistis peegli kiiresti sahtlisse tagasi. Siis läks ta kabineti kõrvale puhketuppa ning hakkas end kähku korda seadma.

Kui Ribbentrop uuesti kabinetti ilmus, oli nõupidamiseks määratud kellaajani jäänud veel kümme minutit.

Ta kustutas elektri ning tõmbas kardinad eest. Väljas oli juba hommik. Ta avas akna. Mõni hetk tunnistas ta tühja tänavat terasel pilgul. «Noh, loomulikult,» mõtles ta, «inimesed ei tea veel midagi. Teadaandeni raadios ja hommikuste lehtede ilmumiseni on jäänud veel kaks tundi . . .»

Päevavalgus rahustas Ribbentroppi. Hommik oli vaikne, pilvitu ja päikesepaisteline. Ängistav hirm hakkas mööda minema. Ta astus teise akna juurde, kust avanes vaade parki. See oli ajalooline park, nagu muide see hoonegi Wilhelmstrassel, — kunagi oli see kuulunud presidendile. Kunagi oli selles pargis kõndinud vürst Bismarck, mõtiskledes Saksamaa saatuse üle. See mees oli Saksamaa-Venemaa liitu oma välispoliitika hiigelsaavutuseks pidanud . . . Ribbentropile meenus, kuidas ta peaaegu kaks aastat tagasi, informeerides

oma lähemaid kaastöötajaid äsja sõlmitud Saksa-Nõukogude paktist, oli sessamas kabinetis Bismarckile vihjanud. Siis oli ta sama akna juures seisnud, laia liigutusega oma käe pargi poole sirutanud ja ütelnud: «Kui selle pargi kadunud peremees meid praegu kuuleks, kiidaks ta meid.» Tolles kõnes oli veel mitu korda Bismarckile vihjanud... «Lollus!» katkestas Ribbentrop järsku oma mõtted ja astus akna juurest eemale. «Praegu pole üheksateistkümnes sajand. Bolševistlikul Venemaal pole midagi ühist tolleaegse tsaaririigiga. Füürer aga on Bismarckist suurem. Suurem, suurem!»

Talle meeldis endamisi neid sõnu korrata. Ja mitte ainult sellepärast, et need teda rahustasid ja tugevdasid usku vastalanud sõjakäigu edukusse. Oli veel teinegi põhjus. Iga kord, kui Ribbentrop oma kujutluses esile manas Bismarcki, tundis ta läbisegi vaimustust ning meelehärmi. Ta oli uhke, et juhib Saksamaa välispoliitikat, mis kunagi oli olnud just «raudse kantsleri» pärisosa. Samal ajal aga tundis Ribbentrop, et see ülbe ja võimuahne aristokraat ning ennasttäis snoob ei oleks teda, Ribbentroppi, meest ilma suure mineviku ja sugupuuta, oma kabineti lävelegi lasknud.

...Möödusid veel mõned minutid ja Ribbentropi tuju läks märksa paremaks. Ei, tal polnud mingit põhjust muretseda. Saksa sõjavägi on võitmatu. Ja võitjate üle ei mõisteta kohut. Nad on ise kohtumõistjad...

Nõnda saavutas Ribbentrop lõpuks jälle enesevalitsemise, täpselt nagu mõrvar, kes esimestel sekunditel pärast kuriteo sooritamist väriseb ainuüksi mõttest, et teda võidi märgata, hiljem aga, veendunud, et on väljaspool hädaohtu, rahuneb täiesti.

Kui väljakutsutud ametnikud kabinetti hakkasid kogunema, leidsid nad eest endise, neile nii tuntud Ribbentropi — lakutud, enesekindla ning kõrgi...

Pikkamisi ja pidulikult teatas ta kokkutulnuile, et on alanud sõda Venemaa vastu. Edasi lisas ta juba saladuslikult, häält madaldades, et füürer on saanud teateid, kuidas Stalin tegi kohutavaid jõupingutusi Punaarmee võimsuse tugevdamiseks, et parajal hetkel Saksamaale kallale tungida. Kuid füürer nägi vaenlase sepitsused läbi ning ennetas neid. Ta ei võinud lubada, et Saksamaa heaolu ripuks juuksekarva otsas. Ta andis ise esimese hoobi. Nüüd ei sõltu meie tagala julgeolek enam Stalini tujudest. Meie tulevik on meie endi kätes. Heil Hitler!

Ta lubas armulikult esitada endale küsimusi. Temalt päriti, kui kaua sõda võib kesta, Ribbentrop vastas lühidalt ja täpselt: maksimaalselt kaheksa nädalat. Kas mitte rohkem? Ei mingil juhul! Nii ütles füürer! Nii et ikkagi sõda kahel rindel? Tühiasi! Kaks kuud võime vajaduse korral ka kahel rindel sõdida. Tähendab, meie välispoliitika on täielikult muutunud?

Selle, viimase küsimuse esitas keegi Richter, üks ministeeriumi vanemaid ametnikke, üks väheseid, kes pärast Neurathi tagandamist ning sellele järgnenud puhastustööd alles oli jäänud. Tookord halastati Richterile. Mitte aga kaastundest. See vanamehenäss, kes ministeeriumis oli teeninud peaaegu nelikümmend aastat, oli Saksamaa välispoliitika elav entsüklopeedia. Tema mällu olid talletatud faktid ja sündmused, mida polnud võimalik taastada mingite arhiividokumentide järgi. Teda peeti kasulikuks.

Kuid nüüd, kuulnud Richteri küsimust, vaatas Ribbentrop talle varjamatu vihaga otsa. Kahtlemata oli vanamehe mehhaaniline mälu sõna-sõnalt fikseerinud kõik, mis tema, Ribbentrop, oli sel mälestusväärsel päeval kolmekümne üheksanda aasta augustis, Saksa-Nõukogude pakti sõlmimise puhul ütelnud. Need sõnad kõlasid nii: «Meie leping Venemaaga annab võimaluse mitte muretseda Saksamaa tagala pärast ja likvideerib kahel rindel peetava sõja ohu, mis meie maa kord juba katastroofini viis. Pean sõlmitud lepingut oma välispoliitika suurimaks saavutuseks.»

Jah, just nimelt nõnda oli Ribbentrop ütelnud kahe aasta eest... Mida tahab öelda see Neurathi tallalakkuja, kelle pehmenenud aju on vanamoelise liberaalse diplomaatia võrkudesse mässitud? Kas mitte seda, et kehtivate rahvusvaheliste diplomaatiliste traditsioonide järgi peaks tema, Ribbentrop, antud situatsioonis erru minema?

Ta vastas Richteri küsimusele lühidalt ja õelalt, et Saksamaa tulevik on füüreri kätes. Nendega, kes selles kahtlevad, õiendame arved raudse rusikaga.

See oli kõik. Ribbentrop lõpetas nõupidamise. Kui kõik laiali olid läinud, kutsus ta välja ministeeriumi

isikulise koosseisuga tegeleva osakonna ülema ja ütles talle, et uue, otsustava sõja tingimustes on vaja maksimaalset valvsust. Kõik, kelle suhtes tekib vähimgi kahtlus lojaalsuses füüreri ja Suur-Saksamaaga, tuleb viivitamatult minema peksta. Näiteks see Richter... Ei, ei, mitte mingisugust pensioni. Saksamaa ei või lubada, et riigi raha korstnasse lastakse, samal ajal kui iga mark kulub ära sõjakulude katteks. See oleks sama mis reetmine...

Pärast kella kaheksat lahkus Ribbentrop ministeeriumist. Ta andis autojuhile korralduse sõita pikkamisi mööda Berliini tänavaid. Oli ju möödunud üle kahe tunni ajast, mil raadio kaudu teatati saksa rahvale kõige suuremast sündmusest Saksamaa ajaloos...

Kuigi tema kõrvu kandusid lehepoiste hüüded: «Sõda Venemaaga!», «Füürer astus otsustava sammu!», ei märganud ta Berliini tänavail elevust ega juubeldamist. Isegi vastupidi: oli tunda kuidagi rõhutud meeleolu. Inimesed olid tavalisest palju vaiksemad ja liikusid, pead norus. Ribbentrop laskis aknaklaasi alla ja nihutas end istme servale, nii et möödujad võisid teda näha ning ära tunda. Tänavanurkadel seisvad rünnakrühmlased tervitasid teda. Vaevalt jalgadel püsiv, paksult värvitud mitte enam noor naine — ilmselt vintis prostituut — tervitas samuti, kuigi see sarnanes rohkem õhusuudlusega, ning kriiskas valjusti: «Heil Hitler!» Kuid tavalised jalakäijad, töölised ja teenistujad, kes sel kellaajal tehastesse ruttasid, ei pööranud suurele mustale limusiinile ja Ribbentropile mingit tähelepanu.

Talle meenus 1939. aasta augustipäev, millal raadio teatas Saksa-Nõukogude pakti sõlmimisest. Gestaapo ettekannetest ja nuhkide raportitest võis teha järelduse, et rahvas hingas kergendatult. Ka edaspidi võis nendest ettekannetest välja lugeda ühtesid ja samu mõtteid: «Füürer tegi õigesti, sõlmides Moskvaga lepingu. Ja milleks on meil tarvis Nõukogude Liiduga sõdida? Kas pole palju parem saada lepingu alusel neilt toiduaineid, andes vastu tööpinke ja masinaid? Ehk läheb nüüd elugi kergemaks...»

«Pole viga,» mõtles Ribbentrop, «küllap varsti muutub kõik! Küll need meie sakslased varsti juubeldama hakkavad, kui vaid Idarindelt esimesed võidusõnumid

koos Venemaa või- ja singikoormatega Saksamaale jõuavad...»

Ta käskis autojuhil sõita mööda Unter den Lindenit. Kui auto Nõukogude saatkonnale lähenes, tõstis Ribbentrop aknaklaasi üles ja nihutas end istmel tahapoole. Pigistas siis järsku käed rusikasse. Nõukogude saatkonna hoone kohal lehvis punane lipp.

«Milline julgustus!» pomises Ribbentrop. «Milline enesekindlus! See on ju väljakutse! Niisugusel hetkel!...» Õela kahjurõõmuga nägi ta siis, et saatkonna aknad on hoolikalt eesriietega kaetud, maja aga politseinikkudest ümber piiratud. Vastasmaja ees seisid mõned SS-lased, toetanud mootorrattad vastu seina... «Kahju, et füürer seda ei näe,» mõtles Ribbentrop. «Miniatuurne Nõukogude Liit, relvastatud sakslaste poolt sisse piiratud. Sümboolne...»

Jah, seda Hitler ei näinud, olgugi et pilt oleks teda tingimata rõõmustanud. Ta oli sel ajal Berliinist kaugel. Üldse viibis Hitler viimasel ajal nii pealinnas kui ka oma armsas Berghofis ainult juhuslikult ja väga lühikest aega. Kui tungiti Poolasse, oli tema peakorter eirongis. Veidi hiljem kolis ta üle Poola ühe väikese kuurordilinna hotelli.

Lääne sõjakäigu algul viis ta peakorteri punkrisse Bad Nauheimi ligidal, hiljem seadis end aga sisse Ida-Preisimaal Rastenburgi lähistel.

Sellele peakorterile pani Hitler nimeks «Hundikoobas»... Hunt oli füürerile üldse väga sümpaatne loom. Tema lambakoer Blondi ei erinenud hundist mitte millegi poolest. Mõnikord müstiliste mõtiskluste ajal kujutas Hitler ka ennast vaimusilmas ette hundina — tugeva, metsiku, salakavala, alati näljase ja saaki otsiva loomana, süngete laante elanikuna...

Selles «Hundikoopas», kõigi moodsate sidevahenditega sisustatud maa-aluses varjendis, millel tegelikult polnud koopaga midagi ühist, sai Hitler omal ajal ka sõnumi Prantsusmaa langemisest. Siinsamas tegi Hitler sel puhul paar tantsusammu, mis filmioperaatoreil lindile õnnestus jäädvustada ning mida hiljem näidati kogu maailma kinoekraanidel.

...Sel ajal kui Ribbentrop nagu «lõksu langenud

metsloom» mööda oma ministrikabinetti tuiskas, oli Hitler andnud juba kõik korraldused eelseisvaks pealetungiks, kogu Saksa-Nõukogude piiri ulatuses. Ta oli äsja lõpetanud viimased läbirääkimised kindralitega, kes seisid põhiliste armeegruppide «Nord», «Mitte» ja «Süd» eesotsas, istus nüüd oma koopas, mis oli igast küljest piiratud põlismetsaga, ja dikteeris kirja Mussolinile.

Seda polnud Hitleril sugugi kerge teha. Elukutselise petisena, kes erines tavalistest petistest põhiliselt selle poolest, et tema vale oli alati kolossaalne, ei usaldanud Hitler täielikult mitte kedagi, isegi mitte Mussolinit.

Seepärast oli Hitler oma tähtsaima liitlase eest viimase hetkeni varjanud Nõukogude Liidule kallaletungi kuupäeva ning hakkas Itaalia ducele, keda ta korduvalt paljude kuuldes oma õpetajaks ja truuks sõbraks oli nimetanud, kirja dikteerima alles kahekümne esimese juuni hilisõhtul kell üksteist.

See oli huvitav dokument, mis heitis valgust ühele Hitleri iseloomujoonele. Kirja lehekülgedelt vaatas vastu mitte lihtsalt petis, vaid hingestatud valetaja. Võis näida, et mis mõte oli Hitleril petta Mussolinit, meest, kes tundis hästi füüreri tõelisi kavatsusi ning tema tegevuse ajendeid. Itaalia diktaator ei olnud Saksa diktaatorist sugugi vähem verejanuline ja võimuahne. Ducel olid lihtsalt piiratumad võimalused kui füüreril. Aeg-ajalt tekkisid nende vahel teatavad vastuolud, mis kahe kiskja suhetes on möödapääsmatud. Kuid Hitleri põhilisi plaane — loomulikult kuulus nende hulka ka kallaletung Nõukogude Liidule — Mussolini teadis ning toetas.

Sellele vaatamata ei teinud Hitler, kes ka seekord oli veendunud oma võimes petta maailma avalikkust, erandit isegi Mussolinile, kuigi selleks polnud mingit vajadust. Võib-olla kartis ta siiski ajaloo kohtumõistmist ja püüdis nüüd puru silma ajada mitte ainult oma kaasaegsetele, vaid ka järeltulevatele põlvedele?

Hitler kõndis oma mitmetoalise maa-aluse staabi avaras kabinetis edasi-tagasi ja dikteeris:

«Duce! Kirjutan Teile hetkel, millal kuid kestnud piinavad mõtisklused ja närvipinge lõppesid otsusega, mis on kunagi minu poolt vastuvõetute hulgas üks suurimaid . . .»

Ta põhjendas pikalt ning suuresõnaliselt, miks pidi niisuguse otsuse tegema. Oh ei, mitte julmus, mitte maailma valitsemise kihk polnud tema tegevuse ajendiks, vaid sündmuste halastamatu loogika. Nüüd, millal Prantsusmaa on põrmu surutud, Inglismaa aga viskleb surmaagoonias, sõltub viimase vastupanu Venemaast, kelle abile ta salaja loodab. Venemaaga on seotud Inglismaa kõik lootused. Venemaa alistamine tähendab ühtlasi Inglismaa langemist. Kuni eksisteerib Venemaa, paneb ka Inglismaa vastu . . . «Inglased on alati tahtnud, et sõda algaks just nimelt seal, Idas,» dikteeris Hitler edasi, «kuid varem oleks see vastanud nende huvidele. Nüüd aga tähendab see sõda neile peatset hukku . . .»

Hitler kurtis Mussolinile, et tal pole seni olnud võimalust koguda ühtekokku kõiki oma jõudusid, et Inglismaale otsustav löök anda, sest ta on pidanud põhilise osa maa- ning lennuväest hoidma idapiiril. Nüüd aga, niipea kui Venemaaga saavad arved klaaritud . . .

Seejärel hakkas Hitler tegema plaane seoses Venemaa peatse purustamisega. Prantsusmaa tulevikuga ning Põhja-Aafrika, Hispaania ja Egiptuse saatusega . . . Ühe järsku pähe tulnud mõtte järel tegi ta pausi. See mõte oli seotud Mussolini võimaliku reageerimisega sellele kirjale. Siis dikteeris ta aga kiiresti edasi:

«Tulles tagasi sõja juurde Venemaaga, tahan öelda, et selle kampaania võtame endi kanda ning Teil pole tarvis meie Idarindele Itaalia vägesid saata . . .»

Siis tegi Hitler uuesti pausi. Ta kujutles Mussolinit seda kirja lugemas. Vaevalt need viimased read talle meeldivad. Mis siis ikka, igaühele oma! Venemaa piruka sööb Saksamaa ise. Mis aga puudutab ducet . . .

«. . . mis aga puudutab Itaaliat,» jätkas Hitler dikteerimist, «siis saaksite osutada meile suurt abi, tugevdades oma vägesid Põhja-Aafrikas ning lõpetades ettevalmistused sõjakäiguks Prantsusmaale, kui Vichy valitsus ei pea kinni lepingust või juhul, kui seal tekivad mingid rahutused . . .»

Ta muigas, mõeldes, et see pole halb sööt uusi territooriume janunevale ducele.

Lõpuks kirjutas ta ümbertrükitud kirjale alla. See lõppes sõnadega: «Südamliku lahingutervitusega.» Seejärel käskis Hitler kirja lennukil Rooma saata.

Kell pool kaks öösel, seega pool tundi enne Saksamaa

kallaletungi NSV Liidule, ajas Saksa saadik Itaalias von Bismarck voodist üles välisminister Ciano, nõudes, et Hitleri läkitus viivitamatult saadetaks kuurordis viibivale Mussolinile.

Kui välisminister duce oma telefonikõnega üles äratas ja talle Hitleri läkitusest teatas, pomises Mussolini tusaselt, et isegi teenijaid ei aeta südaöösel üles...

Kuid Mussolini silmist kadus otsekohe viimane uneraas, kui ta sai teada, millest on jutt. Ta käskis viivitamata koostada deklaratsiooni, et Itaalia on Venemaaga sõjaseisukorras...

See toimus ajal, mil Saksa suurtükivägi oli Nõukogude Liidu piiril juba tule avanud. Luftwaffe lennukid aga suundusid täie pommikoormaga Nõukogude Liidu linnade poole...

Miljonid inimesed Saksamaal ja kogu maailmas, saanud teada Saksamaa kallaletungist Venemaale ning kuulnud ja lugenud seejärel võidukaid teateid Guderiani tankide kiirest edasiliikumisest ida suunas, olid kindlad, et Hitleri esimeseks ja tähtsaimaks eesmärgiks on Moskva.

See vastas tõele vaid osaliselt. Sest kuigi Moskva vallutamine oli Hitleri plaanides väga tähtsal kohal, sai tema lähimaks eesmärgiks Leningrad.

Selle linna langemist pidas Hitler strateegiliselt ning poliitiliselt väga tähtsaks. Oli ju Leningrad Nõukogude Liidu teine linn, väga suur raudteesõlm ja tähtis meresadam. Hõivanud Leningradi, oleks Hitler jätnud Nõukogude sõjalaevastiku ilma tähtsast baasist. Sel juhul oleksid Saksa sõjalaevad ning allveelaevad saanud Balti mere isandaiks ning ühtlasi kindlustanud oma vägedele ka ühenduse meritsi loodesse, strateegiliselt tähtsas suunas. Ja lõpuks oleks Leningradi langemine võimaldanud Saksa vägedel ühineda Soome vägedega.

Just nimelt sellepärast oli käskkirjas nr. 21 («Barbarossa» variant) ja vägede koondamise direktiivis («Barbarossa» plaan) Leningradi vallutamine kuulutatud edasilükkamatuks ülesandeks. Selle ülesande pidid maksimaalselt lühikese aja jooksul täitma armeegrupp «Nord» ning Laadoga järvest ida pool asuvad Soome üksused oma ühise võimsa löögiga.

Kuid oli veel teine asjaolu, mida ei mainitud dokumentides, isegi ülisalajastes mitte, kuid mis sellest hoolimata oli Leningradi vallutamise sõjalistest eesmärkidest palju tähtsam.

Selleks teiseks asjaoluks oli Hitleri fanaatiline viha Neeva ääres asuva linna vastu.

Niisuguseks vihkamiseks oli mitu põhjust. Ainuüksi juba Peterburgi tekkimise faktis, mis slaavlaste Venemaale oli avanud akna Euroopasse, nägi Hitler midagi pühadust teotavat ja ebaloomulikku.

Leningrad oli alati olnud kõigi antiautoritaarsete ülestõusude keskuseks. Selle linna majades ja tänavatel olid sündinud, kasvanud ja ideoloogiliselt kujunenud inimesed, kelle nimega oli seotud Hitleri poolt vihatud rahvavalgustuslike, demokraatlike ning kommunistlike ideede tekkimine Venemaal. Just seal oli sündinud ka nõukogude võim.

See aga, et kogu Peterburgi — Petrogradi — Leningradi olemasolu kestel polnud linna astunud ühegi vaenlase sõduri jalg, ainult ärritas Hitleri saagiahnust ja andis selle linna vallutamisele esimeses järjekorras ka sümboolse iseloomu.

Hitler ei tõstnud oma isikut kõigi minevikus elanud maadevallutajate hulgast esile mitte ainult sellepärast, et talle oli üldse omane igasuguse võrdluse puhul ennast eelistada.

Tema enda arvates seisnes ta erakorraline osa ajaloos selles, et ta maade ja rahvaste alistamise kõrval oli eesmärgiks seadnud hävitada miljonite inimeste ideoloogia. Ning nimest Leningrad oli Hitlerile saanud selle ideoloogia sünonüüm.

See salapärastes, läbipääsmatutes soodes sündinud ja otsekui valgetes öödes ujuv linn tekitas Hitleris hirmu ja vihkamist.

Ning ta tahtis Nõukogude Liidu teise pealinna juba esimestel sõjanädalatel hävitada.. Mitte lihtsalt vallutada, vaid hävitada, kustutada maailma kaardilt, teha maatasa, muuta selle linna asupaik uuesti ürgseks, läbipääsmatuks sooks, mille kohal hõljuvad mürgised aurud.

XI

Leningradi parteiaktiivi koosolekul, mis kestis peaaegu kella kaheni öösel, otsustati, et kell kümme hommikul antakse õhuhäire. Sellest teatati viivitamata raadiosse ja õhukaitse rajoonistaapidesse.

Häire otsustati nimetada õppealarmiks, mis on ette nähtud õhukaitse graafikus, kuid see võis kiiresti muutuda ka lahinguhäireks, kui olukord hommikul muutub.

Siis lõpetas Vasnetsov nõupidamise, hoiatas, et käesolevast tunnist alates peab partei rajoonikomiteede, komsomolikomiteede ning ettevõtete direktorite telefonide juures olema valve, ning süvenes uuesti enda ees olevatesse paberitesse.

Inimesed lahkusid kiirustades kabinetist.

Möödus paar minutit ja Vasnetsov kuulis vaikset häält:

«Sergei Afanasjevitš, tahaksin sinult küsida . . .»

Olles kindel, et tema kabinet on juba tühi, võpatas Vasnetsov ootamatusest, tõstis pea ja nägi enda ees Koroljovi. See seisis laua ääres, muljudes käes oma vana soni.

«Ma kuulan sind, Ivan Maksimovitš,» ütles Vasnetsov väsinult ja tegi peaga kerge liigutuse nahktugitooli suunas. Kuid Koroljov jäi seisma.

«Kus Andrei Aleksandrovitš on?» küsis ta tasa.

Vasnetsov vaatas küsijale tähelepanelikult otsa, lõi siis silmad maha, nagu köidaksid paberid uuesti tema tähelepanu, ja vastas Koroljovi poole vaatamata:

«Puhkusel.»

Möödus veel mõni hetk. Vasnetsov tõstis pea ja nägi, et Koroljov seisab endiselt vaikides laua juures.

«Noh, mis sa veel tahad?» küsis Vasnetsov ootamatult valju ärritatud häälega ja lükkas paberid järsult eemale. «Tahad küsida, kuidas võib . . . niisugusel ajal . . . Jah? Siis ütlen mina sulle: tal on rinnaangiin. Kas tead, mis see on? Kas oled märganud tema laual palehhi karpi? Mõtled, et see seisab seal ilu pärast? Ta hoiab selles karbis nitroglütseriini. Ta pole neli aastat järgemööda puhkusel olnud ning ei tahtnud ka nüüd minna. Rääkis minu juuresolekul Kremliga, kinnitas, et olukord ei luba . . .»

«Noh, ja siis?» küsis Koroljov endiselt vaiksel häälel.

«Sai vastuse, et kui üldse puhkusele minna, siis just praegu. Ajalugu pidavat üldse õpetama, et sõjad algavad sügisel, pärast saagi koristamist. Järelikult võib juuli lõpuni puhata . . . Ma ei kahtle, et ta praeguses olukorras kohe tagasi tuleb,» lisas Vasnetsov pärast väikest pausi. «On veel küsimusi?»

«Jah,» vastas Koroljov teravalt ning nõudlikult.

Ta istus ning krimpsutas rahulolematult nina, kui pehme iste tema all sügavale vajus, nihutas end siis rohkem tooli äärele ja lausus Vasnetsovile otse silma vaadates üheainsa sõna:

«Sõda?»

Ka Vasnetsov vaatas talle mõni aeg ainiti otsa, siis aga langetas pea.

Esimesel hetkel tahtis ta öelda, et ei tea midagi rohkem, kui oli telegrammis, ja et praegu pole aeg kohvipaksult ennustada, vaid tuleb ettenähtud kaitseabinõud kiiresti tarvitusele võtta . . . Tahtis öelda, kuid ei öelnud.

Tema ees istus üks vanemaid töölisi, partei liige 1916. aastast, Kirovi tehase parteikomitee liige, rajoonikomitee büroo liige, endine punakaardi salga komandör, aktiivne võitleja zinovjevlaste ning trotskistide vastu.

Sellele mehele Vasnetsov üldiste fraasidega vastata ei võinud. Ei tohtinud.

Kuid mida muud võib vastata tema, Vasnetsov, üks linnakomitee sekretäre, kes kogu võimaliku, eriti salajase informatsiooni oli ammutanud Ždanovilt, keda juba mitu päeva polnud linnas?!

«Kui see, millest rääkis too major, on tõsi . . .» alustas Koroljov, kuid Vasnetsov haaras instinktiivselt kinni võimalusest piinavate, lahendamatute küsimuste eest kõrvale põigata ning katkestas teda:

«See Zvjagintsev teeb ilmselt paanikat. Ja pealegi ületas ta oma volitused. Siin viibis ikkagi kümneid inimesi. Väejuhatus tegi talle ülesandeks anda kõige üldisemaid teateid.»

«Seda, millest rääkis Zvjagintsev, on tarvis öelda mitte kümnetele, vaid tuhandetele!» ütles Koroljov vahele. «Ja mida rutem, seda parem! Mis sa mõtled, et Hitler on sulle mõni Mannerheim või?»

«Ma ei mõista, Ivan Maksimovitš,» kehitas Vasnetsov

õlgu, ikka veel instinktiivselt püüdes juttu peaküsimuselt teisejärgulistele asjadele keerata, «miks sa arvad, et me ei oska vahet teha? Ja mispärast . . .»

«Aga sellepärast,» katkestas Koroljov teda uuesti, «et Mannerheimi võis meie vägedega ära lämmatada. Siin aga ei aita ainuüksi suured väed! Siin on tarvis võitlusesse viia kogu partei ja rahvas. Kogu rahvas, saad aru?»

Saabus vaikus. Siis katkestas selle jälle Koroljov.

«Kuule, seltsimees sekretär,» ütles ta, rinnutsi laua servale vajudes, «ma tundsin sind juba siis, kui olid kommunistlik noor. Ka sinu kõnesid olen korduvalt kuulnud. Ka seda mäletan, kuidas sa Vladimir Iljitš Leninit tsiteerisid. Mina pole tsitaatide koha pealt tugev, aga teda ennast, Leninit, olen küll mitu korda kuulnud. Siis, kui me Kornilovit peksma läksime, andis ta meile oma sõnad kaasa. Olin tol korral veel harimatu ja rumal, alles pärast kogusin veidi tarkust, kuid siis jäi mulle kogu tema kõnest meelde ainult neli sõna. Tahad, kordan neid? «Seltsimehed, vabariik on ohus!»»

Ta jäi vait.

«Ma sain sinust aru, Maksimõtš,» ütles Vasnetsov tasa, «kuid mulle näib, et sa jätad kahe silma vahele midagi väga tähtsat. Kui te Kornilovit peksite, polnud meil armeed ju olemaski. Praegu see meil aga on. Kõige tugevam maailmas, Ivan Maksimovitš! Ja olen kindel, et kui sõda tõepoolest lahti läheb, siis . . .»

«Ära mind agiteeri, Serjoga! Usun meie armeesse niisama palju kui sina. Aga Hitler ei taha ju mitte ainult meie armeed purustada. Ta tahab ju rahva, kogu rahva põlvili panna ja jättagi. Põlvili!»

«Noh, seda ei juhtu!» hüüdis Vasnetsov käega vastu lauda laksates. Tema hääl oli kõlav nagu noorukil ja sõnad tundusid tulevat otse südamepõhjast.

Hetkeks libises üle Koroljovi kõhetu ja kortsulise näo hea, isegi hell naeratus, kuid see kadus kohe.

«Nii et,» jätkas Koroljov oma poolelijäänud mõtet, nagu ei omistaks Vasnetsovi hüüdele üldse mingit tähtsust, «kui midagi juhtub, hakkame Kirovi tehases võitlussalku moodustama. Seda tahangi sulle öelda. Kas relvi annad?»

«Pea, pea, Maksimõtš!» sõnas Vasnetsov kiiresti, «sõda pole ju veel alanud! Ja võib-olla ei alga üldse.»

«Ega ma esimesena sinna kipugi. Aga kui sõda siiski tuleb?»

«Siis annab partei kõik direktiivid!»

«Partei?» kordas Koroljov valjusti ja nagu mingi ähvardusega. «Olen mina sinu arvates siis parteitu või?»

Ta tõusis püsti. Ka Vasnetsov tõusis.

«Vaat nii,» ütles Koroljov otsustavalt, «pea siis meeles: kui midagi juhtub, hakkame võitlussalku moodustama. Sõjaväkke võetakse neid, kes sinna igapidi sobivad. Võitlussalgas on aga ainult üks tingimus: kas tahad kodumaad kaitsta? Kas jõuad relva käes hoida? Siis võta püss ja mine!»

Ja ta sirutas Vasnetsovile hüvastijätuks käe nii energiliselt, nagu pistaks talle vintpüssi pihku.

. . . Üksi jäänud, võttis Vasnetsov telefonitoru ja helistas sõjaväeringkonna staapi. Talle vastati, et esialgu on kõik rahulik ning mingisuguseid muudatusi pole. Siis võttis ta valitsuse telefoni ja helistas Moskvasse. Moskva vastas: «Esialgu pole midagi uut. Juhinduge saadud direktiividest. Ždanov jõuab neil päevil Leningradi tagasi . . .»

. . . Sellest peale helistas partei linnakomitee valve iga tunni järel sõjaväeringkonna staapi.

Vastused olid stereotüüpsed.

«Esialgu on vaikne . . .»

«Esialgu on vaikne!» Umbes samasuguse vastuse said sel ööl ka ringkondade staapidega sidet pidavad kindralstaabi operaatorid. «Esialgu on vaikne!» kandsid nad ette riigikaitse rahvakomissarile ja kindralstaabi ülemale . . .

Ja nad ei eksinud. Just neil viimastel tundidel valitses kogu Nõukogude Liidu pikal läänepiiril — Barentsi merest Musta mereni — ebatavaline vaikus.

Päeval oli teisel pool piiri käinud mingi palavikuline tegevus. Undasid tankimootorid, tõusid õhku lennukid ja tiirutasid piiri kohal, seda sageli ületades, Nõukogude vaatluspunktidest võis isegi palja silmaga näha sõjaväeautode intensiivset liikumist piiriäärsetel teedel.

Kuid ööl vastu 22. juunit jäi kõik ootamatult vaikseks. Helipüüdjad ei fikseerinud mingisuguseid kahtlasi hääli. Piirivalvurid kuulatasid asjatult. Raadioope-

raatorid, kes kuulasid pealt sakslaste operatiivteateid, kehitasid vastuseks komandöride küsivatele pilkudele õlgu ning kandsid ette: «Vaikivad. Just nagu oleks kõik välja surnud.»

Seegi oli tõsi. Saksa ülemjuhatuse käsu kohaselt pidid ööl vastu 22. juunit kõik otsustavaks hüppeks piiri äärde koondatud välistaabid ja väeosad vastava signaalini lõpetama igasuguse liikumise ning hoidma täielikku vaikust.

Saksa ohvitserid istusid oma telkides või staabiautodes, kummardunud kaartide kohale. Telefoni oli lubatud kasutada vaid äärmise vajaduse korral. Eetris valitses hauavaikus . . .

Sõjaväeringkonna staapi tagasi jõudnud, leidis Zvjagintsev juba eest oma osakonna töötajate enamiku.

Koridorid kaikusid paljude sammude kajast ja kõnekõminast nagu alati mõni minut enne tööpäeva algust.

Saabus ikka uusi ja uusi komandöre. Nende pilkudes oli erutus ja imestus. Nad vahtisid nõutute nägudega otsa neile, kes varem olid kohale jõudnud, et neilt teada saada, mis siis õieti juhtunud on.

Kuid ka varem kohalejõudnud ei teadnud midagi. Töökaaslaste küsivatele pilkudele vastasid nad ainult õlakehitusega.

Oma valitsusse sisse astumata suundus Zvjagintsev, nagu telefoni teel oli kästud, otse staabiülema juurde.

Tavaliselt hoolikalt riietatud ja elegantne kindral, keda Zvjagintsev polnud nüüd juba mitu nädalat näinud, jättis seekord ebatavalise mulje.

Laualambi valgusel paistis hästi habemetüügas tema pisut pundunud näol, ta riietus oli kortsus, nagu oleks kindral lahtirõivastumata maganud. Ta istus kirjutuslaua taga Stalini, Vorošilovi ning Timošenko piltide all, olles süvenenud mingisuguste paberite lugemisse, tõstis hetkeks pea, kui Zvjagintsev oma saabumisest ette kandis, ning luges siis jälle süvenenult edasi.

Zvjagintsev seisis mõne viivu vaikides ja küsis siis, millised on korraldused.

«Oodata,» vastas kindral pead tõstmata lühidalt.

Zvjagintsev vaatas paigalt liikumata imestusega kindrali langetatud pead ja tahtis juba küsida, mis

ülesandeid ta oma alluvatele andma peab, ent sel momendil kindral turtsatas:

«Ära sega! Mine oma osakonda. Ma ütlesin: tuleb oodata.»

Zvjagintsev pöördus ümber ja väljus kabinetist. Kuid ta ei läinud oma kabinetti, vaid operatiivosakonda, lootes sealt isiklikelt tuttavatelt teada saada ootamatu väljakutse põhjuse.

Ta oli dermatiiniga ülelöödud uksest parajasti sisse minemas, kui uks avanes ja osakonnast väljus polkovnik Koroljov. Zvjagintsevi silmates ütles ta süngelt:

«Tulid? Siis on kõik korras. Miks sa valitsuses omal kohal ei ole?»

Üldise pinevalt-äreva õhkkonna mõju all kandis Zvjagintsev kõigi reeglite kohaselt ette, et oli olnud staabiülema juures, polnud saanud mingisuguseid korraldusi peale käsu oodata ja oli nüüd tahtnud . . .

«. . . Teha omal käel natuke luuret operatiivosakonna töötajate juures?» katkestas Koroljov teda irooniliselt.

Zvjagintsev ei vastanud.

«Olgu,» ütles Koroljov, «lähme minu poole. Mul on sulle esialgu üks küsimus.»

Nad astusid polkovniku täissuitsetatud kabinetti. Koroljov istus laua taha, tegi istet pakkudes kerge pealiigutuse tooli suunas ja küsis:

«Mida sa seal Smolnõis kokku jahvatasid?»

«Selge,» mõtles Zvjagintsev, «seda oli arvata. Kanti ette.»

Ta mõtles seda hirmu ja solvumiseta, kuid mingi lootusetu tülpimusega.

«Ma küsin sinult selges vene keeles!» kõrgendas Koroljov häält. «Kümme minutit tagasi helistati staabiülemale eriosakonnast. Öeldakse, et sa olevat seal välja lobisenud salajasi andmeid, noh, terve selle lolli luuraja-loo. Ja üldse olevat kogu sinu jutu toon olnud paanikat tekitav. Hea, et satuti minu, aga mitte kindrali peale. Kuid sellele vaatamata pean talle ette kandma. Saad ise aru, niisuguste asjadega ei naljatata. Noh, mis sa selle peale ütled?»

«Kandke ette, seltsimees polkovnik,» vastas Zvjagintsev kuivalt ja ametlikult.

«Sa ära mind õpeta!» röögatas Koroljov ja põrutas rusikaga vastu lauda. «Kui ma sinusse nii hästi ei suh-

tuks, oleksid sa juba kindrali ees maoli! Kas sa üldse taipad, mida sinuga võidakse esimese valuga niisugusel hetkel teha?!»

Ta jäi vait, nõjatus tooli seljatoele ja vaatas tükk aega tähelepanelikult Zvjagintsevile otsa.

See vaikis.

«Tähendab, et see kõik on tõsi,» sõnas siis Koroljov ja heitis nördinult käega. «Otsustasin oodata, kuni ise kohale ilmud. Mõtlesin, et sul on midagi enda õigustamiseks öelda... Mis sa vaikid nagu puuslik?» pahvatas ta uuesti. «Räägi, kas see kõik on laim või vastab tõele?»

«Vastab tõele,» ütles Zvjagintsev ükskõikselt.

«Kurat teab mis!» porises Koroljov, tõusis ja tegi toas paar tiiru. Jäi siis liikumatult istuva Zvjagintsevi ette seisma.

«Kuidas sa... julgesid?» alustas ta uuesti. «Kas närvid ei pidanud vastu? Sattusid paanikasse?»

Zvjagintsev hüppas püsti. Sel hetkel vihkas ta Koroljovi. Vihkas, kuid mitte sellepärast, et oleks kartnud karistust. Ei, teda valdasid praegu hoopis teised mõtted...

«Seltsimees Koroljov,» ütles ta, polkovnikut vist esimest korda mitte aukraadi ning ees- ja isanimega kõnetades, «ma olen kommunist. Ja mind saadeti esinema kommunistidele. Minu kohus oli neile tõtt öelda. Ning ma ei saa aru... kuidas teie võite?... Aga mis siis, kui... mõne tunni pärast algab sõda?!»

Zvjagintsev tundis, kuidas kõik tema närvid, iga muskel olid viimse võimaluseni pingul, laubal pärlendasid higipisarad. Ta vaatas Koroljovile silmi pilgutamata otsa. Saabus vaikus.

Koroljov tegi käega loiu, ebamäärase liigutuse ning hakkas jälle kabinetis ringi tiirutama. Tuli siis tagasi laua juurde, istus, nööpis krae lahti, võttis välja taskuräti ning kuivatas oma lühikest soonelist kaela.

«Olgu,» sõnas ta lõpuks, «lepime nii kokku, et eriosakonna mehed pakkusid üle. Hommikuni ei räägi ma kindralile midagi. Istu, ega sa loendusel ole...»

Zvjagintsev istus. Teda valdas uuesti tülpimus. Ta ei tundnud kergendust teadmisest, et teda otseselt ähvardav oht edasi oli nihkunud. Ta ei mõtelnud praegu sellele.

«Mine oma osakonda ja oota,» ütles Koroljov vaikselt.

«Ei,» raputas Zvjagintsev pead, «ma tahan küsida...»

«Mis sul veel küsida on?» sõnas Koroljov rahulolematult.

«Kõigepealt, Pavel Maksimovitš,» lausus Zvjagintsev juba vähem ametlikult, «kas ma ei tohiks teada saada üldise häire põhjust? Kas on midagi juhtunud?»

«Ja edasi?»

«Noh... ja mida tähendab see ebamäärane käsk oodata?»

«Ja veel?»

«Ikka seesama, Pavel Maksimovitš. Andesta, kuid mul on niisugune mulje, et piiril on midagi juhtunud, meie eest seda aga varjatakse.»

«Selge,» muigas Koroljov, «vastan punktide järjekorras. Häire põhjus on sulle teada, rahvakomissari telegrammist kuulsid minult juba päeval. «On võimalikud provokatsioonid.» Seda esiteks. Oodata kästi sind sellepärast, et kogu töö plaani kallal lõpetasid sa juba päeval. Noh, mis aga puudutab sinu kolmandat küsimust, siis võin sulle vastata, et piiril on kõik rahulik.»

«Rahulik?» kordas Zvjagintsev imestunult.

«Jah, jah, rahulik, et vanakuradi vanaema neid...» kukkus Koroljov ootamatult sõimama, «esimene kord, esimene öö terve selle kuu jooksul on kõik rahulik! Hauavaikus! Just nagu oleksid kõik ära kärvanud...»

Ta kargas püsti ning hakkas jälle mööda tuba saalima.

«Küll tahaks teada, mis neil seal toimub...» pomises ta endamisi.

...Kuid Leningradi sõjaväeringkonna staabis ei teadnud mitte keegi, ei võinudki teada, mis sel hetkel — kell kolm ja kakskümmend minutit Moskva aja järgi ning kell üks kakskümmend minutit Kesk-Euroopa aja järgi — toimus teisel pool äkitselt nii vaikseks jäänud, otsekui väljasurnud Nõukogude-Soome piiri. Ka teistes sõjaväeringkondades ei teatud ega võidud teada, mida sakslased teevad. Äkki saabunud vaikuse üle murti pead ka kindralstaabis — Moskvas, Frunze tänaval.

Kuid fakt jäi faktiks: teisel pool piiri valitses hauavaikus. Metsad näisid magavat. Kõik lagedad kohad olid inimtühjad. Mööda Bresti raudteesilda venis aeglaselt Nõukogude-Saksa piiri ületav rong lepingu alusel Saksamaale saadetavate toiduainete ning tooraainega. Saksa tunnimees viipas vene vedurijuhile sõbralikult käega. Kaks tolliametnikku hüppasid sõitvale rongile. Kõik nagu alati. Kuid sel hetkel helises esimest korda pika aja järel armeegrupi «Mitte» staabi operatiivtöötajate telgis telefon ja 24. armeekorpuse operatiivosakonna ülem kandis ette, et sillaga on kõik korras.

Kommentaare sellele ei järgnenud, keegi ei öelnud midagi selgituseks. Kuid mõlema telefoni juures seisvad mehed teadsid, et jutt on sillast, mida mööda Guderiani tankid vähem kui tunni aja pärast kihutavad üle Bugi jõe Bresti linna.

Aeg läks. Kõik Saksa staabiohvitseride hoolikalt kontrollitud kellad hakkasid Kesk-Euroopa aja järgi kaks saama.

Järsku käristas hiiglaslik leek aohämaruse puruks. Üheaegselt Barentsi merest Musta mereni avas Saksa suurtükivägi kõigist kaliibritest tule Nõukogude Liidu territooriumi pihta.

Sõda oli alanud.

XII

Kui 1941. aasta 22. juuni koidikul tungis ligi kakssada Saksa fašistlikku jalaväe-, motoriseeritud, tanki- ning lennuväediviisi, joovastatud välkkiiretest võitudest Läänes, varustatud kõige uuema relvastusega, mida neile ööd ja päevad valmistasid kõik alistatud Euroopa tehased, ning selle sissetungi tarvis koondatud korpusteks, armeedeks ja armeegruppideks, kihkvel rikkaliku saagi ootuses ning Hitleri poolt vabastatud südametunnistuse kontrollist, mida Hitler kimääriks nimetas, — kui need miljonid sõdurid kümnete tuhandete ohvitseride ja paljude sadade kindralite juhtimisel tungisid Nõukogude Liidu piirialadele, mis eelnevalt olid suurtükimürskudest ja fugasspommidest üles küntud, oskasid vaid vähesed inimesed meie maal sel kohutaval, suitsu- ja mullapilvedesse mattunud kärsahaisusel ning tulekahjude kumas lõõmaval hommikul täielikult kujutleda sündmuste edasist arengut ja varitseva ohu kogu suurust.

Möödub aastaid ja voolavad vereojad ning kakskümmend miljonit nõukogude inimest varisevad oma isaisade mulda, et teised miljonid — nende vennad — võiksid vihatud vaenlase minema ajada ja teha hundile lõpu tema enda koopas veel enne, kui kogu maailmale saavad teatavaks kaks sõna — «Barbarossa plaan» ja kõik, mis nende sõnade taga peitub.

Kuid sel raskel hommikul ei teadnud Nõukogude Liidus keegi selle plaani üksikasju. Neid ei teadnud ega võinudki teada sõjaväelased ja tsiviilisikud, kelle ülesandeks oli juhtida Balti ja Leningradi sõjaväeringkonna väeosi ning kümneid tuhandeid Lenini linna kommuniste.

Möödub päevi, pikki kui aastad, enne kui nad selle surmaohu kogu suurusest teadlikuks saavad ja kuulevad, et seitsesada tuhat Saksa sõdurit ja ohvitseri, 1500 tanki ja 1200 lennukit tungib meie maa loodeosas edasi kindla eesmärgiga vallutada Leningrad, ning kaksteist tuhat suurtükki ja miinipildujat on valmis oma purustava tulega seda linna maatasa tegema.

Kuid sel juunikuu varahommikul ei teadnud neid arve ega seda eesmärki keegi peale sakslaste.

Seda ei teadnud linna parteiorganisatsiooni juhidki, nende hulgas ka üks partei linnakomitee sekretäre — Sergei Afanasjevitš Vasnetsov.

See mees polnud veel neljakümnenegi. Ta oli haiglaselt kõhn, sirge ja terav nina ning kõrged põsesarnad andsid tema näole aga karmi ja kinnise ilme.

Olnud varem komsomoli ringkonnakomitee sekretär, astus ta üheksateistkümneaastase noorukina parteisse ning võeti kahekümnendate aastate lõpul kubermangu parteikomiteesse instruktoriks, seejärel valiti partei rajoonikomitee sekretäriks ja aasta pärast tuli ta uuesti Smolnõisse, nüüd aga juba linnakomitee üheks sekretäriks. Sellel kohal ta sõja puhkedes töötaski.

Paljud, kellel oli tulnud Vasnetsoviga koos töötada, kutsusid teda vedruga inimeseks: tal oli palju jõudu ja ammendamatud energiavarud.

Imestati, kuidas võib see askeetliku välimusega ja pealtnäha kurnatud mees mitu ööd järjest magamata

olla, ühe päeva jooksul väga mitmesugustesse, üksteisest kaugel olevatesse paikadesse jõuda — küll tehastesse, koolidesse ja sõjaväeosadesse, küll laevadele.

Tavaliselt oli Vasnetsov inimestega suhtlemises seda rahulikum ja tasakaalukam, mida pingelisem oli situatsioon, ja paljudele paistis, et ta matkib Ždanovit. Ent kui Ždanov ei tõstnud kunagi häält (need, kes teda tundsid, olid veendunud, et sellega jäljendab ta Stalinit), siis Vasnetsov vahetevahel ikkagi «plahvatas» — see oli tal külge jäänud komsomoliaastatest — ning muutus niisugustel puhkudel äärmiselt teravaks, koguni julmaks. Kuid see ainult näis nii, sest julm polnud Vasnetsov kunagi. Nagu paljud teisedki noil aastail partei poolt kasvatatud inimesed, ta lihtsalt ei tunnistanud mingisuguseid kompromisse, kui jutt oli suhtumisest t ö ö s s e. Kõik töö ning inimese käitumise vahelised vastuolud lahendas ta töö kasuks.

Distsipliini, inimese võimet täita ülesanne maksku mis maksab, pidas Vasnetsov niisama tähtsaks nagu ausust, ustavust parteile, valmisolekut anda end jäägitult ühiskonna teenistusse.

Kui kell pool viis hommikul Vasnetsovi kabinetis, kust sekretär pärast parteiaktiivi nõupidamist polnud lahkunudki, telefon helises ja sõjaväeringkonna staabiülem teatas, et sakslased pommitavad meie linnu, sealhulgas ka Leningradi vahetus läheduses asuvaid Balti nõukogude vabariikide pealinnu, küsis Vasnetsov seetõttu kõigepealt: «Millised on juhtnöörid?»

Erutust vajamata vastas staabiülem kiirustades ja ühtlasi kuidagi kõhklevalt, et on tulnud rahvakomissari käsk vaenlasele vastu panna ja ta välja lüüa meie territooriumilt, kuhu tal on õnnestunud tungida, kuid piiri ei tohi seejuures ületada.

Vasnetsov küsis, kus on sõjayäeringkonna ülem, ja sai vastuseks, et see peab iga hetk saabuma põhjapiirkonnast õppustelt.

Vasnetsovi silme ette kerkis kogu linna laialdaselt hargnenud parteiorganisatsioon: linnakomitee büroo, rajoonikomiteed, tehaste parteikomiteed, sajad parteialgorganisatsioonid ja nende juhid. Ta tundis hetkelist rahuldust teadmisest, et kõik on lahingukorras ja ootavad ainult juhtnööre.

Peaaegu mehhaaniliselt vajutas ta kellanupule ja tegi

oma abile, Soome sõjast saadud haava tõttu veidi lonkavale noormehele, ülesandeks kõiki linnakomitee büroo liikmeid informeerida ja paluda, et nad kolmekümne minuti pärast Smolnõisse tuleksid.

Siis heitis ta pilgu seinakellale, jättis automaatselt meelde aja, ning tundis, et teda valdab teine, ärev ja rahutu mõte.

Vasnetsovile meenus, et kuna Ždanovit pole, tuleb büroo istungit juhtida temal ja seetõttu langeb esmajoones just temale vastutus kõigi otsuste eest, mis vastu võetakse.

Loomulikult teadis Vasnetsov, mida kõigepealt teha tuleb, — kõik abinõud juhuks, kui olukord teravneb, olid läbi arutatud, ja mitte ainult äsja lõppenud parteiaktiivil, vaid juba tükk aega varem: õhukaitsevahendid olid lahingukorras, kõigis parteikomiteedes kuni tehasteni välja oli sisse seatud vastutavate töötajate ööpäevane valve, riikliku julgeoleku organid olid teadlikud oma ülesannetest, ja veel palju muud.

Kuid sellele vaatamata vaevas teda mõte, et sellest kõigest ei piisa ja et nüüd, millal oht on saanud kohutavaks tegelikkuseks, tuleb tarvitusele võtta mingisugused uued, tähtsad ja rahuajal ettenägematud abinõud. See piinas teda nüüd kõige rohkem. Püüdes ära arvata, millised need abinõud peaksid olema, vajus ta endalegi märkamatult sügavaisse mõtteisse.

... Veel kaks nädalat tagasi ei osanud Vasnetsov ettegi kujutada, et sõda võib puhkeda nii ruttu.

Nagu miljonid nõukogude inimesed oli temagi hiljuti ajalehest lugenud TASS-i teadet. Lühidalt ja kategooriliselt — selles võis ära tunda Stalini stiili — lükkas see teade ümber välismaa korrespondentide kinnitused, et Saksa vägesid koondatakse Nõukogude Liidu-Saksamaa piirile, nimetades neid kuritahtlikeks ja provokatsioonilisteks.

TASS-i teates kinnitati, et Saksamaa täidab kõrvalekaldumatult oma kohustusi, mis tulenevad Nõukogude-Saksa paktist, ja et kuuldused Saksamaa kavatsusest Nõukogude Liidule kallale tungida on täiesti alusetud.

See kõik aga ei sobinud äreva õhkkonnaga, mis valitses kogu maal, ning käis risti vastu valvsusele kutsuvatele direktiividele, mida süstemaatiliselt saabus oblastikomiteesse Keskkomiteest.

Vasnetsov küsis Ždanovilt, kuidas TASS-i niisugust teadet tõlgendada.

Ždanov selgitas talle rahulikult ja metoodiliselt, et sellisel teatel on kaks eesmärki. Esiteks: hävitada Saksamaa võimalikud kahtlused — Lääne kodanlik ajakirjandus, salajas lootes ikka veel Hitlerit meie kallale ässitada, avaldab regulaarselt eksitavat informatsiooni, nagu kavatseks NSV Liit alustada preventiivset sõda. Teiseks on see TASS-i teade omamoodi katseks sundida ka Saksamaad esinema analoogilise avaldusega Nõukogude Liidu suhtes.

Selgitus oli veenev ja paari päeva jooksul pärast jutuajamist Ždanoviga luges Vasnetsov erilise tähelepanuga välismaa ajakirjanduse teateid ning Soome ja Saksa raadiosaadete sisukokkuvõtteid, lootes leida Saksa valitsuse oodatavat avaldust.

Kuid niisugust avaldust ei järgnenud. Paistis, nagu poleks TASS-i teadet Saksamaal üldse märgatud.

Rohkem Vasnetsov Ždanovile sel teemal küsimusi ei esitanud, sest igas sellises küsimuses, kuidas seda ka poleks serveeritud, oleks paratamatult peitunud mitte ainult Vasnetsovi oletus, et teate avaldamine ei saavutanud loodetud eesmärki, vaid kahtlus niisuguse teate otstarbekuses üldse.

Kuid niisugust kahtluseavaldamist ei võinud Vasnetsov endale lubada. Kuigi ta oma ametikoha tõttu oli Ždanovi lähemaid kaastöötajaid, oli distants nende vahel suur, sest Ždanov oli Poliitbüroo liige ja Keskkomitee sekretär.

Parteidistsipliin või õigemini «parteiline kasvatus», nagu sellest neil aastail aru said paljud vastutavad parteitöötajad, seisis selles, et «ei tohi toppida oma nina» asjadesse, mis kuulusid riigi kõrgema juhtkonna kompetentsi.

Eeldati — ja ka Vasnetsov ise arvas täpselt samuti —, et kõigile, kellele vaja, teatatakse kõigest sobival ajal. Ülemäärast initsiatiivi ilmutada, püüdes omal käel rohkem teada saada, pole tarvis. See oleks võinud anda Keskkomiteele alust tema käitumist ebaõigesti tõlgitseda. Ainuüksi juba see mõte oli Vasnetsovile täiesti vastuvõtmatu.

Ja sugugi mitte sellepärast, et ta oleks kartnud mingisuguseid ebameeldivusi, — kuigi Vasnetsovi silmade

all purunesid aeg-ajalt inimeste saatused, kes, nagu arvati, olid oma tähtsust üle hinnanud ja auahneid plaane haudunud. Ei, asi polnud kartuses. Vasnetsov hindas kõige rohkem Keskkomitee usaldust ja oleks koos sellega kaotanud tähtsaima oma elus.

Seepärast ei puudutanud Vasnetsov hilisematel jutuajamistel Ždanoviga enam TASS-i 14. juuni teadet. Seda enam, et Keskkomitee uued direktiivid nõudsid üha suuremat valvsust, rõhutades seejuures kõigi tarvituselevõetud abinõude täiesti salajast iseloomu, et mitte anda alust provokatsioonideks. Just nimelt nende direktiivide täitmise käigus koostati ja vaadati üle linna suuremate ettevõtete ning tähtsamate keskuste — oblasti- ja linnakomitee, raadiokomitee, telefonisõlme, telegraafi jm. mobilisatsiooni plaanid, täpsustati rajoonikomiteede ning algorganisatsioonide poolt läbiviidavate riigikaitsealaste ürituste nimekirjad ning võeti linnakomitee büroo istungite päevakorda üha sagedamini kohaliku õhukaitse staabi juhtivate töötajate informatsioone.

Linnakomitee büroo liikmed teadsid hästi, et analoogilised võitlusvalmidust nõudvad direktiivid on Riigikaitse Rahvakomissariaadist tulnud ka Leningradi sõjaväeringkonna staapi. Ühe sellise direktiivi täitmise käigus olidki sõjaväeringkonna juhid kaks nädalat tagasi sõitnud Soome piiri äärde, et inspekteerida väeosi ning korraldada taktikalised õppused, sest potentsiaalne vaenlane võis loogiliselt võttes ähvardada läänepiirist kaugel asuvat Leningradi ainult sealt, põhjast.

Sellele vaatamata oli Vasnetsovil kuni eilse päevani olnud lähenevast sõjast üpris ähmane ettekujutus.

Ja seda mitte ainult seetõttu, et TASS-i teade talle teatavat psühholoogilist mõju oli avaldanud.

Ja mitte ainult sellepärast, et Keskkomitee oli Ždanovi puhkusele lubanud ning järelikult ei kartnud vähemalt lähemal ajal sõja puhkemist . . .

Oli veel üks psühholoogiline, kuid väga tähtis asjaolu, mis aitas kaasa veendumusele, et sõda ei saa alata nii äkki: Vasnetsovi nagu kümnete tuhandete teistegi sotsialismiehitajate esiridades seisvate inimeste teadvuses, õigemini alateadvuses, oli kindlalt juurdunud mõte, et Stalin on kõikvõimas.

Faktid, ümberlükkamatud faktid, mõtiskles Vasne-

tsov, olid teda juba paljude aastate jooksul veennud, et elu riigis areneb risti vastu igasuguste kõhklejate — kõrvalekaldujate ja opositsionääride sosistamisele just nimelt nii, nagu seda olid ette näinud partei, Keskkomitee ja Stalin.

Juba hulk aastaid areneb maa rahulikes tingimustes, andes purustava hoobi igasugustele väljastpoolt tulevatele katsetele proovida tema tugevust. Stalinil on õigus: pikk hingetõmbeaeg on meile kasuks tulnud.

Stalin ütles, et ainus võimalus kindlustada riigi julgeolekut nagu kord ja kohus peitub võimsa rasketööstuse loomises, vastasel juhul «litsutakse meid lömaks».

Jällegi tundus selle hiigelülesande täitmine umbusklikele ebareaalsena, polnud meil ju küllaldaselt kvalifitseeritud kaadrit ning puudus ka igasugune välisabi.

Kuid põhiliselt lahendati see ülesanne vähem kui kümne aastaga.

Stalin ütles, et võimatu on edukalt kommunismi ehitada, kui riigis eksisteerib kõrvuti kaks elulaadi: võimas sotsialistlik suurtööstus ja killustatud, eraomanduslik üksikpõllundus, — ning seadis eesmärgiks põllumajanduse kollektiviseerimise.

Jällegi leidus inimesi, kellele see näis võimatuna, igal juhul lähemas tulevikus.

Kuid põllumajanduse täielik kollektiviseerimine oli sündinud fakt. Ka seekord oli Stalin tõestanud, et tal on õigus...

Ei, Vasnetsov ei näinud Stalinis lihtsalt inimest, kellele kuulub jagamatu võim, ainult isiksust, kelle raudne tahe sunnib rahvast minema tema näidatud teed.

Seesugune hinnang Stalini kohta, iseloomulik neile, kel polnud midagi ühist marksismiga, tundus talle totrana.

Vasnetsov oli veendunud, et Stalini jõud seisneb tema võimes asjade käiku teaduslikult ette näha, kõige keerulisemas situatsioonis, kui teistel inimestel veel midagi selge pole, kõige õigemat lahendust leida.

Ja kui Vasnetsov mõtles sõja võimalikkusest, suunas see kindel veendumus tema mõtted nagu iseenesest tavalist rada.

Kui sõda saab vältida, arutles Vasnetsov endamisi, siis Stalin suudab seda teha. Kui sõda aga tarvituselevõetud abinõudele vaatamata siiski valla pääseb, siis

teab Stalin seda ette ja näitab õigel ajal parteile ja rahvale, mida keegi tegema peab.

Niisugused olid Vasnetsovi mõtted. Ja kuigi need mõtted ei sündinud tema teadvuses nii elementaarses-loogilises järjekorras, suutsid nad sellele vaatamata moodustada omamoodi kaitsebarjääri. Ja teine, pealtnäha vaieldamatu mõte, et igas sõjas põrkab kokku kaks jõudu, millest üks on sõltumatu isegi Stalini tahtest, ei suutnud sellest barjäärist enam läbi murda.

...Kuid täna, 1941. aasta 22. juuni koidikul, vaevles Vasnetsov teatava aja just nimelt selle, temale harjumatu mõtte küüsis.

Ta püüdis sellest mõttest vabaneda, kinnitades endale, et küllap juba lähim tulevik näitab, et Stalinil on ka seekord õigus, et ta on nüüdki kõik ette näinud ja julgtunud vaenlane on võib-olla juba mõne tunni pärast purustatud ning tagasi löödud...

Tema silmade ette kerkisid episoodid hiljuti nähtud filmist, millele ajakirjanduses anti kõrge hinnang: punatäheliste tiibadega lennukieskadrillid varjutavad taevast, komandopunktis aga brigaadikomandör lugemas radiogrammi: eile Nõukogude Liidu vastu sõda alustada julgenud vaenlase pealinn on varemeis...

Süda läks kergemaks. «Nõnda see sünnibki!» sõnas Vasnetsov kindlalt, valju häälega ja kordas siis juba endamisi: «Nõnda see sünnibki!»

Ta vaatas kella. Viieteistkümne minuti pärast pidid büroo liikmed kohal olema.

Vasnetsov võttis telefoniühenduse sõjaväeringkonna staabiga. Staabiülema tuttav hääl tundus seekord kärisevat, nagu oleks ta külmetanud.

«Kuidas olukord on?» küsis Vasnetsov lühidalt.

«Pommitavad Riiat, Kaunast ja Vilniust,» vastas staabiülem vaevu erutust varjates.

«Aga meie omad?» katkestas Vasnetsov teda kannatamatult.

«Mis?» küsis kindral.

«Ma küsin teilt: mida teevad meie väed?» hüüdis Vasnetsov valjusti, isegi jämedalt.

Vastuseks oli vaikus.

«Kas kuulete mind?» küsis Vasnetsov veel valjemini. «Ma küsin: mis teevad meie väed?»

«Balti sõjaväeringkonna üksused panevad visalt vastu,» vastas kindral lõpuks.

Nüüd jäi Vasnetsov vait. Ütles siis tasa:

«Nii . . .» Ja lisas juba tavalisel rahulikul talitsetud häälel:

«Viieteistkümne minuti pärast algab büroo istung. Kas saate tulla?»

«Just nii,» vastas kindral kähku, «kell viis null-null olen kohal.»

Vasnetsov pani toru hargile. Tõusis siis püsti ja astus seina ääres seisva lauakese juurde, millel oli raadio. Keeras nuppu. Kuuldus kerge plõksatus ja lõi põlema roheline lambike, valgustades skaalat, mille tagant, otsekui teisest maailmast, hakkas kostma üha kasvav kahin ja müra. Siis aga muutus see kahin ühtlaseks, õrnalt undavaks taustaks ning kostsid valjusti ja selgelt lausutud sõnad:

«Ohhoota mere kalurid täitsid enne tähtaega kalapüügi kuuplaani. Esmaspäevast alates töötavad Kaug-Ida tublid merekündjad juba juulikuu plaani arvel. Praegu aga on neil juba pühapäev. Tuhanded kalurid lähevad koos oma perekondadega parkidesse ja teistesse puhkepaikadesse . . .»

Vasnetsov kummardus raadio kohale. Tema peast käis läbi kibe mõte, et Nõukogudemaa ei tea veel midagi õnnetusest, mis talle nii ootamatult osaks on saanud. See hääl ja need sõnad kostsid ju veel eilsest, rahuaegsest päevast, nad olid nagu piir, mis aja kaheks jaotas, ning Vasnetsovile tundus hetkeks, et aeg on seisma jäänud ja tänane, kohutav hommik polegi veel saabunud.

Diktor aga muudkui rääkis . . . Ta kõneles tavaliste, kulunud fraasidega, mis assotsiatsioone esile ei kutsunud, kuid Vasnetsovile tundusid need praegu sügavamõttelised ja kaalukad.

Ta surus end veel enam raadioaparaadi ligi, olgugi et kuuldavus oli väga hea, ja püüdis ahnelt iga sõna, otsekui imedes endasse kõike seda argipäevast, rahulikku ja tavalist, millest diktor rääkis . . .

Siis keeras ta raadio järsu liigutusega kinni.

Ning sedamaid kuulis läbi avatud akna ärkava linna esimesi hääli: autobusside signaale, trammide kolinat . . .

Ja mitte keegi neist inimestest, kes peatuses trammi

ootasid ning nende bussidega sõitsid, mitte keegi nendestki, kes tõttasid kiirel sammul mööda kõnniteid, rutates tööle, ei teadnud veel midagi neid kõiki ähvardavast ohust.

See mõte rabas Vasnetsovi äkitselt oma traagilisusega, ning tal hakkas järsku tohutult, uskumatult raske, et tema, üks neist, keda need inimesed usuvad ja kellele loodavad, ei suuda midagi teha, et oht mööduks neid riivamata . . .

Teravalt helises valitsuse telefon.

Vasnetsov ruttas aparaadi juurde salajase lootusega, et teatatakse midagi uut, tähtsat, mis sündmustele vajaliku käigu annab.

Ta haaras toru, nimetas oma nime ja sai esimesest sõnast aru, et helistab Keskkomitee sekretär.

Samal hetkel hakkasid kabinetti üksteise järel tulema büroo liikmed.

Vasnetsov kuulas torust kostvat häält täie tähelepanuga, vahetevahel ühesilbiliselt kinnitades: «Nii . . , jah . . . nii . . .» ning kui tuppa astus järjekordne eelseisvast istungist osavõtja, tõstis hoiatavalt sõrme.

Lõpuks pani Vasnetsov toru hargile, laskis raske pilgu juba pika laua taga istet võtnud inimestest üle käia ning ütles:

«Seltsimehed, täna kell kaksteist teatatakse raadio kaudu, et on alanud sõda. Mobilisatsiooniotsus on juba vastu võetud. Peale selle kuulutatakse kaheksas liiduvabariigis ja kuueteistkümnes oblastis ning krais, kaasa arvatud Moskva ning Leningrad, välja sõjaseisukord. Keskkomitee teeb meile ettepaneku asuda kaitserajatiste plaani viivitamatult ellu viima. Andrei Aleksandrovitš saabub tagasi homme.»

Kell kaksteist päeval pidas Molotov Keskkomitee ja valitsuse ülesandel lühikese kõne. Selle transleerisid kõik Nõukogude Liidu raadiojaamad.

Kahekümne teise juuni keskpäev sai miljonite nõukogude inimeste elus uue ajaloolise perioodi alguseks.

Sellest hetkest hakati kõike seda, mis riigi, perekonna või üksiku inimese elus varem juhtunud oli, meenutama sõnadega: «Enne sõda . . .»

«Enne sõda», «sõja ajal», «pärast sõda» — need sõnad tulid tarvitusele aastakümneiks.

Kuid sel kuumal juunipäeval, kui tuhandetel väljakutel ja tänavatel, miljonites majades, laevade raadiokubrikutes ja lendurite kõrvaklappides kostis murest ja ärevusest täidetud kõne vaenlase kallaletungist, ei olnud inimestel veel aimugi, kui kaua neil sõdida tuleb.

Nende mõtted ja tunded olid sel hetkel kinni ühe ümberlükkamatu tõsiasja küljes: vaenlane on Nõukogude Liidule kallale tunginud, on puhkenud sõda. Ja pärast kõne lõppu jäi inimeste kõrvu kõlama vaid kolm lauset: «Meie võitlus on õiglane. Vaenlane purustatakse. Võit jääb meile!»

... Linnakomitee büroo istung lõppes suhteliselt kiiresti, juba kell seitse hommikul sõitsid linnakomitee sekretärid ja osakonnajuhatajad mööda linna laiali — ettevõtetesse ja sõjaväeosadesse —, igaüks vastavalt ülesandele, mis tema õlgadele oli pandud.

Juhtivatest töötajatest jäi Smolnõisse ainult Vasnetsov, et pidada sidet sõjaväeringkonna ülema ja Moskvaga, kuid kaks tundi pärast seda, kui eetris oli kõlanud valitsuse teadaanne, läks ka tema linna.

Kõigepealt tahtis Vasnetsov käia paaris rajooni sõjakomissariaadis, et näha, kas seal ollakse mobilisatsiooniks valmis — vastav käsk oli iga hetk oodata.

Smolnõile kõige lähem sõjakomissariaat asus naabertänavas.

Vasnetsov märkas juba eemalt järjekorda toiduainetekaupluse juures. «Sõja esimene tagajärg,» ütles ta endale meelekibedusega ja talle torkas pähe, et kaardisüsteemi kehtestamine on nähtavasti möödapääsmatu.

Kuid Vasnetsovi ootas rõõmustav pettumus. Poe ees tõukles tõepoolest inimesi, aga järjekord seisis hoopis kõrvalukse ees, varjates tagasihoidlikku silti: «Rajooni sõjakomissariaat».

«Aga kuidas siis nii?» mõtles Vasnetsov kergendustunde ning rõõmuga, olles samas veidi nõutu, «mobilisatsiooni pole ju veel välja kuulutatud!»

Suure vaevaga, saadetuna järjekorras seisvate inimeste pahastest hüüetest, trügis Vasnetsov sõjakomis-

sariaadi vastuvõturuumi, sealt aga mööda pikka kitsast treppi, mis oli samuti otsast otsani inimesi täis, teisele korrusele sõjakomissari kabinetti.

Ukse ees seisid kaks punaväelast, rahvasumma suure vaevaga tagasi tõrjudes. Vasnetsov pidi ütlema, kes ta on, et sõjakomissari juurde pääseda.

Eakas major higist läbiimbunud puuvillases sõduripluusis istus suurte paberivirnadega kuhjatud kirjutuslaua taga. Vasnetsovi nähes tõusis ta kähku püsti ja ütles ahastaval häälel:

«Mis teha, seltsimees Vasnetsov? Pea käib ringi! Kahe tunni jooksul poolteist tuhat avaldust!»

«Arvan, et peaksite rõõmustama,» lausus Vasnetsov, aga sõjakomissar katkestas teda poolelt sõnalt:

«Seda küll, kuid käskkirja ju veel ei ole! Mis teha? Kuidas vastata?» Ta osutas laual lebavale paberivirnale. «Siin on ju vanadusest väetid ja noorusest nõdrad! Mobilisatsiooni alla kuuluvad, kuid ka päris poisikesed ja vanad ätid! Vaadake ainult!»

Ta soris ühes paberivirnas, tõmbas välja lehe, ning heitnud sellele pilgu, ulatas Vasnetsovile. See luges keemilise pliiatsiga paberile visatud ridu:

«Olen osa võtnud 1905. aasta revolutsiooni lahingutest. Kaheksateistkümnendal aastal peksin Judenitšit. Kodusõjas olin kuulipildujarühma komandör. Palun mind viivitamata tegevväkke kutsuda!»

«See on ju suurepärane!» hüüdis Vasnetsov paberilehte tagasi andes.

Mis siin suurepärast on?» purtsatas sõjakomissar, haaras paberilehe Vasnetsovi käest ja viskas lauale. «Kas teate, kui vana see kuulipildur on? Ta on sündinud seitsmekümne üheksandal aastal, kas mõistate? Ammu arvelt maas!»

«Talle oleks tulnud selgitada . . .»

«Mida selgitada?» katkestas sõjakomissar, «ta lõi siin niisugust lamenti . . .»

Ukse taga tõusis kära. Oli kuulda hüüdeid.

«Kas kuulete, seltsimees Vasnetsov?» ütles major kaeblikult. «Ja kõik trügivad just nimelt sõjakomissari enda juurde! Jaoskondadest mööda! Nad arvavad, et annan otsekohe kõigile relvad kätte ja saadan rindele. Mulle on abilisi vaja, muidu jääme hätta! Kandsin linna sõjakomissarile juba kolm korda ette. Mulle on vähe-

malt kümme inimest vaja, et kogu see rahvahulk läbi lasta!»

«Hea küll, seltsimees major, püüan aidata,» vastas Vasnetsov rahulikult, tundes äsja kuuldud sõnadest tavatut rahuldust.

...Suure vaevaga välisukseni trüginud, andis Vasnetsov autojuhile veel ühe sõjakomissariaadi aadressi. Seal oli samasugune olukord. Sajad inimesed ründasid ust. Seal oli nii noormehi ja neidusid kui ka vanataate. Vasnetsov sisse ei läinudki, teades, et kuuleb täpselt samasuguseid kaebusi ja nõudmisi. Ta andis autojuhile käsu sõita lähimasse partei rajoonikomiteesse. Sekretäri polnud kohal, korrapidaja ütles, et ta oli juba hommikul ettevõtetesse läinud.

Vasnetsov helistas linna sõjakomissariaati. Sõjakomissar vastas, et võetakse tarvitusele kõik abinõud ja hiljemalt tunni aja pärast saavad sõjakomissariaadid abitööjõudu. Lõpuks lisas ta, et esialgsete andmete järgi on tunni aja jooksul pärast seda, kui raadio oli sõja puhkemisest teatanud, sõjakomissariaatidesse saabunud ligi viiskümmend tuhat avaldust vabatahtlikelt.

Vasnetsov väljus rajoonikomiteest ülevas meeleolus ning ütles autojuhile:

«Kirovi tehasesse, Kolja.»

Need sõnad kõlasid nii valjusti ning uljalt, et autojuht heitis Vasnetsovile etteheitva pilgu ja küsis:

«Mille üle rõõmustate, Sergei Afanasjevitš?»

Kuid näis, nagu poleks Vasnetsov kuulnudki seda küsimust...

XIII

Veera ja Anatoli seisid Belokamenski raudteejaama perroonil.

Anatoli haigestumisest oli möödunud kümme päeva. Kogu selle aja oli Veera tema voodi juures istunud. Leningradist pommitati Veerat telegrammidega. Ta oli vastanud: «Haigestusin, pole midagi tõsist, neil päevil sõidan välja.» Sugulased pahandasid ning nõudsid, et Veera vanemate juurde viivitamata tagasi sõidaks. Tema aga polnud sõitnud. Päevad ja ööd oli ta Anatoli voodi juures istunud.

Nädala pärast oli Anatoli enesetunne parem. Järgmisel päeval tõusis ta haigevoodist. Kümnendal päeval otsustasid nad ära sõita. Anatoli saatis vanematele telegrammi, et tuleb koju tagasi. Veera ostis eelmisel õhtul piletid valmis ning saatis samuti koju telegrammi. Sugulased jätsid temaga pahaselt hüvasti. Ja nüüd siis seisis ta Anatoliga varahommikul rongi oodates perroonil.

Paistis, et vaikne väike laudperroon pole üldse muutunud. Kuid jaamahoone seinad olid nüüd täis kleebitud igasuguseid kuulutusi, käskkirju ja plakateid.

Üldise mobilisatsiooni käskkiri. Sõjaseisukorra väljakuulutamise käskkiri. Pimendamiskäskkiri. Teadaanne raudteepiletite müügi uuest korrast. Lähimate pommivarjendite asukohad. Plakatid «Surm fašismile!», «Lömastame vaenlase!».

Kuid muidu oli kõik endine. Kiirustamata astus mööda liipreid vagunite ülevaataja masuudist läikivates tunkedes, ühes käes õlikann ning teises pika varrega vasar. Eemal istusid oma kohvritel üksikud reisijad. Päike oli juba tõusnud ning taevas silmipimestavalt sinine.

Veera ja Anatoli istusid samuti oma kohvritel.

«Nagu polekski sõda,» ütles Veera mõtlikult.

«Noh, siit on sõda kaugel!» vastas Anatoli rõhutatud uljusega.

«Kuidas sa ennast tunned, kas palavikku on?» küsis Veera ja sirutas käe Anatoli lauba poole.

Anatoli tõmbas pea rahulolematult kõrvale ning ütles:

«Jäta järele! Kes praegu palavikule mõtleb?»

«Millele sa siis praegu mõtled?»

«Narr küsimus! Et võimalikult kiiresti Leningradi jõuda ning sõjakomissariaati minna. Oleksin pidanud seda tegema tükk aega varem.»

«Aga sa olid ju haige! Sul on ölemas tõend.»

«Suurepärane vabandus!» kehitas Anatoli ärritatult õlgu. ««Kus te olite, seltsimees Valitski, kui mobilisatsioon välja kuulutati?» — «Teate, ma olin haige. Läksin valel ajal jõkke ujuma. Siin on dokument, palun vaadake...»»

Ta oli tige kõigi peale: Veerale, kelle pärast ta üldse

siia oli sõitnud, haigusele, mis teda pikali oli pannud, kõige rohkem aga iseendale.

Tal oli piinlik ning häbi, et ta polnud esimesi, ei — kõige esimene, kes tol pühapäeval sõjakomissariaati ilmus, Molotovi kõne vaevalt lõpuni kuulanud.

Talle näis, et eemal istuvad reisijad ja isegi Veera vaatavad kahjutunde ning arusaamatusega teda, pikakasvulist ning tursket erariides noormeest, kel siiamaani jõemudast ja kõntsast puhastamata saapad jalas.

Veera mõtles aga hoopis millelegi muule — mitte oma saatusele, niisugused mõtted ei tulnud talle üldsegi pähe, vaid sellele, mis nüüd, mis nüüd küll saab...

Ta mõistis, et on juhtunud midagi suurt ja enneolematut, mida talle kogu aeg meelde tuletati ja mille eest aastast aastasse kõnedes, artiklites, raamatutes, lauludes ning filmides hoiatati... Järelikult peab kogu elu nüüd muutuma hoopis teiseks... Milliseks nimelt, seda ei suutnud Veera ette kujutada, kuid taipas, et selle kõige kõrval näib tema isiklik saatus nii tähtsusetuna, et sellest mõeldagi oleks suurim lollus.

Hiljuti, kuulates jutustusi Soome sõjast, oli Veera püüdnud ennast kujutleda rindeolukorras.

Nüüd aga mõtles ta teistest: emast, isast ja Anatolist — mitte noormehe põhjusetust ning tema meelest mõttetust südametunnistusepiinast, vaid sellest, mis Anatolit ees ootab, Anatoli edasisest saatusest. Möödunud päevadel, haige Anatoli eest hoolitsedes, polnud Veeral lihtsalt aega olnud mõtiskleda. Loomulikult oli ka tema nagu kõik teisedki selles majas, kus Anatoli haigevoodis lamas, elanud sõjale mõteldes, iga hetk uusi sõnumeid oodates ning kuulatades teraselt juttu, mis kostis kõrvaltoa seinal rippuvast, taldrikut meenutavast mustast valjuhääldajast...

Kuid siiski polnud ta mõtelnud sõjast «konkreetselt», vaid tunnetas sõda lihtsalt kui tohutut, üldrahvalikku õnnetust, mis ootamatult oli varjutanud kõik teda ümbritseva ja mida oli raske millegagi mõõta.

Anatoli aga muretses hoopis muude asjade pärast. Sõda ei tundunud talle millegi niisugusena, mille tagajärgi on praegu raske ette näha. Anatoli lihtsalt ei mõtelnud sellele. Teda vaevas vaid kibe teadmine, et

sündmus, mille võimalikkusest nii palju oli räägitud ja kirjutatud, millega olid seotud niisugused mõisted, nagu mehisus, kangelaslikkus ja ustavus, oli lõpuks tegelikkuseks saanud, tema, Anatoli, oli aga juba alguses kuidagi kõrvale jäänud.

Ta ei mõtelnud eelseisvatele rasketele katsumustele, mis sõjaga vältimatult kaasnevad, surmale, mis iga sõja ajal paratamatult seisab iga rindemehe selja taga, ega sellele, et sõda lahutab ta Veerast.

Ta kannatas sellepärast, et tal polnud seljas sõjaväevormi ja et Leningradis võib mõni sõber, kellel see vorm juba on, näha teda praegu nii ebakohastes eririietes.

Edaspidise suhtes polnud Anatolil mingeid kahtlusi, siin oli kõik selge: sõjakomissariaat ja rinne. Hetkeks kujutas ta ette, kuidas ema nutma puhkeb. Kuidas isa käitub, seda Anatoli kujutleda ei suutnud. Loomulikult ei hakka vanamees pisaraid valama — sentimentaalsus on talle võõras. Ja ikkagi on huvitav, kuidas isa reageerib, mõtles Anatoli. Kuidas ka oleks, kuid seni pole tal veel kunagi juhust olnud poega surma saata.

Sõna «surm» lipsas Anatoli peast esmakordselt läbi, ilma et ta sellele mingit tähtsust oleks omistanud, ainuüksi sünget uhkust tekitades.

Ta heitis Veerale vargsi pilgu. Kui kummaline see kõik on, mõtles ta, alles aasta eest poleks talle pähegi tulnud, et just Veera on see neiu, kes teda sõtta saadab. Ta teadis, et Veera on temasse kõrvuni armunud. See teadmine tõstis teda iseenese silmis. Ta kujutles Veerat seismas perroonil, rongi juures, mis teda mõne minuti pärast sinna, läände, viib. Tal hakkas neiust kahju. Ta nägi vaimusilma ees seda rongi — pilt oli tuttav kinolinalt, sõjafilmidest: punaväelasi täistuubitud loomavagunid, tubakasuits, lõõtspillihääled, nutvad naised perroonil...

Ta sukeldub uude ellu, mis näib lubavat ohtu ja kangelastegusid. Kas leidub selles kohta Veera jaoks?... Vaevalt.

Ja ikkagi oli tal neiust kahju. Kahju ja paha, et just nimelt Veera oli teda nende kümne päeva jooksul nii armetus seisukorras näinud.

Jõuaks ainult kiiremini Leningradi! Nüüd pole enam tarvis kaua oodata.

«Viieteistkümne minuti pärast tuleb rong,» ütles Anatoli oma käekella vaadates.

«Jah, veel viisteist minutit,» kordas Veera samuti kellale pilku heites.

Mööda perrooni lähenes aeglaselt üpris veidra välimusega mees. Tal oli seljas hall haiglahalatt, mille alt paistsid välja sokkidesse topitud pikad valged aluspüksid, peas pilotka. Parem käsi oli kaela seotud.

Käies uuris mees tähelepanelikult ümbrust, Veera ja Tolja kohale jõudes küsis aga ootamatult:

«Kuule, semu, kus siin õlleputka tegutseb?»

Ta hääl kähises.

«Kuidas?» küsis Anatoli, end mõtetest lahti rebides.

«Kuidas, kuidas!» osatas haiglarõivais mees. «Ma küsin, kus siin õlut müüakse? Poisid rääkisid, et siin, raudteejaamas, on õlleputka.»

Anatoli tahtis juba teravalt vastata, et praegu pole aeg õllele mõtelda, kuid tabanud äkki mehe pilgu, mõistis täie selgusega, et tema ees seisab h a a v a t u, kes on tulnud sealt, s õ j a s t.

«Kas te olete . . . rindelt?» küsis ta kähku.

«Ei, käisin tädi juures kohvil,» vastas mees jämedalt ja üle tema sarnaka, habetunud näo libises grimass.

«Noh, kas peksame fašiste?» küsis Anatoli ja tema hääl kõlas ühtaegu uljalt ning lipitsevalt.

«Esialgu peksavad nemad meid,» vastas mees ja sülitas.

Anatolil tekkis soov sellele ebameeldivale tüübile, ilmsele paanikatekitajale, nina peale anda, kuid heitnud veel kord pilgu mehe sidemes käele, küsis ta endalegi ootamatu jahmatusega:

«Aga . . . miks siis?»

«Et sind, vennas, rindel ei ole, see ongi see põhjus,» vastas mees solvavalt, tigedalt naeratades, sülitas uuesti ja läks suuri tuhvleid järele lohistades piki perrooni edasi.

Veera nägi, kuidas Anatoli kõhnunud ja haigusest kahvatu nägu silmapilkselt punaga kattus. Ta hüüdis eemalduvale haiglarõivais mehele südametäiega järele:

«Kui te midagi ei tea, siis ärge rääkige!»

See kõlas totralt, isegi haledalt.

Mees vaatas tagasi, heitis Veerale iroonilise ja hindava pilgu ning ütles ükskõikselt:

«Hüva! Hoia oma tagalarotti kõvasti kinni.»

. . . Inimesi tuli perroonile üha juurde. Ilmusid mõned sõjaväelased, kõvasti kinniseotud kompsudega naised ja portfellidega mehed . . .

Rongi aga polnud ikka veel. Oli juba möödunud kakskümmend minutit ajast, mil ta siin oleks pidanud olema. Inimesed seisid perroonil ja vahtisid vedurisuitsu näha lootes sinnapoole, kus rööpad kitsaks triibuks sulasid.

Kuid rongi ei tulnud.

. . . Äkki tekkis mul soov, et see rong niipea ei tulekski. Niikaua kui pole rongi, jätkub ju meil Toljaga see endine, vana elu, muidu peaksime aga sõitma uude — tundmatusse ja rahutusse, kus me enam koos ei saa olla.

Meenus, kuidas ma üsna hiljuti istusin oma ärklitoakeses ja mõtisklesin, kas armastan Toljat või mitte. Praegu tunduks mulle ainuüksi niisuguse küsimuse esitaminegi silmakirjalikuna ning rumalana. Sest nende päevade jooksul olen tegelikult aru saanud, kuidas ma teda armastan. Kui pentsik ja solvav see on, et hakkad inimest tõeliselt armastama alles siis, kui kardad teda kaotada! . . .

Rongi aga polnud ikka veel . . .

Rong saabus alles õhtu eel. Ja Belokamenski perroonil seisvad inimesed, kes rahuajal oleksid vaikselt ja ilma saginata oma vagunitesse läinud, tormasid nüüd, pikast ootamisest piinatuna, mõistes, et tavaline, harjumuspärane elukord on sassis, ülepeakaela vagunitreppide juurde ning hakkasid seal närviliselt tõuklema.

Veera ja Anatoli jooksid algul platskaardivaguni juurde, kuid trepi ülemisel astmel seljaga suletud ukse poole seisev vagunisaatja hoidis selle lingist kinni ning hüüdis, et vabu kohti ei ole.

Anatoli karjus midagi vastu ning vehkis piletitega, kuid sai siis kohe aru, et see on mõttetu, ja tiris Veera teise vaguni juurde.

Lõpuks õnnestus neil trügida inimesi täiskiilutud üldvagunisse.

Nad pääsesid sisse viimastena, nende ees ronis trepist üles mingi energiline tüüp, gabardiinriidest vihmamantel seljas ja väike kohver käes. Ta isegi tõukas Anatolit, kui see aitas Veeral kõrge trepi alumisele astmele ronida.

Kui nad lõpuks vagunisse said, ei olnud enam ühtegi vaba kohta. Inimesed lamasid isegi pagasiriiulitel. Kuid mitte see ei imestanud Anatolit ja Veerat. Nad mõlemad olid varemgi sõitnud rahvast täis vagunites.

Ei, see rong erines millegi muu poolest. Oli siis põhjuseks see, et vagunis ei süüdatud tuld ja ümberringi valitses hämarus, või see, et tihedalt üksteise vastu surutud inimesed olid ebatavaliselt vaiksed, või mõni muu asjaolu, mis kohe silma ei torganud, kuid Veera ja Anatoli tundsid järsku, et nad on jõudnud neile tundmatu maailma lävele ja et ees ootab midagi sünget, vaikivat ja ärevat.

Möödus paar minutit, inimesed kohanesid, nagu see on alati esimestel hetkedel pärast rongi asumist, ja vahekäigus läks lahedamaks. Anatoli hakkas vagunis otsima vabu kohti ja veendus veel kord, et kõik kohad olid võetud. Siis tuli ta Veera juurde tagasi. Nad jäid seisma koridori ukse juurde ja vagunisaatja, vana naine, nahast vutlarisse torgatud lipukesed käes, ütles, et nad edasi läheksid ja endid kusagil sisse seaksid.

Anatoli vastas üsna teravalt, et vagunis ei ole vabu kohti, kuid vagunisaatja ei lasknud tal rääkida, vaid ütles, et see on üldvagun ja et siin ei ole kellegi jaoks kohti kinni pandud, siis aga soovitas asjad pingi alla toppida ja ise ükskõik kuidas end sisse seada, ainult mitte ukse all seista.

Anatoli läks mööda vahekäiku edasi, hoides nii oma kui ka Veera kohvrit väljasirutatud käega enda ees ning püüdes mitte riivata juba pikaliheitnud inimeste jalgu. Lõpuks küsis ta ühelt alumisel istmel lebavalt mehelt, kas ta võib oma kohvrid tema istme alla panna. Saanud vastuseks lühida «lase käia!», hakkas Anatoli kohvreid pingi alla lükkama ja nägi alles siis, et oli rääkinud sama gabardiinmantlis tüübiga, kes teda vagunisseronimisel eemale oli tõuganud. See polnud mant-

litki seljast võtnud ja pikutas nüüd pingil, kohver pea all.

Anatoli läks tigedaks. Kui see tüüp poleks teda tõuganud, oleksid nemad Veeraga praegu siin istunud. Nüüd tuleb neil aga kogu öö vahekäigus seista.

Ta ütles Veerale:

«Seisa siin akna juures, Veerake. Kodanik on nii armastusväärne, et lubab asjad oma pingi alla panna.»

Sõnu «kodanik» ja «lubab» rõhutas Anatoli irooniliselt.

Rong hakkas liikuma. Juba minuti pärast hüüdis nõudlik ja rahulolematu mehehääl:

«Vagunisaatja, miks valgust ei anta?»

Vastuseks kostis igast kandist hoiatavat sisinat, keegi puhkes mürgiselt naerma.

«Valgust ei tulegi, ega me rahuajal sõida!»

«Kah mul... mängivad siin...» torises esimene hääl, «...sõjamängu... Rinne on tuhande kilomeetri kaugusel, nemad aga...»

Rataste müra summutas hääled.

Anatoli ja Veera seisid vahekäigus, paksu tolmukorraga kaetud akna juures. Oli talumatult umbne. Anatoli tahtis akent avada, kuid sel hetkel neist mööduv vagunisaatja ütles:

«Aknaid ei tohi avada. Pole lubatud.»

«Kurat teab mis...» kirus Anatoli südametäiega, «valgust ei tohi anda, aknaid pole lubatud avada... Tõepoolest, nagu lapsemäng... nagu oleks rinne külje all. Loll saab kirikuski...»

«Noh, kui on niisugused eeskirjad, Tolja,» rahustas Veera teda.

Anatoli jäi vait.

Aknast vilksasid hämaruses mööda Belokamenski viimased majad ja raudteevahi putka, algas mets.

Veera mõtles, et hiljuti oli ta samuti seisnud akna juures ja kõik need majad ja inimesed, mets ja raudteevahi putka vilksasid siis samuti mööda, ainult vastupidises järjekorras.

Kuid tookord olid mets ja putka ja majad olnud üle kallatud kuldse päikesevalgusega ning paistnud heledad ja rõõmsad, praegu aga tundus kõik, mis akna taga oli, Veerale võõras ja ähvardav.

Ta pöördus Anatoli poole ja küsis, lihtsalt ainult selleks, et kuulda tema häält:

«Kuidas sa end tunned, Tolja, kas pea ei valuta?»

«Ah... mis nüüd peast...» vastas Anatoli ärritatult.

«Varsti oleme kodus...» lausus Veera, et midagi öelda.

«Jajah. Ainult seitse tundi püstijalu ja olemegi päral,» nõustus Anatoli tigedalt.

«Kuid... selles pole ju keegi süüdi, Tolja, mis parata,» ütles Veera ja puudutas tema kätt.

Poisil hakkas järsku häbi. Ta pigistas Veera kätt ning ütles:

«Anna mulle andeks. Olen lihtsalt iseendale vihane. Kõik kukkus nii lollisti, nii totralt välja. See tobe haigus, see täiskiilutud rong... Selle asemel, et praegu seal olla...»

Ta jäi vait.

«Tütarlaps võib istuda,» kostis ootamatult tema selja tagant.

Anatoli pöördus järsult ümber. Ütleja oli gabardiinmantliga mees. Nüüd oli ta juba poolistukile tõusnud, pea kätele asetanud ning jalad üle pingiääre rippu lasknud.

«Suur tänu, tuleme teie lahke abita toime,» vastas Anatoli sapiselt.

«Teid ma pole kutsunudki,» kostis mees kuivalt, asendit muutmata.

«Aitäh, aitäh,» sekkus Veera kiiresti nende jutusse, «ainult küllap me parem kahekesi... Palun, ärge muretsege...»

«Armastusväärsust oleks võinud üles näidata rongi tulles,» ei jätnud Anatoli järele, «aga mitte trügida nagu...» ta takerdus sobivat sõna otsides, «nagu turul... Rindel võiksite niisugust aktiivsust ilmutada...»

Viimased sõnad lipsasid talle endalegi ootamatult üle huulte.

«Niipalju kui ma otsustada võin, pole teiegi veel mobilisatsioonieast väljas,» kostis rahulik vastus.

«See pole teie asi,» pahvatas Anatoli.

«Loomulikult,» nõustus vihmamantliga mees ükskõikselt.

Siis tõusis ta ootamatult püsti, asetas oma kohvri

vastu seina, istus ise kõrvale, pani käe kohvrile ning ütles:

«Istuge mõlemad.»

«Me juba vastasime teile, et...» alustas Anatoli, kuid mees katkestas teda käskivalt:

«Ma ütlesin: istuge! Ruumi jätkub!»

Äkki süttis õbluke valguskiir. Mehel oli käes taskulamp. Ta valgustas vabanenud kohta ning seejärel viisakusetult Veera ja Anatoli nägu ning kustutas uuesti lambi.

«Istume, Tolja,» ütles Veera vaikselt ja lepitavalt, «kui seltsimees juba kord nii lahke on...» Ja lisas päris sosinal: «Meil on ju terve öö veel ees...»

...Nüüd istusid nad kolmekesi kõrvuti: vihmamantliga mees, Veera ja Anatoli. Viimane toetus ainult pingi servale, nagu rõhutades, et tal ei ole selle tüübiga midagi ühist.

Nad istusid vaikides. Vastaspingil magas naine, komps pea all ning mantel peal.

Tõusis kuu. Seda polnud aknast näha, kuid mets kahel pool raudteed ei tundunud enam nii süngena ja võis juba eraldada isegi üksikuid puid. Ka vagunis läks valgemaks.

Oli vaikne, ühed magasid, teised istusid sõnagi lausumata oma kohvritel vahekäigus.

Veerale mõjus masendavalt see vaikus, mida katkestas ainult rataste kolin. Ta laskis pea norgu ning püüdis tukastada. Kuid uni ei tulnud. Ta tahtis väga juua.

Vihmamantliga mees vahtis küljetsi aknast välja, toetudes endiselt oma kohvrile. Nüüd võis Veera näha tema profiili. Mehel oli kõhn nägu, nahk põsesarnadel oli nagu pingule tõmmatud. Välimuse järgi võis ta olla neljakümneaastane.

Äkki pöördus ta Veera poole ja võttis taskust suure õuna.

«Soovite?» küsis ta õuna Veerale ulatades.

«Ei, ei, mis te nüüd...» pomises Veera ja vaatas vargsi Anatoli poole. See istus liikumatult, pea rinnal, ning näis magavat.

«Võtke, võtke,» ütles vihmamantliga mees endiselt kuival, ükskõiksel toonil, pani õuna Veerale sülle ning pöördus uuesti aknast välja vahtima.

Veera võttis õuna, heitis jälle pilgu Anatolile ja ham-

mustas siis õuna küljest väikese tüki. Õun oli mahlane ja Veera tundis veel rohkem janu. Nüüd hakkas ta kiiresti sööma.

«Üliõpilased?» küsis naaber ootamatult, pead pööramata.

«Jah,» vastas Veera tasa.

«Leningradist?»

«Jah.»

«Mis teie nimi on?»

Tema lühikesed ja jahedad küsimused olid nõudlikud ja samal ajal ka ükskõiksed. Rääkides ei vaadanud ta Veerale otsa.

Neiu vastas:

«Veera.»

Ja lisas kõhklevalt:

«Tema nimi on Anatoli.»

Siis küsis Veera niisama viisakuse pärast:

«Aga mis teie nimi on?»

«Kravtsov,» vastas vihmamantliga mees lühidalt.

Seekord pööras ta näo Veera poole. Neiu nägi, et see oli kalk ja ebameeldiv, kitsaste kõvasti kokkusurutud huultega, parema kulmu kohal oli arm.

Veera oli õuna ära söönud ja hoidis nüüd südamikku käes, teadmata, mis sellega peale hakata.

«Andke siia,» ütles Kravtsov ootamatult, puudutades Veera kätt. Neiu tundis, et mehel on kuivad, külmad sõrmed.

Mees võttis õunasüdame ja toppis selle aknalaua külge kinnitatud tuhatoosi.

«Olit koolivaheajal?» küsis Kravtsov ja Veerale tundus, et seekord kõlas ta hääl nagu veidi irooniliselt.

«Jah,» vastas ta.

«Ebasobival ajal,» tähendas Kravtsov kahetsusega, aga ühtlasi nagu hukkamõistvalt.

«Pole midagi parata!» vastas Veera kähku. «Kõik kukkus nii välja. Tema,» Veera heitis jälle vargsi pilgu liikumatult istuvale Anatolile, «tema jäi haigeks. Sellepärast ei saanudki me kohe tagasi sõita. Kopsupõletik.»

«Teie mees?»

«Ei, mis te nüüd! Me lihtsalt... sõitsime koos...»

«Selge,» konstateeris Kravtsov lühidalt.

«Veera, vahetame kohad, siin on rohkem õhku,» ütles Anatoli äkki kuidagi puise häälega ja tõusis püsti.

Veera tundis, et punastas. Anatoli käitumine tundus talle ebaviisakas ja taktitu, kuid sellele vaatamata tõusis ta kuulekalt püsti. Nad vahetasid kohad.

Nüüd istus Anatoli Kravtsovi ja Veera vahel. Ta istus endiselt liikumatult ning põrnitses vastasseina, püüdes igati rõhutada, et tal ei ole oma juhusliku vagunikaaslasega mingit pistmist. Kõik vaikisid, ainult vagunirattad kolksusid rütmiliselt.

Mõne aja pärast toetas Kravtsov küünarnuki aknaalusele lauakesele ning näis tukkuma jäävat.

«Tolja,» ütles Veera sosinal, «miks sa siis nii? Sa ju solvasid teist inimest!»

«Elab üle...» kehitas Anatoli õlgu ja lisas: «Leidis aja... millal külge lüüa...»

«Milline rumalus!» ütles Veera endiselt sosinal, nihkus rahulolematult Anatolist eemale ja vaatas Kravtsovi poole: kas see kuulis või ei? Kuid näis, et Kravtsov oli tõepoolest magama jäänud.

«Veera,» sõnas Anatoli tasa, end tema poole nihutades, «ära ole minu peale pahane!»

Veera vaikis.

«Saan aru, et käitun rumalasti,» jätkas Anatoli sosinal, «kuid saa minust aru... Mul on väga piinlik... väga halb... Mulle näib, et kõik vaatavad mind nagu... noh, nagu kõrvalehiilijat, mõistad?... See haavatu seal perroonil... Ta ju otse vihkas mind! Ja tal oli õigus. Ma ei saa teda unustada... Sõda kestab juba üle nädala, mina aga... Sul on vist minu pärast häbi?»

Ta rääkis tasa, peaaegu sosinal, takerdudes, kuid tema häälest kostis valu ja haavumist.

Veeral hakkas temast kahju. Ta võttis Anatoli käe, surus tema peo vastu oma põske ja hakkas kiirustades ning katkendlikult rääkima:

«Ei, ei, Toljakene, mis sa nüüd! Kuidas sa üldse võid nii mõelda? Ma ju tean, et kõik juhtus minu pärast, ainult minu pärast, ma olin loll, rumal, mängisin puutumatut printsessi, aga see oli kõik sellepärast, et ma sind armastan, nii väga armastan, et ei oska öeldagi, alati olen ma sind kaotada kartnud, pole suutnud aga sulle öelda — on olnud häbi, kuid kogu aeg olen ma kartnud, sellest hetkest peale, kui me tutvusime, seal paadis, mäletad?»

Veera mõistis, et ta ei räägi sugugi seda, mis tarvis,

et see kõik on praegu, sõjaajal, ebakohane ja et tema sõnad kõlavad nõnda, nagu elaks ta ikka alles vanal heal rahuajal, tegelikult aga lähevad nad Anatoliga võib-olla juba homme igaveseks lahku, ning kõige olulisem on praegu see, et Anatoli ellu jääks, kõik muu aga on tähtsuseta ja sellest on isegi naljakas ning rumal rääkida . . .

Ta tundis, et Tolja pihk, mida ta ikka tugevamini oma põse vastu surus, läheb märjaks, ning sai alles siis aru, et nutab.

«Veera, Veerake, jäta järele, ära nuta,» ütles Anatoli ning temagi hääles kostis pisaraid. Ühe käega kuivatas ta Veera nägu, teisega aga süleles teda, surus tugevasti enda vastu ning nad unustasid kõik — suitsuse ja poolpimeda puupüsti täis vaguni ja ümberringi istuvad ning seisvad inimesed, kes võisid neid näha ja kuulda . . .

Sel hetkel kõlas kusagil ligiduses kõrvulukustav plahvatus. Vagun lõi järsku kõikuma, akna taga tõusis lahvatav leek, ümberringi muutus hetkeks silmipimestavalt valgeks ja oli kuulda läbitungivat vilinat, mis nagu korgitsaga kõigi kõrvu puuris, vaguni katusele oleks nagu keegi peoga haavleid visanud, aknaklaasid lendasid klirinal eest.

Rong jäi nii järsku seisma, et kohvrid ja kompsud ülemistelt riiulitelt kolinal alla lendasid. Põrandal olid asjad ja karjuvad inimesed hunnikus segamini ja siis kostis kusagil õige lähedal uus plahvatus . . .

«Vagunist välja! Kiiresti! Kõik vagunist välja!» kuuldus kellegi vali, käskiv hääl ja Veera, kes juba Anatoli poolt kaasatõmmatuna vahekäigus üle kompsude ja kottide ronis, tundis ära, et hüüdjaks oli Kravtsov.

Nad trügisid keset hirmust hullunud rahvahulka ukse poole ja nende kõrvus kõlas laste nutt, mille varsti summutas mingi uus, kohutav, senikuulmatu undamine, ning jõudsid viimaks ukse alla, kust tagant pealesuruvad inimesed nad vagunist välja tõukasid . . .

Anatoli ja Veera kukkusid maha ning veeresid kõrgest raudteetammist alla, ja nende kõrval veeresid ja jooksid teised inimesed; ülevalt, nende peade kohalt, kostis aga kogu aeg mingit väljakannatamatult valju undamist . . .

Ja juba kraavis kleepuvas poris lamades nägid Anatoli ja Veera, et vagunid on üleni leekides.

«Veera, Veera, jooksme!» karjus Anatoli hingeldades. Ta kargas püsti, haaras Veera käest kinni, rebis ta maast üles ja nad pistsid jooksma, teadmata, kuhu nad lähevad, vajusid mingisugustesse aukudesse, tungisid läbi põõsaste, midagi enda ees nägemata, üheainsa mõttega: joosta, joosta võimalikult kaugele sellest õudsest paigast.

Kuid kaua nad joosta ei saanud. Undamine nende peade kohal muutus tugevamaks ning varsti sundis see kohutav, ennekuulmatu vilin neid uuesti pikali heitma ja nägu vastu maad suruma, seejärel aga kostis kuulipildujavalang ning hetke pärast jäi ümberringi kõik vaikseks.

Anatoli tõstis pea. Veera lamas tema kõrval, Veerast kahe sammu kaugusel aga lebas üks naine. Ka see lamas kõhuli, tal oli seljas kittel, mis kukkumisel oli üles kerkinud, ning näha olid ta paljad paksud, tumedate laienenud veresoontega jalad.

«Veera, tõuse üles, nad lendasid ära!» ütles Anatoli juba valjemini, et julgustada nii neiut kui ka iseennast. «Peame minema, nad võivad uuesti siia tulla.»

Ta heitis pilgu Veera kõrval lamava naise poole ning kordas:

«Tõuske üles, kõik on möödas.»

Kuid naine ei liigutanud. Ilmselt ei olnud ta end veel hirmust koguda jõudnud.

«Tõuske üles!» ütles Anatoli uuesti ja puudutas teda õlast.

Tundnud midagi kleepuvat ja sooja, tõmbas ta käe kiiruga tagasi ning hüüatas:

«Veera, ta on . . . surnud!»

Hirmust võitu saada püüdes puudutas Veera naise pead. Sõrmede all oli soe ning pehme verine puder . . .

Sel hetkel kostis kusagilt eemalt jälle lennukite undamist.

Anatoli ja Veera hüppasid mõlemad püsti ja pistsid jooksma . . .

. . . Nad peatusid alles siis, kui Veera enam ei jaksanud ja jõuetult maha kukkus. Anatoli keelitas teda ennast kokku võtma ja edasi minema, kuid Veera ütles, et ta ei suuda enam.

Anatoli laskus põlvili tema kõrvale ja hakkas taskurätikuga puhastama tema porist ja pisaraist märga nägu.

Nad olid väikese metsatuka ääres. Rongi polnud siit enam näha, kuid taevas oli ikka veel tulekahjukuma.

Kõik oli vaikne. Nad ei kuulnud enam ei plahvatusi, kõrvulukustavat undamist, vilinat ega inimeste karjeid.

«See oli õhurünnak, saad aru — õhurünnak!» ütles Anatoli raskelt hingates.

Veera vaikis. Ka tema polnud veel jõudnud hinge tagasi tõmmata, ta ei andnud veel endale aru, mis siis õieti juhtunud oli.

Nüüd jäi ta kuulatama Anatoli sõnu. Õhurünnak? Jah, muidugi oli see olnud õhurünnak. Ta oli kinos seda näinud. Kuid see, mis täna juhtus, ei sarnanenud ühegi filmiga.

Vaikselt, nagu kartes, et tema häält võib kuulda kusagil varitsev vaenlane, küsis Veera:

«Mis me nüüd teeme, Tolja?»

«Ei tea . . . Tuleb edasi minna, kuni keegi vastu tuleb. Võib-olla on siin läheduses mõni küla.»

«Ma ei saa enam käia,» kurtis Veera, «jalad on nagu võõrad all.»

«Puhkame natuke, siis läheb sul paremaks.»

«Olen üdini märg . . .»

Ja alles siis meenus neile mõlemale, et neil pole mitte kui midagi, sest nende kohvrid olid jäänud vagunisse.

«Jah, kehv lugu,» lausus Anatoli jahmunult, «ka mina olen läbimärg.»

«Sa võid uuesti haigeks jääda,» sattus Veera ärevusse.

«Ah, kukepea! Kas siis praegu on aeg sellele mõelda!»

Anatoli hakkas vapustusest juba toibuma ning tema enesekindlus tuli pikkamööda tagasi. Ta vaatas ringi. Hommik ei olnud enam kaugel. Kui taevas poleks ootamatult pilve läinud, oleks tunni aja pärast olnud juba täiesti valge.

Praegu kattis aga kõike hämarus. Anatoli vaatas kella, oli pool kaks.

Nad istusid kastemärjal rohul. Eemalt paistis peente tihedate valendavate tüvedega kasesalu. Kusagil krooksus konn. See taevakaar, kus oli seisnud põlev rong, ei kumanud enam.

«Kuule, Tolja,» ütles Veera kõhklevalt, «kui ehk läheksime tagasi sinna . . . rongi juurde? Seal on ju ikkagi inimesed . . . Ja võib-olla jäid meie asjad alles . . .»

«Oled sa hulluks läinud,» vastas Anatoli järsult, «nad võivad tagasi tulla! Peame puhkama ja edasi minema. Praegu on veel väga varane aeg. Tunni või paari pärast on hommik käes ja ma olen kindel, et me kedagi ikka näeme. Ega me siis mõnel asustamata saarel ole, vaid kusagil Leningradi külje all.»

Mõne aja vaikisid mõlemad.

«Kuidas see küll võimalik on, Tolja,» ütles Veera nagu oma mõtetele kinnitust otsides, «kuidas nad . . . siia said lennata? Rinne on ju kusagil seal, kaugel?»

«Ei tea,» vastas Anatoli hetke pärast, «võib-olla . . .» tema hääl muutus tuhmiks, «võib-olla on viimase päeva jooksul midagi muutunud?»

Nad jäid uuesti vait, rusutud sellest kohutavast oletusest.

«Tead mis,» ütles lõpuks Anatoli, «lähme parem sinna, puude alla. Muidu istume siin . . . nagu peo peal.»

Veera tõusis kuulekalt püsti. Nad läksid metsatuka poole.

Anatoli astus ees, jalgu vaevu järele lohistades. Saapad olid nagu poriklombid. Läbimärjad püksid liibusid vastu sääri. Veera tuli talle vaikides järele. Kingakontsad olid alt ära tulnud ning ta käis paljajalu, kingad näpus.

Nad olid juba peaaegu puude all, kui kuulsid hämarusest järsku kellegi häält:

«Kes seal on?»

Anatoli võpatas ja peatus. Hääl tuli metsatukast, kuid kusagilt madalalt, otsekui maa alt.

«Meie . . .» vastas ta ehmunult ja nägi sel hetkel kõrges rohus meest. Kätele toetudes upitas see end üles ning Veera ja Anatoli tundsid ära Kravtsovi.

Ta lamas pikali rohus. Seljas oli tal ikka seesama sinine gabardiinriidest vihmamantel, kuid nüüd oli see puulehtede, rohuliblede ja poriga koos.

Veera astus paar kiiret sammu Kravtsovi poole ja hüüdis kergendatult, isegi rõõmuga:

«See olete teie? Teie!»

«Mina,» vastas Kravtsov rahulikult ja laskus uuesti pikali. «Murra mulle kepp,» pöördus ta siis Anatoli poole.

«Mis?» ei saanud see kohe aru.

«Kepp,» kordas Kravtsov järsult, «noh, mõni oks. Ainult jämedam. Selge?»

Veel tund aega tagasi oleks Anatoli sellele mehele vääriliselt vastanud, kui see teda niisugusel toonil oleks kõnetanud, pealegi sinatades.

Nüüd aga oli ta õnnelik iga korralduse üle, ükskõik, kellelt see ka tuli. Anatoli ei teadnud, milleks sellele mehele keppi tarvis on, ega murdnudki pead selle üle. Ta läks kiirel sammul metsatukka ja tuli mõne minuti pärast tagasi, vedades järel suurt oksa.

Ta nägi, et Kravtsov on endiselt pikali, Veera aga põlvili ja tema kohale kummardunud.

Kuid mitte see ei üllatanud Anatolit. Teda hämmastas, et Kravtsovi kõrval maas oli tuttav väike kohver. Kuidas mehel küll oli õnnestunud niisuguses tohutabohus kohvrit alles hoida, see jäi Anatolile täiesti arusaamatuks.

Teda nähes ütles Veera:

«Seltsimees Kravtsov on haavatud. Jalga.»

Metsahämaruses ei näinud Anatoli haava, märkas ainult, et Kravtsovil oli üks püksisäär üles käänatud.

«Tühi asi,» sõnas Kravtsov, «kas kepi tõid?»

«Tõin, tõin,» vastas Anatoli kiiresti ja sirutas oksa ette.

«Selle vitsaga võib karja' minna,» lausus Kravtsov rahulolematult, «mulle on tarvis keppi... Noh, saua, millele saaks toetuda, mõistad?»

Ja nähes, et Anatoli nõutult vaikib, lisas:

«Olgu peale. Murra ta pooleks. Nii. Käib kah!» Ja ta küsis ootamatult: «Kas teil tikke on?»

«Tikke? Tahate suitsu?» küsis Anatoli teenistusvalmilt. «Kahjuks ei ole. Ei tikke ega paberosse. Ma ei suitseta.»

«Teie haav tuleb kinni siduda,» ütles Veera, «aga meil pole mitte midagi. Kõik jäi sinna, vagunisse. Aga võib-olla on teie kohvris midagi...»

Ta sirutas käe väikese metallnurkadega dermatiinkohvri poole.

«Ära puutu,» ütles Kravtsov ootamatult järsult ja Veera tõmbas käe kohkunult tagasi.

«Ma tahtsin ainult vaadata,» lausus ta kohmetunult, «võib-olla leidub seal mõni taskurätt või särk... Ärge kartke, olen ju meedik, tunnen seda tööd.»

Kravtsov muigas.

«Noh, kui meedik, eks siis ravitse,» sõnas ta irooniliselt, mis ei sobinud kokku tema külma ning ükskõikse tooniga. «Ulata kohver siia... Veera.»

Veera ulatas mehele kohvri, mis oli päris kerge, ja püüdis seda avada, kuid Kravtsov tõrjus ta eemale ja kummardus ise kohvri kohale.

Poolhämaruses plõksusid kohvri lukud.

«Säh,» sõnas Kravtsov. Ta pani kohvri uuesti kinni ning ulatas Veerale midagi valget.

Neiu rullis korraliku nelinurkse paki lahti ja lausus:

«Särk. Ja uhiuus!»

«Tühja temaga! Rebi katki,» ütles Kravtsov.

Kuid Veeral ei jätkunud jõudu särki katki rebida. Anatoli tuli talle appi.

«Haava oleks tarvis puhastada,» ütles Veera uuesti Kravtsovi jala kohale kummardudes, «aga pole, millega. Võib-olla on teil odekolonni?»

«Ei ole,» nähvas Kravtsov.

«Siis peaks vähemalt pesemagi... Haava ümbrust. See on täitsa porine. Kuid vett pole ka.»

«Vett on!» ütles Anatoli kiiresti. «Siit kümne sammu kaugusel on mingi kraav. Või tiik. Ma nägin.»

«Tiik?» küsis Kravtsov. «Sügav?»

«Ma... ma ei tea,» vastas Anatoli kohmetult.

«Mine, Tolja, ja kasta see märjaks,» ütles Veera, ulatades talle särgi küljest rebitud riidetüki.

«Ja vaata, kas tiik on sügav. Mõõda kepiga ära!» lisas Kravtsov.

Anatoli vaatas talle arusaamatuses otsa ning võttis kepi.

«Noh, tee kiiresti!» kamandas Kravtsov.

Anatoli kadus puude taha. Veera vaatas aga Kravtsovi imestunult. See polnud enam sugugi sarnane mehega, kelle kõrval ta hiljuti vagunis oli istunud. Mees rongis oli olnud rahulik, ükskõikne ning osavõtmatu.

Praegune Kravtsov oli aga hoopis teine inimene. Kui

ta oleks pea kaotanud ja ehmunud, poleks Veera imestanud: pärast seda kõike, mis oli juhtunud, oleks see olnud täiesti loomulik. Kuid praegune Kravtsov oli ärritatud, kuri, ei kannatanud vasturääkimist ja pealegi käitus nendega nagu koolijütsidega.

«Kas teil on valus?» küsis Veera.

«Mis?»

«Ma küsisin, kas jalg valutab.»

«Aaa-aa, jäta!» heitis Kravtsov käega.

Veera jäi vait. Hetk hiljem jõudis Anatoli tagasi.

«Põhja ei ole!» hüüdis ta millegipärast rõõmsalt. Ta viskas kepi maha ja ulatas Veerale märja lapi.

Veera laskus põlvili ja hakkas ettevaatlikult puhastama haava ümbrust Kravtsovi jalal.

«Kas see on kuulist?» küsis ta.

«Meedik peaks oskama vahet teha tavaliste ning tulirelvadest tekitatud haavade vahel,» ütles Kravtsov muiates. «Polnud see mingi kuul. Astusin terava asja otsa. Küllap vedeles seal mõni vana adrahõlm. Nii et tiik on sügav, Anatoli?»

«Põhja ei ole!» kordas Anatoli kähku.

«Või nõnda,» tähendas Kravtsov rahulolevalt. Mõlemat kätt kepile toetades ajas ta end püsti, nägu valust krimpsus.

«Võta kohver,» andis ta Anatolile käsu, «ja lähme siis sinu tiigi äärde.»

Anatoli haaras kohvri ja tahtis ette rutata, kuid Kravtsov peatas ta vaikse pealekäratusega:

«Käi minu kõrval!»

Kravtsov astus aeglaselt, kogu raskusega kepile toetudes ja jalga järele vedades. Vee äärde jõudmiseks kulus mõni minut.

Ümberringi vedeles murdunud puid, kände ja oksi.

Kravtsov vaatas mõne hetke sogast veepinda ja ütles siis Anatolile:

«Viska! Kuid võta kõvasti hoogu, et keskele kukuks. Said aru?»

«Mida ma pean viskama?» küsis Anatoli arusaamatuses.

«Mida, mida!» lausus Kravtsov näägutavalt. «Kohver. Noh! Keskele. Jõudu jätkub?»

«Aga ma ei mõista . . .» püüdis Anatoli küsida, kuid Kravtsov ei lasknud tal lõpetada.

«Viska!» kamandas ta. «Noh, kiiresti! Üks! . . .»

Ja Anatoli kuulas tahtmatult käsku, võttis hoogu ning viskas kohvri täiest jõust vette.

Kostis kõva sulpsatus ja kohver kadus silmist.

Kravtsov vaatas mõne hetke, kuidas veepinnale kerkisid ringid.

«Tiik on sügav,» ütles Anatoli, tundes intuitiivselt, et seda on Kravtsovil meeldiv kuulda.

«Tiik, tiik . . .» kordas Kravtsov irooniliselt. «See pole tiik, vaid soo. Soo, kuhu on kukkunud tonnine pomm. Selge?»

. . . Nad seisid veel mõne aja vee ääres. Siis heitsid Veera ja Anatoli Kravtsovile argliku pilgu, just nagu ootaksid täiendavaid selgitusi, kuid see vaikis. Näis, nagu oleks ta unustanud nende juuresoleku.

Kravtsov vaatas keskendunult vette ja nahk tema näol näis olevat veel rohkem pinguli tõmbunud, arm parema kulmu kohal aga veel sügavam.

Anatoli vaatas seda kummalist meest segase tundega, milles oli lugupidamist ja vaenulikkust. Ta tundis vaistlikult, et Kravtsov on temast üle, kuigi ei osanud seletada, milles see üleolek seisneb. Samal ajal aga alandas see tunne teda Veera silmis, nagu talle paistis. Anatoli ei kahelnud, et Kravtsoviga võrreldes on ta Veera silmis madalamal. Ta ei teadnud, mida edasi teha ja kuhu minna, Kravtsov aga tõenäoliselt teadis. Imelik ja salapärane lugu kohvriga ainult rõhutas selle mehe erakordset käitumist. Kes ta on? Võib-olla kahtlane isik? Mis võis kohvris olla? Vahest ehk varastatud asjad? Kuid Anatoli tajus, et ta seda mingi hinna eest Kravtsovilt küsida poleks söandanud. Ta ei teadnud isegi, miks. Hingepõhjas vist kartis ta teda.

Kuid ühtlasi mõjus Kravtsov Anatolile rahustavalt. Anatoli tundis alateadlikult, et temale võib loota. Kes see mees ka poleks, kindlasti aitab ta neil jõuda mingisse asustatud punkti. Seal võib tema aga unustada. Edasi on kõik juba lihtsam, on tarvis vaid välja selgitada, kas nad on Leningradist kaugel ja kas läheduses on mõni raudteejaam või maantee.

Ka Veera ei saanud Kravtsovist põrmugi aru. Mees näis talle kummaline ning ebaharilik. Kuid kõige rohkem tegi Veerale muret tema haav. Suur, rebenenud äärtega haav jalas, mida oleks tarvis viivitamatult

puhastada ja seejärel kangestuskramptõvevastane süst teha. Kuid seda kõike saab teha alles siis, kui nad jõuavad lähimasse külla. Seal on muidugi mingi meditsiinipunkt. Tolja peab ilmtingimata kohe temperatuuri mõõtma, võib-olla on vaja talle profülaktika mõttes kuppu panna. Kindlasti on meditsiinipunktis kupud olemas. Kopsupõletikuga pole nalja. Tuleks Kravtsovi kiirustada, öelda, et aega ei tohi kaotada. Ja üldse on imelik, kuidas ta niisuguse haavaga jalul püsib. Teda peab käimisel aitama. Tuleb võtta tal käe alt kinni ja talutada . . .

«Mis te arvate . . .» alustas Veera arglikult, kuid mees katkestas teda poolelt sõnalt, öeldes käskivalt, kuid vaikselt:

«Tasem!»

Veera ja Anatoli vahetasid nõutu pilgu. Hakkasid siis pingutatult kuulama. Varsti kuulsid nad mingit kauget madalat undamist . . .

«Mis see on?» küsis Anatoli ärevalt. «Kas kuuled?»

«Jah,» vastas Veera tasa.

«Mitte ei saa aru, mis hääl see on,» jätkas Anatoli. «See tuletab mulle midagi meelde, kuid mitte ei tea, mida. Nagu mingit laviini või kosekohinat.» Ta heitis Kravtsovile küsiva pilgu.

«Läki,» ütles Kravtsov ootamatult, pööras kannapealt ringi ja kukkus maha. Tema nägu virildus valust.

Veera tormas tema juurde, haaras tal käest kinni ja püüdes teda üles aidata, sõnas kiiresti:

«Näete nüüd? Näete? On ju valus? Muidugi on valus! Algul ei tunne kunagi valu, pärast aga hakkab valutama. Tolja, tule ometi siia, Tolja, aitame tal tõusta . . .»

Anatoli seisis, kael õieli ja kuulatas, püüdes mõistatada, mis kauge undamine see küll võiks olla. Ta oli kindel, et on seda juba kunagi kuulnud, kuid ei suutnud meenutada, kus ja millal.

Nüüd jooksis Anatoli Kravtsovi juurde ja haaras mehel teise käe alt kinni.

«Jäta,» lükkas Kravtsov ta eemale.

Nad lasksid ta nõutult rohule tagasi.

Kravtsov uuris tähelepanelikult neid ümbritsevaid puid ja lausus juba teise, rahuliku ning sõbraliku häälega:

«Ma peaksin vist veidi puhkama, lapsed, eks ole?

Kogun natike jõudu ja siis hakkame astuma. Te ei jäta mind siia üksi, ega ju? Pealegi on praegu alles vara. Kõik inimesed magavad. Siin on aga nii hea, vaikne. Kas puhkame?»

Ja ta vaatas Veerale ning Anatolile paluvalt naeratades otsa.

«Kuid teie haav . . .» alustas Veera.

«Ah tont temaga,» naeratas Kravtsov uuesti, «muide see on ka haavale parem. Valu vaibub veidi. Noh? Istuge!»

Nad istusid kuulekalt tema kõrvale. Ootamatu muutus, mis selles mehes oli toimunud, ühtaegu rahustas ja häiris neid.

«Noh, näete, kui hästi, lapsed, täitsa vahva,» kiitis Kravtsov. «Tähendab, sinu nimi on Tolja?» pöördus ta Anatoli poole, kuigi oli teda juba korduvalt nimepidi kutsunud.

See noogutas.

«Aga kus sa, Tolja, õpid?» uuris Kravtsov edasi.

Anatoli kehitas närviliselt õlgu. Ta ise oleks tahtnud esitada sellele mehele kümneid küsimusi ja kõigepealt pärida, kust said siia, sadade kilomeetrite kaugusele rindest, Saksa lennukid, kuid ta vaikis, olles hämmastunud Kravtsoviga toimunud järsust muutusest.

Ta vastas, et õpib ehitusinstituudis.

«Selge,» noogutas Kravtsov. «Nii et sõitsid suvevaheajale ja jäid haigeks?»

«Tal oli kopsupõletik,» lausus Veera.

«Nii, nii,» sõnas Kravtsov mõtlikult. «Kes teab, võib-olla oli see isegi parem.»

Veera kergitas arusaamatuses kulme.

«Mis te sellega öelda tahate?» küsis Anatoli imestunult ja lisas juba veidi söakamalt: «Selle neetud haiguse pärast ei saanud ma sõjakomissariaati minna.»

«Noh, ju on see sinu saatus, eks lähed hiljem,» ütles Kravtsov lepitava naeratusega. «Ma räägin sulle, mis minuga ükskord juhtus. Sõitsin komandeeringusse. Töötan kaubandusvõrgus. Tulin Moskva vaksalisse, pileteid aga pole — ei pehmesse ega platskaartvagunisse, ainult üldisesse. Noh, ega ma tola ole, et loomavagunis sõitma hakkaksin. Sõita aga tuleb — teenistuskohused, nagu öeldakse. Hüppasin kohe takso peale ja kihutasin lennuväljale. Vedas: sain viimase piletil Lennuni

oli veel tund aega, mõtlesin juba, et lähen puhvetisse ja teen ühed sajad õllega, kui järsku kuulen raadiost: «Kodanik Kravtsov, teid palutakse kassa juurde!» Noh, läksin. Ja mis te arvate? Ütlesid, et mul tuleb pilet tagasi anda. «Mis põhjusel?» küsisin mina. Kassapidaja aga, kas kujutate ette, hakkas segast ajama, et see pilet olevat juba varem kinni pandud ja tema olevat selle eksikombel minule müünud. Mina vastu, et see pole minu asi, tõstsin lärmi, nemad aga muudkui oma joru: andku mina pilet ära ja võtku raha tagasi või jätku pilet endale suveniiriks, lennukile sellega mind niikuinii ei lasta. Sülitasin, võtsin raha ja põrutasin uuesti Moskva vaksalisse, kuid seal polnud üldvagunissegi enam ühtki piletit. Noh, pidingi järgmisel päeval sõitma. Näe, missugune lugu juhtus!»

Anatoli ja Veera kuulasid hämmastunult seda rumalat ja kuidagi kohatut juttu.

Kui Kravtsov vait jäi, kehitas Anatoli õlgu ja küsis:

«Noh, ja kuidas see siis siia puutub?»

Hetkeks libises üle Kravtsovi näo valugrimass. Kuid kohe kadus see kavala naeratuse taha.

«Aga sedamoodi,» ütles Kravtsov mõtlikult, «et see lennuk kukkus alla. Ajalehtedes teatati. Said aru? Tuli välja, et see oli minu õnn . . .»

«Ma ei mõista . . .» ütles Anatoli, «. . . mis on sellel kõigel ühist . . .»

«Oota,» ei lasknud Kravtsov tal jätkata, «kohe taipad. Õnn on pime, nagu vanasõna ütleb, kuul aga veel pimedam. Kui sa esimesel päeval rindele oleksid sattunud, võib-olla poleks sind enam elavate kirjas. Nüüd on sul aga hing sees. Said aru?»

Anatoli silmad valgusid verd täis. Ta pigistas käed rusikasse ning ütles valjusti:

«Te . . . räägite lollusi!»

«Tolja, miks sa nüüd kohe nii,» segas Veera end jälle vahele, kuigi ka temal Kravtsovi juttu kuulates kõhe oli hakanud, «sinuga tehakse lihtsalt nalja!»

«Aga mina niisuguseid nalju, ja pealegi niisugusel momendil, ei salli!» hüüdis Anatoli ikka rohkem ärritudes. «Võtke teadmiseks, et ma olen kommunistlik noor ja . . .»

«Oh sa mu meie,» kostis Kravtsov naljatades. «Kas kommunistlikud noored siis elada ei tahagi? Räägitakse,

et ega parteilasedki seda elu niisama loobi. Et aga saaks veel päevakese elada, poiss, — see ongi see, millest iga inimene küünte ja hammastega kinni haarab. Muidugi, kui tal pea otsas on.»

«No teate mis,» ütles Anatoli otsustavalt ja tõusis püsti, «sain teist aru. Sain aru, mis inimene te olete, juba seal Belokamenski perroonil, kui te meid vaguni ukse juurest eemale tõukasite. Nüüd aga on mulle kõik selge. Lõplikult! Tähendab, inimesed valavad rindel verd, teie teete aga oma kaubandusvõrgus igasugust sahker-mahkerit ning loobite pärast kohvreid vette. Võtke siis teadmiseks, et argpükse olen ma alati põlanud, põlgan nüüd ja . . .»

Anatoli ei suutnud enam end pidada. Ikka rohkem ja rohkem tuld võttes karjus ta solvavaid sõnu, püüdes oma jalgade ees lamavat meest võimalikult valusasti torgata. Ta teotas meest suure sisemise rahuldusega, võites kaotatud eneseusaldust järjest enam tagasi ning tundes, kuidas ta jalgealune üha kindlamaks muutub. Ja see, et Veera kõike pealt kuulis, pakkus Anatolile veel sügavamat rahuldust.

«Jah,» karjus ta, «põlgan argpükse, kes koos kõigi teistega laulsid «Homme sõda kui on», aga kui sõda puhkes, pugesid varjule! Kui mina tribunali esimees oleksin, siis . . .»

Ta jäi sõnavalingust hingetuks, vaikis hetke, hingas sügavalt ja ütles siis otsustavalt, nagu kokkuvõtet tehes:

«Lähme, Veera!»

Kravtsov kuulas kogu aeg tähelepanelikult Anatolit, jälgides teda vahetpidamata oma kitsaste pilkumatute silmadega. Ta ei teinud kordagi katset noormeest sõna või žestiga katkestada.

Ja alles nüüd, pärast Anatoli viimaseid sõnu, upitas ta end istuma ning küsis mürgise muigega:

«Ah et minu jätate siis siia maha?»

Anatoli vaikis ja vaatas kõrvale.

«Ega haavatute jätmine saatuse hooleks kommunistlikule noorele ka au tee,» ütles Kravtsov õpetlikult.

«Teie pole haavatu,» kostis Anatoli tigedalt, Kravtsovile otsa vaatamata, «te litsusite lihtsalt minema ning jalga vigastasite kogemata.»

«Õige,» nõustus Kravtsov, «kuid üksi ma siit ikkagi ära ei pääse. Kas jätate mu tõepoolest maha?»

«Ei, Tolja, nii ei tohi,» ütles Veera, «me peame ta... kohale viima. Olgugi,» pöördus ta Kravtsovi poole, «et pean teile otsekoheselt ütlema: ka minule tunduvad teie arutlused... imelikud.»

«Noh, siis oleme kokku rääkinud,» ütles Kravtsov lepitavalt ja heitis uuesti selili.

Saabus hommik. Valkjashall hämarus hajus vähehaaval. Kusagil tõusis nähtamatu, pilvede taga peidus olev päike. Metsatukast käis läbi tuulepuhang, puud hakkasid kohisema ja tiigi sogane veepind lõi virvendama.

Kravtsov lamas endiselt selili. Anatoli seisis mõni samm eemal, rõhutades kogu oma ilmega, et tema jaoks Kravtsovi enam ei eksisteeri. Veera tammus kõhklevalt jalalt jalale, vaadates kord Anatolit, kord rohus lamavat, puruksrebitud ja porise gabardiinriidest vihmamantliga meest.

«Küllalt,» ütles Anatoli lõpuks, «tuleb minema hakata. Viime teid lähima elamuni. Edaspidi aga loodan, et tulete toime meieta.»

Ta lausus need sõnad Kravtsovile ikka otsa vaatamata, võttis siis maast kepi, viskas selle Kravtsovi kõrvale ja ütles Veerale süngelt:

«Aitame ta püsti.»

«Olge tänatud,» ütles Kravtsov endise leplikkusega ja püüdis end jalule ajada. Ta nägu kiskus jälle valust virilaks, kuid mees sai kohe endast võitu, naeratas ning lisas:

«Ega siin olegi kaugemale minna kui oma viissada meetrit. Mis parata, lapsed, aidake invaliidi.»

Anatoli ja Veera vahetasid imestunud pilgu: kust teab see imelik tüüp, kus nad asuvad, ja kui ta seda teab, miks ta siis kogu aeg sellest vaikis?

Veera torkas talle kepi pihku. Siis aitasid nad Anatoliga tal püsti tõusta. Pikkamisi edasi liikudes jõudsid nad jälle tuttavale metsaservale.

Ja siis äkki nägi Anatoli inimest. See oli habemik mees, jalas säärsaapad, seljas avar, pükste peale tõmmatud sinine särk ja käes kirves. Mees lähenes kõrges rohus kahlates pikkamisi metsaservale. Anatoli silmas teda esimesena ja hüüdis rõõmsalt:

«Hei, seltsimees!»

Sinise särgiga mees tõstis pea, märkas lähenejaid ning jäi kirvest viibutades seisma.

Anatoli jooksis tema juurde, käigu pealt küsides:

«Öelge, seltsimees, kus me õieti oleme!»

Mees takseeris Anatolit pealaest jalatallani, heitis siis pilgu Veerale ning Kravtsovile, vaatas uuesti Anatolit ja vastas: «Maa peal olete, noormees.»

«Saan aru,» sõnas Anatoli kannatamatult, «me oleme rongilt, lennukid ründasid rongi, meie tahtsime Leningradi sõita, nüüd aga ei tea enam, kus me oleme ja kas Leningradini on veel palju maad...»

«Või sedasi,» ütles habemik väärikalt ning liikus ikka veel eemal seisva Kravtsovi ja teda käe alt toetava Veera poole.

Anatoli läks talle järele, küsides:

«Kas te siis ei tea, mis koht see on? Te olete ju kohalik elanik, kolhoosnik, eks ole?»

Habemik astus sõnagi lausumata Kravtsovi ja Veera juurde, uuris ka neid oma tähelepaneliku, puuriva pilguga ja küsis siis Kravtsovi poole pöördudes:

«Said kuuliga pihta?»

«Ei,» vastas Kravtsov, «astusin mingi rauatüki otsa.»

«Tal on rebendhaav,» lausus Veera kiiresti vahele, «ta tuleb kähku meditsiinipunkti viia. Kas siin läheduses ei ole haiglat või meditsiinipunkti?»

«Kuidas ei ole,» vastas habemik endiselt rahuliku ja arutleva tooniga, «kolhoosis on kõik olemas. Ka meditsiinipunkt.»

Rääkides vaatas ta Kravtsovile ainiti näkku ja ütles ootamatult: «Näe siis, missugune õnnetus teil juhtus, seltsimees Kravtsov.»

Veera ja Anatoli vahetasid pilke.

«Kust te mind tunnete?» küsis Kravtsov, ennast Veera toetavast käest vabastades ning astus raskelt kepile toetudes sammu habemiku poole.

«Miks ma siis ei peaks tundma,» vastas see, kirvesilmaga vastu kõvaks tõmbunud jäika kirsasäärikut kopsides. «Mina tunnen teid ja teie peaksite mind samuti tundma. Žogin on minu nimi. Žogin Klepikist. Tuleb meelde?»

Viivuks võttis maad vaikus.

«Noh, ongi tore, Žogin,» ütles Kravtsov lõpuks, mõlema käega kepile toetudes. «Kui siin on Klepiki, siis

on külanõukoguni kiviga visata. Ja ega Leningradi ka kuigi palju maad ole. On nii?»

«Ühest küljest, seltsimees Kravtsov, on see muidugi nii, teisest küljest aga — kuidas võtta,» vastas Žogin aeglaselt ning mõtlikult. «Mina aga kavatsesin hagu korjata. Räägitakse, et siit olevat öösel maru üle käinud... Nõukogude võim keelab ju meil metsa raiuda. No aga kui keegi meie eest selle töö juba ära tegi...»

«Hagu korjad mõni teine kord,» katkestas teda Kravtsov, «ent praegu mine kähku külanõukogusse, ütle, et nad meile siia vankri järele saadaksid.»

«Kiirustate, tähendab, seltsimees Kravtsov? Aga kas maksab?»

Jälle võttis maad vaikus. Nüüd vahtisid Kravtsov ja Žogin teineteisele üksisilmi otsa.

Esimesena langetas pea Kravtsov. Paar hetke vahtis ta enda ette, nagu otsides midagi paksust rohust, pöördus siis Anatoli poole ja ütles:

«Mine veidi kaugemale, Tolja. Ja sina ka, Veera. Meil on Žoginiga tarvis natuke omavahel rääkida.»

Anatoli tahtis vastu vaielda ja öelda, et praegu pole jutuajamiseks aega ja lõppude lõpuks, kui temal, Kravtsovil, selle Žoginiga mingisuguseid asju õiendada on, las ta siis õiendab, nemad Veeraga hakkavad aga astuma, näidäku Žogin ainult tee kätte...

Kuid sel hetkel tabas ta Kravtsovi pilgu ja nägi — õigemini tajus — tema näoilmes ja silmavaates midagi niisugust, mis sundis vaikides sõna kuulama.

Nad läksid Veeraga mõned sammud metsatuka poole.

«Mis see kõik tähendab?» küsis Veera vaikselt, kuid erutatult.

«Ah, kurat neid teab,» vastas Anatoli nii muretult, kui suutis, «mingi jama! Lühidalt, ootame viis minutit ja mitte sekunditki rohkem ning hakkame siis ise minema. Lõppude lõpuks ei pea me nüüd enam selle Kravtsoviga jahtima. Leiame tematagi tee üles. Sa ju kuulsid, mis ta ütles? Siit tuleb külasse ainult pool kilomeetrit.»

Veera vaikis. Taevas ujusid õige veidi õhetavate servadega mustad pilved. Tuul koolutas kõrget rohtu vastu maad. Puud kohisesid. Kusagil peade kohal kriiskas mingi lind.

«Mis sa arvad, millest nad seal räägivad?» küsis Veera, püüdes nagu Anatoligi kõnelda muretult ja reipalt. Kuid see ei õnnestunud tal.

«Pole aimugi,» vastas Anatoli õlgu kehitades. «See Žogin on... kuidagi imelik. Ja räägib samuti kuidagi... mõistu... Noh...» Ta vaatas kella. «Kõik. Kohe ütlen neile...»

Kuid samal hetkel pöördus Žogin ümber ja hakkas ära minema. Kravtsov jäi aga paigale, kühmu vajunud ja endiselt mõlema käega kepile toetudes.

Anatoli ja Veera jooksid tema juurde.

«Noh?» küsis Anatoli. «Kas lõpetasite oma tootmisnõupidamise? Kas võime lõpuks minema hakata?»

«Tarvis veel veidi kannatada,» vastas Kravtsov asendit muutmata, nähtavasti mõeldes hoopis millestki muust. «Kohe tuleb vanker.»

«Milleks kuradiks seda vankrit vaja, kui küla on siinsamas?» hüüdis Anatoli.

Veera vaatas talle etteheitvalt otsa.

Kravtsov ajas end järsku sirgu, vaatas Anatolile silma sisse ning ütles käskivalt:

«Lähme, lapsed, tagasi metsa.»

Vastust ootamata hakkas Kravtsov kellegi abita esimesena metsa poole komberdama.

«Mis lollus see veel niisugune on!» ütles Anatoli ärritatult. Ta ei liikunud paigast ning hoidis Veeral kõvasti käest kinni.

«Lapsed, tulge mulle järele,» lausus Kravtsov niisama tungivalt, kuid ümber pöördumata.

«Tolja, lähme talle järele,» ütles Veera tasa, astudes argliku sammu Kravtsovi poole.

«On sel kriminaalsel lool varsti juba lõpp?» hüüdis Anatoli. «Ma ei lähe mitte kusagile, enne kui mulle ei selgitata...»

Kravtsov peatus hetkeks, vaatas tagasi ja ütles:

«Tule mulle järele, Antoli, kohe seletan sulle kõik.»

Nad läksid talle järele. Vaevalt puude alla jõudnud, jäi Kravtsov seisma, toetus seljaga vastu tüve ja andis Anatolile märku, et see tema juurde tuleks.

«Mul on tarvis sinuga kõnelda, Tolja,» ütles ta tasa ja kordas: «Sinuga. Las Veera jalutab veidi.»

Ja ootamata, mida Anatoli vastab, ütles pisut valjema häälega, Veera poole pöördudes:

«Ärge pahandage. Meil on meestevaheline jutt.»

Anatoli lähenes Kravtsovile, talle varjamata vaenulikkusega otsa vaadates.

Kravtsov ootas, kuni noormees talle päris lähedale oli jõudnud, ja ütles siis tasa:

«Siin on sakslased, Tolja.»

Esimesel hetkel ei mõistnud Anatoli neid sõnu. Seejärel tundus talle, et Kravtsov teeb nalja, irvitab tema üle. Ta tahtis Kravtsovi juba nimetada argpüksiks ja paanikatekitajaks, kuid märkas tema silmavaadet ega saanud sõnagi suust.

Kravtsovi pilk oli terav, isegi karm. Nüüd seisis Anatoli ees hoopis teine inimene, kes ei tuletanud hämmastaval kombel enam mitte millegagi meelde äsja rohus lamanud ja kavalalt naeratades anekdoote jutustanud vastikut tüüpi.

Anatoli tundis, kuidas põlved värisema lõid.

«Te ... räägite seda tõsiselt?» küsis ta sosinal.

Kravtsov vaikis.

«Aga kust võisid sakslased siia saada?» esitas Anatoli uue küsimuse salajase lootusega, et ehk ei saanud ta millestki aru, ei mõistnud õigesti Kravtsovi sõnu, nüüd aga selgub kõik. «Oleme ju päris Leningradi külje all, eks? Kuulasin ju alles eile raadiot — lahingud käisid veel Tallinna lähistel ...»

«Ei tea, räägitakse, et nad on kusagil siin ligidal,» katkestas Kravtsov teda kannatamatult. «Klepikis sakslasi veel ei ole, me sõidame kohe sinna — Žogin tuleb meile vankriga järele. Kuid Sentsõ — sellesse külla on Klepikist viis kilomeetrit — vallutasid nad täna öösel ...»

«Kas hakkate varsti lõpetama?» hüüdis Veera eemalt.

«Oot-ta veel!» vastas Anatoli veidi kogeldes üle õla, Veera poole vaatamata.

«Ja nüüd, Tolja, kuula mind tähelepanelikult,» ütles Kravtsov ning tema hääl kõlas lahkelt, isegi südamlikult. «Kas ma võin sind usaldada?»

Anatoli pilgutas segaduses silmi. Tema süda peksis. Ta ei saanud ikkagi veel täiel määral aru sellest, mida äsja oli kuulnud, kuid uskus juba, taipas, et neid ähvardab uus, endisest palju kohutavam õnnetus.

Kravtsov asetas ootamatult käe Anatoli õlale ja tõmbas ta endale lähemale.

«Nii et ma usaldan sind,» ütles ta, peaaegu puudutades oma huultega Anatoli nägu, «ma sain aru, et sind võib usaldada, juba siis, kui sarjasid mind selle loo eest ... lennukiga. Kogu selle jabura jutu mõtlesin lihtsalt välja. Kuula nüüd! Võimalik, et meil tuleb Leningradini minna lahus. Võib juhtuda, et jõuad sinna minust varem. Sellisel juhul pead esimesel päeval, esimesel tunnil, otsekohe pärast linna jõudmist minema Liteinõi prospektile. Suurde Majja. Said aru? Lubade büroos lähed telefoni juurde ja palud, et sind ühendataks major Tulikoviga. Jäi meelde? Tu-li-kov. Ütled, et oled Kravtsovi juurest. Ta tellib sulle loa. Kui Tulikoviga kokku saad, ütled: «Kaup on sisse veetud, pood avatakse ettenähtud ajal.» Said aru? Korda!»

«... Pood avatakse ettenähtud ajal ...» kordas Anatoli mehhaaniliselt, kuivanud huuli vaevalt liigutades.

«Vale!» ütles Kravtsov ootamatult tigedalt ja pigistas Anatolit valusasti õlast. «Sa ei öelnud, et kaup on sisse veetud ...»

«Ei, ei, ma mäletan küll!»

«Hästi! Tubli poiss,» sõnas Kravtsov ilmse kergendustundega ja laskis käe alla, «kuid see pole veel kõik. Mis su perekonnanimi on?»

«Valitski.»

«Kes su isa on?»

«Arhitekt. Töötab linna täitevkomitee arhitektuurivalitsuses.»

«See ei sobi. Sinu perekonnanimi on ... Avilov. Jäi meelde? Korda!»

«Avilov.»

«Hästi. Sinu isa on surnud. Kaheksateistkümnendal aastal. Ta oli ohvitser. Sulle on teada, et tšekistid laskside ta maha. Said aru?»

«Mis te räägite!» hüüdis Anatoli pahaselt.

«Sinu isa — Avilov — oli endine ohvitser, võttis osa vandenõust ja lasti kaheksateistkümnendal aastal maha,» kordas Kravtsov aeglaselt, Anatoli pahameelepurskele tähelepanu pööramata. «Sina kasvasid üles lastekodus. Vihkad tšekiste, NKVD-d ja kõike muud seesugust. Austad isa mälestust, kuigi sa loomulikult ei mäleta temast midagi. Olid siis ju alles aastane. Isast on

sulle rääkinud onu. Onu suri aga viis aastat tagasi. Kas jäi meelde?»

«Aga... aga kellele ma seda kõike pean rääkima?» küsis Anatoli meeleheitel.

«Sakslastele,» vastas Kravtsov kalgilt, «kui see vajalikuks osutub. Kas sul dokumendid on kaasas?»

«Jäid rongi. Nad olid kohvris.»

«Nii ütledki.»

Ta vaikis veidi ja lisas siis:

«Sa kahetsesid, et ei jõudnud esimesel päeval rindele. Nüüd oledki rindel. Kõik. Veerale mitte ühtki sõna. Noh... ma mõtlen Tulikovist.»

«Kas... te ei usalda teda?»

«Usaldan sajaprotsendiliselt. Kuid ta on tütarlaps. Ta... võib mitte vastu pidada. Sina oled aga mees. Said aru? Nüüd pea meeles kõige tähtsam: mis minuga ka juhtuks, igal juhul pead sa jõudma Leningradi ja helistama Tulikovile. See on väga, väga tähtis. Kas täidad selle ülesande?»

Anatoli vaikis keskendunult. Imelik, nüüd ei tundnud ta enam hirmu. Pigem vastupidi. Ootamatu ülesanne täitis teda uhkusega. Kõik, mis ta viimaste tundide jooksul üle oli elanud ja teada saanud, jäi tema teadvuses kusagile tagaplaanile. Nüüd sai talle selgeks, kes on Kravtsov. Ja mõte, et sellest hetkest peale on ka tema, Anatoli, tähtsa ja salajase ülesande kaasosaline, kelleks võivad olla ainult ustavad ja läbiproovitud inimesed, andis talle uut jõudu.

Seda, et kusagil läheduses on sakslased, ei suutnud ta endale päriselt ette kujutada. Ja kui poleks olnud neid kohutavaid hetki, mida ta rongis ja hiljem hirmust ahistatuna joostes üle oli elanud, oleks kõik möödunu tundunud episoodina tulevasele sõjale pühendatud raamatust või filmist.

Selles, et neil Veeraga õnnestub Leningradi pääseda, ta ei kahelnud. Nagu paljud leningradlased teadis ta hästi halli kivimaja Liteinõi prospektil — Suurt Maja. Ta kujutles juba, kuidas ta endassesuletuna ning sõltumatuna läheb sellesse hoonesse, kuidas vaiksel häälel räägib telefoniga — jahedalt ja sõnaahtralt:

«Kas major Tulikov? Ma olen Kravtsovi juurest. Mul on kiire asi...»

Jah, muidugi täidab ta ülesande, teeb kõik täpselt nii

nagu tarvis. Nüüd pole ta enam lihtsalt erariides noormees, mingisugune üliõpilane. Tal on tähtis, salajane ülesanne...

«Sain kõigest aru, seltsimees Kravtsov,» ütles Anatoli kindlalt ja isegi pidulikult. «Kõik saab tehtud.»

«Siis on hästi,» ütles Kravtsov rahul olles ilmse kergendustundega. «Nüüd kutsume Veera siia, Veera!» hüüdis ta valjusti. Kui neiu oli nende juurde tulnud, seletas Kravtsov rahulikult: «Olukord on muutunud veidi keerulisemaks, Veerakene. Liiguvad kuuldused, et sakslased olevat kusagil läheduses teinud õhudessandi. Loomulikult purustatakse see üsna varsti. Peame selle ära ootama Klepikis, seal sakslasi ei ole. Ja muud midagi. Erilist põhjust muretseda ei ole. Ainus asi, mida sul tuleb meeles pidada... noh, igaks juhuks, on see, et Toljat sa varem ei tundnud. Tutvusite rongis. Hiljem põgenesite koos õhurünnaku eest. Said aru?»

Veera vaikis. Ta seisis keeletuna, suutmata sõnagi lausuda.

«Kuule, Veera,» ütles Anatoli sugereerivalt ja karmilt, «seltsimees Kravtsov räägib seda kõike niisama, igaks juhuks. Pole põhjust erutuda. Kui sakslased tõepoolest mingi õhudessandi on teinud, siis paari tunni pärast jääb sellest järele märg koht. Meie aga ootame seni seal Klepikis, sööme kõhu täis ja sina saad endale teised riided selga...»

Anatoli jäi vait, sest nägi, et Veera vaatab talle otsa õudusest pärani silmadega.

«Ära tee paanikat. Lõppude lõpuks pole sa üksi!» käratas ta nüüd juba vihaselt.

Veera noogutas kuulekalt pead.

Anatoli jäi vait. Ta tundis, et Veera silmades tardunud hirm kandub ka temale ega lähe enam mööda. Ta kuulatas ning kõrvu kostis jälle see kauge ja imelik undamine ning müra.

«Tuli meelde!» hüüdis Anatoli järsku valju häälega ja lõpetas iseenda häälest ehmudes juba vaikselt: «Meelde tuli. Noh... see hääl! Need on tankid! Olen kuulnud seda häält kodus, enne pühi. Enne maid ja novembrit. Kui paraadiks harjutati. Need on tankid, tankid!»

Ta jäi oma avastusest jahmununa vait. Kuid hetke pärast hüüdis uuest mõttest särama löönud näoga:

«Aga kui tankid, siis on need ju meie omad, eks?»

«Ka mina arvan nii,» vastas Kravtsov tasa ja hajameelselt, «kuid siiski peab ettevaatlik olema.»

«Ah kuulge,» ütles Anatoli hämmeldunult, «see on ju absurdne! Milleks peame minema sellesse Klepikisse? Miks ei võiks me veeta selle päeva ja isegi järgneva öö kusagil siin metsas? Kui asi seisab söömises, siis võin mina terve ööpäeva söömata olla ja Veera oskab samuti kannatada, eks ole, Veera!»

Kravtsov vaikis. Ta oli kõik, millest Anatoli praegu rääkis, juba läbi mõtelnud ning igale küsimusele mõttes vastuse andnud. Ei, ta ei võinud soovitada nendele kahele abitule linnalapsele, et nad siia jääksid või läbi sakslaste poolt osaliselt hõivatud maa-ala Leningradi pääseda katsuksid. Kolmekesi oleks ju võinud proovida, kuid tema, Kravtsov, ei suuda komberdada mõndakümmend meetritki.

«Olgu,» alustas Anatoli jälle, «aga mis siis saab, kui sakslased ka Klepikisse tulevad?»

«Siis peidavad kolhoosnikud meid ära,» vastas Kravtsov.

«Peidavad ära?» küsis Anatoli halvasti varjatud ärevusega. «Aga kas te seda Žoginit hästi tunnete?»

«Jah. Ma tunnen teda hästi,» ütles Kravtsov pikkamisi.

Rohkem ta öelda ei võinud. Vastasel juhul oleks ta pidanud jutustama, kuidas tema, Kravtsov, SARK-i töötaja, kümme aastat tagasi kulakluse likvideerimise staabi oblastivolinikuna oli konfiskeerinud Žogini varanduse ja saatnud ta enda koos perekonnaga Siberisse.

Vastasel juhul oleks ta pidanud tunnistama, et tema, Kravtsov, ei tea praegu isegi, kas Žogin tuli koduküla tagasi maksva korraga leppinud mehena või vaenlasena. Ja kui ta vaenlaseks osutub, siis mis on temas tugevam, kas vihkamine, mis võib teda tõugata Kravtsovi võimaluse korral sakslastele üles andma, või hirm kättemaksu ees, mis võib teda tabada, kui sakslased siit jälle välja lüüakse.

Kuid seda kõike ei saanud Kravtsov rääkida. Ta oli sellele noormehele, Anatolile, usaldanud seda, mida tekkinud olukorras ei võinud rääkimata jätta. Kõik ülejäänu ei olnud aga seotud selle kõige tähtsamaga ning

võis külvata nende noorte inimeste südameisse ainult hirmu. Ta kuulatas ning kui tema kõrvu kostis läheneva vankri rataste login, ütles reipalt, peaaegu lõbusalt:

«Noh, tõld on vist ees! Läki!»

Ja raskelt kepile toetudes tegi ta sammu ettepoole...

XIV

Neile, kes Fjodor Vassiljevitš Valitskit pealiskaudselt tundsid, näis vana arhitekt kangekaelse ning haiglaselt ennast armastava järsu iseloomuga inimesena, kellega keegi eriti läbi käia ei soovi.

Valitski väike sõpradering aga tunnistas küll üksmeelselt, et iseloom on Fjodoril raskevõitu, kuid sealjuures peeti teda andekaks ning ausaks meheks, kes oskab endale ise kõige suuremaks vaenlaseks olla.

Tõepoolest tundus, et raske on kujutleda isiksust, kes veel vähem sobiks kokku «epohhi vaimuga» kui kuuekümne viie aastane arhitektuuriakadeemik Fjodor Vassiljevitš Valitski. Kahekümnendatel aastatel, kui arhitektide hulgas leidsid laialdast kõlapinda konstruktivismi-ideed, esines Valitski, kes oli isiklikult tuttav Le Corbusier'ga, hindas teda ning oli kuulsalt prantslaselt saanud mitmeid sõbralike pühendustega raamatuid, ootamatult terava kriitikaga rajataguse novaatori ja eriti tema kodumaiste kummardajate aadressil.

Valitskil oli sapine iseloom. Kedagi või midagi kritiseerides ei valinud ta kunagi väljendusi, ning kõige agaramaid avangardiste, kes propageerisid Le Corbusier' stiili ja ühenäoliste karpmajade ning ajalooliselt väljakujunenud asulatega kokkusobimatute «tulevikulinnade» ehitamist, nimetas ta ahvideks, papagoideks ja matsideks.

Tema kriitika rajanes õigel mõttel, et Le Corbusier' ideede ning eriti tema projektide elluviimise praktika Läänes ei või olla aluseks ehitustegevusele meie sõdadest laastatud maal vähemalt lähemate aastate jooksul. Valitski väitis, et senikaua kui meie ehitusmaterjalitööstus ei ole veel jalgu alla saanud ning kõikides majandusharudes valitseva kroonilise defitsiidi tõttu on

küllaldaste kapitaalmahutusteta, võib Le Corbusier' ideid rakendada paratamatult ainult väliselt matkides, praktiliselt tähendab see aga elamiseks ja töötamiseks ebasobivate, külmade ning ebamugavate, nõrga konstruktsiooniga majade ehitamist.

Valitski kolleegid, eriti noorem generatsioon, suhtusid Valitskisse vaenulikult. Ja asi polnud mitte ainult selles, et Valitski kriitika oli alati solvav, sarkastiliselt alandav. Peamine põhjus peitus muus. Nendel ammustel aastatel olid väga paljud inimesed veendunud, et helge tulevik ei ole enam mägede taga, vaid kusagil päris käeulatuses, peaaegu niisama lähedal kui tänane ja homne päev tegelikult.

Nad olid veendunud, et selle «homse» saabumine sõltub ainult vanade traditsioonide purustamise tempost ja et teadlike jõupingutustega võib väga lühikese aja vältel luua uue kirjanduse, uue kunsti ning arhitektuuri.

Valitski kriitilised avaldused võeti tule alla. Teda hakati põlglikult nimetama akadeemikuks ja traditsionalistiks, kes ei mõista, et uus sotsiaalne epohh nõuab uusi, ajavaimuga kooskõlas olevaid arhitektuurivorme.

Kuid kolmekümnendate aastate keskel, kui Le Corbusier kirikuvande alla pandi, tema kõige kangekaelsemad järgijad aga formalistideks kuulutati, tegi Valitski otsustava pöörde vastassuunas.

Ta esines Leningradi arhitektide koosolekul terava kriitikaga selle uue aadressil, mis arhitektuuris määravaks oli saanud, nimetades seda võltsklassikaks ja vaeste täispuhutud aadlistiiliks.

Valitski väitis, et me teeme valesti, unustades rajataguse ehitustegevuse kogemused, Le Corbusier' ideed kaasa arvatud, ja et see on eriti andestamatu just praegu, millal meie riik on tunduvalt rikkam kui kümme aastat tagasi ning loonud juba omaenda industriaalse baasi.

Valitskile anti «vajalik vastulöök».

See oli igasugustes vaidlustes äärmuste aeg, kõiki arvamusavaldusi kutsealastes ja tehnilistes küsimustes peeti poolikuks, oportunistlikuks, kui need ei olnud seotud poliitiliste hinnangutega. Ja Valitskile, kel nähtavasti oli õnnetu oskus häälestada enda vastu mitte ainult oponente, vaid ka aatekaaslasi, jäi kõvasti külge

formalisti silt, liiatigi oma eksimustes kangekaelse formalisti silt.

Kuid kõigele vaatamata arvestati Valitski arvamust. Ta oli linna vanimaid arhitekte, juba elust lahkunud vanade kuulsate vene ehituskunstimeistrite õpilane. Mitmed Valitski projekteeritud majad Leningradis ja teistes linnades olid erialases kirjanduses äramärkimist leidnud.

Asjatundjate ringis teati, et Valitski ei ole mitte ainult hiiglasuurte kogemustega arhitekt, vaid ka ehitusinsener. Kuid ikkagi jäi otsustavaks fakt, et ta oli igaveseks tembeldatud kangekaelseks formalistiks, kes ei tunnista mingit enesekriitikat.

Valitski nimi muutus odioosseks, nüüdsest peale meenutati seda ainult ettekannetes ja siingi nendes lõikudes, mis olid pühendatud võõrastele mõjudele nõukogude ehituskunstis.

Valitski ei ehitanud enam maju. Talle ei usaldatud vastutusrikkaid projekte, mis köitsid üldsuse tähelepanu. Leningradi partei- ning nõukogude ringkondades peeti teda kõrgesti kvalifitseeritud spetsialistiks, kuid täiesti apoliitiliseks inimeseks, frondööriks, kes ei pälvi erilist usaldust. Valitskisse suhtuti jahedalt, olgugi et teatava aupaklikkusega.

Sellele vaatamata kutsuti vanameest sageli konsulteerima mitmesugustes «sisemistes» küsimustes, määrati tehnilistesse komisjonidesse ning ekspertide nõukogudesse. Töö eest maksti talle hästi.

Fjodor Vassiljevitš Valitski välimus vastas täielikult ajavaimuga valet jalga astuva inimese reputatsioonile. Ta oli pikka kasvu, kuivetanud, kandis alati valget kõvaks tärgeldatud särki ja ristlipsu ning tumesinist ülikonda, mille juurde igal aastaajal kuulus ilmtingimata vest. Vestitaskus ilutses tal kullast ketikese otsas massiivse kaanega kuldkell.

Valitskil olid tihedad hallid juuksed, nurgelised näojooned, tugevasti, nagu põlglikult kokkusurutud huuled ja peente kollakate sõrmedega pikad käed.

Fjodor Vassiljevitš elas koos naise, poja ja majateenija tädi Nastjaga Moikal, tema enda poolt juba enne revolutsiooni ehitatud majas, suures, viietoalises korteris — teda polnud puudutanud mingisugused rekvireerimised ja elamispinna koondamised tänu kaitse-

kirjale, millele oli alla kirjutanud inimene, kelle nimi oli miljonitele vankumatu autoriteedi ning kõrgeima õigluse sümboliks.

Valitski naise, tasase, alandliku, väikest kasvu vanainimese nimi oli Maria Antonovna, poeg aga, kahekümne kolme aastane Anatoli, õppis ehitusinstituudis.

Naisesse suhtus Fjodor Vassiljevitš ükskõikselt ja märkas harva tema lähedalolu, poega aga, kes sündis, kui Valitski oli juba neljakümne kahene, armastas kummalise, hoolikalt varjatud kiindumusega.

Erinevalt naisest ei hellitanud ta poega kunagi, isegi siis, kui poiss veel väike oli, kuid ei leidnud kusagil asu, kui Tolja — seda juhtus küll harva — haigeks jäi.

Kui poeg suuremaks sirgus, pidas isa teda üpris harva mõnetigi tõsisema kõneluse vääriliseks.

Fjodor Vassiljevitši ärritasid poisi alatine optimism ning huvi antiintellektuaalse tegevuse — spordi vastu. Söögilauas õnnestus Anatolil harva öelda midagi niisugust, mis ei oleks välja kutsunud isa iroonilist repliiki.

Ja sellest hoolimata armastas Valitski oma poega väga, kuigi paistis tegevat kõik, et Anatolil sellest armastusest õrna aimugi ei oleks.

Fjodor Vassiljevitš oli kinnine inimene, kes peale pugemise vihkas kõige rohkem maailmas sentimentaalsust, ei lasknud kedagi oma sisemaailma ja võib-olla just seetõttu ei püüdnud ka ise kordagi heita pilku Anatoli hinge ja mõtetesse. Ta jälgis ainult eemalt, et poja elu areneks, nagu ta tavatses öelda, õiges suunas.

See tähendas, et Anatoli pidi koolis hästi õppima, astuma seejärel instituuti ja abielluma alles siis, kui juba kindlalt iseenda jalgadel seisab. Niisugune oli miinimumprogramm ning selle täitmise eest pidas Fjodor Vassiljevitš end vastutavaks.

Kui Anatoli keskkooli lõpetades teatas isale oma kavatsusest astuda ehitusinstituuti, et saada arhitektiks, kehitas Fjodor Vassiljevitš iroonilisel ilmel ükskõikselt õlgu. Hinges aga tundis, et see oli vaid tavaline poos. Salamisi oli ta juba ammu rõõmustanud poja edusammudest joonistamises, joonestamises ja matemaatikas ning olnud rahul, kui nägi teda oma raamatukappide juures, mis olid täis monograafiaid ja albumeid.

Arhitektuur oli Valitskile jumaluseks, ainsaks, mida

ta kummardas ning maailmas igaveseks pidas. Talle meeldis, et need tunded elasid pojas edasi.

Kuid ta suhtus jumalasse, kelle preestrite hulka ta ennast luges, nii hardalt ja pühalikult, et ei suutnud korrapealt uskuda neofüüdi kavatsuste puhtust, isegi kui selleks neofüüdiks oli tema enda lihane poeg.

«Ei soovita,» poetas Fjodor Vassiljevitš lühidalt mokaotsast, kui Anatoli tagasihoidlikult ja nagu muuseas teatas talle oma kavatsusest pühenduda arhitektuurile.

«Miks?» küsis Anatoli niisama sõnaahtralt.

«Sinna on praegu segatud liiga palju poliitikat,» vastas Fjodor Vassiljevitš, kõverdades õige veidi oma kitsaid huuli. «Kardan, et seda jätkub enam kui piisavalt ka ajaks, millal sina niikaugele jõuad. Tegele parem meditsiiniga. Või füüsikaga. Perspektiivid on avaramad ja segatakse vähem.»

Nüüd oli Anatoli käes kord üleolevalt muiates õlgu kehitada. Ta teadis, millised olid isa opositsioonilised seisukohad paljudes küsimustes, ning suhtus sellesse kõigesse veidi irooniliselt, kuigi ei laskunud isaga kunagi vaidlusesse.

Anatoli oli kommunistlik noor, teda peeti koolis aktivistiks ja — kui paradoksaalne see ka oli — siin mängis suurt osa just nimelt isa odioosne reputatsioon. Võib-olla ise seda märkamata püüdis Anatoli igati rõhutada oma iseseisvust, veenda kõiki teda ümbritsevaid inimesi oma ideelises sõltumatuses.

Pikkamisi ja ilmselt alateadlikult jõudis ta veendumusele, et inimeste arvamus temast sõltub sõnadest, mida ta kuuldavale toob, sest mingite eriti silmapaistvate tegude tegemiseks ei olnud nagu põhjust. Millegipärast kukkus alati nõnda välja, et kui tema koolikaaslastel tuli minna kolhoosi kartuleid võtma või brigaadimiilitsa salkades tänavaid patrullima ning huligaane taltsutama, oli Anatoli alati üks neist, kes teisi teele saatsid, kõnesid pidasid ning tehtud tööst hiljem aruandeid kuulasid. Mitte kunagi ei olnud ta nende hulgas, keda tööle saadeti ja kes hiljem aru andsid.

Endale suurepärase reputatsiooni loomiseks oli tal ainuüksi sõnadest küllalt.

Anatoli õppis hästi, kõneles igasugustel koosolekutel samuti hästi ja õigesti, kaaslased pidasid teda targaks

ning lõbusaks, samal ajal aga distsiplineeritud noormeheks ja pikkamisi hakkas ta isegi uskuma, et on just nimelt niisugune.

Valitski-vanem armastas mõnikord naerda oma poja «kaljukindlate» seisukohtade üle, nimetades seda emotsionaalseks piiratuseks ja intellektuaalseks vähenõudlikkuseks. Kuid sisimas oli ta sellega isegi rahul: ta ei soovinud sugugi, et poeg kordaks oma isa konarlikku ja enesearmastuse pihta käivate müksudega palistatud eluteed.

. . . Sõja puhkemisest ei saanud Valitski teada mitte keskpäeval, nagu enamik inimesi meie maal, vaid veidi hiljem, sest ta ei sallinud raadiot ja korteris polnudki seda, kohaliku translatsioonivõrgu inetut musta taldrikut seinale riputada poleks ta vist aga lubanud isegi surma ähvardusel.

Sel juunikuu pühapäeval suundus Fjodor Vassiljevitš pärast ühist hommikueinet oma vaikima koolitatud naisega tagasi oma kabinetti, sulges hoolikalt ukse, istus vanamoelise, mustast puust kirjutuslaua taha ja hakkas lugema.

See polnud töö, vaid puhkus, mida Fjodor Vassiljevitš lubas endale just nimelt pühapäeviti.

Ainuüksi mõte, et puhata võib ka mujal kui kirjutuslaua taga, Sestroretski plaažil või kusagil pargis, keset inimmerd, tundus talle barbaarsena.

Selleks pühapäevaks oli Fjodor Vassiljevitš juba eelmisel õhtul kõrvale pannud Vitruvius Pollio «Arhitektuurist» luksusliku itaaliakeelse väljaande kõhuka köite, mille oli ostnud Roomast 1910. aastal.

Eile oli tema pilk libisenud kogu seina täitva raamatukapi riiulitest üle ja peatunud just nimelt sellel klassikalisel teosel. Fjodor Vassiljevitšile meenus, et ta polnud seda juba paljú aastaid kätte võtnud. Ta asetas paksu, rikkalikult illustreeritud köite kirjutuslauale, nautides juba ette mõnu, mis teda homme ootab.

Pühapäeval einestas ta kiirustamata, läks siis oma kabinetti, istus kulunud nahktugitooli, lülitas telefoni harjunud liigutusega välja, avas huupi raamatu, mille ta eelmisel päeval valmis oli pannud, ning süvenes antiiksete ehituste joonistesse. Üpris ruttu hakkasid Valitski mõtted harjunud rada rändama. Pidades arhitektuuris tähtsaimaks otstarbekust ja proportsionaal-

sust, ärritus ta alati, kui ta silmade ette kerkisid kaasaegsed hooned, kus sammastel ja kapiteelidel polnud mingit otstarvet, kus need olid muutunud halvamaitselisteks ja totrateks kaunistusteks.

Kella kahe paiku päeval kuulis lugemisse süvenenud Valitski kabineti ukse taga naiste erutatud hääli. Ta krimpsutas rahulolematult ning arusaamatuses nina, oodates, millal kära vaibub, kuid siis löödi uks pärani ja tuppa jooksid nuuksudes ning teineteisest üle rääkides Maria Antonovna ja tädi Nastja.

Nüüd saigi Fjodor Vassiljevitš Valitski poest tulnud majateenijalt teada, et inimesed räägivad mingisugusest raadiokõnest ja sõjast.

Vihane Fjodor Vassiljevitš käratas naistele peale, käskides neil vait jääda. Ta ei kahelnud, et tädi Nastja on midagi sassi ajanud. Viimasel ajal esines peaaegu kõigis poliitilistes artiklites sõna «sõda», pealegi käis Läänes tõepoolest juba ligi kaks aastat sõda — võis täiesti usutav olla, et mõned paanikatekitajad polnud raadiosaatest õigesti aru saanud ja . . .

Lühidalt: Fjodor Vassiljevitš käskis naistel vait jääda.

Mõlemad pikkade aastate jooksul mehele ja majaisandale absoluutselt kuulekaks kasvatatud vanad naised läksid ikka veel nuuksudes ja midagi endamisi pomisedes ukse poole, kuid lävelt tormas Maria Antonovna veel kord tagasi, hüüdes «Tolja! Toljakene sõitis ju minema!»

Loomulikult ei olnud see Valitskile uudiseks, sest alles reedel oli ta pojaga hüvasti jätnud. Anatoli oli öelnud, et pole veel lõplikult otsustanud, kas veedab suvevaheaja lõunas või Leningradi lähedal, kuid teatab kohe, niipea kui kusagile ankrusse heidab.

Fjodor Vassiljevitš käratas naisele veel kord peale, ütles, et Anatoli pole enam laps, ja saatis Maria Antonovna kabinetist välja.

Üksi jäänud, läks Valitski akna juurde, tegi selle lahti ja vaatas tänavale. Talle ei hakanud silma midagi ebatavalist. Tänaval polnud rohkem rahvast kui igal suvisel pühapäeval. Piki endist Nevskit, mille jupike sellest aknast hästi näha oli, sõitsid «emkad» ja «ZIS-id». Moika ja Nevski (Valitski ei kasutanud kunagi kohma-

kat nimetust — 25. Oktoobri prospekt) nurgal lillekioskis käis vilgas kauplemine.

«Sõda?» sõnas Valitski endamisi. «Lollus! Missugune sõda?!»

Ta läks laua juurde tagasi, istus ja otsustas lugemist jätkata, kuid mõtles ümber ja võttis telefonitoru hargilt. Telefon oli tumm. Valitskil polnud meeles, et ta oli selle hommikul välja lülitanud nagu iga kord, kui kirjutuslaua taha istus.

Ta lülitas telefoni uuesti sisse ja kuulnud signaali, valis ühe oma vana sõbra, doktor Andrei Grigorjevitš Osminini numbri.

Ta tundis seda meest, oma eakaaslast, juba hulk aastaid, oli temaga vahetpidamata tülis ja armastas teda egoistliku, kiusliku kiindumusega.

Kunagi enne revolutsiooni oli Valitski olnud erapraktikaga terapeudi Osminini patsiendiks. Pikapeale olid nad sõpradeks saanud. Ja siis Osminin ütles:

«Tead mis, Fjodor, otsi endale nüüd mõni teine arst, mina sind enam ei ravi. Mind sa enam ei usu. Ükski prohvet ei saa kuulsaks omal maal. Pealegi on sulle vaja malgaga prohvetit, et sa teda kuulaksid ja kardaksid. Mina kinnitan, et sul on hüpertooniatõve algstaadium, sina aga saadad mind kuradile. Ühe sõnaga: teed võin sinu pool joomas käia, kui Maria Antonovna kutsub, ravima peab sind aga keegi teine.»

Nii lepitigi kokku. Nad kohtusid sageli, kuid harva juhtus, et nad oleksid tülita lahku läinud. Põhjus peitus alati selles, et Osminin tundis Valitskit liiga hästi ning märkas tema iseloomus ammust aega neid jooni, millest teistel aimugi polnud. Nimelt solvus Valitski kergesti, mida aga oskuslikult peitis ükskõiksuse ja isegi kõrkuse maski taha; ta oli ka tegevusjanuline, mida aga teatud asjaolude tõttu samuti varjata püüdis.

Doktor Osminin oli lesk, elas väikeses korteris koos oma lapselapse Leenaga. Soome sõjas hukkunud poja tütrega. Leena ema oli mehe juurest ära läinud, kui tütar oli kaheaastane, ega olnud endast enam elumärki andnud. Neljateistkümneaastane Leena juhtis vanaisa lihtsat majapidamist, kaks korda nädalas käis neil abiks passija. Osminin oli ammu loobunud erapraktikast, ei olnud sellega tegelnud erinevalt paljudest arstidest ka

nepi ajal ning juhatas viimasel aastal haiglat Vassili saarel.

...Ja nüüd, pühapäeval, 22. juunil, valis Valitski umbes kella kahe paiku Osminini numbri ja kuulnud tuttavat põrisevat häält, küsis teretamata ning ilma igasuguse sissejuhatuseta võimalikult rahulikult:

«Noh... mis uudist?»

«Oled sa hulluks läinud, Fjodor!» hüüdis Osminin nördinult. «Leidsid aja rumalateks naljadeks!»

«Tähendab...» ütles Valitski pärast lühikest pausi ootamatult kõlatu häälega, «tähendab... see on tõsi?»

«Kas sul on kõrvad vatti täis?» jätkas Osminin pahaselt. «Igal asjal on lõppude lõpuks piir...»

«Anna andeks,» katkestas teda Valitski ja tema hääl kõlas süüdlaslikult, «ma lihtsalt ei suutnud uskuda... Helistan sulle hiljem...»

Ta pani toru hargile ja ütles vaikselt:

«Tähendab, kõik on õige. Sõda.»

Ta asetas käe rinnale, sest tundis, et süda peksab, ja istus paar minutit liikumatult.

Siis tõusis püsti, võttis seljast kulunud, raskest siidjast kalevist hommikukuue, mis tal oli juba vanast ajast, ning astus kõrge peegli ette.

Peeglisse vaadates sidus ta keskendunult oma peenikeste kuivetanud sõrmedega ristlipsu ette, tõmbas vesti ja tumesinise pintsaku selga ning väljus kabinetist.

Maria Antonovna tõttas mehe samme kuuldes talle vastu, kuid Fjodor Vassiljevitš lükkas naise vaikides kõrvale, astus välisukse juurde, võttis nurgast jämeda pähklipuust jalutuskepi ning läks välja.

Tal polnud mingit kindlat eesmärki, kuhu minna. Ta tahtis lihtsalt vabaneda tardumusest, mis teda äkki oli oma võimusesse võtnud.

Pikk, kange seljaga ja vanamoeline, astus Valitski mööda tänavat, kõrvale vaatamata, kepiga kergelt vastu kõnniteed kopsides ning oma halli pead püsti hoides.

Ta kuulis, et kusagil kaugemal räägib raadio midagi. Sammu lisamata — Valitski kõndis alati ja igasugustes tingimustes ühesuguse tempoga — läks ta sinnapoole, kust see hääl kostis.

Ta jõudis välja Nevskile, keeras paremale ja hakkas

piki prospekti edasi minema. Varsti sai ta aru, et hääl kostab põiktänavast, kus asub raadiomaja.

Põiktänavas seisis rahvahulk ja kuulas hiirvaikselt valju häält, mis kostis kolmanda korruse avatud aknast väljaulatuvast, tohutut grammofonitoru meenutavast reproduktorist.

Valitski jäi seisma rahvahulgast veidi eemal. Ta pingutas ennast, et süveneda reproduktorist kostvate sõnade mõttesse, katsus aru saada nende sisust, püüda kinni mõned fraasid ja häälevarjundid, mis võiksid õigustada tema hingesopis ikka veel hõõguvat lootust, et kõik on arusaamatus, et inimesed lihtsalt on valesti tõlgitsenud mõnda ebaõnnestunult koostatud teadaannet. Kuid alateadlikult hellitatud lootus mattus juba mõne üürikese hetke pärast karmide, raskete sõnade alla, mis vaikivale, liikumatult seisvale rahvahulgale sealt ülevalt kaela langesid.

Jah, see oli sõda. Mitte too kujuteldav, mis juba mitmendat aastat viirastusena, sünge varjuna inimeste teadvust rõhus, vaid tänase päeva sisuks saanud reaalne sõda: diktor rääkis, et Saksa väed olid ootamatult kallale tunginud lõunast, läänest ja põhjast — kõikjalt, Balti merest Musta mereni . . .

Siis jäi diktor vait, kuid inimesed ei läinud laiali ning ka Valitski ei liikunud paigast — ta oli jahmunud ja rusutud.

Diktor hakkas uuesti rääkima ja Valitski ei taibanudki kohe, et kuuleb neidsamu sõnu, et saadet korratakse, kui ta aga sellest lõpuks aru sai, läks ta eemale, oma põlvist kangeks jäänud jalgu vaevaliselt liigutades.

Ta jõudis jälle Nevskile ja pööras mehhaaniliselt Anitškovi silla poole, mis asus tema majast vastassuunas.

Veidi edasi läinud, nägi Fjodor Vassiljevitš inimesi, kes tunglesid Riigipanga seina ääres. Ta astus lähemale ja tänu oma pikale kasvule nägi märga, ilmselt alles äsja seinale kleebitud teadaannet.

Ta luges läbi punase kirjaga trükitud read — seal olid needsamad laused, mis äsja olid kostnud raadiost.

Teadaanne lõppes sõnadega: «Meie võitlus on õiglane. Vaenlane purustatakse. Võit jääb meile!» — needsamad sõnad, millega diktor oli lõpetanud.

Valitskil hakkas paha, ta väänutas pead, püüdes lõd-

vemaks saada kaela soonivat tärgeldatud kraed, ja silmas vitriinis oma peegelpilti. Ning vist esmakordselt elus paistis talle, et ta näeb välja kuidagi vanamoeline, ei sobi oma ümbruskonnaga kokku. Hoolikalt seotud ristlips oli väljakutsuvalt kikkis, tärgeldatud särk vestiavast kummis väljas, hästi hoolitsetud hall lõvilakk oli pea ümber nagu nimbus.

Valitski pöördus ümber ja läks tagasi koju.

Lõunalauas tegi Maria Antonovna uuesti juttu Anatolist, kuid Fjodor Vassiljevitš sundis ta selgi korral paari-kolme lühikese lausega vaikima.

Ent ka Valitski ise ei saanud teisiti, kui pidi aina pojale mõtlema. Talle oli järsku pähe tulnud, et sellest ajast peale, kui Anatoli iseseisvalt mõtlema hakkas, ei ole nende vahekord tänase päevani arenenud just päris loomulikku rada.

Anatoli elas oma, isale mitte alati arusaadavat elu. Mõnikord tekkis Valitskil soov tungida sellesse ellu. Vahel tulid pojale külla instituudikaaslased, noormehed ja neiud, kuid Valitski tõmbas siis alati kabineti ukse kõvasti kinni, et ei kuuleks valju naeru ja ärritavat grammofonimuusikat.

Muide, ükskord valdas teda uudishimu. Talle meenusid oma noorus, üliõpilaste kogunemised, punš, «Gaudeamus», kursustel käivad neiud ja kõik muu, mis nüüd jäädavalt minevikku oli vajunud, ja Fjodor Vassiljevitš tahtis minna ja vaadata, kuidas lõbutseb tänapäeva noorsugu.

Sel õhtul olid Anatolil külas kursusekaaslased. Kui Valitski poja tuppa ilmus, võttis seal järsku maad vaikus. Nähtavasti ei sobinud ta oma läikima löödud ning tärgeldatud välimuse ja ligipääsmatu olekuga tõepoolest salkuspäiste spordisärkides ja ruudulistes kauboipluusides noormeeste hulka. Kõik jäid kohale, kus keegi parajasti juhtus olema, ainult grammofon, mida keegi ei taibanud seisma panna, mängis edasi mingit rütmilist muusikapala.

Asi polnud nähtavasti mitte ainult selles, et Valitski oma välimusega mõjus poistele kohmetama panevalt. Tulevaste arhitektidena teadsid nad loomulikult, milline on vana arhitekti kuulsus, ja olid juba ette tema vastu häälestatud.

Võib-olla oletas Valitski seda või aimas intuitiivselt,

kuid nii või teisiti hakkas ta esimesena tülli tükkima, küsides irooniliselt, mida siis nüüd üldse ka õpetatakse.

Samal ajal kui üliõpilased tõrksalt tema küsimustele vastasid, ise kindlad, et vanameest juba ei kõiguta, oli vanal Valitskil südames olnud väga raske ja kibe tunne. Järjekordselt oli ta tundnud, et pole kellelegi vajalik, midagi umbmäärast pomisenud ning ära läinud... Praegu aga mõtles ta järsku, et kui tõepoolest seisab neil pojaga ees lahkumine, siis ei leia vist kumbki, ei tema ega Anatoli, vajalikke ja tähtsaid sõnu. Kuid see mõte ainult vilksatas viivuks läbi Valitski pea, tal oli kerge seda tõrjuda, sest see kõik tundus talle täiesti ebareaalsena.

Kõik Valitski mõtted ja tunded olid ikka seotud eilse päevaga. Tema elus polnud veel toimunud seda erilist, tema isikut puudutavat sündmust, mis sunnib inimest aru saama ja ühtlasi ka tunnetama, et sellest hetkest on ta astunud oma elu täiesti uude etappi ja et möödunud öö ei olnud nagu tavaliselt piiriks üksnes eilse ja tänase päeva vahel, vaid lahutas inimese tulise joonena kõigest, mis varem oli täitnud tema elu: tunnetest, lootustest, püüdlustest ja kõigest sellest, mis teda siiani oli ümbritsenud.

Seepärast häiris Valitskit naise ärritatud, peaaegu hüsteeriline käitumine; tema meelest ei olnud selleks mingit põhjust.

Sõda näis talle mingi kauge, tunnetamata sündmusena, mis toimub kusagil «seal» ja millel tema enda ega tema «majaga» ei ole mingit otsest seost. Jah, mõte Anatolist tuli talle seoses sõjaga muidugi pähe. Kuid Fjodor Vassiljevitš oli veendunud, et tema poeg kui eelviimase kursuse lõpetanud üliõpilane mobilisatsiooni alla ei kuulu. Tema alateadvuses oli sõda ikka veel midagi niisugust nagu 1914. aastal, millal mitte ainult suurtes linnades, vaid isegi ainult saja versta kaugusel sõjaliinist kulges elu tavalist, rahuaegset rada. Mõte, et sõda võiks oma kohutava käpa sirutada siia, Piiterisse, tundus Valitskile ebaloomulikuna.

Järelikult ei ähvardanud Anatolit miski. Sel juhul aga oli naise nutune hädaldamine täiesti alusetu. Sellega ta vaid alandas Anatolit, nagu oleks poiss mingi tita või memmepoeg. See kõik aga, mis tegelikult või

Fjodor Vassiljevitši meelest alandas tema enda ning tema perekonna liikmete, ühtlasi tema «maja» väärikust, tekitas vanamehes teravat protesti.

Pedantselt manitseval kasvatajatoonil selgitas Fjodor Vassiljevitš naisele, et Anatoli ei sõitnud mitte Põhjanabale, vaid asustatud punkti, et seal on ilmselt raadio ja olles kuulnud sõja puhkemisest, tuleb ta loomulikult otsekohe koju.

Kuid Maria Antonovna ei saanud rahu: teda kohutas ja vaevas mõte, et poeg võidakse rindele saata, — ja seda ei saanud Fjodor Vassiljevitš talle juba andestada. Ja kuigi ta oli südamepõhjas veendunud, et Anatolit sõjaväkke ei kutsuta ning et sõdagi lõpeb üsna varsti sakslaste purustamisega, ütles ta vihaselt, et tema poeg ei ole ämmatoss ega argpüks, kes kahekümne kolme aastaselt peab ema seelikusabast kinni hoidma.

Selle peale hakkas Maria Antonovna uuesti nutma. Valitski hüüdis talle järsult: «Jäta järele!» ja läks oma kabinetti.

Õhtul tuli Valitski poole ootamatult Andrei Grigorjevitš Osminin. Ta ütles, et astus sisse ainult hetkeks, sest tunni aja pärast on haiglas, mida ta juhatab, erakorraline üldkoosolek.

Valitski vaatas vaikides otsa oma kiilaspäisele ja astma all kannatavale sõbrale, kel oli seljas kottis ülikond, ning tundis äkki midagi südametunnistusepiina taolist, kuna Osminin teeb nähtavasti mingit tõsist ja vajalikku tööd, tema aga istub oma kabinetis, nagu poleks midagi juhtunud.

Ja nagu alati seesugustel juhtudel, püüdis Valitski nüüdki abiks võtta oma päästvat irooniat, unustades, et Osminini puhul pole see kunagi kohane olnud.

«Ei noh, selge, sinuta seal toime ei tulda,» sõnas Valitski. «Muide, kas sind kindraliks pole veel ülendatud?»

«Mina olen teise järgu sõjaväearst,» vastas Osminin kuivalt. «Aga kes sina oled?»

Valitski kehitas õlgu ja muigas.

«Ma sain muuseas kuuekümne viie aastaseks. Ja ainus püss, mis selles majas leidub, on Anatoli oma. Ta mängis sellega, kui oli viieaastane.»

«Ära veiderda, Fjodor,» ütles Osminin. Ja lisas pärast lühikest pausi: «Kuigi... ma saan sinust aru...»

Nende viimaste sõnade üleolevalt solvav mõte jõudis silmapilkselt Valitski teadvusesse. Kuid just nüüd tuli tal tahtmine vastu hakata. Ta vaatas oma sõbrale väljakutsuvalt silma ning lausus:

«Ma olen aus inimene, Andrei! Ja mul pole endale midagi ette heita.»

Küllap tabas Osminin nendes sõnades ka midagi muud peale solvatud enesearmastuse. Võib-olla kostis nendest sõnadest valu ja kibedust. Igal juhul hakkas tal Valitskist kahju. Ta ütles pehmelt:

«Selles, Fjodor, ei kahtle keegi.»

Mõni hetk valitses toas vaikus. Esimesena katkestas selle Osminin.

«Ma arvan, et see kõik lõpeb üsna varsti,» tähendas ta, meelega isiklikku teemat vältida püüdes. «Räägitakse, et meie omad olevat kusagil Berliini lähedal teinud suure õhudessandi. Ainult et esialgu hoitakse seda salajas.»

Kuid Valitski oli liialt enesearmastaja, et hinnata Osminini suuremeelsust. Talle sirutatud käest juba peaaegu kinni haaranud, tõrjus ta selle siiski kõrvale. Valitski ei võinud leppida sellega, et Osminin nägi teda segaduses ning alandatuna.

«Kelle eest seda siis saladuses hoitakse?» küsis ta juba jälle oma tavalise, iroonilise tooniga. Tal polnud mingit mõtet kahelda sellise dessandi reaalsuses, veel enam— südamepõhjas tahtis ta seda kirglikult uskuda. Sellele vaatamata kordas ta, kui Osminin oli õlgu kehitanud, oma küsimust veel pealetükkivamalt: «Kelle eest seda siis varjatakse? Kas sakslaste või meie eest? Arvan, et sel puudub mõte nii esimesel kui teisel juhul.»

«No muidugi, sina oled ju suur strateeg ja taktik!» tähendas Osminin muiates. Muud ta öelda ei osanud, sest ei suutnud ka ise leida põhjust niisuguse asja saladuses hoidmiseks, Valitski enesekindlus aga viis ta täna eriti rööpast välja. Kehakas, ümmarguse kiilaspeaga, istus ta tigedana tugitoolis ja turritas vihaselt oma valgeid kulme.

«Ma polegi strateeg ega taktik,» ütles Valitski, tundes heameelt, et tema sarkasm ilmselt eesmärgi oli saavutanud, kuid jätkas, kartes Osmininit rohkem ärritada: «Ma lihtsalt opereerin terve mõistuse loogikaga.»

«Sakslased lüüakse mõne päeva jooksul puruks,» ütles Osminin valjusti ja otsustavalt.

«Küllap vist,» nõustus Valitski. «Usun, et vähemalt sõdida me oskame. Igal juhul paremini kui maju ehitada.»

Seda ei oleks ta pidanud ütlema. Vähemalt mitte täna. Osminin tõusis püsti.

«Tead mis,» ütles ta ja vaatas esimest korda nende pikaaegse tutvuse jooksul Valitskile vaenulikult otsa, «mulle ei meeldi sinu toon. Istud tugitoolis ja arutled targa näoga, samal ajal kui rindel ilmselt juba hukkuvad inimesed . . .»

«Aga mis mul siis oma kuuekümne viie aastaga üle jääb?» muigas Valitski. «Reameheks olen vanavõitu, kindraliks mind ei ülendata samuti nagu sindki, meedik ma ka ei ole, kõhtusid kinni õmmelda ei oska, järelikult ei olegi mul muud teha kui arutleda! Ma ei mõista, miks sa järsku keema läksid? Kuidas ma ütlesin: küllap me vist võidame . . .»

«Küllap vist?»

«Oh jumal, ära mängi kommunistlikust noorest entusiasti! Jah, küllap vist, sest sõda on sõda, ja alati jääb teatav protsent . . .»

«Kas pead võimalikuks, et Hitler . . .»

«Oota! Nagu sa isegi aru saad, pole mul selle härra vastu vähimatki sümpaatiat. Temas on kõige kontsentreeritumalt kätketud kõik see, mida ma vihkan. Ta on demagoog ja pimedusejünger — lühidalt, nagu tavatsetakse öelda: ta on reaktsionäär.»

«Seepärast ongi ta hukkumisele määratud.»

«Küllaltki naiivne järeldus. Sa oled lihtsalt vähese haridusega inimene, Andrei! Kui sa niisama hoolikalt oleksid uurinud ajalugu kui oma patsientide haigeid südameid ja magusid, siis teaksid, et inimkonna arengu vältel on olnud perioode, millal barbarid küllaltki pikaks ajaks on alla surunud võrreldamatult kõrgemaid kultuure. Muide, Barbarossa on tänapäeva sakslaste rahvuskangelane . . .»

«Sa oled lihtsalt endaga rahul kiidukukk, Fjodor,» ütles Osminin. «Mul pole praegu aega. Pean minema haiglasse. Loodan, et sa ei hakka Anatoliga rääkima niisuguseid kahtlase maiguga jutte.»

«Anatolit ei olegi kodus. Ta sõitis kuurorti.»

«Täna peaks ta siin olema.»

Need sõnad riivasid Valitskit jälle valusasti.

«See pole sinu mure!» ütles ta ülbelt.

Osminin lõi ukse paukudes kinni ja läks ära. Valitski jäi üksi. Esimest korda nende pikkade aastate jooksul oli tal pärast nende lühikest kohtumist ebameeldiv tunne. Osminini sõnad: «Sa oled endaga rahul kiidukukk, Fjodor!», millele ta muidu poleks üldse tähelepanu pööranud, tegid talle täna millegipärast haiget.

Ta püüdis meenutada oma sõnu, millele Osminin niimoodi oli vastanud. Jah, ta oli rääkinud ajaloost. Võibolla oli ta midagi rumalasti öelnud? Kuid tal oli ju õigus! Mitte mingisugune, isegi mitte kõige kriitilisem situatsioon ei tohi takistada mõtlevat inimest arutlemast, analüüsimast, fakte võrdlemast.

Ja ikkagi esineb olukordi, kus . . .

Valitski püüdis sellele mitte mõtelda. Ta heitis pilgu suurele kappkellale. Oli juba kümme läbi. Kätte oli jõudnud öö. Ta läks akna juurde ja vaatas välja. Tänaval oli vaikne ja kõik tundus tavalisena, ainult inimesi oli väga vähe — vaid üksikud jalakäijad.

«Raske on ette kujutada, et kusagil sõditakse,» mõtles Valitski.

Sel hetkel kuulis ta kusagilt kaugemalt raadiodiktori häält. Fjodor Vassiljevitš pistis pea aknast välja ja jäi kuulatama. Diktori sõnadest ta aru ei saanud, kuid talle näis, et see kordab tungivalt ühte ja sama lauset.

Siis jäi raadio vait. Viivu valitses täielik vaikus. Järsku lõhestas seda läbilõikav huilgamine.

Fjodor Vassiljevitš mõtles algul, et läheduses kihutab kiirabiauto, endale sireeniga teed nõudes.

Kuid hääl, mis lõikas kõrva ja näis nagu oherd tungivat läbi majaseina, ei tulnud lähemale ega muutunud vaiksemaks, nagu see sõitva kiirabiauto puhul loomulik oleks olnud.

Tundus, nagu kostaks see huilgamine kõikjalt ja täidaks kogu ümbruse.

Fjodor Vassiljevitš seisis akna all ja vaatas hämmastunult tänavale, püüdes taibata, mis siis ometi sünnib.

Kõrvulukustav huilgamine katkes äkki. Hetkeks võttis maad täielik vaikus. Siis kuulis ta kusagilt alt hüüet:

«Hei, teie seal! Silmapilk kustutage tuli! Kas kuulete?»

Valitski upitas end aknast välja. Vastasmaja seina ääres seisis erariides noormees, punane side varrukal. Valitskit silmates hüüdis ta veel valjemini:

«Õhuhäire! Kas olete kurdiks jäänud? Kustutage kohe tuli! Muidu . . .»

Ning ta ähvardas rusikaga.

Valitski heitis pilgu naabermajade akendele ja nägi, et kõik olid pimedad.

Ta läks akna juurest kiiresti eemale, kustutas tule ning astus kõrvaltuppa. Käis läbi kogu korteri: elekter oli kõikjal kustutatud, aknaist igritses sisse üksnes valge öö ehakuma. Söögitoas nägi Fjodor Vassiljevitš diivanil magavat naist. Ta ei hakanud teda äratama ning läks hiljukesi kabinetti tagasi.

Sel hetkel kandus kusagilt kaugelt tema kõrvu tume plahvatus. Sellele järgnes teine, kolmas . . . Valitski läks kiiresti akna juurde ja nägi, et mööda valkjashalli taevast libiseb vaevalt märgatav kahvatu prožektorikiir. Hetke pärast tekkis selle kõrvale veel üks kiir. Ja mõlemad hakkasid aeglaselt libisema mööda taevast, seejärel ristusid, moodustades rooma numbri X, läksid taas lahku ning kohtusid uuesti, kuid nüüd juba kusagil väga kõrgel, puudutades teineteist vaevalt oma teravikega.

Jälle kostis kauge plahvatus, seejärel aga kuulipildujatärin. Ja samal hetkel nägi Fjodor Vassiljevitš prožektorite ristumiskohal pisitillukest hõbedast täpikest. Ka see liikus taevalaotuses aeglaselt, väga aeglaselt, otsekui oleks haaratud hiiglasuurte tangide vahele, mis teda pikkamööda edasi nihutasid.

Möödus veel paar hetke ja järsku tõusis kusagilt majade tagant taevasse mitmevärviline punktiir — punased ja rohelised kriipsukesed . . .

Just nagu traageldades valkjashalli taevavõlvi, rajasid need kriipsukesed endile kangekaelselt teed ja muudkui liginesid edasinihkuvate kiiretangide vahele haaratud hõbedasele täpikesele.

Äkki kõlasid suurtükipaugud otse siitsamast lähedalt, paistis, nagu oleks lastud selle maja katuselt, kus elas Valitski, taevasse ilmusid valged pilvekesed ning õhus oli tunda püssirohulõhna . . .

Valitski sulges kiiresti akna ja ruttas söögituppa: Maria Antonovna magas endiselt. Ta lamas, surunud

näo vastu pisaratest märga patja. Fjodor Vassiljevitš kuulatas tema vaevu kostvat hingamist. Ta ei teadnud, mida teha, kas ajada naine üles, viia ta teise tuppa, mille aknad olid õue poole, või jätta ta magama siia, kus ta oli, säästes teda hirmust ja uutest vapustustest.

Lõpuks võttis ta tooli, pani selle tasa naise peatsisse ja istus, nagu kaitseks teda läheneva ohu eest oma kehaga. Kuid siis jäi ümberringi kõik vaikseks.

Fjodor Vassiljevitš istus liikumatult, kuulatades ja oodates iga hetk uusi suurtükipauke.

Kuid need ei kordunud. Aegamisi ja kikivarvul, naist äratada kartes ning äkki saabunud vaikust umbusaldades, läks Fjodor Vassiljevitš tagasi kabinetti ning avas uuesti akna.

Alles nüüd nägi ta, et inimtühjal, otsekui väljasurnud Nevskil seisavad autod keset tänavat, nagu oleksid nad maasse juurdunud.

Ning taevas oli puhas, tühi ja tumm. Valitskile tundus, et ta on ainus elav inimene selles järsku kivinenud ning tardunud linnas, ja tal hakkas õudne.

Samal hetkel kuulis ta jälle kauget diktorihäält. Diktor kordas uuesti mingit ühte ja sama, kauguse tõttu arusaamatut lauset. Nii kestis see mõne hetke, siis hääl vaikis, ümberringi hakkas aga kõik jälle elama ja liikuma nagu vanas muinasjutus Okasroosikesest.

Autod liikusid paigast, kusagilt, otsekui majade seinte seest, ilmusid äkitselt välja inimesed, eemalt kostis trammi kolinat. Ainult ninna tungis ikka veel see ebatavaline, terav, mõrkjas hais.

Äkki tundis Valitski kohutavat väsimust.

Jalgu järele lohistades läks Fjodor Vassiljevitš diivani juurde ja heitis lahtiriietumata pikali.

...Ta ärkas hommiku eel, nägi, et on riides, ja ehmus, et naine võib tuppa tulla ning taibata, et öösel midagi juhtus.

Ta tõusis kiiresti üles, läks söögituppa, nägi rahuldustundega, et Maria Antonovna ikka alles magab, suundus siis magamistuppa, võttis riidest lahti ja heitis voodisse.

Hommikuni lamas ta lahtisi silmi, vajunud raskeisse mõtteisse.

Kell kaheksa tõusis Fjodor Vassiljevitš üles, pani riidesse, jättis naisele kirjakese, et tuleb hommikueineks

tagasi, ja väljus majast. Ta tahtis teada saada, mis öösel oli juhtunud ja mis linnas nüüd muutunud on.

Kuid kõige järgi otsustades polnud midagi muutunud. Tänavad olid nagu alati rahvast täis. Fjodor Vassiljevitš ei näinud mingisuguseid purustusi, mingisuguseid ähvardavate muudatuste tunnuseid.

Ta jalutas aeglaselt mööda Nevskit ning varsti näis talle, et kõik öösel üleelatu oli olnud lihtsalt unenägu.

Hommikusi ajalehti, kust võis lugeda uudiseid, polnud veel üles kleebitud. «Võib-olla oli see ainult õppehäire?» mõtles Fjodor Vassiljevitš salajase lootusega.

Ta tahtis kellegagi rääkida, välja uurida, mis siis ikkagi oli juhtunud. Ta otsustas silmapilkselt, et läheb arhitektuurivalitsusse ja kuuleb seal kõigest, mis teda huvitab.

Tavalisel ajal ei käinud Fjodor Vassiljevitš kuigi tihti asutuses, kus ta konsultandina kirjas oli. Ta töötas kodus. Vajaduse korral helistati Valitskile, et mingi temale usaldatud ekspertiisi asjus kokku leppida. Siis ilmus Fjodor Vassiljevitš lühikeseks ajaks valitsusse, et dokumentidega tutvuda, enamasti aga selleks, et need koju kaasa võtta.

Omal initsiatiivil Valitski aga arhitektuurivalitsuses ei käinud. Üldse ei tundnud ta viimastel aastatel vajadust inimestega suhelda, erandiks olid õige vähesed. Ta elas omaenese maailmas, ümbritsetuna raamatutest ja skulptuuridest, mida oli hakanud koguma juba varasematel aastatel, enne revolutsiooni tehtud välismaareiside ajal, suures, rangelt vaikses korteris, mille seinad olid täis Peterburi tuntumate kunstnike töid. Mõned neist olid autorite kingitused, osa oli Valitski muretsenud ise.

Tema päevakord oli alati vankumatult kindel. Keegi kodustest ei julgenud sellest üle astuda. Nii võis talle helistada ainult kella üheksast üheteistkümneni hommikul, ülejäänud ajal ta telefoni juurde ei läinud. Ja muidugi poleks keegi saanud Valitskit sundida arhitektuurivalitsusse minema, ilma et teda sinna oleks kutsutud.

...Ja nüüd siis astus Fjodor Vassiljevitš piki tutta-

vaid koridore, mis temas tavaliselt meelepaha esile kutsusid. Suurem osa inimesi, keda ja seal kohtas, tundsid teda nägupidi, teretasid, kuid kiirustasid mööda.

Peatada inimest, kes ise ei ilmutanud soovi temaga rääkima hakata, Valitski ei saanud — see ei kuulunud tema käitumisreeglite hulka. Tõsi, märganud paarilkolmel korral, et läheneb tuttav nägu, aeglustas Fjodor Vassiljevitš sammu, kuid keegi ei pannud seda tähele.

Siis tegi Fjodor Vassiljevitš südame kõvaks ning otsustas minna Rosljakovi kabinetti. Rosljakov oli valitsuse juhtivaid töötajaid, ja Valitski teda ei sallinud, sest pidas karjeristiks ja demagoogiks, kuid mitmesuguste konsultatsioonide ja ekspertiiside ajal oli ta sunnitud olnud Rosljakoviga kohtuma.

Valitski avas, ilma et oleks koputanud, kabineti ukse, astus üle läve ja nägi, et Rosljakov istub laua taga, tema ümber on aga hulk mehi, mitmed sõjaväevormis. Kui Valitski sisse astus, katkestas Rosljakov jutu, tõstis pea ning Fjodor Vassiljevitšile tundus, et vaatas talle pahaselt ning küsivalt otsa, taipamata, miks Valitski niisugusel ajal järsku siia on ilmunud. Valitski ütles, õigemini pomises: «Andestage, ma tulen hiljem läbi,» ning katsus, et kabinetist välja saa.

Ta käis veel mõne aja sihitult mööda arhitektuurivalitsuse koridore ja vaatas üle ukse paari tuppa. Keegi teda sisse ei kutsunud, keegi ei esitanud talle küsimusi. Pikka kasvu ja tikksirge ning kuumusele vaatamata seljas tumesinine kaherealine pintsak ja valge tärgeldatud särk, liikus ta ringi nagu Ahasveerus.

Näis, nagu oleks sõda, eriti viimane öö, veelgi süvendanud Valitski ja teiste inimeste vahelist lõhet. Varem olid kaastöötajad temasse suhtunud jaheda aupaklikkusega, nüüd aga ei pannud keegi teda lihtsalt tähele. Varem oli Fjodor Vassiljevitš sellise suhtumise põhjuseks pidanud oma tähtsust ning intellektuaalset üleolekut, kuid praegu tundis ta ennast äkki alandatuna ja solvatuna.

Ta astus tänavale ja nägi, et selle aja jooksul, millal ta arhitektuurivalitsuses oli viibinud, olid majade seintele ilmunud uued plakatid ja teadaanded. Ühes neist teatati, et Saksa fašistlik lennuvägi oli möödunud ööl teinud katset pommitada Leningradi, kuid löödi tagasi,

tekitades vaenlasele suuri kaotusi. Selle kõrvale oli kleebitud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sõjaväekohuslaste mobilisatsiooni kohta terves reas sõjaväeringkondades. Nimekirjas oli esimesena mainitud Leningradi sõjaväeringkonda.

Valitski luges seadluse kiiresti läbi viimase reani, milles oli öeldud, et mobilisatsiooni alla kuuluvad sõjaväekohuslased, kes on sündinud ajavahemikus 1905.—1918. a., viimane kaasa arvatud.

«. . . kuni 1918. a., viimane kaasa arvatud,» luges Valitski seadluse viimase rea veel kord läbi. Ja tundis põlvi kummaliselt värisema hakkavat. Ütles siis endale: «Muidugi, Tolja on sõjaväekohuslane. Kuid tal on instituudi lõpetamiseni ajapikendus. Siin pole ju midagi öeldud ajapikenduse muutmise kohta . . .»

Valitski tundis, kuidas keegi teda kergelt õlast puudutas, ning kuulis häält: «Hoidke veidi kõrvale, kodanik!»

Ta astus sammu kõrvale.

Tema kohale asus naine, liimiämber ühes käes, paberirull teises kaenlas.

Naine pani ämbri kõnniteele, võttis ämbrist pintsli ning hakkas liimiga määrima seina Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse kõrval.

Siis võttis ta rullist ühe paberi ja ütles Valitskile: «Kodanik, hoidke otsast kinni!»

Fjodor Vassiljevitš taipas kohe, mida temalt soovitakse. Kahekesi rullisid nad paberi lahti — see oli pikk värviline plakat — ja pressisid vastu seina. Naine tõmbas veel kord pintsliga üle plakati, heitis sellele tähelepaneliku pilgu, võttis kõnniteelt ämbri, korjas ülejäänud paberirullid kaenla alla ja läks oma teed.

Valitski silmitses plakatit. Sellel oli vöödilises särgis ja lehvivate mütsilintidega madrus, granaat käes. Pildi alla oli suurte punaste tähtedega kirjutatud: «Kodumaa eest!»

Fjodor Vassiljevitšile torkasid täiesti mehhaaniliselt silma plakati puudused — madruse ebaproportsionaalselt suur käsi ning küllalt ebaloomulik käehoiak.

Ta läks kõnniteed mööda edasi, lugedes seintele kleebitud eilsete lahingute operatiivteateid — hommikusi ning õhtusi. Nii nagu paljudel vanadel inimestel, oli ka

Valitskil hea mälu ammumöödunud sündmuste suhtes ja talle meenusid Esimese maailmasõja aegsed operatiivteated.

Ei, neis ei olnud mainitud neid asulaid ja suundi, mis tänastes teadetes . . .

Kõige järgi otsustades käis sõda Venemaa, mitte Saksamaa pinnal.

Seesama asjaolu kutsus Valitskis esile praegu veel läbitunnetamata puhtemotsionaalse kibeduse, solvatud väärikuse ja kirgliku protesti. «Kuidas see võimalik võib olla? Kes lubas? Miks? Tuleb ju nii välja, et sakslased on meie maal, olgugi et sõda kestab juba teist päeva. Venemaal? See on ju... see on ju kurat... kurat teab mis!»

Kohe mõtles ta tavalise vaenulikkusega, et küllap juhivad meie vägesid samasugused ebakompetentsed mehed kui need, kes paljude aastate vältel pole pidanud millekski akadeemik Valitski mõistust, teadmisi ning kogemusi.

See mõte pakkus talle hetkeks kibedat rahuldust.

Fjodor Vassiljevitš läks koju.

Maria Antonovna tormas mehele vastu, niipea kui see ukse avas ja lävele ilmus. Ta puistas Fjodor Vassiljevitši üle küsimustega: kas vastab tõele, et öösel pommitati? Tema jäi ju diivanile magama ega kuulnud midagi. Kas linnas on näha mingisuguseid purustusi ja kas Tolja öösel ei helistanud?

Valitski vastas võimalikult rahulikult, et mingit pommitamist pole olnud, oli lihtsalt õppehäire, ja pommirünnakust kirjutatakse ning räägitakse ainult sellepärast, et tugevdada valvsust. Mis aga puutub Anatolisse, siis pole ta helistanud ilmselt sellepärast, et on juba välja sõitnud ja jõuab täna-homme koju.

Seejärel istus Fjodor Vassiljevitš eineks kaetud lauda, sõi vastu tahtmist veidi ja läks oma kabinetti. Telefon vaikis.

Õhtul, suutes vaevu talitseda järjest kasvavat solvumust, helistas ta Osmininile, kavatsedes talle öelda kõik, mis ta temast arvab. Kuid Andrei Grigorjevitši ei olnudki kodus.

Tema pojatütar Leenake vastas, et vanaisa oli juba varahommikul ära läinud ja hiljem helistanud, et ärgu teda oodatagu ei lõunaks ega õhtusöögiks.

Valitski helistas uuesti oma sõbrale, seekord töökohta, haiglasse. Läks tükk aega, enne kui Osminin üles leiti ja Fjodor Vassiljevitš torus tuttavat häält kuulis.

«Kas sul on siis raske helistada?» küsis Valitski harjumuse kohaselt ilma mingi sissejuhatuseta.

«Ma olen kinni, Fjodor, väga kinni!» kostis kiire vastus. «Saad isegi aru . . .»

Need Osminini viimased sõnad ärritasid Valitskit millegipärast veelgi enam. Ta ütles mürgiselt:

«Kuidas siis, miks ma aru ei peaks saama! Võib-olla ülendati sind ikkagi kindraliks? Valmistud vägesid lahingusse viima?»

Saabus lühike paus, siis kostis uuesti Osminini hääl, kuid seekord nagu kusagilt kaugelt:

«Kinni olen, Fjodor, väga kinni. Andesta, mind ootavad inimesed . . .»

Valitski hoidis veel mõne hetke telefonitoru käes. Osminini sõnad olid kõlanud väljakutsena, solvamisena. Ta oli ju Valitski nagu tüütava kärbse eemale tõrjunud. Mida oli ta öelda tahtnud, rõhutades kaks korda, et on kinni? Jällegi näidata, kuidas ta temast, Valitskist, erineb? Näidata, et tema on praegu vajalik, et temata ei saada praegu hakkama?

Fjodor Vassiljevitš läks raamatukapi juurde, võttis huupi esimese ettejuhtuva raamatu — see oli Andrea Palladio «Traktaat arhitektuurist» — ning hakkas seda lehitsema, et rahuneda. Kuid rahuneda ei õnnestunud. Kõrvus kõlas endiselt Osminini hääl: «Kinni olen, väga kinni, mind ootavad inimesed . . .»

Fjodor Vassiljevitš sulges pahaselt raamatu, torkas tagasi kappi ning kuulis samal hetkel arglikku koputust uksele. Ta pöördus imestunult ümber. Ei naisel, pojal ega teenijal olnud lubatud sel tunnil tema üksindust häirida.

Koputamisele vastamata läks Valitski ukse juurde, avas selle ja nägi tädi Nastjat.

«Mis sul vaja on?» küsis ta pahaselt.

«Teid küsitakse, Fjodor Vassiljevitš,» ütles teenija arglikult, poolsosinal.

«Kes küsib?» päris Valitski meelega valjul häälel.

«Ei tea. Keegi kodanik. Ütleb, et ta nimi on Koroljov.»

«Koroljov?» kordas Valitski imestunult. «Kust ta tulnud on?»

«Ei tea, Fjodor Vassiljevitš, ei tea, kust,» hakkas tädi Nastja seletama, «tuli teine tänavalt, helistas ukse taga, ma tegin lahti... Ütles, et pidavat tähtis asi olema...»

«Hea küll, jätа,» katkestas Valitski teda ärritatult. «Kutsu sisse...»

Ta läks kirjutuslaua juurde, pöördus ümber ja jäi ootavalt uksele vaatama.

Mõne hetke pärast ilmus lävele keegi täiesti tundmatu isik. Valitski vaatas varjamata imestusega seda pikka, vist temast pikematki eakat meest, kes kandis lontis revääridega vanamoelist pintsakut, nööri kombel kokkukeerdunud kootud kaelasidet ning valkjassinakat särki, mis vist sagedasest pesemisest oli oma esialgse värvi kaotanud, pidi tunnistama, et ta seda vanameest pole kunagi varem näinud, ning küsis kuivalt:

«Millega võin...»

«Minu nimi on Koroljov,» sõnas tundmatu. «Ivan Maksimovitš Koroljov.»

Pärast seda jäi ta vait, nagu peaks tema nimi Valitskile midagi ütlema.

Fjodor Vassiljevitš kehitas õlgu ja küsis uuesti:

«Niisiis, millega võin...»

Koroljov vaatas toas ükskõiksel pilgul ringi — raskeid sametkardinaid, massiivset pronksist kroonlühtrit, nahktugitoole, raamatukappe — ja suunas siis oma vaate uuesti kirjutuslaua juures liikumatult seisvale kinnisele ning kõrgile Valitskile.

«Ma... tulin tütre pärast,» ütles Koroljov ootamatult tuhmi häälega.

«Vabandage, kelle?...» ei saanud Valitski aru.

«Oma tütre Veera pärast...» kordas Koroljov.

«Kuid... mul ei ole au...» alustas Valitski, Koroljov aga katkestas teda ootamatult, seekord karmilt ja jahedalt:

«Au ei puutu asjasse. Ma arvasin, et poeg on teile rääkinud...»

Algul ei taibanud Valitski midagi. Kuid juba järgmisel hetkel tundis, kuidas veri näkku tõuseb. «See veel puudus,» mõtles ta ärevuse ja põlgusega. Kas tal tuleb tõesti ära kuulata mingi labane lugu, millesse tema poeg on segatud? Jah, jah, muidugi!

Kui totter ja rumal see on! Kõige rohkem tegi Valitskile meelehärmi, et ta peab sellest kõigest kuulma just nüüd, niisugusel ajal!

See, kuidas teda arhitektuurivalitsuses vastu võeti, Osminini tõrjuvalt kiirustavad sõnad telefonis, nüüd aga veel see, kahtlemata labane lugu — kõik põimus Valitski teadvuses üheks painavaks puntraks. Fjodor Vassiljevitš tundis, et mõne hetke pärast ei suuda ta ennast enam vaos hoida. Ta tahtis hakata karjuma selle ikka alles lävel seisva mehe peale, kelle kogu olemus ei sobinud kokku siin valitseva õhkkonnaga, tahtis teda välja ajada ning talle järele hüüda, et temal, Valitskil, pole selle kõigega midagi pistmist, et ta ei lase end šantažeerida ja et Anatoli on täisealine ning sellepärast...

Aga kuigi Valitski oli järsk ja ülbe inimene, võitis kriitilistel hetkedel tema hea kasvatus. Nii neelas ta nüüdki alla juba peaaegu keelelt lipsanud sõnad, tõmbas sügavalt hinge ja ütles käega ebamäärast liigutust tehes:

«Palun istet võtta...»

XV

Külasse ei läinud nad maanteed mööda, mis ainsa tänavana läbi küla jooksis, vaid teisest küljest, põldude ja aedade vahelt. Kui Žogin peatas vankri tara ääres, mille tagant paistsid kõrged päevalilled, ütles Kravtsov:

«Vii lapsed tarre.»

«Aga teie?» küsis Veera imestunult.

«Ka mina tulen varsti. Kuhu ma selle karguga ikka komberdan?» vastas Kravtsov südamliku naeratusega, poollösakil vankril lamades.

Žogin pistis käe sõnagi lausumata aiaaugust sisse, tegi madala jalgvärava seestpoolt lahti ja ütles:

«Mis siis ikka, astuge edasi... külalised. Tulen kohe,» sõnas ta Kravtsovile üle õle.

Anatoli ja Veera järgnesid kõheldes Žoginile, kes astus õunapuude tagant vaevu paistva elumaja poole.

Trepist üles läinud, lõi Žogin lukustamata ukse põlvega lahti.

«Teie oodake esikus. Tulen varsti,» ütles ta, lükkas ukse Anatoli ja Veera järel koomale ning läks ära.

Nad vaatasid ringi. Esikus oli jahe ja hämar. Suletud uks viis nähtavasti tuppa. Palkseinal rippus kätepesunõu. Selle all taburetil oli pesukauss. Esiku tagumisest otsast viis järsk trepp üles.

Anatoli ja Veera vaikisid, kuulatades väljast kostvaid hääli, ning ootasid Kravtsovi tulekut.

Kui aga uks uuesti avanes, nägid nad, et Žogin on üksi.

«Aga kus siis . . .» alustasid mõlemad korraga, kuid Žogin vastas, küsimust lõpuni kuulamata:

«Seltsimees Kravtsov läks teise võõrastemajja. Ei tahtnud tüli teha. Teie, tähendab, jääte minu juurde, Kravtsov on aga omaette. Tal on siin külas ko-ole palju tuttavaid! Teid aga palus ta tervitada. Nii on lood.»

Ta ütles seda kiirustamata, pause pidades ja oli raske aru saada, kas ta seejuures endamisi muigas või mitte.

«Kuid me tahame koos olla!» pidi Anatoli juba peaaegu pahvatama, sai aga õigel ajal sõnasabast kinni, meenutanud Kravtsovi antud juhiseid.

Žogin osutas trepile ja sõnas:

«Mis te veel ootate? Kobige üles!»

«Oelge, palun,» lausus Veera arglikult, «kas see on tõsi, et sakslased . . .» Ta jäi vait, lauset lõpetamata.

«Kui see vale pole, eks siis ole tõsi,» vastas Žogin, nüüd juba avalikult muiates, «ja mis siin ikka nii imestada?» lisas ta nagu iseendalt küsides ning käsi lahutades. «On ju sõda — nad võivad ka loata tulla, kui jõud kanhab. Vabandage, mis rahvusest te olete?» küsis ta ootamatult.

«Meie oleme venelased,» vastas Anatoli kähku.

«Noh, siis on kõik korras. Ja kui te komsomoli kuulute, ei tiri teid keegi keelest seda kuulutama . . . Kas te seltsimees Kravtsovi hästi tunnete?» päris ta ilma mingi üleminekuta.

«Ei, ei, mis te nüüd!» ruttas Anatoli vastama. «Kus me teda tunneme? Sõitsime ühes rongis. Ühel pingil. Siis aga pommitati rong puruks . . .»

«Olgu siis nii,» nõustus Žogin vastutulelikult ja koguni nagu rõõmsalt, «näe, seltsimees Kravtsov ei taha teid ka tunda. Ongi hea,» kordas ta. «Aga nüüd tulge mulle järele.»

Ning ta hakkas aeglaselt ja hingeldades kõige ees trepist üles ronima. Hetke pärast olid nad juba pööningul. Lahtijäänud uksest langes põrandale hele valguslaik. Põrandal oli laiali kuiva heina. Nurgas vedeles mingi kaltsuhunnik. Väike aken oli laudadega kinni löödud.

Žogin laskis Anatoli ja Veera endast mööda ning jäi ise ukse juurde seisma. Siis aga ütles:

«Nüüd on niisugune lugu, noored inimesed,» tema hääl kõlas seekord kuivalt ja asjalikult, «olukord on, tähendab, niisugune, et esialgu peate jääma siia. Kui perenaine põllult tagasi tuleb, toon midagi süüa. Et teid aga keegi näeks — seda pole vaja! Ei teile ega mulle. Nii et istute siin. Kui välja on tarvis minna, noh, ütleme, et asjale — koputage jalaga vastu põrandat. Muidu on aga parem mitte kära teha.»

«Aga . . . aga sakslased lüüakse ju kindlasti puruks!» hüüdis Anatoli.

«Ka nii võib juhtuda,» ütles Žogin jälle endist viisi — väärikalt ja aeglaselt, «aga parem on hoida kui ohata. Pealegi olen teie eest vastutav seltsimees Kravtsovi ees. Ta andis mulle kõva käsu. Kravtsov on aga tõsine meesterahvas. Tema nalja ei armasta.»

«Kuulge,» ütles Anatoli ruttu ja astus sammu Žogini poole, «tahaksin teilt küsida . . . te olete ju kohalik ja peaksite teadma . . . kas siin meie vägesid on? Kuidas võis juhtuda, et sakslased . . .»

Ta ei tihanud valjusti öelda — «siia said» — ja jäi vait.

«Vägede koha pealt ei oska midagi öelda, pole näinud,» vastas Žogin. «Aga kuidas nii võis juhtuda, seda küsige parem sakslaste eneste käest. Kui ette tuleb . . .»

«Kas te tõesti mõtlete . . .» alustas Veera väriseval häälel.

«Seda et parem las hobune mõtleb, preilikene,» katkestas Žogin teda ootamatu toorusega, «talle on selleks suur pea otsa loodud. Meie eest aga mõtleb nõukogude võim. Kuidas keegi elama ja mida tegema peab. Meie oleme niimoodi harjunud. Noh . . . head elu siis uues kohas.»

Ta pöördus järsult ümber, astus üle läve ning sulges enda järel hoolikalt ukse. Hetke pärast oli kuulda, kuidas trepp tema raske kere all nagises.

Veidi aega seisid Anatoli ja Veera nõutult püsti. Laudade vahelt, millega aken kinni oli löödud, immitses valgust. Pikkamisi harjusid silmad hämarusega. Anatoli soris kaltsuhunnikus, leidis sealt katkise kõva madratsi ning pani selle seina äärde, kinnilöödud akna alla.

«Istu,» ütles ta Veerale ja laskus esimesena madratsile.

Kuid Veera seisis endiselt püsti.

«Istu,» kordas Anatoli.

Veera istus.

«Kas sulle ei paistnud, et ta muigas?» küsis ta veidi aja pärast.

«Muigas? Kes? Žogin? Millal?»

«Siis, kui sa ütlesid, et sakslased kindlasti puruks lüüakse. Ja Kravtsovist rääkis ta ka kuidagi imelikult.»

«Kas ta rääkis midagi Kravtsovist?» muutus Anatoli valvsaks.

«Aga muidugi. Kas sa siis ei kuulnud?»

«Ah sa mõtled seda vastutust,» ütles Anatoli rahunedes. «Noh, tal on nähtavasti üldse komme niimoodi ... tõgavalt rääkida. Istu ometi inimese moodi, mis sa seal madratsi äärel kükitad ...»

Veera tõmbas jalad madratsile ja toetas selja vastu seina.

«Kas sa süüa ei taha?» küsis Anatoli.

«Ei. Aga sina?»

«Mina ka mitte. Imelik! Viimati sõime umbes kaksteist tundi tagasi, kui mitte rohkem. Aga magada tahad?»

«Ei.»

«Mina ka mitte. Uneraasugi pole. Aga kogu öö olime üleval ...»

«Ega sul palavikku ole?»

«Mis palavikku siin olla saab!»

Nad istusid ja esitasid teineteisele nagu kokkuräägitult kõige tähtsusetumaid küsimusi, kaugeid kõigest sellest, mis nendega juhtunud oli. Mõlemad tahtsid kuulda teineteise häält, mõlemad kartsid vaikushetke.

Anatoli küsis, kas Veeral pole külm, olgugi et pööningul oli palav ja umbne, kas ta ei löönud joostes jalgu marraskile ning kas tal on ikka mugav istuda, ja siis uuesti, kas ta ei taha magada. Veera aga päris oma-

korda, kas Anatolil ei valuta pea, kas tal ikka tõesti ei ole palavikku ja kas ta ei taha pikali heita.

Kuid siis saabus hetk, mil kõik niisugused küsimused otsa lõppesid, ja nad jäid vait, kartes tõele silma vaadata.

Nüüd kuulatasid nad vahetevahel kusagilt kaugemalt kostvaid lastehääli, koerte haukumist ja möödasõitva vankri kolinat.

Esimesena ei pidanud Veera enam vastu. Ta nihkus Anatolile lähemale ja küsis peaaegu sosinal:

«Toljal ... Mis sa arvad, millega see kõik lõpeb?»

See sosin mõjus Anatolile rusuvalt. Ta vastas nimme väga valjusti:

«Millega see ikka lõppeda võib? Sakslased lüüakse ilmtingimata tagasi, kui seda juba tehtud pole. Olen kindel, et neist pole enam jälgegi järel. Sa ju mäletad, et me metsas kuulsime tulistamist ja seda mürinat? Aga nüüd? Ümberringi on kõik vaikne. Ma olen kindel,» jätkas ta reipa häälega, «et see kõik oli üldse valehäire. Äärmisel juhul õnnestus sakslastel alla heita mõned parašütistid, kes ilmselt surmale vastu läksid. Sellega taheti lihtsalt paanikat tekitada. Sa mõtle ise, mida võib teha käputäis Saksa sõdureid siin, Leningradi külje all, piiratud igast küljest meie vägedest? Nad on algusest peale surmale määratud. Ettevaatus pole loomulikult kunagi liigne, paar tundi tuleb istuda siin, kuid olen kindel, et juba täna õhtul, kõige hiljem homme hommikul, oleme Leningradis.»

Veera vaikis, kuid Anatoli tundis, et tema sõnad Veerat olid rahustanud.

«Aga kus võib olla Kravtsov?» küsis Veera ootamatult.

See küsimus tõi Anatoli, kes ka ennast oli peaaegu rahulikuks rääkinud, tagasi ärevasse tegelikkusesse. Ta oli juba unustanud Kravtsovi ja selle, mis Kravtsov talle ülesandeks oli teinud, ega tahtnud sellele enam mõteldagi. Ta oli kõik oma mälust välja tõrjunud: jubedalt põleva rongi, raudteetammist allaveerevad, hirmust hullunud inimesed, jutuajamise Kravtsoviga ja Kravtsovi endagi.

Ta tahtis Veerat rahustada, võtta midagi ette, leida mingi väljapääs. Kuid kõige rohkem tahtis ta tagasi saada oma tavalist tasakaalu, saavutada olukord, kus

üleüldse enam mingeid otsustavaid samme astuda ei tuleks.

Neil hetkedel ei teadnud Anatoli veel õieti midagi. Ta ei teadnud, kas sakslased on tõepoolest lähedal, ei teadnud, kuidas pääseda Leningradi, ei teadnud ka seda, kuidas Veera edaspidi käitub . . .

Kuid kõige tähtsam oli see, et ta ei teadnud veel midagi ka endast. Oli ta ju kogu oma teadliku elu harjunud ennast pidama julgeks ja mehiseks, võimeliseks juhtima teisi. Kuid nüüd, esimest korda elus keerulisse ning ohtlikku olukorda sattunud, mõistis ta järsku, et pole suuteline millegi üle mõistlikult otsustama, ja unistas ainult sellest, et kõik mingi ime läbi kuidagi iseenesest muutuks ja elu oma tavalisse, vanasse rööpasse asetuks.

«Miks ta meie juurest ära läks?» küsis Veera uuesti.

«Noh . . . kust mina seda tean? Võib-olla on tal siin veel tuttavaid.»

«Aga miks ta ütles, et me ei tohi teineteist tunda? Kui . . . tarvis on . . .»

Anatoli katkestas Veerat, et mitte lasta tal lauset lõpetada:

«Lihtsalt elementaarsest ettevaatusest. Niisugusel juhul on alati parem, kui üks . . . enda järel teist sisse ei tiri.»

«Kas sa arvad, et niisugune . . . juhus . . . on võimalik?»

«Midagi ma ei arva,» teatas Anatoli juba veidi ärritunult. «Sina küsisid ja mina vastasin.»

Veera heitis Anatolile tähelepaneliku pilgu ja kuigi hämaruses polnud näha neiu silmi, tundus, et tema pilgus oli hirmu ja etteheidet.

Anatolil hakkas häbi. Ta võttis Veeral ümbert kinni ning ütles:

«Ei maksa erutuda, ei maksa! Olen kindel, et kogu see seiklus lõpeb õnnelikult.»

«Sa . . . ei jäta mind maha?»

Küsimus oli ootamatu. Kuid juba hetke pärast sai Anatoli aru, et on praegu jäänud Veerale ainsaks lootuseks, peamiseks toeks. Tal oli neiust kahju, ühtlasi tundis ta aga uhkust, et mängib teise inimese elus nii suurt ja tähtsat osa.

Ta embas Veerat ikka tugevamini ja mõtles, et ei

jäta teda nüüd enam kunagi maha, teeb kõik, et iga hinna eest, kas või elu kaalule pannes, kaitsta teda igasuguse hädaohu korral. Ja mida rohkem ta sellele mõtles, seda rohkem hakkas ta ennast uskuma. Ta uskus üha enam, et on tugev ja kindlameelne, suudab vastu panna kõigile katsumustele, mis neid ees oodata võivad.

See tunne valdas Anatolit jäägitult ning purskus lõpuks välja.

«Veerakene, kallis, ära karda midagi, jään alati sinuga,» ütles ta ning sõnad libisesid nagu iseenesest tema huultelt. «Me jääme alati ühte — nii siin kui ka seal, pärast kojujõudmist. Ma sain alles nüüd aru, mida sa mulle tähendad! Jah, seal, Belokamenskis, oli sul õigus, kui sa ütlesid . . . Noh, mäletad ju küll? See oli tõsi, ma ei saanud siis isegi aru, et armastan sind, mõtlesin, et see on niisama . . . ajutiselt . . . Nüüd aga tean, tean kogu eluks, et teist enam olla ei saa, me jääme alati ühte, ja kui ma rindele lähen, jääd sina ootama, mina aga kirjutan sulle . . . iga päev.»

Ta oleks veel edasi rääkinud, kuid sel hetkel kostsid kellegi rasked sammud ja trepp hakkas nagisema.

Veera hüppas Anatolist eemale, see aga sirutas ennast ärevas ootuses ettepoole, kuid hingas kergendatult, niipea kui uks avanes ning ta nägi, et lävele ilmub Žogin.

Kummardudes, et pead mitte ära lüüa, astus Žogin pööningule ja ütles:

«Näh, tõin teile söögipoolist.» Pani põrandale savikannu ja ulatas Anatolile suure leivaviilu. «Piim ja leib. Talupoja toit. Lõunat me täna ei keeda. Kus sa siin keedad või oled . . .»

Anatoli võttis leiva sõnagi lausumata vastu.

Veera tõusis põlvili ning päris arglikult:

«Kas on midagi juhtunud? Kas olete teada saanud midagi . . . halba?»

Žogin ei vastanud kohe. Ta tammus ukselävel jalalt jalale ning lausus siis lõpuks:

«Seda, preili, on raske ette ära ütelda. Kas hea või halb, erinevad inimesed saavad sellest ju igaüks isemoodi aru. Kui näiteks kass hiirega mängib, toob see kassile rõõmu, hiirele aga pisaraid. Eks nõnda kuku siin maailmaski kõik välja!»

Ta jäi vait.

Anatoli ja Veera ootasid küll, et ta veel midagi ütleb, vähemalt oma sõnade selgitusekski, kuid Žogin lausus hoopis:

«Nii, et siis kokkulepe jääb endiseks. Istute vaikselt. Kui aga häda peale tuleb, põrutate jalaga vastu põrandat. Noh, ütleme, kolm korda.»

Ta pöördus ümber ja astus üle läve, jälle hoolikalt ust enda järel sulgedes. Trepp hakkas nagisema.

«Imelik,» ütles Anatoli sosinal, «see kõik on kuidagi väga imelik . . .»

«Söö, Tolja,» sõnas Veera vaikselt.

Anatoli heitis käega.

«Ei, sa söö ilmtingimata!» käis Veera peale. «Nii võid päris nõrgaks jääda. Ära unusta, et olid alles haige.»

Anatoli kehitas õlgu, murdis leiva küljest masinlikult tüki ja pistis suhu. Leib oli värske ja maitsev. Esimest korda üle pika aja tundis ta, et on näljane. Siis võttis ta kitsa kaelaga kõrge savikannu ja rüüpas paar lonksu. Piim oli soe ja magusavõitu. Mõne hetke sõi ta isukalt leiba ning jõi piima peale.

Kui näljatunne aegamisi kadus, meenus Anatolile Veera.

«Nüüd sina,» ütles ta, kannu neiule ulatades. «Noh, ei mingit vastuajamist . . .»

Veera võttis kuulekalt mõlema käega kannu ja rüüpas väikese lonksu.

Pani siis kannu põrandale ja ütles süüdlaslikult:

«Ma ei taha, Tolja . . . Kohe sugugi ei taha. Ei süüa ega juua.»

«Kuidas see võimalik on! Me pole peaaegu terve ööpäeva ivagi hamba alla saanud!»

Veera ei vastanud Tolja küsimusele — ta kas ei pööranud sellele tähelepanu või lihtsalt ei kuulnud seda.

Lõpuks lausus ta aeglaselt, otsekui oleks isegi üllatatud oma avastusest:

«Nüüd ma saan küll aru, mis ta äsja ütles . . . Ma saan kõigest aru. Aga sina?»

Anatoli võpatas. Alles nüüdsama oli ta mõnuga tundnud, kuidas kõht täis sai, ega tahtnud praegu enam millelegi mõelda, vaid lihtsalt sulgeda silmad ja kõike unustades istuda või tukkuda.

«Sa tahad öelda, et . . .» alustas ta.

«Jah, jah, Tolja, nimelt seda tahan ma öelda,» lausus

Veera kindlalt. «See Žogin teab midagi. Ma ainult kartsin talt otse küsida . . .»

«Aga . . . kuidas . . . see võimalik on!» hüüdis Anatoli jalule karates. «Kui nad tõepoolest . . . need . . . noh . . .» ta takerdus, sõandamata välja öelda sõna «sakslased», «kui nad tõepoolest kusagil siin on, kuidas saab ta siis nii rahulik olla! Ta on ju nõukogude kolhoosnik, nad pole temale vähem ohtlikud kui meile!»

Veera vaikis.

«Ei, sa eksid,» jätkas Anatoli juba veidi rahulikumalt. «Sel Žoginil on lihtsalt säärane jesuiitlik rääkimisviis. Mingite kahemõtteliste vihjetega. Peale selle paistab mulle, et talle meeldib meid veidi tõgada. Saad ise aru — oleme tema meelest mugavustega harjunud linnalapsed . . . Tema on aga maamees, talupoeg adra tagant, nagu varem öeldi.»

«Istu, Tolja, ma tahan, et sa minu kõrval oleksid.»

Anatoli laskus kuulekalt uuesti madratsile.

«Tahan sulle midagi öelda,» lausus Veera endiselt äraseletatud häälega. «Ma sain lõpuks aru, mida praegu tunnen. See on neljas dimensioon.»

«Kuidas?» ajas Anatoli silmad suureks.

«Just, just. Ma ei mäleta, kust ma sellest lugesin, Herbert Wells? Või . . . Noh, seal igatahes oli roheline värav. Poiss märkas müüris järsku seda väravat. Astus sisse ja leidis end hoopis teisest maailmast. Hoopis teisest. Tuli siis tagasi. Aga kui ta siis uuesti tollesse teise maailma tahtis minna, polnud väravat enam olemas. Mitte kusagil.»

«Ma ei mõista, milline seos . . .» alustas Anatoli segaduses, kuid Veera katkestas teda:

«Kuidas sa ometi aru ei saa? See on ju nii lihtne! Tuleb välja, et see teine maailm on olemas! On olnud ja on praegugi. Alati! Kusagil meie lähedal. Ja hoopis teistsugune. Ainult selles jutus oli see maailm helge ja hea. Meie aga oleme sinuga sattunud teistsugusesse. Ja tundub, et meie maailm, noh, see, kus me kogu aeg oleme elanud, on ka olemas siin kusagil päris lähedal, kuid me ei oska sinna enam tagasi minna. Ees pole ei müüri ega tara, aga tagasi minna ei saa.»

Anatoli kehitas õlgu ja ütles tusaselt:

«Leidsid aja filosofeerimiseks. See maailm ja teine . . . Ma ju ütlesin sulle, et õige varsti oleme Leningradis.»

«Sa usud seda?»

«Jäta järele!» karjus Anatoli ja kargas jälle püsti. Ta tahtis mingite sõnadega, mingi tegevusega hajutada ning eemale ajada teda uuesti haaravat hirmu. Ta hakkas kiirete sammudega edasi-tagasi käima, jalge all krabisemas kuivad heinad.

«Kuule!» ütles ta lõpuks Veera ette seisma jäädes ja tundes, et ta hirmust kuidagi võitu ei saa. «Kui sa arvad ... kui sa oled veendunud, et ... nad võivad siia tulla, peame midagi ette võtma! ... On rumalus istuda ja oodata, kuni ... noh, kuni nad tulevad, saad aru, rumalus!» Ta rääkis valjusti ja ärritatult, nagu oleksid nad sattunud siia tema, Veera pärast, nagu oleks Veera selle põhjuseks olnud, et nad end siin varjama peavad. «Ma ei kavatse siin kükitada nagu hiir urus! See on lollus, mõttetus! Olla Leningradist vaevalt saja kilomeetri kaugusel ja ...»

«Sa arvad, et peaksime minema hakkama?» katkestas teda Veera.

«Jah, muidugi! Kohe! Aega viitmata!»

«Aga kuhu me läheme? Paremale, vasakule? Otse?»

«Ega me titad ole! Võime inimeste käest teed küsida.»

«Aga kui me satume ... nende kätte?»

Hetkeks kujutles Anatoli kohutavat pilti, kuidas neile lähenevad võõrastes mundrites mehed, relvad käes, ja talle näis, et kuuleb isegi saksakeelset kõnet. Tema huuled kuivasid ning ta noolis neid keelega.

«Kuid mis me siis teeme?» küsis ta summutatud häälel.

«Istu, Tolja,» ütles Veera. «Ma ju ütlesin sulle, et ei suuda olla, kui sind pole minu kõrval. Istu ja pane pea minu põlvedele, noh, pane, pane, mul on niimoodi parem.»

Anatoli heitis madratsile pikali ja pani pea Veera põlvedele. Veera seelik oli katki rebenenud, Anatoli tundis oma põsega tema jala paljast nahka. Veera pani oma käe tema pea peale ning hakkas pikkamisi noormehe juukseid paitama.

«Kõik läheb hästi, Tolja, kõik läheb hästi,» kordas ta monotoonse, uinutava häälega ja see kõik kokku — soe, elav ihu, mida Tolja oma põse all tundis, Veera toon ning sõnad, mida ta kordas, — mõjus Anatolile rahustavalt.

«Peame ootama öö saabumist,» sõnas Veera rahulikult, nagu oleks jutt millestki iseenesestmõistetavast. «Kui juba minna, siis parem pimedas. Ja võib-olla on selleks ajaks kõik juba selgunud ... Olen kindel, et varsti tuleb Žogin, ütleb, et ümberringi on kõik rahulik, ja me võime välja tulla.»

«Sa ise ei usu oma sõnu,» ütles Anatoli, kuid rohkem selleks, et ergutada teda edasi rääkima.

«Ei, ei, ma usun! Kas ma siis aru ei saa, et sa muretsed minu pärast, kuid püüad seda varjata? Tean, et ilma minuta oleksid sa täiesti rahulik. Seal, rongis, oli muretsemiseks tõepoolest põhjust: me oleksime ju võinud surma saada. Aga praegu? Noh, istume veel paar tunnikest ja kõik on möödas ...»

Ta rääkis ja rääkis, korrates vaikselt ja rahulikult ikka ühte ja sama, ning Anatoli tundis, kuidas ta silmad hakkasid kinni vajuma ...

Ta tundis kohutavat väsimust, tinast raskust jalgades, ja sulges silmad ...

Anatoli ärkas, nagu oleks teda keegi seestpoolt kõvasti tõuganud. Oli täiesti pime.

«Veera!» hüüdis ta ärevalt, valju häälega.

«Tasa!» kuulis ta vastuseks.

Ta tõusis kiiresti istuli, sirutas käed välja ning puudutas Veera õlga. Veera istus, surunud selja tugevasti vastu seina.

«Ma ... jäin vist magama,» ütles Anatoli nüüd juba vaiksemalt «Aga sina? Kas sina ka magasid?»

«Jah,» vastas Veera sosinal. «Kuula!»

Ja siis kuulis ta mürinat. Sedasama madalatoonilist, metalset mürinat, mida oli kuulnud juba seal, metsas. Mürin kostis kaugelt, nagu sügavalt maa alt.

Nad istusid mõni aeg sõnatult ja hiirvaikselt, kartes liigutadagi.

Siis kostsid nende kõrvu lasud. Algul kostsid lasud kaugelt, nagu tulistaks keegi mängupüstolist. Siis hakkas kusagil tärisema kuulipilduja, aga esialgu ei saanud nad aru, et see on kuulipilduja, ning kuulatasid pingsalt seda trummipõrinat meenutavat tärinat.

Järsku tungis laudade vahelt, millega aken kinni oli löödud, pööningule valgus. See polnud sugugi päevavalguse moodi, pigem näis, nagu oleks keegi laudade vahele punase pliiatsiga kriipse tõmmanud.

Anatoli ja Veera vaatasid neid kriipse otsekui hüpnotiseeritult, kuni need kustusid, kuid viivu pärast ilmusid uued, seekord juba roheliséd, ja kusagilt eemalt kostis jälle niisugune hääl, just nagu oleks keegi käristiga mänginud.

Anatoli hüppas äkki akna juurde ja hakkas üht lauda lahti kiskuma.

«Mis sa teed! Tolja, miks?» hüüdis Veera ja haaras Anatolil õlast kinni, et teda akna juurest eemale saada.

«Ma pean... ma pean nägema,» pomises Anatoli ja lükkas Veera käe oma õlalt ära. Jõudu appi võttes katsus ta üht lauda lahti tõmmata ja niipea kui see veidi järele andis, pistis sõrmed prakku ning käsi veriseks kriimustades sikutas lauda enda poole. Lõpuks andsid naelad järele, laud lendas krigisedes eest ja tekkis küllalt suur aknaava.

Nad mõlemad surusid näo vastu seda ava ning tardusid nende pilgule avanevat vaatepilti nähes. Taevasse tõusid aegamööda punased ja rohelised punktiirid, nagu oleks keegi neid nähtamatu, tohutu suure värvipliiatsiga sinna vedanud.

«Mis see on, Tolja, mis see on?» sosistas Veera talle kõrva sisse.

Anatoli vaikis. Ta ei teadnud, mis see on. Kunagi varem polnud ta midagi sellist näinud.

Sel hetkel kuulsid nad niisugust häält, nagu oleks kusagil kõrgel lõhkenud õige suur laste õhupall, ja kogu ümbrus lõi helendama mingis viirastuslikus valguses.

Nüüd nägid nad kõike: hoolikalt kaetud akendega puumaju teisel pool Külatänavat, päevalilli aias, kooguga kaevu ja metsa, kus võis eraldada iga puud...

Anatoli ja Veera tõmbusid aknast eemale, sest neile mõlemale tundus, et nad olid kõikjalt niisama nähtavad nagu need majad, kaev, koogu otsa riputatud ämber ning puud metsas, kuid sel hetkel valgus kustus ja kõik vajus uuesti pimedusse. Jälle kostis kaugelt tulistamist ning madalatoonilist metalse kõlaga mürinat.

«Need on nemad, Tolja, need on nemad!» sosistas Veera, surudes end kõvasti vastu Anatolit.

Anatoli püüdis endast võitu saada ja ütles:

«Miks just nimelt nemad? Võib-olla on hoopis meie omad!»

«Ei... ei, nemad,» sai Veera suure vaevaga sõna suust.

Anatoli kuulatas uuesti. Kuid nüüd oli kõik äkki vaikseks jäänud. Polnud enam kuulda ei tankide mürinat ega tulistamist.

«Noh, näed nüüd,» lausus Anatoli, vaevaliselt oma manitsevat tooni säilitades, «kõik on jälle vaikne. Meie omad lõid nad ilmselt lõplikult puruks...»

Veera vaikis. Ta hoidis Anatolil endiselt kõvasti käest kinni, teda enda poole tõmmates, otsekui kardaks hetkekski kaotada tunnet tema lähedalolekust.

Täielikus vaikuses möödusid ka järgnevad viis minutit.

Nende pikkade, lõputute minutite jooksul möödus Veera silmade eest kogu tema senine elu. See oli lühike ja silmatorkamatu, tavalise nõukogude tütarlapse elu, kuid Veerale tundus see praegu nii ebatavalisena, helgena ja rõõmurohkena, ühtlasi aga nõnda kaugena ja kättesaamatuna nagu lapsepõlv, nagu hiiglaslik, üleni tuledes särav näärikuusk pioneeride palees. Ja kõik, mis Veera oli korda saatnud selle äkitselt nii kaugeks ja kättesaamatuks muutunud suurepärase elu jooksul — olgugi et Veera oli seda elu ju alles eile elanud —, sai talle nüüd äärmiselt tähtsaks. Pioneerikoondused ja komsomolikoosolekud, isegi need, mis varem Veera meelest olid igavad ja vähetähtsad olnud, näisid nüüd nii tähtsatena, et ta nendeta poleks üldse suutnud eksisteerida. Instituudi õppejõud, maja, kus ta elas, korralikult kokkumurtud ja alles trükivärvist lõhnav ajaleht, mis ootas isa hommikusöögiks kaetud laual, mai- ja novembripühade paraadid, lainetel kiikuv paat, kus seisis Anatoli — see kõik ujus kaootiliselt, järjepidevuseta, kuid ometi väga selgelt läbi Veera teadvusest.

Siis aga läks kõik segi, kaotas reljeefsuse, säilisid ainult ähmased piirjooned, nagu oleks olnud tegu mälestustega alles äsja nähtud, ent kohe unustatud unenäost, mida mälus on võimatu taastada. Kuid olgugi et värvid laiali valgusid, erkroheline muru luitus ja põhjatu, sinine taevas, mis laste õhupalli meelde oli tuletanud, halli vinega kattus, seisab unenägu sul ikka justkui viirastus silme ees, kutsub sellesse, tundub, et nii

lähedasse, aga võib-olla igaveseks kaotatud maailma. Niisuguseks maailmaks oli Veerale praegu kodulinn Leningrad. See otsekui ujus temä mõttekujutuses, sarnanedes keset valget ööd õhus liikuva hiiglasliku laevaga — tornid mastideks, kaldapealsed tekkideks — ja kaugenedes temast iga hetkega üha enam.

Siis aga kadus kõik ja Veerale näis, et nüüd lahutavad teda maailmast, kus ta oli elanud, juba tuhanded kilomeetrid. Kuidas küll pääseks sinna tagasi, kuhu peaks selleks minema? Kui vaid teaks!

Kuid ta ei teadnud, Veerale tundus, et sellest tema jaoks ainumõeldavast elust eraldab teda juba umbmüür ja ainsaks elavaks sidemeks minevikuga on nüüd Anatoli.

«Kas sa tead, mis see oli? Need mitmevärvilised tuled taevas?» küsis lõpuks Veera.

«Ei. Viimane — see oli arvatavasti rakett. Mis aga enne oli, seda ma ei tea. Nähtavasti mingisugused signaalid.»

«Mulle aga näib praegu, et see oli too teine maailm . . . noh, see nähtamatu, mis meie läheduses asub . . . Tolja!» Ta tõmbas noormehe järsu liigutusega veel tugevamini enda vastu. «Mulle tundub kogu aeg, et me enam kunagi, mitte kunagi koju ei jõua!»

«Jää vait!»

«Ei, ma ei jää vait! Võib-olla on need viimased tunnid, viimased minutid, mil me koos oleme! Miks soovid sa, et ma vait oleksin? Vaikides istuda ja oodata? Miks?»

«Kuid mis sa siis tahad . . .» alustas Anatoli, ent Veera katkestas teda:

«Ei, ei, sina ole vait ja ära räägi midagi, mina räägin ise, ise . . . Mul on sulle tarvis nii palju öelda, nii palju . . . Ma tahan, et sa teaksid, kui me enam koos olla ei saa, noh, ei saa! —, et sa siis teaksid, et oled mulle olnud kõige kallim, kõige armsam ja et minu suurim viga on olnud karta armastust, karta sind, mitte uskuda, et koos sinuga saabub õnn. Nüüd on mul kahju, nii kahju endast ja ma küsin endalt vahetpidamata: miks küll ometi . . .»

Ta tahtis veel midagi öelda, kuid samal hetkel lõhestas vaikust müra, mis täitis kõik nende ümber.

Anatoli hüppas akna juurde ja nägi, et mööda külatänavat kihutavad heledate laternatega teed valgustades mootorrattad, millel istuvad hallikasroheliste mundrite ja teraskiivritega mehed.

«Need on nemad, Veera, need on . . . sakslased!» karjatas Anatoli kohkunult, hüppas akna juurest eemale ning jäi seisma, selg tugevasti vastu seina surutud.

. . . Ta ei mäletanud, kui kaua ta seal niiviisi hirmust tardununa seisis — minuti, kümme minutit või pool tundi. Mõne aja pärast kuulis ta kusagilt alt jälle selgesti saksakeelseid hüüdeid, mootori turtsumist ning lapse nuttu.

Möödus veel paar minutit ja saksakeelne jutt kostis juba päris lähedalt, siis paukus all uks, oli kuulda jalgade müdinat ja trepp hakkas nagisema.

Äkki paisati uks pärani lahti, Anatolile lõi näkku hele valgus, ta sulges tahtmatult silmad ja kui ta need siis uuesti avas, nägi, et temast paari sammu kaugusel seisavad teraskiivritega mehed.

Kõige ees seisev sakslane suunas taskulambi Veerale. Neiu istus kössitõmbununa madratsil, ajanud pea selga, ning valguskiir libises temast üle, joostes paljastelt jalgadelt näole ja näolt jälle tagasi jalgadele, justkui torkides teda oma terava otsaga. Üks sakslane puhkes naerma, siis hakkasid kõik läbisegi rääkima ning nende võõrkeelne jutt sulas üheksainsaks ähvardavaks möirgeks; siis ulatas see, kes teistest eespool seisis, suurt kasvu, laiaõlgne mees, taskulambi teisele mehele enda kõrval ja astus kiire sammu Veera suunas.

Endale aru andmata, mida teeb, hüppas Anatoli sakslasele risti ette, kuid talle pilku heitmata lõi sakslane ta jalahoobiga kõrvale ning Anatoli veeres valust hingetuna nurka.

Siis hakkas Anatoli uuesti karjuma, püüdes jagu saada hirmsast valust kubemes, ja kargas jalule, ent kohe haarasid kaks sakslast tal kätest kinni, väänasid need selja taha ning lohistasid noormehe ukse poole.

. . . Piki külatänavat tiriti Anatoli mingi maja juurde, lükati kaheastmelisest trepist üles ja tõugati üle läve tuppa.

Algul sulges Anatoli heleda valguse tõttu instinktiivselt silmad, kui ta need aga lahti tegi, nägi otse enda ees vastasseina ääres lauda, mille taga istus pikka kasvu heledapäine sõjaväevormis sakslane. Tühjal laual

lebas kõrge rummuga müts. Kahel pool lauda seisid samasuguses mundris sakslased.

See vaatepilt sundis Anatolit silmapilkselt unustama Veera. Ühe hetkega võtsid tema üle võimust hirm, vihkamine, mõte, et on vaja mehiselt vastu pidada, jõuetus ning kaitsetus ja soov vähemalt umbkaudseltki kindlaks määrata mingi tegevuskava.

Samas pöördus üks sakslane — lühike tüse tedretähnilise näoga mees — Anatoli poole:

«Teep kolm sammu ette!»

Anatoli ei taibanud kohe, et see tema kohta käib, ning jäi paigale. Kohe tõukas teda keegi tagant ja teinud paar ebakindlat, komistavat sammu, kukkus Anatoli põrandale pikali, enne veel, kui oli keset tuba jõudnud.

«Püsti!» karjus tedretähniline sakslane.

Anatoli ajas end aeglaselt jalule. Juhuslikult jäi tema pilk peatuma tühjal laual lebaval mütsil. See müts näis talle ebaloomulikult suurena, mingi elava ja täispuhutud olevusena, mis meenutas konna. Müts nagu hüpnotiseeris teda ning ta ei suutnud sellelt enam silmi pöörata.

«Vaatap härra majori» kostis jälle tedretähnilise sakslase hääl.

Hääl kõlas täpselt sel hetkel, mil Anatoli silmi pingutades mütsi embleemi vaatas ja lõpuks aru sai, et see kujutab küünte vahel haakristi hoidvat kotkast. Seepärast ei täitnud ta käsku kohe ega taibanud, kes nendest meestest on major. Kuid mõtisklemiseks ei antud talle aega. Keegi nähtamatu sirutas tema selja tagant käe välja, haaras oma laia kämblaga Anatoli lõuast kinni ja tõstis ta pea järsu liigutusega üles.

«Laua taga istuma ohvitser olema major Danwitz,» ütles tedretähniline hoolega sõnu hääldades. «Ta käskima sulle rääkima ainult tõsi. Muidu — mahalaskmine. Aru saama? Mahalaskmine!»

Need sõnad jõudsid Anatolini otsekui kuskilt kaugelt. Kõik peale ühe — mahalaskmine. See sõna kajas kõrvus nagu kõuekärgatus. Ja olgugi et Anatoli vaevalt mõne minuti eest oli mõtelnud, küll endale aru andmata ja alateadlikult, kuidas vaenlase silmade all väärikalt käituda, kuidas jääda niisuguseks, nagu ta ennast katsumistunnil alati oli kujutlenud, taandus nüüd kõik

kohutava hirmu ees. Anatoli mõistis vaid ühte: kohe lastakse ta maha, veel õige natuke aega ja siis on lõpp ja teda pole enam maailmas.

«Ei, ei!» hüüdis ta valju häälega. «Ma räägin tõtt. Ma rääkima tõsi!» kordas ta, märkamata, et väänab sõnu, matkides tedretähnilist sakslast.

Tedretähniline kummardus laua taga istuva ohvitseri kõrva juurde ja ütles talle tasakesi midagi. See vastas pead pööramata.

«Sina tunnep see mees?» pöördus tedretähniline jälle Anatoli poole.

Anatoli heitis laua juures seisvatele sakslastele nõutu pilgu.

«Vaatama sinna!» käskis tedretähniline nimetissõrme välja sirutades.

Anatoli pöördus ümber ja märkas Kravtsovi. See seisis ukse lähedal seina ääres, toetudes sellelesamale kepile, mille Anatoli talle metsas oli murdnud. Kravtsovi nägu oli verine. Nende pilgud kohtusid ja Anatolile näis, et Kravtsov vaatas talle otsa sõbraliku, julgustava naeratusega. Kahe sammu kaugusel Kravtsovist, üsna ukse all, seisis Žogin, lasknud rippu oma pikad, peaaegu põlvini ulatuvad käed.

Anatoli vaatas uuesti Kravtsovi poole ja tundis järsku kergendust, et Kravtsov nagu kiidab heaks tema soovi elada, käsib tal iga hinna eest ellu jääda.

Ja kui mõne hetke eest oli Anatoli teadvuses hirm häbiga segi, sest ta tajus, et ei saa oma hirmust jagu, siis nüüd töötas Anatoli mõte äärmiselt selgelt. Ta tahtis elada, ainult elada. Talle paistis, nagu oleks ta sattunud kohutava, pimeda ja rõske kaevu põhja, ainult pea kohal on näha veel lapike sinist taevast. See taevas oli olemas, oli tegelikult olemas ja Anatoli oli valmis roomama, ronima mööda libedaid, lima ja hallitusega kaetud kaevurakkeid, et ainult välja pääseda. Ta oli valmis paluma ja manguma... Ta ei tundnud enam häbi, sest mõte, et ta tegutseb Kravtsovi nõuandel, tema heakskiitmisel, oli ta igasugusest häbist vabastanud.

Ta pöördus jälle laua poole, kuid sel hetkel tõusis major püsti ja tuli laua tagant välja. Ta oli väga pikk ja sihvakas, rihmaga kõvasti kokkutõmmatud peene pihaga. Major astus kiirustamata Anatoli juurde. Tedre-

tähniline püsis tema kännul. Kaks seina ääres seisvat sõdurit tõstsid üles oma mustendavad automaadid.

Tedretähniline pööras Anatoli näö Kravtsovi poole. Nüüd seisid nad teineteise vastas, major ja tedretähniline tõlk aga olid veidi eemal.

«Kas sina tundma see mees?» küsis tõlk ja sirutas uuesti sõrme Kravtsovi poole.

«Me . . . me kohtusime rongis . . .» vastas Anatoli halvasti kuuldavalt, «sõitsime . . . juhuslikult koos.»

Ta vaatas kõheldes Kravtsovile otsa ja talle tundus jälle, et see silmitseb teda kaastundlikult, isegi nagu virgutades.

«Jah, jah, rongis,» kordas Anatoli juba kindlalt. «Kui lennukid meid ründasid ja vagun põlema läks, siis põgenesime. Hiljem saime metsas kokku. Täiesti juhuslikult.»

Järsku läks tal väga kergeks ning sõnad voolasid iseenesest.

«Kas sina teadma, kes tema olema?» küsis tõlk, ikka endiselt sõrmega Kravtsovile osutades.

«Kurat teda teab, kes ta niisugune on!» vastas Anatoli kiiresti, imestades, kui loomulikult ja sundimatult see kõik välja kukkus.

«Metsas olid nad, teie kõrgeausus, kõik koos,» hakkas seni vaikinud Žogin äkki rääkima ja astus sammu ette. «Kõik koos,» kordas ta. «Need kaks ja plika.»

«Muidugi,» katkestas Anatoli teda kähku, «ma ju ütlesin, et me koos sõitsime.»

«Kes olema see plika?» pöördus tedretähniline järsult Anatoli poole.

Sel hetkel astus üks sakslane, kes Anatoli siia oli toonud, tõlgi juurde ja sosistas naeratades talle midagi kõrva. Ka tõlk naeratas ning hüüatas tasa: «Oo-o!» Kuid Anatoli märkas seda kõike nagu läbi udu, mõeldes ainult, kuidas veenda sakslasi, et ta tõtt räägib.

«Me tutvusime rongis, rongis, ma ju seletasin,» kordas Anatoli uuesti, «pärast aga põgenesime koos. Me . . .»

Ta takerdus, mõeldes järsku tõusva hirmuga, mida võib ülekuulamisel öelda Veera, kas ta mäletab, et peab eitama oma eelnevat tutvust Anatoliga.

«Jätkama!» käskis tedretähniline.

«Jah, jah, kohe,» vastas Anatoli kuulekalt, saades

julgust, et tal lubatakse rääkida. «Sõitsin Belokamenskisse suvevaheajale, saate aru? Tema — Veera on ta nimi — oli ka seal, saate aru? Varem me teineteist ei tundnud, tutvusime alles rongis . . . vagun oli puupüsti rahvast täis ja me sattusime juhuslikult ühele pingile . . .»

«Kes sina oled?»

«Mina? Üliõpilane, tavaline üliõpilane,» vastas Anatoli kähku. «Õpin Leningradis, instituudis, kolmandal . . .»

«Bolševik? Komsomol?» ütles tedretähniline vahele.

«Ei, mis te nüüd!» hüüatas Anatoli.

Tedretähniline lausus midagi majorile, see vastas talle midagi, astus siis Anatoli juurde ning sõnas teda kergelt õlast puudutades:

«Ka-rošo!»

See sõna tundus Anatolile kõige armsamana ja paremana kõigist sõnadest, mida ta oma elus kuulnud. Talle näis, et alles hetke eest kättesaamatuna tundunud lapike taevast on juba lähemale nihkunud.

Kuid ta eksis. Major, kes äsja talle heatahtlikult õlale oli patsutanud, lõi Anatolile käeseljaga ootamatult vastu nägu ja lausus midagi kiiresti ning kraaksuvalt.

«Härra major kinnitap, et sina olema valelik,» ütles tõlk. «Sina olema selle tšekistiga üks kamp. Sina olema tema abiline.»

«Aga mina . . . aga mina . . . Kes on tšekist?» karjatas Anatoli meeleheitlikult. Ta kartis surma, ning surmahirm andis tema karjatusele tõepoolest abitu ja hämmeldunud varjundi.

Ja siis hakkas Žogin uuesti rääkima. Seni oli ta liikumatult seisnud ukse juures, hoides kahe käega vana sonimütsi. Selles, kuidas ta seal seisis — õlad vimmas, pea lipitsevalt viltu —, kuidas ta oma suurte jämedate sõrmedega läbematult mütsi mudis, hoides seda krampliikult kõhu kõrgusel, oli Anatoli meelest midagi uut, ennenägematut. Ta oli niisuguseid inimesi näinud ainult teatris, kus klassikalistes näidendites mõisnikku kummardama tulnud talupojad seisid niisuguses alandlikus poosis. Ja kuigi Anatolil kõik tunded sassis olid, märkas ta automaatselt, tahtmatult seda Žogini kummalist teatraalset muundumist.

«Ah et noormees ei tunne Kravtsovi, seltsimees

Kravtsovi?» küsis Žogin vaikse, variserlikult õlise häälega. «Meie aga tunneme teda seevastu hästi. Eluksajaks on meelde jäänud. Sellest päevast peale, kui ta meiesuguseid vankrile kamandas ja pikale teekonnale õnnistuse kaasa andis. Kümme aastat on möödas, aga meil on meeles . . .»

Ta suunas pilgu liikumatult seisvale Kravtsovile ja jätkas:

«Kas sina, kodanik ülemus, neetud mõrtsukas, mäletad? Kuidas meie naised halasid ja väetid lapsed vankritele järele jooksid?» Hääl läks üha valjemaks ja ähvardavamaks: «Kuidas sa mul käed kinni sidusid, kui ma sulle kirvega kallale tulin, ja kuidas sinu käsu peale minu varandus tarest kolhoosi õuele tassiti, kas sa seda mäletad?»

Ta muljus mütsi nii kõvasti käte vahel, et sooned käeseljal paisusid, ja astus sammu Kravtsovi poole.

«*Halt*!» röögatas major ja Žogin tardus paigale.

Anatoli tundis ennast kogu kehast värisema hakkavat. Ta taipas õudusega, et Kravtsovi ja selle, verd täis valgunud silmadega raevunud habemiku vahel valitseb kohutav, lepitamatu vaen ning et see vaen kandub mingil määral üle ka temale, Anatolile, muutes tema olukorra veelgi lootusetumaks. Samal hetkel kohtas ta jälle Kravtsovi pilku.

Kravtsovi verisel näol polnud nüüd näha enam midagi peale silmade, kuid nendest Anatolile suunatud pilk oli endiselt kindel ja julgustav. Ja siis hüüdis Anatoli tedretähnilise poole pöördudes nutuga pooleks:

«Kuid, härra ohvitser, härra ohvitser, uskuge, uskuge mind, ma ei valeta, ei valeta, ma ei tea sellest mehest midagi, nägin teda esmákordselt rongis! Ja kui ta on tšekist, siis vihkan ma teda, saage aru, ma ei saa tema abiline olla, sest nemad ju lasksid maha minu isa, lasksid maha, ma ei valeta, räägin tõtt, tõtt, tõtt! . . .»

Major vaatas tedretähnilisele tõlgile arusaamatuses otsa, ja kui see kiiresti saksa keeles rääkima hakkas, kergitas imestunult kulme.

Tõlkimise lõpetanud, pöördus tedretähniline uuesti Anatoli poole:

«Millal sinu isa maha laskma?» küsis ta järsult, Anatolile otse silma vaadates.

«Saage aru, saage aru . . .» ütles Anatoli ikka veel

nuuksudes, «ma ei tea seda täpselt. Kuid ma tean, onu ütles, et see oli revolutsiooni ajal. Vist kaheksateistkümnendal aastal . . . Nad süüdistasid teda vandenõus . . . ohvitseride vandenõus . . . Ma kasvasin pärast üles lastekodus . . . ma . . .»

«Kuidas olema sinu perekonnanimi?» katkestas tedretähniline jälle järsult ning ähvardavalt tema jutu.

«Avilov, Avilov!» vastas Anatoli kiiresti. «Ma näitaksin teile oma dokumente, kuid need jäid vagunisse, meid ju pommitati ja kõik põles ära . . .»

«Huvitav situatsioon,» ütles tedretähniline endamisi juba veidi pehmema tooniga. Seejärel hakkas ta jälle kiiresti majorile midagi saksa keeles rääkima. See kuulas vaikides ja ütles siis paar katkendlikku lauset.

«Härra major ütlema, et see kõik olema sinu vale,» tõlkis tedretähniline, «sina olema noor tšekist!»

«Ei, ei!» karjatas Anatoli. «Ma vihkan tšekiste, olen valmis neid tapma, ma ei saa olla tšekist, ma . . .»

Tal jäi hing kinni, sõnadest tuli puudus.

Major ja tõlk hakkasid omavahel rääkima.

«Millest nad küll räägivad?» kordas Anatoli endamisi meeleheitlikult. «Miks ma neist ometi aru ei saa, õpin ju instituudis saksa keelt, aga aru ei saa, jumal küll, nad tahavad mind maha lasta! Kuidas on saksa keeles «maha laskma»? Vist *erschießen*.» Ta hakkas pingutatult kuulama sakslaste juttu, oodates hirmuga, et kostab see kohutav sõna, kuid ei saanud ühestki sõnast aru.

Ja siis äkki ta võpatas, nagu oleks keegi teda kõrvetanud. Major lausus just nimelt selle sõna. Jah, jah, ta ütles — *erschießen*. See tähendab, et ta lastakse maha. Viivitamata, otsekohe!

«Kuule sina,» lausus tedretähniline, «meie tegema sulle väike eksam. Sina rääkima, et sinu isa olema tsaari ohvitser Aviloff?»

«Jah, jah!»

«Ja sina vihkama need mehed tšekast?»

«Vihkan!»

«Siis Saksa armee andma sulle hea võimalus isa eest kätte maksma. Laskma maha see mees!»

Nende sõnadega tõmbas tedretähniline oma paremal puusal kõlkuvast kabuurist püstoli ning ulatas selle

naeratades Anatolile. Anatoli võttis püstoli mehhaaniliselt vastu ning oleks selle peaaegu põrandale pillanud. Püstol oli väga raske, pika toru ja kärnilise käepidemega.

Hirmunult vaatas Anatoli püstolit ja tõstis siis pilgu tedretähnilisele tõlgile. See aga sai tema pilgust ilmselt valesti aru ning ütles:

«See olema parabellum — saksa relv. See olema automaat. Ei pidama midagi tegema. Vajutama ainult päästik ja — piff-paff . . .»

Ta sirutas nimetissõrme Kravtsovi suunas ja laksutas keelt.

Anatoli seisis kui soolasammas, pigistades mõlema käega rasket külma püstolit. Alles nüüd sai ta aru, mida temalt tahetakse. «Ei, ei iialgi!» hüüdis Anatoli mõttes. «Tuleb toimida teisiti, hoopis teisiti — suunata püstol majorile ning siis päästikule vajutada . . .» Kuid samal hetkel kujutas ta ette, mis saatus pärast niisugust sammu teda ootab. Tekkis soov püstol nurka visata, ukse juurde karata ning välja joosta, aknast õue hüpata ja põgeneda, põgeneda . . . ükskõik kuhu, peaasi — minema siit!

Kuid põgeneda ei saanud. Ukse ees seisid sõdurid, aken aga oli kinni.

Anatoli laubale ilmus külm higi, kui ta mõtles, et oleks ta sammugi kõrvale astunud, lamaks ta juba elutult põrandal.

«*Schnell*!» kostis majori järsk käsklus nagu piitsahoop.

Anatoli vahtis nüri pilgugà enda ette, hoides püstolit ikka veel langetatud käes.

Major lausus paar saksakeelset sõna ja tedretähniline pöördus uuesti Anatoli poole:

«Sina olema nurjatu valetaja. Sina ei olema tsaari ohvitseri poeg. Härra major käskima püstol tagasi andma, sind aga — maha laskma. Siia andma!»

Ning ta sirutas käe välja.

«Ei, ei!» hüüdis Anatoli, väljasirutatud käe eest tagasi tõmbudes. Enesele aru andmata, mida teeb, tõstis ta püstoli rinna kõrgusele ja pöördus Kravtsovi poole.

Ning sel hetkel lõi Kravtsov pea selga ja ütles kähiseva, haukuva häälega:

«No lase, lurjus, lase! Ma ei teadnudki, kes sa niisugune oled — valgekaartlase võsuke! Lase, ohvitseri värdjas! Tapa, neetud timukas!»

Anatoli kuulas tema sõnu õudusega. Need olid kõige põlastavamad, kõige solvavamad sõnad, mida nõukogude inimesele üldse öelda võib. Anatolile tundus, et talle lüüakse nahka lõhestava peene piitsaga näkku. Ta tundis füüsilist valu Kravtsovi iga sõna pärast, mis justkui sülg tema näole kleepusid. Tal tuli tahtmine kohe praegu vastu karjuda, et see kõik on vale ja et ta pole kunagi olnud valgekaartlase võsuke, vaid et ta on aus nõukogude inimene, kommunistlik noor . . . Kuid samas ehmus ta koledasti oma soovist, sest selle täitmine oleks tähendanud silmapilkset surma. Esimesel hetkel kaotas ta pea ning talle ei meenunud midagi, millest nad metsas olid rääkinud. Kui ta aga taipas, et Kravtsov jätkab kokkulepitud mängu, kohutavat mängu elu ja surma peale, ja et see mäng võimaldab temal, Anatolil, päästa oma elu, tundis ta kohe kergendust. Ta seisis, suunanud püstolitoru Kravtsovile, see aga rääkis vahetpidamata:

«Argpüks, jänesenahk, kardad sõrme liigutada! Kui mulle võimalus antaks, teeksin sulle ilma püstolita lõpu peale! Noh, mis sa veel ootad, liimukas, närune värdjas?»

«Mida teha? Kuidas toimida? Kuidas?» peksles Anatoli peas, samal ajal aga surus ta püstolipära instinktiivselt ikka tugevamini pihku, tundes, et pääsemine sõltub just sellest. Kravtsov jätkas aga visalt tema teotamist. Ta viskas oma kepi käest ja astus sammu Anatolile lähemale, pühkis varrukaga verd näolt ning sisistas veel õelamalt:

«Noh, lase, vajuta päästikule, sulle ju öeldi!»

Ta komberdas veel lähemale — paistis, et ta on iga hetk kukkumas, — ning vaatas Anatolile otse silma. Nende pilgud kohtusid ja Anatolile tundus, et kusagil sügaval verevalumite ja kriimudega ümbritsetud ning paistetanud laugudega pooleldi kaetud silmade sügavuses peitus mingi tumm palve.

Kuid see polnud armupalve. Anatolile näis, nagu oleks Kravtsov oma silmadega ning tugevasti kokkusurutud lõhkiste huultega talle öelda tahtnud: «Tulista aga tulista, Tolja, ära karda! Teist väljapääsu pole. Nii on vaja. Ma käsin sind seda teha. Ära karda, tulista!»

Sel hetkel nägi Anatoli silmanurgast, kuidas veidi eemal seisev major tegi aeglaselt kabuuri lahti ja võttis välja pärlmutriga kaunistatud väikese püstoli. Ta suunas püstolitoru Anatolile ja ütles valjusti:

«*Schnell!*»

Ja samal momendil pigistas Anatoli silmad kinni, ta käsi hakkas värisema ning sihtimata ja teadmata, kuhu tulistab, vajutas ta meeleheites päästikule.

Lajatas lask, püstol lõi nii kõvasti tagasi, et Anatoli selle maha pillas.

Kui ta silmad avas, nägi ta, et Kravtsov lamab põrandal, jalad laiali. Anatoli vaatas lamavat meest õudusega. Ta ei tajunud mingit sidet äsja kostnud lasu ja selle vahel, mida praegu nägi, ta üksnes vahtis klaasistunud silmil, kuid juba mitte enam Kravtsovi poole, vaid otse enda ette, kartes pead liigutada.

«Halvasti laskma!» karjus tedretähniline ja seekord tegid tema sõnad Anatolile rõõmu. «Ma ei tapnud teda, ei tapnud, isegi ei haavanud!» hüüatas ta mõttes rõõmu ja kergendusega. «Ta kukkus maha mingil muul põhjusel: kas läks kepp katki või ei kandnud väsimusest ja valust enam jalad, kuid mitte mina, mina mitte!»

Samal hetkel kõlas Žogini hääl:

«Lubage minul, teie kõrgeausus! Mina oskan . . .»

Ja vastust ootamata astus ta Anatoli juurde, tõstis tema käest mahakukkunud parabellumi üles, hõõrus selle millegipärast oma särgisabaga hoolikalt puhtaks ja tulistas kiirustamata, maas lamavale Kravtsovile hoolikalt otse pähe sihtides . . .

XVI

Esimest korda nende kümne päeva jooksul, mis on möödunud kindral Höppneri tanki- ning motoriseeritud diviiside sissetungist Venemaale, saavad major Arnim Danwitz ja tema sõdurid mahti hinge tõmmata viletsas külakolkas, mida pole märgitud ühelgi Saksamaal valmistatud staabikaardil.

Ees on Pihkva. Kuid Danwitzi tankid, autod ja mootorrattad on pärast venelaste rindest läbimurdmist niihästi Höppneri peajõududest kui ka omaenda bensiinitsisternidest kaugele ette jõudnud. Kütus on Danwitzil

lõpukorral, pealesunnitud puhkus teeb teda närviliseks, kuid tuleb oodata . . .

Ja nii istubki ta kolhoosi «Krasnõi Lutš» endises kontoris laua taga.

Ta on üksi. On öö. Aknad on sõduritekkidega hoolikalt kaetud: Vene lennuvägi käib seda rajooni aegajalt pommitamas. Põrandal on värskeid verejälgi: alles üürikese aja eest oli see habemik, endine kulak, saksa arusaamade järgi suurtalunik, tšekisti maha lasknud, laip viidi nüüdsama toast välja. Kõikjal vedelevad mingite dokumentide jäänused, lõhkikistud kontoriraamatud — Danwitzi automaaturid on need sahtlitest otse põrandale puistanud. Seinal ripub Stalini portree, millest on saksa sõdurinuga läbi torgatud.

Kontori ukse ning akende juures seisavad tunnimehed. Danwitz istub laua taga, kummardunud paksu kaustiku kohale. Esimesele leheküljele on esialgu kirja pandud ainult tänane kuupäev. See on päevik.

Täitesulepea on siinsamas kõrval.

Enne kirjutama hakkamist tahab Danwitz mõtteid koguda. Ta tahab meenutada kõike, alates sellest hetkest, millal sai käsu ilmuda armeegrupi «Nord» ülemjuhataja, kindralfeldmarssal von Loebi juurde.

. . . Sel ajal asus feldmarssali staap alles Saksamaal, Ida-Preisimaa territooriumil, mõne kilomeetri kaugusel Nõukogude Liidu piirist, kuid staabihoone ees seisis juba suur kaitsevärvi staabiautobuss, milles oli raadiojaam ning leidusid ka pehmed tugitoolid, pikk laud kaardimänguks ja magamiskabiin. Ülemjuhataja kavatses bussi kolida kaks tundi enne sõjategevuse algust.

Kuigi Danwitz oli feldmarssalit Hitleri vastuvõturuumis mitu korda näinud, polnud ta temaga isiklikult tuttav ega tundnud kõrgi väejuhi vastu erilist sümpaatiat. Antipaatiaks ei olnud Danwitzil tegelikult küll mingit põhjust. Teda vaevas lihtsalt salajane, umbusuga segatud kadedus, mida natsionaalsotsialistlikes ringkondades vanade kaadriohvitseride suhtes tunti.

Tõsi küll, ka selliseks umbusuks polnud õieti mingit alust, sest sõjaväe juhtkond toetas füürerit tema kaugeleulatuvates plaanides ja oli etendanud küllaltki tähtsat osa ka tema võimuletulekul. Sellele vaatamata lubasid need preisi aristokraadid, rikaste perekondade võsud, ooberstid ja kindralid, kelle isad ja vanaisad

olid samuti olnud ooberstid ning kindralid, endile vahetevahel iroonilisi märkusi füüreri ning tema lähikondsete aadressil. Hingepõhjas olid need keiserliku armee ohvitserid pahased, et neid praegu käsutab nii kuulsusetu päritoluga mees, kunagine kapral. Kes neist uskus, et füürer kätkeb endas Friedrich Suure, Napoleoni ja Moltke sõjamehegeeniust ühes isikus?

Kuid füüreri agentuur tegutses laitmatult ning järelikult sai kindralite virisemine aeg-ajalt teatavaks neile, kes seda teadma pidid.

See määraski natslike ringkondade teatud ettevaatliku suhtumise kaadriohvitseridesse, kuigi need füürerit ihust ja hingest teenisid.

Von Loeb kuulus just seesuguste vana formatsiooni väejuhtide hulka, mis aga ei takistanud teda osa võtmast Hitleri plaanidest ja koguni olemast üks nende plaanide peamisi täideviijaid. Läänerindel juhtis von Loeb armeegruppi ja tema nimega seostati läbimurret Maginot' liinist, mille puhul ta Rüütliristi oli saanud, kuigi mingit läbimurret tegelikult ei toimunud — sakslased olid kindlustustest lihtsalt mööda läinud.

Need asjaolud olidki andnud põhjust selleks, et von Loebist sai armeegrupi «Nord» ülemjuhataja, kellele Hitler tegi ülesandeks pärast Ida-Preisimaalt Venemaale tungimist alistada käigu pealt Balti vabariigid ning koostöös Soome armeega hõivata, seejärel aga täielikult hävitada Leningrad.

Pikka kasvu ja kuivetu, veidi aeglaste liigutustega eakas feldmarssal oli kogenud sõjamees ja hea diplomaat.

Halastamatu ja võimuahne inimesena, kellele polnud kaugeltki ükskõik, milline on tema kuulsus juhtivates natslikes ringkondades, oli ta Hitleri iseloomu hästi tundma õppinud. Ta teadis, et iga kõrgem ohvitser, kelle puhul füürer kahtles, kas see on võimeline ellu viima tema kavatsusi, oli sunnitud lavalt lahkuma. Suured elukogemused ja viimase seitsme aasta jooksul tehtud tähelepanekud kinnitasid talle, et pärast seda, kui vanade kindralite põlvkond on oma truualamliku osa natslike plaanide elluviimisel täitnud, tõrjuvad uued väejuhid, nagu Model, Rommel, Schörner ning iseenesestki mõista Jodl, kes algusest peale on oma saatuse

natsionaalsotsialismiga sidunud, selle generatsiooni pikkamisi välja.

Von Loeb taipas seda suurepäraselt. Kuid tegutsedes saksa militaristi loogika järgi ja olles sellest pimestatud, läks ta kõrvalekaldumatult selle loogika poolt dikteeritud teed.

Kuid see ei takistanud von Loebi ettevaatlik olemast. Saanud teada, et keegi major Danwitz — üks Hitleri adjutante, kuulduste järgi isegi füüreri lemmik — on komandeeritud tema juhtimise all oleva armeegrupi staabi juurde, pidas ta tarvilikuks vastavad abinõud kasutusele võtta.

Selles, et Danwitz hakkab staabi juures füüreri nuhiks, polnud von Loebil peaaegu mingit kahtlust. Loomulikult võib teda ära osta, määrates ta enamvähem kõrgele ja suhteliselt ohutule ametikohale staabis.

Kuid andmed, mida von Loeb Danwitzi kohta sai, kinnitasid, et siin pole tegemist tavalise natsliku karjeristiga, kes eeskätt on huvitatud auastmetest, ordenitest ja isiklikust julgeolekust, vaid nii-öelda ideeliselt natsionaalsotsialismi doktriini vankumatuses veendunud ning kahtlemata julge mehega. Von Loebile kanti ette, et Danwitz on ära ütelnud ametikohast staabis, vihjates talle juba Jodli staabis antud lubadusele määrata ta ühe esimesena Venemaa pinnale tungiva pataljoni komandöriks.

Tavalises olukorras poleks mingisuguse majori saatus ilmselgi huvitanud nii kõrget väejuhti nagu von Loeb.

Kuid siin oli tegemist erakordse juhtumiga... Füüreri kavandatud sõjakäigus pidi oma saatuse proovile panema ka von Loeb ise...

Vaadanud Danwitzi isiklikku toimikut, mis sisaldas tema poliitilise usaldatavuse hiilgava iseloomustuse ja suurepäraseid hinnanguid tema sõjaliste oskuste kohta, otsustas von Loeb majori enda juurde kutsuda.

Vastanud hooletult Danwitzi natslikule tervitusele ja kuulanud ära lühikese raporti, vaatas von Loeb vaikides tükk aega tähelepanelikult majorile otsa. «Nii, nii,» mõtles von Loeb, «see noormees on küllaltki efektse välimusega. Hea kasv, tore rüht. Kui tal oleksid veidi peenemad näojooned ja duelliarmid, võiks teda kergesti pidada ohvitseriks neist aegadest, mil mina alles noor

olin, mõne tuntud preisi kaadriohvitseride-perekonna võsukeseks... Muide, tema näos on midagi niisugust, mis meie päevil nimelt hindamist leiab: ta on blond, tal on massiivne lõuapartii, kitsad huuled, tähelepanelikud, pilkumatud terasekarva silmad. Mis siis ikka, asugem asja juurde...»

«Ma otsustasin,» alustas von Loeb, astudes paar sammu Danwitzi poole, «usaldada teile, major, vastutusrikas ülesanne.»

Uhiuued, tuhmilt läikivad säärikud kriuksusid veidi, kui feldmarssal mööda parketti jalutas. Kitsad sääred liibusid ümber jalgade. Von Loeb peatus mõne sammu kaugusel Danwitzist ja jäi vait, nagu soovides näha, mis mulje tema sõnad majorile jätsid.

Kuid Danwitz vaikis. Ta seisis liikumatult, hoides lakitud sirmiga ohvitserimütsi tugevasti vastu külge surutud ja küünarnukist kõverdatud vasaku käe randmel. Terava, ainitise pilguga uuris ta feldmarssalit, püüdes meelde jätta selle välimust: pikka, kitsast nägu, tumedaid ringe hallide kalkide silmade all, kahte sügavat kortsuvagu, mis jooksid nina juurest peaaegu lõuani, kitsast vurrutriipu; lumivalget tärgeldatud kraeserva ja revääri alt paistvat Raudristi.

Von Loebile meeldis, et noor ohvitser on kannatlik ega tule lagedale kõlavate fraasidega oma truudusest füürerile ning Suur-Saksamaale, enne kui pole kuulnud, mis ülesanne talle usaldatakse.

Ta imes huuli — feldmarssalit segas hiljuti pandud hambaprotees — ja jätkas:

«Ma hakka varjama, see ülesanne on vastutusrikas ja austav, kuid ka üpris ohtlik. Kas teil on sellega seoses midagi öelda?»

«Ei, härra kindralfeldmarssal,» vastas Danwitz lühidalt ja järsult.

«Suurepärane,» sõnas von Loeb samuti lühidalt ja lisas hetke pärast: «Läheme kaardi juurde.»

Ta astus esimesena raskete eesriietega kaetud seina juurde ja tõmbas kõvasti nööritst, mille otsas oli kohev tups. Eesriie avanes. Sellе taga oli suur seinale kinnitatud kaart, mis oli täis sirgeid ning kõveraid musti nooli.

«Siin,» osutas ta nimetissõrmega ühele noolele, «on kujutatud armeegrupi pealöögi suund. Venelaste põhilised jõud meie rindelõigul on koondatud Leedu, Läti ja Eesti territooriumile.»

Von Loeb pöördus hetkeks Danwitzi poole, kes tema selja taga seisis, jõudis veenduda, et Danwitzi pilk on kaardile naelutatud, ja jätkas:

«Me murrame läbi Balti sõjaväeringkonna kaitsevööndist, mida bolševikud eriliseks nimetavad...»

Ta tegi pausi ning pani sõrme laiale mustale noolele, mis poolkaares viis Saksamaa piirilt kagu suunas, seejärel aga järsku põhja pöördus, ja jätkas veidi häält tõstes:

«Siis aga jõuame üheaegse löögiga lõunast siia, Ostrovi linna alla. Ma lõhestan kogu venelaste piiriäärse väegrupeeringu ning lõikan ära kõik väed, mis on Baltimaadele koondatud. Pärast Ostrovi ja seejärel Pihkva vallutamist saame täieliku vabaduse operatsioonideks, mis võimaldavad anda löögi Leningradile. Me vallutame Leningradi käigu pealt!...»

Ta pöördus Danwitzi poole.

«Kas saite aru mu kavatsustest, major?»

Kuid major ei lausunud sõnagi.

«Miks ta vaikib?» mõtles von Loeb. Nüüd oli ta ohvitseri vaikimise peale juba pahane. Talle tundus, et see Danwitz on ilmselt rohkem kodus natsionaalsotsialistlikes doktriinides kui taktikalistes teadmistes. Temal, von Loebil, on siin aga kolmkümmend kaks väljavalitud diviisi ja terve õhuarmee!

Ta vaikis, keedes sisemiselt, et oli oma plaanid mingisugusele majorile teatavaks teinud. Kuid just siis avas Danwitz suu:

«Ma tean, härra feldmarssal, et Ostrovi piirkonnast läheb läbi Stalini liin. Me purustame selle tankidega...» ütles ta, üksisilmi kaardile vahtides. «Pihkvast Leningradini jääb meil ainult kolmsada kilomeetrit... Veel üks löök ja Leningrad on meie!»

Siis pööras ta järsku pea von Loebi poole ja hüüdis:

«See on suurepärane!»

Kõrgema ülemjuhatuse plaanide igasugune, isegi positiivne hindamine kõlas reaohvitseri suust taktitult ja see kiskus von Loebil näo viltu. Kuid samal ajal kõditas feldmarssali enesearmastust Danwitzi häälest kostnud siiras vaimustus. Ühtlasi märkas ta ka seda, et Danwitz on nähtavasti tähelepanelikult uurinud eel-

seisva sõjategevuse kaarti, teab «Stalini liini» olemasolust ning määras enam-vähem täpselt Pihkva ja Leningradi vahemaa.

Väliselt ei andnud von Loeb aga oma rahulolust kuidagi märku ja ütles meelega üsna jahedalt:

«Läbimurre on usaldatud kindralooberst Höppneri neljandale tankigrupile.»

Siis jäi ta uuesti vait. Ka Danwitz ei lausunud sõnagi. Paari minuti eest oli ta kindel olnud, et saab teada, miks feldmarssal teda enda juurde kutsuda oli lasknud. Kuid praegu? Mis temal selle kõigega pistmist on? Ega von Loeb teda ometi sellepärast kutsunud, et välja uurida, kas ta tema plaane heaks kiidab? Isegi juhul, kui füürer sõna oli pidanud ja feldmarssalile mõista andnud, et major Danwitz on tema usaldusalune, oli pentsik mõtelda, et kuulus väejuht hakkab mingisuguse majoriga oma kavatsusi arutama.

Seepärast Danwitz vaikiski. Mõttes kirus ta juba ennast, et polnud suutnud tagasi hoida vaimustatud hüüatust, kuid mõistis samas, et see ei saa muuta feldmarssali kavatsusi tema suhtes.

«Kas te ei aima, major, miks ma käskisin teil siia ilmuda?» küsis von Loeb nagu Danwitzi mõtteid lugedes.

«Ei, härra kindralfeldmarssal!» vastas Danwitz ja lisas: «Minule on see igal juhul teenimata au!»

«Teid ootab ees veelgi suurem au,» ütles von Loeb muiet varjates. «Ma käskisin kindral Höppneril moodustada eelväesalga, kelle ülesandeks on kindlustatud rajooni võivamine Ostrovi piirkonnas. Sellele väesalgale antakse kõik võimalikud edasiliikumisvahendid, tankiallüksused, õhkijad ja leegiheitjad. Pean otsustama, kellele usaldada selle väesalga juhtimine.»

Danwitz pidi end kõigest jõust kokku võtma, et säilitada ükskõikset ilmet ja vait olla.

Seesmiselt ta aga lausa juubeldas. Nüüd oli talle selge, täiesti selge, millest on jutt.

Kõik need päevad, mil ta oli viibinud armeegrupi «Nord» staabis, oodates, millal talle antakse lubatud pataljon, oli Danwitz mõttes palunud — ei, mitte jumalat, usk polnud natsionaalsotsialistlikus parteis au sees — seda kõrgemat olevust, kes kätkes endas iidsete teutoonide vaimu, neid saladuslikke jõude, kes juhtisid

füüreri iga sammu, et temale, Danwitzile, antaks võimalus sooritada kangelastegu Suur-Saksamaa auks. Ja nüüd siis lõpuks . . .

«Te vaikite?» küsis von Loeb, monoklit silma asetades ja Danwitzile otsa vaadates.

«Kui Saksa armee ohvitser seisab oma kindralfeldmarssali ees, on tal õigus ainult küsimustele vastata ja sõna kuulda,» vastas Danwitz, võttes valveseisangu, nii et iga muskel pingule tõmbus.

«Hüva,» ütles von Loeb, vaevalt märgatavalt kulmu kergitades. Silmaaugust välja kukkunud monokkel jäi kõlkuma musta siidpaela otsa. Käed seljale asetanud ja pea selga visanud, mistõttu terav lõug veel rohkem ette tükkis, sõnas von Loeb aeglaselt, iga sõna rõhutades:

«Major Danwitz, kas olete valmis asuma selle väesalga komandöri kohale?»

Danwitz tõmbas kiiresti keelega üle kuivanud huulte ja vastas:

«Pean seda endale väga suureks auks, härra kindralfeldmarssal.»

Von Loeb noogutas kergelt pead.

«Ootasin niisugust vastust. Peate ilmuma kindral Höppneri juurde, temalt saate kõik edasised juhtnöörid. Mingel Muide . . . oodake. Tahan teile enne lahkumist paar sõna öelda. Olgu teile teada, et esimeseks eesmärgiks grandioosses heitluses, millest meid lahutab vaevalt mõni tund, on füürer seadnud just Leningradi vallutamise. Teie väesalk peab mängima äärmiselt tähtsat osa Venemaa vastu peetava sõjategevuse esimestest päevadest alates. Lõhestame terava mõõgana vaenlase peajõud, ja just teie olete see, kes kindlustatud piirkonnas avab tee edasitungivatele vägedele. Kas mõistate vastutust, mis teil lasub?»

«Minu elu kuulub füürerile ja Suur-Saksamaale,» vastas Danwitz, kartes ainult seda, et ta mõne ettevaatamatu sõna või liigutusega sunnib feldmarssalit äkki oma otsust muutma.

«Meie kõigi elu kuulub füürerile ja Suur-Saksamaale,» ütles von Loeb manitsevalt, kortsutades oma tihedaid kulme.

Veidi vaikinud ja end kandadelt varvastele õõtsutanud, lisas ta:

«Mulle on teada, et füürer usaldab teid. Nüüd on teil võimalus veel kord tõestada, et olete selle usalduse väärilne. Operatsiooni edu annab teile, noorele ohvitserile, piiramatud võimalused edasiseks.»

Danwitz pidi juba peaaegu vastama, et juba üksi füüreri usaldus ise on talle kõrgeimaks autasuks, kuid taipas samas, et von Loeb võib tema sõnu valesti mõista. Seepärast pidas ta targemaks vaikida.

Feldmarssal uuris Danwitzi veel kord tähelepanelikult pealaest jalataldadeni ning ütles:

«Asuge oma ülesannet täitma, major. Soovin edu.»

...Kui Danwitz kabinetist väljunud oli, tunnistas von Loeb tükk aega ust, mille taha major oli kadunud. Ta oli endaga rahul. Elades intriigide ja pidevate vastastikuste kahtlustuste õhkkonnas ning olles teadlik kindralite muutumatust püüdest silma paista ning Hitleri ees kannuseid teenida, mõistis von Loeb, et majorile antud personaalne operatiivülesanne ulatub tavalise, nii-öelda formaalse korralduse raamidest kaugele välja. Loomulikult pidas ta väga tähtsaks kindlustatud piirkonna vallutamist läbimurde peasuunas ja järelikult polnud talle ükskõik, kes hakkab juhtima selle ülesande täitmiseks moodustatud üksust. Küllap oleks ta sellele kohale mõeldud inimese igal juhul välja kutsunud, et temast ettekujutust saada.

Kuid antud juhul arvestas ta ka teisi, mitte vähem tähtsaid asjaolusid. Von Loeb ei tahtnud, et tema staabis viibiks füüreri nuhk. Danwitzi määramisega eripataljoni komandöriks võis ta majori küll ka enda vastu häälestada, sest von Loeb oli kindel, et teiste ägedate natside kombel unistab temagi salakesi suhteliselt ohutust ametikohast, mis samaaegselt lubaks teda rindeohvitseriks pidada. Von Loeb tundis paljusid selliseid.

Määranud Danwitzi läbimurdele minevate vägede eelsalga komandöriks, osutas von Loeb majorile selle austava ülesandega suurt usaldust, koristades samal ajal oma staabist ebasoovitava isiku. Ühtlasi aga, olles üdini sõjaväelane, mõistis ta, et Höppnerist ja tema eelväe edust oleneb suurel määral Leningradi vallutamise plaani realiseerimine, järelikult ka tema, feldmarssal von Loebi edasine käekäik. Ta poleks kunagi määranud niisuguse väeosa komandöriks inimest, kelles ta ise ei oleks kindel olnud.

Danwitzi toimiku uurimise ja noort majorit jälginud adjutantide ettekannete alusel oli von Loeb järeldusele jõudnud, et ta ei eksi, kui usaldab väeosa juhtimise sellele kõige järgi otsustades võimekale, külmaverelisele ja ilmselt vaprale mehele.

Operatsiooni õnnestumise korral ootavad Danwitzi autasud ning ametikõrgendus. Neid vastu võttes ei saa ta jätta meenutamata, kellele ta eeskätt tänu võlgneb. Kahtlemata tuleb majoril veel korduvalt Hitleri peakorteris käia, ja see, et seal käib mees, kellel tema on karjääri teha aidanud, näis von Loebile üpris tähtis.

Kui aga Danwitzil ei vea ning ta langeb? Mis siis ikka, sõda on sõda. Uut salgakomandöri pole raske leida. Tema staabis on aga üks Danwitz vähem...

...Ja nüüd oli siis möödunud kümme päeva. Kümme päeva sellest, kui Danwitz von Loebi juures käis. Kümme päeva sellest, kui kindralooberst Höppneri käsul moodustati motoriseeritud diviisi eelsalk, mida tugevdati kahe tankikompaniiga, mootorratturitest kuulipilduritega ja suurtükkide ning miinipildujatega varustatud autodega. Salka kuulusid ka leegiheitjad ning õhkijad.

Oli möödunud kümme päeva sellest, kui Höppner tegi Danwitzile ülesandeks pärast piiri ületamist liikuda kogu aeg teiste ees ja haarata ootamatu rünnakuga platsdarm kindlustatud rajoonis, Ostrovi linna lähistel.

Kümme päeva olid vahetpidamata kestnud verised lahingud.

See, mida sakslased kõrgelennuliselt nimetasid Stalini liiniks, rõhutades ajakirjanduses, et võimsuselt ületavat see isegi Maginot' ning Mannerheimi liini kokku, kujutas endast tegelikult osaliselt demonteeritud kindlustusi Nõukogude Liidu vanal piiril. Pärast 1940. aastat ei pidanud Nõukogude väejuhatus neid kuigi tähtsaks. Kogu tähelepanu oli koondatud kindlustatud rajoonile uuel Saksamaa-poolsel piiril — Nõukogude Liitu astunud kolme Balti vabariigi territooriumil. Loomulikult ei õnnestunud seal kindlustuste rajamist nii lühikese ajaga lõpule viia ja 1941. aasta 22. juuniks olid need veel ehitusjärgus. Saksa väejuhatus teadis seda imehästi.

22. juuni õhtuks olid kindralooberst Höppneri 4. tankigrupi motoriseeritud korpused pärast piiriäärsete vägede kohatise vastupanu murdmist juba Kaunasest loode pool, 3. tankigrupi üksused aga forsseerinud Neemeni jõe, kasutades olukorda, et Nõukogude väeosad polnud reeturliku kallaletungi tõttu jõudnud sildu õhku lasta.

Major Danwitzi eelsalk asus kohe läbimurdele kagu suunas. Danwitz rühkis oma eesmärgi poole Ostrovi piirkonnas. Juuli algul õnnestus tal vallutada mõned dotid kindlustatud rajoonis. Enamik neist oli maha jäetud. Baltimaadelt taganevad Nõukogude väed polnud jõudnud siin positsioonidele asuda ega kaitset organiseerida.

Danwitz oli juba kindel, et on oma ülesandega hiilgavalt toime tulnud. Kuid liikunud veel paar kilomeetrit Pihkva suunas, oli ta peatuma sunnitud. Tankidel ja autodel oli kütus lõpukorral. Danwitz saatis Höppneri staapi vastava radiogrammi ning sai võimaluse veidi hinge tõmmata.

Kuid eelsalga peatumise põhjuseks polnud mitte ainult kütuse puudumine. Täpsemalt öeldes oli kütusepuudus tingitud asjaoludest, mida ei olnud ette näinud ei major ega need ooberstid ja kindralid, kes koos peajõududega Danwitzi eelsalga kannul liikusid.

Jõudnud teise sõjanädala lõpuks betoneeritud kindlustuste rajooni, mille venelased kunagi Balti vabariikide piirile olid rajanud, polnud Danwitzil kahtlust, et ta vallutab need ühel hoobil. Raadio kaudu saadud õhuluureandmed kinnitasid, et siin pole märgata suuremat Nõukogude vägede liikumist. On näha vaid lõputuid sõjapõgenike voore. Igal juhul lubasid luureandmed teha järelduse, et kui Baltimaadelt taganevatel vägedel vahest ehk oligi olnud kavatsus nendes dottides kaitset organiseerida, oli Danwitz oma hoogsa edasitungimisega sellele risti peale tõmmanud. Ta oli jõudnud kindlustatud rajooni enne Nõukogude vägesid. Aga kas bolševistlikud kindralid üldse olidki lootnud vanadele dottidele? Võib-olla seavad nad nüüd hoopis eesmärgiks kontsentreerida kõik allesjäänud jõud Leningradi kaitsele?

Nii või teisiti, ent kui Danwitz kohtas oma teel esimesi väikesi kindlustatud punkreid, milles üheski ei võinud olla üle viie-kuue Vene sõduri, ei pööranud ta neile mingit tähelepanu, olles kindel, et ületab need takistused käigu pealt. Mingisugust Stalini liini ta esialgu ei näinud.

Danwitzi veendumus tugevnes veelgi, kui ta oma suureks rõõmuks nägi, et esimesed punkrid olid tühjad. Vallutajatele haigutasid vastu kahe meetri paksuste seintega raudbetoonist karpide mustendavad ambrasuurid.

Staabiautobussist ühte oma tanki üle kolinud ning igasugustele ettevaatusabinõudele juba käega heitnud, upitas Danwitz end luugist poolest saadik välja, et oleks parem jälgida tankide, soomustransportööride ja mootorratturite tegevust. Ta andis käsu edasi liikuda. Väeosa seadis end rännakuvalmis.

Sel hetkel avati aga ühest kaugemast punkrist, mis samuti esimesel pilgul oli paistnud tühi olevat, ettevaatuse unustanud mootorratturite pihta äge kuulipildujatuli.

Danwitz jõudis märgata, kuidas mootorratturid läbisegi maha kukkusid, juhtimise kaotanud mootorrattad aga igas suunas laiali kihutasid. Ta kuulis kuulide tärinat vastu oma tanki soomust, tõmbas luugi kiiresti kinni ja andis raadio teel korralduse mehed lahingukorda seada.

Kirudes oma hooletust, mis oli kümnete mootorratturite elu maksnud, käskis Danwitz vihast keedes anda neetud punkri pihta paar kogupauku tankikahuritest.

Punker jäi vait. Danwitz arvas, et sellega on lool lõpp ja et käputäis Vene sõdureid, kui nad ka hävitatud ei ole, igal juhul enam vastupanu ei osuta. Ta andis kahele soomusmasinale korralduse punkri juurde sõita.

Punker jäi endiselt tummaks. Vaevalt jõudsid aga sõdurid transportööridest välja ronida, et kindlustust üle vaadata, kui nad silmapilk kuulipildujavalangutega maha niideti.

Danwitz jälgis seda kõike binokliga. Ta oli oma tanki juba laskekaugusest välja viinud. Kõik, mis nende lühikeste hetkede jooksul oli toimunud, tekitas temas hämmastust; ta kirus ja needis. Seisab teeristil mingi üksik punker ja takistab edasiliikumist! Vasakul mets, millest

motoriseeritud kolonn läbi ei pääse, paremal aga lõputud sood ja rabad.

Narr ja alandav olukord viis Danwitzi endast välja. Kõige järgi otsustades ei võinud punkris viibivad mehed loota mingisugusele abile väljastpoolt. Metsas oli kõik rahulik, järelikult polnud läheduses Nõukogude väeosi. Vaikisid ka ülejäänud punkrid, mis luureandmete järgi paiknesid teeristist kusagil loode pool. Võib-olla on need tühjad nagu juba Danwitzi salga tagalasse jäänud punkrid, võib-olla aga ootavad, millal ta neile lähemale jõuab? Kuidas asi ka ei oleks, kuid praegu pidurdas Danwitzi edasiliikumist üksainus närune punker. Seda oli piinlik ja alandav tunnistada.

Selles, et ta lõpuks venelased hävitab, polnud Danwitzil kahtlust. Kuid talle torkas pähe, et tema kuulsusetust «lahingust» käputäie Nõukogude sõduritega saadakse teada ka kindral Höppneri staabis. Just see ajaski Danwitzi marru. Ta kutsus välja tankikompanii komandöri, käskis võtta kaks leegiheitjatega varustatud tanki ning kõik elava punkrist välja kõrvetada. Las enesetapjad põlevad!

Sel hetkel kanti Danwitzile ette, et sidemehed olid avastanud telefoniliini, mis võib seda punkrit teiste samasugustega ühendada. Telefonistid olid juba kuulnud mingisugust venekeelset juttu.

See teade sundis Danwitzi oma esialgse käsuga veidi viivitama. Tärkas uus mõte: aga mis siis, kui katsuda neid metslastest fanaatikuid elusalt kinni võtta? Näha neid Saksa sõdurite silme all oma jalgade ees roomamas? See oleks olnud vääriline tasu ootamatu ebameeldiva üllatuse ja kaotuste eest. Mis siis ikka, idee pole halb... Danwitz käskis kutsuda tõlgi, eaka kapten Seidingeri, kes üsna korralikult vene keelt rääkis. Mõni aeg tagasi oli ta peaaegu aasta töötanud Moskvas, Saksa saatkonna sõjaväeatašee juures.

Kui kapten kohale jõudis, läks Danwitz koos temaga metsa sidemeeste juurde.

Saksa kapral oli pikas rohus vaevu silmahakkava telefoniliini juures põlvili ja surus juhtme kohale kummardudes telefonitoru vastu kõrva. Danwitz haaras kaprali käest kannatamatult toru ning kuulatas. Mitmesuguse piiksumise, kärina ja muu müra sekka kostis aeg-ajalt hääli. Need olid kähisevad ja äravaevatud

ning nähtavasti äärmiselt erutatud. Danwitz kuulas võõrast kõnet mõne hetke pingutatult, püüdes nagu tungida selle teise, temale võõra ning vaenuliku maailma saladustesse, ja andis siis toru Seidingerile. Laskunud kükakile, hakkas tõik kuulama...

«Nad paluvad abiväge,» ütles Seidinger hetke pärast, surudes toru põlvede vahele. «Ütlevad, et laskemoon on lõpukorral...»

«Edasi, edasi!» nõudis Danwitz läbematult.

Seidinger surus toru uuesti vastu kõrva.

«Neid kästakse punker maha jätta ja taganeda...» teatas ta lõpuks.

«Suurepärane!» hüüdis Danwitz ja käskis punkrit hoolega silmas pidada, et Vene sõdurid iga hinna eest elusalt kinni püüda, kui nad teevad katset põgeneda.

Möödus veel pool tundi, aga punker vaikis ja sealt ei väljunud kedagi. Lähenes öö. Danwitz käskis punkrile lähemal seisvate autode tuled põlema süüdata. Ükski venelane ei tohtinud minema pääseda. Ent niipea kui süttis valgus, kostis punkrist kuulipildujavalang ja laternad lendasid kildudeks. Kõik vajus uuesti pimedusse.

Danwitz kaotas kannatuse ning tema raev saavutas haripunkti. Ta käskis tõlgil võtta telefoni kaudu venelastega ühendus ning teha neile ettepanek viivitamata alla anda.

Seidinger hakkas aeglaselt, iga sõna järel lühikest pausi pidades rääkima:

«Vene sõdurid punkrites! Te olema sisse piiratud! Te peate tapma iga oma komandör ja kommissar ja välja tulema! Teie andma alla ja jääma ellu. Muidu teie ära põlema saksa leegiheitja!»

Seidinger rääkis küll vene keelt, kuid polnud kunagi õppinud grammatikat. Ta teadis, et tema vene keel on puudulik ning püüdis seda puudust instinktiivselt kompenseerida täpse hääldamisega. Ta kordas oma sõnu ühtejärge mitu korda ning jäi siis uuesti kuulama. Mõni aeg valitses liinil vaikus. Ilmselt olid venelased jahmunud, kuuldes järsku võõrast häält.

Siis aga tungis Seidingeri kõrva sõnavaling. Ta katsus keskenduda ning hästi kuulata, et läbi müra ja kärina aru saada, millest on jutt, ning taipaski lõpuks. See oli sõim! Sakslasele kõige solvavam ning toorem sõim.

Ta pani toru maha ja kandis majorile ette, kuidas venelased olid reageerinud. Danwitz läks näost punaseks ja käskis tankikompanii komandöril punker silmapilk põlema süüdata. Vihast keedes läks ta tagasi oma tanki juurde.

Tankisoomusel seistes nägi ta, kuidas tulejoad punkri ambrasuuri tungisid, ja kuulis venelaste vastutulistamist. Üks leegiheitja langes järsku rivist välja, ilmselt oli kuulipildujavalang tema vaateavasse sattunud. Teine tank sõitis otse punkri külje alla ja ambrasuuri paiskus uus tulejuga... Samal hetkel kõlas tume, nagu maa alt kostev plahvatus. Tank kerkis korraks õhku ja hakkas siis paigal keerlema — üks roomik oli vigastatud.

Tumeda taeva ja tõrvikutena leegitsevate okastraadipostide taustal nägi Danwitz, kuidas betoonimürakad ja mullasambad õhku lendasid.

Mis siis nüüd juhtus? Kes punkri õhku laskis? Missugusel Danwitzi tankil oli lõpuks täpse lasuga õnnestunud purustada ambrasuur ning hävitada kindlustus?

Kuid ükski Danwitzi tank polnud teinud punkri peale ühtki lasku, tegevuses olid olnud ainult kaks leegiheitjat.

Nähes, et lahing on kaotatud, olid venelased endid ise õhku lasknud.

... Ja nüüd siis istub Danwitz Klepikis. Ta oli sunnitud selles väljasurnud külakolkas peatuma, sest kütus sai otsa. Võimalik, et seda oleks jätkunud veel nii mõnekski tubliks kilomeetriks, kui ta poleks raisanud nõnda palju aega ja jõudu sellele neetud punkrile.

Nüüd ta istub, ootab bensiinitsisterne ning pöördub mõttes ikka ja jälle tagasi selle äsjase, nii alandava lahingu juurde...

Kes need fanaatikud võisid küll olla? Kui palju neid oli? Kuus, kaheksa, kümme? Nende laibad on tundmatuseni moonutatud, tükkideks rebitud. Punkri rusude vahel ei olnud ühtegi kaarti, ühtegi dokumenti, kõik oli tule ja plahvatusega hävinud.

Ei, siiski mitte kõik. Leiti mingisugune metallist kast. Kaas oli sel nii kõvasti kinni, et tuli lahti sulatada.

Kastis oli paar paberilehte ja kaks punaste kaantega raamatukest. Need olid kõveraks tõmbunud, pooleldi söestunud. Seidinger veeris vaevu üksikuid loetavaid

sõnu paberilehtedel. Need olid punkrit kaitsnud sõdurite nimed. Paberid olid joontega ära lahterdatud: nimi, sünniaasta, parteilisus, kust pärit. Tüüpilised vene perekonnanimed: Ivanov, Vassiljev, Korostõljov... Kahe nime taga seitsmest oli tähendatud: «ÜK(b)P liige», «ÜK(b)P liikmekand.». Ülejäänud nimede taga seisis — «parteitu».

Poolkõrbenud papitükid olid kunagi olnud parteipiletid. Nende vahelt leiti kollaseks tõmbunud ajaleheväljalõige. Sellele oli trükitud: «Surm saksa...»

Ning see oligi kõik, mis oli jäänud järele punkrist. Ja meestest. Mis ometi oli neid sundinud eelistama surma, kuigi oleks võinud katsuda ellu jääda? Hirm komissaride ees? Kuid dokumentide järgi otsustades oli seal komissare või kommuniste ainult kaks. Teised oleksid ju võinud nad tappa ja sellega oma elu päästa: nad ju kuulsid Danwitzi üleskutset.

Kuid nad kõik olid eelistanud surma. Enesetappu. Ja nende vastupanu läks Saksamaale maksma paarkümmend sõdurit ning ühe vigastatud tanki. Kogu väeosa edasiliikumine oli seetõttu mitmeks tunniks pidurdatud.

Mille nimel olid need mehed oma mõttetut vastupanu jätkanud? Kas kaotus polnud neile päevselge?

Jah, füüreril oli õigus. Vene sõduritele peab osaks saama ainult surm, täielik hävitamine. Ja mitte ainult komissaridele. Ei. Kõikidele. Hea on venelane ainult surnult. Ainult surnult...

Danwitzile meenus veel teisigi juhtumeid. Lahingute ajal olid need kõik ühte sulanud, nüüd aga, kui ta avatud päeviku kohal mõtiskles, kerkisid need Danwitzi mälus esiplaanile. Üks sõdur polnud jõudnud hoogsalt pealetungivate Saksa tankide tõttu lõpetada silla mineerimist... Ta oli enese koos sillaga õhku lasknud. Pärast polnud võimalik leida pisimaidki jäänuseid tema kehast, mille plahvatus puruks oli rebinud. Keegi fanaatiline talupoeg, nagu Danwitzile ette kanti, oli vee ära mürgitanud, heites kaevu kemikaale just sel hetkel, millal Danwitzi sõdurid janust nõrkenutena tillukesse ning räpasesse külla jõudsid... Danwitz oli mehe sealsamas kaevukoogu külge üles puua lasknud.

Jah, kui hästi järele mõelda, oli niisuguseid juhtumeid olnud palju. Vangipõlvele eelistasid venelased

surma. Aga on siis temal, Danwitzil, aega vangidega jahtida? Ta peab minema edasi, ainult edasi! ...

Kui Danwitzile ette kanti, et ühe kunagi jõuka talupoja, bolševike terminoloogia järgi endise kulaku andmetel varjab end siin Klepikis tšekist, see tähendab tõeline komissar, ja veel mingi Leningradist pärit noorsand, käskis major need üles otsida ja enda juurde tuua.

Mis siis ikka, ta oli osavasti ära kasutanud venelase kaebuse venelase peale... Komissari laip tiriti alles äsja toast välja, verigi pole põrandal veel hüübida jõudnud.

See poisinolk oli aga argpüks, kes kõige järgi otsustades pole veel relva käes hoidnud, kuid valmis oma naha päästmiseks komissari maha laskma. Tema peale võis halastada. Tõsi küll, käsi värises tal nii, et laskis mööda. Kuul jooksis seina sisse poole meetri kõrgusel komissari pea kohal, jälg on praegugi näha...

Danwitz oli poisile armu andnud. Oli ta käskinud viia metsa äärde, kus kuulu järgi pidi hulkuma üksikuid Vene sõdureid.

Loomulikult ei andnud ta sellele poisile armu lihtsalt halastusest — niisugune pentsik sõna ei sobi kokku tõelise sakslase olemusega. See oli teutooni kavalus. Las see tattnina jõuab Leningradi. Las räägib kõigile vastutulijaile Saksa armee jõust ja vägevusest. Sest umbes nädala pärast marsivad ju tema sõdurid Leningradi tänavail. See ilamokk ja teised temataolised kuluvad see marjaks ära, kui hakkame arveid klaarima Leningradi komissaridega...

Räägitakse, et temaga olnud kaasas keegi plika. See on aga kusagile ära kadunud. Kaugele ta muidugi ei jõua...

Olgu, praegu on tema käsutuses vähemalt paar-kolm vaba tundi, kuni bensiiniautod kohale tulevad...

Ja nüüd ta siis istub oma ajutises staabis, endise kolhoosijuhatuse ruumes, saanud kõigi nende päevade jooksul esimest korda võimaluse juhtunu üle mõtteid mõlgutada.

...Jah, füüreril on õigus, õigus nagu alati. Hoop, mille nad venelastele andsid, oli ootamatu ja purustav. See oli tõepoolest geniaalse juhi otsus — anda Venemaale hoop just praegu, millal ta pole jõudnud veel

kindlustada oma uut läänepiiri ning armeed ümber relvastada.

Ka vana von Loeb seisis oma ülesande kõrgusel. Tema plaan — üheaegne löök Baltimaadele koondatud vägede pihta, nende ümberhaaramine kagust — oli Saksa väejuhi vääriline. Selle plaani tulemusena oli kohe korda läinud saavutada operatiivne tegevusvabadus ning liikuda kõige lühemat teed mööda peamise eesmärgi — Leningradi poole. Jah, kõik läheb hästi...

Ja ikkagi tegi miski Danwitzi kuidagi rahutuks. Kuid kas sellest maksab üldse päevikusse kirjutada?

Näis, nagu poleks mingit põhjust ärevust tunda. Ta oli von Loebi ja Höppneri antud ülesande täitnud. Tema sõdurid tormasid edasi nagu vihur, nagu vesipüks, pühkides kõik oma teelt. Need olid Danwitzi elu parimad päevad. Liikudes oma pealetungivate vägede keskel staabiautos, istus ta aeg-ajalt, kui oli kokkupõrkeid vaenlasega, komandöri tanki ja veendus oma silmaga füüreri ohvitseride ja sõdurite lahingulistes võimetes. Ta oleks väga tahtnud, et neil hetkedel oleks teda näinud füürer ise! Oleks näinud teda kihutamas vaenlase maal, tankiluugist poolest saadik väljas, ajamata habeme ja maanteetolmust kleepuvate juustega, läbi imbunud bensiinilehast ja püssirohusuitsust.

Nad purustasid ja põletasid kõik oma teel — külad ja üksikud metsavahimajakesed, lasksid maha igasse ilmakaarde laiali jooksnud inimesed... Nad tulistasid kahuritest ja kuulipildujatest otsesihtimisega, külvasid ümbruse miinipildujatulega üle lausa autodelt, lömastasid tankiroomikute all sõjapõgenikke, kes maanteel kiiret edasiliikumist takistasid. Füüreri sõnad, et Venemaa — riik, mida maailmale vaja pole, — tuleb mitte ainult alistada, vaid ka hävitada, maailma kaardilt lihtsalt kustutada, olid nüüd Danwitzi jaoks mitte enam abstraktse, vaid konkreetse, tajutava ning selgepiirilise mõtte omandanud. Ta tundis suurimat naudingut vägevusest ja kõikvõimsusest.

Tema unistused olid täide läinud. Talle oli osaks saanud õnn olla üks esimesi füüreri sõdureid, tema heeroldeid, kes inimestele Saksamaa suure juhi tahtmist kuulutab. Niisugune elu oli talle meelepärane. Ta tundis end nagu kodus oma määrdunud ja habetunud sõdurite hulgas, kes polnud kõigi nende päevade jooksul

hetkegi puhanud, ent olid julged, robustsed, tuulest korpunud nägudega, tolmused, üleskääritud käistega ning laskmisest tuliste automaatidega. Teda erutas bensiini ja kõrbenud õli hais ning mootorite möirgamine. Talle oli ülimalt meeltmööda tunda end võõral maal valitsejana selle maa kõigi elusolendite üle, kelle elu ja surm sõltuvad ainult temast . . .

Kuid ikkagi . . .

Kuid ikkagi häiris Danwitzi kainet ning loogilist mõtlemist mingi seletamatu ja segane tunne, ei, mitte ärevus, vaid pigem hämmeldus ja arusaamatus, miks need hukkumisele määratud inimesed kõigele vaatamata nii meeleheitlikult vastu panevad, nii meeletult võitlevad.

Veidi kirjutanud, pidi ta ikka ja jälle sulepea kõrvale panema.

Kas maksab seda üldse meenutada? Aga mis siis, kui tema päevik kogemata kellelegi pihku juhtub?

On tal õigus paberile panna Saksamaa poolt peetava suure sõja käigus nii ebaolulisi episoode venelaste fanaatilisest vastupanust, sel ajal kui armee tervikuna nõnda võidukalt ja jõudsalt edasi tungib? Kõik Saksa raadio teated ainult kinnitavad füüreri arvestuste õigsust . . .

Alles mõni päev tagasi kanti raadios üle Saksa valitsuse pressiameti šefi Otto Dietrichi pressikonverents. Füüreri nimel oli ta kogu maailmale kuulutanud, et Vene armee on hävitatud. «Sõjalisest seisukohast,» oli Dietrich öelnud, «on Nõukogude Liiduga asjad lõpetatud.»

. . . Major Arnim Danwitz teadis, et juba Poola, Prantsusmaa ja Belgia sõjakäigu ajal olid paljud Wehrmachti ohvitserid ja kindralid, kes soovisid järeltulevatele põlvedele jätta Suur-Saksamaa ajalooliste võitude pealtnägija tunnistusi, päevikuid pidanud. Mis siis ikka, leidub temalgi, millest kirjutada . . .

Sel ajal ei teadnud Danwitz veel, et järjekindlalt peab päevikut ka Saksamaa maavägede staabiülem kindralooberst Halder.

Juuli esimestel päevadel kirjutas Halder: «Ei ole liialdus, kui öelda, et Venemaa vastu alustatud sõda võideti

14 päevaga . . .» Kuid veidi hiljem järgnesid uued sissekanded: «Rindelt saabuvad teated kinnitavad, et venelased võitlevad kõikjal viimse meheni . . . Armeegrupi «Nord» rindelõigus liiguvad kindral Höppneri tankid edasi väga vaevaliselt . . .»

XVII

Nad seisid vastamisi — Valitski ja Koroljov. Mõni aeg ei liikunud Koroljov paigast, siis aga astus ta aeglaselt mööda tumekollast, tuhmilt helkivat parketti kirjutuslaua juurde ning peatus sügava nahktugitooli ees.

«Istuge ometi!» ütles Valitski käskivalt, kuid jäi ise seisma ka siis, kui Koroljov oli istunud.

«Niisiis,» jätkas ta istuvast Koroljovist üle vaadates, «ma ei sooviks kuulata . . . hm . . . detaile. Teie sõnade järgi otsustades on minu poeg ja teie tütar . . . Üks hetk!» Ta tõstis hoiatavalt käe, arvates, et Koroljov püüab teda katkestada. «Ma ei ole veel lõpetanud! Pean oma kohuseks teile teatada, et minu poeg ei viibi praegu Leningradis, vastasel korral eelistaksin, et ta teile isiklikult seletust annaks. Kordan veel: ma ei tahaks tungida detailidesse. Teil ei tarvitse kahelda, et niipea kui mu poeg saabub, informeerin ma teda teie . . . visiidist.»

Fjodor Vassiljevitš ootas, et see ilmetu vanamees lööb tema sõnade alandavast jahedusest hävitatuna pilgu maha. Kuid ta nägi hämmastusega, et Koroljov, tõmmanud oma niigi kortsurägused silmad veelgi rohkem vidukile, uurib teda nagu mingit imelooma, imestuse ja arusaamatusega, säilitades sealjuures rahuliku üleoleku.

Valitski ei mäletanud, et keegi teda niiviisi vahtinud oleks. Talle olid tuntud vaenulikud, aupaklikud või ka kadedad pilgud. See mees vahtis teda aga nagu loomaaia külastaja mõnda eriti eksootilist eksponaati. Ta ei kannatanud Koroljovi ainitist põlglikku pilku välja, pööras näo ära ja ütles kuivalt:

«Arvan, et sellega võiks meie jutuajamise lugeda lõpetatuks.»

«Ma lähen kohe,» ütles Koroljov rahulikult. «Ka minul pole aega teiega siin juttu puhuda. Tulin ainult

küsima, kas teie poeg pole endast mingil moel elumärki andnud.»

«Minu poeg sõitis koolivaheajale,» vastas Valitski Koroljovi poole vaatamata, «kuid ma ei kahtle, et ta juba kõige lähemal ajal tagasi pöördub, arvestades... sündmuste ekstraordinaarsust.»

«Nii et te ei tea, kus ta on?»

«Ma ütlesin teile, et ta jõuab täna-homme tagasi!» tõstis Valitski häält. «Ega te ometi kahtlusta...» Ta pidi juba ütlema «armuline härra», kuid taipas viimasel hetkel, et see poleks kõlanud mitte ainult pentsikult, vaid isegi koomiliselt, «ega te ometi kahtlusta,» kordas ta, «et ma oma poja asukohta varjan?»

Koroljov tõusis ootamatult püsti ja astus Valitski juurde.

«Kuulge,» ütles ta etteheitvalt nagu täiskasvanu, kes noomib ülearu hullama hakanud alaealist, «teie Anatoli sõitis koos minu Veeraga Belokamenskisse. Ma ei teadnud seda ja näen, et teie samuti mitte. Veera sõitis tädi juurde — minu naiseõe juurde. Eile võtsin Belokamenskisse kaugekõne ja rääkisin temaga. Ta ütles, et Veera ei ööbinud kodus. Teie Anatolit oli ta varem küll näinud, nüüd aga ei ilmu seegi enam silmapiirile. Noh, ja siis... siis tulingi küsima, kas ehk teie miskit teate. Näete ju, missugune aeg praegu on... Teie aga mängite mulle näitemängu. Nagu teatris.»

Ta heitis käega, pöördus ümber ja suundus ukse poole.

«Pidage!» hüüdis Valitski Koroljovile järele ning teda ennastki üllatas tema vinguv hääl. «Oodake,» kordas ta siis juba rahulikumalt.

Koroljov peatus ja vaatas Valitski poole üle õla, ülevalt alla nagu koeranässile, kes tema püksisäärt oli näksanud.

«Lubage teile esitada paar küsimust,» sõnas Valitski temale mitte omasel, paluval toonil, kartes, et see mees võib kohe ukse taha kaduda ja nõnda ei saagi ta teada, mis siis Anatoliga õieti juhtunud on.

Kuid vaevalt oli Koroljov uuesti kabineti keskele jõudnud, kui Valitski sai tagasi võime rääkida oma tavalise kõrkusega.

«Ma sooviksin siiski teada saada,» ütles ta parema käe pöialt vestitaskusse pistes, «kellega mul on au...»

Ja ta vaatas väljakutsuvalt Koroljovile otsa.

«Mis asja? Teid huvitab minu töökoht või?» küsis see, kehitades oma kondiseid õlgu. «Kui nii, siis olge lahked!» Viimased kaks sõna lausus Koroljov halvasti varjatud iroonlaga. «Töötan meistrina Kirovi tehases, kui olete juhtunud niisugusest kuulma. See on endine Putilovi tehas, et teile arusaadavam oleks,» lisas ta juba ilmse põlastusega.

Ta takseeris Valitskit veel kord pealaest jalatallani, siis aga kehitas õlgu ja ütles:

«Nüüd aga andestage. Pean minema tagasi tehasesse. Tänasest päevast on meil seal kasarmurežiim.»

«Kasarmurežiim? Kuidas sellest aru saada?» küsis Valitski endalegi ootamatult, sest tal oli tekkinud alateadlikult soov kuulda mõningaidki üksikasju sellest, mis toimub teda ümbritsevas maailmas, millest ta tegelikult nii kaugel oli.

Koroljov kehitas õlgu:

«Mis siin aru saada? Elame ja töötame tehases.»

«Aga... mis eesmärgil?» lipsas Valitskil üle huulte. Järgmisel hetkel ta juba taipas, et tema küsimus oli olnud rumal, kuid ei saanud enam midagi parandada, sest Koroljov vastas sedamaid jahedalt:

«Et sakslased puruks lüüa.»

Ning astus ukse poole.

«Oodake!» hüüdis Valitski uuesti, seekord aga juba ilmselt tasakaalu kaotanult. «Te... te ju ei rääkinudki mulle midagi... Anatolist!»

«Rääkisin kõik, mis mul teada on,» vastas Koroljov kuivalt. «Arvasin, et teie minust rohkem teate.»

«Ei, ei, nii ei saa,» ütles Valitski kiiresti, astudes kord Koroljovi kõrval, siis jälle temast ette rutates ning talle otsa vaadates. «Palun võtke istet... pean jõudma selgusele... ma käsin teile kohe kohvi tuua või teed, kui eelistate... Maša! Nastja!» hüüdis ta ja hääl oli tal jälle vastikult vinguv.

«Ei, andke andeks, mul on kiire,» ütles Koroljov endiselt kuivalt, «jooge oma kohvi parem ise. Mina pean töötama...»

Ning ta väljus kabinetist. Hetke pärast paukus uks.

Valitski jäi üksi. Tal oli piinlik. Hetkeks kujutles ta, kuidas võis kõrvalt vaadatuna välja näha tema alandlik mangumine, et Koroljov siia jääks.

«Häbi, häbi!» ütles Fjodor Vassiljevitš endale. «Kõik oli nagu halvas vodevillis ... Ei võinud lõpuni ära kuulata ja hakkasin kohe tont teab mida mõtlema ... Muidugi, Anatoli on segatud mingisse narri intriigi, kuid Koroljovil pole sellega ilmselt midagi pistmist. Ja ta ei tulnud sugugi selleks, et ... Oi, kui piinlik, väga piinlik!»

Aga kui Fjodor Vassiljevitš Valitski oleks olnud suuteline hindama oma meeleolu ja käitumist veidi objektiivsemalt, oleks ta mõistnud, et teda piinav häbitunne polnud tekkinud mitte ainult kohmakast ja taktitust suhtumisest külalisesse. Asi seisis hoopis muus. Fjodor Vassiljevitši oli alandanud äratundmine, et sel ajal kui iga inimene tegeleb millegi tähtsaga, pole tema, Valitski, kellelegi vajalik, kõik on ta unustanud ja ainuke põhjus, miks tema poole veel pöörduti, oli tema poja armuintriig.

Häbi ja alandus tugevnes teadmisest, et see tööline, Putilovi tehaste meister, oli käitunud palju väärikamalt ja tagasihoidlikumalt kui tema. Kõige järgi otsustades oli Koroljovi huvitanud ainult see, kus viibib tema tütar. Tema, Valitski, aga ...

«Häbi!» ütles Fjodor Vassiljevitš valjusti ja kuulis samal hetkel naise häält:

«Fedja, kes see mees oli?»

Maria Antonovna seisis kabineti lävel. Palavusele vaatamata oli ta end mähkinud kohevasse orenburgi salli ja näis seetõttu veel väiksem kui tavaliselt.

«Pole sinu asi!» vastas Valitski.

«On küll!» lausus Maria Antonovna söakusega, mis talle tavaliselt omane polnud. «Ta rääkis midagi Toljast, ma kuulsin!»

«Ah sa kuulasid pealt?!» hüüatas Valitski raevukalt. «Jah, rääkis küll! Tuli teatama, et sinu poeg on segatud mingisse ... romantilisse loosse. On hakanud tont teab kellega amelema! Et ta ...»

«Sa ei tohi nõnda rääkida, ei tohi!» katkestas Maria Antonovna teda ootamatult valju häälega. «Ta peab ju surma minema, sina aga ...»

Naise silmad täitusid pisaratega. Ta nuttis hääletult, sest tema mees ju vihkas tormilisi rõõmu- ning kurbuseavaldusi. Ta ootas uut plahvatust, kuid tema suureks

imestuseks ei lausunud Fjodor Vassiljevitš enam sõnagi.

Valitski seisis keset kabinetti, madala pronksist kroonlühtri all, peaaegu puudutades seda oma halli peaga, seisis liikumatult, otsekui oleks kangestunud.

Järsku — tundus, et ta ei anna endale aru oma tegudest, — astus Fjodor Vassiljevitš oma naise juurde ning pani käed tema kleenukestele õlgadele.

Ta tundis, kuidas naine sellest ebaharilikust puudutusest võpatas, ning esimest korda paljude aastate jooksul hakkas tal naisest kahju.

«Toljat ei ähvarda miski, Maša,» ütles ta kumedalt, «ta saab pikendust kuni instituudi lõpetamiseni.»

«Ei, Fedja, ei,» sõnas naine lootusetult. «See on ju sõda!»

«Ära räägi rumalusi!» ütles Fjodor Vassiljevitš jälle oma tavalisel, vastuvaidlemist mitte kannataval toonil. «See sõda lõpeb paari päeva pärast. Neil pole tarvis kahekümne kolme aastast väljaõpetamata poisijõmpsikat, kes pole elu sees vintpüssi käes hoidnud.»

«Ei, Fedja, ei,» kordas Maria Antonovna ikka samasuguse lootusetu järjekindlusega. «Sa ei usu seda isegi, mida räägid.»

«Jäta järele!» käratas Valitski ja pööras samas näo ära, sest tal hakkas oma jämeduse pärast häbi.

«Hea küll, ma vaikin,» sõnas Maria Antonovna alistuvalt. «Ütle mulle ainult ühte: kas see mees teab, kus Toljake on?»

«Ta ei tea midagi. Talle näib, et Anatoli sõitis ära koos tema tütrega. Ta tuli küsima, kas Anatoli pole juba tagasi.»

«Aga kuidas ometi ...»

«Ei tea!» hüüdis Fjodor Vassiljevitš meeleheitliku alatooniga. «Kas sa saad sellest aru; mina ei tea mitte kui midagi! Nüüd aga jäta mind, palun, rahule.»

Ja ta läks tagasi vaatamata aeglasel sammul oma kirjutuslaua poole. Kui ta tugitooli laskus, oli kabineti uks juba sulgunud.

Mõne aja istus Fjodor Vassiljevitš liikumatult, nõjatudes vastu tugitooli korjut. Tema käed, jalad ja pea olid järsku muutunud tavatult raskeks. «Mida ma küll peaksin tegema?» esitas ta endale küsimuse. Kuid vastust ta ei leidnud. Aeglaselt laskis ta pilgul libiseda üle

oma kabineti seinte, silmitses raskeid tumerohelisi eesriideid, klaasustega raamatukappe, vanamoeliste kuldsete raamidega pilte — kõike, mis oli teda alati rahulikuks ja tähtsaks teinud ning lahutanud kärarikkast, rahmeldavast, harimatust ning ebaõiglasest maailmast ja inimestest, kellest ta lugu ei pidanud.

Kuid seekord jäi meeldiv rahu tulemata. Fjodor Vassiljevitš märkas järsku esmakordselt, et kardinatele on kogunenud tolmu, et pildiraamid on mitmest kohast pragunenud ning tumedaks tõmbunud ja et pronkskroonlühtris puuduvad mõned klaasripatsid.

Ta laskis pea longu, sest polnud enam tahtmist näha seda kõike, ja esitas endale jälle küsimuse: «Mida mul ometi tuleks teha?» Äkki kõlas tema peas vastus: «Mitte kui midagi.» — «Loomulikult — mitte kui midagi! Kellele sa üldse vajalik oled? Kes sind vajab?»

Valitski toetas küünarnukid lauale ja surus peod kõrvadele, püüdes summutada häält, mis tundus kostvat kusagilt siitsamast. Kui keegi oleks näinud teda sel hetkel! Mitte ainult näinud, vaid ka tunginud selle pealtnäha jäise ja egoistliku mehe mõtetesse ja tunnetesse, kes praegu istus oma laia vanamoelise nikerdustega kaunistatud mustast puust kirjutuslaua taga, pea käte vahel.

Ta elas üle meeleheidet ning alandust. Hiljuti oli ta veendunud olnud, et maailmas ei leidu ega võigi leiduda midagi niisugust, mis suudaks teda tasakaalust välja viia, häirida harjunud mõttekäiku ja hinnangute süsteemi, millega ta oli lähenenud inimestele, sündmustele ja asjadele. Praegu aga tundis ta end rusutuna, surmväsinuna. Teda piinas arusaamine oma tarbetusest.

Ta mõistis äkki, et oli ennast ise — ja mitte täna ega eile — omaenda tahtel hoidnud lahus ümbritsevast maailmast, inimestest ja kõigest sellest, mille nimel need elasid.

Ta vihkas ennast praegu. Olles pikki aastaid veendunud, et on kogu ümbruskonnale kadedus-, ja olgugi et varjatult, kuid ikkagi lugupidamisobjektiks, sai talle järsku selgeks, et oli niisugune olnud ainult oma kujutluses. Ning tal tekkis soov leida pääs olukorrast, mõelda välja ja sooritada midagi niisugust, mis ühe hoobiga purustaks müüri, mida ta aastate vältel nii hoolikalt, lausa maniakaalse visadusega oli ehitanud enda ja inimeste vahele. Võib-olla leiaks ta selle väljapääsu, kui tema kõrval oleks tema poeg — Anatoli. Võib-olla suudaks ta poja kaudu olla kasulik inimestele sel kõige suuremate katsumuste ajal. Oli ju Anatoli elanud seda elu, nende huvide ja muredega, millesse tema aga oli alati suhtunud irooniliselt, nagu oleks see tühi töö ja vaimu närimine, mis ei sobi kokku selle eluga, mille ta endale ise välja oli mõtelnud. Kui Anatoli praegu siin oleks! ... Nüüd oskaks ta temaga rääkida, leiaks temaga ühise keele. Kuid Anatolit ei olnud. Kus ta ometi viibib? Miks ta ei telegrafeeri ja koju tagasi ei tule? Kellega peaks rääkima? Osmininiga? Kuid see on ju temast nii kaugel, olgugi et viibib lähedal, samas linnas. Jah, Osminin on juba lahingus, kuigi on Valitskiga peaaegu ühevanune. «Mida ma siis ometi peaksin tegema?» küsis Fjodor Vassiljevitš ikka ja jälle murelikult. Ning ikka ja jälle vastas talle üks ja seesama külm, ükskõikne hääl: «On juba hilja.»

Nii istus ta tükk aega. Hääl vaikis ja selle asemel hakkas kusagilt kaugelt kostma katkendlikku helinat.

Fjodor Vassiljevitš surus käed veel kõvemini kõrvadele, neid hääli eemale tõrjudes, ning sai alles mõne hetke pärast aru, et heliseb telefon.

Ta haaras kiiresti toru ning hüüdis valju häälega: «Kuulen!» Ta kartis, et helistaja võis juba, jõudmata vastust ära oodata, toru hargile panna.

«Kas seltsimees Valitski?» küsis tundmatu mehehääl.

«Olen telefonil,» vastas Valitski, toru kõvemini vastu kõrva surudes.

«Räägib arhitektuurivalitsuse korrapidaja. Seltsimees Rosljakov palub teid homme kell üheksa hommikul enda juurde ilmuda. Kas kuulete mind?»

Mõni teine kord oleks Valitski marruajamiseks piisanud vaid sõnast «ilmuda». Tavaliselt paluti teda «sisse astuda», niipea kui tal võimalik juhtub olema, temale sobival ajal.

Praegu aga ei lasknud Fjodor Vassiljevitš ennast selliselt sõnastatud kutsest häirida.

«Jah, jah, ma kuulen teid,» vastas ta kähku ja kordas: «Homme kell üheksa.» Küsis siis kõhklevalt: «Ega te ei tea, miks?»

«Seda öeldakse teile kohapeal,» vastas hääl.

Kostis klõpsatus. Toru pandi hargile.

Valitski pani samuti telefonitoru käest ära, võttis siis taskuräti ja pühkis laubalt higi.

«Mida Rosljakov minust tahab?» mõtles Valitski, kuid seekord ärrituse ja pahameeleta, koguni teatava soojusega.

Siis aga meenus talle, kui hoolimatult oli Rosljakov kohelnud teda täna hommikul.

See mälestus suunas mõtted jälle tavalistele radadele. Kuid fakt, et teda, läbinisti eraisikut, kellel polnud mingisuguseid sõjalisi teadmisi, niisugustel päevadel siiski pole unustatud, tähendas, et ta on asendamatu, et teda nii rahu- kui ka sõjaajal on võimatu kõrvale heita.

Tähendab, kõik tema kibedad mõtted olid olnud alusetud? Tähendab, ta oli ennast lihtsalt lasknud kaasa kiskuda hetkelisest nõrkusest, ennast alahinnanud?

Teadmine, et ta ka seekord võitjaks oli jäänud, äratas Fjodor Vassiljevitšis uhkust. Ta tõusis püsti, ajas selja sirgu, tegi kabinetis paar tiiru, hüüdis teise tuppa, et talle kohvi toodaks, ja kuulis samal hetkel uksekella helinat. Viivu pärast jooksis kabinetti erutusest hingeldav Maria Antonovna ja ulatas talle mingi paberi. Valitski haaras tema käest hallika lehe — see oli telegramm.

ÄRGE MURETSEGE KÜLMETUSIN VEIDI JÕUAN KOJU MÕNE PÄEVA PÄRAST ANATOLI

Valitski ohkas kergendatult — südamelt langes veel üks koorem.

. . . Järgmisel hommikul tõusis ta nagu tavaliselt kell pool kaheksa ja pani kiirustamata eriti hoolikalt riidesse.

Eile arhitektuurivalitsusse minnes oli Fjodor Vassiljevitšil sähvatanud mõte, et võiks vahetada ristlipsu tavalise kaelasideme vastu ja ketiga kuldkella asendada tavalise käekellaga, täna aga riietus ta erilise heameelega just nii, nagu oli seda alati teinud.

Mõte sellest, et inimesed peavad ja on sunnitud võtma teda niisugusena, nagu ta on, olgugi et ta ise polnud mitte kunagi ja mitte kellelegi milleski vastu tulnud, oli Valitskile täna eriti kõditav.

Täpselt aega arvestades väljus ta majast kakskümmend minutit enne üheksat ning astus punkt kell üheksa üle arhitektuurivalitsuse juhataja asetäitja kabineti läve.

Tervitanud Rosljakovi vaevumärgatava pealiigutusega — ta ei saanud andestada eilset solvamist —, istus Valitski pakkumist ootamata ühele kahest kirjutuslaua juures seisvast toolist. Rahuldusega märkas ta, et vanapoolne ja kehakas Rosljakov, alati nii enesekindel ja ülemuslik, oli täna ajamata habemega ja tursunud silmaalustega. Ta näis olevat kurnatud ja ähmi täis.

«Millega võin kasulik olla?» küsis Valitski jahedalt, mõlema käega kergelt jalutuskepile toetudes ning juba ette nautides, et nüüd pöördutakse tema poole mingi palvega.

Rosljakov võttis sõnagi lausumata laualt mingid aktikaaned, lõi need lahti, haaras plastmassist topsikust ühe teritatud pliiatsi ja küsis ükskõikse, monotoonse häälega nagu arst järjekordselt patsiendilt:

«Teie perekond, Fjodor Vassiljevitš, koosneb kolmest inimesest, eks ole?»

«Vabandage?» Valitski vaatas Rosljakovile jahmunult otsa. Talle näis, et ta polnud küsimusest aru saanud.

«Mind huvitab, kui suur on teie perekond,» lausus Rosljakov juba valjemini, rõhutades iga sõna. «Nimekirjas olete teie, teie kuuekümneaastane abikaasa Maria Antonovna ning kahekümne kolme aastane poeg Anatoli, sõjaväekohuslane, eks?»

«Teil on täiesti õigus,» vastas Valitski jäiselt, «kuid ma ei taipa, milleks teile seda vaja on.»

Rosljakov tõstis pea, heitis pilgu suletud ukse poole ja ütles siis Valitskile otsa vaadates summutatud häälega:

«Evakuatsiooniks.»

«Milleks?» ei saanud Valitski aru.

«Ma ju ütlesin, et evakuatsiooniks,» kordas Rosljakov väsinult. «On partei oblastikomitee otsus . . . Teie poja kohta see muidugi ei käi. Lähematel päevadel teatatakse teile uus elukoht ja ärasõidu päev ning kellaaeg.»

«Aga . . . ma ei kavatse kusagile sõita!» hüüdis Valitski nördinult, äsja kuuldud sõnu ikka veel täielikult mõistmata, kuid hakates juba taipama nende sisu.

Rosljakov vangutas etteheitvalt pead ja ütles väsinud häälega:

«Oh, Fjodor Vassiljevitš, millal te ükskord hakkate aru saama, et teie tahtmised ja mittetahtmised ei ole alati määravad! Ma ju ütlesin: on oblastikomitee büroo otsus. Loodan, et olete niisugusest asutusest kuulnud?»

Valitski kargas toolilt püsti.

«Kui teie,» ütles ta kiledalt nagu alati, kui oli erutatud, «kujutate endast ainult vahelüli, siis suvatsege mulle teatada... võimude aadress! Teile aga, lugupeetud... seltsimees, tahan meelde tuletada, et olen sündinud ja üles kasvanud selles linnas. Siin seisavad minu majad! Ja teil pole õigust...»

Tal jäi vihast ja solvumisest hing kinni. Kramplikult neelatanud, tahtis ta veel midagi öelda, kuid suutmata sõnagi lausuda tonksas kepiga kõvasti vastu põrandat, pööras kannapealt ringi ning läks peaaegu joostes kabinetist välja.

...Ta astus Nevski poole ja vehkis ähvardavalt oma raske kepiga.

Päike säras. Mingisugused inimesed kaevasid kõnnitee äärde kraavi. «Hämmastamapanev kirg alati midagi kaevata ja lahti lõhkuda!» mõtles Fjodor Vassiljevitš. «Täna katavad asfaldiga, homme aga lõhuvad lahti ja hakkavad kaevama.»

Ta pani kůll vilksamisi hämmastunult tähele, et kaevajad ei sarnanenud tavaliste teetöölistega: need olid noored ja vanad mehed, kõigil pintsak seljas, paljudel peas kaabu või soni.

Kuid Valitski ei jäänud nende ebatavaliste detailide üle pead murdma, ta ainult fikseeris nähtut automaatselt ning sammus edasi Nevski poole, keedes vihast.

Prospektile jõudnud, pöördus Fjodor Vassiljevitš paremale ja hakkas solvangust ülespiitsutatuna kiiresti Liteinõi poole minema.

Ta polnud sel hetkel üldse võimeline Rosljakovilt kuuldut lahti mõtestama. Fjodor Vassiljevitš taipas vaid ühte: temal ja tema abikaasal soovitatakse kaduda Leningradist, kus nad kellelegi vajalikud pole.

Ta astus piki Nevskit, vihaselt kepiga vastu kõnniteed toksides, pimestatud sügavast solvumisest, kedagi nägemata ning midagi märkamata, kuni tema teed takistas värskelt põiki üle tänava kaevatud lai kraav.

Fjodor Vassiljevitš pidi peaaegu kraavi kukkuma, sest kõndis, pea kõrgilt seljas.

«Kurat teab mis! Kaevavad oma lollakaid kraave juba südalinnas!» hüüdis ta ootamatult valjusti, vaevaga tasakaalu säilitades, astus sammu tagasi ja märkas, et veidi eemal viis üle kraavi puust sillake, mida mööda inimesed liiguvad.

«See, onu, pole kraav, vaid kaevik!» kostis kusagilt Fjodor Vassiljevitši selja tagant lapsehääl. «Siia hakatakse lennukite eest pikeerima...»

Valitski pöördus ringi ja nägi umbes kaheteistkümneaastast poisikest, kes teda põlglikult ja üleolevalt vahtis.

«Kurat teab mis!» pomises Valitski, kuid juba üsna ebakindlalt.

Ta liitus inimvooluga, läks üle sillakese ja peatus Liteinõi nurgal, püüdes selgusele jõuda, kuhu ta siis lõpuks läheb.

Minna polnud tal aga kusagile. Ta seisis veel veidi, mõeldes, kas poleks targem arhitektuurivalitsusse tagasi minna ja Rosljakovile öelda — nüüd juba rahulikult ja tasakaalukalt —, et ta ei kavatse linnast lahkuda ning tahab teada saada, kas nad mõtlevad teda Leningradist jõuga välja ajada.

Fjodor Vassiljevitš astuski juba mõned sammud tuldud teed tagasi, kuid mõtles siis: «Asjatu vaev. Rosljakov pole rohkem kui käsutäitja. Ta on alati olnud käsutäitja. Ta on ettur. Kuid mina, mina pole ettur, keda võib liigutada või malelaualt üheainsa käeliigutusega hoopiski minema pühkida!...»

Järsku jõudis ta otsusele. Aga muidugi, tuleb minna kõrgemate ülemuste juurde! Nende juurde, kelle otsusest rääkis Rosljakov!... Kuid kas teda lastakse, kas teda võetakse jutule?

Kuid juba ainuüksi oletus, et keegi võib keelduda temaga rääkimast, ajas Fjodor Vassiljevitši uuesti vihast keema. Ta vehkis kepiga, nagu ähvardaks kedagi, läks bussipeatusse, ootas ära oma bussi ning trügis sisse... Ja alles konduktori hääl: «Smolnõi!» äratas Valitski mõtetest.

Ta väljus autobussist, astus paar sammu, pööras ümber nurga ja jäi nõutult seisma. Smolnõi suur kahe tiivaga valge kivihoone oli hiiglasliku rohelise võr-

guga kaetud. Nlisuguseid võrke, mis olid pealt täis kleebitud butafoorset lehestikku ja puude siluette, oli Valitski seni näinud ainult teatris.

Kuid siin hämmastas kõik oma mastaapidega. Võrk kattis mitmesaja ruutmeetri suurust pinda. Kogenud arhitekti ja hea kunstitundjana sai Valitski suurema vaevata aru, et kogu Smolnõi rajoon paistab nüüd ülevalt metsa või suure pargina.

Ta seisis veidi aega liikumatult, hämmastunud selle leidliku maskeeringu mastaapidest, kuid siis meenus talle õige varsti, miks ta üldse siin on, ning ta suundus värava poole, kust puiestee otse Smolnõi peahoone ette viis.

Fjodor Vassiljevitš ei olnud selles hoones käinud juba hulk aastaid. Tema kujutluses oli Smolnõi nende temale vaenulike jõudude sümbol, kelle tahtel tēda, Valitskit, juba nii palju aastaid põlu all hoiti ega lubatud tal ühtegi enam-vähem märkimisväärset ülesannet lahendada. Neid jõude nimetas Fjodor Vassiljevitš oma terminoloogia järgi — «nemad». Mõnikord lisas ta sellele veel — «seal». «Las seda otsustavad nemad!» Või: «Kas siis nemad seal seda võivad lubada?» ütles Valitski sageli sarkastiliselt, tehes seejuures käega ebamäärase liigutuse.

Jõudnud suurde, tuhmilt valgustatud vestibüüli, jäi ta nõutult seisma. Lai kivitrepp oli umbes kümne meetri kõrgusel suletud puubarjääriga, millesse oli jäetud ainult kitsas läbipääs. Selle kõrval seisis sinipõhjalise mütsiga sõjaväelane.

«Kelle poole ma üldse' pöörduma pean?» mõtles Valitski esimest korda. Ainus nimi, mis tema peas assotsieerus mõistega «Smolnõi», oli Ždanov. Kuigi ta Ždanovit ei tundnud, pidi Valitski nimi tema enda arvates sekretärile tuttav olema. Seepärast otsustaski ta pöörduda otse Ždanovi poole.

Visanud pea selga, andes kõgu oma välimuse ning käitumisega mõista, et tegemist on sõltumatu ning tähelepanuväärse isiksusega, hakkas Fjodor Vassiljevitš trepist otsustavalt üles minema.

Kui ta barjäärini jõudis, sulges sõjaväelane tal tee ning vaatas küsivalt otsa imelikule, tema meelest nii

ebatavaliselt riietatud mehele, kel oli jalutuskepp käes.

«Teie luba?» küsis sõjaväelane.

«Ma lähen Ždanovi juurde,» ütles Valitski pead pööramata.

«Palun teie luba,» kordas sõjaväelane viisakalt, astudes Valitskile teele ette.

«Ma olen arhitektuuriakadeemik Valitski!» sõnas Fjodor Vassiljevitš tähendusrikkalt, vaadates ülalt alla sõjaväelasele, kes talle vaevalt õlani ulatus.

«Kas teid oodatakse?» küsis see veidi kõhklevalt, kuid ei taganenud seejuures tolligi.

Valitski viivitas vastusega, mõeldes, kas tal on sünnis laskuda pisivaleni.

«Ei,» vastas ta siis kõrgilt, «kuid mul on kiire ja edasilükkamatu asi.»

«Minge lubade büroosse,» ütles sõjaväelane, näidates käega kusagile alla, ja lisas: «Palun, vabastage tee.»

Valitski astus automaatselt kõrvale, lastes mööda kaks komandöri, ja läks ka ise seejärel aegamööda trepist alla.

Lubade büroo aknakesest öeldi talle, et seltsimees Ždanovi sekretariaati tuleb helistada, ning anti vastav number. Telefonid olid siinsamas seinal, kuid järjekorras seisis palju inimesi. Kui Valitski lõpuks aparaadi juurde jõudis, valis ta numbri, luges üles kõik oma aunimetused ja -kraadid ning ütles, et tahab Ždanoviga kokku saada.

Viisakas ja rahulik mehehääl vastas talle, et seltsimees Ždanovit pole praegu kohal ja vaevalt ta täna Smolnõisse tulebki.

«Mis siis teha?» küsis Valitski nõutult. «Mul on äärmiselt pakiline asi.»

Tekkis väike paus, ilmselt mõeldi teisel pool toru otsas, mida vastata. Lõpuks kuulis Valitski:

«Oodake hetk telefoni juures.»

Siis oli telefonitorus kuulda, et mees kellegagi summutatud häälel teise telefoni kaudu rääkis, aga kuidas Valitski ka surus telefonitoru vastu kõrva, ei saanud ta teiste omavahelisest jutust midagi aru.

«Kas te kuulete?» kostis varsti jälle valjusti ning arusaadavalt.

«Jah, jah!» kinnitas Valitski kähku.

«Leppisin kokku seltsimees Vasnetsoviga. Ta on nõus

«Andestage, üks hetk.»

Sirutas käe välja, võttis lauaserval lebavast paberivirnast pappkaaned, lõi need lahti, sulges siis uuesti ja ütles:

«See küsimus on juba lahendatud, Fjodor Vassiljevitš. Teid evakueeritakse esimeses järjekorras. Pole põhjust muretseda.»

Ta ütles need sõnad rahuliku, ent kuidagi võõra ning ükskõikse häälega.

«Seltsimees Vasnetsov,» lausus Valitski, tugevasti kepile toetudes, nagu tahaks sellega põrandast läbi puurida, «ma ei hellita lootust, et minu nimi teile midagi ütleb. Seepärast julgen tähendada, et olen arhitektuuriakadeemik ning kannan seda austavat nimetust juba aastast üks tuhat üheksasada viisteist. Minu projektide järgi on omal ajal,» need viimased kaks sõna lausus ta erilise rõhuga, «selles linnas mitu maja ehitatud! Ma olen, kui see minu kasuks räägib,» märkis ta sarkastiliselt, «mitmete välismaiste arhitektide ühingute auliige ja . . .»

Ta jäi järsku vait, nähes Vasnetsovi näol vaevalt märgatavat väsinud, kuid heatahtlikult üleolevat naeratust. See kadus silmapilk, niipea kui Valitski oma jutu katkestas.

«Me teame seda,» sõnas Vasnetsov endiselt monotoonse, võõra ja ükskõikse häälega, «ning uskuge, me püüdsime seda kõike arvestada. Teile ning teie abikaasale antakse kupee rahvusvahelises vagunis. Te võite kaasa võtta teile tarvilikud . . . asjad. Valitsus teeb kõik, mis võimalik, et uues elukohas — selleks saab tõenäoliselt Sverdlovsk — luua teile maksimaalsed mugavused. Maksimaalsed sõjaolukorras,» lisas ta, nüüd juba mõru muiet varjamata. «Pealegi saate ära sõita esimeses järjekorras. Enne teisi. Vaevalt, et te meilt midagi rohkem nõuda võite.»

Vasnetsov kergitas sõduripluusi vasakut varrukat, heitis pilgu kellale ja ütles. Valitski poole vaatamata:

«Nüüd aga andestage. Olen väga kinni.»

Valitski kuulas teda üha kasvava hämmastusega. Avas mitu korda suu, et Vasnetsovi juttu katkestada, aga see tõstis iga kord, kui Fjodor Vassiljevitš midagi öelda tahtis, hoiatavalt käe. Kui Vasnetsov lõpetas, vaatas Valitski talle raskesti hingates pärani silmadega

otsa ning tundis, et tal käib pea ringi. Ta tahtis karjuda: «Jama, sonimine, mõttetu loba!» — kuid ütles selle asemel nõutult:

«Kuid . . . kuid . . . ma ei taha kusagile ära sõita! Kas te saate sellest aru? Mitte kusagile!»

Ent talle näis, et Vasnetsov ei kuulnud tema sõnu või ei pööranud neile lihtsalt vähimatki tähelepanu. Ja siis kargas Valitski püsti, ajas ennast kogu pikkuses sirgu, põrutas kepiga vastu põrandat ja karjus:

«Mulle pole tarvis teie rahvusvahelisi vaguneid! Mulle pole mitte midagi tarvis, kas saate aru!» Ta viskas oma kepi kõigest jõust eemale ning jätkas veel valjemini: «Ma palun ainult ühte: et mind rahule jäetaks! Ma pole mõni praht või vana saabas, millé võib lihtsalt labidale tõsta ja kusagile kõrvale toimetada! Teil pole õigust! Ma . . . ma telegrafeerin Stalinile! See on vägivald! Ma . . .»

Ta jäi vait, nähes, et Vasnetsov vaatab talle tähelepanelikult ja karmilt otsa, mõistis, et on öelnud rohkem kui vaja, ning et tal tarvitseb lausuda veel ainult üks sõna ning see jahe, askeedinäoga mees, kel kahtlemata on suur võim, käsib tal lihtsalt kabinetist lahkuda. Vaikus kestis mõne hetke. Valitski seisis liikumatult paigal, kuid nüüd oli ta kuidagi järsku kössi vajunud ning pikad käed raugalikult jõuetult rippu lasknud.

«Olgu,» ütles ta lõpuks õõnsalt ja vaevalt kuuldavalt. «Nähtavasti segan ma teie tööd. Andestage. Kõik, mis ütlesin, oli . . . ebasünnis. Ma lihtsalt tahtsin . . . teada tõtt. Nüüd aga lähen.»

«Pidage!» kostis tema selja taga vaikne hääl.

Valitski vaatas tagasi ja nägi, et Vasnetsov on laua tagant üles tõusnud ning läheneb talle kiire, vetruva sammuga.

Ta tuli Valitski juurde, puudutas teda kergelt varrukast ja ütles tasa ning ootamatult pehmelt:

«Andestage. Me ei saanud teineteisest nähtavasti aru. Keegi ei sunni teid ära sõitma. Ja ikkagi . . . on parem, kui sõidaksite.»

«Aga miks?» hüüdis Valitski, olles end veidi kogunud.

«Seepärast, et linn . . . võib sattuda ohtu. Evakueerides Leningradist nii meie materiaalsed kui ka intellektuaalsed väärtused, säilitame need tuleviku tarvis.

Saage aru, see pole emotsionaalne küsimus. See on sõjaaja nõue.»

Ta rääkis kindlalt, kuid aeglaselt, pausidega, mõeldes eelnevalt hoolikalt läbi iga sõna.

Ja just see asjaolu, just tunne, et Vasnetsov jätab ütlemata midagi väga tähtsat ja määravat, rabas Valitskit kõige rohkem.

Lõpuks küsis ta tasa:

«Kas arvate, et olukord on tõsine?»

«Jah,» vastas Vasnetsov talle otse silma vaadates, vaikis veidi ja lisas: «Te ju tahtsite kuulda minult tõtt.»

«Aga miks siis ometi...» alustas Valitski, jäi aga kohe vait. Peas hakkas järsku keerlema tuhat mõtet. Ta tahtis küsida, miks me taganeme, kus on siis meie tankid, suurtükid ja lennukid, kes on süüdi selles, et sakslased tallavad meie maad, mida arvavad marssalid ja kindralid ja mida teeb lõpuks Stalin... Kuid ta ei suutnud. Mitte sellepärast, et kartis. Valitski lihtsalt tundis, et tal pole moraalset õigust esitada kõiki neid küsimusi. Ta mõistis, et keegi pole kohustatud talle aru andma, et praegu ei saa olla küsijaid ning vastajaid, sest et kõik, kaasa arvatud ka tema ise, on nüüdsest seotud ühise mure ning vastutusega.

Sel hetkel avanes uks ja kellegi vali hääl teatas lävelt:

«Sergei Afanasjevitš, sõjanõukogu istung algab kahe minuti pärast.»

Uksel seisis tikksirgelt noor sõjaväelane ja vaatas küsivalt Vasnetsovi poole.

«Tulen,» lausus see lühidalt. Läks kiiresti laua juurde tagasi, võttis mahuka punase mapi, avas selle, viskas pilgu kiiresti mingist paberist üle, lõi mapi uuesti kinni, tõstis pea ja ütles:

«Ma pean minema, Fjodor Vassiljevitš, andestage.»

Astus mõned sammud ukse suunas, peatus siis, tõstis üles Valitski kepi ja ütles, seda Fjodor Vassiljevitšile ulatades:

«Ma arvan, et te peaksite ära sõitma. Selle eest aga, et tahtsite jääda — suur aitäh! See on kõik, mis ma teile praegu öelda võin.»

...Vastuvõturuumis ootas Valitskit seesama sõjaväeliste eraldusmärkideta sõduripluusiga noormees, kes ta siia oli juhatanud. See viipas kutsuvalt käega, laskis

Fjodor Vassiljevitšt esimesena uksest välja ja sammus temaga siis kõrvuti piki koridori.

Nad läksid trepist alla barjääri poole. Valitski peatus äkki.

«Vabandage,» küsis ta saatja poole pöördudes, «kui vana te olete?»

«Mina?» küsis see hämmastunult ja vastas kohe: «Kahekümne seitsmene.»

«Te... polegi sõjaväes?»

Ta nägi, et kaaslane läks näost üleni punaseks.

«Ei-ei...» vastas noormees. Ja lisas: «Mul on... jalg... Aga homme lähen siit ära. Õhukaitsesalka.»

«Kui rumal ja taktitu!» mõtles Valitski. «Ma ju nägin, et ta lonkab.»

Nad jõudsid barjäärini. Noormees ja barjääri ääres seisev sõjaväelane vahetasid pilgu. Sõjaväelane tõstis käe kõrva äärde ja ütles:

«Palun.»

Valitski viivitas hetke ja ütles siis oma saatja poole pöördudes: «Andke mulle andeks. Olen vana ja rumal.»

Vastust ootamata hakkas ta trepist alla minema.

...Raskelt kepile toetudes astus ta paar sammu piki maskeerimisvõrguga kaetud puiesteed.

«Nii,» sõnas Fjodor Vassiljevitš mõttes, «tähendab, olen vanaks jäänud. Liiga vanaks... Ja ongi kõik.»

Ta astus veel paar sammu ja tundis järsku valu südame piirkonnas.

«Kas teil on halb?» kostis hääl ta selja tagant.

Valitski pöördus ümber, nägi, et talle järgneb eakas sõjaväelane, ristkülikud kraenurkadel, ja vastas järsult:

«Ei! Kust te seda võtate?»

Ta ajas selja sirgu, lõi pea selga ning astus tavalisel, mõõdukal sammul edasi, püüdes unustada valu südame ümber...

XVIII

...Juba leegitses meie maa läänepiir. Juba olid sakslased esimestes vallutatud linnades ja külades sisse seadnud «uue korra» — need kaks sõna muutusid meie inimestele kõige kohutavamateks sõnadeks, sest igalt tähelt tilkus verd. Juba olid tuhanded Nõukogude sõdu-

rid ning meremeed eelistanud surma vangipõlvele, kümned lendurid olid startinud surematusesse.

Sõda möllas läänerajoonides, kuid muutunud oli juba kogu maa —linnatänavad, maanteed ja külavaheteed, kõik olid saanud karmi ilme.

Rahuajal on armee elu tavaliselt miljonite inimeste pilkude eest varjatud. See kulgeb kasarmute kõrgete kivimüüride vahel, asulatest eemal paiknevail polügoonidel, stepilagendikel ja metsasügavustes, kus toimuvad manöövrid, lennuväljadel, mereavarustes ning staabikabinettides.

Ainult kaks korda aastas — mai- ja novembripidustuste ajal — tulvab see sõjameheelu otsekui üle ääre, linnade keskväljakuile, kaldaäärsetele reididele ning tavaliselt nii rahulikku, igalt tänavalt ja igast aknast paistvasse taevasse.

Sõda muudab linnade ilmet. Tänavaid täidavad rivis sammuvad punaarmeelased, veoautod ja äkki nagu maa alt kerkinud tankikolonnid ning suurtükivägi, tänavaristidel seisavad tavaliste miilitsameeste asemel sõjaväe-liikluse reguleerijad, kõnniteedel peatunud inimesed aga jälgivad kogu seda ebatavalist liikumist ärevuse ja lootusega, mõistes, et on alanud hoopis teine elu, kus tulevik on kaetud teadmatuselooriga.

Ei muutu mitte üksnes tänavapilt. Tehastes ja vabrikutes, direktorite kabinettides ja parteikomiteedes võib nüüd ikka sagedamini näha sõjaväelasi. Mõnel neist on seljas uhiuus munder, mis ilmselt ei «istu», ja nende inimeste käitumisest, kõnnakust ning kõnest võib kergesti ära tunda läbi ja lõhki eraisikuid, kes alles eile olid kandnud tavalist ülikonda.

Kõrvalt paistab, et nüüdsest peale võtab armee enda peale miljonite inimeste igapäevase elu juhtimise, dikteerides neile uue, karmi ning äreva elulaadi, lõigates mineviku ära tänapäevast. Kuid tegelikult jäävad tuhanded partei-, nõukogude ning majandusjuhid oma postile või vahetavad välja rindeleläinuid ja parteiorganid kannavad endiselt oma õlul kogu organisatoorset tööd ning vastutust, — koormat, mis sõjapäevil on muutunud sada korda raskemaks.

Otse silmanähtavalt teise näo oli omandanud ka Leningrad.

Esimestena märkasid seda linna kohal patrullivad lendurid; nad hakkasid kaotama tavalisi orientiire. Smolnoi oli kadunud, kaetud hiiglasuure maskeerimisvõrguga ja muutunud lopsakaks pargiks.

Kadunud paistis olevat ka Uritski väljak koos Talvepalee ja sõjaväeringkonna staabiga.

Iisaku katedraali kuppel ei säranud enam kuldselt — see oli kaetud kaitsevärviga —, Petropavlovskaja kindluse ja Admiraliteedi kuulsad tornid olid tuhmunud.

Pärtei kutsel oli sõjaväkke läinud juba palju kommuniste ja kommunistlikke noori. Leningradi viivatel teedel, linna tänavail ja sõjalise tähtsusega ettevõtete juures patrullisid öösel ja päeval juba hävituspataljonid — esimesed vabatahtlikud üksused, mis moodustati võitlusseks vaenlase parašütistide ning diversantide vastu. Ohtuti asusid aga majade esikuis, pööninguil ja katustel oma postile tuhanded leningradlased, punane side ümber käe.

Samal ajal võis aga näha, et väliselt ei olnud elu Leningradis sõja esimestel päevadel millegi poolest muutunud: tänavatel valitses rahu ning kord ja tundus, et pole ega saagi olla jõudu, mis suudaks alla suruda selle linna pulbitsevat elurõõmu ning vankumatut usku tulevikku.

Nagu ennegi olid Nevskil avatud lillepaviljonid. Ohtuti olid pargid, restoranid ja kohvikud nagu varemgi rahvast täis.

Näis, et ärevad, valvsusele kutsuvad teated ning plakatid, mis katsid nüüd plankusid ja majaseinu, on inimeste silmis ikka veel nagu ajutised asjad, nagu võõrkehad, mis ei suuda häirida väljakujunenud elulaadi.

Võib-olla oli see kõik niimoodi sellepärast, et sõda käis veel kusagil sadade kilomeetrite kaugusel — nõnda mõtlesid vähemalt leningradlased, lugedes Informatsioonibüroo hilinevaid teateid. Liiga tugev oli nende usk Punaarmeesse, tema võimsusesse, soov seletada armee ebaedu kui juhuslikku, väejuhatuse poolt ettenähtut, millel ei saa tõsiseid tagajärgi olla. Tekkisid kuuldused meie vägede poolt juba saavutatud, kuid mingitel tähtsatel kaalutlustel saladuses hoitavatest otsustavatest võitudest.

Ja kui sõnumeid neist võitudest ei leitud Informatsioonibüroo hommikusest teadaandest, loodeti neid lugeda õhtusest . . .

Ent maskeerimisvõrguga kaetud Smolnõis, kust paksude eesriiete vahelt ei paistnud öösiti välja ühtki valguskiirt, ning endisel Lossiplatsil paiknevas Leningradi sõjaväeringkonna staabis töötasid juba kolmandat ööd magamata sõjaväelased ja tsiviilisikud. Nende hääled olid lõpmatutest telefonikõnedest kähedaks karjutud, selga sirutamata kummardusid nad kaartide kohale, mis kirendasid Leningradi poole suunatud nooltest: nad seisid ärevas ootuses telegrafistide selja taga, jälgides üksisilmi, kuidas aparaatidest venisid välja kitsad paberilindid. Ainult need inimesed said juba aru ohu suurusest ning selle lähenemise kiirusest . . .

Ei, keegi neist ei teadnud veel, et Hitleri plaanides ja pealetungivatele vägedele antud käskkirjades on Leningrad märgitud alanud sõja esimese objektina.

Kuid nad teadsid juba, et 22. juuni õhtuks olid fašistide tankidiviisid Balti sõjaväeringkonna kaitsevööndist läbi murdnud ning viibivad nüüd Kaunasest loode pool ja et neil on õnnestunud forsseerida Neemeni jõgi.

Ka järgmisel kahel päeval ei saabunud paremaid teateid. Saksa armeegrupi «Nord» ülekaalukate jõudude survel taganesid Nõukogude väed Baltimaadel lahingutega Riia suunas, Kaunase alt aga Vilniuse ja Polotski poole. Seetõttu osutus peasuund Vilnius—Daugavpils—Ostrov vaenlase motoriseeritud ja tankidiviisidele avatuks . . .

Kahekümne neljandal juunil umbes kesköö paiku kutsus nüüd juba mitte enam sõjaväeringkonna, vaid rinde staabiülema asetäitja polkovnik Koroljov Zvjagintsevi oma kabinetti. Major kinnitati juba esimesel sõjapäeval operatiivvalitsuse juurde ning oli sisuliselt Koroljovi käsutuses.

Teretamata — kaks uneta ööd oli mööda vilksatanud nagu paar tundi — teatas Koroljov, et Smolnõis, kust ta äsja tagasi oli jõudnud, võeti vastu tähtis otsus. Rindeülema asetäitja ja insenerivalitsuse ülem olid veel sinna jäänud — Ždanov oli neid kinni pidanud. Zvjagintsevile aga on antud kiire ülesanne.

Polkovnik teatas majorile sellest kuival toonil. Nende vahekord oli muutunud veidi pinguldatuks pärast seda, kui Zvjagintsev esimesel sõjapäeval oli andnud raporti

palvega saata end staabist tegevväkke ning püüdnud eelnevalt selleks staabiülema asetäitjalt toetust saada. Koroljov oli solvavalt ära ütelnud, tähendades, et ka argus võib mõnikord julgusena paista. Zvjagintsev oli teokord sõnagi lausumata ümber pöördunud ja solvangust värisedes kabinetist välja läinud. Nüüd, kui Koroljov oli ta enda juurde kutsunud, oli ta nõuks võtnud käituda rõhutatud ametlikkusega, määrustikukohast „distantsi pidades.

Koroljov võttis ühe laual lebava kaardi ja kutsus majori käevitpega lähemale.

«Näed . . . Loome kaitseliini, mis on pööratud rindega lõunasse . . .»

«Kuhu?» ei suutnud Zvjagintsev küsimust tagasi hoida.

«Ma ütlesin — lõunassel» kordas Koroljov teravalt. Tõmbas kaardile küünega joone ja lisas: «Piki Luuga jõge . . .»

Koroljov vaatas Zvjagintsevile läbitungival pilgul näkku, otsekui imestades, miks see vaikib. Ta oli juba harjunud jahutama Zvjagintsevi tulipalavaid emotsioone.

Zvjagintsev aga vaikis. Hiljutine solvumine ja sellega seotud mõtted taganesid kohe, kui Koroljov jõudis lausuda: «Piki Luuga jõge . . .»

Mõne hetke tunnistasid nad teineteist vaikides ja Zvjagintsevile näis, et Koroljovi pisikestes, tavaliselt väheütlevates silmades peegeldub palve: «Ära esita ülearuseid küsimusi, selletagi pole siin mingit lõbu.»

Siis jätkas Koroljov asjalikul toonil, Zvjagintsevile otsa vaatamata:

«Sõjanõukogu kinnitas selle kaitseliini ehitamise põhiplaani vastavalt rindeülema asetäitja kindral Pjadõševi ettekandele. Tööde juhtimine usaldati insenerivalitsuse ülemale. Alustame aega viitmata, sektorhaaval, pinnareljeefi tundmaõppimist ning kindlustuste vööndi kavandamist. Operatiivvalitsusest sõidab kohale komandöride grupp. Sind on nende hulka määratud. Välja sõidate hommikul. Kas küsimusi on?»

Kuid Zvjagintsev vaikis endiselt. Ta küll ei lasknud kõrvust mööda ühtki Koroljovi sõna ja tema kaartidega harjunud silme ees hakkas juba selgeks saama ülesande tehniline külg, kuid ta ei suutnud ikka veel omaks võtta

seda kohutavat mõtet, mis peitus Koroljovi sõnades: «Piki Luuga jõge.»

«Piki Luuga jõge, Luuga jõge! . . .» kordas Zvjagintsev endamisi. «Seal, kus ei tema ega loomulikult ka Koroljov olnud hetkekski kujutlenud sõjategevuse võimalikkust! Sõjaväeringkonna staabitöötajate pilgud olid kogu aeg olnud suunatud ainult põhja, Soome piirile! Alles mõne päeva eest oleks juba ainuüksi ettepanek ehitada kindlustused Luuga jõele, see tähendab, mõte vaenlase sissetungimise võimalusest peaaegu Venemaa südamesse, kõlanud paremal juhul pentsikult, halvimal aga paanika tunnusena.»

Järgnes pikk paus, mille kestel Zvjagintsevil õnnestus end kokku võtta ning lõpuks küsida:

«Aga . . . aga kuidas siis nii, Pavel Maksimovitš? . . . Meil pole ju seal . . . absoluutselt mitte midagi! Ei sõjaväeosi ega . . . Kogu meie plaan oli ju arvestatud põhja suunas! Aga Balti sõjaväeringkond?»

Koroljov pöördus kogu kehaga hoogsalt Zvjagintsevi poole.

«Lõpeta ülearune targutamine, major Zvjagintsev!» kraaksatas ta ootamatu vihaga. «Kas arvad, et istume sinuga ikka veel võõrastemaja «Moskva» numbritoas? Praegu on sõda ja selle käiku ei määrata kindlaks kõnepuldist! Kas sa saad sellest aru?»

«Ma saan kõigest aru, seltsimees polkovnik,» sõnas Zvjagintsev kibedalt, Koroljovile ainiti silma vaadates, «just seepärast olen praegu veel enam veendunud, et minu koht pole staabis, vaid tegevväes. Mul on ometi mõningaid kogemusi Soome sõjast, olen riviohvitser . . .»

Ta takerdus ja jäi vait, nähes, kuidas Koroljovi suured käed rusikasse tõmbuvad, näole aga ilmuvad punased laigud.

«Ah nii on lood!» ütles Koroljov pikkamisi, astus sammu tagasi ja mõõtis Zvjagintsevi pealaest jalatallani põlglikult raske härjapilguga. «Mis on teie nimi, seltsimees major? Suvorov? Või Kutuzov? Suvatsete vägede juhtimise oma õlgadele võtta? Vahest kavatsete, paljastatud mõõk peos, valge hobuse seljas tankidele vastu kapata? Ma juba ütlesin sulle: on mitut liiki argpükse . . .»

«Seltsimees polkovnik,» vastas Zvjagintsev, iga lihas pingul, «teil . . . teil pole õigust! Olen kommunist ja

Punaarmee komandör! Tean oma kohta, olen valmis vastu võtma pataljoni või isegi sapööriroodu!»

«Ja edasi?» päris Koroljov jälle põlgliku irooniaga.

«Edasi — pole teie mure!» hüüdis Zvjagintsev aukraade unustades, vihast ning solvumisest pimestatud. «Igal juhul ei pista ma mõne teise kombel vaenlase eest plagama, vaid tarviduse korral oskan surra seal, kus seisan, — oma positsioonil. Ja teil pole õigust mind argpüksiks nimetada!»

«Ohis» röögatas Koroljov jälle. «Kas arvad, et mind saab kõlavate sõnadega haneks tõmmata? Arvad, et ma sinu tagamõttest aru ei saa? Tahad, ma ütlen sulle praegu näkku, mida sa mõtled? Sa kardad etteheiteid ja vastutust! Sulle antakse tähtis ülesanne — ehitada kaitsevõõnd, et kaitsta sadu tuhandeid nõukogude inimesi vaenlase eest! Sulle teeb aga reputatsioon muret! Et ega mina, need on teised, kes taganevad! Mina Punaarmee eest vastutust kanda ei taha, vastutan ainult enda, oma roodu eest! Lähen kartmatult surmale vastu! Selles aga, et minu surm vaenlast ei peatanud, vabandage, selles pole mina süüdi!»

«Kes võib öelda, et surmale vastuminek on argus!» hüüdis Zvjagintsev uuesti nördinult.

«Sa seisa ja sure seal, kus partei käsib! Ära vali endale kohta!» katkestas teda Koroljov, heitis siis käega ning lisas: «Sind küll! Ja meie oleme niisuguse veel kolm korda parteibüroosse valinud!»

Saabus vaikus. Zvjagintsev vaikis löödult.

Polkovnik aga seisis temast paari sammu kaugusel, ikka veel raskelt hingates. Ta kiskus mundrikuue krae lahti ning nähtavale tulid tursunud veenid tema lühikesel jämedal kaelal.

«Mida ma pean tegema?» küsis Zvjagintsev automaatselt.

«Käsku täitma,» surus Koroljov läbi hammaste. Vangutas siis pead, nööpis krae kinni, tõmbas pluusi rihma all sirgu, läks Zvjagintsevi juurde ning pani käe talle õlale.

«Ära haavu. Said, nagu olid ära teeninud,» ütles ta ootamatu leebusega, «ära uhkelda, et oled valmis surema! Peame õppima võitma, aga mitte surema . . . Ja oma refleksioonid viska nurka. Rahuajal võib neid veel kuidagi taluda . . . Suure vaevaga. Mõnele ehk isegi

meeldib — näe, missugune ta on! Filosoof, mitte puupea! Praegu aga on sõda. See on julm värk. Kui sõda lõpeb, saadame su sõjateadust uurima. Hakkad analüüsima. Praegu aga: ära võta endale õigust ainult kritiseerida ja aru pärida, Aleksei! Küsida on alati lihtsam kui vastata. Noh, said aru?»

Ta vaatas Zvjagintsevile tähelepanelikult silma. Ja sellele tundus jälle, et Koroljovi pilgust võib välja lugeda: «Saa aru, selles, et kõik nii on läinud, pole süüdi ei sina ega mina. Ja praegu pole aeg selle kõige selgitamiseks. Pole aeg. Said käsu kätte — asu täitma. Meie elu mõte seisab praegu oma kohuse täitmises. Rohkem pole mul sulle midagi öelda. Vähemalt täna mitte.»

«Kas lubate lahkuda?» küsis Zvjagintsev tasa.

«Minge,» vastas Koroljov.

Zvjagintsev tegi sõjaväelaslikult järsu pöörde ja väljus kabinetist.

Üheaegselt Zvjagintseviga said veel mõned staabi ja insenerivalitsuse komandörid sel hilisel tunnil käsu viivitamatult asuda Leningradist lõuna poole ehitatava kindlustustevööndi kavandamisele.

Zvjagintsevi hoolde jäi Luuga linna rajoon, mis asus Pihkva suhtes peasuuna keskuses.

Tulnud tagasi oma esimesel korrusel asuvasse pisikesse kabinetti, mille ainus aken oli trellitatud, nüüd aga lisaks veel paksu sinise pimenduseesriidega kaetud, heitis Zvjagintsev pilgu kellale, avas teraskapi ning võttis välja ja laotas lauale kaardi.

Nagu paljud teisedki sõjaväeringkonna insenerivalitsuse komandörid oli Zvjagintsev küllaltki hästi informeeritud kindlustussüsteemi olukorrast Soome piiril. Et uus Viiburi kindlustatud rajoon, mis pidi Leningradi kaitsma kõige ohtlikumast küljest, ei olnud veel lõplikult valmis, kuid oli siiski juba lahingukorda viidud, seda oli ta hiljuti oma silmaga näinud.

Kuid lõuna poolt oli Leningrad kaitsetu. Kindlustatud rajoonidest Pihkva ja Ostrovi all, endisel Läti ja Eesti piiril, teadis Zvjagintsev vaid niipalju, et kaks aastat tagasi need konserveeriti ning osaliselt isegi demonteeriti.

Zvjagintsevi kaart oli väga suur, ja pärast esialgseid mõtisklusi ning visandeid tõusis ta laua tagant, astus teise, seinal rippuva väiksema Leningradi oblasti kaardi ette ja hakkas uurima üldist reljeefi, linnade, jõgede ja järvede paiknemist. Silmade eest libisesid mööda nimed: Ostrov, Pihkva, Pljussa jõgi, Luuga jõgi, Ilmeni järv...

Zvjagintsevile olid need paigad tuttavad, nüüd püüdis ta mõttes siduda tulevasi kindlustusi pinnareljeefiga ja kaardil märgitud linnadega, kuid järsku võpatas ja lähendas näo kaardile, otsekui oleks teda lausa niidist tõmmatud. Veidi põhja pool Ostrovi linna silmas ta musta, vaevalt märgatavat täpikest, mille kohale oli mikroskoopiliste, kuid siiski veel loetavate tähtedega kirjutatud: Belokamensk.

«Veera!» hüüatas ta mõttes ja kordas hämmastunult oma hüüatust, iseennastki otsekui uskumata. «Kuidas siis nii? Seal on ju Veera!?»

Zvjagintsev vaatas pingsalt seda tillukest musta täppi ja tema silmade ette kerkisid hägused pildid väikelinnast: puudega palistatud sillutamata tänavad, kaevud või pumbatornid tänavanurkadel, aiakesed ja luugitatud akendega väikesed majad...

Tema, Veera, on ühes neist majadest ega taipa ähvardavast ohust ju midagi.

Zvjagintsev vaatas kaardimõõtu, seejärel aga uuesti seda musta täppi. Belokamensk asus mõne kilomeetri kaugusel Ostrovist. Alles tund aega tagasi oli ta neid paiku pidanud kui mitte just sügavaks, siis igal juhul küllaltki ohutuks tagalaks. Nüüd oli aga kõik muutunud! Hiljuti saadud ülesanne kinnitas, et väejuhatusel on alust lugeda kogu seda rajooni võimaliku sõjategevuse paigaks.

Mida teha? Kuidas hoiatada Veerat, et ta otsekohe tagasi tuleks? Isa kaudu? Kuid nad ju kohtusid alles üleeile Smõlnõis ja rääkisid, et Veeral oleks tarvis tagasi sõita... Võib-olla ongi ta juba kodus?... Aga kui ei ole? Mis siis, kui pärast ajaleheteateid, et fašistlik lennuvägi on teinud katset Leningradi pommitada, näis Veerale ja tema vanematele, et seal, selles vaikses Belokamenskis, on ohutum sõja lõppu oodata?

«Sõja lõppu oodata!» kordas Zvjagintsev mõttes kibeda naeratusega. Ei, on tarvis viivitamatult välja

selgitada, kas Veera on tagasi jõudnud! Kui ei, tuleb hoiatada tema isa. Muidugi tuleb seda teha rahulikult, et mitte esile kutsuda liigseid küsimusi ja kartust. Ei tohi rääkida sõnagi otsusest ehitada Luuga jõele kindlustuste vöönd — esialgu on see alles sõjasaladus —, kuid tuleb mõista anda, et Veerale on parem, kui ta silmapilk Leningradi tagasi pöördub.

Nii või teisiti, kuid vana Koroljoviga on tarvis kohe rääkida. Veera telefoninumbrit Zvjagintsev teadis, aparaat seisis laual ja major sirutas käe välja ...

Kuid samas sundis uus mõte teda kätt langetama: «Hilja! Kell on pool üks öösel!» Telefonihelin niisugusel ajal põhjustab Koroljovi korteris kindlasti segadust!

Aga mis siis teha? Ei, ikkagi peab helistama ... Pole võimatu, et Veera on juba kodus ja tuleb ise telefoni juurde. Siis võib toru sõnagi lausumata rahulikult hargile panna. Kui aga vastab tema ema? Kuidas temaga peaks rääkima? Kas paluda, et ta Ivan Maksimovitši üles ajaks? ...

Mõne hetke oli Zvjagintsev kahevahel: kas helistada praegu või oodata hommikuni? Veel kord heitis ta pilgu lauale laotatud kaardile, kuhu ta oli juba visandanud tulevaste kindlustuste plaani, ja haaras siis otsustava liigutusega toru hargilt ning valis numbri.

Telefon helises tükk aega, ilma et keegi vastama oleks tulnud. Zvjagintsev surus toru kõvemini pihku, lootes, et paari sekundi pärast vastab talle Veera ise, kuid torust kostsid vaid üksteisele järgnevad väljakutsesignaalid. Järsku signaalid katkesid, kostis klõpsatus ja mehehääl ütles:

«Kuulen.»

«Kas seltsimees Koroljov? Ivan Maksimovitš?» küsis Zvjagintsev kohmetunult, kuigi tundis vastaja hääle järgi kohe ära.

«Mina.»

«Andestage, et ma teid üles ajasin,» alustas Zvjagintsev, tundes, et hääl erutusest väriseb, ning püüdes iga hinna eest rahulikult kõnelda, «siin räägib Zvjagintsev.»

«Kes?» küsis Koroljov arusaamatuses.

«Mina, mina, Aleksei Zvjagintsev! ... Ajasin teid vist üles?»

«Aa-aa, major!» kostis vastuseks. «Mis on juhtunud?»

«Ei, ei midagi,» vastas Zvjagintsev kähku, püüdes ikka veel oma häälele tavalist kõla anda. «Kas ajasin teid üles?» kordas ta uuesti, tundes, et nüüd kõlab tema küsimus juba rumalasti.

«Ei ajanud sa mind midagi üles,» torises Koroljov vastuseks, «olen kasarmurežiimil. Tulin koju pesu vahetama. Mis sul seal lahti on?»

«Ei, ei ole midagi! Ma tahtsin lihtsalt teada ... kas Veera on tagasi?»

«Ei, veel mitte,» vastas Koroljov pärast lühikest pausi. «On ta ikka veel seal ... Belokamenskis?» küsis Zvjagintsev muutunud häälega.

«Kuule, majorile Koroljovi hääl kostis karmilt ja seljes oli ilmselt tunda ärevust. «Ma küsin sinult: mis on juhtunud?»

«Ivan Maksimovitš, ta peab tagasi tulema! Te ju mäletate, rääkisime sellest tookord linnakomitees! Te peate käskima tal kiiresti Leningradi tagasi sõita.»

«Käs-kima!» venitas Koroljov muiates. «Kas sina tegid alati nii, nagu vanemad käskisid?»

«Saage aru, ma räägin väga tõsiselt!» hüüdis Zvjagintsev, tundmata enam muret, millisena kõlab tema hääl. «On ju sõda!»

«Aitäh, et tegid mulle selgeks,» vastas Koroljov kibestunult ning lisas pärast lühikest pausi: «Sulle ja mulle on sõda tähtis, temale aga ... Tal jäi keegi seal haigeks. Tema poiss, noh, said aru? Võtsin täna hommikul naiseõele kaugekõne.»

«Kas ... kas ta siis üksi ei sõitnudki!» lipsas Zvjagintsevil üle huulte.

«Tuleb välja, et ei.»

«Jah ... muidugi ... Ma saan aru,» pomises Zvjagintsev seosetult ning pühkis varrukaga üle higiseks tõmbunud lauba, «kuid öelge ikkagi ... öelge talle, et ta peab tingimata tagasi tulema ...»

Vastust ootamata pani ta toru aeglaselt hargile.

«Või nii on lood ...» mõtles Zvjagintsev endamisi, «kõik on selge. Pole mul tarvis tema pärast muretseda ...»

Kes see poiss on? Mis ta nimi on? Nikolai? Ei, Anatoli. Seesama üliõpilane. Noh, muidugi sõitsid nad koos. Mis siis ikka, Veeral on kindel kaitsja kaasas. Pikk ja laiaõlgne ... Kannab või süles välja, kui midagi juh-

tub... Või jäi haigeks... Mis niisugusel koljatil võis juhtuda?

Kui imelik see ka oli, tundis Zvjagintsev meelekibedusele vaatamata kergendust, et Veera pole niisugusel ajal üksi ja et tema kõrval on inimene, kes suudab vajaduse korral abi osutada ning teda kaitsta.

Kostis telefonihelin. Zvjagintsev haaras toru, lootes salaja, et kuuleb uuesti vana Koroljovi häält. Mõtlemata, et Koroljov ei saanud talle helistada juba üksi seetõttu, et ei teadnud tema telefoninumbrit, küsis Zvjagintsev kiiresti:

«Kas seltsimees Koroljov?»

«Mina jah,» vastas polkovnik imestunult. «Kas sa näed juba läbi seina?»

«Ei, ei, andestage,» vastas Zvjagintsev segaduses, «ma lihtsalt töötan teie ülesande kallal ja...»

«Ja ongi hea, et töötad,» ütles polkovnik rahulikult. «Hoiatan ette: Smolnõist helistas kindral Pjadõšev ja tundis huvi, kuidas asjad arenevad. Varsti jõuab ta tagasi, siis kutsub enda juurde kõik, kes selle ülesande kallal töötavad. Minu poolt kõik. Lase samas vaimus edasi!»

«Just nii,» vastas Zvjagintsev, pani toru hargile ja vaatas ärevalt kella...

Adjutant kutsus Zvjagintsevi rindeülema asetäitja juurde kell kaks öösel. Kindral kuulas ära kõigi plaani kallal töötavate ohvitseride lühiettekanded, tegi korrektiivid, tuletas meelde, et ülesanne on väga kiireloomuline, ja käskis tööd jätkata.

Zvjagintsev tuli tagasi oma kabinetti, heitis pilgu seina ääres seisvale kitsale välivoodile, kuhu ta juba kahel ööl polnud saanud, ja süvenes töösse.

Ta töötas keskendunult ning hoolikalt, kuid mida rohkem ta arvestustesse tungis, seda enam kasvas tema ärevus.

Nüüd ei erutanud teda ainuüksi fakt, et kindlustused tuleb rajada Luuga jõele, — sellega oli ta ülesannet täites juba harjuda jõudnud. Talle hakkas muret tegema hoopis teine mõte, teine küsimus: kuidas ja milliste vahenditega on võimalik seda ülesannet täita — mitte kaartidel ning paberil, vaid tegelikkuses? Kust võtab

väejuhatus terve armee? Selleks et kõik arvestused betooni ja metalli valada, ehitada valmis dzotid, blindaažid ja muldkindlustused, läheb ju tarvis kümneid tuhandeid inimesi, tuhandeid ning tuhandeid töökäsi!

Võib-olla on väejuhatusel kokkulepe Moskvaga ja see täiendav armee paisatakse siia, Leningradi alla, reservist?...

...Öö hakkas juba lõppema, kui Zvjagintsev tõusis laua tagant, tundes, et kaardimärgid ja arvud kipuvad silmade ees tantsima ja kokku sulama, istus koikule, võttis saapad jalast, rihma vöölt, nööpis krae lahti ja kavatses vähemalt tunnikski pikali heita, kuid uuesti helises telefon.

Seekord helistas kindral Pjadõšev isiklikult. Ta käskis Zvjagintsevil silmapilk kaart ning oma arvestused kaasa võtta ja Smolnõisse Ždanovi juurde sõita.

Zvjagintsev oli mõne hetke nõutult vait. Seejärel küsis ta kindralilt, kas on õigesti aru saanud ning peab ikka tõesti isiklikult Ždanovi juurde ilmuma.

«Ärge raisake aega, seltsimees major, auto tuli teile juba järele,» ütles kindral ja lisas: «Sõjanõukogu liige Ždanov tahab rääkida vahetult ühega neist, kelle hoolde anti plaanid ja arvestused. Sõidate teie.»

«Kuid millest ma seltsimees Ždanovile pean ette kandma?» küsis Zvjagintsev ikka veel nõutult.

«Vastate küsimustele, mis teile esitatakse,» ütles kindral juba kannatamatult ja lisas: «Teie kompetentsuse raames, vastavalt teile antud ülesandele. Kõik.»

Telefonis kostis klõpsatus, kõne oli lõppenud.

Zvjagintsev pani toru hargile, kaalutles viivu ja hakkas siis kiiresti portfelli toppima kaarte ning arvestustega täidetud pabereid, püüdes aimata, milliseid küsimusi Ždanov, Keskkomitee ning oblastikomitee sekretär ja rinde sõjanõukogu liige, talle esitada võiks.

...Rohekashalli kaitsevärviga kaetud «emka» oli juba kohal. Näinud uksest väljuvat majorit, lükkas rooli taga istuv noor punaväelane autoukse lahti.

Zvjagintsev istus juhi kõrvale, pani portfelli põlvedele ja ütles kärsitult:

«Smolnõisse! Nii kiiresti kui võimalik!...»

Juht käivitas mootori ja auto liikus järsult paigast.

Alles nüüd märkas Zvjagintsev, et mööda taevast libisevad prožektorikiired. Ta kuulatas. Läbi mootori-

mürina kostis kusagilt õige kaugelt õhutõrjekahurite summutatud haukumist.

«Kohe antakse õhuhäire,» ütles ta.

«See anti juba kaks tundi tagasi!» vastas autojuht.

«Ah nii?» imestas Zvjagintsev endamisi. Tööhoos polnud ta midagi kuulnud.

«Aga mulle meeldib öösel sõita,» jätkas jutukas autojuht, «palun alati, et mind valvesse määrataks. Ei sega sind jalakäijad ega autod! Kihutad nagu kuningapoeg! No-noh!» hüüdis ta hoiatavalt, nähes, et kõnniteelt hakkab autole risti ette sammuma militsionäär. «Kus su silmad on?» Ning autojuht osutas sõrmega oma läbipääsuluba — tuuleklaasi külge kinnitatud papitükki.

Zvjagintsev heitis oma autojuhile naeratava pilgu. Ning talle tuli mõte, et see noor, heledate silmadega poiss, kel pilotka nii uljalt ühele kulmule tõmmatud, suhtub sõjasse praegu veel kui mingisse erutavalt kõditavasse romantilisse sündmusse, taipamata ohtu. «Kui sa vaid teaksid, millise ülesandega ma Smolnõisse sõidan!» mõtles Zvjagintsev.

«Seltsimees major,» hakkas autojuht uuesti rääkima, «kas see on tõsi, et meie omad olevat Berliini alla dessandi teinud? Tähendab, nende tagalasse?»

«Ei tea, pole kuulnud,» vastas Zvjagintsev.

«Aga linnas räägitakse!» ei andnud autojuht alla. «Ma sõidutasin siin õhtul ühte kindralit ja küsisin temalt ka. Ei vastanud midagi! Näen näost, et teab, aga ei ütle. Teie aga siis ei tea või?»

Viimased sõnad lausus ta küllaltki üleolevalt, andes nähtavasti mõista, et kindraliga võrreldes nii madala aukraadiga komandörilt ta teistsugust vastust polnud lootnudki.

Ta kihutas mööda inimtühje tänavaid, liikluseeskirju ignoreerides, kord paremat, kord vasakut kätt, nautides kõigest hingest oma piiramata võimalusi.

Kuigi staabist Smolnõini oli hulk maad, sõitsid nad vaevalt viisteist minutit.

Umbes kolmekümne meetri kaugusel väravast peatus autojuht järsult, nii et pidurid kaeblikult kiunatasid, ja ütles:

«Oleme päral, seltsimees major. Lähemale enam ei tohi — selle kohta tuli uus käsk. Ootan nurga taga, trammipeatuse juures, tulge siis sinna.»

Zvjagintsev ronis autost välja ja tahtis juba ukse enda järel kinni lüüa, kui kuulis uuesti autojuhi häält. Noormees hüüdis talle järele:

«Kui jutuks tuleb, seltsimees major, küsige seal ülemuste käest! Selle dessandi asjus ikka. Eks nemad seal,» ta osutas peaga Smolnõi suunas, «tea kõik. Ärge kartke, küll ma vait oskan olla, kui tarvis. Teenistuskorda ma tunnen . . .»

Sellest, kui Zvjagintsev viimati Smolnõis käis, oli möödunud vaevalt kolm päeva, aga talle tundus, et pole siin olnud terve igaviku.

Ja mitte ainult sellepärast, et Smolnõi vahepeal väliselt tundmatuseni muutunud oli, — hoonet kattis tohutu maskeerimisvõrk —, vaid et Zvjagintsevil tuli majja pääsemiseks väravast alates kolmel korral esitada oma dokumendid ja kolm korda võrdlesid noored valvemeeskonna leitnandid hoolikalt tema nime sellega, mis neil pabereis kirjas seisis. Muutunud oli ka Smolnõi õhkkond. Tavaliselt valitses Smolnõi lõpututes koridorides vaikus ja inimesed otsekui kadusid neisse, muutusid neis märkamatuks.

Tõsi küll, juba tol sõjaeelsel ööl, kui Zvjagintsev Vasnetsovi juures nõupidamisel oli käinud, oli teisel korrusel olnud ebatavaliselt elav.

Nüüd aga tuletas kogu Smolnõi oma koridoridega Zvjagintsevile meelde seda vana Smolnõid, mida ta tundis Oktoobrirevolutsioonist vändatud filmide järgi. Mööda koridore sagisid murelike nägudega inimesed, paljud sõjaväevormis, ja Zvjagintsev kui kaadriohvitser märkas kohe, et enamik neist olid mereväemundri või maaväe komandöri frentši üsna hiljuti selga tõmmanud. Sidemehed vedasid lae all väikestel käsitreppidel seistes piki karniisi telefoniliini. Kiirel sammul, teiste inimeste hulka kadumata ja neist mööda tõtates liikusid välikullerid — neid oli kerge ära tunda sinise põhjaga mütsidest ning suurtest ühetaolistest vahariidest portfellidest. Aeg-ajalt avanesid Zvjagintsevi teel koridori viivad uksed ja tubadest väljusid inimesed, lugedes käigu peal mingeid pabereid või kitsaid telegraafilinte, avatud ustest kostis neile aga järele kirjutusmasinate klõbinat. Alati nii puhtad ja otsekui värs-

kelt värvitud seinad kirendasid nüüd mitmesugustest plakatitest... Zvjagintsev ei teadnud, millisel korrusel asub Ždanovi kabinet. Ta polnud märganud seda kindral Pjadõševilt küsida, nüüd aga, käies piki Smolnõi koridore, lootis ta, et leiab selle kabineti üles uksele kinnitatud nimesildi järgi, mis tal kolme päeva eest igal uksel silma oli hakanud.

Kuid nimesilte polnud enam. Neid meenutasid nüüd ainult ustele jäänud kitsad heledamad laigud.

Selles valvsas, ärevalt-asjalikus õhkkonnas ei tihanud Zvjagintsev esimeselt vastutulijalt küsida, kus asub Ždanovi kabinet. Ta kavatses juba vahiposti juurde tagasi minna, et sealt järele uurida, mis numbrit kannab temale vajalik tuba, kui sattus vastamisi kõige lähemal asuvast uksest väljunud Vasnetsoviga.

Vasnetsovi tihedate kulmudega näol oli karmilt keskendunud ilme. Samal viivul oleks ta Zvjagintsevist möödunud, majorit märkamata.

«Seltsimees Vasnetsov!» hüüdis Zvjagintsev vaikse häälega, võttis siis aga kohe valveseisangu ja kordas juba valjemini: «Lubage pöörduda...»

Vasnetsov peatus, vaatas Zvjagintsevile hajameelselt otsa, olles ilmselt ikka veel oma mõtete küljes, kuid ütles kohe:

«Aa, seltsimees major!»

Naeratas siis vaevalt märgatavalt ja lisas:

«Kuidas ma küll tookord tahtsin, et sul poleks õigus. Seda tahtsime kõik...»

Naeratus kadus tema näolt, kulmud tõmbusid uuesti kipra ja Vasnetsov jätkas juba karmilt:

«Olgu, praegu pole mõtet sellest rääkida.»

Ja kui Zvjagintsev veel pingutatult mõtles, mille kohta need sõnad olid käinud, lisas Vasnetsov juba jahedalt:

«Seltsimees Ždanovi juurde?»

«Jah... kuid ma ei tea, kus on tema kabinet!» lausus Zvjagintsev kähku.

«Siin,» osutas Vasnetsov uksele, kust oli äsja väljunud, ja lisas: «Kandke tema abile Kuznetsovile ette, et olete kohale jõudnud.»

Väikeses toas istus kollase büroolaua taga keskealine erariides mees. Temast vasakul oli väike telefonilauake.

Zvjagintsev jäi lävele seisma ja ütles sõjaväes sissejuurdunud kombe kohaselt valju häälega:

«Kas lubate?...»

Kuznetsov tõstis pea paberite kohalt, mida ta parajasti oli lugenud, ja vastas ühtaegu küsivalt ning kinnitavalt:

«Seltsimees Zvjagintsev?... Kannan kohe Andrei Aleksandrovitšile ette.»

Ta tõusis püsti, läks kirjutuslauast vasakul oleva ukse juurde, mis oli nahaga üle löödud, keeras lukuaugust paistvat väikest lapikut võtit ning kadus ukse taha. Hetke pärast ilmus ta tagasi ning ütles:

«Oodake veidi. Seltsimees Ždanov lõpetab kohe... Istuge.»

Zvjagintsev ei saanud aru, mille Ždanov lõpetab — nõupidamise või mõne telefonikõne, kuid küsima loomulikult ei hakanud ja võttis istet ühel seina ääres seisval toolil.

Äkitselt torkas talle pähe: «Mis võib praegu olla Ždanovi aukraad? Ta on ju nüüd sõjanõukogu liige...»

Kuid uuesti paberite lugemisse süvenenud Kuznetsovile küsimusi esitada Zvjagintsev ei söandanud ja valmistus kannatlikult ootama, korrates mõttes oma eelseisva ettekande sõnu, mille teesid ta juba autos sõites valmis oli mõtelnud. Kuid oodata ei tulnudki kaua. Möödus kõigest paar minutit, siis avanes nahaga ülelöödud uks ning sellest kiirustas välja Zvjagintsevile tundmatu kindral. Zvjagintsev kargas püsti ja võttis valveseisangu. Ka Kuznetsov tõusis.

Uks avanes uuesti. Nüüd väljusid kontradmiral ja kaks polkovnikut. Nad läbisid kiiresti ooteruumi ning kadusid.

«Minge sisse, seltsimees major,» ütles Kuznetsov.

Zvjagintsev valmistus ust avades juba määrustiku kohaselt oma ilmumisest ette kandma, kuid leidis end tillukesest pimedast esikust. Ta sirutas käe välja, leidis kobamisi järgmise ukse ja surus õrnalt lingile...

Suures heledasti valgustatud ja vaibaga kaetud põrandaga toas jalutas keset tuba seisva pika, kaartidega kaetud laua ümber lühikest kasvu tüsedavõitu mees. Tal oli seljas pealeõmmeldud taskutega frentš, jalas aga säärikutesse topitud tavalised pikad püksid.

«Just nagu Stalinil!» käis Zvjagintsevil peast läbi. Ta

võttis ikka alles lävel seistes valveseisangu ja tahtis juba hakata raporteerima, kui Ždanov järsku seisma jäi, majorile oma tumedate, pisut pungis silmadega tähelepanelikult otsa vaatas ning sõnas:

«Tervist, seltsimees Zvjagintsev.»

«Seltsimees sõjanõukogu liige, rindeülema asetäitja korraldusel . . .» alustas Zvjagintsev, kuid Ždanov tuli juba tema poole, ei lasknud tal raportit lõpetada, vaid ütles kätt välja sirutades veel kord:

«Tere.»

Paremas käes oli Zvjagintsevil portfell, mida ta nüüd suure ähmiga kiiresti vasakusse kätte võtta püüdis, kuid Ždanov nähtavasti märkas tema segadust, tõstis käe, mille ta tervituseks välja oli sirutanud, pisut üles ning ütles, Zvjagintsevi kergelt õlast puudutades:

«Seltsimees Pjadõšev nimetas teid kui üht Luuga piirkonnas kavandatava töö plaanide vahetut koostajat. Tema arvamus eelseisva töö kohta on meile teada. Tahaks kuulda ka tegelike teostajate mõtteid. Näiteks teie oma, seltsimees Zvjagintsev.»

Ždanov rääkis vaikselt, kuid tal oli kõlav tenorihääl. Ta kõneles rahulikult ja voolavalt ning oli tunda, et ta rõhutatult püüab vältida sõjaväelist väljendusviisi. Nad seisid ikka alles ukse juures. Lause lõpetanud, ei jäänud Ždanov vastust ootama, vaid tegi käeliigutuse keset tuba seisva laua suunas ja ütles:

«Luuga rajooni kaart on seal. Muide, võib-olla on teil mugavam kasutada enda oma?»

Ta astus laua juurde ning lükkas kaardid käeseljaga koomale.

Zvjagintsev võttis vaikides ja aegamööda, et mõtteid koguda, portfellist kaardi ja laotas selle lauale. Otsis siis samast arvestuste märkmiku ja asetas samuti käeulatusse. Näinud, et Ždanov jälgib kannatlikult ning tähelepanelikult tema ettevalmistusi, mõistis Zvjagintsev, et edasine venitamine on võimatu, võttis laual seisvast plastmassist topsikust teravа pliiatsi ja alustas:

«Seltsimees sõjanõukogu liige . . . Nagu mulle teada, peab kaitsevöönd kulgema piki Luuga jõge, sealt, kus Luuga jõgi Soome lahte suubub, kuni Ilmeni järveni. Lisaks sellele rajatakse Luuga linna lähistele Pljussa jõele takistusvöönd, mida me nimetame eelväljaks.»

Zvjagintsev näitas pliiatsiga kaardil, kuhu nimelt peavad kindlustused tulema, ja märkis rahuldustundega, et ta hääl kostab kindlalt ja veenvalt. Ždanov kummardus kaardi kohale, jälgides pliiatsiotsa liikumist, ning Zvjagintsev nägi otse enda ees tema hoolikalt kammitud siledat pead.

«Mulle tehti ülesandeks koostada plaan ja arvestused kogu vööndi keskosa kohta vahetult Luuga linna piirkonnas.» Ta takerdus ja jäi vait, nähes, et Ždanov ei jälgi enam tema pliiatsi liikumist mööda kaarti, vaid on end sirgu ajanud ja vaatab kusagile üle Zvjagintsevi pea.

Ka Zvjagintsev ajas end sirgu ning vaatas küsivalt Ždanovile otsa.

«Seltsimees Zvjagintsev,» kostis uuesti Ždanovi ühetasane hääl. «Selle kõik arutasime väejuhatusega juba läbi . . .»

Ta tegi pausi, mõeldes nagu hoopis millelegi muule, ja küsis siis ootamatult:

«Aga missugune on teie isiklik arvamus, seltsimees Zvjagintsev?»

Zvjagintsev vaatas Ždanovile jahmunult otsa, püüdes aru saada talle esitatud küsimuse mõttest. On see võimalik, mõtles ta, et sõjanõukogu liiget tõepoolest huvitab mingisuguse majori arvamus, kui kindlustusvööndi asukoht ja muud detailid on juba kindlaks määratud ning kõrgema väejuhatusega läbi arutatud? Pealegi ütles ta äsja ise, et suunad on juba välja valitud. Mida ta siis veel küsib? Kuid Ždanov jälgis teda terava ja ootava pilguga ning Zvjagintsev ütles kõhklevalt:

«Ka mina arvan nii, seltsimees sõjanõukogu liige. Kui juba ehitada kindlustusvöönd Leningradist lõuna poole, on selleks kõige sobivamad just need kohad, millest teile ette kanti.»

«See on diplomaadi vastus,» ütles Ždanov, kissitades oma tumedaid silmi, kuid tema rahulikust häälest ei kostnud hukkamõistu ega pahameelt.

«Andestage, seltsimees sõjanõukogu liige,» pomises Zvjagintsev kohmetunult punastades, «kuid ma ei saanud täiesti aru . . .»

«Te ütlesite: «Kui juba ehitada kindlustusvöönd Leningradist lõuna poole . . .» On teil kahtlusi nende ehitamise vajalikkuses?»

«Ma . . . Ma ei tea,» vastas lõplikult segadusse viidud

Zvjagintsev. «Seda otsustab väejuhatus ... Ma ei tunne küllaldaselt olukorda rinnetel... Kogu meie tähelepanu on alati olnud koondatud põhjapiiri tugevdamisele ...»

Ždanov heitis Zvjagintsevile terava pilgu, vaikis hetke ja ütles siis:

«Teil on õigus. Ärge solvuge. Esitasin teile selle küsimuse, et saada teada, milline meeleolu ...» Ta tegi pausi, nagu poleks oma väljendusega rahul ja otsiks teist, «... missugune hingeseisund on praegu staabitöötajatel. Te olete ju kommunist, seltsimees Zvjagintsev?» küsis ta ootamatult.

«Jah.»

«Võtsite osa sõjast valgesoomlaste vastu, eks ole?»

«Jah. Algusest peale.»

«Nii ...» sõnas Ždanov mõtlikult, tegi paar sammu lauaga paralleelselt, tuli seejärel tagasi Zvjagintsevi juurde ning ütles:

«Te peate aru saama, õigemini — me kõik peame aru saama,» kordas ta seekord erilise rõhuga, «et see sõda on eriline. See pole sarnane ei Kodusõjaga ega Soome sõjaga ... See on sõda ... elu ja surma peale.»

Nii täpset hinnangut juba neljandat päeva kestvale sõjale polnud Zvjagintsev seni veel kuulnud kellegi suust.

Ždanov ütles seda kõike oma valitsetud, igasuguse võltspaatoseta õpetajahäälega nagu inimene, kes on harjunud kannatlikult ja ärritumata selgitama, mida tema kuulajad ei tea, ning selle tõttu tundus sõnades peituv mõte eriti kaalukana. Ja Zvjagintsev, kes alles mõne minuti eest oli just nimelt Ždanovile tahtnud esitada küsimuse, mida ta asjatult nii endale kui ka Koroljovile esitanud oli, mõistis nüüd, kuulnud Ždanovi sõnu, mis kui raske haamer alasile langesid, et kõik küsimused on liigsed.

Jälle kostis Ždanovi ühetasane hääl:

«Peame olema valmis kallaletungiks igast küljest. Merelt ja õhust. Põhjast, läänest ja lõunast. Peame olema kõikjal vastupanuks valmis, kust küljest vaenlane ka ilmuks.»

Ždanov läks laua juurde ja vaatas mõne aja kaardile. Pöördus siis Zvjagintsevi poole ja küsis:

«Kui palju kulub aega nende tööde teostamiseks ja

kui palju läheb tarvis inimesi? Kas arvutasite selle insenerivalitsuses välja?»

Nimelt sellest Zvjagintsev just kõige rohkem oligi mõtelnud, kui sai teada, et tal Ždanovi juurde minna tuleb. Nüüd pidi ta juba lööma lahti märkmiku vastavate arvestustega, kuid pani selle siis kõrvale. «Milleks?» mõtles ta. «Tean neid arve ju peast.»

«Seltsimees Ždanov,» ütles Zvjagintsev, kõnetades teda esmakordselt nimepidi, «kindlustuste ehitamine meie insenerivägede jõududega võtab vähemalt kolm kuud aega ...»

«Tööd peavad aga lõpetatud olema hiljemalt kahekolme nädala pärast,» ütles Ždanov aeglaselt, nagu jätkates Zvjagintsevi poolt alustatud lauset.

«Kuid ... kuid see on võimatu!» ütles Zvjagintsev kindlalt. «Läheb vaja kohutavalt palju inimesi, keda meil kusagilt pole võtta! Muidugi, kui ülemjuhatus eraldab meile täiendavalt armee, siis ...»

«See on välistatud,» katkestas Ždanov teda karmilt, kuid häält tõstmata.

«Aga saage ometi aru,» hüüatas Zvjagintsev, unustades subordinatsiooni ning mõeldes vaid sellele, et Ždanov on parteitöötaja ning ei mõista, ei kujuta endale ette kogu inseneritööde mahtu ja keerukust, «selleks läheb ju tarvis kümneid tuhandeid inimesi, võib-olla isegi sada tuhat! Kust neid võtta? Jätta põhjapiir kaitsetuks? Kes annab meile need inimesed?»

«Partei,» ütles Ždanov rahulikult ning paatoseta. «Ehitustöödele lähevad tuhanded kommunistid Leningradi parteiorganisatsioonist. Tuhanded parteitud. Kõik, kellele on kallis nõukogude võim. Kõik, kes ei ole sõjaväes. Kõik, kes suudavad labidat käes hoida. Sõjaväelaste juhtimisel, küllap sealhulgas ka teie juhtimisel, seltsimees Zvjagintsev, ehitavad nad need kindlustused valmis ...»

Zvjagintsev kuulas vaikides. Tõepoolest, miks ta oma arvestustes oli lähtunud ainult ühest allikast — armeest, sõjaväeosadest, miks polnud ta arvestanud kogu elanikkonda, rahvast? Unustas?

«Ma tean, teil on veel üks küsimus,» hakkas Ždanov uuesti rääkima. «Küllap tahaksite teada, miks ma üldse teid välja kutsusin. Oleks ju küllalt olnud oblastikomitee otsusest lihtsalt väejuhatusele teatada ... Kas nii?»

Zvjagintsev vaikis endiselt, mõeldes, et vastab endale nüüd nagu Ždanovi sõnadega.

«Ei, sellest poleks olnud küllalt,» jätkas Ždanov. «Mitte ainult kõrgemad väejuhid, vaid ka kõik ülejäänud, kõik, punaväelased kaasa arvatud, peavad teadma, et selles sõjas võitlevad armee ja rahvas kõrvuti. Te rääkisite mulle tööde mahust kindlustusvööndi ehitamisel. Mina aga tahan, et te saaksite aru kogu toimuva sõja mastaabist. Oma arvestustes lähtusite te ainult sõjaväe võimsusest. Tehke need arvestused ümber. Pidage silmas kogu rahvamajanduse jõudu ja vahendeid. Kõiki, just nimelt kõiki . . .»

«Jah, seltsimees sõjanõukogu liige,» vastas Zvjagintsev mehhaaniliselt, samal ajal kui tema mõtted pöördusid tagasi staapi, väikesesse trellitatud aknaga tuppa. Ta oli juba täielikult oma uute kujutluste kammitsas ning oleks tahtnud aega viitmata asuda välja arvestama, kui palju inimesi ja transpordivahendeid läheb tarvis esimesel päeval, teisel, kolmandal, kui järsku jälle kuulis Ždanovi häält:

«Kuid, seltsimees Zvjagintsev, ma ei kutsunud teid välja mitte ainult selleks, et teile täna teatada, mida oleksite homme niikuinii teada saanud.»

Ta astus Zvjagintsevile lähemale ja küsis:

«Kas teil on andmeid, kui palju leidub teil ladudes miine ja lõhkeaineid?»

See täiesti uus küsimus tuli Zvjagintsevile, kes oli arvanud, et jutuajamine on juba lõppenud, päris ootamatult. Ta vastas täiesti masinlikult, et miine ja lõhkeainet on insenerivalitsuse käsutuses suhteliselt vähe, eriti kui võtta arvesse plaani, millest äsja juttu oli.

«Nii,» noogutas Ždanov nõusolevalt pead. «Kui me aga peame looma veel partisanisalkade baasid Gdovi ja Luuga vahelistes metsades ja soodes? Tõsi küll, üht-teist on siin juba ette võetud . . .» lisas ta nagu endamisi.

«Partisanisalgad?» kordas Zvjagintsev hämmastunult.

«Miks paneb teid imestama sõna «partisanid», kui juba kord oli juttu, et sõdima ei pea mitte ainult armee, vaid ka rahvas? Öelge, kas saaksite kaardil näidata, kuhu teie arvates oleks otstarbekohane sellised baasid luua? Lähtudes kaitsevööndi asukohast.» Ždanovi hääl kõlas kuivalt ja karmilt.

Zvjagintsev kummardus kaardi kohale ja tegi sellele pärast lühikest mõtlemist kaks ringi.

Ždanov vaatas neid tähelepanelikult, võttis siis topsikust punase pliiatsi ning tõmbas Zvjagintsevi poolt tehtud ringikestele omakorda ringid ümber.

«Nii. Oletame, et siia,» ütles ta jälle nagu endamisi. «Ma palun teid, kandke sellest isiklikult oma ülemale ette. Isiklikult,» rõhutas ta veel kord. «Öelge, et puudujääva lõhkeaine võite täiendavalt juurde saada. Tsiviilehitus tuleb meil sõja lõpuni niikuinii katkestada,» lisas ta, tehes õhus käega raiuva liigutuse.

«Kuulen,» vastas Zvjagintsev nüüd juba sõjaväelaslikult selgesti. «Teie juhtnöörid annan isiklikult viivitamata edasi insenerivalitsuse ülemale. Mulle on kõik selge, seltsimees sõjanõukogu liige . . .»

«Ei, seltsimees Zvjagintsev, ei,» vangutas Ždanov pead. «Teile on selge ainult ülesande esimene osa. Kuid on veel teinegi. Teil tuleb juhtida ka nende baaside rajamist. Me arvame, et kindlustusvööndi ehitamise ajal saab seda teha suurema saladuskatte all. Väejuhatus soovitas meile aga major Zvjagintsevi kui inimest, kellele võib kindel olla. Te vist palusite end rindele saata? Vastab see tõele?»

«Kuid . . . kuid, seltsimees Ždanov!» hüüdis Zvjagintsev, «ma palusin, et mind saadetaks tegevväkke, aga mulle öeldi ära!»

«Võimalik, et see saabki teile rindeks, seltsimees Zvjagintsev,» ütles Ždanov, osutades järgemööda pliiatsiga mõlemale ringikesele. «Ja väga võimalik, et ülimalt tähtsaks rindeks.»

Saabus vaikus.

«Lubate lahkuda?» küsis Zvjagintsev.

«Jah, muidugi,» vastas Ždanov lihtsalt. «Muide, üks hetk . . .»

Ta astus lähemale ja ütles:

«Ma ju mäletan teid, seltsimees Zvjagintsev, mäletan väga hästi. Ja ka teie kõnet mäletan tookord Kremlis . . . Nüüd ongi see käes . . . sõda. Elu ja surma peale . . .»

. . . Oli juba hommik, kui Zvjagintsev Smolnõi väravast väljus.

Väljakul seisis teiste autode hulgas ka tema rohekas-

hall «emka». Autojuht nägi Zvjagintsevi juba eemalt ja hüüdis pead lahtisest uksest välja pistes:

«Siia, seltsimees major!»

Hiigellinn oli vaikne ja karm, varjatud valge öö häguse linikuga. Hoolikalt kinnikaetud akendest ei paistnud ühtki valguskiirt. Ainult mööda kahvatut taevast libisesid nüüd juba vaevalt märgatavad prožektorikiirtevihud.

«Lõpuhäiret pole ikka veel antud,» ütles autojuht lõbusalt, «aga mina istusin kogu aeg autos. Kui iga häire puhul keldrisse lipata, kuluvad tallad varsti läbi. Teised sohvrid pagesid minema, mina aga ütlesin neile, et on see siis mõni mehetegu koos invaliidide ja rinnalastega Hitleri eest varjule pugeda! Nemad mulle vastu: käsk on niisugune! Mina omakorda: käsk niisuguste argpükside kohta ei käi!»

Ta vaikis viivu ja märgates, et mõttesse vajunud Zvjagintsev tema sõnadele ei reageeri, küsis:

«Seltsimees major! Ega te ei uurinud, kuidas selle dessandiga oli? Mõned autojuhid ajasid siin tont teab missugust loba! Rääkisid, et sakslane olevat juba kõik Baltimaad ära krahmanud... Ma mõtlesin, et kädistage aga pealegi, harakad, küll minu major tuleb ja seletab mulle kõik ära... Kuidas on, seltsimees major, kas meie omad tegid Berliini alla dessandi?»

Ta pööras oma noore tedretähnilise näo hetkeks Zvjagintsevi poole. Ning siis pani Zvjagintsev käe noormehe põlvele ja ütles valjusti ning kurjalt:

«Ei, niisugust dessanti pole olnud, võitleja! Pole olnud. Kuid tuleb! Seda ei ütle mitte ainult mina, nii räägiti mulle Smolnõis! Tuleb aeg ja meie omad jõuavad ka Berliini! Said aru! See aeg tuleb!... Nüüd aga lase käia — kiiresti staapi!»

Ta vaatas kella: kuus. Algas neljas sõjapäev...

TEINE RAAMAT

I

1941. aasta palavatel, suvepäikesest kuumaks köetud juunipäevadel pidas Nõukogude armee raskeid kaitselahinguid kogu pikal rindel, mis kulges Balti merest Musta mereni.

Saksamaa relvastatud jõudude ülemjuhatus teatas kaks korda päevas võidutsevalt kogu jahmunud maailmale, kes hinge kinni pidades südamevärinal oma saatust aimata püüdis, Saksa vägede pidevast edasiliikumisest Nõukogude Liidu territooriumil. Kuid seejuures jättis Saksa armee ülemjuhatus mainimata, et esimest korda Teise maailmasõja kestel kohtasid Saksa väed oma teel ägedat ja iga päevaga tugevnevat vastupanu.

Seni oli tundunud, et maailmas pole jõudu, mis suudaks vastu panna Saksa armeele. See peremehetses juba Austrias, Tšehhoslovakkias, Norras, Belgias, Hollandis, Kreekas ja Jugoslaavias. Juba peaaegu kaks aastat looskles põrmu paisatud Varssavi kohal fašistlik haakristilipp, mis kuidagi meenutas piinades vintsklevat inimest. Seesama kohutav plagu lehvis ka Euroopa pikimas lipuvardas — Eiffeli tornis.

Möödub aastaid ja aastakümneid ning hakatakse analüüsima hitlerliku armee välkvõitude põhjusi. Vaieldakse selle üle, millal mängis otsustavat osa selle armee sõjaline võimsus, millal aga kallaletungi ohvriks langenud riikides tol traagilisel ajal võimul olnud isikute orjameelsus ning reeturlikkus.

Kuid fakt jääb faktiks: keegi polnud suutnud osutada vaenlasele tõsist ning otsustavat vastupanu. Ja kui 1941. aasta juunis Wehrmachti ülemjuhatuse teadetes, mida saatsid marsihelid, millest kostis Guderiani, Höppneri ja Mannsteini tankiroomikute lõginat, peatumata edasirühkivate sõdurisaabaste tüminat ning Luftwaffe

lennukite undamist, kuulutati Saksa vägede tungimisest üha sügavamale Nõukogude territooriumile, näis miljonitele heidutatud, vapustatud ning petetud inimestele, et pole jõudu, mis suudaks pidurdada sakslaste liikumist maailma valitsejate trooni poole.

Neil päevil oli raske ette kujutada, et möödub vaevalt kuu fašistlike vägede sissetungist Nõukogudemaale, kui Hitleri armee maavägede kindralstaabi ülem Franz Halder, kes masinliku täpsusega kandis oma päevikusse iga sõjapäeva sündmused, on sunnitud tegema esimese saatusliku sissekande: «Me oleme alahinnanud Vene kolossi jõudu mitte ainult majanduse ning transpordi, vaid ka puhtsõjalise võimsuse sfääris . . .»

Kuid need Halderi poolt kirjapandud sõnad saavad teatavaks alles tükk aega hiljem. Möödub palju aastaid, enne kui teine Saksa väejuht, feldmarssal Ewald von Kleist jutuajamisel inglise sõjaajaloolase Liddell Hartiga tunnistab: «Hitleri võiduveendumus tugines suurel määral lootusele, et sakslaste sissetung kutsub Venemaal välja poliitilise riigipöörde . . .» Von Kleistil oli niisuguseks jutuks alust, sest Hitler oli enne sissetungi öelnud oma ustavale Jodlile kiitlevalt: «Meil tarvitseb vaid korraks põrutada vastu Venemaa ust, ja kogu nende sotsiaalne süsteem variseb silmapilkselt kokku . . .»

Ent neil palavail 1941. aasta juunipäevil, kui tulekahjusuits varjutas päikest ning lühikesed suveööd muutusid veelgi valgemaks vaenlase poolt süüdatud Nõukogude linnade ja külade tulekahjukumast, kuulutasid sakslaste sõjateated ainult oma edusamme. Need teated kubisesid võidukalt läbitud kilomeetritest, vallutatud asulate nimedest ning trofeede loeteludest . . .

Nendes teadetes polnud juttu sellest, et Ukrainas ajasid Nõukogude väed nurja hitlerlaste plaani käigu pealt Kiievi alla läbi murda. Ei olnud juttu ka sellest, et sissepiiratud Bresti kindlus pidas vankumatult vastu ja et sakslaste poolt hõivatud Peremõšli linna võtsid meie väed tagasi. Need teated vaikisid sellestki, kuidas neli Nõukogude diviisi osutasid vaenlasele kangelaslikku vastupanu Minski lähistel ja kuidas meie lendurid saavutasid surematu kuulsuse, rammides vaenlase lennukeid õhus . . .

Kuid vaenlane tungis kõigele vaatamata edasi. Sakslastel olid need päevad täis joovastust edusammudest peatse võidu eel. Tol ajal ei võetud arvesse midagi, ei Nõukogude vägede meeleheitlikku vastupanu ega Saksa armee takerdumist mõõtmatu Idarinde ühes või teises lõigus.

Hitler ja tema kindralid olid veendunud, et praktiliselt on Nõukogude Liit ja tema armee juba purustatud.

Kõik Hitleri raudbetoonist punkri arvukate tubade aknad avanesid põhja: füürer ei armastanud päikesepaistet. Ta oli õnnelik, et siia, Rastenburgi põlismetsa tihnikusse, kus asus Saksa relvastatud jõudude ülemjuhatuse hoolikalt maskeeritud peakorter, tungisid harva heledad päikesekiired.

Muide, Hitler tituleeris end harva ülemjuhatajaks, kuigi oli end selleks kuulutanud spetsiaalse käskkirjaga, millega üheaegselt likvideeris sõjaministeeriumi. See tiitel tundus talle liiga tavaline ning argipäevane, liiga labane — umbes niisugune nagu president või riigikantsler.

See, et isegi Napoleon, ainus isik maailma ajaloos, kellel Hitleri arvates oli mingil määral korda läinud läheneda eesmärgile, mille poole ta nüüd ise püüdis — saada maailma valitsejaks —, polnud suutnud vastu panna ja oli võtnud endale traditsioonilise imperaatoritiitli, vähendas tema suurust Saksa diktaatori silmis. Üliinimene ja pooljumal ei tohi olla ahne tiitlitele, mis on lihtsurelikele kättesaadavad.

Sõna «füürer» tundus Hitlerile palju tähendusrikkamana, kõikehaaravana, mis eraldas teda selgepiiriliselt kõigist teistest selle maailma vägevaist — kuningatest, presidentidest ja feldmarssalitest —, sest see sõna ei kätkenud tema meelest ainult tavalist, maapealset võimu, vaid ühtlasi müstilist õigust inimesi käsutada, veel enam — olla nende südamete ning mõtete valitseja.

See oligi põhjuseks, miks Hitleri sõjaaegset residentsi Ida-Preisimaal Rastenburgi metsas ametlikes dokumentides ei nimetatud lihtsalt kõrgema ülemjuhatuse peakorteriks, vaid füüreri peakorteriks, Hitler ise aga eelistas seda nimetada süngelt-romantiliselt «Hundikoopaks».

Betoonist punkrid — ühekorruselised hooned maa-aluste pommivarjenditega — olid Todti organisatsiooni mitmekuise ehitustegevuse vili. Hitler oli Todtiga norivalt läbi arutanud kõik projektid, sest ei pidanud end mitte ainult silmapaistvaks kunstnikuks, kes oma ande õilsama eesmärgi nimel maha oli matnud, vaid ka Saksamaa esimeseks arhitektiks.

Enne sõda oli tema kinnisideeks olnud ehitada üles uus München ja Nürnberg, millest pidid saama rahvussotsialismi mälestussambad, ja rajada Saksamaale uus pealinn Berliini asemel, mille kliima talle ei meeldinud. Saksamaal ei tohtinud keegi ehitada ühtki enam-vähem silmapaistvat hoonet ilma füüreri eelneva nõusolekuta.

Berliinis, uues Riigikantselei hoones oli Hitleril tuba, kus seisis laud, mis oli kuhjaga täis mitmesuguseid projekte, ning neis projektides olid maitselagedalt kokku sobitatud modernism, pseudoklassika ja gootika.

Hitler oli kindel, et loob täiesti uue arhitektuuristiili, mis vastab «uue korra» ideedele. Ta kuulutas mitmel korral hooplevalt, et kui tema projektid ellu viiakse, elavad need hooned kauem kui Parthenon ja Colosseum ning inimesed vaatavad neid vaimustusega tuhandete aastate vältel.

Sellest hoolimata ei õhutanud Hitlerit tema «loomingus» tagant mitte lihtsalt soov luua oma «uus» arhitektuuristiil. Ka siin joovastas teda jagamatu võimutunne — võimalus ühe käeliigutusega, vastavalt oma kapriisidele, muuta hoonete ning tervete linnade välimust, teha olemasolevaid asulaid maatasa ja rajada uusi.

«Hundikoobas» oli Hitleri järjekordne vaimusünnitis.

Valmistudes sõjaks Idas, millest ta aastaid oli unistanud ja milleks ta kirglikult üles oli kutsunud juba 1924. aastal Hessile dikteeritud raamatus, mille kirjutamise ajal oli koos Hessiga vanglas, loobus Hitler jäädavalt mõttest, et teda võib arvata lihtsurelike hulka. Nagu jumal Odinil pidi temalgi olema oma Valhalla. Ja kuna Hitler ei saanud seda luua taevas, pidid tema käsutuses olema metsatihnikud ja maapõue sügavus. Nii tekkiski Ida-Preisimaale «Hundikoobas».

Siia oli raske pääseda isegi tõelisel hundil, inimesest rääkimata. Rastenburgi metsa viivad vastrajatud

teed olid suletud mitmete tõkkepuudega ja hästi maskeeritud kontrollpunktidega, kust mõlemale poole kulgesid kõrgepingevoolu all olevad okastraadiread.

Et pääseda laagri territooriumile, kus betoonpunkrites ja maapealsetes puust hoonetes paiknesid staabiohvitseride korterid, kantseleid, mitmesugusteks nõupidamisteks ettenähtud saalid, sidesõlmed, sööklad ning külaliste ruumid, milles peatusid peakorterisse väljakutsutud ohvitserid, kindralid ja parteitegelased, tuli mitu korda näidata arvukaid läbipääsulubasid. Sissepääsuks julgestustsooni nr. 1, kus asus Hitleri punker, polnud üldse alatisi lubasid. Need vahetusid peaaegu iga päev ja vaatamata sellele, kas luba oli olemas või mitte, otsisid Hitleri ihukaitsesse kuuluvad valvurid hoolikalt läbi iga tundmatu.

Hitler oli ise kindlaks määranud, kus ja kuidas peavad Rastenburgi metsas elama tema staabi liikmed.

Julgestustsoonis nr. 1 elasid ainult Hitleri adjutandid ja erivolinikud riigi, partei ning Wehrmachti küsimustes. Ainult ühele, mitte just eriti kõrge auastmega ohvitserile oli tehtud erand. See ohvitser oli ooberstleitnant Schärf — ajalookirjutaja. Ükski Hitleri tahtel toimunud sündmus ei tohtinud tulevastele põlvedele teadmatuks jääda.

Isegi Göring, kelle Hitler isiklikult oli kuulutanud teiseks isikuks riigis, oli sunnitud elama eraldi. Muide, luksusega harjunud riigimarssalile tegi see ainult heameelt. Ta seadis end oma maitse järgi sisse paarikümne kilomeetri kaugusel «Hundikoopast», lennuväe ülemjuhatuse peakorteris.

Ööd ja päevad läbi kihutasid Berliini ja «Hundikoopa» vahet rongid ning lennukid, sest välisministeerium, kõik teised ministeeriumid ja isegi merevägede ülemjuhatus jäid Berliini.

Seal, Rastenburgi metsas, viibisid ainult armee ning õhujõudude kõrgemad ülemjuhatajad. Elades erinevates julgestustsoonides, said nad iga päev kokku Hitleri punkris. Kaks korda päevas kogunesid nad nõupidamisele, et kiirustamata kokku lugeda, kui palju on nende käskude järgi juba jõutud tappa inimesi, kui palju on maha põletatud linnu ja külasid, kui palju võõrast maad on nende suurtükimürsud ja lennukipommid üles kündnud.

See okastraadiga piiratud laager oma igasse ilmakaarde suunduvate asfaltteede ja telefoni- ning telegraafiliinidega tuletas meelde hiiglasuurt ämblikuvõrku. Ja selle võrgu põhjaosas istus koletislik ämblik — ebaproportsionaalselt pika keha ja lühikeste jalgadega mees, kelle kõhnal pikergusel näol, mis jäi meelde ainult niigi kitsast laupa varjava juuksesalgu tõttu, kilasid tigedad ähmased hallid silmad. Siia, tema kätte, jooksid kokku kõik niidid, siin asusid Kolmandaks riigiks nimetatud tohutu ning halastamatu masina kõik hoovad.

Sel hommikul koputas füüreri toapoisi kohuseid täitev SS sturmbannführer Heinz Linge nagu tavaliselt täpselt kell kümme Hitleri magamistoa uksele. Hitler ei ärganud kohe — kannatades unepuuduse all, jäi ta isegi pärast tugevat unerohuannust magama alles hommiku eel.

Nagu tavaliselt langes Hitler esimestel hetkedel pärast ärkamist apaatiasse. Et saada teovõimeliseks, neelas ta alla kaks kofeiinitabletti, loputas suu õhtust klaasipõhja jäänud kummeliteega ja ronis väga kuuma vanni.

Hommikueine — klaas piima, tükike marmelaadi ja kaks saiakest — ootas teda juba magamistoa laual. Samas oli ka eileõhtune ülevaade välismaa ajakirjandusest ning informatsiooniagentuuride teadetest, mille öösel oli Berliinist «Hundikoopasse» saatnud Ribbentrop.

Piima rüübates laskis Hitler ahnel pilgul libiseda üle nende teadete. Kõik näis korras olevat. Mitte ainult Euroopa, vaid ka Ameerika Ühendriikide ajakirjandus oli täis sõnumeid Saksa vägede võidukast edasiliikumisest Nõukogude Liidu territooriumil. Polnud ühtki artiklit, milles oleks avaldatud kahtlust Venemaa vastu alustatud sõjakäigu edukuses. Vaidlus käis vaid Venemaa langemise tähtpäevade ümber.

Ajakirjanduse ülevaate lugemine joovastas Hitlerit. Ta oli neil päevil üldse mingis ekstaasis. See valdas teda igal hommikul varsti pärast raske une kammitsaist vabanemist, ja polnud lihtne öelda, mis seda kõige rohkem põhjustas, kas kofeiin ja kuum vann või Ribbentropi ülevaated ning hommikused nõupidamised.

Pisiasjadesse tungiva täpsusega kaarti uurides, hoides oma haiglaselt arenenud mälus kõigi diviiside numbreid ja nende komandöride ning hõivatud asulate nimesid, valdasid Hitlerit samaaegselt võidujoovastusest esilekutsutud kangastused: tema kujutlusse kerkisid enneolematute lahingute pildid, ta nägi miljoneid Saksa sõdureid sammumas põlvini vaenlase veres, kuulis kõiki teisi maiseid hääli summutavat Saksa tankide mürinat, tundis, kuidas ilm pimenes taevalaotust katvatest Saksa lennukite armaadadest.

Neil päevil näis Hitlerile, et kõik toimuv kinnitab tema üliinimliku ettenägelikkusega tehtud arvestust Idas peetava sõja osas.

Kõik kulges väljatöötatud plaani järgi, vaenlase väed taganesid Saksa relvastatud jõudude võimsate tankining õhurünnakute all ja Hitlerit hakkas üha enam valdama idee leida mingid uued strateegilised otsused, mis annaksid võimaluse võita sõda veel kiiremini, kui oli kavatsetud.

«Barbarossa» plaani väljatöötamisel jäeti lahtiseks küsimus, kuhu suunata pealöök pärast vägede väljajõudmist Lääne-Dvinaa—Dnepri liinile — kas põhja või tsentrumi, Moskva suunas.

Kindralstaap kaldus toetama teist varianti, oletades, et Nõukogude pealinna langemisega võib sõda pidada võidukalt lõpetatuks. Hitler aga, planeerides Moskva vallutamise ja hävitamise sõja lõppakordiks, arvas, et sellele peavad eelnema otsustavad võidud põhjas ja lõunas. Ainult sel juhul on Nõukogude pealinna langemisel peale sümboolse ka reaalne tähendus.

1940. aasta detsembris, kui valmis «Barbarossa» plaan, polnud see küsimus veel aktuaalne ja Hitler lükkas lõpliku lahenduse edasi. Nüüd aga, millal Saksamaa seisis vaevalt paariks nädalaks arvestatud sõja esimese etapi võiduka lõpu künnisel, pöördus Hitler oma vana idee juurde tagasi. Talle oli vaja meeldesöövibivat võitu, mitte lihtsalt võõral maal läbitud kilomeetreid, vaid Venemaa niisuguse linna vallutamist, mille langemine oleks puhtstrateegilise tähtsuse kõrval tähendanud ka vaenlase vastupanuvõime halvamist ning tema moraalse jõu murdumist. Ikka ja jälle kaldus Hitler arvama, et niisuguseks linnaks peab saama Peter-

burg (teisiti füürer ja tema kindralid Leningradi ei nimetanud).

Ikka ja jälle maalis Hitler oma haiglase kujutlusvõimega pildi linnast, mida ta kunagi oma ihusilmaga polnud näinud, vaid tundis ainult filmide, fotode ja raamatuillustratsioonide kaudu.

Ta nägi haakristilippe lehvimas Petropavlovskaja kindluse ning Admiraliteedihoone teravate tornide tipus.

Vaimusilma eest möödus hukkumisele mõistetud linnas Paleeväljakul pidulike marsihelide saatel sammuvate Saksa sõdurite rivi. Just nimelt hukkumisele mõistetud, sest pärast seda kavatses ta linna hävitada, igaveseks sulgeda Peetri poolt enesekindlalt Euroopasse raiutud akna, teha pihuks ja põrmuks bolševismi hälli . . . Balti meri saab Saksa mereks!

Üheski oma arvestuses ei pidanud Hitler silmas ei Punaarmee võimsust ega nõukogude rahva kindlat tahet vaenlasele vastu panna. Kuid ta oli endale hästi selgeks teinud sõjapidamise strateegia ühe aksioomi: ei saa olla tugev kõikjal. See tähendas, et antud hetkel oli otsustavasse rindelõiku tarvis kontsentreerida maksimaalselt vägesid.

Et vallutada Peterburgi, on tarvis von Loebi vägesid tugevdada. Kuid kelle arvel? Bocki? Või Rundstedti? Siis aeglustub edasiliikumine Ukrainas. Teisest küljest aga, kui von Loebi tugevdatud armee suudab hõivata Peterburgi võimalikult lühikese ajaga, võib pärast seda vabanenud väed paisata lõunasse mõne päeva jooksul. Niisiis, kas põhja või lõunasse — see oli küsimus, mis vaevas Hitlerit viimastel päevadel ja kumises vahetpidamata kõrvus praegugi, millal ta, pidžaama seljas ja toatuhvlid jalas, kaardi ees seisis, suunanud sellele oma terava pilgu.

Kui kakskümmend minutit puudus kaheteistkümnest, hakkas Hitler riietuma. Puhas särk (ta higistas kõvasti ning vahetas seetõttu särke kolm korda päevas, kuigi ütles ise, et teeb seda, meenutades vaesuspäevade suurimat unistust: jõuda elus kunagi nii kaugele, et oleks paar tosinat päevasärki), ohvitserifrentš, I klassi Raudrist ning haavatasaamise pronksmärk rinnal, kaelaside,

natside embleemiga lipsunõel ning punane käeside haakristiga valges sõõris — see kõik oli füüreri jaoks juba varakult valmis pandud.

Kui Hitler täpselt kell kaksteist, heitnud viimase pilgu peeglisse ning torganud harjunud liigutusega pükste tagataskusse kaunistatud käepidemega «Walteri», oma kabineti lävele ilmus, olid kõik nõupidamisest osavõtjad juba kohal. Siin võis näha Saksa maavägede ülemjuhatajat kindral Brauchitschit, kõrgema ülemjuhatuse staabi ülemat Keitelit, maavägede staabi ülemat Halderit, operatiivjuhtimise staabi, tegelikult Hitleri isikliku staabi ülemat Jodlit, füüreri adjutante, ajalookirjutajat Schärfi, operatiivvalitsuse ja luure ohvitsere. Teistest veidi eemal istus Himmler. Niisugustest sõjalistest nõupidamistest ta tavaliselt osa ei võtnud, kuid täna, saabunud Berliinist, et kohtuda füüreriga, oli temagi siin. Puudus ainult Göring: ta hilines.

Kõik need inimesed, kes olid siia kogunenud äsja alanud grandioossest heitlusest järjekordseid kokkuvõtteid tegema ja keda ühendas himu saada maailmavalitsejaiks, tundsid üksteise vastu hoolega varjatud viha, kadedust ja umbusku. Brauchitsch, juba Esimese maailmasõja ajal kindralstaabis teeninud kaadriohvitser, kogenud staabitöötaja, kuid kaugeltki mitte võimekas väejuht, ja Halder, kes alustatud sõjas pretendeeris peastrateegi osale, suhtusid varjatud vihaga Jodlisse, tundmatusse suurtükiväekindralisse, karjeristisse, kes oli pälvinud füüreri erilise usalduse. Samal ajal vihkasid Jodl ja Brauchitsch Halderit, kõrki baierlast, kes oli sattunud kõrgele ametikohale, mis traditsiooni kohaselt oli alati preislastele kuulunud. Kõik kolm aga suhtusid kadeduse ning hoolikalt varjatud üleoleva põlgusega Keitelisse, sellesse «füüreri sidemehesse», kes andis edasi korraldusi, mida Hitler oleks võinud kergesti ise vahetult anda Brauchitschile või Halderile.

Ei sallinud üksteist ka Hitleri adjutandid — punase näoga, suurt kasvu obergruppenführer Brückner, kes pretendeeris aukohale, sest oli koos Hitleriga istunud Landsbergi vanglas, sünge, alati musta SS-lase vormi kandev Schaub ja Vögelein, kes pärast seda, kui oli abiellunud Hitleri salaarmukese Eva Brauni õega, sai ühe aukraadi teise järel. Ja nad kõik koos olid kadedad «ülemadjutandile» ooberstleitnant Schmundtile

ning põlastasid puuduvat Danwitzi, kes nende arvates oli füüreri oma sõjamehekarjääri vastu vahetanud.

SS reichsführer Himmler, vaikne ja viisakas, kahvatu ning ilmetu näoga mees, ei võinud silmaotsaski kannatada Göringit. Igati reklaamides oma asketismi ja spartalikke harjumusi, oli ta südamepõhjas kade Göringile, kes võis endale lubada hilinemist füüreri enda juures toimuvale nõupidamisele, oli kade, sest selle rasvase ja lihahimulise kuldi oli füürer nimetanud teiseks isikuks riigis.

Gestaapo šefi haiglases ajus möllasid vahetpidamata verised plaanid ja ta oli kindel, et keegi peale tema ei suuda nii sügavalt mõista füüreri kavatsusi ning neid edukalt ellu viia. Göringi kujutlusvõime tundus Himmlerile liiga nigel, riigimarssali liigsöömine, kirg igasuguste iluasjade vastu ning käratsev ja ülbe iseloom ärritasid teda. Mis aga puutus kindralitesse, siis põlgas SS reichsführer neid kõigest hingest, sest oli veendunud, et tal on väejuhiannet ja et ta on võimeline toime tulema ka kõige kõrgemal kohal armees.

Ükski neist meestest ei sallinud Hitlerit, kuigi keegi neist ei julgenud seda endalegi tunnistada.

See sallimatus oli eriline ega avaldunud esialgu mitte milleski, eriline sellepärast, et ei rajanenud mingitel põhimõttelistel vastuoludel, vaid rahuldamata auahnusel, mõttel, et füürer eelistab tema asemel kedagi teist.

Omalt poolt ei sallinud Hitler ka neid. Keitelit pidas ta andetuks väejuhiks, Halderit aga ei usaldanud, kuigi see vahetpidamata kuulutas oma rahvussotsialistlikku mõttelaadi. Füürer ei usaldanud Halderit seepärast, et kindral pretendeeris «peastrateegi» osale. Umbusklikult suhtus Hitler ka elukutselisesse sõjaväelasesse Brauchitschisse, sest kahtles üldse vanades kaadriohvitserides, kuigi need olid valmis nahast välja pugema, et näidata oma truualamlikkust.

Vasturääkivad olid Hitleri tunded ka Göringi suhtes, sest hingesopis ei suutnud füürer talle andestada tema populaarsust natside hulgas, kaheldes, kas selle mehe võimuahnus otsustaval hetkel ei osutu tugevamaks truudusest oma füürerile.

Kuid need mehed, kes südametunnistuse ja unistuse inimeste võrdsusest olid viirastuseks kuulutanud ning vägivalla ja tapmised oma eesmärkide saavutamise

peamisteks vahenditeks muutnud, auahnusest närituna üksteise vastu kadedust tundsid ning Hitleri ees orjalikult lipitsesid, olid kõigele vaatamata neil päevil nii oma mõtetes kui ka tegudes ühel meelel. Neile näis, et ihaldatud eesmärk on lähedal.

Niisiis ilmus Hitler täpselt keskpäeval oma kabineti uksele ja tervitanud kohalviibijaid hooletu käeviipega, palus kaartidega kaetud pika laua tagant püstikaranud kindraleid ning ohvitsere uuesti istet võtta.

Hitler vaatas hetkeks rahulolematu pilguga lennuväe ülemjuhataja tühja tooli, astus siis laua otsa ning ütles sellele kätega toetudes vaikselt, kuid käskivalt:

«Halder!»

Maavägede staabi ülem tõusis oma kohalt.

«Minu füürer,» alustas Halder, «meie arvestused on ennast täielikult õigustanud, ootamatu ja äkiline sissetung halvab Vene väejuhatuse tegevust ilmselt veel tükiks ajaks. Minu arvates ei ole venelased üldse võimelised meie pealetungile operatiivset vastupanu organiseerima. Kõikjal, kus vaenlane on püüdnud seda osutada, oleme ta tagasi löönud ja jätkame lahingutega edasiliikumist. Seega on tee meie motoriseeritud väeosadele avatud.»

«Rääkige konkreetsemalt,» pigistas Himmler oma kitsaste huulte vahelt.

Kuid Hitler sai pahaseks, et keegi peale tema julgeb ettekandjat katkestada, ja käsutas:

«Rääkige edasi!»

«Lubage alustada armeegrupi «Mitte» tegevusest,» jätkas Halder. «Kahtlemata õnnestub meie vägedel juba lähematel päevadel täielikult purustada Minski ja Smolenski vahelisele maa-alale kontsentreeritud vaenlase jõud. Olen veendunud, et . . .»

«Minu füürer,» katkestas Himmler uuesti Halderit, pöördudes seekord juba otse Hitleri poole, «meil on andmeid, et üksikud Vene väeosad panevad visalt vastu.»

«Iseenesest mõista,» nõustus Halder ettevaatlikult, «ka seda juhtub. Lootusetus kutsub esile meeleheite, mis omakorda sunnib tegudele, millele on loogika ja terve mõistusega raske seletust leida. Meie eelised —

vägede rohkus, relvastuse üleolek ning väejuhatuse kompetentsus — on sedavõrd ilmsed, et venelastel oleks kõige targem relvad maha panna. Samas kihutab aga meeleheide neid vastu panema isegi siis, kui meie jõudude üleolekus ei saa tekkida mingit kahtlust.»

«Olen kindel,» sekkus Himmler uuesti jutusse, «et mõnisada täiendavalt mahalastud või ülespoodud komissari, kusjuures — rõhutan seda eriti — need tuleb üles puua just nimelt vene sõjavangide või elanikkonna silme all, vähendaksid tunduvalt venelaste vastupanu.»

Ta nõjatus näpitsprillide välgatades vastu tooli seljatuge.

«Himmleril on õigus,» tähendas Hitler, kelles kalduvus oma lähikondlasi tülli ajada sai võimust rahulolematuse üle Himmleri vahelesegamise pärast. «Jätkake!»

Halder langetas aupaklikult pea.

«Niisiis, tulles tagasi olukorra juurde armeegrupi «Mitte» rindelõigus . . .»

Ta jätkas ettekannet, hääldades vaevaliselt võõraid kohanimesid, lugedes üles diviiside numbreid ja nimetades nende komandöre . . .

Kuid Hitler ei kuulanudki enam Halderit. Talle piisas teadmisest, et pealetung kulgeb edukalt. Tal oli juba küpsenud otsus, mille ta kokkutulnuile mõne minuti pärast teatavaks tahtis teha.

Ja nagu alati, kui oli jõudnud mingile otsusele, mõtles Hitler nüüd, kuidas seda kõige meeldejäävamalt kuulutada.

Kas peab see olema lasuna terav ja lühike käsk või iidamast-aadamast algav kõne?

Ta mõtiskles. Endiselt kandusid tema kõrvu mingid arvud ja nimed, kuid Halderi mööda kaarti liikuvat teravat pliiatsiotsa, millega see kaardile aeg-ajalt märkmeid tegi, jälgis Hitler hajameelselt ning nautis juba ette silmapilku, millal lausub sõnad, mis panevad tuhanded Saksa sõdurid ja sajad suurtükid füüreri tahtel liikuma hoopis teises suunas. Ja kõigis staapides, alustades pataljonistaabist kuni kindralstaabini välja, kummarduvad operaatorid kaartide kohale, kandes neile kiiresti uusi nooli ja jooni . .

Ta jäi jälle Halderi sõnu kuulama, ei suutnud järsku enam vastu panna teda haaranud erutusele ning hoolimata esialgsest kavatsusest ettekanne lõpuni kuulata, katkestas staabiülema jutu:

«Miks alustasite oma ettekannet armeegrupist «Mitte»? Ma tahan teada, mida tehakse põhjas. Kuidas Loebil lood on?»

Halder langetas alandlikult pea, väljendades valmisolekut viivitamata üle minna sõjasündmuste juurde põhjas, ja tõmbas oma kaante vahelt kiiresti välja paar täistrükitud paberilehte.

«Pealetung põhjas, minu füürer, mille eesmärgiks on ühineda Soome vägedega ning vallutada Peterburg, kulgeb edukalt kogu rindel!» ütles ta veidi häält tõstes ja lisas pärast hetkelist pausi juba vaiksemalt: «Välja arvatud 291. diviisi lõigus, mis tungib Liepaja poole.»

Hitler kergitas imestunult kulme ja tema väikesed vurrud hakkasid tõmblema.

«Asi on selles,» jätkas Halder kähku, «et 291. diviisi lõigus on venelased vastupealetungile asunud. Neid pole senini õnnestunud linnast välja lüüa. Mis aga puutub feldmarssal von Loebi grupeeringu tugevdatud paremasse tiivasse, siis siin on õnnestunud jõuda Ukmergeni . . .»

Ta pani paberi käest, võttis pliiatsi ning tegi suurele, keset lauda asetsevale kaardile märkuse.

«Pean vajalikuks ette kanda,» ütles Halder, pilku kaardilt tõstmata, «et selles rindelõigus panevad venelased visalt vastu . . .»

«Lollus,» hüüatas Hitler ootamatult falsetiga, «te räägite lollusi, Halder! Kõigil on teada, et venelased taganevad kogu rindel, kogu rindel! Nad pole isegi võimelised plaanipäraselt taganema, teie aga räägite mingisugusest vastupealetungist! Ja mis tähtsus võib üldse olla niisugustel vastupealetungidel, kui meile on hästi teada, et suuremate operatiivreservide täielik puudumine võtab Vene väejuhatuselt viimasegi võimaluse sõjategevuse käigule mingil määral mõju avaldada!»

Hitler jäi hingeldades vait. Teda ei häirinud kõik need vastupealetungid absoluutselt, ta ei pööranud neile mingit tähelepanu. Ta oli lihtsalt vihane Halderile, et see oma kohatute vihjetega venelaste visale vastupanule oli tal takistanud kasutamast sobivat momenti uute otsuste kuulutamiseks.

«Kui mul lubatakse oma arvamust avaldada,» ütles seni vait olnud Keitel, võttes silmast monokli ning hoides seda parema käe pöidla ja nimetissõrme vahel, «siis kõigist põhjas asuvatest Vene väeüksustest, mida loomulikult ei saa pidada mingiks tõsiseks reserviks, pole meil antud hetkel selge ainult Pihkva tankigrupi asukoht. Luure andmetel on see oma kohta muutnud. Võib-olla on see üle viidud . . .»

Ta laskis monokli sõrmede vahelt välja, nii et see musta siidnööri otsas kõikuma jäi, võttis pliiatsi, kummardus kaardi kohale ning ütles, sellele rasvast joont tõmmates:

«Näete, siia. Šiauliai ja Daugava vahele. Oletan,» ta ajas end uuesti sirgu ja pistis monokli silma, «et kui meie lennuvägi . . .»

Kuid Keitel ei jõudnud oma mõtet lõpetada, sest samal hetkel kostis vali, mürisev hüüatus:

«Kes siin lubab endale rääkida Luftwaffest oletavas vormis?»

Kõigi pilgud pöördusid ukse poole. Lävel seisis tervisest lõkendav paks ja punapõskne Göring. Ta hoidis kaenla all punasest nahast mappi.

Göring laskis enesega rahuloleva ja jultunud pilgu kõigist koosolijaist üle libiseda, tõstis parema käe tervituseks ning müristas:

«Heil, minu füürer! Palun vabandust, et hilinesin. Kuid mul on selleks kaalukas õigustus.»

Noogutanud teistele kergelt, astus ta kannuste kõlisedes, laia sammuga oma tugitooli poole, mis üksikuna ja tühjana seisis umbes kahe meetri kaugusel Hitlerist. Toas levis kerget lõhnaõli aroomi.

Toas viibijad vahetasid omavahel vargsi pilke. Ei või öelda, et Göringi riietus — lennuväeohvitseri suvevorm ja punasest nahast säärikud kuldsete kannustega — oleks nende hulgas esile kutsunud erilist imestust. Göring riietus alati ekstravagantselt. Kõik olid juba harjunud nägema riigimarssalit, Saksamaa õhujõudude kõrgemat ülemjuhatajat ja ministrit, Preisimaa peaministrit, Preisimaa politseiülemat, riigipäeva presidenti, riigi peametsaülemat ja mis kõige tähtsam — Hitleri ametlikku järglast kord mustas kaherealises siidfrakis helesiniste pükstega, kord arvukate ordenite ja aumärkidega valges mundrikuues, kord ratsapükstega

ja lakksäärikutega. Vahel kandis ta enda poolt väljamõeldud peametsaülema mundrit, mis oli õmmeldud keskaegse moe järgi — nahast vest laia vööga, mille küljes rippus suur jahinuga.

«Minu füürer, ma tõin kaasa mõned fotod, mis teid kahtlemata huvitavad. Teie ees on mõned Peterburgi rajoonid, mida minu lendurid on pildistanud. Kui te neid tähelepanelikult vaatate ja võrdlete nende rahuaegsete fotodega, siis näete, et terved linnaosad on maskeerunud ning seetõttu oma ilmet muutnud. Peterburgis käivad palavikulised kindlustustööd — seal kaevatakse kaevikuid. Ja nüüd pöörake tähelepanu neile fotodele. Siin on pildistatud Peterburgi lõunapoolseid äärelinnu. Peale väeosade tihenenud liikumise maanteedel ei näete midagi iseäralikku. Nii võib teha järelduse, et Peterburgis valmistutakse meie õhurünnakute vastu ega aimata mingit ohtu lõunast. Kui meie sõjaväeluure ja agentuur paremini töötaksid, oleks meil tingimata minu sõnu kinnitavaid teisigi fakte. See on kõik, mida tahtsin ette kanda, minu füürer. Palun vabandust hilinemise pärast — ootasin neid fotosid.»

Keitel, Jodl, Halder ja Himmler vahetasid kiire pilgu. Keegi ei uskunud, et Göring just nimelt fotode pärast oli hilinenud. Küllap polnud riigimarssal endale nii ruttu suutnud sobivat mundrit välja valida või oli ettenähtust pikemaks veninud pidulik tseremoonia, millega iga kord saadeti teele neljast vagunist koosnev valgeks võõbatud diiselrong, mis Göringi kaks korda päevas tema peakorterist «Hundikoopasse» tõi.

Aga oli, kuidas oli, riigimarssal teadis, mis teeb. Tema vihje luureagentuuri aadressil võis jätta tähele panemata — lõpuks ei lasknud ju ühegi väeliigi ülemjuhataja mööda juhust, et rõhutada oma paremat informeeritust vaenlase kavatsustest. Praegusel korral olid aga Göringil ilmselt palju kaugemale ulatuvad kavatsused. Ta teadis hästi, et maavägede staabis on küpsemas mõte teha füürerile seoses rinde takerdumisega lõuna pool Pripjati soid ettepanek läbi vaadata peajõudude keskrindelt lõunasse suunamise võimalus.

Formaalselt oli kindralstaabil niisuguseks ettepanekuks täielik alus, sest omal ajal oli küsimus peajõudude suunast pärast sõjategevuse esimese etapi lõpetamist lahtiseks jäänud. Kuid igaüks, kes füüreriga neil päevil

suhtles, teadis, et joobudes esimestest edusammudest, oli Hitler tagasi pöördunud oma esialgse idee juurde, mille oli välja öelnud juba «Barbarossa» plaani koostamisel: suunata pealöök põhja.

Ja nüüd otsustas Göring Hitlerile ilmselt trumbid kätte mängida, tuletades samas järjekordselt meelde, et mõtleb samuti nagu füürer.

Loomulikult ei ütelnud keegi oma kahtlusi avalikult välja, tundsid ju kõik Göringi mõjuvõimu ja teadsid, et praegu nii laia ning südamlikku naeratust võib välkkiirelt asendada halastamatu hundiirve. Seda enam, et Hitler vaatles fotosid ilmse huviga.

Lõpuks tõstis ta piltidelt pilgu ning ütles aeglaselt: «Kahtlemata, Peterburgiga on tarvis lõpetada. Ja võimalikult kiiresti . . .»

«Käskige ainult, minu füürer,» hüüdis Göring, «ja juba homme tormavad Luftwaffe armaadad! . . .»

«Veidi hiljem, Göring,» katkestas Hitler teda. Ta oli juba otsustanud alustada Leningradi massilist pommitamist siis, kui väed on valmis alustama tormijooksu sellele linnale.

Göring lahutas käsi (hetkeks lõid särama arvukad sõrmused ta tõmpidel paksudel sõrmedel), andes mõista, et tema lennuväe jaoks pole midagi võimatut, kuid füüreri käsk on temalegi seaduseks. Kannuseid kõlistades laskus ta tugitooli ning vaatas toas viibijaid enesega rahul oleva naeratusega.

Kuid naeratus kadus Göringi näolt, niipea kui ta kohtas Himmleri pilku. SS reichsführeri huuled olid kõvasti kokku pigistatud, värvita silmad ümmarguste prilliklaaside taga irooniliselt vidukil. Täpselt samasugust pilku oli Göring näinud mõni kuu tagasi, kui Himmler pärast üht inglaste pommirünnakut Berliinile Hitleri juuresolekul mesimagusa naeratusega oli öelnud:

«Kui mu mälu mind ei peta, Göring, siis lubasite füürerile, et ükski pääsuke ei lenda üle La Manche'i Luftwaffe loata.»

Göring oli talle tookord tublisti nina pihta andnud, vastates:

«Kui minu mälu mind ei peta, mu Himmler, lubasite teie omal ajal füürerile, et keegi Dimitrov hakkab kohtus rääkima seda, mida vaja, mis see teile ka ei maksaks . . .»

«Neetud jesuiit, räpane kanakatsuja,» mõtles Göring praegu.

Endine lendur, üks Saksa ässasid Esimeses maailmasõjas ei suutnud kuidagi leppida sellega, et mees, kes kunagi oma viletsas farmis kanu oli kasvatanud, seisis temaga praegu peaaegu ühel pulgal.

Göring oli mitu aastat olnud Himmleriga tihedas koostöös. Ühel nõul olid nad välja töötanud Riigipäevahoone süütamise plaani ja kavandanud kõik sellele järgnenud operatsioonid: kommunistide hävitamise, Thälmanni arreteerimise ja juudipogrommid . . .

Olles juba ammusest ajast oma veriste plaanide teostamisel Himmleriga seotud, ei sallinud Göring teda aga karvavõrdki, vastupidi — pisut kartis ja koguni põlgas.

Ei sallinud ja kartis sellepärast, et tundis hästi gestaapo šefi saatanlikku auahnust, tema leppimatust faktiga, et tema asemel on keegi muu füüreri poolt nimetatud teiseks meheks riigis, ja teadis, kui osavalt, millise kirega Himmler intriige ning vandenõusid sepitseb. Põlgas seepärast, et Himmler erinevalt temast, Göringist, maisest inimesest, kes armastas naisi, väärtasju ja raha, head toitu ning ajujahti, alati oma asketismi rõhutas.

Göringile oli see võõras ja arusaamatu: milleks siis veel elada kui mitte selleks, et haarata enda kätte kõik maailma rikkused, kõige suuremad briljandid, kõige kallimad maalid, kõige ilusamad naised.

Göring muigas endamisi, meenutades, kuidas ta sellele puritaanlasele kord Berliini lähistel oma jahilossis vastu nina oli andnud. Himmler oli tahtnud teda ilmselt meelitada ja hüüatanud ühe maali ees peatudes:

«Milline imeilus koopia suurepärasest Rubensist, Göring!»

«Koopia? See on suurepärane Rubens ise, minu Himmler!» oli kõlanud vastuseks.

Muide, kõige tähtsamas nende huvid ühtisid. Mõlemad olid võimuahned, ei pidanud inimelu millekski, mõlemad tundsid naudingut, planeerides aktsioone sadade, tuhandete ja kümnete tuhandete inimelude hävitamiseks . . .

Göring sulges laisalt silmad. Tal hakkas järsku igav. Mõttes lendas ta ühte oma residentsi — sellesse, mis kuulus talle kui Preisimaa peaministrile. Ta kujutles, et

istub mustast peitsitud tammepuust lemmiktugitoolis nikerdustega kaunistatud tohutu laua taga, millel seisavad hõbedast küünlajalad, ning vaatab seintel rippuvaid suurepäraseid maale, mis on siia tassitud alistatud Euroopa tuntud muuseumidest, silmitseb paljude maade raamatukogude haruldusi ning imetleb kullaga kaunistatud keskaegsete mõõkade kollektsiooni seinal.

«Ega midagi,» mõtles Göring, «õige varsti avaneb mul võimalus oma kollektsioone täiendada. Reproduktsioonide järgi otsustades on Leningradi Ermitaažis üht-teist tähelepanuväärset . . .»

Kuid sel hetkel kiskus Hitleri hääl ta meeldivate mõtete juurest eemale.

«Täna, pärast seda, kui on selgeks saanud, et sõda Venemaaga on praktiliselt võidetud, tahan ma teile teatavaks teha oma otsuse edaspidiste operatsioonide osas . . .»

Ta lausus need sõnad pikkamisi, vaadates järgemööda otsa kõigile ruumis viibijaile.

«Kuulutan esmajärgulise tähtsusega ülesandeks Soome lahe hõivamise, et kindlustada Balti merel vaba laevaliiklus. Ilmselt vallutame Smolenski kunagi juuli keskel, järelikult langeb Moskva meie kätte kõige varem augustis. Kuid juba enne seda peab Loeb vallutama Peterburgi ning puhastama kogu põhjapiirkonna.»

Hitler tegi pausi ning peatas oma puuriva pilgu Halderil.

Kindral tundis sisemist värinat. Maavägede staabi ülemal oli hästi teada Hitleri harjumus peatada aegajalt pilk neil, kes ei jaga antud küsimuses tema seisukohta. Loomulikult mäletas Hitler, et omal ajal oli tema, Halder, teinud ettepaneku suunata pealöök Moskvale.

«Meile on praegu vaja Peterburgi, just nimelt Peterburgi, ja esimeses järjekorras!» ütles Hitler seejärel valjusti, nagu ikka taolistel juhtudel oma jutust joobudes. «Meile on vaja Soome lahte ja Balti merd. Kuid asi pole ainult selles. Meil on tarvis nii ruttu kui võimalik ühineda soomlastega ja kindlustada vasakut tiiba rünnakuks Moskvale . . .»

Seda rääkides ei pööranud Hitler pilku Halderilt, kuni see langetas pea.

«Kuid,» sõnas Hitler rahuldatult ning suunas pilgu staabiülemalt Brauchitschile, kes tema teada jagas Halderi seisukohta, «ma pole päris kindel, kas Loebi vägedest jätkub minu poolt antud ülesande täitmiseks . . .»

Nüüd tuli Brauchitschi kätte kord pea alandlikult longu lasta. Ta haaras pliiatsi ning märkis midagi kiiresti taskuraamatusse.

«Seepärast,» jätkas Hitler, vaadates üle juuresviibijate peade tühjusesse, «kannab Brauchitsch õhtusel nõupidamisel ette, mis võimalused on meil tugevdada Loebi jõude armeegrupi «Mitte» vägede arvel. Erilist tähelepanu tuleb pöörata tankiüksuste varustamisele leegiheitjatega. Nüüd aga kirjutage üles minu käskkiri. Jodl, Keitel, andke kaart!»

Sellest järsust ootamatust käsklusest langes feldmarssalil monokkel silmast. Ta kargas püsti nagu range õpetaja poolt vastama kutsutud koolijüts ning tõstis Põhjarinde kaardi teenistusvalmilt Hitleri ette lauaotsale.

«Niisiis,» kuulutas Hitler pidulikult, «von Loeb peab aega viitmata forsseerima pealetungi. Motoriseeritud väeosad tuleb tõmmata siia!» Ta torkas sõrmega kaardile. «Ja Reinhardti tankikorpus tuleb paisata Jekabpilsi alla. Höppneril tuleb eraldada osa oma vägedest Krustpilsi kaitseks — näete, siia,» tegi ta kaardile küünega märgi, «ning alustada välkkiirelt pealetungi Ostrovi ja Pihkva suunas. Selle tulemusena lõigatakse Baltimaadel asuvad Vene väed ära ning Peterburgi langemine on vaid päevade küsimus. Kas küsimusi on? . . .»

Mõni hetk valitses ruumis vaikus. Seejärel ütles Halder ebalevalt:

«See pole üldse küsimus, minu füürer . . . Aga ma ei tea, kas me võime olla kindlad, et pealetung Peterburgile kulgeb samas tempos kui meie senine edasiliikumine. Kahtlemata taipavad venelased varem või hiljem meie kavatsust . . .»

«See on fantaasia, Halder!» hüüatas Hitler. «Venelased on Peterburgis vaenlasest oma traditsiooniliste ettekujutuste kammitsais ja ootavad pealööki põhjast, Soome poolt. Ja lõpuks — mida nad ikka teha võivad? Tee Peterburgi on meile lõunast avatud! Paiskame linna alla kolmandiku kogu oma vägedest!»

Ja põrutanud käega vastu kaarti, lükkas Hitler selle eemale.

II

«...Ja mida me siis lõpuks vaenlasest teame?» ütles Ždanov pärast pikka pausi mõtlikult, vaiksel häälel. «Teame, et sakslased tungivad peale 16. ja 18. armeega. Kas nii, seltsimees Jevstignejev?»

«Just nii,» vastas rinde staabi luureosakonna ülem, brigaadikomandör Jevstignejev, lühikest kasvu heledapäine kõrge laubaga umbes neljakümneaastane mees. Ta oli ettekande äsja lõpetanud, seisis ning vaatas ikka veel ainiti luurekaartidele, mis tema ees laual lebasid.

«Me ei tea veel praegu nende armeede arvulist koosseisu,» jätkas Ždanov, «allüksuste numbreid ning relvastust. Kuid seda kõike on meil tarvis teada ja võimalikult kiiresti!»

Jevstignejev lahutas käsi.

«Võtame tarvitusele kõik abinõud. Eile saatsime täiendavalt mõned oma inimesed raadiosaatjatega Looderindele, vaenlasega kokkupuute piirkondadesse. Analoogilised abinõud on tarvitusele võetud ka SARK-i liinis.»

Ždanov vajutas kellanupule ning ütles sisseastunud valvesekretärile:

«Katsuge mind veel kord ühendada Looderindega. Rindeülemaga. Kasutage kõiki olemasolevaid sõjaväe ning tsiviil-sidevahendeid.»

«Asi on halb, seltsimehed, väga halb!» ütles Ždanov, kui sekretär oli väljunud.

Kõik vaikisid, sest Ždanovi kabinetti kogunenud mehed — linnakomitee sekretär Vasnetsov, Põhjarinde (nii nimetati nüüd Leningradi sõjaväeringkonda) ülemjuhataja Popov, tema asetäitja Pjadõšev, staabiülem Nikišev, tema asetäitja Koroljov, luureosakonna ülem Jevstignejev ja inseneriväge de ülem Bõtševski — olid juba ütelnud kõik, mida teadsid.

Selge oli üks: loode suunas pealetungivad Saksa väed on ilmselt arvulises ülekaalus ja Balti liiduvabariike kaitsvad Nõukogude armee väeosad ei suuda meeleheitlikule vastupanule vaatamata nende purustavaid rünnakuid tõrjuda.

Üsnagi ebatäielike andmete järgi kindralstaabi luurevalitsusest ning Looderinde staabist, millega sidepidamine oli Leningradil esimese sõjapäeva õhtuks juba peaaegu võimatu, tuli ilmsiks veel teinegi kurjakuulutav fakt: sakslased püüavad Nõukogude vägede Balti grupeeringut kagust ümber haarata, et lõigata nad ära teistest Punaarmee üksustest, nad on ületanud Daugava ja liiguvad Pihkva suunas.

Soome piiril on esialgu vaikne. Ent kui kaua see vaikus kestab? Tunde? Päevi? ...

Oli veel teada, et polaarjoone taga seisab lahinguvalmis Saksa armeegrupp «Norge», mille koosseisus on ka Soome väeüksused. Seda katab meie 14. armee. Järelikult ei tohi seda armeed paigast liigutada.

Laadoga järvest põhjas ja lõunas, Karjala maakitsusel, seisavad kaks Soome armeed. Neid katavad meie 7. ja 23. armee. Tähendab, ka nemad on käsist ning jalust seotud.

Ja kes teab, mida sakslased praegu plaanitsevad? Dessanti? Maskeeritud pommirünnakuid Leningradile? Kas piirdub vaenlane Balti vabariikides asuvate Nõukogude vägede purustamisega ja kontsentreerib oma peajõud löögiks keskrindel — Moskva suunas? Või jätkub Saksa vägede laviin liikumist lõunast põhja, see tähendab — Leningradi peale?

See oli peamine, aina rahutuks tegev küsimus, millele vastuse leidmise kallal murdsid pead kõik need, kes istusid praegu Keskkomitee ning Leningradi oblastikomitee sekretäri Ždanovi kabinetis rohelise kaleviga kaetud pika kitsa nõupidamislaua taga. Ja keegi neist polnud võimeline vastama ei sellele küsimusele ega paljudele teistelegi küsimustele, mis puudutasid vaenlase lähimaid kavatsusi.

Nad ei suutnud vastata nendele küsimustele, sest sõja algusest oli möödunud vaevalt nädal, selleks aga, et täpselt kindlaks teha, milliste vastase jõududega on tegemist gigantse rinde ühes või teises lõigus, läks vaja rohkem aega.

Kuid sellele vaatamata ei kahelnud keegi siinviibijaist, et on tarvis kasutusele võtta erakordsed abinõud juhul, kui sakslastel õnnestub edasi tungida.

Juba enne Ždanovi saabumist otsustasid sõjanõukogu liikmed teha ettepaneku, mida polnud kavandatud mobilisatsiooniplaanis, ettepaneku, mis mitte ainult enne sõda, vaid ka esimestel tundidel pärast sõja puhkemist oleks võinud näida alusetu või isegi paaniline.

Lepiti kokku, et sellest kantakse Ždanovile ette juba esimesel sõjanõukogu istungil, millest tema osa võtab.

Ja praegu, mil iga siinviibija sisemiselt oli otsustanud, et ei lahku enne, kui on välja öelnud selle, mida momendil kõige tähtsamaks peab, ootasid nad, mis ütleb Ždanov.

Kuid Ždanov vaikis . . .

See lühikest kasvu mees, kelle tursunud, haiglaselt kahvatus näos läikisid targad pruunid silmad, ei teinud üldse midagi kiirustades.

Paljud inimesed, kes ei tundnud Ždanovit lähedalt, pidasid teda erinevalt Vasnetsovist rahulikuks meheks, kes kunagi ei kaota tasakaalu, ning ta ise tahtis mitte ainult näida, vaid ka olla just nimelt niisugune. Samas aga oli Ždanov äkiline ning järsk, ülemäära nõudlik nii enda kui ka teiste vastu.

Just nimelt see nõudlikkus tingis praegu äärmise vastutustunde Leningradi ning seal elavate miljonite inimeste saatuse eest, vastutustunde, mis lasus temal isiklikult.

Ja praegu, nende pikkade minutite jooksul, kui kõigile siinviibijaile näis, et Ždanov lihtsalt ootab, millal teda ühendatakse Looderinde ülemjuhatajaga, mõtles ta pingeliselt, millise ainuõige lahenduse peaks leidma antud hetkel, kurjakuulutavate faktide ilmsikstulekul.

Just nimelt Leningrad oli alles hiljuti olnud mõned kuud rindelinnaks ja ühtlasi ka keskuseks, kust juhiti vahetult sõjategevust Karjala maakitsusel. Seepärast tundis Ždanov nüüd suure sõja algul eriliselt, milline oht kodumaad varitseb.

Tulles tagasi Sotšist, kus ta sõja puhkedes oli viibinud, oli Ždanov teinud peatuse Moskvas, et Kremlist läbi astuda. Stalin oli talle tundunud rahulikuna ja kindlana, kuigi oli varjamata kibedusega öelnud, et vaenlasel oli juba sõja esimeste tundide vältel korda läinud hävitada aerodroomidel palju meie lennukeid. Tema häälest kostis ärevus, kui ta rääkis olukorrast Minski lähistel. Sellele vaatamata näis Stalin kindlalt uskuvat, et sõjategevuses toimub juba lähemail päevil pööre paremuse poole. Leningradi saatusest polnud üldse juttu olnud, sest lahingud käisid Balti vabariikides ning linna ei ähvardanud veel mingi oht.

Kuid selle lühikese aja jooksul, mis oli möödunud

Ždanovi jutuajamisest Staliniga, oli palju muutunud. Ja Ždanov, kes ühest küljest oli ikka veel selle jutuajamise mõju all, teisest küljest aga andis endale aru möödapääsmatult lähenevast kurjakuulutavalt ähvardavast ohust, mõtles praegu, millise otsuse peaks olukorrast lähtudes tegema.

Kõik teisedki vaikisid. Enne kui teatavaks teha see tähtis ettepanek, milles nad Ždanovi saabumise eel kokku olid leppinud, tahtsid nad olla veendunud, et Keskkomitee ja oblastikomitee sekretär ning rinde sõjanõukogu liige on öelnud kõik, mis tal neile öelda oli.

Kuid vaikimine venis pikale ja kui lõpuks uks avanes ning lävele ilmus jälle sekretär, hingasid kõik taht-matult kergemini.

Sekretär lähenes kiirel sammul põiki üle kabineti Ždanovile ja ütles talle kõrva juurde kummardudes vaikselt, kuid nõnda, et kõik teisedki kuulsid:

«Ühendusesaamine õnnestus. Kuid ülemjuhatajat ei ole staabis. Vastati, et kindral on eesliinil ning et praegu pole temaga võimalik sidet luua.»

Esimesel hetkel näis teistele, et Ždanov ei kuulnudki temale määratud sõnu, sest ta istus endiselt liikumatuna, pea veidi longus.

Kuid siis ütles ta:

«Hea küll. Aitäh. Võite minna.»

Tõstis järsult pea, kortsutas kulmu, nagu oleks ta pika vaikimise pärast endale pahane, ja ütles otsustavalt:

«Niisiis, seltsimehed, ärgem unustagem peamist: meie rindelõigu lõunaosa võib muutuda sõjategevuse peaareeniks. Järelikult on meil tarvis võimalikult kiiresti saada andmeid Ostrovi poole tungivate Saksa vägede kohta. Ja siis . . .»

Ždanov viivitas veidi ning jätkas:

«Olgem avameelsed: täna pole me, leningradlased, vaenlase vastuvõtuks lõunast veel valmis. Ei sõjalisest ega psühholoogilisest seisukohast. Me oleme potentsiaalset vaenlast alati põhjast oodanud. Kardan, et mõned võivad täna sellest faktist leida kinnitust eneseõigustuseks. Arvan, et sellele on tarvis lõpp teha. Objektiivsetele põhjustele võis vihjata rahuajal . . , Praegu tuleb aga lähtuda reaalsest olukorrast, tuleb tegutseda!»

Ta jäi uuesti vait. Ja kuigi ükski siinviibija polnud

nendele objektiivsetele põhjustele vihjanud, vähemalt kuuldavalt mitte, sai igaüks aru, et Ždanovil on õigus. Rahustada end mõttega, et keegi pole süüdi vaenlase ilmumises sealt, kust teda kõige vähem oodata võis, see tähendab — lõunast, oli täiesti asjatu ja seejuures ka kahjulik, sest küsimus ei seisnud praegu mingis enese-õigustamises, kellegi isiklikus prestiižis, vaid üha lähenevas kohutavas ohus, mis nende kodulinna varitses.

Just nimelt sellest mõtles Ždanovit kuulates ka rindeülem Popov.

Ta nägi, et nõupidamine hakkab lõpule jõudma, et kohe teeb Ždanov ettepaneku laiali minna, sest tunni aja pärast pidi samas kabinetis algama rajoonikomiteede sekretäride nõupidamine, milleks oli tarvis veel ettevalmistusi teha.

Kuid just see tegigi ärevaks. Ärevaks sellepärast, et ükski siinviibija, kaasa arvatud tema ise, ei olnud seni veel välja öelnud tähtsat ettepanekut, millega nad olid kavatsenud Ždanovi poole pöörduda kohe pärast seda, kui ta Leningradi saabub ja asjadega kurssi jõuab. Sama mõtles ka rinde insenerivägede ülem polkovnik Bõtševski. Needsamad mõtted keerlesid staabiülema asetäitja polkovnik Koroljovi peas. Tema pikaajalised sõjamehekogemused ja osavõtt Soome sõjast andsid alust oletada, et Leningradi ähvardab tõsine oht. Olles valmis karmilt alla suruma igasugust paanikat, pidas ta oma kohuseks väejuhatuse ees lõpuni kaitsta seisukohti, mis tema kui kaadriohvitseri ja kommunisti arvates asjalikkasu võisid tuua.

Kuid praegu vaikis ka Koroljov, mõttes kirudes ennast selle pärast, et aastate vältel sissekasvanud sõjaväelaslik aukartus ei lasknud tal, igipõlisel kaadriohvitseril, subordinatsiooni unustada ja nii vastutusrikkal nõupidamisel enne oma otseseid ülemusi suud avada.

Ja nüüd, kui Koroljov end vaevaga tagasi hoidis, Popov aga ärevusega mõtles, et Ždanov võib iga hetk nõupidamise lõpetada, ning oli juba valmis sõna võtma, kostis järsku Vasnetsovi hääl.

«Andrei Aleksandrovitš,» ütles ta, kallutanud Ždanovi poole oma kitsad, teravad õlad, «ma ei tea, kas teil õnnestus Moskvas kohtuda Meretskoviga — ta saabus siia Kõrgema Ülemjuhataja esindajana pühapäeval, kahekümne teisel juunil ning kutsuti juba esmaspäeval

Moskvasse tagasi —, kuid enne ärasõitu avaldas Kirill Afanasjevitš väga tähtsa mõtte, millest peame vajalikuks teile ette kanda.»

Vasnetsov rääkis kiiresti, nagu ei omistaks neile sõnadele mingit erilist tähtsust.

«Millise mõtte?» küsis Ždanov Vasnetsovi poole pöördudes valvsalt.

«Jutt on kaitseliinide valikust ning rekognostseerimisest Pihkva ja Leningradi vahel,» lausus Vasnetsov seekord juba aeglasemalt.

«Kus?» päris Ždanov ning vaatas juuresolijaid nagu küsides, kas ta polnud valesti kuulnud, ning oodates, et keegi neist kinnitab Vasnetsovi sõnu või lükkab need ümber.

«Pihkva ja Leningradi vahel,» kordas Vasnetsov kindlalt, võttis pliiatsi ning osutas selle tõmbi otsaga laual lebavale kaardile. «Seltsimees Meretskov soovitab kohe pärast rekognostseerimist aega viitmata alustada seal kindlustustöid, kasutades selleks inseneriväge de kõrval ka kohalikku elanikkonda. Meile näib, et Kindralstaabi endise ülema sõnu tasub arvestada. See on meie ühine arvamus.»

Ta pani pliiatsi õrna klõpsuga lauale tagasi ning nõjatus vastu tooli seljatuge.

Ja olgugi et pärast seda ei lausunud keegi mõne hetke vältel ainsatki sõna, tundsid kõik mingit sisemist kergendust. Nad kõik olid veel aastatega väljakujunenud kinnisidee kammitsais, et ühe või teise Nõukogude suurlinna vaenlase küüsi langemise oht on absoluutselt välistatud. Ja kuigi selline oht oli nüüd sõja esimestest päevadest reaalseks muutunud ning inimesed olid praktiliselt teinud juba kõik, mis neist vähegi sõltus, et niisugust ohtu vältida ning vaenlast tagasi lüüa, ei julgenud veel kaugeltki kõik täiel häälel rääkida selle ohu suurusest.

Ettepanek ehitada kindlustused Pihkvast põhja poole, mis tegelikult tähendas, et Nõukogude vägede meeleheitlikule vastupanule vaatamata võib vaenlast oodata Leningradi vahetus läheduses, andis linna ähvardavale ohule oma kohutava sisuga kindlad piirjooned ning muutis rinde ülemjuhatuse ees seisvad ülesanded seega palju selgemaks ja konkreetsemaks.

Siia kogunenud väejuhtidel ning Vasnetsovil oli olnud

aega selle mõttega harjuda, aga Ždanovile, kes kahtlemata andis ähvardavast ohust endale täielikult aru, tuli see täiesti ootamatult.

«Tähendab, te oletate, et vaenlane võib jõuda nii lähedale?» alustas Ždanov mõtlikult, nagu ei esitaks seda küsimust mitte ainult juuresviibijaile, vaid ka iseendale, kuid sel hetkel katkestas teda Popov, kes endale andestada ei suutnud, et mitte tema polnud äsja tehtud ettepanekuga esimesena lagedale tulnud:

«Jah, Andrei Aleksandrovitš! Meie andmete järgi on sakslased juba ületanud Daugava. See jõgi on aga poolel teel riigipiiri ja Pihkva vahel.»

«Nii . . .» ütles Ždanov mõtlikult, tõmbas lähemale «Severnaja Palmira» karbi ning võttis sellest paberossi. Ta suitsetas vaikides ja laua taga istujaile näis, nagu tahaks ta edasi lükata hetke, millal tuleb teha nii raske otsus. Ždanovit piinas aga palav soov aimata, mida plaanitsevad praegu need Saksa kindralid, kes kusagil kaugel staabis on kummardunud kaardi kohale ja määravad kindlaks Nõukogudemaa vastu peetava sõja edasist käiku. Ždanov teadis, et Hitler on üheaegselt kaalutlev ja arupidav, ent ka impulsiivne, et edu paneb tal pea pööritama ja et Saksa vägede võidukas edasiliikumine loode suunas võib anda talle tõuke uuteks ootamatuteks ning avantüristlikeks otsusteks.

Ta mõtles ärevusega sellele, mis toimub Balti vabariikides, ning sellele, et tema korduvad katsed astuda ühendusse Looderinde ülemjuhatajaga olid seni kõik tulemusteta jäänud.

«Eesliinil . . . eesliinil . . . Side puudub . . .» kordas ta mõttes stereotüüpset vastust, mille ta staabist seegi kord oli saanud.

Kas võib loota, et lähemate tundide või päevade jooksul olukord kardinaalselt muutub ning et Looderinde väed saavad kindlaks kilbiks Saksa jõukude ees?

Vasnetsovi ettepaneku sõjalisest otstarbekusest sai Ždanov kohe aru. Kuid niisama kiiresti taipas ta ka seda, mis oli seotud ettepaneku teise osaga — tõmmata ehitustööle kaasa laiad elanike hulgad.

Kohe pärast Leningradi saabumist veendus Ždanov, et linnas valitseb rahulik õhkkond. Peale sõjateemaliste plakatite ning kuulutuste majaseintel ja järjekordade

sõjakomissariaatide uste ees ei olnud märgata midagi erilist.

Kauplused töötasid normaalselt, rahvast oli neis niisama palju kui tavaliselt ja tänavatelgi oli liiklus igapäevaselt elav, olgugi et puiestikkudes, parkides ja alleedel kaevasid inimesed varjendeid ning majade akendele kleebiti valgeid paberiribasid lennurünnakute puhuks.

Pommirünnakute võimalikkuse mõttega olid leningradlased harjunud juba Soome sõja ajal, kui linnas esimestest lahingupäevadest alates kehtestati pimendamine. Seda enam pidid tunduma õigustatuna ja loomulikuna abinõud juhuks, kui linna kohale peaksid ilmuma vaenlase lennukid, just nüüd, suure sõja puhkemisel.

Kuid Vasnetsovi ettepanekust, mida ilmselt toetas rindejuhatus, tulenes sootuks muudki. Seda heaks kiita tähendas pöörduda üleskutsega elanikkonna poole ning tunnistada avalikult, et sakslased ei ähvarda Leningradi ainuüksi õhust, vaid et on olemas otsene oht, et vaenlase armee võib jõuda linnale väga lähedale.

Sellest kõigest Ždanov praegu nii pingeliselt mõtleski. Ta püüdis ette näha talle otsustamiseks pakutava sammu kõiki oletatavaid tagajärgi.

Vasnetsov oleks nagu taibanud tema mõtteid ning kõhklusi.

«Andrei Aleksandrovitš!» ütles ta. «Juba enne, kui mobilisatsioon ametlikult välja kuulutati, laekus sõjakomissariaatidesse leningradlastelt tuhandeid avaldusi. Pärast Molotovi kõnet käisin mõnedes sõjakomissariaatides. Kõigisse neisse pääsesin sisse suure vaevaga, nii tihe oli rahvasumm. Leningradlaste moraalses vankumatuses ei ole meil küll vähimatki kahtlust!»

Viimased sõnad lausus Vasnetsov valjusti ja isegi väljakutsuvalt.

«Keegi ei kahtlegi leningradlaste moraalses kindluses, seltsimees Vasnetsov,» tähendas Ždanov rangelt.

«Ma saan aru, Andrei Aleksandrovitš, saan kõigest aru,» lausus Vasnetsov, sundinud end rahulikuks. «Tahan vaid öelda, et mida rohkem konkreetseid ülesandeid seoses linna kaitsmisega me elanikele anname, seda suurem on nende võitlusvõime.»

Ta tegi pausi ja ütles siis üle laua Ždanovi poole kummardudes, nüüd juba üsna tasa:

«Kui me aga jätame mulje, et kõik teeb ära armee ja rahval pole tarvis millegi pärast muret tunda, aga hiljem selgub, et vaenlane ründab Leningradi, siis on juba raske moraalse kindluse eest vastutada!»

Ta tõusis, astus paar sammu mööda tuba ja ütles siis, Ždanovi ette peatuma jäädes, juba tavalise, argihäälega:

«Muide, linna sõjakomissar ja Kirovi ning Moskva rajoonikomitee sekretärid paluvad, et bürool ära otsustataks vabatahtlike küsimus. Neid on juba tohutul hulgal kirja pandud, kuid mingeid täpsemaid direktiive pole.»

Ždanov vaikis, kuulates tähelepanelikult Vasnetsovi.

«Milline on staabi operatiivvalitsuse arvamus?» küsis ta, kui Vasnetsov oli lõpetanud.

Koroljov tõusis püsti.

«Seltsimees sõjanõukogu liige,» ütles ta, silmanähtavalt närvitsedes, «teenin sõjaväeringkonnas juba kakskümmend aastat samuti nagu seltsimees Jevstignejev. Siin, Leningradi all, sõdisin ka Kodusõja päevil...»

«Teil ei tarvitse meile rääkida oma elulugu, seltsimees Koroljov,» katkestas teda Ždanov, «oblastikomiteele on see teada...»

«Ma lubasin endale seda meenutada, seltsimees sõjanõukogu liige,» kõrgendas Koroljov veidi häält, ajas end sirgu ja kohendas vöörihma, «et tuletada meelde: Ostrov ja Pihkva on alati olnud iga Baltimaade kaudu Piiteri suunas trügiva vaenlase traditsioonilisteks teetähisteks. Meenutage Judenitšit, intervente, Kodusõja ajalugu... Seltsimees Vasnetsovil on õigus. Tuleb ehitada...»

Ždanov võttis uue paberossi, pani selle põlema ning seejärel, tõmmanud paar sügavat mahvi ja asetanud põleva paberossi tuhatoosi äärele, ütles Pjadõševile, kelle kompetentsi ka rahuajal oli kuulunud sõjaväeringkonna territooriumile ehitatavate kindlustatud rajoonide planeerimise üldjuhtimine:

«Näidake täpselt, kus asub kavatsetava ehitustegevuse piirkond.»

Kõik laua ümber istujad elavnesid ja lükkasid eemale luurekaardi, polkovnik Bõtševski aga laotas kiiresti

laiali uue kaardi, millele olid juba märgitud planeeritavate kindlustuste kontuurid. Kõik kummardusid kaardi kohale. Vaikuses kostis ainult Pjadõševi hääl, kes kandis ette, kuhu kavatsetakse rajada kaitseliin ja milliseid kindlustusi on tarvis ehitada.

«Seltsimees Pjadõšev,» katkestas teda Ždanov, «me räägime praegu ehitustööst. Kuid on veel teine, niisama tähtis küsimus: kes seda vööndit kaitsma hakkab?» Ta nihutas kaardi endale lähemale, võttis pliiatsi ja jätkas: «Senini olid meie rinde peajõud kontsentreeritud Leningradist põhja poole, Murmanski—Karjala maakitsuse joonele. Eks ole?» pöördus ta Popovi poole, kuid see küsimus oli puhtretooriline, sest kõik teadsid hästi, et see just nõnda oli.

Popov noogutas vaikides.

«Järelikult,» jätkas Ždanov, «võime paisata mingi osa oma vägesid uuele, lõunapoolsele kaitsejoonele üksnes juhul, kui nõrgendame mingit rindelõiku põhjas. Kas te annate endale aru, mida see tähendab?» pöördus ta jälle Popovi poole.

«Kahtlemata,» kinnitas viimane, «juhul, kui langeb ära võimalus, et meil teie abiga, Andrei Aleksandrovitš, õnnestub saada midagi Peakorteri reservidest...» Ta nägi, kuidas Ždanov kulmu kortsutas, kuid jätkas: «Siis tuleb meil paisata lõunasse, ütleme, paar diviisi Petrozavodski alt. See on riskantne, kuid teist teed ei ole...»

«On veel üks variant,» sekkus jutusse staabiülem Nikišev, «vastavalt mobilisatsiooniplaanile formeerime praegu kaht diviisi — jalaväe ja mägiküttide oma. Formeerimine lõpeb paari päeva pärast. Ei pruugi neid saata põhja, nagu plaanis ette nähtud, vaid nad lähevad uutele positsioonidele lõunas. Mõningaid ressursse annab ehk kokku kraapida ka sõjakoolide arvel. Muidugi juhul, kui...» Nikišev tegi pausi.

Ždanov heitis talle valvsalt küsiva pilgu.

«Kui,» ütles Nikišev pärast lühikest pausi kõhklevalt, «kui midagi muud ei juhtu...»

«Mida nimelt?» küsis Ždanov kiiresti.

«Noh... kui ei tule murrangut ja Looderinde väed vaenlast ei peata,» lõpetas Nikišev Ždanovile otsa vaatamata.

«Nii...» venitas Ždanov ja küsis siis: «Oelge, seltsi-

mees Popov, ja teie, seltsimees Nikišev, ja teie kõik — öelge, aga palun täiesti avameelselt nagu kommunistid ja sõjamehed: mis te arvate, kas meil on alust loota niisugusele murrangule lähemal ajal?»

Saabus vaikus.

«Hüva,» ütles Ždanov lõpuks, sellest vaikusest justkui kokkuvõtet tehes. «Nagu vanasti sõjanõukogudes kombeks oli, las võtab sõna auastmelt noorim. Teie arvamus, seltsimees Koroljov?»

Koroljov tõusis püsti.

«Seltsimees sõjanõukogu liige,» ütles ta valjusti ning otsustavalt, «meie käsutuses olevad operatiivandmed ei anna alust loota, et niisugune murrang lähemal ajal toimuda võiks.»

Ta tõmbas sõduripluusi sirgu ja istus oma kohale.

«Nii . . .» kordas Ždanov jälle. «Ja mida arvavad teised?»

«See on meie kõigi ühine arvamus, Andrei Aleksandrovitš,» sõnas Popov tasa.

Ždanov tõusis, astus Leningradi oblasti kaardi ette, mis seinal rippus, ja silmitses seda kaua. Tuli siis laua juurde tagasi ja küsis Pjadõševi poole pöördudes, istet võtmata: «Nii et teie arvates ei tule me kindlustustöödel ainuüksi sõjaväega toime isegi siis, kui paiskame kiiresti kaks diviisi põhjast lõunasse?»

«Sõjaväeosad võivad selle ülesande lahendada ainult juhul, kui Peakorter eraldab meile reservist täiendavalt inseneriväegesid,» vastas Pjadõšev. Ta pidas veidi vahet ja lisas: «Kuid, nagu ma aru saan, ei maksa sellele lootagi.»

«Jah, sellele ei maksa loota . . .» kordas Ždanov mõtlikult. «Mis siis ikka, tuleb elanikkond kaasa tõmmata,» ütles ta lõpuks kindlalt ja otsustavalt.

Siis tegi ta ootamatult järsu pöörde ja astus kirjutuslaua kõrval seisva väikese lauakese poole, millel kahes reas seisid telefoniaparaadid. Tõstnud ühelt neist toru, valis ta aeglaselt neli numbrit.

«Seltsimees Poskrebõšev?» küsis hetke pärast. «Siin Ždanov. Tahaksin rääkida seltsimees Staliniga.»

Ja kuigi juba siis, kui Ždanov telefonitoru võttis, oli valitsenud ruumis vaikus, muutus see pärast esimesi sõnu otse tajutavaks.

Kõik peale Vasnetsovi ja Popovi tegid katset tõusta,

nagu küsides, kas neil lahkuda ei tuleks, kuid Ždanov andis neile käega märku paigalejäämiseks. Mõne aja, mis kõigile tundus igavikuna, surus Ždanov telefonitoru vaikides vastu kõrva. Siis aga kummardus ta veidi laua kohale ja ütles:

«Seltsimees Stalin, sõjanõukogu peab vajalikuks hakata viivitamata ehitama kaitsevööndit Luuga piirkonnas.»

Ždanov ütles seda teretamata ning ilma mingi sissejuhatuseta, nagu jätkaks juba alustatud kõnelust.

Paar hetke oli ta vait, kuulates Stalini vastust ja kattes vasaku käega mikrofoni, siis aga ütles:

«Ei. Jutt on kindlustuste rajamisest saja viiekümne kilomeetri kaugusele Leningradist lõuna suunas . . . On teil kaart silme ees? Piki Luuga jõge, peaaegu kuni lõpuni, edasi aga . . .»

Ta tegi peaga vaevalt märgatava vihje pika laua poole ja Pjadõšev tõi kiiresti kaardi kirjutuslauale, mille kõrval Ždanov nüüd seisis.

«. . . edasi aga,» kordas ta kaardi kohale kummardudes, «piki Mšaga—Šimski liini Ilmeni järveni.»

Ždanov jäi uuesti vait. Kõik juuresolijad oleksid tahtnud praegu kõige enam kuulda, mida vastab Stalin, kuid telefonitorust, mida Ždanov kõvasti vastu kõrva surus, ei kandunud nendeni ühtki heli.

Viimaks ütles Ždanov:

«Probleem, seltsimees Stalin, seisab selles, et nii pika kindlustusvööndi ehitamiseks ei jätku meil vabu sõjaväeosi . . . Ei, ei, ma mõistan, sellele me ei loodagi. On ettepanek tõmmata ehitustöödele kaasa elanikkond ja . . . »

Ždanov jäi ootamatult vait.

Ja siis nägid kõik, kuidas tema kahvatu tursunud nägu hakkas roosaks tõmbuma. Ždanov ajas end pikkamööda sirgu.

Möödus veel mitu lõputuna tunduvat minutit, enne kui Ždanov uuesti rääkima hakkas:

«Me saame kõigest aru, seltsimees Stalin. Kuid kõigele vaatamata tingib olukord just nimelt seda. Sakslased on umbes poolel teel Pihkva ja riigipiiri vahel. Kindralstaabist saadud ning meie luure andmete järgi . . .»

Nähtavasti katkestas Stalin jälle Ždanovit, sest vii-

mane jäi lauset lõpetamata vait. Tema telefonitoru hoidvad lühikesed sõrmed läksid pingutusest valgeks.

«Ma olen veendunud,» jätkas Ždanov visalt, «et parteiorganisatsioon meid mõistab. Ja elanikkond samuti. Meil on kõike seda praegu lihtsam seletada kui siis, millal inimesed küsivad, miks õigel ajal abinõusid tarvitusele ei võetud. Oleme kindlad, et . . .»

Ta jäi jälle vait. Oli kuulda tema rasket astmahaigehingamist.

Äkki ütles Ždanov valjusti ja isegi teravalt:

«Me peame siiski vajalikuks ning palume teid . . .»

Ning jälle ei õnnestunud Ždanovil lauset lõpetada.

Ta seisis veel viivu vaikides, laskis siis telefonitoru kõrva juurest alla ning asetas aeglaselt hargile.

Kõik jälgisid teda pingsalt.

Ždanov sai aru, et nad ootavad. Kuid polnud vist ühtki inimest, kellele Ždanov oleks pidanud võimalikuks korrata täpselt kõike seda, mida Stalin talle äsja oli öelnud.

Ždanovil oli Staliniga sõbralik, võiks isegi öelda — lähedane vahekord, ta pidas Stalini otsuseid ning arvamusi ainuõigeks, tema puudusi aga kas ei märganud või ei lugenud üldse puudusteks. Stalin oli Ždanovile alati eeskujuks. Kõiges.

Ždanovisse suhtus Stalin sõbraliku usaldusega. Seekord aga oli ta temaga rääkinud ootamatult teravalt.

Kuid mitte see ei olnud põhjuseks, miks Ždanov ei tahtnud kedagi pühendada jutuajamise detailidesse, — enesearmastus ei mänginud tema juures mingit osa, kui asi puudutas Stalinit.

Sugugi mitte sellepärast ei tahtnud Ždanov praegu öelda, et Stalin polnud nõustunud kohe tsiviilelanikkonna kaasatõmbamisega sõjalise tähtsusega kindlustuste ehitamisele, — lõppude lõpuks langesid ju Stalini vastuväited kokku nendega, mis temal, Ždanovilgi, kerkisid, kui ta hoolega kõike poolt ja vastu kaalus.

Peamine seisis selles, et ta esimest korda oli Stalini hääles, tema ebatavaliselt teravas toonis tundnud erutust, mida ei olnud märganud nende hiljutisel kohtumisel. «Minski all on asjad halvad!» oli Stalin hüüdnud häält kõrgendades. «Olukord on äärmiselt tõsine, sina aga tahad veel Leningradiski paanikat tegema hakata!»

Ja sõnadest: «Minski all on asjad halvad!» ning:

«Olukord on äärmiselt tõsine!» oli Ždanovi kõrvu kostnud ärevust tekitav üldistus: nende kohtumisest möödunud lühikese aja jooksul oli olukord järsult halvenenud.

Sellest kõigest mõtles Ždanov praegu, telefonilauakese juures seistes.

Lõpuks pöördus ta ruumis viibijate poole ja ütles kõlatult:

«Seltsimees Stalin andis nõusoleku . . . Elanikkonna kaasatõmbamist arutame juba tänasel rajoonikomiteede sekretäride nõupidamisel. Seltsimees Stalin hoiatas, et enne niisuguste ehitustööde alustamist tuleb teha tõsist selgitustööd. Olen kindel, et leningradlased mõistavad ning toetavad meid. Peale selle tahan teile teatada, et seltsimees Stalin lubas saata Ostrovi piirkonda ühe diviisi reservist. Olukord Looderindel on talle teada. Edasi. Keskkomitees valmib praegu tähtis direktiiv. Ilmselt saame selle kätte päeva-paari pärast. Jutt on sellest, et kõik, mis võimalik, tuleb rinde lähedalt evakueerida sisemaale. See aga, mida ei õnnestu ära vedada, tuleb hävitada. Vaenlasele ei tohi jätta midagi. Mitte midagi, mis võiks teda toetada või talle jõudu anda, ei töötavaid tehaseid, ei vilja põllul ega loomi lautades. Kõik, mida ei jõuta evakueerida, tuleb õhku lasta ja ära põletada. Kari tuleb ära ajada. Teist teed pole, kuni meil ei õnnestu vaenlast peatada ja tagasi lüüa . . . Kuid me lööme ta tagasi!» hüüatas Ždanov ootamatult kõlava häälega. «Lööme tagasi! Mitte täna ega homme, aga lööme! . . .»

Ta läks otsustavalt kirjutuslaua poole, istus tugitooli, võttis puhta paberilehe ja ütles juba tavalisel toonil:

«Partei liinis hakkab kindlustusvööndi ehitamise küsimustega tegelema Vasnetsov. Edasi. Täna õhtul tuleme kokku ja otsustame, kes vastutab partisanisalkade ning diversioonigruppide baaside loomise eest vaenlase tagalas.» Ta heitis pilgu ümmargusele seinakellale. «Kõik. Kahekümne minuti pärast alustame sekretäride nõupidamist . . .»

Kui kõik olid lahkunud, vajutas Ždanov kellanupule. Sisse astus tema abi Kuznetsov. Ta nägi, et Ždanov kiiresti ning keskendunult midagi kirjutab.

Kuznetsov astus lauale lähemale, hoides avatud märkmikku käes.

«Teate mis, Aleksandr Nikolajevitš,» ütles Ždanov, pannes pliiatsi kõrvale, «hoolitsege, palun, et Lenini tuba Smolnõis oleks väljaspool igasugust ohtu... Noh, igaks juhuks, võimalike õhurünnakute puhul. Kõik, millel on otsene seos Vladimir Iljitšiga, tuleb varakult pommivarjendisse viia.»

Ta jäi vait. Kuznetsov tegi märkmikku vastava ülestähenduse ja ootas veel viivu, kas ei järgne muid korraldusi, siis aga küsis:

«Kas see on kõik, Andrei Aleksandrovitš?»

«Ei, see pole kõik,» vastas Ždanov veidi aja pärast. «Koostage seltsimees Vasnetsoviga sõjanõukogu otsuse projekt...»

Ta võttis pliiatsi ja koputas sellega lauda katvale klaasile.

«...Otsuse projekt Leningradi allmaaraudtee ja Ülem-Sviri hüdroelektrijaama ehituse ajutise katkestamise kohta. Kõik mehhanismid tuleb üle anda rinde staabi käsutusse, et rakendada neid kaitsevööndi ehitusel.»

Kuznetsov tegi kiiruga märkmeid, pilku Ždanovilt pööramata. Ta nägi, et selle laubal pärlendasid higipisarad, nägu aga muutus veel kahvatumaks kui tavaliselt. Ždanov hingeldas.

«Kas teile jäi midagi arusaamatuks?» küsis ta, nähes, et abi ei lahku, ja tema hääl kõlas ebatavaliselt vaikselt.

Ja Kuznetsov, kes oli Ždanoviga palju aastaid koos töötanud, luges nendest sõnadest välja midagi niisugust, millele poleks tulnud keegi teine: palvet mitte midagi enam küsida. Kuid Kuznetsov ei täitnud seda tumma palvet. Ta arvas, et tal on selleks õigus mitte ainult kui Ždanovi kauaaegsel abil, vaid ka kui leningradlasel, kui kommunistil. Seepärast küsiski ta tasa, pingutusega:

«Tähendab, olukord on siis nii tõsine?»

Ždanov vaatas talle ainiti otsa. Tumedad silmad tõmbusid pilukile, kulmud läksid kortsu.

«See on sõda, Aleksandr Nikolajevitš,» ütles ta siis kumedalt, «sõda elu ja surma peale. Meile pole surma tarvis. Meie hakkame võitlema elu nimel. Kiirustage otsuse projektiga!»

Sama päeva õhtul said rindestaabi operatiiv- ja insenerivalitsuse töötajad korralduse teha arvestused kindlustusvööndi ehitamiseks Luuga jõele.

Korralduse saajate hulgas oli ka major Zvjagintsev. Nagu kõik teisedki staabitöötajad ei aimanud ta, kui rasked arutlused olid eelnenud selle, esialgu rabavana näiva otsuse vastuvõtmisele.

Ja alles hilisööl, väljudes Ždanovi kabinetist, kuhu ta nii ootamatult oli välja kutsutud, mõistis Zvjagintsev linna ähvardava ohu suurust.

III

Luuga kindlustusvööndi ehituse arvestusi tegi suur grupp staabiohvitsere ja sõjaväeinsenere.

See oli mahukas töö, mis nõudis pinnareljeefi silmaspidamist, töökäte, ehitusmaterjalide, autotranspordi ning mitmesuguste mehhanismide hulga kindlaksmäärämist. Ja aega oli selleks kõigeks vaevalt mõni päev.

Zvjagintsevi ülesandeks oli teha kõik arvestused nende kindlustuste tarvis, mida kavandati praegu alles kaardil ning skeemidel oleva kaitsevööndi keskossa, kümnete kilomeetrite pikkusele maa-alale Narvast Kingissepani ja edasi kagu suunas kuni Ilmeni järveni ning Novgorodini.

Aga niipea kui Zvjagintsev oma arvestused, kaardid ning skeemid insenerivägede ülemale Bõtševskile edasi andis, sai ta ootamatult uue ülesande.

See tulenes väejuhatuse otsusest rajada Luuga jõele ehitatava kaitsevööndi ette ka miiniväljad.

Miinivälja rajamine kaitsevööndi kesklõigu ette tehtigi nüüd ülesandeks Zvjagintsevile.

Miiniväljad pidid takistama vaenlase lähenemist kaitsevööndile.

Zvjagintsev tahtis nii kiiresti kui võimalik sõita Luuga jõe äärde. Kuid otsekohe ta teele asuda ei saanud, sest insenerivalitsuse laos ega lõhkeainete töösstuse ladudeski polnud nõutaval hulgal miine ja lõhkeainet.

Vastuseks Zvjagintsevi järelepärimisele kostis kindral Pjadõšev:

«Teil on suurepäraselt teada, major, et miinivälju

rajatakse ka mujale kui teie lõiku. Teie jaoks eraldasime juba kõik, mis võimalik.»

«Aga, seltsimees kindral,» vaidles Zvjagintsev kangekaelselt vastu, «te ju ise ütlesite, et olete peavalitsuse poole pöördunud. Minu lõik asub kaitsevööndi keskel. Andke mulle osakegi sellest, mis Moskva saadab.»

Pjadõšev tõmbas järsu liigutusega lahti kirjutuslaua sahtli, haaras sealt käsikaudu mingi paberi ja ulatas selle Zvjagintsevile:

«Säh, loe, saladust ma sellest ei tee!»

Zvjagintsev võttis paberi, mis osutus telegrammiks, ja luges:

TEIE VAJADUSI ANTUD HETKEL KESKUSEST VÕI KESKUSE PLAANIDE ALUSEL KATTA EI OSUTU VÕIMALIKUKS pkt ON TÄHTSAMAID KOHTI KUI TEIL pkt KASUTAGE KOHALIKKE RESSURSSE pkt

Järgnes allkiri.

Zvjagintsev kehitas hämmeldunult õlgu ning pani telegrammi viivitades lauale.

«Astuge ühendusse linnakomiteega,» ütles Pjadõšev, telegrammi sahtlisse tagasi torgates. «Seltsimehed Ždanov ja Vasnetsov lubasid aidata.»

«Kas tohin midagi küsida, seltsimees kindral?»

«Lase käia!»

«Pataljonis, mis on määratud miinivälja rajama, on spetsiaalne jagu uute masinatega, mis annavad võimaluse õhkida raadio teel.»

«Tean. Ja mida te soovite?»

«Nende masinate kasutamiseks lahinguis võib anda loa ainult rindejuhatus oma erikorraldusega. Palun ka endale niisugust õigust erakorralises olukorras.»

Pjadõšev kõhkles veidi ja lõi siis käega:

«Olgu peale. Kannad Bõtševskile ette. Mina aga ütlen rindeülemale. Kuid pea meeles: ainult erakorralisel juhul. Hoia neid masinaid kui oma silmatera!»

Zvjagintsev kihutas Smolnõisse Vasnetsovi juurde. Juba terve ööpäeva kestnud magamataolekust kurnatud, punetavate silmadega Vasnetsov hoiatas Zvjagintsevi ette, et võib temale kulutada ainult paar minutit. Ta andis otsekohe korralduse kutsuda välja linnakomitee tööstusosakonna juhataja.

Kuni viimast otsiti, kasutas Zvjagintsev juhust ning küsis Vasnetsovilt, milline on olukord naaberrindel.

«Halb,» vastas Vasnetsov järsult. «Daugava paremal kaldal on vaenlane haaranud enda kätte laialdase maa-ala. Senini pole õnnestunud teda sealt välja lüüa. Ma ei taha asja hullemaks teha, kui see tegelikult on. Kuid te peate mõistma, kui tähtis on meile praegu Luuga kaitseliin.»

Ta kummardus laua kohale, kallutas pea vastas istuva Zvjagintsevi poole ja jätkas veidi vaiksemalt:

«Looderinde 27. armee taganeb Opotška suunas, avades vaenlasele tee Ostrovisse.»

«Kuidas? Ilma lahinguteta!?» hüüatas Zvjagintsev.

«Lahingutega. Raskete, veriste lahingutega. Me ei saa ei sõdureid ega komandöre milleski süüdistada. Tuhanded meie inimesed on juba eelistanud kaotusele surma. Kuid vaenlast pole esialgu õnnestunud peatada... Neil on rohkem lahingukogemusi. Rohkem tanke. Rohkem lennukeid. Rohkem automaate. Ma ei taha seda teie eest varjata. Me teeme praegu läbi verist sõjaülikooli. Täna on meil juba rohkem relvi kui eile. Homme aga on rohkem kui täna. Meie tehased töötavad ööd ja päevad. Inimesed ei lahku tsehhidest isegi ööseks. Mõne päeva pärast lähevad linnast Luuga kaitsevööndi ehitusele kümned tuhanded leningradlased. Ja kui juhtubki, et vaenlane Luuga jõeni välja jõuab, peab ta seal endale haua leidma.»

Linnakomitee tööstusosakonna juhatajal, kelle Vasnetsov välja oli kutsunud, olid samasugused unetusest punetavad silmad nagu Vasnetsovil endalgi, kuid jutt olj tal rõhutatult rahulik ning aeglane. Koos Zvjagintseviga ooteruumi astudes kirjutas ta oma kulunud kaantega märkmikku kiirustamata üles kõik majori poolt öeldud arvud ning nimed. Pärast seda aga sõnas, nagu mõtiskleks valjusti:

«Lõhkeaine kraabime kinnikülmutatud ehitustelt ehk veel kuidagi kokku. Tellimuse miinidele katsume aga linna ettevõtete vahel jaotada.»

«Jaotada?» hüüdis Zvjagintsev meeleheites. «Kuid aeg, aeg!...»

«Tahad öelda: on rahast kallim?» lausus osakonnajuhataja väsinud naeratusega. «Võib arvata, et nõnda mõtlevad praegu kõik, mitte sõjaväelased üksi...»

... Juba järgmisel päeval oli ladudes ehitustööde alguseks vajalikul hulgal lõhkeainet ja miine.

Tõsi küll, need polnud tavalised, määrustikus ettenähtud miinid: valmis stampide puudumise tõttu ei saanud teha metallist korpusi ja Zvjagintsev andis omal vastutusel nõusoleku puust kestade valmistamiseks.

Nii või teisiti, aga kiiremini kui kahekümne nelja tunniga valmistasid ettevõtted, kus kunagi polnud toodetud relvi, nõutaval hulgal täiesti tarvitamiskõlblikke miinikorpusi, nii et nüüd ei pidanud Zvjagintsevi enam miski Leningradis kinni: ta võis ära sõita juba kõige lähemal ajal.

Ootamatult suruti aga see «kõige lähemal ajal» kokku vähesteks tundideks ning minutiteks. Sest just nimelt siis võttis ebaproportsionaalse kehaehitusega ja lühikest kasvu mustajuukseline mees, kes välimuselt ise oli üpris kaugel oma südamelähedasest «blondi metslase» ideaalkujust, siit paljude kilomeetrite taga Ida-Preisimaal Rastenburgi metsas okastraatidest piiratud ja sajandivanustest põlispuudest varjatud «Hundikoopas» vastu otsuse forsseerida pealetungi Leningradile. Loomulikult ei teadnud Põhjarinde ülemjuhatus, veel vähem aga Zvjagintsev — ei teadnud ega võinudki teada — sellest otsusest, mis Hitleri plaanide järgi pidi sõja võiduka lõpu veelgi lähemale tooma.

Kuid juba hakkasid Põhjarinde staabis ülesseatud telegraafiaparaatidest välja voolama ussina vingerdavad paberilindid teadetega soomlaste aktiviseerumisest. Üheaegselt rääkis Moskva üha kasvavast ohust edelast ning nõudis nüüd juba kaitsevööndi ehitamise forsseerimist.

Peakorteri käsku täites võttis Põhjarinde sõjanõukogu vastu otsuse igati kiirendada kindlustusvööndi ehitamist Luuga jõele. Seetõttu tuligi Zvjagintsevil viivitamatult sõita oma uude asukohta.

Zvjagintsev otsustas, et enne kui lahkub staabist ning sõidab Kirovi tehase lähikonda, kus paiknes kasarmutes tema käsutusse antud insenerivägede pataljon, helistab ta Veera omastele ja küsib, kas neiu polé tagasi jõudnud.

Kõne võttis vastu Veera ema. Saanud teada, kes rääkis, rõõmustas ta esimesel hetkel väga, kuid puhkes siis kohe nutma ning ei suutnud kaua rahuneda. Ta seletas, et tütart pole ikka veel, et tema mees Ivan Maksimovitš on ööd ja päevad tehases, kodus aga peaaegu enam ei käigi ja et ta lihtsalt ei tea, mida teha... «Mul on üksi hirm, kallis Aljoša,» sõnas ta läbi pisarate, «juba kolmandat ööd käin naabrinaise juures magamas...»

Zvjagintsev lohutas vana naist, nagu oskas, soovitas saata tütrele telegramm kiire kojukutsega ja kuuldes, et naine uuesti nutma puhkeb, kinnitas näiliselt rahulikult, et erutuseks pole vähematki põhjust, sest koht, kus Veera viibib, on rindest väga kaugel. Zvjagintsev sai selle suure vaevaga öeldud, kuid Veera ema ei märganud ilmselt midagi.

Toru hargile pannud, tundis Zvjagintsev, et ei suuda kuidagi lämmatada üha kasvavat ärevust Veera pärast. Mõttes püüdis ta end küll rahustada, kinnitades endale, et Veera on kõige hiljem paari-kolme päeva pärast tagasi, selle aja jooksul aga ei saa juhtuda midagi katastroofilist...

Kuid intuitiivselt tundis Zvjagintsev, et praeguses olukorras võib juhtuda paljugi ettenägematut ja et see ettenägematu võib ähvardada otseselt Veera elu. Ning taas kontsentreerusid kõik tema mõtted, mured ja kahtlused vastupandamatus soovis ära sõita, ära sõita võimalikult kiiresti, otsekohe.

Kõik juhtnöörid ja dokumendid olid käes ning kõigiga oli hüvasti jäetud peale polkovnik Koroljovi, keda Zvjagintsev kusagilt ei leidnud.

Zvjagintsev helistas garaaži, nimetas tema käsutusse antud auto numbri, haaras nurgast dermatiiniga ülelöödud kohvrikese ja seljakoti, võttis laualt kaarditasku ja varnast sineli ning väljus oma kabinetist teadmisega, et astub uude, vastutusrikkasse ning ärevasse elujärku.

Mudakarva roheliseks võõbatud «emka» juhiks osutus seesama sinisilmne, uljalt peaaegu vasakule kulmule lükatud pilotkaga noor seersant, kes Zvjagintsevi alles hiljuti oli mööda öist Leningradi Smolnõisse, Ždanovi juurde sõidutanud, kogu tee uurides, kas on ikka õige, et meie omad olevat Berliini alla suure dessandi teinud.

Näinud väravast väljuvat Zvjagintsevi, kargas ta autost välja selle erilise elegantsiga, mis on omane

ainult noortele, püüdlikkudele punaarmeelastele, ja kandis kätt kõrva äärde lüües ette:

. «Seltsimees major, seersant Razgovorov saabus teie käsutusse!»

Kuigi Zvjagintsev oli endamisi rahul, et saatus oli viinud ta kokku tuttava inimesega, ei lasknud ta seda kuidagi välja paista, teades hästi, kuidas võib ära hellitada alluva, eriti aga autojuhi, kui talle algusest peale tunda anda, et ta võib loota sinu erilisele tähelepanule. Ta vastas jahedalt ja karmilt:

«Kas toidumoona varusite?»

«Just nii, viieks päevaks!» vastas autojuht rõõmsalt.

«Sinel ja relv on kaasas?» jätkas Zvjagintsev, kui oli heitnud pilgu kabiini ja näinud, et istmel pole midagi.

«Aga kuidas siis muidu, seltsimees major!» teeskles Razgovorov solvunut, kuid naeratas sedamaid jälle laialt. «Ega me tädi juurde kohvile sõida! Karabiin, sinel, gaasitorbik, kuivpajuk, kaks komplekti tagavarakumme — kõik on pagasiruumis.»

Ta tundis ilmselt heameelt, et oli kõike ette näinud ja võib nüüd majori igale küsimusele anda selge ning täpse vastuse.

«Karabiini koht pole pagasiruumis, vaid istmel,» ütles Zvjagintsev ikka veel range tooniga, ise vaevu naeratust tagasi hoides.

«Võtame arvesse, seltsimees major!»

Asetanud Zvjagintsevi kesise varanduse tagumisele istmele, avas Razgovorov pagasiruumi ning võttis sealt karabiini.

«Kas sa Traktornaja tänavat tead?» küsis Zvjagintsev.

«Kirovi rajoonis?» päris Razgovorov.

«Jah. Sinna sõidamegi. Traktornaja kasarmusse — lase käia!»

«Just nii, Traktornaja kasarmusse!» hüüdis Razgovorov lõbusalt ja lülitas süüte ulja liigutusega sisse.

Kui Zvjagintsev kasarmusse jõudis, kaldus juba õhtule. Teda võttis vastu inseneripataljoni komandör kapten Surovtsev.

Kapten oli pataljoni määramisest major Zvjagintsevi käsutusse juba teadlik ning arvas nüüd, et major on tulnud siia esialgseks jutuajamiseks. Ta kandis määrus-

tiku kohašelt ette ning teatas, et tema asetäitja poliitalal peab praegu klubis poliitõppust, kus selgitab oblastikomitee otsust maakaitseväe moodustamise kohta.

Seejärel juhatas Surovtsev Zvjagintsevi staapi, pakkus majorile istet komandöri laua taga ja võttis ise platsi tema kõrval taburetil.

«Niisiis,» sõnas Zvjagintsev istudes ning kaarditaskut lauale asetades, «teele asume täna öösel.»

«Kuidas? Nõnda ruttu?» küsis Surovtsev imestunult.

Zvjagintsev heitis enda kõrval istuvale mehele karmi pilgu. Kapten Surovtsev oli noor, pikka kasvu ja kõhn, tedretähnilise näo ning suurte harali kõrvadega.

Märganud Zvjagintsevi rahulolematut pilku, läks Surovtsev näost punaseks ning hakkas köhima. Ta nägi esimest korda seda heledapäist, sportliku kehaehitusega majorit, kellel munder istus seljas nagu valatud. «Huvitav, kui vana ta võiks olla? Vaevalt, et üle kolmekümne,» mõtles ta, kõõritades altkulmu hindavalt Zvjagintsevi: päevitunud nägu, kõrged põsesarnad, tihedad mustad kulmud, mis näisid ninajuurel nagu kokku kasvanud olevat.

«Teame neid staabimajoreid,» mõtles Surovtsev, «langevad kaela nagu esimene lumi. «Kandke ette», «täitke korraldus», «kandke käsu täitmisest ette», «olete vaba . . .»»

«Lubage tutvuda ülesandega,» ütles Surovtsev ametlikkust rõhutades.

«Loomulikult,» vastas Zvjagintsev jahedalt. Ta polnud rahul iseendaga, et ta mööda ettevõtteid ja ehitusi käies ei olnud varem jõudnud külastada pataljoni, tutvuda selle komandöridega ning luua endale kujutlust neist, polnud rahul ka selle liiga noorena paistva kapteniga, kes ilmselt nii oma «kapteni» kui ka pataljoni oli saanud alles üsna hiljuti. «Loomulikult,» kordas Zvjagintsev, «kuid enne seda palun teatada, kui palju kulub pataljoni teeleasumiseks aega.»

Ning kergitanud veidi varrukat, heitis ta pilgu kellale. Surovtsev pistis käe kiiresti püksitaskusse, võttis välja taskukella ja ütles:

«Kaks tundi, seltsimees major. Kell kakskümmend kaks kolmkümmend oleme valmis.» Ta pistis kella uuesti püksitaskusse ning lisas nagu vabandust paludes: «Komandöridel on ju perekonnad . . .»

«Hüva, tähendab kell kakskümmend kolm null-null,» kajkestas teda Zvjagintsev, saades aru, et kaks tundi on minimaalne aeg, ja lisades veel kolmkümmend minutit. «Võtke laost välja lõhkeaine ning miinid. Tööriistadest, moonast ja muust taolisest ma rääkima ei hakkagi — siin on loomulikult teil endalgi kõik selge . . .»

Viimased sõnad lausus ta kiirustades, andes Surovtsevile mõista, et need talle jäetud kaks ja pool tundi pole määratud kaugeltki mitte ainult oma perekondade juures viibivate komandöride kokkukogumiseks.

Surovtsev aga noogutas kiiresti ning ütles, niipea kui Zvjagintsev oli lõpetanud:

«Selge, seltsimees major.»

«Talle on kõik selge!» mõtles Zvjagintsev, tundes mingit seletamatut tuska Surovtsevi näilisest valmisolekust, tema viisist kõigega nõustuda, kusjuures polnud kaugeltki kindel, et Surovtsev on suuteline kõiki oma lubadusi täitma. «Teame neid noori pataljonikomandöre: «selge, seltsimees major», «just nii», «saab tehtud», peaasi on kiiresti vastata, eks siis pärast näe, mis edasi saab . . .»

Zvjagintsev heitis pilgu Surovtsevile. See istus tikksirgelt, tema näol peegeldus aga valmisolek mitte lasta kõrvust mööda ainustki Zvjagintsevi sõna.

Ja äkki, ilma et sel eelnevaga mingit seost oleks, turgatas majorile pähe:

«Mille kuradi pärast ma talle pahane olen? On mul selleks mingit alust? Kust see pataljonikomandör peab teadma, miks otsus teele asuda tehti nii kiiresti ja miks mina varem pataljoni ei tulnud? Ja lõpuks on see kapten niisugune, nagu ta on, Ma pean ju temaga koos tööle hakkama.»

Ta küsis:

«On sul kaart käepärast?»

«Just nii, seltsimees major,» vastas Surovtsev kiiresti ja hakkas oma kaarditaskut lahti nööpima.

Võtnud välja neljaks kokkumurtud kaardi, laotas ta selle kähku lauale laiali. Zvjagintsev ütles aga, lasknud pilgul sellest üle libiseda:

«Pane see ära. Meile pole praegu tarvis Karjala maakitsust, vaid Luuga—Pihkva piirkonda.»

«Lu-uga?» kordas Surovtsev hämmastunult.

Zvjagintsev ei lausunud enam sõnagi. Ta teadis, et

nüüd kordab see pataljonikomandör kogu järgneva juttuajamise kestel endamisi nime «Luuga» ja mõtleb ainult sellest.

Ta vastab küsimustele, toob kuuldavale määrustikukohaseid väljendeid ning esitab omakorda küsimusi miinide, lõhkeaine ja tööriistade kohta . . . Kuid lihtne, kahesilbiline sõna «Luuga» taob Surovtsevil vahetpidamata peas nagu rähn. «Luuga . . . Luuga . . . Luuga . . .» kordab ta endamisi. «Aga miks Luuga? Mis oht võib ähvardada linna, mis asub vähem kui saja kilomeetri kaugusel, Leningradist lõunas? . . .»

«Olgu peale, kapten,» ütles Zvjagintsev teravamalt, kui oleks tahtnud, «küll sa pärast imestad. Esialgu vaata aga seda siin.»

Ta võttis välja oma kaardi ja laotas selle laual oleva kaardi peale.

Surovtsev vahtis teda jahmunult. Ta maigutas suud nagu kuivale tõmmatud kala, justkui tahaks midagi öelda.

Zvjagintsev teeskles, nagu ei märkakski kapteni meeleolu. Tal oli veel liiga hästi meeles, kuidas teda ennast oli rabanud Koroljovi korraldus asuda otsekohe kaitseliini ehituse arvestusi tegema, ning ta pidas nüüd oma kohuseks aidata Surovtsevil sellest raskest momendist üle saada.

«Niisiis,» jätkas Zvjagintsev, «pataljon hakkab tööle selles lõigus . . . siin, Pihkva ja Luuga vahel. Krasnõje Strugi ja Pljussa jõe piirkonnas. Selge?»

Ta osutas kaardile tehtud märkmetele.

«Just nii, selge,» vastas Surovtsev kaardi kohale langetatud pead tõstmata. «Kui sügav see lõik on?» küsis ta siis asjalikult.

«Meie rajoon, õigemini tsoon on piki rinnet kolmkümmend ja sügavuti viisteist kilomeetrit. Ülesanne — rajada igaks juhuks miiniväljad ning teha ettevalmistused maanteede purustamiseks ja sildade õhkimiseks . . .»

«Kuid . . . kuid mis eesmärgil?» küsis Surovtsev hämmastunult. «Kui ma õigesti aru saan, on jutt kaitsevööndi ehitamisest . . .»

«Kui aru saad, on hästi,» vastas Zvjagintsev jahedalt.

Surovtsev tõlgitses Zvjagintsevi sõnu ilmselt noomitusena kohatu uudishimu pärast. Nüüd kirjutas ta

midagi kiiresti taskuraamatusse ega tõstnud pead, et Zvjagintsevi pilku vältida.

«Palju me lõhkeainet peame võtma, seltsimees major?» küsis ta kirjutamist lõpetades, kuid ikka veel taskuraamatult pilku tõstmata.

«Viis tonni.»

«Viis tonni?» kordas Surovtsev ja vaatas Zvjagintsevile otsa. «Nii palju?»

«Vähe,» vastas Zvjagintsev süngelt, saades aru, et pataljonikomandöri küsimus on täiesti põhjendatud: tema ju ei osanud endale kujutleda selle töö kogu mahtu. «Kindlasti tuleb pärast juurdegi vedada.»

Kaks tonni viiest oli ette nähtud hoopis muuks otstarbeks, kuid Zvjagintsev arvas, et tal pole praegu õigust sellest Surovtsevile rääkida. Sest need kaks tonni lõhkeainet pidi ta peitma Luuga linna lähistele metsa juhuks, kui neis paigus tuleb tegutseda partisanidel. Esialgu ei tohtinud Zvjagintsev sellest kellelegi rääkida.

«Mis relvad teil on?» küsis Zvjagintsev.

«Vintpüssid ja kergekuulipildujad,» vastas pataljonikomandör.

«Kui palju on kuulipildujaid?»

«Neli, seltsimees major.»

«Vähe ... Kuulipildujad võtke muidugi kaasa. Nüüd toidumoon ... Seda võtke umbes viieks päevaks, kuni järele tuuakse või meid mõne rindeväeosa varustusele võetakse. Ärge unustage välikööki ... Ühe sõnaga: kõik, mis niisugusel puhul ette on nähtud. Ja veel üks küsimus. Kas eriväeosa koos raadiojaamaga on nagu kord ja kohus ette valmistatud?»

«Just nii, seltsimees major, aga ...»

«Tean seda «aga». Mul on luba.»

«Kuulen, seltsimees major. Eriväeosa on lahinguvalmis.»

«Suurepärane,» noogutas Zvjagintsev. «Kogunemispunkt on Srednjaja Rogatka rajoonis, näete, siin,» näitas ta kaardil koha. «Sinnaminek võtab meil umbes nelikümmend viis minutit, eks ole? Tähendab, teil on üldse aega kolm tundi ja viisteist minutit. Kas jätkub?»

«Just nii, seltsimees major,» vastas Surovtsev.

«Kaardi jätan teile. Kandke kõik märkmed oma kaardile üle. Hiljem võtan enda oma tagasi. Nüüd aga seame

kellad õigeks. Minu kell on kakskümmend üks null-null. Palju teie oma näitab?»

Surovtsev tiris jälle lagedale oma suure taskukella.

«Täpselt niisama palju, seltsimees major.»

«Miks te endale käekella ei hangi? Oleks palju mugavam,» ütles Zvjagintsev.

«Kingitus,» pomises Surovtsev kohmetunult.

Seejärel osutas ta kohmakalt kella tagumisele kaanele.

«Vanemleitnant V. K. Surovtsevile eeskujuliku teenistuse eest väejuhatuselt,» luges Zvjagintsev ja tõusis kaardilaualt kinni nööpides püsti.

«Nii et kell null nelikümmend viis Srednjaja Rogatkal.»

«Tagasi linna,» ütles Zvjagintsev, istudes autojuhi kõrvale esimesele istmele.

«Kas unustasite midagi, seltsimees major?» küsis Razgovorov osavõtlikult.

«Sõida Narva värava juurde,» lausus Zvjagintsev, nagu poleks tema küsimust kuulnudki.

Razgovorov vaatas arusaamatuses Zvjagintsevile otsa, kuid ütles siis kohe: «Just nii!» ja auto liikus paigast.

Zvjagintsevi mõtted olid kaugel. Ta kinnitas endale, et sõidab linna erilise eesmärgita, lihtsalt selleks, et vaba aega kuidagi surnuks lüüa, sest pataljon asub teele alles tüki aja pärast, temal on aga kõik ettevalmistused tehtud.

Kell näitas kümnendat õhtutundi, kätte oli jõudmas valge öö. Majade aknad olid avatud, kuid tuld polnud süüdanud keegi.

Auto jõudis keset sõiduteed liikuva kolonni kohale. Läksid tavalises erariides mehed, ainult mõnel olid pintsakuhõlmad laia sõjaväerihmaga kinni tõmmatud, käidi rivisammu, neljakesi kõrvuti.

Razgovorov tõmbas paremale, et kolonnile teed anda, ja auto liikus nüüd kõnnitee ääres aeglaselt edasi.

«Vabatahtlikud lähevad,» ütles autojuht, «maa-kaitsevägi! ...»

Ta hääldas lõbusalt ja osade kaupa seda võõrast, seni ainult kirjandusest tuntud sõna, mis nagu oleks välja

karanud möödunud sajandi leksikonist, tuues silme ette Tolstoi romaanide tegelasi.

Kuid nüüd, pärast oblastikomitee otsust moodustada vabatahtlikest regulaarväeosad ning nimetada need rahva maakaitseväe diviisideks, oli see vanaaegne sõna Leningradis silmapilkselt väga populaarseks muutunud.

«Mul pani taat ennast ka maakaitseväkke kirja,» ütles Razgovorov.

«Jah?» ühmas Zvjagintsev hajameelselt. «Kui vana ta siis on?»

«Viiskümmend täis, aga pole tal veel vigagi, kõva jõujuurikas alles,» kuulutas autojuht jutukalt, «on teine «Elektrosilas» meister. Neil pani peaaegu pool tehast ennast kirja . . . Aga missugust teed mööda me rindele sõidame?» küsis ta ootamatult.

«Luuga teed,» vastas oma mõtete kammitsas Zvjagintsev mehhaaniliselt.

«Kuhu, kuhu?» küsis Razgovorov arusaamatuses ning võttis jahmunult jala gaasipedaalilt ära.

Auto kiirus vähenes järsult.

«Vaadake ette,» ütles Zvjagintsev karmilt.

«Aga kuidas siis nii, seltsimees major!» hüüatas Razgovorov, nagu poleks Zvjagintsevi sõnu kuulnudki, samal ajal aga juba kiirust lisades. «Kas me siis rindele ei sõidagi?»

«Ma ütlesin: Luuga teed,» kordas Zvjagintsev jahedalt.

«Ja mina mõtlesin, et Karjala maakitsusele!» ütles Razgovorov pettunult. «Kas hakkame siis loodes teenima?»

«Ei. Tuleme siia tagasi.»

«Nii, nii. Tähendab, ei sõidagi rindele . . .»

«Jõuad veel küllalt sõda näha,» sõnas Zvjagintsev süngelt.

«Mis sõda seal Luuga kandis olla võib!» muigas Razgovorov.

Zvjagintsev aga mõtles, kui piinavalt kibe on teada seda, mida teised veel ei tea.

Ta vaatas auto avatud aknast välja ja käsutas endalegi ootamatult:

«Pea kinni!»

Razgovorov pidurdas järsult.

«Aja auto siia, kõnnitee äärde,» ütles Zvjagintsev välja ronides.

Just nimelt siia oli Zvjagintsevi kiskunud kogu aeg pärast seda, kui ta oli kasarmust väljunud ja autosse istunud. Zvjagintsev polnud söandanud seda endalegi tunnistada, sest see soov oli sügavalt isiklik, tema aga leidis, et peab ja on kohustatud lahti ütlema kõigest, mis pole otseselt seotud talle usaldatud ülesandega. Kui Zvjagintsev käskis autojuhti sõita Narva värava juurde, polnud tal mingit kindlat eesmärki ega kavatsust. Teda lihtsalt kiskus siia, teda kiskus siia tunne, mis oli tugevam loogikast ja kainest mõistusest.

Ja nüüd ta siis seisis tänavas, kus elas Veera. Ta nägi tema maja — vana neljakorruselist Peterburi eluhoonet ajahambast puretud seintega.

«Palun, oota mind siin, Razgovorov!» ütles Zvjagintsev autojuhile ebatavaliselt kohmetul ja koguni anuval toonil, nii et autojuht ennast majori poolt avatud autouksest välja küünitas ning talle arusaamatuses uudishimulikult järele vaatas.

Zvjagintsev sammus aegamööda piki kõnniteed edasi. Veera maja kohale jõudes vaatas ta teise korruse kahte vasakpoolset äärmist akent.

Aknad olid suletud ning hoolikalt kardinatega kaetud. Zvjagintsev astus trepikotta ning läks mitut astet korraga võttes teisele korrusele. Ta tahtis näha Veera ema ja öelda talle paar rahustavat sõna.

Kuid hingesopis lootis Zvjagintsev imet: võis ju nii olla, et Veera tema telefonikõnest möödunud paari tunni jooksul koju oli jõudnud . . .

Kõhklevalt seisis Zvjagintsev mõne hetke pimedas trepikojas, astus siis ukse juurde, surus kõrva vastu seda ja kuulatas.

Korterist ei kostnud ainustki häält.

Zvjagintsev koputas aralt ja ettevaatlikult ning kuulatas uuesti. Ukse taga valitses endiselt vaikus. Ta koputas kõvemini. Ei mingit vastust. Teda valdas ärevus. Kuid siis meenus Zvjagintsevile, mis Veera ema talle oli öelnud. Ta oli ju kinnitanud, et ööbib naabrinaise juures. Muidugi, kuidas see ometi meelest ära võis minna!

Veel mõni hetk seisis Zvjagintsev trepikojas ja hakkas siis pikkamisi trepist alla tulema.

Tähendab, Veera pole veel tagasi jõudnud. Jah, imesid ei juhtu.

Siin, välisukse ees, oli ta hiljuti Veeraga esimest korda hüvasti jätnud, aimamata, millist osa neiu tema elus hakkab mängima. Enne kui Veera koju läks, olid nad tookord puiestikus pingil istunud. Seal see puiestik paistabki . . .

Zvjagintsev lisas sammu. Tal tekkis järsku vastupandamatu soov näha pinki, millel nad tol ööl olid istunud.

Kuid puiestikuni jõudes sai ta aru, et tema soov jääb täitmata. Seal polnud enam ühtki pinki. Kogu haljasala oli õhurünnakute juhuks risti-põiki kaitsekraave täis kaevatud.

Üks kaevik polnud veel päris valmis ning selle ääres mullahunnikul vedelesid kangid ja labidad. Mullahunnikusse oli veel torgatud teivas vineertahvliga, millele punase värviga oli kirjutatud: «Kõik jõud vaenlase purustamiseks!»

Zvjagintsev seisis mõne viivu tahvlit vahtides ning endamisi mehhaaniliselt sellele punase värviga maalitud sõnu korrates. Siis vaatas ta kella. Oli kolmveerand kümme, tema käsutusse oli jäänud veel kaks ja pool tundi. Zvjagintsev läks pooljoostes auto juurde, mis teda ootas.

«Staapi!» ütles ta juhile, laskudes autoistmele ning ust hooga kinni tõmmates.

Polkovnik Koroljov istus kaarte täis kuhjatud laua taga suure suitsupilve sees, kuid nagu alati hoolikalt raseerituna ning korralikult kinni nööbitud mundrikuues.

«Tulin hüvasti jätma, Pavel Maksimovitš, mul läheb sõiduks,» lausus Zvjagintsev, märkides endamisi, et sellest päevast, millal algas sõda, on polkovnik hakanud pöörama erilist tähelepanu oma välimusele ja riietusele.

«Mulle öeldi, et sa oledki juba läinud,» sõnas Koroljov imestunult ning tuli laua tagant välja.

«Hakkame liikuma null nelikümmend viis Srednjaja Rogatkalt,» kandis Zvjagintsev ette. Ta vaatas kella ja lisas juba mitteametlikul toonil:

«Mul on veel umbes kaks tundi aega. Tahtsin hüvasti jätta. Käisin ka varem siit läbi, kuid teid ei olnud.»

«Olgu,» ütles Koroljov Zvjagintsevile vastu astudes. «Tööasjadest me enam rääkima ei hakka, kõik on juba räägitud. Rõhutan ainult veel kord: sa said väga vastutusrikka ülesande, major.»

«Tean,» vastas Zvjagintsev.

«Väed hakkavad juba hommepäev teile järele liikuma, saadame ehitustöödele ka eraisikuid — homme avaldatakse oblastikomitee üleskutse. On tähtis, et sinu «lõik võimalikult kiiresti mineeritud saaks . . .»

«Tean,» kordas Zvjagintsev.

«Noh, mis siis muud . . . jumal appi!»

Koroljov uuris Zvjagintsevi tähelepanelikult pealaest jalatallani.

«Kas sul kirsasaapad on?» küsis ta järsku.

«Kohvris.»

«Õige tegu, ega sa paraadile sõida! Eraldusmärgid vaheta ka roheliste vastu, intendandid pidid neid saama . . .»

Zvjagintsev muigas endamisi. Ta mõistis, kui tähtsusetu on see kõik, millest Koroljov praegu räägib, kuid ei kahelnud, et ka polkovnik sellest ise aru saab ja lihtsalt ei leia hüvastijätuks sobivaid sõnu.

«Noh . . .» ütles polkovnik lõpuks ja astus veel ühe sammu lähemale.

«Kuidas siis ometi nõnda, kuidas ometi?» mõtles Zvjagintsev. «Me lahkume ju kohe, mina aga . . .»

Jah, sellest hetkest, kui Zvjagintsev autosse oli istunud ja staapi sõita käskinud, oli ta endale kinnitanud, et lihtsalt tahab kogu ülejäänud aja veeta Koroljoviga hüvasti jättes.

Kuid ta pettis ennast ja teadis, et petab. Uritski väljakule oli teda toonud hoopis teine mõte ja kavatsus.

Astunud aga üle polkovniku kabineti läve ja näinud, et Koroljov on sukeldunud asjaajamistesse, millega võrreldes kõik muu näis nii tühine ja ebaoluline, tundis Zvjagintsev, kui raske, kui vaevarikas on tal välja öelda seda, mille pärast ta siia tagasi oli tulnud.

Ilmselt peegeldus Zvjagintsevi üle võimust võtnud ärevus tema näol, sest Koroljov vaatas talle nüüd otsa mõninga arusaamatuse ja valvsa imestusega.

«Mis siis ikka, major, jätkem hüvasti . . .» ütles ta.

Ja nüüd sundis Zvjagintsev end suure tahtepingutusega rääkima:

«Pavel Maksimovitš, ma palun teid väga ... hoolitsege Veera eest. Veera, oma vennatütre eest ...» kordas Zvjagintsev ja küsimusi kartes lisas kiiresti: «Ta on Ostrovi rajoonis, Belokamenskis. Ivan Maksimovitš on aga kogu aeg tehases ja kodus peaaegu ei käi.»

«Ostrovi rajoonis? Verka?» küsis Koroljov järjest kasvava imestusega. «Mis ta sealt otsib?»

«Pavel Maksimovitš, see on pikk jutt ja asi pole praegu üldse selles,» lausus Zvjagintsev, tundes, et nüüd on veel raskem edasi rääkida. «Fakt on see, et praegu on ta seal. Tagasitulekut lükkab päevast päeva edasi. Loomulikult ei tea tema ega tea ta vanemad, et seda rajooni ... varitseb oht.»

Koroljov heitis Zvjagintsevile tähelepaneliku pilgu.

«See on küll suur rumalus!» ütles ta lõpuks rohkem nagu iseendale. «Ei tea, kas peaks talle auto järele saatma?»

«Jah, jah, muidugi,» haaras Zvjagintsev kiiresti sõnal sabast, «kuid — ta on telegrammi saatnud, et tuleb päeva-paari pärast koju ...»

«Noh, siis pole mõtet autot tühjalt edasi-tagasi lasta sõita,» lausus Koroljov juba rahulikumalt.

Zvjagintsev kirus end mõttes sõnade pärast, mis kogemata huultelt olid libisenud. Telegrammist poleks tarvis olnud rääkida, siis oleks Koroljov arvatavasti juba homme Veerale auto järele saatnud! Ta ei suutnud Koroljovile öelda, et Veera kojutulek ei sõltu ainüüksi neiust endast ja et ka nüüd võib see veel edasi lükkuda ...

Koroljov vaatas uuesti tähelepanelikult Zvjagintsevile otsa. Nüüd hakkas ta ähmaselt taipama, et majori sõnade taga peitub rohkem kui tavaline meeldetuletus. Tõtt öelda oli Koroljov viimasel ajal vennatütre hoopis unustanud, samuti nagu ta polnud juba tükk aega näinud tema isa — oma venda.

Tõsi küll, teisel või kolmandal sõjapäeval oli polkovnik oma vennale helistanud, kuid vennanaiselt kuulnud, et Ivan peaaegu üldse kodus ei käi. Veera kohta midagi küsida polnud Koroljovile tookord pähegi tulnud. Ta oli harjunud sellega, et tüdrukul on kõik korras — õppimine meditsiini-instituudis edenes hästi, Veeral oli oma tutvuskond ...

Ja nüüd selgus äkki, et Veera oli kõige halvemal ajal

miilegipärast Ostrovi rajooni sõitnud. Ah jaa, seal elab tema emal vist õde ...

Kõik need mõtted käisid kiiresti Koroljovi peast läbi. Esialgu valdas teda ärevus, sest Ostrovi pärast ei tundnud praegu muret mitte ainult tema ... Kuulnud aga Zvjagintsevilt, et Veera täna-homme tagasi jõuab, Koroljov rahunes: sakslased olid Belokamenskist veel kaugel.

Aga miks oli Zvjagintsev nii erutatud?

Ikka veel silmitses Koroljov tähelepanelikult enese ees seisvat majorit, püüdes tema näost välja lugeda avaldamata jäänud mõtteid.

Talle oli alati meeldinud see korrektne pikka kasvu noormees, kes aastatelt oleks talle pojaks sobinud. Zvjagintsev meeldis Koroljovile oma julguse, aususe ja otsekohesusega, olgugi et Koroljov majorit sageli hukka oli mõistnud keevalisuse ja «ülevahutamise» pärast. Kui arutati, keda saata Luuga jõele vastutusrikaste tööde juhiks, oli Koroljov kõhklemata Pjadõševile just teda nimetanud.

Ja nüüd ütles sisehääl polkovnikule, et Zvjagintsevi ei eruta mitte ainult tavaline inimlik mure Veera saatuse pärast.

«Kuule, major ... aga miks just sina ...»

Ta ei jõudnud lõpetada, sest Zvjagintsev katkestas teda, öeldes valjusti ja isegi veidi väljakutsuvalt:

«Ma armastan teda, Pavel Maksimovitš!»

See tuli nii ootamatult, et Koroljov küsis hämmastunult:

«A-armastad?!»

«Jah, armastan!» kordas Zvjagintsev ja tundis äkki, et süda läks palju kergemaks.

«Nii, nii ...» pomises Koroljov kohmetunult.

Zvjagintsevile kostis nendest sõnadest varjatud hukkamõistu. Ta läks näost üleni punaseks.

«Ma tean küll ... Teile näib pentsikuna, et sõjamees, kellele on usaldatud vastutusrikas lahinguülesanne, ei leidnud sobivamat aega ja kohta oma südame puistamiseks ...» Ta jäi hetkeks vait, et hinge tõmmata. «Aga minul jooksis see kõik järsku kokku — nii sõda ja lahinguülesanne kui ... kui ka see, millest praegu rääkisin. Ja ma ei saa sinna midagi parata.»

«Nii, nii ...» kordas Koroljov pärast pikka pausi.

Ta astus paar sammu mööda tuba, siis aga jäi Zvjagintsevi ette uuesti seisma ning küsis:

«Ent miks pead sa vajalikuks rääkida sellest minule, mitte minu vennale?»

See küsimus ajas Zvjagintsevi segadusse.

«Miks? Ma ei tea...» ütles ta nagu endamisi. «Võib-olla sellepärast, et te olete... ainus inimene, kes...»

Zvjagintsev jäi poolelt sõnalt vait. Ta oleks tahtnud öelda, et tema, Koroljov, on peale Veera talle kõige lähedasem inimene, et tal isa pole, ema aga elab kaugel Uraalis, et ta on ikka harjunud polkovnikuga rääkima kõige tähtsamast, midagi varjamata... Kuid ta ei öelnud midagi, kartes näida koomilise ning sentimentaalse poisikesena, kes isegi niisugusel karmil ajal ei oska oma tundeid varjata.

Lõpuks lausus ta jahedalt ja kalgilt:

«Unustage kõik, mis ma teile ütlesin. Minu ainsaks sooviks on, et te hoolitseksite tema eest. Nägemiseni, seltsimees polkovnik.»

«Pea kinni,» sõnas Koroljov. «Noh, aga tema?»

Küsimus tuli Zvjagintsevile ootamatult. Tal ei jätkunud julgust vastata. Iseendalegi mitte.

«Ei tea,» lausus ta kumedal häälel.

«Tähendab, ei tea...» ütles Koroljov pikkamisi. Pistis siis käe taskusse, võttis välja «Belomori» paki ning ulatas Zvjagintsevile.

«Mis siis ikka, paneme enne lahkumist ühe suitsu.»

Zvjagintsev võttis paberossi, muljus seda veidi sõrmede vahel ja unustas lõpuks süüdata.

«Tead, mis ma sulle ütlen, Aljoša,» sõnas Koroljov lõpuks vaikselt, Zvjagintsevile otsa vaatamata. «Mina olen juba vana mees, teie Veeraga aga noored... Kui sa tunned, et praegu see kõik on sul... noh, nagu sa ütlesid, kokku jooksnud, siis... on see hästi. Ja ära muretse. Veeraga saab kõik korda. Nüüd aga — teele! Täidad ülesande ja tuled tagasi. Olen sinuga harjunud...»

Zvjagintsev tundis, kuidas miski nagu pigistas kõri. Ta mõtles, et vaevalt jõuab niipea tagasi, sest oli kaljukindlalt otsustanud jääda sõja lõpuni sinna, kus käivad lahingud, sellest aga praegu rääkida näis ebakohane.

Leningradi lõunaservas Srednjaja Rogatka juures, Luuga poole viiva maantee hakul, seisis veoautode kolonn.

Teistest veidi eemal, kolonni ees, asus komandöri semkas, mis oli samasuguse kaitsevärviga üle võõbatud nagu Zvjagintsevi autogi.

Kapten Surovtsevi nägi Zvjagintsev juba kaugelt, ta seisis semkas kõrval ja ajas juttu endast tükk maad lühema sõjaväelasega. Zvjagintsevi märkasid nad alles siis, kui see autost välja ronis.

Surovtsev jooksis majorile vastu, käigu peal püksitaskust kella välja tirides ja seda vaadates, ning kandis ette, et pataljon on teeleasumiseks valmis.

Kapten oli raporteerimise juba lõpetanud, kui nende juurde astus teine sõjaväelane, see väikest kasvu mees. Ta osutus vanempoliitjuhiks.

Zvjagintsevi arvates polnud vanempoliitjuht Pastuhhovil õiget sõjamehe välimust. Heitnud Pastuhhovile hindava pilgu, ei märganud Zvjagintsev ei tema hoiakus — poliitjuht oli valveseisangus, suur pea veidi tahapoole kallutatud — ega riietuses küll midagi laiduväärset, kuid miskipärast tekkis kahtlus, kas see neljakümneaastane mees ikka on kaadriohvitser.

«Nii et kõik on korras?» küsis Zvjagintsev, pöördudes nii Surovtsevi kui ka Pastuhhovi poole, kuigi talle ettekandest juba selgeks oli saanud, et kõik tema korraldused on täpselt täidetud.

Surovtsev võttis küsimust kui luba jätkata juba vabamalt, täpse subordinatsiooni jälgimiseta, ning ütles:

«Peaks nagu olema, seltsimees major. Me poliitjuhiga kontrollisime. Eks ole, seltsimees vanempoliitjuht?»

See ei vastanud midagi, lahutas ainult käsi.

«Mis siis ikka, asugem teele,» ütles Zvjagintsev. «Kes ees sõidab, teie või mina?» pöördus ta jälle komandöri ja poliitjuhi poole korraga.

«Kuidas käsite, seltsimees major,» vastas Surovtsev. «Vahest istume kõik kolmekesi minu autosse? Teie oma saadame aga kolonni sappa ja ma panen sinna vanemleitnandi, oma asetäitja riviteenistuse alal. Kuidas arvate?»

Ta ütles seda kuidagi ebakindlalt, isegi paluvalt. Zvjagintsev märkas, et poliitjuht vaatab talle otsa niisuguse pilguga, nagu ootaks väga tema nõusolekut.

«Hüva,» lausus Zvjagintsev, «sõidame kolmekesi. Razgovorov!» hüüdis ta oma juhti.

See hüppas autost välja, jooksis Zvjagintsevi juurde ja jäi paari sammu kaugusele tikksirgelt seisma. Ulja liigutusega tõstis ta käe kõrva äärde ning lasknud selle kohe jälle alla, vaatas oma helesiniste silmadega ainiti Zvjagintsevi otsa, andes nagu kõigile mõista, et peale majori ei tunnista ta siin ühtegi ülemust.

«Razgovorov, te sõidate kolonni sabas koos vanemleitnandiga!»

«Aga teie, seltsimees major?» küsis autojuht kohkunult.

«Meie sõidame ees. Kapteni ja vanempoliitjuhiga. Selge?» küsis Zvjagintsev ja kartes, et poiss viskab mõne ootamatu viguri, lisas vastust ootamata: «Täitke korraldus.»

Seejärel pöördus ta Surovtsevi poole ja ütles:

«Teele, seltsimees kapten! Meil on sõita umbes sada viiskümmend kilomeetrit. See võtab oma neli tundi. Laske pidevalt jälgida, kas ei ilmu vaenlase lennukeid. Andke käsklus.»

Surovtsev lõi käe kõrva äärde, jooksis teisele poole teed ning hüüdis heleda häälega:

«Pataljon, autodele!»

Tee oli tühi ja öö valge. Tulesid ei olnud tarvis süüdata.

Zvjagintsev istus ees, autojuhi, umbes kolmekümneaastase sünge välimusega mehe kõrval, Surovtsev ja Pastuhhov istusid taga.

Algul sõideti vaikides. Siis aga ütles Surovtsev ebalevalt:

«Seltsimees major, ma andsin ka poliitjuhile ülevaate meie ülesandest . . .»

Zvjagintsev pööras end istmel ümber ja küsis kapteni ning vanempoliitjuhi poole vaadates:

«Noh, kas ülesanne on selge?»

«Mitte päris,» vastas poliitjuht ootamatult.

Zvjagintsev sai isegi aru, et õli Surovtsevile eelseisvast ülesandest rääkinud liiga napilt, lootes hiljem maha pidada tõsisema jutu. Sellele vaatamata ütles ta aga õlgu kehitades:

«Mis siin siis ebaselgeks jäi? Ülesanne on konkreetne: luua miiniväljad ja valmistada maanteed ning sillad õhkimiseks ette . . . Tavaline inseneritöö.»

«See on mulle selge,» ütles Pastuhhov, noogutades oma suurt pead, «kuid mul on küsimusi . . .»

Ta vaikis hetkeks, nagu kaaludes, kuidas neid küsimusi formuleerida, ja jätkas:

«Ma olen ju, seltsimees major, poliittöötaja. Ma pean käsku mitte ainult mõistma, vaid ka . . .» ta mõtles veidi, sobivaid sõnu otsides, «vaid ka aru saama selle vajalikkusest ning tähtsusest. Mõistate ju isegi, et üks asi on sõdurile lihtsalt öelda: «Võta labidas ja kaeva!», hoopis teine lugu on aga siis, kui ta teab, et on jäänud väga vähe aega, sest iga minut võib vaenlane tema pihta tule avada. Kas pole nii?»

Zvjagintsevi nägu tõmbus pilve. Esimesel hetkel tundus kogu see mõistukõne talle ebakohase soovina saada rohkem teada, kui ette on nähtud. Ta tahtis juba juhtida sellele vanempoliitjuhi tähelepanu, heites talle karmi pilgu, kuid . . . suutis end vaos hoida. See mitte enam noor mees vaatas talle otsa rahulikult, vähimagi väljakutseta, hetkegi kõhklemata, et avaldab täiesti seaduspäraseid kahtlusi ning et Zvjagintsev toob kogu loosse kohe selgust.

«Seltsimees major,» lausus Pastuhhov uuesti, nagu taibates, mida Zvjagintsev praegu mõtleb, «palun minust õigesti aru saada. Mehed peavad teadma, miks nad seda või teist teevad. Mitte ainult seda, kuhu panna miinid ja kuhu peita lõhkeaine — see on iseenesestmõistetav —, vaid nad peavad teadma, miks seda on vaja teha. Kui seda tööd tuleks teha mõnes põhjapoolses rindelõigus, oleks kõik selge. Kuid me liigume ju lõuna suunas . . .»

Ta jäi vait, pööras pilgu Zvjagintsevilt ära, võttis taskuräti, tõmbas pilotka peast ja kuivatas laialt laubalt higi, andes mõista, et on öelnud kõik, mis tahtis, edaspidine ei sõltu enam temast.

Zvjagintsev vaatas senini vaikinud Surovtsevi poole. See vahtis ainiti aknast välja, rõhutades kogu oma olemusega, et tal pole poliitjuhi sõnadega midagi pistmist ning et tema kui distsiplineeritud inimene ei kavatse esitada mingisuguseid täiendavaid küsimusi. Järsku taipas Zvjagintsev, et Surovtsev ja Pastuhhov olid

varem kokku leppinud kutsuda ta oma autosse ning õngitseda välja kõik, mis neid huvitas. Ta oli juba valmis ütlema pataljonikomandörile ja tema asetäitjale poliitalal, et on nende kavatsusest aru saanud, kuid et tema juures ei lähe niisugused vigurid läbi. Vaadanud aga veel kord Pastuhhovile otsa, mõtles ta ümber.

Poliitjuht silmitses Zvjagintsevi endiselt rahulikult ning tähelepanelikult, nagu ei kahtleks hetkekski, et kuuleb temalt kohe midagi tähtsat.

«Tal on ju õigus,» mõtles Zvjagintsev, «ega me siis manöövritele või väliõppustele sõida. Ja niikuinii pean pärast kohalejõudmist komandörid kokku kutsuma ning selgitama, kui tõsine olukord on. Ei möödu poolt tundigi, kui kõik sellest teada saavad, ja peavadki saama.»

Ta meenutas Ždanovi sõnu: «. . . elu ja surma peale!», heitis siis pilgu autojuhile, kes keskendunult teed jälgis ega paistnud jutuajamise vastu üldse huvi tundvat, ja ütles valju häälega, andes mõista, et tema sõnad on kõigile määratud:

«Vaadake, seltsimehed! Meid saadeti lõunasse, sest Ostrovi—Pihkva—Luuga magistraalid sobivad kõige paremini vaenlase tankivägedele edasiliikumiseks. Väejuhatuse arvates ei ole sugugi võimatu, et sakslased püüavad Luuga all läbi murda ning pääseda Leningradi poole viivale peamagistraalile . . . Sellele, mida mööda me praegu sõidame.»

Viimased sõnad tulid Zvjagintsevil tahtmatult üle huulte. Ja kuigi need olid vaid eelnevate sõnade loogiline järg, tundis ta ka ise, kuidas teda valdas seda lausudes ärevus. Oli võimatu harjuda mõttega, et siia, pisut rohkem kui saja kilomeetri kaugusele Leningradist, võivad ilmuda sakslased.

Zvjagintsev vaatas vilksamisi autojuhi poole. See uuris üksisilmi ees looklevat maanteed, kuid Zvjagintsevile näis, et ta oli oma huuled veel kõvemini kokku surunud, ning need moodustasid nüüd üheainsa kitsa ja trotsliku triibu.

Pastuhhov vaikis ja tema näo järgi oli raske otsustada, millise mulje olid talle jätnud Zvjagintsevi sõnad.

«Meie ülesandeks on,» jätkas Zvjagintsev, «võita aega ja anda Leningradi ning Luuga töötajatele võimalus luua kaitsevöönd: kaevata valmis tankitõrjekraavid ja kaevikud ning ehitada punkrid. Oblasti- ning linna-

komitee üleskutse leningradlastele avaldatakse homme. Meie peame aga lõuna poole Luuga kaitsevööndit rajama miiniväljad.»

«Nii . . .» ütles Pastuhhov mõtlikult, «nüüd on kõik selge.»

Mõni aeg sõideti vaikides. «Emka» avatud aknast kostis tagapool tuleva autokolonni monotoonset mootorimürinat.

Nad möödusid metsadest ja saludest, üksikutest taredest, mille aknad olid luukide või kardinatega hoolikalt kaetud, ning see kõik — metsad ja salud, tared ja kooguga kaevud — näis viirastuslikult valges öös otsekui kellegi jõulise ning võimuka käega olevat sisse lõigatud valevasse, liikumatusse hämarusse, mis seetõttu tundus kuidagi asisena, maad ja taevast siduva mateeriana.

Ja mida süvenenumalt Zvjagintsev vaatas seda kõike, millest nad mööda sõitsid, seda võimatumana tundus talle, et vaenlane võib kunagi siia välja jõuda.

Ta püüdis seda mõtet eemale tõrjuda ning hakkas aru pidama, mis tuleks teha otsekohe, niipea kui nad kohale jõuavad, olgugi et see oli tal juba varem pisiasjadeni läbi kaalutud.

Pöördunud taga istuvate komandöride poole, küsis ta:

«Kas te juba ammu teenite sõjaväes?»

«Mina või?» reageeris Surovtsev kähku.

«Ei,» vastas Zvjagintsev, «ma küsisin vanempoliitjuhilt.»

Pastuhhov näis tukkuvat.

«Neli aastat,» vastas ta silmi avamata.

«Tähendab, kaadriohvitser?» küsis Zvjagintsev uuesti.

Pastuhhov avas lõpuks silmad ja ütles mõtlikult, nagu kontrollides oma vastust:

«Nüüd vist peaaegu jah.»

Tema umbmäärane vastus ei meeldinud Zvjagintsevile, kes oli harjunud sõjaväelasliku täpsusega.

«Kas tulite armeesse partei kutsel?» küsis ta peletükkivalt.

«Ei, mis te nüüd . . . Algul sain pikendust, siis aga kutsuti aega teenima. Pärast juhtus nii, et jäin ise edasi.»

«Kas sõjaväeteenistus hakkas meeldima?»

«Seltsimees major,» sekkus jutuajamisse Surovtsev, «vanempoliitjuht võttis osa Halhin-Goli lahinguist.

Need langesid just tema teenistusaja lõpuga kokku.»

«Ah nii!» ei suutnud Zvjagintsev varjata oma imestust. Nüüd hakkas ta veel visamalt edasi küsima:

«Kas teil on tehniline haridus?»

«Ei, mis te nüüd,» vastas Pastuhhov nagu varemgi. «Sattusin sapööriväeossa ja siit see algas.»

«Aga kes te eraelus olite?»

«Mina?» kordas Pastuhhov nagu aega võites. Ootamatult tõmbusid ta helehallid silmad otsustavalt kissi ning seekord kostis tema häälest juba väljakutse:

«Olin oblasti muuseumi juhataja.»

«Muuseumi juhataja!» venitas Zvjagintsev pettunult. «Mis muuseum see siis oli?»

«Lenini muuseum,» vastas Pastuhhov lühidalt.

«Hu-vi-tav . . .» pomises Zvjagintsev veidi kohmetunult.

«Vanempoliitjuht sai Halhin-Goli lahinguis medali «Vapruse eest»,» ütles Surovtsev ja kapteni häälest kostis solvumist, et Zvjagintsev tema poliitabi alahindas.

«See on tore,» sõnas Zvjagintsev ikka veel kohmetunult ja küsis: «Miks te seda siis ei kanna? Liigsest tagasihoidlikkusest?»

«Mis tagasihoidlikkusest nüüd!» muigas Pastuhhov oma laiu õlgu kehitades. «Lint kulus ära, sõjaväekaubastusse aga uusi ei toodud.»

«Nii, nii,» ütles Zvjagintsev. «Mina aga ausalt öeldes ei tulnud selle pealegi, et te võisite Halhin-Goli lahinguis kaasa teha.»

«Miks siis mitte?» küsis Pastuhhov rahulikult. «Teie, seltsimees major, olete minust noorem. Sellele vaatamata olite Soome sõjas.»

«Kust te seda teate?» küsis Zvjagintsev kiiresti.

«Aga kuidas siis? Küsisin poliitvalitsusest järele. Tundsin huvi, kelle käe all pataljon tööle hakkab. See pole meile sugugi ükskõik.»

Pastuhhov ütles seda tavalise, igapäevase tooniga, nagu oleks see iseenesestmõistetav.

«Ah kontrollisite? Ja kui ma teie arvates poleks sobinud, kas oleksite mind siis välja praakinud?» küsis Zvjagintsev nöökavalt.

«Niisugust õigust meil ei ole,» vastas Pastuhhov ikka niisama rahulikult. «Selle eest aga, et meile tõeline

lahingukomandör saadeti, oleme väejuhatusele tänulikud.»

Siis naeratas ta järsku südamlikult ning lepitavalt ja ütles:

«Mind kutsutakse Jevgeni Ivanovitšiks.»

«Jevgeni Ivanovitš,» kordas Zvjagintsev ja naeratas samuti. «Tubli,» lisas ta kohatult ja et oma kohmetust varjata, tõttas ütlema: «Mind aga Aleksei Nikolajevitšiks. Saagem siis veel kord tuttavaks!» Ning Zvjagintsev sirutas üle selja Pastuhhovile ja Surovtsevile käe. Süda läks kuidagi kergemaks.

Surovtsev oli võitnud tema sümpaatia sellega, et ta pataljoni täpselt ettenähtud ajal lähtepositsioonile oli toonud, et teda nimelise kellaga oli autasustatud, ja mis kõige tähtsam, et ta ilmselt oma poliitabile uhke oli ning tõsiselt võis solvuda, kui keegi, isegi ülemus, vanempoliitjuhti alahindas.

Mis aga puutus Pastuhhovisse, siis polnud viimane Zvjagintsevi sümpaatiat võitnud mitte niivõrd oma osavõtuga Kaug-Ida sündmustest, kuivõrd oma loomupärase taktitundega, oskusega rahulikult ning avameelselt rääkida sellest, mis mõne teise suust kuulduna oleks solvavana tundunud.

«Hakkame vist pärale jõudma,» ütles Surovtsev ootamatult, oma poisikeselikult kondistele põlvedele laotatud kaarti silmitsedes. «Veel paar kilomeetrit ja olemegi kohal.»

Mõne minuti pärast jäi auto seisma. Surovtsev kargas esimesena välja, jooksis teise teeserva ning andis kolonnile käega märku peatuda.

«Jah, täpselt siin,» ütles Zvjagintsev rahulolevalt, «see ongi Pljussa.»

Ning ta osutas kitsale jõekesele.

Nende ümber laius heinamaa ning võsa. Kusagil põõsastes hakkasid linnud siristama. Eemalt kostis vankrikolinat ja hobuse hirnumist. Õhk oli jahe ja värske.

«Raske uskuda, et . . .» ütles Surovtsev ootamatult. Ta vaikis poolelt sõnalt, kuid nii Zvjagintsev kui ka Pastuhhov said aru, mida kapten öelda oli tahtnud.

«Ei maksa norutada! . . .» mõtles Zvjagintsev Surovtsevi ja ennastki ergutades. «Käised üles ja tööle pihta!»

«Autod peitke võssa,» käsutas ta Surovtsevi poole pöördudes. «Sõduritele andke poolteist tundi söömiseks

ja puhkuseks.» Ta heitis pilgu kellale. «Pärast seda kutsume komandörid kokku. Kell neli kolmkümmend alustame tööd. Tunni aja pärast kandke ette tööjaotuse skeem roodude ja jagude kaupa. Asuge ülesannet täitma! Teile, vanempoliitjuht, on ilmselt vaja anda mingi aeg, et saaksite poliittöötajate ja võitlejatega vestelda?» sõnas ta Pastuhhovi poole pöördudes.

«Räägin söögi- ja puhkeajal,» vastas poliitjuht süngelt, Zvjagintsevist mööda vaadates.

Maapinnale laskus kerge udulinik ja kusagil väga kaugel punetas rohkem aimatav kui nähtav silmapiir.

«Mis see on?» küsis Zvjagintsev käega silmapiirile osutades. «Kas päike?»

«Päike ei tõuse kunagi lõunast, seltsimees major,» ütles Pastuhhov kibedusega. «See on tulekahjukuma . . .»

IV

Vasnetsovi avameelsus jättis Valitskile sügava mulje. Partei linnakomitee sekretär oli temale, vanale arhitektile, otsekoheselt ja avameelselt rääkinud ebaõnnestumistest rindel ja Leningradi ähvardavast ohust.

Kuulnud Vasnetsovilt seda, mida arvatavasti ei teadnud veel miljonid inimesed kogu maal, tundis Valitski — tõsi küll, rohkem intuitiivselt kui teadlikult —, et temagi on vahetult seotud sündmustega, mis praegu pole haaranud mitte ainult leningradlaste, vaid kogu rahva mõtteid.

Fjodor Vassiljevitš ei teadnud veel ega olnud sisimas valmis otsustamiseks, mida tema ise peaks nüüd tegema. Kuid selles, et midagi tegema peab, ta ei kahelnud.

Ühte teadis Fjodor Vassiljevitš kindlalt: Leningradist ta ei lahku. Loomulikult ei saanud ta Vasnetsovilt luba siia jääda. Kuid asjaolu, et ettepanek ära sõita ei tulenenud mingil määral, nagu ta hiljuti oli mõelnud, usaldamatusest tema vastu ega olnud ka administratiivne käsk, jättis talle kahtlemata teatava tegevusvabaduse.

Niisiis jääb ta Leningradi. Ära sõidab ainult tema naine. Oma naise rahu, aga võib-olla ka elu pole tal õigust kaalule panna. Valitski tegi niisuguse otsuse nii-öelda teoreetiliselt, sest kümnete aastate jooksul polnud ta naisest pikemat aega lahus olnud ning ei suutnud endale ette kujutada, kuidas temata elama hakkab.

Nii imelik, kui see ka oli, aga poja pärast Fjodor Vassiljevitš praegu ei muretsenud. Valitski oli kindel, et Anatoli tuleb koju tagasi — kui mitte täna, siis homme . . . Kuid kas ta tõepoolest ei küsinud endalt: «Aga mis siis edasi saab?» Kas ta tõepoolest ei mõistnud, et kogu tema väikesest perekonnast tuleb kutsealusel Anatolil kõigi loogikaseaduste järgi esimesena ohuga silm silma vastu seista?

Ei, Valitski mõtles loomulikult sellest kõigest, eriti nüüd, pärast juttuajamist Vasnetsoviga. Kuid ta oli veendunud, et iga inimene peab vastavalt oma teadmistele, eale ja objektiivsetele asjaoludele seisma omal, just nimelt omal kohal elus, kuidas see elu ka kujuneks. Hinnates inimestes üle kõige au ja väärikust, kannatas Valitski selle all, et ta ise — loomulikult mitte oma süü tõttu! — juba ammu ei asu kohal, millele tal on õigus. — küsimus ei seisnud sugugi mitte õiguses! — ning kus ta on kohustatud asuma, kohustatud vastavalt oma teadmistele, võimetele ja kogemustele.

Fjodor Vassiljevitš kinnitas endale, et Anatolil on kõik palju lihtsam. Ta asub oma kohale, sinna, kus ta on kohustatud olema. Kui imelik see ka oli, aga mõte, et see koht võib ta pojale hauaks saada, lihtsalt ei tulnud Valitskile pähe.

Pärast Smolnõis käimist ei väljunud Valitski kahel päeval majast, oodates uut telefonikõnet arhitektuurivalitsusest. Kuid talle ei helistatud. Lõpuks ei pidanud ta enam vastu.

Ta tahtis vähemalt oma silmaga näha, mis ümberringi toimub, tunda end vähemalt kaudsegi osavõtjana sündmustest.

Aeglaselt mööda kuumusest hõõguvat asfalti astudes vaatas ta tähelepanelikult kõike enda ümber, püüdes alateadlikult vastandada Vasnetsovilt kuuldut reaalsusega.

Valitski kõndis, uurides vastutulijate näoilmet, kitsaid paberiribasid risti-rästi täiskleebitud aknaid ning täielikult või osaliselt liivakottidega varjatud kauplusevitriine.

Ühe niisuguse vitriini juures Fjodor Vassiljevitš peatus ning vaatas skeptiliselt kotivirna. «Lollus,» ütles ta

endamisi, «loll ja oskamatu. Paari päeva pärast variseb see värk niikuinii kokku.»

Fjodor Vassiljevitš vaatas ringi, lootes läheduses leida inimest, kellel selle kotivirnaga midagi pistmist oleks. Kuid ta nägi ainult murelike nägudega oma asju ajama tõttavaid juhuslikke möödaminejaid.

Siis astus Valitski otsustavalt kaupluse uksest sisse. See oli tavaline pudukauplus. Lae all põles elektrilamp — tänavalt siia valgust peaaegu ei paistnud. Klaasiga kaetud laia leti taga seisis müüjanna, kes keskendunult jälgis hoolega seljakotti uurivat heledapäist noormeest. Noormees keerutas presendist seljakotti küll siia, küll sinna, silus käega, proovis õlarihmade tugevust.

«Teate mis . . .» alustas Valitski ilma igasuguse sissejuhatuseta, «öelge neile, kes selle idiootliku ehitisega maha said,» ta tegi peaga järsu liigutuse kaupluse vitriini poole, mis väljast oli liivakotivirnaga varjatud, «et nädala pärast variseb see kokku . . .»

Nooruke müüjanna vaatas imestunult pikka ning kõhna veidrikku, kel oli ristlips lõua all, — ta oli niisuguseid ainult operetilaval näinud. Noormees pani seljakoti letile ja jäi Valitskit samuti hämmastusega vahtima.

«Ma väljendusin vist küllalt selgesti,» kordas Valitski. «Panna kõige alla kolm kotti ning laduda nende otsa terve hunniku võib ainult idioot.»

«Ärge sõimake, kodanik . . .» ütles neiu leti taga solvunult.

«Kurat teab mis!» andis Valitski järjest rohkem ärritudes vastu. «Kas selles . . . hm . . . hm . . . kaubandusettevõttes on mõni vastutav isik?»

«Milles asi, papi?» sekkus nooruk seljakotti letile pannes lõbusalt jutusse.

«Mul pole au olla teie sugulane, noormees!» välgutas Valitski silmi. «Aga kui te olete võimeline midagi taipama, siis peaksite aru saama . . .»

«Milles on asi?» kostis Valitski selja tagant ärritatud mehehääl. «Kas te pole teenindamisega rahul?»

Valitski pöördus ning nägi tagumisse ruumi viiva väikese, seinas peaaegu märkamatuks jääva ukse lävel kiilaspäist meest otse maikale tõmmatud pintsakus.

«Ma tulen toapoisteta toime, mul pole vaja, et mind

teenitaksi» rahus Valitski. «Ma tahan lihtsalt juhtida tähelepanu, et see lollakas liivakottidest ehitis . . .»

«Varisein on ehitatud linna täitevkomitee juhtnööride järgi,» alustas mees, kuid Valitski ei lasknud tal lõpetada:

«Raskusi ei kanna mitte instruktsioonid, vaid vundament! Olge lahked ja andke korraldus, et see virn ümber laotaks. Alus peab laiem olema! Kas saate aru? Laiem!»

Ta kehitas õlgu ja astus ust paugutades, vastust ära ootamata, kauplusest välja.

Valitski jätkas oma teed, korrates mõttes igasuguseid sõimusõnu nürimeelsete ja kobakäppade aadressil, kes ei tule toime isegi tehniliselt nii lihtsa asjaga nagu kotiviina ladumine. Aga kusagil hingesopis oli ta endaga rahul. See oli mingi sõnulseletamatu rahuldustunne.

Loomulikult, kui seda oleks Fjodor Vassiljevitšile öelnud keegi kõrvaltvaataja, oleks Valitski ainult põlglikult kõverdanud oma kitsaid huuli ja vastanud, et see kõik on lollus ning et ta unustas rumala episoodi liivakottidega juba sel hetkel, kui lahkus kauplusest.

Kuid see ei oleks olnud tõsi. Ta oli kahtlemata endaga rahul, uuris nüüd veel tähelepanelikumalt aknaid, vitriine ning majade seinu ja hindas norivalt liivakottidest, palkidest ja laudadest varikatteid.

«Leningradskaja Pravda» vitriini juures Valitski peatus, sest talle meenus, et ta pole tänaseid lehti veel näinud, ning hakkas üle vitriini ees seisvate inimeste peade esimeselt leheküljelt lugema rindeteateid. Bessaraabia lõigus pidasid Punaarmee väeosad Pruti jõel visalt vastu. Kuid sakslaste motoriseeritud üksustel oli õnnestunud läbi murda Minski alla . . .

Keegi vangilangenud gefreiter Otto Schultz on pöördunud Saksa sõdurite poole üleskutsega kukutada Hitleri režiim. Mõnedes Saksamaa linnades on sagenenud sabotaažid . . .

Valitski luges neid väärtuselt nii ebavõrdseid teateid, tema kõrvus aga kõlas Vasnetsovi hääl: «Esialgu on vaenlane meist tugevam . . .»

Ja Valitski peas hakkasid jälle keerlema sünged mõtted. Kuidas see ometi võib nii juhtuda, et ta ei suuda leida elus oma kohta, ei tea, kuidas aidata kodulinna nendel rasketel päevadel?

Kannatades isoleerituse pärast, milles ta enese arvates ise küll kuidagi süüdi ei olnud; oli Valitski endale siiani kinnitanud, et teeb, kuigi erakuna, aga väärikalt ja ausalt oma tööd. Kuid nüüd äkki paistis kõik hoopis teises valguses. Nüüd polnud tal õigust kõrvale jääda. Tema vanu solvumisi tõrjus tagaplaanile teadmine, et nüri, sünge ja julm jõud ähvardab seda kõike, mis temale, Valitskile, on kõige kallim.

Soov lähenevatest kurjakuulutavatest sündmustest osa võtta segunes Valitski teadvuses iseka püüdega näidata neile, kes teda kogu aeg olid alahinnanud, milleks ta suuteline on.

Keeldunud Leningradist ära sõitmast, oli Valitski selles suunas juba esimese sammu astunud.

Aga milline peaks olema järgmine? . . .

Fjodor Vassiljevitš eemaldus kiiresti ajalehevitriinist. Talle tundus järsku, nagu võiksid teda ümbritsevad inimesed lugeda tema peas ootamatult keerlema hakanud mõtteid.

Kuid ei, need mõtted polnud kerkinud ootamatult. Hetkest, millal talle nii kindlasõnaliselt tehti ettepanek linnast lahkuda — ei, veel varem, pärast jutuajamist Osmininiga, kui viimane oma vanale sõbrale käega lõi, öeldes, et ta on kinni, väga kinni —, oli Valitskit üha enam kiusanud arusaamine, et ta on praegu tarbetu inimene.

Ta oli püüdnud sellest mõttest lahti saada, kuid asjatult. See tuli ikka tagasi. Ta oli püüdnud ennast veenda, et ka see läheb mööda, et ka seekord suudab ta iseendale truuks jääda, kuid oli samas mõistnud, kui naiivsed ning isegi halenaljakad näivad tema pretensioonid hargnevate kurjakuulutavate sündmuste taustal.

Noh, hästi, ta võitleb endale kätte õiguse jääda Leningradi. Kuid milleks? Mida ta tegema hakkab, kui linnast ei lahku? Sõjaväest ei tasu mõeldagi: sõjaväearvelt võeti ta maha juba palju aastaid tagasi, ta ei mäleta enam üldse, kus on tema sõjaväepilet . . .

Mida ta siin ometi tegema hakkab? Endiselt konsulteerima projekte? Kuid kellele tuleks praegu pähe midagi uut ehitada? Praegu pole selleks aeg.

«Hüva,» jätkas Valitski dialoogi iseendaga, «lõppude lõpuks pole ma ju üksi. Linnas on tuhandeid, kümneid tuhandeid minuvanuseid inimesi. Ei või ju võimalik

olla, et nad kõik ära lähevad. Vasnetsov ütles, et evakueeritakse eriti väärtuslikke inimesi. Noh, aga teised? . . .»

Mõte, et tema, Valitski «eriline väärtus» on nüüd ametlikku hindamist leidnud, kõditas meeldivalt tema enesearmastust. Ta püüdis ainult sellele mõelda, kuid jällegi asjatult. Tal ei õnnestunud lõkkele puhuda seda pisut hõõgvel olevat ja teda sisemiselt veidi soojendavat sõekest. Ta mõistis, et rahuneb ainult siis, kui leiab oma koha elus, kui tõestab lõpuks neile, kes teda kõikide nende aastate jooksul millekski pole pidanud — sellele Rosijakovile, sellelesamale Vasnetsovile —, ei, mitte ainult neile, vaid ka nendele, kes on veendunud, et tema, Valitski, jääb alati niisuguseks, nagu ta on olnud, — Osmininile ja oma pojale —, et ta ükspäinis ei targuta, vaid on suuteline ka tegutsema.

Väikesel haljasalal ühe maja külje all kaevasid inimesed varjendit. Umbes kakskümmend meest ja naist, vana ja noort, seisis juba rinnuni kraavis, kaevas energiliselt labidatega maad ja täitis mullaga ämbreid, mis siis käest kätte üles anti. Muld puistati maha siiasamasse lähedale, tühjad ämbrid liikusid aga käest kätte jälle alla tagasi.

Valitski peatus, vaatas mõne hetke tähelepanelikult kaeviku sügavusse ja hüüdis siis äkki:

«Pidage!»

Ülepeakaela ametis inimesed polnud siiani Valitskit märganudki, nüüd aga, pärast ootamatut nõudlikku hüüatust, katkestasid töö ja tõstsid nagu käsu peale pea üles. Algul peegeldus nende nägudel arusaamatus, seejärel ilmusid muiged.

Nende poolalasti inimeste hulgas, kelle pintsakud ja särgid siinsamas hunnikus vedelesid, nägi Valitski tõepoolest koomiline välja.

Üks ahelas seisjaid, eakas lühikeste jalgade ja karvase rinnaga mees, küsis heatahtlikult:

«Milles on asi, kodanik?»

Valitski ei võinud kannatada, kui teda kodanikuks kutsuti. Ta arvas, et seda sõna võib kasutada ainult järjekordades, majavalitsustes ja miilitsaosakondades ja et sellega võib pöörduda ainult väikekodanliku oleskleja poole. Sõna «kodanik» meenutas talle alati Zoštšenko kangelasi.

«Kes teil lubas kaevata siia seda... auku?» küsis ta kurjalt.

Inimeste näod muutusid tõsiseks. Nüüd vaadati Valitskit kahtlustavalt ja põlglikult.

«Siin ei tohi kaevata!» jätkas Valitski, nähtavasti märkamata, mis mulje ta nii oma välimuse kui ka sõnadega oli jätnud. «Kes seda lubas?»

Kaeviku äärel seisvad inimesed panid ämbrid maha ja tulid Valitskile lähemale.

«Ja kes teie niisugune olete?» küsis karvase rinnaga mees, takseerides Valitskit pealaest jalatallani — ümber pea hõljuvatest hallidest juustest läikima löödud kingadeni.

«See pole teie asi!» vastas Valitski. «Ei ole tähtis, kes mina olen, kuid teie töö pole midagi muud kui... kahjurlus!»

Nüüd ümbritsesid higised, ärritatud inimesed Valitskit tiheda ringina.

«Kes on kahjurid?» küsis karvane mees vihast kogelema hakates. Ta oli siin ilmselt vanema eest. «N-näita oma dokumendid ette, aga kiiresti!» karjus ta kätt välja sirutades.

Sinatamine oli Valitskile juba liig.

«Palun mind mitte sinatada!» kiunatas ta. «Ma olen...»

«Vassili, lippa ruttu miilitsa järele!» ütles karvane mees käskivalt, pöördudes madrusesärgi ja põlvini üleskääritud pükstega nooruki poole.

Kuid militsionäär oligi juba kohal. Ta kerkis äkki nagu maa alt, mõõtis Valitskit pilguga ja küsis:

«Milles asi seisab?»

Inimesed hakkasid üksteisest üle rääkides militsionäärile seletama, mis oli juhtunud, see kuulas nende jutu ära, pöördus uuesti Valitski poole ja küsis rangelt:

«Teie dokumendid!»

Valitski sai aru, et on sattunud rumalasse ning ebameeldivasse olukorda, pealegi tuli talle meelde, et nagu tavaliselt pole tal kaasas mitte mingisuguseid dokumente. Ta ütles ärritatult:

«Mis puutuvad siia dokumendid? See on ju rumalus...»

«Sellisel juhul tulge minuga kaasa,» ütles militsio-

näär veel rangemalt ja sirutas käe Valitski õla suunas. Valitski põikas nagu löögist kõrvale ning hüüdis:

«Teil pole õigust! Ma olen arhitekt Valitski!... Ma... ma käisin Smolnõis! Mind võttis vastu seltsimees Vasnetsov!»

Miilits laskis käe alla, kehitas segaduses õlgu ja ütles kõhklevalt:

«Kas võite lõpuks öelda, mis siin lahti on?»

«Muidugi, muidugi,» hakkas Valitski kiirustades seletama, saades juba ka ise aru, et käitub rumalasti, ning püüdes asja parandada. «Selgitan teile kohe kõik! Saage aru: niisugune sügav kaevik on sellele majale ohtlik!» Ta sirutas käe välja ning näitas kõrvaloleva maja poole. «Vundament on ju otseselt ohus. Seda kinnitab teile iga tehnik ja iga tudeng! Varem või hiljem hakkab maja vajuma ja vundament praguneb, see hoone võib kokku variseda.»

Ise seda märkamata haaras ta militsionääril vöörihmast ja tõmbas teda järjest maja poole.

Korravalvur vabastas end lõpuks leebelt Valitski haardest ja küsis karvase rinnaga mehe poole pöördudes:

«Kelle korraldusel te siin kaevate?»

«Kuidas sellest aru saada — kelle korraldusel?» küsis see omakorda solvunult. «On ju otsus: kaevata kaitsekraave. Majavalitseja andis meile käsu kätte... Kõik, kes tööst vabad...»

«Millisest majast te olete?» küsis militsionäär.

«Ikka sellestsamast, sellest ikka, kust siis mujalt,» hakkasid inimesed üksteisest üle rääkima, osutades majale, millest Valitski äsja oli kõnelnud.

«Kuulge, vaadake ise!» hüüdis Fjodor Vassiljevitš võidukalt ja koguni rõõmsalt, «nad kaevavad ju omaenda majale auku! Issand jumal, mis nad ometi teevad!»

Inimesed vaikisid segaduses.

«Hüva!» sõnas karvane mees lõpuks otsustavalt, «kui asi nii on, lõpetage töö. Lähen kohe rajoonikomiteesse, peame nõu.»

«No muidugi, no loomulikult!» hüüdis Valitski kergendust tundes, «seal on ju tehnikud ja arhitekt!»

«Selge,» ütles karvane mees ja astus riidehunniku juurde.

«Aitäh hea nõu eest,» sõnas ta juba käigu pealt, «kuid

kahjuriteks ei maksa meid nimetada. Ja veel niisugusel ajal!»

«Andke andeks!» hüüatas Valitski tahtmatult, «kuid spetsialistile hakkab see asi siin ju kohe silma . . .»

«Selge,» ütles karvane mees särki selga tõmmates lepitavalt, «ega me ehitajad ole. Näe, lukksepp on, raamatupidaja ja treial kah,» ta noogutas nooruki poole, keda militsionääri järele oli saatnud, «aga ehitajaid ei ole. Olgu peale!»

Ta lõi pintsakult tolmu maha ja tõmbas selle selga.

«Küsimus on ammendatud, seltsimees arhitekt, võite minna,» ütles militsionäär, kätt kõrva äärde tõstes rangelt, ent küllap suure vaevaga naeratust tagasi hoides. «Kuid edaspidi võtke ikka dokumendid kaasa,» lisas ta. «Aeg on niisugune . . .»

Valitski läks edasi. «Jumal küll,» mõtles ta, «kui rumalasti see kõik välja kukkus, kui lollilt ma käitusin! See oli ju otse nagu mõni tragikomöödia . . . Olen täielikult võõrdunud inimestega rääkimast . . .»

Aga kuidas Valitski ka püüdis end veenda, et ebamugavus- ja isegi häbitunne on tingitud ainult hiljutisest episoodist, polnud asi siiski mitte selles, vaid hoopis peamises, selles kõige tähtsamas, mis praegu valdas Fjodor Vassiljevitši mõtteid, — lähema tuleviku ebaselguses, teadmatuses, mida ette võtta.

Valitski astus nüüd juba mööda Nevski prospekti. Ta nägi, kuidas Kutuzovi mälestussambale tehti ümber puust kasti, Puškini teatri ees haljasalal aga kaevati kaitsekraave ja talle näis, et kõik vastutulevad inimesed on juba leidnud oma koha, teavad, kuidas olla ja mida teha. Kõik peale tema.

Äkki hakkas talle silma suur kuulutus:

VABATAHTLIKE REGISTREERIMINE

Kuulutus oli liimitud suure vanaaegse maja graniitseinale.

«Kui lihtne on see kõik neile, kes on noored,» mõtles Valitski meelekibedusega. Tal tekkis järsku vastupandamatu soov näha neid, kes end vabatahtlikena kirja panevad. Miks, seda ei osanud ta endale seletada.

Uudishimu ja mõninga meelekibedusega astus Fjodor Vassiljevitš suurest uksest sisse ning hakkas marmortrepist aegamisi üles minema. Juba esimesel trepimade-

mel nägi ta uut kuulutust — paberilehele oli tušiga kirjutatud:

VABATAHTLIKE REGISTREERIMINE PAREMAT KÄTT ASUVAS KORIDORIS!

Suunda näitas lai nool.

Valitski astus hämarast elektrilambist valgustatud pikka koridori. Selle lõpus seisis rahvasumm. Valitski tahtis lähemale minna ja tegi juba paar sammu, kuid järsku tuli talle pähe, et inimesed võivad hakata teda vahtima kui muuseumieksponaati. Ta pöördus ümber ja läks läbi trepikoja tagasi vastaskoridori. Selles polnud ühtki hinge.

Valitski jäi seisma, nägu seina poole, sõlmis ringi vahtides ja vargsi, kartes kogu aeg, et keegi teda selle tegevuse juures tabab, ristlipsu lahti ning pistis taskusse. Seejärel võttis samuti kiirustades seljast pintsaku ja vesti, keeras vesti rulli, pintsaku aga tõmbas uuesti selga ning avas särgil lõuaaluse nööbi. Ta katsus rullikeeratud vesti pintsakutaskusse panna, kuid see ei mahtunud. Siis võttis ta vesti lihtsalt kaenlasse, vaatas uuesti varga kombel ringi ja läks kindlal sammul tagasi sinna, kus tunglesid inimesed.

Järjekord oli väikese laua juurde, mille taga istus eakas sõjaväelane, kaks ristkülikut kraenurkadel. Imestades nägi Valitski, et järjekorras polnud kaugeltki ainult noored, nagu ta arvanud oli, vaid hoopis vanemad mehed.

Valitski astus lähemale. Sel hetkel pöördus seljaga tema poole seisnud viimane mees ringi ja lausus:

«Seisan teie ees, seltsimees. Tulen kohe tagasi. Kui teie ka lahkute, ütelge sellele, kes teie järel seisab . . .»

Valitski jõudis vaevalt meelde jätta selle toorsiidist pintsakuga väikest kasvu mehe kortsulise näo ja halli vurrututikese nina all. Juba järgmisel hetkel nägi ta ainult tema selga — mees tõttas piki koridori väljapääsu poole.

Valitski tahtis talle järele hüüda, et läheb kohe ära, et on siia üldse juhuslikult sattunud, kuid toorsiidist pintsakuga mees oli juba kaugel ja pealegi ei tahtnud Valitski tõmmata endale järjekorras seisjate tähelepanu. Ta tammus jalalt jalale, oodates, millal mõni tema

järel järjekorda ilmub. Siis võib ta öelda, et tema ees seisnud toorsiidist pintsakuga mees tagasi tuleb, ning ise rahuliku südamega ära minna. Kuid nagu kiuste ei tulnud enam kedagi juurde.

Ta hakkas vahtima enda ees seisva kitsaste õlgadega mehe selga, see aga, küllap tundes endal tema pilku, pöördus ringi, kohendas prille ninal, uuris Valitskit pealaest jalatallani ja küsis järsku:

«Kes te oma erialalt olete?»

Valitski pidi juba harjunult poetama, et arhitekt, kuid mõtles viimasel hetkel äkki ümber ja vastas: «Ehitusinsener.» See polnudki ju.tõest eriti kaugel.

Ta ütles seda nii valjusti, et eespool seisvad inimesed ümber pöördusid.

«Teil on kindlasti ka sõjaväeline eriala?» küsis mees uuesti.

«Hm-m . . . aga loomulikult,» vastas Valitski. Ta tahtis nii kangesti pikendada illusiooni oma ühtekuuluvusest nende inimestega, selle eesmärgiga, mis neid siia oli toonud.

«Mina olen arveametnik,» ütles prillidega mees. «Mis te arvate, kas nad panevad mu kirja?»

«Ma juba seletasin teile, papi,» sekkus jutusse kellegi noor hääl, «vabatahtlikke ei panda kirja üldse eriala järgi. Siin on lihtsalt inimesi vaja. Muidugi, kui on sõjaväeline eriala, on parem. Mina olin tegevteenistuses näiteks jaokomandör.»

Valitski vaatas rääkijat. See oli umbes kahekümne viie aastane pikk ja kõhn, sisselangenud rinnaga noormees.

«Lubage küsida, miks teid siis nüüd sõjaväkke pole kutsutud?» küsis Valitski, mõeldes Anatolile.

Talle näis, et noormees kohmetus.

«Ma ei taha oodata!» sõnas ta teravalt ja isegi väljakutsuvalt.

«Tahab esimesena Berliini sisse marssida!» sekkus nüüd jutusse veel üks järjekorras seisja — keskealine kiilaspäine mees, väike kohver käes.

«Rindeteadete järgi otsustades on Berliinini veel tükk maad!» libises tahtmatult Valitski suust ja sedamaid tundis ta, kuidas tema ja teiste inimeste vahele kerkis nähtamatu võõristusemüür. Tal tekkis tahtmine seda otsekohe hajutada. Ta lausus ebakindlalt:

«Sellele vaatamata hoiavad meie väed Peremõšlist Musta mereni piiri kindlalt enda käes . . .»

Sellest piisas, et lepitada teda uuesti inimestega, kes järgnesid heade uudiste järele.

«Küllap on meil seal tugevad kindlustused,» arvas prillidega mees.

«Asi pole kindlustustes,» vaidles sisselangenud rinnaga noormees vastu. «Mannerheimi liini peeti vallutamatuks, ometi tungisid meie väed sellest läbi. Asi on inimestes . . .»

«Ärge rääkige,» ei andnud arveametnik häält kõrgendades alla. «On üldtuntud tõde, et fortifikatsioonid,» ta rõhutas eriti viimast sõna, «mängivad tänapäeva sõjas suurt osa. Teie näiteks,» ta pöördus Valitski poole, «kui ehitusinsener peaksite teadma . . .»

«Kes on siin ehitusinsener?» kostis järsku kõigist üle kõlav hääl.

Möödus paar sekundit, ning järjekorras seisvad inimesed astusid kõrvale, moodustades laia koridori, mille teises otsas seisis laua tagant püstitõusnud sõjaväelane, kaks ristkülikut kraenurkadel.

«Kes teist on ehitusinsener?» küsis ta uuesti tungivalt.

«See, see seltsimees siin!» kostsid Valitski lähedalt hääled.

«Palun, tulge siia,» ütles major nõudlikult, nüüd juba vahetult Valitski poole pöördudes.

Fjodor Vassiljevitš sammus kohkunult ning segadusse sattunult laua juurde.

«Kas teie olete insener, seltsimees?» küsis major.

«Kui täpsem olla, siis arhitekt . . .» alustas Valitski.

«Noh, aga ehitusasjadega olete ikka kursis?» katkestas teda major.

Niisugust võhiklikkust ei suutnud Valitski välja kannatada.

«Võtke teatavaks, et iga kirjaoskaja arhitekt . . .» ütles ta kõrgendatud tooniga, kuid major katkestas teda uuesti.

«Selge. Kus te töötate?»

«Arhitektuurivalitsuses.»

«Kui vana te olete?»

Valitski tundis, kuidas nägu lõi õhetama.

«Viiskümmend kuus,» vastas ta kõhklevalt, olles kindel, et vale kohe välja tuleb.

«Hästi,» sõnas major vähimagi imestuseta. «Lubage, palun, oma pass.»

Valitski pidi häbi pärast maa alla vajuma. Mida ometi sellele sõjaväelasele vastata? Et ta pole kavatsenud end üldse registreerida? Et on sattunud siia juhuslikult, niisama uudishimust? Et ta pole mitte viiekümne kuuene, vaid kuuekümne viiene?

«Ma ... ma ei võtnud passi kaasa,» kogeles ta.

«Kuidas siis nii?» vangutas major laitvalt pead. «Tulete end vabatahtlikuna registreerima ega võta dokumente kaasa? Kus te elate? Teie nimi ja aadress?»

Mõtted laokil, vastas Valitski mehhaaniliselt majori küsimustele ning nägi, et see märkis tema nime ja aadressi suurele lahtriteks jaotatud paberilehele.

«Esialgu kõik,» ütles major, asetades sulepea ettevaatlikult tindipoti kõrvale. «Panin teid kirja tinglikult. Kui saate kutse, tulge koos passi ja sõjaväepiletiga.» Ta vaikis hetke ja lisas väsinult naeratades: «Suur aitäh. Ehitajaid on meile väga vaja. Järgmine!» lõpetas ta juba valju häälega.

Valitski laskus laiast marmortrepist alla nagu unes, surudes kokkukeeratud vesti endiselt kramplikult kaenlasse. Ta ei kuulnud ega näinud midagi enda ümber.

«Milline rumalus! Milleks ma küll lavastasin selle ebaväärika komöödia!» mõtles ta. «See on ju totter, mingi jama! Nad saavad ju lõpuks teada, kui vana ma tegelikult olen ...»

Ta kirus ennast, et oli sellesse loosse sekkunud, petnud inimest, kes täidab tähtsat riiklikku ülesannet. Valitski tundis end koolipoisina, kes asja ees, teist taga oli õpetajale valetanud.

Valitski läks koju ja mõtles, et on tingimata tarvis teha nii, et kutse otse tema kätte satuks. Aga kuidas toimida? Ta ei avanud ju ise kunagi ust. Seda tegi tavaliselt majateenija, mõnikord naine või Anatoli, kui ta juhtus kodus olema. Mis siis saab, kui see kutse nende kätte juhtub? Rumal ja halenaljakas lugu! Naine ehmub koledasti ...

Fjodor Vassiljevitš kujutles, kuidas ta lähematel päevadel peab hoolega kuulatama iga uksekellahelinat, iga kahtlast häält ukse tagant ja jooksma otsekohe esi-

kusse nagu poisike, nagu armastuskirja ootav gümnaasist.

«Marlborough läheb sõtta ...» mõtles ta kibeda irooniaga.

Ta oli juba ukse juures, kui talle meelde tuli, milline tobe valimus tal on: särgikaelus lahti ja kokkukeeratud vest kaenlas. Vargsi ringi piiludes tõmbas ta ukse kinni ning hakkas kiirustades pintsakut seljast võtma ...

V

Teise sõjanädala algul said kõrgemale ülemjuhatusele Moskvas ning väejuhtidele ja parteitöötajatele Smolnõis selgeks sakslaste lähimad kavatsused Leningradi suhtes. Selgust aitasid asjasse tuua intensiivne luure, vangide ülekuulamine ja kõigepealt sakslased ise, kes olid forsseerinud Daugava ja liikusid nüüd põhja poole juba kahe grupeeringuga: üks, võimsam, suundus Pihkva, teine Tallinna peale.

Kuid vaenlase kavatsustest arusaamine ei tähendanud veel kaugeltki nende iga konkreetse sammu mõistmist. Peale tungides võis vaenlane anda hoobi Luugale kaitseliini keskosas või siis läänetiival — Kingissepa all, ent ta võis ka läbi murda kaitse idatiival — Novgorodi piirkonnas. Ja lõpuks ei olnud võimatu, et vaenlane usaldab peaosa Leningradi pärast peetavais lahinguis ikkagi neile oma ja Soome vägedele, mis olid koondatud põhjapiirile, seda enam, et Mannerheim, kellel olid hästi meeles hiljuti Punaarmee käest Karjala maakitsusel saadud õppetunnid ja kes seetõttu esimese nelja päeva jooksul pärast sakslaste sissetungi arglikult sündmuste käiku jälgis, jõudis lõpuks otsusele, et ka tema tund on tulnud: 26. juunil kuulutas Soome Nõukogude Liidule sõja. Ja kolm päeva hiljem teatas põhjas Nõukogude Liidu piiri kaitsva 14. armee komandör Smolnõisse, et pärast tükk aega kestnud õhurünnakuid ning võimsat suurtükituld oli vaenlane kell kolm hommikul Murmanski suunas pealetungile asunud.

Nüüd täitis juba suurem osa Leningradi ettevõtteid sõjatellimusi. Viies tehases hakati tootma suurtükke, üheteistkümnes aga miinipildujaid.

Tehastes, vabrikutes, töökodades ja mitmesugustes

artellides, mis seni olid valmistanud ainult rahuaja toodangut — turbiinidest ja tööpinkidest priimuste ja laste mänguasjadeni välja —, õpiti mõne päeva jooksul remontima tankide ja lennukite mootoreid, tootma mürskude, miinide ja lennukipommide korpusi, leegiheitjaid ja väliraadiojaamu.

Juuni lõpus ehitasid Luuga kindlustusi ainult Pljussa jõe äärde koondatud väeosad, aga juba juuli algul tulid Smolnõi üleskutsel kindlustusvööndit ehitama kümned tuhanded Leningradi, Luuga ning teiste lähikonnas asuvate linnade ja külade elanikud.

Kuid ka vaenlane ei maganud.

Viiendal juulil langes sakslaste kätte Leningradist kolmsada kilomeetrit loode pool asuv Ostrovi linn. Lootused värskele diviisile, mille Peakorter rindele paiskas, ei õigustanud end, — juuli esimestel päevadel Ostrovi alla jõudnud diviis sattus sakslaste lennuväe ning ägedate tankirünnakute alla ja oli sunnitud taganema, jõudmata asuda ettenähtud positsioonidele.

Leningradi ähvardav oht muutus veel selgepiirilisemaks. Ja Luuga jõe äärde ruttasid täiendavalt veel kümned tuhanded leningradlased. Nüüd töötas kaitsevööndi ehitusel juba üle kahesaja tuhande inimese: nad kaevasid kaevikuid ja tankitõrjekraave, ehitasid punkreid, seadsid üles tankitõkkeid, ning autode ja rongidega saabus iga päev juurde üha uusi inimesi — vanu ja noori, mehi ja naisi. Tulid kõik, kes suutsid käes hoida kangi, kirkat ja labidat.

Sellele vaatamata polnud aga ehitustööde lõppu veel näha.

Järgmisel päeval pärast Ostrovi langemist sakslaste kätte püüdis linna alt taganema löödud diviis koos Ostrovi hävituspataljoni ning linna parteiaktivistidest koosnevate salkadega linna tagasi võtta. Kuid see katse oli asjatu. Sakslased olid meie vägedest üle nii arvuliselt kui ka relvastuse poolest. Olukorda ei suutnud muuta ei Nõukogude sõjameeste kangelaslikkus ega nende valmisolek võidelda viimse veretilgani. Sakslaste tankikoondised kihutasid aina edasi.

Ja kuigi üksikutel meie väeosadel õnnestus kord siin, kord seal vaenlase hoogsat pealetungi ajutiselt takistada, ei suutnud nad sakslasi lõplikult peatada.

Peakorteri korralduse kohaselt hakati Leningradi

lähistel veel üht kaitsevööndit ehitama. Rinde sõjanõukogu läks välja suurele riskile: võttis rinde põhjalõigust Petrozavodski piirkonnast ja Karjala maakitsuselt veel kaks laskur- ja kaks tankidiviisi ning paiskas need Luuga jõele.

Kuid olukord oli endiselt ähvardav, sest just nimelt siin, Luuga suunas, liikusid Saksa väed kõige energilisemalt edasi.

Luuga! Seda sõna võis neil päevil kuulda sadu kordi Smolnõis, kus nüüd partei oblastikomiteele ja linnakomiteele lisaks asus ka sõjanõukogu, ning vanamoodsas kaarjas hoones Uritski väljakul, kus töötas rinde staap.

Seal, Luuga jõe ääres, töötas nüüd selga sirgu ajamata juba pool miljonit leningradlast. Saksa lennukid pommitasid neid ööd ja päevad. Inimesed varjasid endid siinsamas, oma kätega alles äsja kaevatud kaevikutes, ning vaevalt oli lennukite mürin vaibunud, kui kangid ja labidad uuesti pihku haarati.

Nad juba teadsid, millised mõõtmed on rahva õnnetusel, teadsid, et Valgevene, Leedu ja Läti, osa Ukrainast ning Moldaavia on leekides ja ägavad sakslase soomuskanna all. Nad teadsid, et rinne on nüüd Žitomiri, Proskurovi ja Mogiljov-Podolski juures ning kulgeb piki verest punaseid Pruti ja Doonau jõgesid. Nad nägid oma silmaga, kuidas Punaarmee taganeb, sest nii ööl kui päeval läksid taanduvad Looderinde väed miiniväljadesse jäetud läbipääse kasutades edelast põhja suunas.

Nad püüdsid taganejaid mitte näha, mitte märgata. Heitnud neile pilgu, mis oli tulvil meelekibedust ja hukkamõistu, langetasid ehitajad otsekohe pead ning surusid oma labidad, kirkad ja kangid veel tugevamini mulda.

Töötati vaenlase pommide all, äikese- ja paduvihma käes kuni kakskümmend tundi päevas. Et ainult jõuaks valmis enne vaenlase tulekut! Vaenlast ei tohi lasta Leningradi lävele! Sellele olid praegu keskendunud kõigi nende inimeste mõtted, tahtejõud ja kogu elu, kes alles vaevalt kahe nädala eest olid rahulikult töötanud oma kodulinnas ning kellest nüüd suurel määral sõltus Leningradi saatus.

Juuli alguseks oli major Zvjagintsevi käsutusse antud pataljon omá ülesande täitnud. Maa-ala, mis sügavuti võttis enda alla viisteist, piki rinnet aga kolmkümmend kilomeetrit, oli muudetud hiiglaslikuks lõksuks vaenlase vägedele. Selle maa-ala vasakule tiivale olid aga peidetud rasked fugasspommid, mida võis igal hetkel raadio teel õhkida. Vabaks oli jäetud ainult kitsas, kilomeetrilaiune koridor lõunast ja edelast taganevate Nõukogude vägede ning sakslaste eest põgeneva tsiviilelanikkonna jaoks. Kogu ülejäänud maa-ala oli tihedalt mineeritud, teed olid umbe aetud ning maharaiutud puutüvesid risti-rästi täis kuhjatud, kusjuures ümbersõitu takistasid jällé kõikjal varitsevad miinid.

Kui pataljon Krasnõje Strugi rajooni saabus, valitses tema tagalas vaikus. Nüüd töötasid seal aga kümned tuhanded ehitajad. Varem oli ka pataljoni tiibadel vaikne ja inimtühi. Nüüd aga kees vilgas tegevus kogu Luuga jõe ulatuses — Soome lahest peaaegu Ilmeni järveni välja: sapööri- ja inseneriväeosadel olid siin samasugused ülesanded nagu Zvjagintsevi pataljonilgi.

Ning juulikuu esimese nädala lõpuks seisid kõik Põhjarinde sõjanõukogu poolt Luuga lõigule koondatud väed kaitsevööndi ning miiniväljade taga.

Mis Zvjagintsevisse puutub, siis oli ta täitnud ka oma teise ülesande: peitnud koos poliitjuht Pastuhhovi ja paari kommunistist võitlejaga Luuga linna lähistele, kaardile märgitud kohtadesse, lõhkeainevarud juhuks, kui siin tuleb tegutseda partisanidel.

Kogu tee metsast tagasi pataljoni staapi sõitsid Zvjagintsev ja Pastuhhov vaikides.

Saatnud Zvjagintsevi telgini, ütles Pastuhhov:

«Mis siis ikka, major, teie hakkate praegu arvatavasti ettekannet kirjutama, mina aga lähen sõdurite juurde.»

«Oota, Pastuhhov,» vastas Zvjagintsev süngelt, «ettekannet on mul küllalt aega kirjutada. Astu sisse.»

Telgis oli pime.

Zvjagintsev läitis ühejalgsel maasse rammitud laual seisva «nahkhiire» ja istus halli sõduritekiga kaetud koikule.

«Istu!» Ta andis Pastuhhovile peaga märku, et see taburetile istuks, ja kui poliitjuht istet oli võtnud, küsis: «Mis sa mõtled?»

Pastuhhov lahutas kergelt käsi:

«Pesta oleks vaja. Riideid puhastada. Sõduritega juttu ajada.»

«Ei usu,» vangutas Zvjagintsev nukralt pead, «sa ei mõtle praegu sellest, seltsimees Pastuhhov . . .»

Oli möödunud veidi üle nädala, kui Zvjagintsev tutvus selle väikest kasvu ja suure peaga mehega, kuid talle tundus, et esimesest kohtumisest Sredniaja Rogatka juures on möödunud mitu pikka küüd.

«Ma ei usu sind, vanempoliitjuht, sul on praegu peas hoopis teised mõtted,» kordas Zvjagintsev.

«Missugused siis?» küsis Pastuhhov muiates. «Ülesanne on täidetud, aeg varajane, võib veel paar tunnikest puhata.»

«Ja see on kõik? Aga sellest, mida tähendab käsk peita lõhkeainevarud metsa mitte ainult meie kindlustuste ette, vaid ka selja taha, sa ei mõtle?»

«Mis siis ikka, mõtlen ka sellest,» ütles Pastuhhov rahulikult. «Ma arvan ainult, et sõjas tuleb kõiki võimalusi ette näha. Et-te nä-ha!» lausus ta aegamööda, silphaaval ja lisas: «Ja kui me ei suuda ette näha iga võimalust, ka kõige kohutavamat, ei anna keegi meile seda andeks. Ei rahvas ega partei. Ja peale selle . . . on asju, mida on tarvis teha, kuid millest ei maksa palju rääkida . . .»

«Kui lihtsalt tal see kõik välja kukub,» mõtles Zvjagintsev meelekibedusega, «sellest võib rääkida, sellest mitte — talle on kõik selge . . . Ka nüüd . . . Tal on muidugi õigus. Loomulikult on sõja ajal tarvis olla ettenägelik — see on aksioom . . . Kuid on ju ka veel reaalsus, mida ei suuda väljendada mingite sõnadega, on meelekibedus ja kannatus, mida ei saa üle kanda üldtuntud formuleeringute keelde . . .»

Zvjagintsevil polnud poliitjuhiga rahulolematuseks mingit põhjust. Pastuhhov oli töötanud hinge tõmbamata koos sõduritega, teinud kõige raskemat füüsilist tööd.

Kord oli Zvjagintsev poliitjuhile isegi öelda tahtnud, et pataljonikomandöri asetäitja ei tohi muutuda reavõitlejaks, kuid oli samas taibanud, et niisugune etteheide oleks ebaõiglane, sest Pastuhhov oli iga väiksematki tööseisakut kasutanud oma otseste ülesannete täitmiseks. Kuid Pastuhhovi võime muuta ka kõige keerulise-

maid, probleeme lihtsateks, isegi elementaarseteks tõdedeks, ärritas Zvjagintsevi.

«Mõelda vaid,» pahandas ta mõttes, «me peitsime äsja lõhkeaine vaevalt saja viiekümne kilomeetri kaugusele Leningradist, kaitseliini taha, mille ise ehitasime. Isegi lapsele on selge, mida see tähendab. Tema aga arutab rahumeeli ettenägelikkuse kasulikkusest, nagu käiks jutt nõelast ja niidist, mida asjalik sõdur lahinguränna-kule kaasa võtab... Muidugi on tal õigus, et sellest pole tarvis palju rääkida. Kuid mitte mõelda...»

Zvjagintsev ei suutnud sellele mitte mõelda.

«Kas tohib?» kostis pataljoni korrapidaja hääl.

Astunud telki, kandis punase käesidemega noorem-leitnant ette, et lõunast taganeva väeosa komandör soovib kokku saada kellegagi juhtkonnast, pataljoni-komandöri pole aga kohal.

«Las tuleb siia,» ütles Zvjagintsev süngelt.

Talle oli juba ette vastumeelne komandör, kes viib oma sõdurid tagalasse.

«Hakkan siis astuma,» ütles Pastuhhov püsti tõustes.

«Ei, oota,» peatas teda Zvjagintsev. «Pea kinni, poliit-juht! Võib-olla selgitad ka sellele kangelasele oma ette-nägelikkuse teooriat, sul kukub see vahvasti välja!»

Pastuhhov istus kuulekalt taburetile tagasi.

Hetke pärast astus telki leitnant. Tõstnud käe kõrva äärde, laskis ta selle kohe jälle alla ning jäi lävele seisma...

«Lippate?!» ütles Zvjagintsev talle pilku heitmata. «Oleks minu teha, laseksin läbipääsu sulgeda, et teak-site: ees on vaenlane, taga miinid!»

Leitnant ei vastanud sõnakestki.

Teda vilksamisi takseerinud, nägi Zvjagintsev taht-matu rahuldustundega, et oma välimuse poolest erineb see mees tunduvalt nendest taganevatest sõduritest ning komandöridest, kellega tal oli tulnud kokku puutuda esimestel päevadel.

Leitnant oli uskumatult kõhn, ajamata habemega, kuid korralikult kinnitõmmatud vöörihma ja automaadiga. Tema pilotkal oli ilmselt kadunud viisnurga tume jälg rasvaselt sinise tindipliiatsiga välja joonistatud.

«Kust tulete?» küsis Zvjagintsev süngelt, nagu oli juba korduvalt küsinud neil päevil lõunast tulevatelt inimestelt — sõjaväelastelt ja eraisikuilt.

«Siia ait,» vastas leitnant. Tal oli kärisev, külmetu-nud hääl.

«Siia ait,» muigas Zvjagintsev ja heitis Pastuhhovile põgusa, uuriva pilgu. «Ma küsin teilt: millal te viimast korda vaenlasega kokku puutusite? Loodan, et te ometi siia ait otse siia ei põrutanud.»

«Ei, siia põrutasime Ostrovi alt,» vastas leitnant sama-sugusel toonil ja vaatas Zvjagintsevile kurjalt ning võõrdunult otsa.

«Mulle ei tarvitse hambaid näidata, ma pole saks-lane,» ütles Zvjagintsev, «vaenlasele tuleb hambaid näidata. Milline väeosa komandör te olite?»

«Jao, roodu ja pataljoni.»

«Milliste kangelastegude eest teid nii kiiresti edutati?»

«Saksalane aitas,» vastas leitnant endisel toonil. «Kui roodutilem surma sai, asusin tema asemele. Kui pataljonikomandör langes, tuli tema kohale asuda.»

«Kus te viimast korda vaenlasega rinnutsi koos olite?»

«Vanal riigipiiril.»

«Ja miks te siis nüüd siin olete? Kui ei suutnud pea-tada vaenlast uuel riigipiiril, oleks võinud seda vanal teha!» hüüdis Zvjagintsev nördimust varjamata, mõis-tes samas kogu selle jutuajamise tarbetust.

«Seisan praegu teie ees, seltsimees major, sest seal ei pidanud vastu. Ja rohkem pole mul öelda midagi,» vastas leitnant.

Zvjagintsev vaatas talle tähelepanelikult otsa. Leit-nant rääkis järsult nagu inimene, kes on teinud kõik temast oleneva.

Taganejate hulgas oli Zvjagintsev näinud mitme-sugust rahvast. Ühed rõõmustasid kärarikkalt, et olid jõudnud välja Põhjarinde regulaarvägedeni, teised suutsid vaevu pisaraid varjata. Mõned hakkasid kiiruga ja katkendlikult, endid nagu õigustada püüdes, jutus-tama sakslaste arvulisest ülekaalust, nende tankidest ja lennukitest...

Kuid see leitnant oli hoopis teistsugune. Näis, nagu pakataks ta vihast — vihast vaenlase, enda ja Zvjagin-tsevi vastu, kes siin tagalas kükitades püüab teda häbis-tada.

«Palju teiega mehi kaasas on?» küsis Zvjagintsev juba pehmemalt.

«Kogu pataljon.»

«Ah nii?!»

«Ainult et meie pataljonis on mehi vähem järele jäänud, kui neid roodus peaks olema.» Leitnant muigas virilalt ja lisas: «Ülejäänud lamavad. Ega tõuse enam kunagi.»

Tema häälest kostis varjamatu valu.

«Nõnda . . .» sõnas Zvjagintsev kumedalt. «Olgu, leitnant. Kohe antakse teie meestele süüa, siis aga saadetakse tagalasse ümberformeerimisele. Võite minna!»

«Ma ei tulnud toidumoona pärast,» ütles leitnant paigast liikumata, «pean ette kandma. Meil on seal üks eraisik, leidsime ta metsast. Oli sakslaste juures, nüüd aga tahab Leningradi pääseda. Nõuab, et teda kellegi vanema komandöri juurde viidaks. Ütleb, et tal on tähtis ülesanne.»

«Olgu. Korrapidaja tuleb teiega kaasa ja toob ta siia.»

Leitnant lahkus.

Zvjagintsevile meenus Pastuhhov, kes kogu aeg vaikides oli istunud.

«Miks sa vait olid, vanempoliitjuht? Oleksid võinud loengu maha pidada, et põhja poole leekida . . . ei ole ette nähtud, et Suvorov nii ei sõdinud . . .»

Pastuhhov tõstis oma suure pea ja lausus aeglaselt, nagu poleks Zvjagintsevi sõnu kuulnudki:

«Seltsimees Zvjagintsev, kuidas te võisite talle nii öelda?»

«Mida?» ei saanud Zvjagintsev aru, olles hämmastunud vanempoliitjuhi niisugusest ebasõjaväelaslikust pöördumisest enda poole.

«Noh, sellele leitnandile. Et kui teie teha oleks, sulgeksite läbipääsu.»

Zvjagintsev oli need esimese vihaga öeldud sõnad juba unustanud ja lausus, taipamata, kuhu Pastuhhov tüürib:

«Ära nori pisiasjade kallal. Kõigile on ju selge, et läbipääsu avamine ja sulgemine ei olene minust.»

«Õige,» nõustus Pastuhhov, «kuid asi pole praegu selles. Kas teil tõesti pole neist meestest kahju?»

Zvjagintsev tõusis täies pikkuses püsti, peaga telgi lage puudutades, ja ütles teravalt:

«Asi pole selles, kas on kahju või mitte! Ma olen sõdur ja mõtlen nagu sõdurile kohane. Mind õpetati,

ei ma siis, kui tarvis, kaitseksin seda rahvast vaenlase eest.»

«Kui te aga seda ei suudaks? Kui teil ei jätkuks jõudu?» küsis Pastuhhov pehmelt.

«Siis valiksin surma. Surnud häbi ei tunne!»

«Ilusasti öeldud, seltsimees Zvjagintsev, väga ilusasti . . . Aga kas te olete neid surnuid lugenud? Kas pivate, et neid on vähe?» vangutas Pastuhhov murelikult pead. «Saage minust aru, seltsimees major. Meil on teiega erinevad teed. Minul tuleb koos pataljoniga kogu sõda läbi trampida, teid aga kutsutakse ilmselt kohe pärast tööde lõpetamist staapi tagasi. Ja ma kardangi, et järsku pole siis teie kõrval enam teist Pastuhhovi, kes ütleks: inimestest ei tohi nii rääkida. Isegi südametäiega, isegi vihaga mitte!»

«Kas te Stalini kõnet kuulasite?» küsis Zvjagintsev. «Partei kutsub meid üles hävitussõtta. Kas murrab vaenlane meid või meie teda.»

«Õige. Sellest saavad kõik aru. Kuid esialgu taganevad. Taganevad, seltsimees Zvjagintsev!» kordas Pastuhhov kibedusega. «Mis te arvate, miks? Kas neil pole kodumaast kahju? Kas nad ei armasta nõukogude võimu? Värisevad oma naha pärast? Teile ei või ometi midagi niisugust pähe tulla! Ma olen nende päevade jooksul rääkinud kümnete taganejatega ning aru saanud . . .»

«Noh, ja mida sa siis aru said, millise avastuse tegid, ütle!» tungis Zvjagintsev põlema minnes peale.

«Lihtsa avastuse, seltsimees major, väga lihtsa. Sakslane on meist esialgu tugevam. Vaadake üles, kui vaenlase lennukid meie ehitajate peade kohal ripuvad, mitu meie hävitajat tuleb kümne «messeri» kohta? Üks? Kaks? Vaenlase ülekaal on liiga suur. Ja kas siis sellepärast peame oma meeste selja taha hakkama miine panema? Mõne aja pärast õpivad ja harjuvad ka meie inimesed sõdima. Siis hakkavad käsuta taganema ainult argpüksid. Täna aga . . . Kas meil siis teie arvates tõepoolest nii palju argpükse on, seltsimees major?»

«Ma ei mõista sind, vanempoliitjuht. Löö või maha, aga mitte ei mõista. Vaenlane rühib Leningradi poole, sina aga otsid objektiivseid põhjusi.»

«Leningradi meie vaenlast ei lase,» ütles Pastuhhov tõsiselt. «Kuid «meie» — see ei tähenda, et mina ja

major Zvjagintsev. Mõelge ise, mis tähendus oleks meie miiniväljadel, kui sajad tuhanded inimesed ei ehitaks nende taga kindlustusvööndit? Ja mis tähendus oleks neil kindlustustel, kui nende taga ei seisaks meie väeosi? Nüüd aga tahaksin küsida teilt, seltsimees Zvjagintsev: miks nad ei põgene?»

«Kes?»

«Noh, need, kes ehitavad. Pole neil puhkust ega öörahu, käed kõigil rakkus, pole katustki pea kohal, vihm sajab kaela ja Saksa lennukid pommitavad vahetpidamata, nemad aga . . . ei põgene. Milles siis asi on? Inimesed mõistavad, ei, mitte ainult ei mõista, vaid tunnetavad iga oma ihurakukesega, kogu hingega, et nende selja taga on nende lapsed, nende linn, nende majad, kogu nende elu. Ja põgenemine tähendaks selle kõige äraandmist, reetmist. Ma arvan, et kui iga võitleja, kus ta ka seisaks, tunneb, et tema taga, mitte seal kusagil kaugel, vaid siinsamas kõrval, kahe sammu kaugusel, on tema naine, poeg, tütar, tema maja, kodumaa — kõik, mis tähendab tema elu —, siis ei tagane ta iialgi. Kus ta ka seisaks, peaasi, et siinsamas, kahe sammu kaugusel!»

«Aga millal siis? Millal ometi?» küsis Zvjagintsev meeleheites. «Sõda kestab juba mitmendat päeva, vaenlane aga tungib ikka peale . . .»

«Aga kas teile ei tundu, et see leitnant polnud enam kaugeltki nende taganejate sarnane, keda alles äsja nägime? Kas te seda tõesti ei märganud? . . . Te küsite, miks ma vaikisin. Sellepärast, et polnud vajadust rääkida. Sellele leitnandile oli kõik niigi selge. Tema oli oma ülikooli juba läbi teinud . . . Nüüd aga, seltsimees major,» lisas Pastuhhov hetke pärast juba ametlikult, nagu rõhutades, et kogu eelnev jutt leidis aset väljaspool sõjaväelikku subordinatsiooni, «lubage lahkuda.»

Ja ta astus sammu väljapääsu poole.

Zvjagintsev läks talle järele. Kui nad mõlemad välja olid jõudnud, ütles Zvjagintsev nagu vabandust paludes ebalevalt:

«Teil on vist õigus. Kuid on hetki, millal inimene ei suuda end vaos hoida . . .»

«Aga peab!» vastas Pastuhhov kindlalt. «Just niisugustel hetkedel peab . . .»

Ta tõstis käe kõrva äärde ja hakkas minema.

Telgi ees seistes nägi Zvjagintsev juba eemalt, kuidas korrapidaja nooremleitnandi kõrval tuli pikka kasvu lainõlgne noormees.

Seljas oli tal mudane ülikond, king ühes jalas oli nööriga kinni seotud, kuid astudes tilpnes tald ikkagi silmanähtavalt, näol oli tihe habemetüügas.

Zvjagintsevi juurde jõudnud, ütles noormees kähiseva häälega:

«Seltsimees komandör, pean võimalikult kiiresti Leningradi jõudma. Mul on väga tähtis salajane ülesanne.»

Ta ütles seda kiirustades, nagu kardaks, et tal ei lasta lõpuni rääkida.

Zvjagintsevi kõige esimeseks mõtteks oli saata noormees diviisi eriosakonda. Juba pidi ta sealsamas lähedal seisvale korrapidajale andma vastava käsu, kuid heitis enda ees seisvale noormehele veel kord tähelepaneliku pilgu ja ütles äkki, iseendas kaheldes:

«Teie . . . Anatoli?»

Noormees astus sammu tagasi, pilgutas silmi, nagu püüdes veenduda, et näeb ikka päris tõesti Zvjagintsevi, ja ütles siis väriseva häälega:

«Just . . . just! Me oleme ju tuttavad, seltsimees major! . . .»

Endalegi aru andmata, mida teeb, haaras Zvjagintsev Anatolil õlast kinni ja küsis vaevu sõnu suust saades:

«Veera! . . . Aga kus on siis Veera? . . .»

«Veera? . . .» kordas Anatoli.

«Ma küsin teilt, kus on Veera! Te olite ju koos!»

Anatoli vaikis, piinarikkalt vastust kaalutledes.

Sellest hetkest, millal ta metsas ekseldes oli kohanud taganevate Nõukogude sõjameeste gruppi eesotsas leitnandiga, oli möödunud kaks päeva. Kas ei võinud siis juhtuda, et ka Veeral õnnestus imekombel sakslaste käest pääseda? Võib-olla on ta juba Leningradis? Mida teha, mida ometi vastata? Või jutustada, kuidas ta püüdis Veerat sakslaste eest kaitsta ning kuidas teda peksti ja pööningult alla lohistati ning et seetõttu ei tea ega võigi ta midagi teada neiu edasisest saatusest?

Anatoli vaikis. Talle meenus, kuidas ta Saksa sõduri saatel läks mööda tühja külatänavat. Kusagilt kostsid üksikud lasud, saksakeelsed jutukatked, kellegi nutt . . .

... Vaevalt oli Anatoli jõudnud väljuda sellest kohutavast talumajast, kui tal süda läikima hakkas. Kõrvus kumises, ta seisis aia najal, oksendas ning vappus kogu kehast. Läbi kõrvade kumina kandusid ta teadvusse tema selja taga seisva Saksa sõduri sõnad: «*O, Schwein! O, russisches Schwein!*», kuid see kõik oli talle juba ükspuha.

Mõne minuti eest pidi Anatoli rõõmu pärast nahast välja hüppama. Tõlk ütles talle: «Härra major Danwitz kiidab teie käitumise heaks. Ta andis käsu: te olema vaba. Ta laskma teid Leningradi. Ta käskima teid rääkima kõigile — teie sugulastele ja tuttavatele —, et Saksa sõjavägi olema Leningradis väga varsti. Ta otsima teid seal üles. Nüüd aga — minge!»

Siis ütles tõlk ühele sõdurile midagi saksa keeles. See astus Anatoli juurde ja tõukas teda õlast.

Pärast oksendamist tundis Anatoli end paremini. Ta astus aeglaselt edasi, aeg-ajalt võpatades automaaditoru puudutusest vastu selga. Teda valdas uuesti hirm. Ta mõtles, et tema kannul sammuv sakslane sai ilmselt käsu viia ta külast välja ning seal maha lasta. See, mis tõlk temale, Anatolile, vene keeles ütles, ei maksnud ilmselt midagi. Ta oli nüüd kindel, et sakslased teda petsid, ei tahtnud lihtsalt kuulda ta karjeid ja armupalumist ning näha ta pisaraid. Iga hetk võib tema selja taga kõlada lask või ei kuule ta üldse midagi, — räägitakse, et see, kes saab kuuli, ei kuule üldse midagi, tunneb ainult hoopi, järsku hoopi ... .

Anatoli aeglustas sammu, pööras ettevaatlikult pead ja vaatas kannul käiva sakslase poole. See aga tõukas talle ükskõikselt automaadiga selga ning käsutas:

«*Vorwärts! Vorwärts! Schnell!*»

Nad jõudsid küla servale. Hommikuhämaruses seletas Anatoli silm üksikute Saksa sõdurite siluette, kostis summutatud saksakeelset kõnet. Paar korda tõkestasid nende teed äkki puude tagant väljaastunud automaaturid, kuid tema taga sammuv sõdur lausus paar katkendlikku sõna ning automaaturid astusid kõrvale.

Nad jõudsid maanteele. Mõlemal pool seda mustendasid pommilehtrid, mis olid ääreni vett täis, kõikjal vedeles purustatud veoautode rususid. Kusagil eemal lendas üles ja purunes rohelisteks kildudeks rakett. Kostis naise karjumist ...

Järsku jäi Anatoli seisma nagu soolasammas: sel hetkel meenus talle Veera.

Jah, alles praegu tuli neiu talle meelde. Sellest hetkest, kui ta Veerale oli appi tormanud, jalahoobi kõhtu saanud ning pööningult trepile visatud, polnud Anatoli Veerale mõtelnud. Hirm oma elu pärast oli tema teadvusest kõik muu välja tõrjunud.

Ja alles praegu see tundmatu, veniv ning kohutavalt leotusetu naisekisa otsekui sidus Anatoli teadvuses oleviku minevikuga ning ta mõtles õudusega, et sinna kusagile jäi maha üksik ja kaitsetu Veera.

Endale aru andmata pöördus Anatoli ümber ja tormas tagasi, mööda ehmunud sõdurist.

Kuid kohe kõlas haukuv: «*Halt! Halt!*», millele järgnes paar lasku. Kuulnud kuulide vihinat oma kõrva ääres, lendas Anatoli hooga ninali, olles kindel, et ta on pihta saanud.

Kuid lasud olid kõlanud ainult hoiatuseks. Juurderutanud sõdur müksas teda jalaga, korrates: «*Auf! Auf!*» Anatoli ajas end püsti, imestades, et on ikka veel elus. Ta ei teadnud, et sõdur tulistas õhku, mõistatades, mida kuradit see hüsteeriline vene poiss järsku küla poole tagasi kihutas. Anatoli haaras sõduril varrukast kinni ja hakkas vene- ning saksakeelseid sõnu segamini ajades, kogeldes ning pudistades seletama, et tal jäi sinna, külla, tütarlaps, kelle ta peab iga hinna eest üles leidma ning kaasa võtma. Seejuures silitas ta ühe käega meelitades sõduri varrukat, teisega aga nihutas kõrvale vastu kõhtu surutud automaaditoru.

Kuid sõdur ei saanud Anatoli segasest jutust ilmselt midagi aru.

Mõne hetke kuulas ta noormeest hämmastunud näoga, siis aga ütles: «*Welches Mädchen? Was für eine Dummheit! Schweigen!*»

Ta keeras Anatoli järsu liigutusega ümber ning põrutas talle automaadipäraga valusasti selga.

Nad läksid veel paarkümmend meetrit edasi. Ees valendas võsa, selle taga aga tihe mets.

«*Leg dich hin! Krieche!*» ütles sakslane tasa.

Anatoli heitis kõhuli maha ja hakkas oskamatult roomama.

Vaevaliselt paar meetrit edasi liikunud, vaatas ta püsti tõusmata hirmunult selja taha ja nägi, et seal pole

enam kedagi. Tuul kandis temani juba nähtamatu sõduri viimased sõnad:

«*Kriechel Die Russen sind dort!*»

Suure rõõmu pärast justkui arust ära, pidi Anatoli juba püsti kargama ja jooksu pistma, kuid taipas samas, millist märklauda ta sel juhul endast kujutaks. Ta surus enese veel rohkem vastu maad ja heitnud pilgu ees mustendavale vaikivale metsale, tundis järsku, et tal ei jätku jõudu mitte ainult püstitõusmiseks, vaid isegi roomamiseks.

Ta lamas vaikselt, nautides rahu ning tundes rõõmu teadmisest, et omadest eraldab teda vaid paarkümmend meetrit.

Anatoli kujutles, kuidas näeb armsaid vene nägusid ja kuuleb venekeelset juttu... Ta sulges silmad, surus näo lõhnavasse, pehmesse rohtu ning talle näis, nagu oleks ta juba Leningradis ja läheneks oma majale, kus talle vastu ruttavad isa ja ema...

Ja siis meenus talle jälle külasse mahajäänud Veera.

«Mis temaga on, mis temaga on?» hüüdis Anatoli mõttes, taibates, et oli jätnud neiu üksikuna ja kaitsetuna võõrasse, julma maailma, sellesse neljandasse dimensiooni. Algul mõtles ta sellele kuidagi kõrvaltvaataja positsioonilt. Kuid siis hakkasid ta mõtted kindlapiirilisemaks kujunema. Nüüd mõistis Anatoli, et juba õige varsti peab ta vastama kohutavale küsimusele: «Kus on Veera?»

Kellele? Seda ei teadnud ta veel isegi. Ilmselt kõigepealt Veera isale ja emale. Ta peab ju nendega seal, Leningradis, kohtuma. Kas peab? Aga loomulikult: ta läheb ju ise nende juurde, juba esimesel päeval pärast linna jõudmist!

Aga milleks? Kas selleks, et jutustada kõigest, mis Veeraga juhtus, sellest viirastuslikust unenäost? Kuidas suudab ta neid veenda, et ei saanud Veerat kuidagi aidata, et püüdis tema eest välja astuda, tungis sakslasele kallale, kuid ei suutnud üksi, ilma relvata midagi ära teha...

Kuid võib-olla on juhtunud ime? Võib-olla on Veera juba kodus? Ehk õnnestus tal tookord sellest õudsest majast välja pääseda? Pärast seda, mis sakslased Veeraga tegid, polnud ta neile ju enam vajalik. Ja võib-olla õnnestus tal märkamatult külast välja hiilida, omade

juurde jõuda, nüüd aga jutustab ta oma emale ja isale, kuidas tema, Anatoli, hukkus?

See mõte tõi talle kergendust. Loomulikult on Veera kindel, et ta maha lasti. Kas ta siis ei tormanud Veerat kaitsma? Kas ei lohistanud Saksa sõdurid teda Veera silmade all pekstes pööningult alla? Kas Veera ei kuulnud laske?...

Ta oli ju ainult imekombel ellu jäänud. Kust võib Veera teada, mis pärast juhtus?

Aga kui ta teaks?...

Ja Anatoli silmade ette kerkisid möödunud öö sündmused. Ta surus näo kõigest jõust, nii et valus hakkas, rohu sisse, vastu maad, et vabaneda kohutavast vaatepildist, kuid see ei kadunud.

Ta nägi end uuesti selles heledasti valgustatud toas. Ta vaatas Kravtsovi verisesse näkku, tema klaasistunud silmadesse ja kuulis kähisevat häält: «No lase, lurjus, lase!»

Ta nägi end lamamas põrandal ja kramplikult käsi põimimas ümber Saksa majori säärikute ning elas ikka ja jälle üle surmahirmu ja alandust, mõistes õudusega, et oli teistsugune, hoopis teistsugune, säärane, missugusena ta ennast eales isegi kõige painajalikumas unenäos kujutleda poleks osanud.

Ja Anatolile tundus järsku, et kõik, mis öösel toimus, on jätnud talle mingi pitseri. Ja kui ta jälle jõuab omade hulka, märkavad kõik, et temaga on midagi juhtunud, märkavad seda millestki niisugusest, millest temal, Anatolil, aimugi pole.

«Ei, ei, mina ei lasknud teda maha, ei!» tõusis Anatolil tahtmine karjuda.

Ta mõistis, et niiviisi siin lamades raiskab ta kallist aega ja et peab jõudma metsa, enne kui valgeks läheb.

Kuid mingi nähtamatu jõud surus teda vastu maad ja ta lamas külmal, kastemärjal rohul ning mõtles: «Ma olen argpüks, lurjus ja reetur! Minu silmade all vägistati tütarlaps, kes mind armastas. Ta uskus mind. Nägi minus ainsat kaitsjat. Ta küsis: «Sa ei jäta mind maha?» ja mina vastasin: «Ei, ei, Veera, mu kallis!» Kuid nüüd on tema seal, üksi ja kaitsetu, mina aga siin, elus ja terve, isegi mitte haavatud, mõne meetri kaugusel omadest... Mul oli käes püstol, kuid ma ei kasutanud seda, et tappa üksainuski sakslane, saata kas või endalegi

kuul pähe, ma nutsin ja roomasin sakslaste ees põrandal, palusin armu, siis aga tulistasin Kravtsovi ja tundsin rõõmu, et mulle elu kingiti, ei teinud katsetki Veerat leida . . .»

Anatoli värises üleni hüsteeriliselt. Aeg-ajalt tõstis ta pea, nägi liikumatut, karmi ja vaikivat metsa ning talle tundus, nagu vaataksid teda sealt viha ja põlgusega tuhanded nähtamatud silmad, tema aga lamab siin, kõikjalt nähtav, abitu, hale ja määrdunud . . .

Aeg-ajalt tekkis tal tahtmine püsti karata ja joosta, aga mitte metsa, vaid tagasi sinna, kust tuli, esimesel ettejuhtuval sakslasel kõrist kinni haarata ning rebida teda küünte ja hammastega, kägistada, et end häbist puhtaks pesta . . .

Kuid ta taipas, et ei leia endas iialgi jõudu seda teha. Elades mõttes läbi magusat kättemaksu, jäi ta endiselt liikumatult lamama.

Kuid pikkamisi hakkas Anatoli teadvuses kõlama teine, järk-järgult ikka tugevamaks muutuv hääl.

«Milles sina süüdi oled? Milles?» küsis see hääl. «Kas sa oleksid saanud päästa Veerat vägistajate käest? Kas sa kuulusid sel hetkel endale, temale või veel kellelegi? Ei, sul lasus tookord palju suurem vastutus: sa polnud ju unustanud ülesannet, mille sulle usaldas Kravtsov. Oletame, et sa oleksid tunginud kallale Veerat teotavatele sakslastele. Üksi, kurnavast haigusest jõuetu, relvadeta, mitme hambuni relvastatud, metsistunud fašisti vastu. Nad oleksid sinust jagu saanud esimese lasuga. Ja mis sa arvad, kas sinu laip oleks neid takistanud Veerat vägistamast? Nad oleksid su laiba lihtsalt jalaga nurka virutanud.

Sa riskisid niigi väga paljuga, tõstes sakslase vastu käe. Kõik, mis edasi juhtus, ei olenenud enam sinust. Sa pidasid end ülal, nagu vaja oli. Rääkisid oskuslikult usutava loo oma päritolust — sõna-sõnalt nii, nagu Kravtsov sind oli õpetanud. Sa sooritasid eksami sajaprotsendiliselt. Nüüd süüdistad sa ennast, et püstolit pihku saades ei kõmmutanud sa maha esimest ettejuhtuvat sakslast. Aga mida sa sellega oleksid saavutanud? Sind oleks järgmisel hetkel selle kõrvale pikali pandud. Kravtsov oli niikuinii surmale määratud. Ta teadis seda isegi. Teadis Žoginiga kohtumise hetkest peale, ei kahelnud sekunditki, et see endine kulak ta üles annab. Just

sellepärast usaldaski Kravtsov sulle oma saladuse. Selleast hetkest oli sinul ainult üks, püha kohustus: ellu jääda.

Kuid ellu võisid sa jääda ainult major Danwitzi tahtsie silmades. Vastasel juhul oleks sind maha lastud. Siis oleksite hukkunud mõlemad — nii sina kui Kravtsov. Ja ära piina end mõttega, et sina tapsid Kravtsovi. Esiteks käskis ta sind ise tulistada. Ise! Ta teadis, et kui sina seda ei tee, teeb mõni teine. Kuid ta mõistis, et kui päästikule vajutad sina, kingitakse sulle elu. Ka see polnud veel kindel. Oli vaid üks šanss sajast. Kõik olenes Saksa majori tujust. Kuid Kravtsov mängis sellele ainsale šansile. Ja võitis. Sa jäid ellu. Saladus on sinu käes. Käsk on täidetud.

Ja lõpuks ei tapnud ju sina Kravtsovi! Sa ju sulgesid tulistades silmad. On päris kindel, et lasksid mööda. Kravtsovi tappis Žogin. Žogin, mitte sina.

Ja nüüd, pärast seda kõike, mis oli juhtunud, polnud sul enam mingit õigust oma elu Veerat otsides kaalule panna. Sa ei kuulu enam ei endale ega temale. Vähemalt seni, kui oled täitnud Kravtsovi käsu, kuulud sa ainult riigile.

Aga seejärel . . . Oo, seejärel maksad neetud sakslastele kõige eest kätte! Lähed vabatahtlikult sõjaväkke — esimesel päeval ja tunnil pärast seda, kui oled jõudnud Leningradi ja täitnud ülesande. Sa hakkad võitlema esimestes ridades. Lähed esimesena luurele ja rünnakule! Kuid praegu on kõige tähtsam ellu jääda. Leningradi jõuda. Minna Suurde Majja Liteinõi prospektil. Otsida üles major Tulikov. Öelda talle . . . Öelda talle . . .»

Anatoli tundis, kuidas laup kattus külma higiga. Ta oli unustanud sõnad, mis ta pidi Tulikovile ütlema. Kuid need meenusid kohe. Mälu pingutades taastas ta kogu jutuajamise Kravtsoviga metsaserval, tuletas kõik meelde. Nii nad kõlasid, need kallihinnalised sõnad: «Kaup on sisse veetud, pood avatakse ettenähtud ajal.» «Peaasi, ei tohi neid enam unustada, mitte mingi hinna eest ei tohi!» mõtles Anatoli palavikuliselt. Ta kordas endale vahetpidamata: «Kaup on sisse veetud . . . pood avatakse . . . kaup on sisse veetud . . . pood avatakse . . .»

Neid maagilisi sõnu korrates rahunes Anatoli pikkamööda. Ta ammutas neist nagu uut jõudu. Need sõnad

andsid tema tegudele hoopis teise mõtte ja värvingu. «Ei, ta pole ühtki hetke olnud argpüks! Ta täitis ainult lahinguülesannet. Selle nimel ta teeskles, oli olnud sunnitud sakslastega alandavat mängu mängima. Loomulikult, kui poleks olnud seda ülesannet, kui sa ei oleks teadnud, et oled ainus inimene, kes teab riiklikku saladust, millega on ilmselt seotud mingi tähtis sõjaline operatsioon, oleksid sa käitunud hoopis teisiti. Küllap oleksid juba teadnud, keda tulistada, kui püstol pihus.

Kuid käsk on käsk. Distsipliin on üle kõige. Eesmärk pühendab abinõu. Kui Kravtsov surnuist üles ärkaks, annaks ta sinu käitumisele kindlasti kõrge hinnangu. Algusest lõpuni. Hetkest, millal puhkesid nutma, et sakslasi eksiteele viia, kuni püstolilasuni . . .

Ei, Anatoli, ei, argpüks pole sa kunagi olnud! Vastupidi, sa käitusid kui tark, kaval ja ettenägelik luuraja. Sul pole endale midagi ette heita. See, et Kravtsov hukkus, ja see, et Veera sakslaste juurde jäi, on loomulikult traagiline, kuid sõda nõuab alati ohvreid . . .»

Nii turgutas Anatoli end pikkamisi üles.

Hetkeks valdas teda Veerale mõeldes uuesti häbi, kuid ta surus selle kiiresti maha. «Ma ei saanud midagi parata,» ütles ta endale, «mitte midagi. Mul oli ainus šanss pääsemiseks ning ma ei tohtinud riskeerida. Keegi ei saa mulle kunagi midagi ette heita. Ei Veera, kui ta ka kõigest teada saab, ei Kravtsov, kui ta surnuist üles ärkaks! . . .»

Sel hetkel oli ta täiesti kindel, et suudab end õigustada nii enda kui kaasinimeste ees.

Ta tõstis pea ja vaatas hääletut metsa — seekord tegi ta seda juba julgelt, kartmata oma edasise saatuse pärast.

Tundes uut energiatulva, hakkas Anatoli edasi roomama . . .

Ja nüüd seisis ta vaikides Zvjagintsevi ees, meenutas hirmu ja vastikusega kõike, mis oli juhtunud, ning mõtles: «Ei, ei, mitte mingil juhul! Ei maksa midagi rääkida. See Zvjagintsev on Veerasse armunud. Ta ei andesta mulle, et jätsin Veera sinna, sakslaste juurde . . .»

Viivuks tundis Anatoli alateadlikult mehelikku

uhkust, et Veera oli eelistanud teda. Kuid ta heitis selle mõtte kohe kõrvale. Ta vaatas Zvjagintsevile otsa ning taipas, et vastusega enam viivitada ei või.

«Ülesanne,» välgatas läbi pea, «ülesanne! See on praegu ainus väljapääs! Ainult sellest päästerõngast saab kinni haarata!»

«Praegu ei või ma Veerast midagi rääkida,» ütles ta lõpuks toonil, mis pidi mõista andma, et ka Veera on kuidagi seotud temale usaldatud ülesandega, «ma juba ütlesin, et mul on salajane ülesanne. Kuni ma seda pole täitnud, ei ole mul õigust midagi rääkida.»

Ta madaldas häält ning lisas Zvjagintsevi poole kummardudes:

«Pean võimalikult kiiresti jõudma Suurde Majja.»

«Ütle mulle ainult ühte,» hüüatas Zvjagintsev meeleheites ja anuvalt, «kas ta . . . kas teda ei ähvarda oht? . . .»

Ta tahtis küsida: «On ta elus?» — kuid polnud suuteline seda välja ütlema.

«Loomulikult on temaga kõik korras,» ütles Anatoli kindlalt, püüdes sellega rahustada nii Zvjagintsevi kui ka ennast. «Praegu aga palun teilt ainult ühte: aidake mul Leningradi jõuda . . .»

Oli juba keskpäev, kui juhuslik auto Anatoli Leningradi lõunapoolsesse äärelinna tõi.

Ta ronis autokastist tühjade kolisevate bensiinivaatide vahelt välja ja astus kangeks jäänud jalgadega vaevaliselt ja aegamisi trammipeatuse poole.

Teel Leningradi oli teda vahetpidamata piinanud mõte: kui ta on linna jõudnud, kuhu tal enne tuleb minna, kas Suurde Majja Liteinõi prospektil või sinna, kus elas Veera, või kõigepealt koju, Moikale?

Anatoli sai aru ja tundis, et alles pärast SARK-is käimist suudab ta taastada enesekindluse — nii-öelda legaliseeruda ning inimestele jälle julgelt silma vaadata. Põhiline versioon, millest Anatoli otsustas kindlalt kinni pidada, oli selline: tal õnnestus sakslaste küüsist põgeneda. Ta lohistati pööningult alla ja pandi kinni mingisse vanasse kuuri, mida keegi ei valvanud, ta kiskus lahti paar kõdunenud seinalauda ning puges kuurist välja, jõudis siis roomates lähedal asuvasse metsa, kus

pärast kahepäevast ringihulkumist kohtas Nõukogude sõjamehi.

Rahutuks tegi Anatolit aga see asjaolu, et ta ei teadnud midagi Veerast. Veera võis ju kuidagi teada saada, mis temaga tegelikult juhtus pärast seda, kui nad teineteisest lahutati. Ja kui Veera on Leningradi jõudnud, oleks käik SARK-i enne temaga kohtumist ilmselt riskantne.

Nüüd läks ta pikkamisi trammipeatuse poole. Ta polnud ikka veel lõplikult otsustanud, kuhu minna kõigepealt.

Järsku märkas Anatoli, et vastutulijad vaatavad teda tähelepanelikult ning umbusklikult. Ta ei saanud kohe aru, et nende kahtlustavate pilkude põhjuseks oli tema välimus: kuivanud poriga kaetud lõhkised ning kortsus püksid, samasugune määrdunud pintsak ja mitmepäevane habemetüügas näol. Kui ta aga seda lõpuks taipas, oli ta otsus sedamaid küps: kõigepealt tuleb koju minna.

Ta kujutles kohtumist ema ja isaga, sooja vanni ning talle näis, et kui ta end oma nelja seina vahel puhtaks peseb ja puhta pesu selga paneb, jääb see, mis temaga juhtus, kusagile kaugele maha ning ta saab lahti kõigest äsjasest, muutub uuesti endiseks Anatoliks — puhta südametunnistusega inimeseks.

«Koju, kõigepealt koju, siis Veera juurde ja alles pärast seda Liteinõi prospektile!»

Viimase teejupi peatuseni läks ta kiirel sammul, peaaegu jooksuga, hüppas kesklinna sõitvale trammile, ning jäänud seisma tagumisele platvormile, surus nina vastu klaasi.

Ta vaatas välja ega tundnud linna ära. Leningrad oli sellest ajast, kui Anatoli seda viimati nägi, tublisti muutunud.

Ta silmas tuttavatel väljakutel liivakottidest rinnatisega piiratud õhutõrjekahureid, puiestikkudes aga rippusid terastrosside otsas kolme-nelja meetri kõrgusel õhus dirižaableid meenutavad imelikud hiiglasuured balloonid ja nende all magasid läbisegi punaväelased. Juba lapsepõlvest tuttavad mälestussambad olid nüüd kaetud laudadest kokkuklopsitud kastidega. Paar korda möödus tramm marssivatest sõduritest ja erariides

meeste kolonnidest, kel olid vintpüssid õlal, pintsakud aga sõdurirühmadega kinni tõmmatud.

Anatolile paistis, et ta on sattunud mingisse võõrasse linna, ja tema mõtted hakkasid uuesti keerlema kodu ning oma korteri ümber — see pidi olema ainus koht, kus midagi pole muutunud ja kus ta tunneb end nagu varem.

Liteinõi ja Nevski nurgal väljus Anatoli trammist ning hakkas seina äärde hoides, et mitte tõmmata endale vastutulijate tähelepanu, kiiresti, peaaegu joostes Moika poole minema. Niipea kui ta tuttavat paraadust nägi, hakkas ta süda taguma. Paari hüppega oli ta laiast trepist üleval ning vajutas kellanupule.

... Kuulnud uksekella helinat, sööstis Fjodor Vassiljevitš esikusse. Juba paar päeva kiirustas ta naise ning teenija suureks imestuseks vähemagi krõbina peale kohe korteri ukse juurde.

Nii ruttas ta ka seekord kellahelinat kuuldes enne teisi esikusse, keeras kärmesti lahti vanaaegse snepperluku ja avas ukse.

Paar hetke ei saanud ta sõnagi suust ning jõllitas pärani silmi poega, siis aga hüüatas valjusti, vinguva falsetiga:

«Anatoli! Tolja... Tolja!»

Anatoli peas läks kõik sassi. Nagu läbi udu nägi ta enda poole tõttavat ema ning tädi Nastjat... Ning järsku tundis end kaitsetu ja abitu lapsena. Ta oli jälle kodus, kõik kohutav oli jäänud kusagile seljataha. Anatoli nuuksatas ja puhkes valju häälega nutma. Nuttes ahmis ta kramplikult õhku, mööda määrdunud, habemesse kasvanud põski voolasid pisarad.

Esimestel minutitel valdas Anatolit vastupandamatu soov jutustada isale kõik, mis temaga nende päevade jooksul oli juhtunud.

Kuid ta suutis end siiski ohjeldada, pärast aga, käinud vannis, ajanud aegamisi habet ja kõvasti keha kinnitanud, otsustas jutuga mitte kiirustada, kuni pole käinud Veera pool ja Liteinõi prospektil. Seepärast vihjas ta edasilükkamatutele asjatoimetustele ja lubas kõigest pikemalt rääkida hiljem, kui tagasi tuleb.

Anatoli oli juba lävel, kui talle meenus, et tal pole

kaasas mingisuguseid dokumente — pass ja üliõpilaspilet olid jäänud põlevasse rongi.

Ta läks tagasi oma tuppa ning otsis lauasahtlist üles kutsealuse tunnistuse, kus oli märgitud, et tema, Anatoli Fjodorovitš Valitski, sündinud 1918. aastal, on sõjaväearvel ja tal on ajapikendus kuni kõrgema kooli lõpetamiseni. Nüüd oli tarvis üles leida veel komsomolipilet. Anatoli mäletas hästi, et kutsealuse tunnistus ja komsomolipilet olid mõlemad olnud lauasahtli vasakus tagumises nurgas. Tunnistuse leidis ta sealt küll, kuid komsomolipiletit ei olnud. Ta hakkas palavikuliselt tuhnima vihikute, taskuraamatute ning loengukonspektide vahel — neid oli kogu sahtel täis —, kui järsku kergendustundega märkas, et komsomolipilet on kõige peal, mingi paberilehe all.

Anatoli haaras pileti, ja selle rutakalt läbi lehitsenud, nägi rahuldustundega, et liikmemaksud olid tasutud juulikuuni, viimane kaasa arvatud, — enne ärasõitu oli ta kaks kuud ette maksnud.

Dokumendid taskusse pistnud, väljus ta kiiresti.

Ta ruttas Veera juurde, püüdes end veenda, et neiu on tagasi ja et näeb teda kohe. Ta jutustab Veerale peensusteni, kuidas teda peksti ja piinati ning kuidas tal lõpuks õnnestus sakslaste küüsist välja rabelda ja põgeneda... Ta oli neid sõnu mõttes juba nii palju korranud, et hakkas seda omaenda versiooni lõpuks uskumagi. Ta pistis peaaegu jooksma. Neil hetkedel näis talle, et ta Veerat armastab ning ta oli tõepoolest valmis teda kaitsma oma elu hinnaga.

...Kähku teisele korrusele tõusnud, koputas Anatoli uksele. Keegi ei vastanud. Ta koputas uuesti, kõvemini, — mitte kedagi.

Mis teha? Mis ette võtta? Ta ei saa lahkuda, ilma et teaks, kas Veera on tagasi. Uuesti hakkas ta vaikivale uksele kloppima. Ja äkki kostis tema selja tagant hääl:

«Keda te soovite?»

Anatoli pöördus ehmunult ümber ja nägi, et vastaskorteri uks on avanenud ja lävel seisab kargule toetudes pidžaamas vanamees. Üle ninaotsale vajunud vanamoeliste metallraamidega prillide vaatas ta küsivalt Anatolile otsa.

«Ma... ma soovin näha Koroljove!» vastas Anatoli kähku.

«Aga keda nimelt? Kui Ivan Maksimovitši, siis tema on tehases, Anna Petrovna aga läks välja, vist poodi.»

«Aga Veera?» lipsas Anatolil üle huulte ning ta tõmbus vastuse ootel üleni pingule nagu hasartmängija, kes on teinud suure panuse ja kardab nüüd oma kaarte vaadata.

«Veera?» kordas vanamees. «Veerat ei ole. Sõitis enne sõda ära ja pole senini tagasi tulnud.»

«Kas... olete selles kindel?» küsis Anatoli vaevalt kuuldavalt.

«Milles?» sõnas vanamees rahulolematult. «Tütre asjus või? Aga muidugi! Alles täna hommikul rääkisin Anna Petrovnaga.»

«Tubli. Suur aitäh...» pomises Anatoli ja tormas trepist alla.

«Pidage kinni!» hüüdis vanamees talle käriseva häälega järele. «Kes te olete, mida ma neile edasi ütlen? Anna Petrovna peaks varsti tagasi tulema, oodake natuke!»

Ja vanamees toksis karguga millegipärast vastu trepikoja kivipõrandat.

Kuid Anatoli oli juba all. Ta peaaegu jooksis, kartes juhuslikult kohtuda Veera emaga.

«Mis nüüd teha?» mõtles Anatoli mööda tänavat edasi minnes ahastavalt. «Mina olen Leningradis, aga teda ei ole!... Kuid ma pole Veera ees sugugi süüdi. Kas ma siis vastasel juhul oleksin tema juurde läinud ja teda näha tahtnud?... Ma ju armastan teda, armastan!» korrutas Anatoli mõttes.

Võib-olla ta neil hetkedel tõepoolest armastaski Veerat, sest mälestus temast polnud Anatolil seotud mitte ainult tolle kohutava ööga, vaid ka rahuajaga, kui kõik veel nii lihtne ja selge oli. Veera oli talle midagi minevikku viiva silla taolist.

Vajadust niisuguse silla järele tundis Anatoli igal sammul üha rohkem. Sest ta oli hakanud end Leningradi tänavail kuidagi ebamugavalt tundma. Ta tundis end võõrana nende sõjaväevormis meeste hulgas, kes kiiresti mööda kõnniteid tõttasid ja õhutõrjekahurite juures vahipostil seisid, nende hulgas, kes sõjaväerihmadega vöötatud pintsakuis mööda marssisid.

Jah, kogu see linn, risti-rästi kaevikuid täis kaevatud, liivakottidest barrikaadide, laudadest variseinte ja sõja-

teemaliste plakatitega majaseintel — see kõik näis Anatolile süngena, võõrana ning ähvardavalt vaenulikuna. Ta püüdis end veenda, et paari-kolme päeva pärast läheb see tunne mööda, et kõik muutub niipea, kui selgub tema edaspidine saatus ja kui ta kohaneb Leningradi uue elurütmiga, ent sellele kõigele mõeldes hakkas ta ikka rohkem rahutust tundma.

Ja alles siis, kui Anatoli lõpuks oli jõudnud suure halli maja juurde Liteinõi prospekti ja Voinovi tänava nurgal, hingas ta kergendatult. Otsinud üles raske ukse, millel oli kitsas must silt «Lubade büroo», lükkas ta selle lahti.

Ta oli sattunud suurde nelinurksesse ruumi, mille seinad olid halli õlivärviga kaetud. Ukse vastasseinas oli seestpoolt luukidega poolenisti suletud väikeste aknakeste rida. Teisel seinal rippusid mustad telefoniaparaadid. Anatoli astus ühe telefoni juurde, võttis toru hargilt ja kuulnud, kuidas mehehääl vastas: «Kommutaator!», ütles erutusest väriseval häälel arglikult:

«Palun ühendage mind major Tulikoviga.»

SARK-i majast väljus Anatoli alles vastu õhtut.

Kõik osutus palju keerulisemaks, kui ta arvanud oli. Ta oli mõtelnud, et saab asja paari minutiga korda, tal tarvitseb ainult edasi öelda Kravtsovi sõnad: «Kaup on sisse veetud, pood avatakse ettenähtud ajal» — ja ongi kõik.

Ta oli välja mõtelnud usutava versiooni, mis pidi välistama kõik täiendavad küsimused. Nemad Veeraga lahkusid Kravtsovist külas. Läksid erinevatesse kohtadesse öömajale. Öösel tungisid aga külla sakslased. Ta tiriti majast välja ja visati kuuri. Selle seinad olid aga pehkinud. Tal õnnestus paar lauda lahti kiskuda, kuurist välja pugeda ja metsa roomata . . .

Kuid Anatolil tuli Tulikovile ja pärast veel ühele erariides mehele põhjalikult jutustada, kus ja millal nad Veeraga Kravtsovi kohtasid, ning see kõik paberile panna.

Ka sellega asi veel ei piirdunud. Major Tulikov, vanem vurrudega mees, kes rohkem sarnanes töölise kui tšekistiga, palus, et Anatoli näitaks kaardil piirkonna, kus ta Kravtsoviga kokku sai, ja täpse koha, kus kohver

vette visati. Ning seejärel paluti tal mälu järgi joonistada plaan sellest kohast, kus see kõik juhtunud oli.

Sellele vaatamata lõppes kõik hästi. Tulikov surus Anatolil kätt ja tänas teda abi eest. Siis aga küsis:

«Noh, ja mida sa edasi mõtled teha, Anatoli? Lähed armeesse?»

«Muidugi armeesse!» hüüdis Anatoli rõõmsa kergendusega ning mõtles samas, et poleks paha paluda abi uute dokumentide vormistamisel. Ning ta ütles, uskudes sel hetkel ise oma sõnu, et kuigi Kravtsovi korraldusel oli seal, metsas, oma passi ja üliõpilaspileti ära põletanud, oli ta alles hoidnud komsomolipileti, peites selle pintsaku voodri vahele.

Nende sõnadega otsis Anatoli taskust hallide kaantega raamatukese ja pani Tulikovi ette lauale.

Major võttis pileti, lehitses seda ja pomises omaette: «See näib päris korras olevat . . .»

Anatoli süda hakkas kiiremini lööma. «Vahest poleks pidanud talle piletit näitama,» mõtles ta, «oleks võinud piirduda ainult jutuga ja piletit mitte näidata, sest pole võimatu, et ta pileti välimuse järgi kuidagi kindlaks teeb, kas see on olnud peidus või mitte . . . Ja miks ma rääkisin, et teised dokumendid ise hävitasin? Oleksin pidanud ütlema, et need jäid põlevasse rongi . . .»

«Oled tubli poiss, et komsomolidokumendi alles hoidsid,» ütles major siis peaaegu pidulikult ja ulatas pileti Anatolile tagasi.

Anatoli pistis selle rõõmsalt taskusse ja palus abi uute dokumentide saamiseks hävitatute asemele.

Tulikov noogutas nõusolevalt pead, ütles, et aitab, kirjutas üles miilitsajaoskonna numbri, kust Anatoli eelmine pass välja oli antud, ning tema instituudi.

Tulikov oli juba hüvastijätuks käe sirutanud, kui Anatoli, ülimalt rõõmus, et kõik nii hästi oli läinud, järsku pahvatas:

«Kui Veera tagasi jõuab . . . aidake teda, palun!»

Sekund hiljem kirus ta end kogemata väljalipsanud sõnade pärast maapõhja.

Kuid Tulikovile näisid need jätvat kõige parema mulje.

«Ära muretse, poiss, kõik saab korda!» ütles ta ja patsutas Anatolile isegi õlale.

Tagasi koju läks Anatoli juba hoopis teises meeleolus.

Istus julgelt trammi, sõitis Nevskini ja suundus nüüd juba kindla sammuga, pea püsti, Moikale.

Ukse avas jälle isa. Anatoli tervitas teda rõõmsalt, ütles emale, kes teda lõunalauda kutsus, et tuleb viivu pärast, ja läks oma tuppa pintsakut ära võtma, — oli väga palav.

Ta viskas pintsaku seljast ja lipsu kaelast, päästis kraenööbi lahti, keeras särgivarrukad üles ning silmitses ennast rahulolevalt peeglis.

«Mis siis ikka,» ütles Anatoli mõttes, iseenda peegelpildi poole pöördudes, «kõik on hea, mis hästi lõpeb.»

Sel hetkel ilmus lävele isa.

Fjodor Vassiljevitš astus tuppa, sulges enda järel ettevaatlikult ukse ja küsis pojalt poolsosinal:

«Kuule, Tolja, ma tahtsin sinult küsida... See tüdruk... Veera... Kas tema ka õnnelikult tagasi jõudis?»

VI

Esimest korda elus tahtis Fjodor Vassiljevitš Valitski nii kangesti muuta oma vahekorda pojaga südamlikumaks ning lähedasemaks.

Ja esimest korda oma elu jooksul tegi poeg Anatoli kõik temast oleneva, et see vahekord jääks endiseks, see tähendab -- jahedaks, südamlikkuse ning vastastikuse usalduseta.

Isa tahtis kaotatut tagasi võita, häälestada Anatolit enda kasuks, leida pojas sõpra. Kibedusega mõistes, et ta on ise kõiges süüdi ja et aastate jooksul väljakujunenud olukorda on mõne päevaga võimatu muuta, püüdis Valitski siiski meeleheitlikult purustada sedasama müüri, mis nii kaua tema ja poja vahel oli seisnud. Tal ei tulnud mõttessegi, et inimene, kes selle müüri kokkuvarisemisest kõige vähem on huvitatud, on Anatoli ise.

Võib-olla poleks Valitskil kunagi tekkinud vajadust luua pojaga uut vahekorda, kui poleks tulnud sõda. Kuid just nimelt nüüd, tundes nii teravalt oma tarbetust ja üksindust ning kannatades kibedat alandust selle tunde pärast, pööras Fjodor Vassiljevitš oma lootvalt anuva pilgu pojale.

Valitskil oli hea meel, et Anatoli oli auga läbi teinud tuleristsed, et ta oli pääsenud sakslaste küüsist, tulnud

tagasi omade juurde ning täitnud seejuures ka mingi salajase, väga ohtliku ülesande.

Hea meel oli Valitskil ka selle üle, et tüdrukuga on samuti kõik korras, — ta oli tema pärast muretsenud.

Saanud Koroljovilt teada, et poeg oli sõitnud Belokamenskisse koos Veeraga, oli Valitski Anatolile pahane. Teda ärritas mõte, et poeg on segatud mingisse romantilisse armuloosse, mis pole talle seisusekohane. Siinjuures oleks ta muidugi nördimusega lükanud ümber kõik süüdistused mingisuguse seisuseredeli tunnustamises. Samal ajal ei kõditanud fakt, et Anatoli, arhitektuuriakadeemik Valitski poeg, on valinud oma «objektiks» mingi «vabrikuplika», muidugi mingil määral Fjodor Vassiljevitši enesearmastust.

Ent sedamööda kuidas päevad läksid, Anatoli aga ikka tagasi ei tulnud, tabas Valitski ennast üha sagedamini mõttelt, et muretseb mitte ainult poja, vaid ka selle tundmatu tüdruku pärast, kelle saatuse eest kandis olude sunnil nüüd moraalset vastutust tema poeg. Ja oli täiesti loomulik, et ta kohe pärast Anatoli tagasisaabumist küsis, kus on Veera.

Vastus rahuldas Fjodor Vassiljevitši täiel määral: tütarlaps on Leningradis, väljaspool igasugust ohtu.

Nüüd ei tunnestanud Valitski rõõmu miski. Ta oli õnnelik, et oli poja tagasi saanud, ning püüdis seda igati välja näidata.

Võib-olla oleks niisugune pööre isa suhtumises, kui see varem teises situatsioonis ilmsiks oleks tulnud, Anatolit isegi rõõmustanud. Kuid nüüd oli see talle koormaks, sest nende — isa ja poja — vahele oli kerkinud uus, nähtamatu müür — vale. Anatoli oli püstitanud selle müüri esimese tunni jooksul pärast tagasijõudmist, varjates, mis temaga Klepiki külas tegelikult oli juhtunud, ning vassides tõde Veerast.

Õige varsti hakkas teda piinama teadmine, et isale antud vastus ei olnud kõige õnnestunum. Ta sai sellest aru siis, kui isa oli rääkinud oma jutuajamisest Koroljoviga. Sest kui Koroljov kord juba käis siin, võib ta ju veel tulla ja siis tuleb vale välja! Kuid mõelda nüüd veel mingi uus versioon, pärast seda kui oli isale juba kinnitanud, et Veera on õnnelikult tagasi, — selleks ei jätkunud Anatolil julgust.

Vahekord emaga Anatolile probleemiks ei olnud: et

tunda end õnnelikuna, piisas Maria Antonovnale teadmisest, et poeg on elusalt ja tervelt tagasi.

Kuid isaga oli kõik keerulisem. Temale oli vähe ainuüksi teadmisest, et poeg viibib väljaspool ohtu, tema tahtis võita ka poja hinge.

Ja Anatoli mõistis seda. Ta oli sattunud raskesse, silmakirjalikku olukorda. Algul paistis talle, et kõige targem on näida kinnisena ja püüda isaga võimalikult vähem kohtuda.

Kuid just poja kinnisus ergutas Fjodor Vassiljevitši uutele lähenemiskatsetele.

Ta laskis Anatolil ikka ja jälle korrata oma «odüsseiat». Talle pakkus erilist naudingut kuulata, kui leidlikult ning mehiselt poeg oli käitunud, osutudes raskes olukorras mitte memmepojaks, vaid tõeliseks meheks.

Ja siis taipas Anatoli, et just sel teel on tal kergem vältida igasuguseid kahtlusi ning kindlustada oma positsiooni. Nüüd hakkas ta oma kangelastegudest rääkima palju suurema õhinaga, lisades kord-korralt ikka uusi pisiasju, märkamata, et need olid üksteisele sageli otse risti vastukäivad. Ainsana pidas ta teraselt silmas ühte: mitte võtta suhu Veera nime. Kuid isa, ilmselt õnnelik, et tal enda arvates lõpuks oli korda läinud võita poja poolehoidu, ei süvenenud detailidesse.

Tõsi küll, vahetevahel imestas ta endamisi, et Anatoli püüab vältida jutuajamist Veerast. Aga et ta soovis nüüd näha pojas ainult head, siis seletas ta seda noormehe loomuliku tagasihoidlikkusega: mitte rääkida oma intiimsuhetest.

Teda rõhus rohkem hoopis miski muu: mõte peatsest ning möödapääsmatust lahkumisest. Iga kord, kui Fjodor Vassiljevitš pojale ukse avas, ootas ta, et kõhe teatab Anatoli oma rindeleminekust. Ta kartis, kuid ühtlasi ootas neid sõnu.

Ajalehed ja raadio — Fjodor Vassiljevitš oli majavalitsuses nõudmas käinud, et ka tema korterisse pandaks «kuuldepunkt», ning nüüd rippuski kabinetis kušeti kohal must reproduktoritaldrik — tõid iga päev üha uusi ärevaid teateid. Vaenlane trügis Leningradi poole. Ta oli juba Pihkva all. Tehastest, asutustest ning instituutidest läks iga päev rindele tuhandeid vabatahtlikke. Ehitajate grupid kiirustasid Luuga kaitseliinile — seal kees töö ööd ja päevad läbi.

Fjodor Vassiljevitš ei kujutlenud, et tema poeg võiks olla kusagil mujal kui Leningradi kaitsjate esiridades, kuigi mõte, et ta võib Anatoli kaotada, oli Fjodor Vassiljevitšile talumatu.

Esimestel päevadel, kohates instituudist koju jõudnud poega, tundis Valitski ainult rõõmu ja kergendust teadmisest, et lahkumisetund pole veel tulnud.

Kuid siis hakkas see talle muret tegema. Esialgu oli see ainult mingi ähmane, sõnulseletamatu ärevus. Ainuüksi oletus, et tema poeg võiks rindeleminekust kõrvale hiilida, näis Valitskile absurdsena ning solvavana.

Ent aeg läks ja see mõte hakkas Fjodor Vassiljevitši iga päevaga üha enam vaevama, sellest oli ikka raskem lahti saada. Ta püüdis end veenda, et tema ärevus on alusetu, et Anatoli ei püüa ju end varjata, vaid on niiöelda kõigi silme all, pealegi teeb ta oma kinnituse järgi instituudis mingit väga tähtsat tööd.

Samas aga sai Fjodor Vassiljevitš aru, et pole niisugust jõudu, mis suudaks kinni pidada tervet ja tugevat noort inimest, kui see tõepoolest iga hinna eest rindele tahab . . .

Järgmisel päeval pärast Leningradi saabumist läks Anatoli instituuti. Kursusekaaslasi — Anatoli oli viiendal kursusel — polnud instituudis peaaegu näha. Kuigi nad mobilisatsiooni alla ei kuulunud, sest neile anti võimalus instituut lõpetada, olid paljud vabatahtlikult rindele, teised aga kindlustustöödele läinud. Üldse viibis linnas vähem kui kolmandik üliõpilastest ja needki olid põhiliselt tervislikel põhjustel sõjaväeteenistusest vabastatud.

Komsomolikomiteesse oli jäänud ainult üks sekretäri asetäitja, noormees, kel olid väga paksude klaasidega prillid.

Ta tundis suurt rõõmu Anatoli tulekust ning ütles talle omavahel, et teab temast kõik ja et «sealt juba helistati», siis aga hakkas kiruma, et teda olevat sõjakomissariaadist juba kaks korda tagasi saadetud nende neetult kangete prillide pärast . . .

Sekretäri asetäitja tegi Anatolile ettepaneku tulla talle komiteesse äbiks, sest tal endal pidi «toss täitsa väljas olema».

Tööd oli tõepoolest palju. Tuli arvelt maha võtta kommunistlikke noori, kes läksid sõjaväkke või maakaitseväkke, abistada rektoraati evakueerimisnimekirjade koostamisel, iga päev instituudihoones korrapidajad välja panna, organiseerida öist valvekorda pööningul, kontrollida tuletõrjevahendite korrasolekut...

Instituudis levis kiiresti kuuldus, et Anatoli on mingil «eriarvel», et ta täitis oma elu kaalule pannes vaenlase tagalas mingi väga tähtsa ülesande, suutes sealjuures alles hoida oma komsomolipileti, jõudis alles äsja Leningradi tagasi ja on seega ära teeninud lühikese puhkuse.

Kodus tundis Anatoli end ebamugavalt ning teda valdasid halvad eelaimused. Instituudis aga käis ta ringi kui kangelane. Seepärast püüdis ta viibida võimalikult vähem kodus, seda enam, et tööd jätkus nii päeval kui ööl.

Aegamööda oleks ta lõplikult rahunenud, kui teda ei oleks piinanud mõtted Veerast.

Veera koju Anatoli rohkem ei läinud, kartes kohtumist tema emaga ja veel enam Koroljovi endaga, kuid helistas sageli, lootes kuulda Veera häält.

Telefon aga kas vaikis või võttis toru Veera ema.

Tavaliselt pani Anatoli siis toru kohe hargile, ainult üks kord ei pidanud vastu ja küsis moonutatud häälel Veerat. «Veerakest ei ole!» vastas ema nutuselt. «Aga kes räägib? Kes teda küsib?»

Ka seekord pani Anatoli toru vaikides hargile.

Päevad läksid, aga Anatoli oli ikka alles Leningradis. Kui temalt oleks küsitud, miks, oleks ta ilmselt vastanud, et ootab, millal talle uued dokumendid antakse, siis aga palub saata end rindele.

Kuid hingepõhjas Anatoli juba tundis, et ta ei taha Leningradist lahkuda, seda enam, et rindeteated muutusid iga päevaga ärevamaks.

Juba ainuüksi mõte sellest, et tal tuleb jälle kohtuda sakslastega, et teda hakatakse jälle tulistama ja et seal, rindel, teda majade seinad enam ei varja, ajas Anatolile hirmu nahka. «Ja miks ma siis rindele nii kiirustama peaksin?» õigustas ta ennast. Ta oli ju läbi teinud katsumused, mis polnud osaks saanud ühelegi teda ümbritsevale inimesele. Loomulikult läheb ta veidi hiljem rindele. Praegu võtab ta aga sõjast osa sellega, et täidab siin, instituudis, talle antud ülesandeid.

Päeval kutsus Anatoli üliõpilasi välja komsomolikomiteesse, täpsustas mitmesuguseid nimekirju, võttis arvelt maha, oli asendamatu oraator kõigil miitinguil ja koosolekuil. Õhtuti organiseeris ta valvet nii oma instituudis kui ka majavalitsuses. Ta riputas gaasitorbiku üle õla, tõmbas punase lindi varrukale ega tundnud end enam reavõitlejana, vaid komandörina. Teraval, käskival häälel kutsus ta instituudi korrapidajaid veel suuremale valvsusele, noomis elanikke halvasti pimendatud akende ja ka selle pärast, et nad püüdsid kõrvale hiilida valvekorrast pööningul. Ta rääkis rahvaga enesekindlalt ning üleolevalt nagu inimene, kes on vaenlase üle võidu saavutamiseks teinud juba palju rohkem kui kõik teised.

Oma enesekindluses Anatoli ei märganudki, kuidas isa, kes ikka veel alati ise ust avama tuli, talle üha sagedamini nõutult otsa vaatas, nagu ootaks vastust mingile teda piinavale küsimusele, mida kardab välja öelda.

See juhtus õhtul, kui Anatolit veel kodus ei olnud. Telefon Fjodor Vassiljevitši kabinetis helises ja tundmatu mehehääl küsis, kas seltsimees Valitski kuuleb. Saanud jaatava vastuse, ütles helistaja:

«Siin räägib Koroljov. Ega te mind vist enam mäleta. Ma käisin teie juures tütre pärast...»

«Vastupidi, muidugi mäletan!» hüüdis Valitski. «Ma olen väga rõõmus, et kõik lõppes õnnelikult ja teie tütar koju tagasi jõudis!»

«Minu tütar ei ole veel tagasi,» kostis hääl telefonist, «ma uurisin välja teie numbri, et küsida... Aga kas teie poeg on kodus?»

«Ei, teda ei ole veel,» vastas Valitski, taibates samas, et ta valetab, sest Koroljov oli seda küsimust esitades mõtelnud hoopis midagi muud. Fjodor Vassiljevitš sattus kohe segadusse ning pomises vaevalt kuuldavalt: «Tähendab, on midagi juhtunud...»

«Jah. Tähendab, on midagi juhtunud,» kordas Koroljov ja tema hääl kostis nüüd nagu maa alt. «Ma helistan teile veel kord. Igaks juhuks...»

«Jah, jah,» sõnas Valitski kiiresti, tundes, et telefonitoru kõrvetab kätt, «helistage tingimata... Juba homme... Jumal hoia, kuidas see siis ometi?»

«Ärge ärrituge,» ütles Koroljov, kuid Valitski tundis, kui rusutud, muutunud oli tema hääl. «Saan aru, ega teilgi kerge ole... Ma helistan veel. Nägemiseni.»

Kostis klõpsatus. Teises otsas pandi toru hargile.

Mõni hetk istus Fjodor Vassiljevitš liikumatult, telefonitoru ikka veel kõvasti peos. Siis pani ta selle kiiresti hargile, otsekui kardaks, et see must ese võib muutuda uute õnnetuste allikaks.

Mehhaaniliselt võttis ta välja taskuräti ning kuivatas niiskeks tõmbunud laupa. Järsku tundis ta torkeid südames, kuid unustas need kohe, sest mõtted keerlesid hoopis mujal. Üks puuriv mõte võttis kogu tema olemuse oma võimusesse, kõrvus pinises tüütu kärbsena üksainus küsimus: «Mis on siis ikkagi juhtunud? Miks Anatoli mulle tõtt ei rääkinud?»

Fjodor Vassiljevitš püüdis end kokku võtta ja rahuneda ning kõigest juhtunust kainelt järeldusi teha. Niisiis, Anatoli ütles, et see tüdruk tuli tagasi linna, kuid see ei ole nii... Võib-olla läksid nad seal, Belokamenskis, tülli? Oletame, et nad läksid tülli ja Veera sõitis Leningradi varem, kui teda veel mingi oht ei ähvardanud, enne kui Anatoli. Poiss võis kindel olla, et tüdruk viibib juba siin. Kuid miks ei uurinud ta siis linna jõudes kohe välja, kas see tõesti nõnda on? Muide, kui nad tõepoolest tülli läksid, on ka see mõistetav: Anatoli muretses tüdruku pärast, kuid näha teda ei tahtnud. Sel juhul on ka mõistetav, miks Anatoli kunagi Veerast ei rääkinud. Noored inimesed on niisugustes romantilistes situatsioonides liiga ägedad...

Nii arutles Fjodor Vassiljevitš, õigemini — püüdis arutleda.

Kuid sellele vaatamata, et need arutlused olid esimesel pilgul loogilised ning usutavad, ei leidnud Fjodor Vassiljevitš rahu. Mida rohkem ta poega mõttes õigustada püüdis, seda tugevamini valdas teda halb eelaimus, et Anatoli on milleski süüdi, et ta on kuidagi seotud Veera kadumisega ja et ta järelikult nimme valetas.

Nüüd tuli Valitskile meelde, et Anatoli käitumine pärast kojujõudmist oli üldse kuidagi ebaloomulik. Talle tuli meelde, et poja jutus tulid iga kord ilmsiks

mingid uued pisiasjad, mis tema laitmatust ning kangelaslikust käitumisest rääkisid, Veerat ei meenutanud ta aga üldse...

Need sünged, ärevad mõtted süvenesid seda enam, et Anatoli oli ikka alles Leningradis ning kõige järgi otsustades oma ebamäärase olukorraga täiesti rahul...

Raskete mõtete juurest kiskus Valitski lahti uksekella helin. «Lõpuks ometi!» mõtles Fjodor Vassiljevitš ja tuttas esikusse. Ta lootis, et see on Anatoli, kes vastab kohe kõigile küsimustele ja hajutab kõik kahtlused.

Kuid see ei olnud Anatoli. Trepikojas seisis kirjakandja, suur laia rihmaga nahkkott üle õla ning pappkaantega registreerimisraamat ühes ja väike hall paberileht teises käes.

«Tere, Fjodor Vassiljevitš,» ütles kirjakandja nagu vanale tuttavale ikka, «siin on teile... väike teade... palun...»

Ja ulatanud Valitskile kõhklevalt paberilehe, jäi kirjakandja talle ootavalt ning arusaamatuses otsa vaatama.

Valitski tundis, kuidas ta näost punaseks läheb, haaras, peaaegu rebis kirjakandjalt paberi ning oli juba valmis ust kinni tõmbama, kuid kirjakandja ütles kiiresti, solvunult:

«Alla oleks ka vaja kirjutada, Fjodor Vassiljevitš, — siia, palun!»

Kirjakandjale otsa vaatamata andis Valitski allkirja. Sulgenud ukse, süütas ta esikus tule ning hakkas kähku paberit uurima.

Sellele oli kirjutatud:

Kod. F. V. Valitskile.

Käesoleva kutsega tuleb Teil ilmuda maakaitseväe diviisi staapi, Baltiiskaja 225. Kaasa võtta pass ning sõjaväepilet.

Staabiülema eest...

Allkiri oli mitteloetav, punase pliiatsiga hooletult visatud üle kogu lehe.

Valitski seisis ning luges kutset ikka ja jälle.

«Ja nüüd siis ongi see käes!» ütles ta valjusti ning lisas juba endamisi: «Milline rumalus! Lavastasin ise lolli farsi...»

Valitskil oli ammu otsus küps, mida teha, kui saabub

see kutse. Muidugi tuleb minna ja seletada, et juhtus arusaamatus, et ta on kuuekümne viie aastane ning ammu sõjaväearvelt maha võetud.

Kuid nüüd, kutset peos hoides, mõtles Fjodor Vassiljevitš: «Aga kui jätaks hoopis minemata?» Selle mõtte heitis ta aga kohe kõrvale, öeldes endamisi: «Ei, seda ei tohi... olen ju selles nimekirjas. Mind võidakse tavaliseks argpüksiks pidada.»

«Või saata neile lihtsalt kiri,» läbis pead uus mõte. «Selgitada, et on juhtunud ilmne eksitus?» Samas aga vaidles ta endale kohe vastu: selleks, et viga tõestada, on tarvis esitada pass! Keegi pole kohustatud uskuma, et ta on just nii vana, kui ta oma kirjas väidab. Jah, pole parata, tuleb minna.

Peitnud kutse vanasse ja kulunud krokodillinahksesse rahataskusse, mõtles Valitski rahuldustundega, et nüüd ei satu see enam naise ja poja silma alla.

Poega meenutades langes Valitski uuesti raskete mõtete küüsi. Ikka ja jälle tuli talle meelde, mis Anatoli oli rääkinud.

Niisiis, Anatoli ei läinud üldse puhkama lõunasse — see oli teda juba tüüdanud —, vaid väikelinna Belokamenskisse.

Seal ta külmetas ning jäi kopsupõletikku. Paar päeva lamas kõrge palavikuga voodis. Teda piinas teadmine, et on puhkenud sõda, tema aga pole armees. Kui tal tervis veidi paremaks läks, istus ta rongi, et Leningradi sõita. Vagunis tutvus tšekistiga, hiljem aga, kui rong puruks pommitati, sai sellelt tähtsa salajase ülesande. Sattus mingisse külla, kus tahtis ööbida. Öösel vallutasid küla sakslased. Tšekisti võtsid sakslased kinni ja lasksid arvatavasti maha. Teda aga peksid ja panid kuuri luku taha. Kuid tal õnnestus sealt välja pugeda ja seejärel metsa põgeneda. Seal kohtas ta taganevaid punaväelasi ning tuli nendega Luuga alla välja.

Nii oli Anatoli rääkinud.

Ja iga kord, kui isa palus uuesti jutustada, kuidas see kõik oli, lisas Anatoli uusi pisiasju. Nii ilmnes, et sakslased olid Anatolit peksnud selle pärast, et ta neile käsitsi kallale läks. Kuurist väljapugemise järel oli Anatoli aga tunnimehele kangiga pähe löönud.

Järgmisel korral jutustas Anatoli, kuidas ta punaväelaste juurde jõudes mitu korda, püss käes, vaenlaste vastu rünnakul oli käinud, isegi võitlejaile komandöriks olnud, mille eest teda võidakse esitada autasustamiseks...

Nii oli Anatoli rääkinud.

«Kuid miks ta ikkagi, kas või möödaminnes, kordagi ei nimetanud Veerat?» küsis Fjodor Vassiljevitš endalt uuesti. Ta tundis juba, et motiivid, millega ta poega õigustada püüab, ei ole veenvad.

Valitskil oli matemaatiku mõistus, ja seetõttu polnud ta võimeline kord tekkinud kahtlusi lihtsalt emotsionaalsete väidetega kõrvale heitma, talle olid vajalikud konkreetsed asitõendid.

Kus oli Veera siis, kui Anatoli haigeks jäi? Miks see tšekist andis just Anatolile, inimesele, kellega esimest korda elus kohtus, nii tähtsa ülesande? Ja miks fašistid Anatoli vastu nii leebed olid, kui nad ta koos selle tšekistiga kinni nabisid, liiatigi kui ta neile veel vastupanu osutas?

Veera saatus tegi Fjodor Vassiljevitšile üha rohkem muret.

...Nii ta siis istus oma kabinetis, oodates ärevusega poja kojutulekut, südamesopis lootes, et Anatoli suudab lahti harutada kõik umbsõlmed ning vabastab ta sellest raskest koormast, mis nii ootamatult teda rusuma oli hakanud.

Ja kui lõpuks esikust kostis uksekella helin, kõlas see Fjodor Vassiljevitšile viimsepäevapasunana. Ta teadis, et see on kindlasti Anatoli — naisel ja teenijal olid oma võtmed —, ning ruttas kiiresti avama.

Ta ei eksinud — tulija oli Anatoli.

Isale kiiruga noogutanud, suundus ta oma tuppa, hüüdes üle õla, et tuli vaid viivuks ning peab instituuti uuesti tagasi minema.

Fjodor Vassiljevitš astus kindlal sammul pojale järele, läks tema kannul tuppa ja ütles otsustavalt:

«Mul on tarvis sinuga rääkida.»

«Pärast, isa, pärast,» vastas Anatoli higist märga särki üle pea maha kiskudes, «väljas on palav nagu põrgus, olen läbimärg, tulin särki vahetama...»

Ta möödus isast ja läks vannituppa. Valitski kuulis, kuidas kraanist hakkas kohinal vett voolama. Hetke

pärast tuli Anatoli tagasi, hõõrudes end käigu peal froteerätiga, astus kummuti juurde, avas sahtli, võttis sealt puhta särgi ning hakkas nööpe lahti tegema.

Valitski vaatas tähelepanelikult tervisest lõkendavat poega, tema laia musklilist selga ja päevitunud käte veidi tõmblevaid lihaseid.

«Istu, Anatoli, meil on tarvis rääkida,» ütles Fjodor Vassiljevitš oma endise võimuka häälega, mis ei kannatanud vastuvaidlemist ning millest Anatoli oli jõudnud juba võõrduda.

Mõistes, et see midagi head ei tähenda, püüdis Anatoli lihtsalt aega võita, ajas särgi pikkamööda selga, pöördus siis isa poole ning vaatas teda teeseldud imestusega.

«Aga muidugi, kui sellega nii kiire on, kuid mul on küll väga vähe aega . . .» lausus ta kõhklevalt.

«Ma tahan sinult küsida,» ütles Valitski, tähelepanelikult pojale silma vaadates, «mis siis ikkagi juhtus selle tütarlapsega, kellega koos sa Leningradist ära sõitsid.»

Valitskile ei jäänud märkamata, et Anatoli silmavaates toimus mingi vaevalt täheldatav muudatus. Siiski kehitas poeg vastuseks vaid õlgu ning ütles võimalikult ükskõikse häälega:

«Sa oled seda minult juba varem küsinud. Ja mina . . .»

«Teda pole Leningradis,» ütles isa teravalt vahele.

«Kuidas ei ole?» tegi Anatoli suured silmad. Seejärel kehitas ta uuesti õlgu ja ütles: «Noh, aga mis see minusse puutub? Ta sõitis tükk aega enne mind ära.»

«Millal?» küsis Valitski nõudlikult.

Anatolile tundus, nagu variseks lagi talle kaela. Ta sai aru, et tänase päeva jooksul on midagi juhtunud. Aga mis nimelt? Kas tõesti käis Koroljov jälle siin?

Olles vihane isa peale, et see teda nii ootamatult vahele võttis, ning endale, et ei suuda leida õiget vastust, mis tabarast olukorrast välja rabelda aitaks, küsis Anatoli solvunult:

«Kas see on ülekuulamine?»

«Ei. Kuid ma tahan . . . Ma pean teadma!» nõudis Valitski visalt. «Te sõitsite ju Leningradist koos ära?»

«Noh, kui sa seda tingimata teada tahad,» vastas Anatoli irooniliselt, «siis jah. Koos . . .»

«Sa jõudsid sellesse linna enne sõda. Järgmisel päeval jäid sa oma jutu järgi haigeks. Kas oli nii?»

«Mul oli isegi arstitõend,» nähvas Anatoli tigedalt. «Kahjuks jäi see koos dokumentidega rongi. Ma ei võinud arvata, et seda on tarvis esitada oma lihasele isale.»

«Jäta iroonia, Anatoli, jutt on väga tõsine,» lausus Valitski karmilt. «Järelikult oli asi nii: see tütarlaps jättis su haigena saatuse hooleks ja sõitis üksinda Leningradi. On mul õigus?»

Niisugust pööret polnud Anatoli oodanud. Veera halvustamine ei sobinud kokku tema plaanidega. Kuid ta taipas, et oli sattunud enda poolt ülesseatud lõksu, ja hakkas sellest palavikuliselt väljapääsu otsima.

«Me läksime tülli,» ütles ta lõpuks. «Pealegi polnud ma sugugi nii raskesti haige.»

«Kuidas nii? Sa ju ütlesid, et sul oli mõlemapoolne kopsupõletik ning sa ei saanud omal jõul sammugi astuda . . . Ja sellele vaatamata . . .»

«Selleks ajaks oli mul juba parem,» ütles Anatoli. Järsku naeratas ta laialt ning viskas hooletult: «Mitte ei saa aru! Miks sa äkki leidsid olevat vajaliku pöörata nii suurt tähelepanu minu . . . südameasjadele?»

Need sõnad kõlasid nii tehtult, nii abitult, et Fjodor Vassiljevitš tundis äkki põletavat häbi poja pärast, kes nii alandavasse olukorda oli sattunud.

«Anatoli,» ütles Valitski nii leebelt, kui suutis, «ma palun sind, ütle mulle lõpuks tõtt: mis seal ikkagi juhtus?»

Sel hetkel tahtis ta rohkem kui kunagi varem kuulda pojalt midagi selget ja ümberlükkamatut, mis ühe hoobiga hajutaks kõik kahtlused.

Kuid Anatoli ainult niheles närviliselt ja vastas ülbelt ning väljakutsuvalt:

«Ka mina palun sind . . . palun selgitada, mida see kõik tähendab!»

Valitski tundis, kuidas veri pähe valgub.

«See tähendab seda,» lausus ta aegamisi, Anatolilt pilku pööramata, «et mulle helistas Veera isa ja teatas, et Veera pole senini tagasi tulnud. Ma ei öelnud, et sa Leningradis oled, petsin teda. Aga ta helistab veel ja ma olen kohustatud — mõistad, kohustatud! — ütlema talle, et sa oled kodus. Ja andma selge vastuse, mis on juhtunud tema tütrega.»

Anatoli vaikis.

Fjodor Vassiljevitš astus poja juurde.

«Sa pead mulle tõtt rääkima,» kordas ta kangekaelselt, «võib-olla pole selles loos üldse midagi tõsist, sina aga kutsud oma käitumisega välja tont teab milliseid kahtlusi. Arutame seda asja koos... Ma olen ju sinu sõber!»

Fjodor Vassiljevitš nägi, kuidas Anatoli huuled tõmblema hakkasid. Näis, et poeg puhkeb kohe nutma.

«Ma ootan, Tolja,» kordas Valitski paigast liikumata.

«Noh... olgu,» sõnas Anatoli läbi hammaste. «Kui sa seda nii tähtsaks pead... Jah, me sõitsime Belokamenskist koos ära. Siis sattusime pommirünnaku alla...»

Ta jäi vait, nagu oleks kaotanud jutulõnga, ning limpsas keelega üle kuivanud huulte.

«Noh, ja edasi, edasi?» kiirustas Fjodor Vassiljevitš, kogu olemusega tundes, et nüüd järgneb midagi kohutavat. «Kui sakslased tulid, olid sa... olite te samuti koos?»

«Koos! Koos, jah!» hüüdis Anatoli järsku valju häälega, hüsteeriliselt. «Aga ma kaitsesin teda! Ma hakkasin sakslastele vastu, rusikatega... Ta lõi mind saapaga, raske rautatud saapaga, näe, siia!» karjus ta ikka valjemini, näidates käega alakõhule. «Mind tiriti välja... Pandi kuuri luku taha... Mul jäi valust hing kinni... ma oksendasin!...»

«Noh... ja edasi?» küsis Fjodor Vassiljevitš vaikselt.

«Ma ju rääkisin sulle, mis edasi oli,» ütles Anatoli hingeldades. «Ma toibusin... Kiskusin seinast laua lahti... Ümberringi oli pime... Roomasin mööda peenramaid metsa poole...»

«Aga Veera?» küsis Valitski vaikselt. «Kas... kas tema jäi sakslaste kätte?»

«Mida ma parata sain!» hüüdis Anatoli uuesti. «Mind jälitati, nad tulistasid mind!»

«Varem sa rääkisid, et sul õnnestus põgeneda märkamatult.»

«Ma rääkisin seda isale! Isale, aga mitte uurijale!» karjus Anatoli nüüd juba varjamata vihaga.

«Jah, jah, muidugi... Ma mõistan,» pomises Valitski endamisi.

«Isa, saa ometi aru: mida ma parata sain?» ütles Anatoli juba hoopis teise, anuva tooniga. «Ma ei võinud ju hulkuda mööda küla, mis kubises sakslastest, ja otsida

Veerat! Ma ei oleks saanud teda kuidagi aidata, oleksin vaid ise hukkunud. Pealegi oli mul ülesanne, tähtis sõjaline ülesanne, ma ju rääkisin sulle! Ja ma täitsin selle, aga kui sakslased oleksid teada saanud, kui nad oleksid leidnud mu komsomolipileti, mille peitsin pintsaku voodri vahele...»

«Jah, jah, muidugi...» sõnas Valitski tuhmil häälel. Uus vale komsomolipileti kohta ei pannud teda enam imestama, kuigi Fjodor Vassiljevitšil oli hästi meeles, kuidas ta ükskord, tundes poja saatuse pärast suurt muret, öösel tasahilju tema tuppa läks, laualaeka lahti tõmbas ning Anatoli asjades sorima hakkas. Siis oli Fjodor Vassiljevitš leidnud poja komsomolipileti, teinud selle lahti ja vaadanud kaua poja pilti...

Praegu näis aga, nagu oleks ta poja sõnad lihtsalt kõrvust mööda lasknud. Valitskit vaevas ainult mõte Veerast. Lõpuks ütles ta endamisi, ühtaegu nagu kinnitades ning küsides:

«Nii et Veera jäi siis sinna. Sakslaste kätte...»

Anatoli vaikis.

«Aga miks sa pärast tagasitulekut tema vanemate juurde ei läinud?» küsis Fjodor Vassiljevitš väsinult.

«Ma ju käisin, kohe, esimesel päeval!» ütles Anatoli rutakalt ja isegi rõõmsalt, just nagu tunneks lõpuks, et jalgealune hakkab kindlamaks muutuma. «Kuid... seal polnud kedagi kodus.»

Valitski ei öelnud sõnakestki, püüdes selgusele jõuda kõiges, mida oli äsja pojalt kuulnud. Jah, nüüd oli poja jutus olnud sisemine loogika. Kui kõik toimus nõnda, nagu Anatoli oli rääkinud, oli poisil tõepoolest raske Veerat kuidagi aidata...

Kuid niiviisi arutades ja Anatolit tahtmatult vabandada püüdes mõistis Fjodor Vassiljevitš, et vankumatuks jäi üks tõsiasi, ainult üks: Anatoli oli Veera saatuse hoolde jätnud. Oli tütarlapse, kes teda usaldas, sakslaste kätte jätnud. Oli oma naha päästnud tema elu hinnaga. Ja pärast tagasijõudmist kartis minna neiu vanemate juurde, et kõik ära rääkida. Ta käitus kui argpüks. Argpüks...

Äkki tuli Valitskile uus mõte.

«Ütle, Tolja,» küsis ta lootusrikkalt, sa rääkisid mulle, et olid seal... Noh, GPU-s.» Ta nimetas seda asutust alati vana moodi. «Loodan, et neile rääkisid sa kõik nii,

nagu tõepoolest oli? Võib-olla saavad nemad kuidagi välja uurida, mis Veeraga juhtus, teda kuidagi aidata?»

«Ma ütlesin seal, mida mul oli kästud öelda. Või oleksid sa tahtnud, et mind oleks jäetud sinna lõpututeks ülekuulamisteks ja järelepärimisteks? Et nad oleksid mul takistanud rindeleminekut?»

«Kas sa tõepoolest kavatsed rindele minna, Tolja?» küsis Valitski spontaanselt.

«Kuidas? Ma ei taipa sinu küsimust!» sõnas Anatoli jahmudes, ähmis häälega.

Seni polnud ükski Anatolit ümbritsev inimene kahelnud tema kavatsuste siiruses. Nüüd oli siis niisugune inimene ilmunud. Ja see oli tema isa.

Ja mõistnud, et isa oli aru saanud sellest, mida ta polnud julgenud tunnistada endalegi, mõnest teisest rääkimata, kordas Anatoli nüüd juba valjusti ja ründavalt:

«Ma ei taipa sinu küsimust!»

«Vaata, Tolja,» ütles Fjodor Vassiljevitš vastu ootust rahulikult ja isegi kuidagi rahunenult, «ilmselt on meil sinuga erinev ellusuhtumine. Või ... kuidas seda nüüd täpsemalt öelda ... erinev suhtumine valikuvabadusse. Mulle hakkab paistma, et sinu jaoks on igas situatsioonis alternatiiv. Mina aga mõtlen, et iga inimese elus on niisuguseid hetki, millal teine võimalus on välistatud.»

«Milleks kõik need ilusad sõnad?» lausus Anatoli rusutud häälega. «Sa ootad kannatamatult, millal saad minu surmateate, et tunda end kangelase isana? Alternatiiv! Sa oled seda endale osanud leida kogu elu jooksul, niikaua kui mina sind mäletan. Päevast päeva, aastast aastasse kritiseerisid sind kõik, kelle keskel sa elasid, sina aga ... Pöörasid sa nendele ütlemistele palju tähelepanu? Kuidas sa seda võisidki! «Oled kuningas — ela üksi!» Ka nüüd jätkad sa samas vaimus — kükitad kabinetis luku taga, telefon välja lülitatud, et, hoidku jumal, keegi sind ei eksitaks, ja loed tuhande esimest korda oma Vitruviust, samal ajal kui minu pihta lastakse ...»

Anatoli jäi vait ja tõmbas hinge tagasi.

Fjodor Vassiljevitš seisis liikumatult, kössi vajunult ja noruspäi. Lõpuks ütles ta vaevalt kuuldavalt:

«Aga ma olen ju vana, Tolja, ja ma ... armastan sind!»

«Ah et vana? Uus argument, kuninga viimane trump! Tuleb välja, et ta armastab mind ja just sellepärast saadabki mind surma! Kas mäletad karikatuuri ühes möödunudaastases «Krokodillis»: Pétain pöördub aheldatud Prantsusmaa poole: «Madame, olen juba liiga vana, et teid armastada, kuid teid reetma olen veel suuteline.» Nii et aja mind pealegi kuulirahe alla! Minu pihta on juba lastud, ma tean, mismoodi see on!»

Valitski ei lausunud sõnagi. Ta tundis end täiesti hävitatuna, alandatuna. Alles pool tundi tagasi polnud ta hetkekski kahelnud, et tal on moraalne õigus poja üle kohut mõista. Talle näis, et ta ise on nende päevade jooksul, mis sõja algusest olid möödunud, palju muutunud, teiseks inimeseks saanud ... Nüüd aga oli poeg talle meelde tuletanud, mida ta endast kujutab. Niisugune oli kättemaks.

Anatoli aga võidutses. Sõnad ja argumendid, mis nii õigel ajal talle pähe olid tulnud, olid isale kahtlemata võimsa mulje jätnud, talle niisugùse hoobi andnud, et vanamees ei suuda ennast ilmselt enam kuidagi koguda. Ja Anatoli tundis jälle, et tal on kõiges õigus ning et ta ise on puutumatu. Inimese üle tuleb otsustada selle peamise põhjal, mida ta on teinud, mitte aga mingite kõrvalise tähtsusega pisiasjade järgi. Antud juhul on aga peamine see, et ta sai tähtsa ülesande ja täitis selle. Rindele jõuab ta veel minna. Kui mitte homme ega ülehomme, siis kunagi kindlasti. Ja ega ta ennast siis varja! Ta on viimase kursuse üliõpilane ning talle on antud ajapikendust.

Ta vaatas võidukalt ning haavunult oma norgus ja kühmuvajunud isa ning ütles üleoleva armulikkusega:

«Olgu. Jätame selle. Lõppude lõpuks ei ole mul mingit kavatsust sind solvata. Sa ise alustasid ...»

Ta pani särginööbid kinni, ajas pintsaku selga, võttis taskust punase käesideme ja hakkas juba ukse poole minema, kuid jäi siis seisma ja sõnas kõhklevalt:

«Kui Koroljov veel peaks helistama, ütle talle ... Noh, et Veera sõitis varem ära ja et ma ei tea temast midagi ... Ei, oota! Ei ...» Anatoli jäi hetkeks vait, leides, et satub jälle täbarasse olukorda, kui Veera lõpuks tõepoolest tagasi tuleb ja isale räägib, kuidas asi tegelikult oli.

«Ei,» kordas Anatoli, «ütle lihtsalt, et lähen ise tema poole ja selgitan kõik.»

Seda öeldes oli talle selge, et nii võidab ta aega. Otsustades selle järgi, et Koroljov kunagi telefoni vastu pole võtnud, käib ta ilmselt väga harva kodus. Järelikult on alati võimalus kinnitada, et teda on raske kätte saada . . .

Ning Anatoli suundus juba täiesti rahulikult esikusse, käigu peal käesidet varrukale tõmmates.

. . . Natuke aega seisis Fjodor Vassiljevitš liikumatult paigal. Siis aga astus aeglaselt oma kabinetti.

«Kui hea, et Mašat kodus pole,» mõtles ta väsinult, meenutades, et naine oli läinud sõbranna poole.

Kabinetis vaatas Fjodor Vassiljevitš hajameelselt raamaturiiuleid ja pilte seintel, tundmata sellest harilikku rõõmu. Kõik asjad — maalid ja raamatud, armsaks saanud kirjutuslaud ja pehmed kulunud nahktugitoolid — näisid talle võõrana ning tarbetuna. Ta läks söögituppa ja jättis naisele kirja, et tunneb end väsinuna ja heidab varem magama. Siis võttis ta magamistoast voodipesu ja tegi endale kabinetti aseme. Lukustas ukse. Ning laskus raskelt tugitooli.

Niisiis — see oli teine hoop pärast sõja algust. Esimese oli talle tookord tahtmatult telefoni teel andnud vana sõber doktor Osminin. Kuid teine hoop oli palju tugevam.

«Vale, vale,» kordas Valitski pojale mõeldes, «kõik-jal ainult vale!»

«Ent kuidas see võis juhtuda,» piinas teda mõte, «millal see alguse sai? Ta näis mulle alati sirgjoonelise ning otsekohesena . . . Näis,» kordas Fjodor Vassiljevitš kibedusega. «Nüüd aga selgus, et tal pole südametunnistust. Selles ongi kogu häda — pole südametunnistust. Pole selgroogu, mis hoiab inimest üleval, sunnib teda teistele inimestele ja katsumustele julgelt silma vaatama. Elu — see on sirgete ja laiade ning kitsaste ja kõverate teede labürint. Tema poeg on kogu aeg käinud mööda kõveraid kõrvalteid, tehes näo, nagu kõnniks sirgel. Kas ta ise ka endale sellest aru annab? Petta võib nii teisi kui iseennast . . .

Miks ta ei nutnud, ei karjunud, ei peksnud peaga

vastu seina, teades, et see tüdruk on Saksa sõdurite mõnitada?

Valikuvabadus . . . alternatiiv . . . mida ma ometi kokku rääkisin? Milleks?

Need kõik on temale ju paljad sõnakõlksud, surnud raamatutarkus. Kõik maailma hüved ei maksa lapse pisarat, nagu kinnitas Dostojevski. Ha-haa, kah mul dostojevskilane! . . . Kuid millegi eest peab ta ju olema valmis surema?! Kui mitte naise eest, kes teda usaldab, siis vähemalt komsomolipileti eest. «Ma peitsin selle pintsaku voodri vahele . . .» Jumal hoidku, see komsomolipilet vedeles ju rahulikult laualaekas! Miks, miks ta ometi valetab?

Ja kaitseb end kõigi vahenditega . . . Ta sihtis hästi ja tabas isa kõige valusamasse kohta.»

Ja järsku tekkis Valitskil vastupandamatu soov jagada oma mõtteid juhtunust kellegi lähedase inimesega. Ta lootis aralt, et järsku aitab keegi tal leida väljapääsu, kuidagi üle saada teda tabanud õnnetusest . . . Kuid kellega rääkida, kellega nõu pidada? Naisega? Ei, see oleks asjatu. Pealegi oleks liiga julm talle praegu poja kohta tõtt öelda . . .

Osmininiga?

Pärast seda, kui Andrei Grigorjevitš oli oma vanale sõbrale teravalt mõista andnud, et ei kiida tema käitumist heaks, ei olnud Fjodor Vassiljevitš Osmininile kordagi helistanud.

Kuid praegu tahtis ta kõige enam näha inimest, kellega teda sidus paljude aastate pikkune sõprus ning kes liiatigi tundis Anatolit juba lapseeast peale . . .

Loomulikult on Osminin hilisele tunnile vaatamata haiglas. Valitski haaras telefonitoru ja nimetas haigla keskjaamale numbri. Talle vastas naisehääl.

«Palun doktor Osmininit!» ütles Valitski kiiresti.

«Andrei Grigorjevitš ei käi enam siin,» kuulis ta vastuseks.

«Kuidas nii . . . kuidas ei käi?» küsis Valitski hämmastunult. «Kus ta siis on?»

«Katsuge koju helistada.»

Fjodor Vassiljevitš pani toru aeglaselt hargile. «Mida see tähendab?» mõtles ta. «Kas Andrei on tõepoolest kohta vahetanud? Lahkus haiglast, kus ta nii palju aastaid on töötanud?»

Ta võttis uuesti telefonitoru ja helistas Osmininile koju. Leenakese, vana arsti pojatütre hääle tundis ta kohe ära.

«Sina, Leenakene? Siin Fjodor Vassiljevitš. Kas vanaisa on kodus?»

«Ei, ta pole juba kolm päeva kodus käinud, mõnikord ainult helistab,» vastas tütarlaps.

«Aga kus ta siis on? Kus?» hüüdis Valitski kannatamatult.

«Kas teie siis ei tea, et ta maakaitseväkke läks?» küsis Leenake imestunult. «Kas ta teile ei rääkinud?»

Mõne hetke oli Valitski kuuldud uudisest rabatuna vait. Lõpuks lausus hajameelselt:

«Jah, jah . . . muidugi . . .»

Ja pani toru hargile.

«Kuidas siis nii?» mõtles ta. «Andrei on ju peaaegu niisama vana kui mina . . . Pealegi on tal astma . . .»

Tähendab, Osmininit ei ole. Läks rindele, ilma et oleks hüvastijätuks läbi astunud või helistanud . . . «Tuleb välja, et mind pole tema jaoks enam olemas,» mõtles Valitski kurvalt. «Tühi koht. Ilmaaegne, tarbetu inimene. Nüüd pole mul enam kedagi. Mitte kedagi. Täielik tühjus.»

Ta istus kaua liikumatult. Vastasseinal rippuvast mustast reproduktorist kandusid temani mingid katkendlikud sõnad. Ta jäi kuulama.

Diktor rääkis, et vaenlane tungib peale Pihkva ja Luuga suunas, seades endale eesmärgiks Leningradi vallutamise. Siis hakkas diktor jutustama lendurist, kes oli kulutanud kogu laskemoona ning ramminud vaenlast oma lennukiga ja mõlemad põlema süttinud lennukid olid leekivatena kukkunud sakslaste sõjaväe hulka . . . Juba mõnda aega kuulis Valitski nagu kaht häält korraga: diktori häält ning omaenda sisemist häält. Siis kostsid ta kõrvu kusagilt kaugelt õhutõrjekahurite haugatused. «Mis see on?» mõtles ta väsinult. «Aa-aa, lennukid.»

Imelik, et ta polnud kuulnud häiret.

Ent sireen hakkas huilgama just samal hetkel, kui ta sellest mõtles. Kohe kostis ka reproduktorist:

«Kodanikud, õhuhäire! Kodanikud, õhuhäire!»

Fjodor Vassiljevitš konstateeris mehhaaniliselt, et kabinetis tuli ei põle ning teistes tubades samuti. Järe-

likult pole tarvis katmata akende pärast muretseda. Ta astus akna juurde. Nägi, kuidas Nevskil jäi tramm seisma. Esimesest ja tagumisest uksest kargasid kiiresti välja inimesed. Tänaval liikujaid jäi kord-korralt ikka vähemaks: majade uksed ja kangialused oleksid neid nagu neelanud.

«Tuleb keldrisse minna . . .» mõtles Valitski. «Ei lähe!» otsustas ta siis ootamatult. «Ei lähe! Ei taha end enam peita. Sülitan neile neetud sakslastele! Las pommitavad! Mina ei lähe kusagile.»

Jälle kostis õhutõrjemürskude plahvatusi, nüüd juba õige lähedal. Õhus oli tunda kõrbelõhna.

«Ei lähe, ei lähe, ei lähe!» kordas Valitski valjusti, hullumeelse järjekindlusega, ajades end avatud akna all nii sirgu kui võimalik.

Nüüd teadis ta juba täpselt, mida peab tegema.

. . . Ta tõusis vara, kui kõik alles magasid. Ajas habet, pani vaikselt riidesse ja läks söömata kodunt välja.

Ta polnud kunagi käinud seal, kuhu nüüd läks, kuid leidis kiiresti üles tarviliku bussipeatuse ning istus siis õigel ajal ümber trammile. Neljakümne minuti pärast seisis ta suure neljakorruselise maja ees. Et ukseni jõuda, oli tarvis laiast, kulunud kivitrepist üles minna.

«Huvitav, kes selle maja ehitas?» mõtles Valitski automaatselt. Ta läks trepist üles, lükkas lahti ukse, mis kunagi oli olnud klaasist, nüüd aga vineeriga kaetud, astus üle läve ja jõudis avarasse vestibüüli. Siin oli hämar ning jahe.

Valitski pani tähele, et vestibüüli seinad olid kaetud sõjateemaliste plakatitega, nurgas aga seisis must tahvel, millele olid knopkadega kinnitatud tihedalt täiskirjutatud paberilehed. Veidi aega tammus Valitski kahevahel olles jalalt jalale ja kaalus, kelle poole peaks pöörduma, läks siis trepist üles teisele korrusele ja hakkas astuma piki koridori, uurides tähelepanelikult iga ust. Lõpuks nägi ta ühel neist papitükki, millele oli paksult tušiga kirjutatud: «Staap».

Fjodor Vassiljevitš koputas, kuulis, kuidas keegi ütles: «Astuge sisse!» — ja lükkas ukse lahti . . .

Akna juures, kirjutuslaua taga, mis oli kuhjaga täis mitmesuguseid pabereid ja aktikaasi, istus vanaaegse,

pika võlliga kirjutusmasina kohal kummargil erariides mees, púnane käeside varrukal, ja kirjutas midagi, keskendunult nimetissõrmega klahvidele toksides.

«Tere,» ütles Valitski ja kummardas.

Mees oli just seadnud sõrme klahvi kohale, ta peatas selle õhus, tõstis pea ning vaatas sinist ševiotülikonda kandvale hallipäisele pikka kasvu mehele küsivalt otsa.

Valitski astus laua juurde, hoides väljasirutatud käes halli paberilehte:

«M-m . . . Andestage, palun teid üliväga! Kelle poole ma peaksin pöörduma?»

Punase käesidemega mees võttis kutse ja luges kõva häälega:

«Fjodor Vassiljevitš Valitski . . .»

«Just nii,» ütles Valitski kähku, arvates, et see väljendus, mis talle sõjaväeleksikonist ainsana tuttav oli on siin kõige kohasem. Ja et mitte näida ebaviisakas, lisas kähku:

«Kellega on mul au?»

Laua taga istuv mees vaatas teda mõnevõrra imestunult ja vastas:

«Minu nimi on Sergejev. Olen staabiülema abi. Lubage oma pass ja sõjaväepilet.»

«Noh, nüüd läheb lahti!» tuksles Valitski meelekohtades. «Nüüd see siis sünnibki.»

Ta pistis käe aeglaselt pintsaku põuetaskusse, kompas kaua rahataskut, tõmbas selle lõpuks välja, otsis üles passi ja sõjaväepileti ning pani dokumendid lauale.

Sergejev neid kohe pihku ei haaranud. Ta lükkas kirjutusmasina kõrvale, võttis laual lebavast virnast mõned aktikaaned, valis neist välja ühed, lõi need lahti ning hakkas lehitsema kaante vahele õmmeldud pabereid, korrates endamisi: «N-nii . . . Valitski, F. V., Valitski, F. V. . . .» Ütles siis? «Käes, leidsin!» ning võttis Fjodor Vassiljevitši passi. Ta uuris seda kaua, lehitses algusest lõpuni, vaatas jälle oma pabereid, tõstis viimaks pilgu Valitskile ja sõnas kõhklevalt:

«Siin on midagi sassis, seltsimees. Meil on tõepoolest ehitajaid vaja . . . Kuid nimekirjas on teie sünniaasta 1885. Passi järgi olete aga sündinud seitsmekümne kuuendal. Kui palju teil siis tegelikult aastaid on?»

Mõnel teisel juhul oleks Fjodor Vassiljevitš öelnud

tingimata irooniliselt, et pole sugugi tähtis, kui palju tal aastaid on, vaid kui vanana ta end tunneb.

Praegu oli ta aga kaugel niisugusest sõnasõjast. Veel enam — et mitte, jumal hoidku, solvata Sergejevit, vastas ta tema tooni matkides:

«Olen tõepoolest sündinud seitsmekümne kuuendal. Sel aastal sain kuuskümmend viis.»

Viimased sõnad lausus Valitski niisuguse häälega, nagu oleks end tunnistanud süüdi surmapatus.

«Sel juhul,» alustas Sergejev veel suurema kõhklusega, võttis siis kiiresti Fjodor Vassiljevitši sõjaväepileti, heitis sellele pilgu ja sõnas: «Noh, muidugi! Te olete ju ammu sõjaväearvelt maha võetud!»

Ta naeratas, lõi sõjaväepileti kinni, võttis laualt passi ning ulatas mõlemad Valitskile:

«Mis siis ikka, papi, las sõdivad need, kel vanus lubab. Teil on aga küllalt aastaid turjal, olete puhkuse auga ära teeninud . . .»

Valitski hüüdis riiakalt, kukehäälega:

«Ma ei küsi teie käest, nagu suvatsesite väljenduda, palju mul aastaid turjal on! Ma . . . ma tean seda ise paremini! Sain kutse ja tulin. Ja niipalju kui ma asjast taipan, pole teie volitatud määrama vanusetsensust! Tean täpselt, et maakaitseväkke võetakse ka minuvanuseid!»

«Mitte ei mõista, miks te käratsete, papi,» ütles Sergejev lepitavalt. «Et kohale ilmusite, aitäh teile! Ja üleüldse olete tubli, et kipute vaenlasega jõudu katsuma . . . Kuid saate ju isegi aru, et . . .»

«Ma ei saa millestki aru ega tahagi saada peale ühe,» ei lasknud Valitski tal lõpetada, «ilmusin siia kutse peale, et end maakaitseväkke kirja panna! Su-vat-se-ge siis nüüd vormistada vastavad paberid!»

«Saage ometi aru, see on võimatu!» ütles Sergejev juba vihastudes. «Olete ju kuuekümne viie aastane!»

«Stalini kõnes pole öeldud, et vaenlase vastu võitlemiseks on kehtestatud mingid vanusepiirid,» pareeris Valitski, olles endaga rahul, et taipas viidata Stalinile, «võtke vaevaks see kõne läbi lugeda!»

«Mis puutub siia seltsimees Stalini kõne?» ütles Sergejev teravalt ja tõusis püsti. «Räägin teile inimese keeles, et maakaitseväkke teid võtta ei saa. Vanuse tõttu ei saa! Lõppude lõpuks,» jätkas ta juba leebe-

malt, «võite Leningradi kaitsele kaasa aidata ka teisiti, näiteks õhurünnakute ajal valvata trepikojas või pööningul, jälgida, et naabrid õigel ajal aknad pimendaksid, anda õhurünnakute ohvritele esmaabi . . .»

«Kelle poole ma peaṅ pöörduma?» katkestas Valitski teda ja surus huuled kõvasti kokku.

«Mis mõttes?» ei saanud Sergejev aru.

«Ma küsin: kellel on siin lõplik otsustamisõigus?»

Sergejev kehitas õlgu.

«Staabiülemal. Kuid ma kordan: see on asjatu! Pealegi pole teda praegu kohal.»

«Aga keegi peab ju kohal olema!» hüüdis Valitski meeleheites.

«Kohal on diviisi poliitjuht. Kuid ma kordan veel, lugupeetud Fjodor Vassiljevitš . . .»

«Ei maksa vaeva näha. Kus ma võin leida . . . hm-hm . . . poliitjuhi?»

«Mööda koridori kolmas uks paremat kätt,» turtsatas Sergejev, tõmbas kirjutusmasina demonstratiivselt enda ette ning toksas nimetissõrmega klahvi.

«Mul on au!» heitis Valitski talle. Haaras laualt oma kutse ning dokumendid, pööras kannapealt ümber ja sammus ukse poole, püüdes astuda nagu sõjaväelased paraadil — selg sirge, rind ees, jalgu kõrgele üles tõstes.

Valitski tundis ta kohe ära. Heitnud pilgu laua taga istuvale mehele, tema kortsulisele näole ja lühikeseks pöetud juustele, sai ta sedamaid aru, et Veera isa, kes tema poole oli tulnud kohe pärast sõja puhkemist ja alles eile helistanud, ning diviisikomandöri asetäitja poliitalal on üks ja seesama inimene. Ta pistis oma dokumendid kiiresti taskusse ning mõtles peaaegu paaniliselt: «Mida nüüd teha? Mida teha? Ümber keerata ja sõnagi lausumata kaduda?» Kuid seni kui Fjodor Vassiljevitš lävel seistes mingit lahendust leida püüdis, jõudis Koroljov temast ette.

Temagi tundis Valitski ilmselt ära, tõusis järsku püsti, tuli jooksusammul üle toa, jäi tema ette seisma ning küsis erutusest kähiseva häälega:

«Kas teate midagi Veerast? Kas teie poeg tuli tagasi?»

«Nii,» mõtles Valitski, «ring on sulgunud.»

«Rääkige ometi!» ütles Koroljov teravalt ja ebasõbralikult, aga et Valitski endiselt vaikis, lisas juba teisel toonil: «Kas . . . Veeraga on midagi juhtunud?»

Ja sel hetkel tundis Fjodor Vassiljevitš täie teravusega, ääretu selgusega, et mitte tema, vana ja tarbetu inimese eluprobleemid pole praegu tähtsad, vaid just Veera saatus, ja ta ei tohi, tal ei ole õigust rääkida praegu Koroljovile millestki muust kui sellest, mis on ühenduses Veeraga.

«Minu poeg tuli tagasi,» lausus ta vaikselt.

«Noh, aga Veera? Veera?!»

«Kas lubate mul istuda?» küsis Valitski, tundes, et jalad ei kanna enam.

«Muidugi, istuge,» ütles Koroljov kiiresti, näidates laua juures seisvale toolile ning minnes ise tagasi oma kohale.

Valitski läks tooli juurde. Ta astus pikkamisi, otsekui püüdes aega võita, lõpmatuseni pikendada enda ja tooli vahelist maad.

Lõpuks ta istus, tõstis silmad ja vaatas Koroljovile otsa.

Ja jälle mõtles Fjodor Vassiljevitš, et oli siia tulnud kutsega, põgenedes oma mõtete ja poja eest, keda ta enam näha ei tahtnud, kuid tema esmane kohus oleks olnud üles otsida just nimelt Koroljov ja rääkida talle kõik, mida teadis.

«Teie tütar jäi sakslaste kätte,» ütles Fjodor Vassiljevitš ühe hingetõmbega, põletades korraga kõik sillad, mis võiksid teda ahvatleda laveerima.

«Kuidas . . . jäi sakslaste kätte?» kordas Koroljov jahmunult.

«Kui nad Leningradi tagasi sõitsid, pommitati rongi. Ja nad . . .»

Ning Valitski rääkis nagu kohtus, täpselt ja kõrvalekaldumatult kõigest, mida oli kuulnud Anatolilt eile.

Koroljov kuulas teda vaikides.

Siis lausus pikkamisi, nagu küsiks iseendalt:

«Aga . . . miks ta siis meie juurde ei tulnud? Ta on ju meil käinud ja teab, kus me elame . . .»

«Anatoli kinnitab,» ütles Valitski, «et käis teie juures kohe pärast tagasitulekut, kuid ei leidnud kedagi kodust.»

Ta tahtis lisada, et talle endalegi näib see armetu

õigustusena ja et Anatoli oleks muidugi hea tahtmise juures Veera vanemad üles leidnud, äärmisel juhul oleks võinud ukse vahele kirja jätta... Kuid ta vaikis.

«Nii...» ütles Koroljov, «ah ei leidnud kedagi kodust?!»

Ja siis nägi Valitski järsku, kuidas Koroljov oma suured rusikad kokku pigistas, nägu aga muutus karmiks ning kalgiks.

«Ma ei taha teda kaitsta,» sõnas Valitski, «kuid palun arvestada seda, ta on ju alles... päris poisike... Ta pole kunagi varem sattunud niisugustesse situatsioonidesse...»

Ta jäi vait, saades aru, et räägib seda, mida pole vaja, ja püüab vastu oma tahtmist Anatolit kuidagi kaitsta.

«Si-tu-atsiooni-desse?» muigas Koroljov virilalt, andes sellele, tema jaoks ilmselt harjumatule võõrsõnale hoopis sügavama tähenduse. «Praegune situatsioon on kõigile ebatavaline.»

«Jah, jah, teil on kahtlemata õigus!» ütles Valitski. «Ja... ma ei kaitse teda,» lisas ta palju vaiksemalt, vangutas pead ning kordas: «Ei! Ei kaitse...»

Koroljov võttis oma pikad käed laualt. Need rippusid nüüd elutult mööda külgi alla.

Kuid juba järgmisel hetkel ütles ta rahulikult ning jahedalt:

«Olgu. Rohkem pole meil millestki rääkida. Aitäh, et tulite. Leidsite ikkagi aega...»

Ta jäi vait ja lisas siis hoopis teistsugusel, väriseval häälel, Valitskist mööda vaadates:

«Kuidas ma sellest küll memmele räägin...»

Samas sai ta aga nõrkushoost võitu ja sõnas jälle rahulikult ning jahedalt:

«Olgu. Aitäh. Nüüd aga — vabandage. Tööd on palju.»

Ta viskas pea selga, tõusis hetkeks püsti, kuid kätt Valitskile siiski ei andnud, istus tagasi toolile, avas lauasahtli ja võttis sealt välja mingisugused paberid.

Fjodor Vassiljevitš istus liikumatult paigal. Ta tundis, et kui püsti tõuseb, ei suuda sammugi astuda.

Koroljov tõstis pilgu oma paberitelt ning vaatas kulme kortsutades Valitskile otsa, nagu küsides, miks ta ikka veel siin on.

Ja siis lausus Fjodor Vassiljevitš:

«Andestage... kuid ma tulin teie juurde isiklikes asjus.»

«Kas te siis veel kõike ei rääkinud?» küsis Koroljov kiiresti, lootusrikka häälega.

«Ei, ei, sellele, millest äsja rääkisin, pole mul kahjuks midagi lisada. Ainult... asi on selles, et kohtusime teiega praegu täiesti juhuslikult... Ma selgitan kohe, see ei võta kaua aega,» ütles Valitski rutakalt, võttes kokku kogu oma jõu. «Asi on selles, et sain kutse... Näete...»

Ta pistis käe taskusse, otsis paberilehe käsikaudu teiste dokumentide hulgast üles, tõmbas selle siis välja ning asetas lauale.

Koroljov heitis kutsele pilgu ja vaatas Valitskit nüüd juba huviga:

«Kas te... käisite ennast ise kirja panemas?»

«Just, just. Ise käisin. Kuid asi on selles, et... jutt on minu vanusest.»

«Kui vana te olete?»

«Kuuskümmend viis.»

Koroljov kehitas õlgu ning tähendas:

«Noh, siis on keegi tõesti supi kokku keetnud...»

Ta vaatas uuesti kutset. Tõstis siis pilgu jälle Valitskile ja sihtis teda silmi vidutades, nii et need kortsurägusse peaaegu ära kadusid.

«Võib oletada, et end maakaitseväkke kirja pannes tegite seda... nii-öelda sümboolselt. Nüüd aga imestate, et saite kõigele vaatamata kutse. Me palusime linnastaabist endale diviisi saata ehitajaid, noh, ja teid antigi meile üle... Asi on selge, seltsimees Valitski, paberi saite meie süü tõttu. Mõistate isegi, et kui kümned tuhanded inimesed end korraga kirja panevad... Ühe sõnaga: siin küsimust ei teki. Neile, kes teid asjata tülitasid, teeme peapesu. Kutse võite minu kätte jätta.»

Valitski läks kahvatuks. Teravad sõnad pidid juba üle huulte lipsama, kuid viimasel hetkel jõudis ta end tagasi hoida. Talle meenus, kui hoolimatult ning kõrgilt ta Koroljovi vastu oli võtnud, kui see tütre pärast tema juurde tuli. Tookord oli ta oma maalide, raamatukappide ja nahkmööbli keskel, särama löödud parketil seisnud nagu mingi tsaariaegne härrasmees ja mõõtnud halvustava pilguga seda Putilovi töölist...

«Tõepoolest,» muigas Valitski endamisi kibedalt, «võib kujutleda, milline mulje tal minust jäi . . .»

«Teil pole tarvis kellelegi peapesu teha,» lausus ta tagasihoidlikult. «Asi on selles, et ma tahan tõepoolest maakaitseväkke astuda. Kuid teie alluv — tema nimi on Sergejev — ütles mulle ära. Ma tean, et teie kompetentsi kuulub . . .»

«Kas teil pass ja sõjaväepilet on kaasas?» katkestas teda Koroljov.

«Jah, muidugi!»

Valitski pistis käe jälle taskusse, tundes, et peopesa on higist niiskeks läinud, võttis dokumendid välja ja ulatas Koroljovile. See heitis neile põgusa pilgu, pani need siis lauale ning nihutas Valitski poole, sõnades:

«Jah, kõik on õige. Olete sündinud tuhande kaheksasaja seitsmekümne kuuendal aastal, te olete välja õpetamata ning sõjaväearvelt ammu maha võetud. Seltsimees Sergejev toimis täiesti õigesti.»

Koroljovi poolt öeldust riivas Valitskit kõige enam seesama «välja õpetamata». See tundus solvavana.

Kuid ta suutis ennast ka seekord talitseda.

«Olen arhitekt ja insener,» ütles ta rahuliku väärikusega, «ning ma ei kahtle, et teile pole tarvis mitte ainult neid, kes oskavad torkida . . . noh, selle . . . täägiga ja . . . hm . . . tulistada kahuritest. Lõpuks olen ma venelane ja . . .»

«Ma ei saa mitte midagi teha,» katkestas Koroljov teda uuesti.

«Kuid te peate, olete kohustatud midagi tegema!» hüüatas Valitski, tundes, et tema sõnad kõlavad abitult ning väheveenvalt.

Kuid samas märkas ta imestusega, et just see hüüatus avaldas Koroljovile mõju. Veera isa kummardus natuke tema poole ja ütles juba veidi leebemalt:

«Kuidas te ometi aru ei saa, et sõjas peab igaüks seisma oma postil! Te pole enam . . . noor inimene, pealegi olete silmapaistev arhitekt. Te peate evakueeruma tagalasse . . . Teie ülemused on selle ilmselt maha maganud. Kui soovite, helistan partei linnakomiteesse ja . . .»

Seda ei kannatanud Valitski enam välja.

«Te ei tohi mitte kusagile helistada!» vingus ta enesevalitsemist kaotades. «Kui soovite teada, ma olin Vasnetsovi enda juures ning keeldusin kategooriliselt üks-

kõik kuhu sõitmast! Saan aru, et olen teile äärmiselt ebasümpaatne, et minu poeg . . .»

Fjodor Vassiljevitš takerdus, hakkas köhima ja jätkas juba vaiksemalt:

«Kuid . . . see ei anna teile kõigele vaatamata õigust . . .»

Ta jäi vait, mõistes, et ei räägi üldse seda, mida vaja, et tema sõnad ilmselt solvasid Koroljovi, ja laskis pea norgu, olles valmis teenitud karistust vastu võtma.

Kuid karistust ei järgnenud.

«Teate mis, Fjodor Vassiljevitš,» ütles Koroljov järsku pehmelt, «ei maksa sellest praegu . . . Minu mure on tõepoolest suur. Ikkagi ainus tütar . . . Kuid oma muret teise inimese kaela ajada ei ole kellelgi õigust, seda ütlesite hästi. Jutt polegi sellest. Aeg on praegu karm, vaenlane trügib Leningradi peale. Maakaitseväkke ja hävituspataljonidesse on astunud juba kümneid tuhandeid inimesi. Ja astub veelgi . . . Nende hulgas on ka vanu ja haigeid . . . Mõelge nüüd ise: kas me võime kõiki vastu võtta? Rindel pole ju paljast inimeste arvust kasu, on vaja terveid, võitlusvõimelisi inimesi. Praegu pole aeg arve taga ajada. Ma küsin: kuidas teie minu asemel oleksite käitunud?»

«Kui vana teie olete, Ivan Maksimovitš?» küsis Valitski järsku.

«Mina?» kordas Koroljov. «Ega minagi enam poisike ole . . . Kuid minu elu on vist teistsugune olnud kui teie oma. Ma ei taha kellelegi etteheiteid teha, sugugi mitte, aga kui kord juba jutuks tuli. Kogu Kodusõja tegin rindel läbi ja maailmasõjas ei lasknud samuti oma neli aastat vinti käest. Niisugune on olnud minu elu . . . Nüüd aga, Fjodor Vassiljevitš, tahan teile öelda: soovi eest rinnet abistada suur aitäh. Võtke oma dokumendid ja minge rahulikult koju.»

«Ma ei saa,» lausus Valitski peaaegu hääletult.

«Miks ei saa?»

«Kui ma tagasi lähen, siis . . . siis pole mul enam mõtet elada,» ütles Valitski vaikselt, nagu poleks Koroljovi küsimust kuulnudki.

«Noh,» lahutas Koroljov käsi, «sellest, lööge või maha, ma aru ei saa.»

«. . . Ilmselt pole ma elus kõike õigesti teinud,» ütles Valitski. «Ka poega pole ma osanud kasvatada . . . Olen

väga üksik. Ja kui ma praegu ei saa olla inimeste keskel, seal, kus otsustatakse nende saatus, pole mul üldse mõtet elada. Saan aru, et sõnades kõlab see kõik naiivne. Kuid mul on praegu raske väljendada oma mõtteid. Tahan öelda: ma . . . ma kardan, et ütlete lõplikult ära. Teile on see puhtformaalne küsimus. Minule aga . . . Ma lihtsalt ei tea, kuidas sel juhul edasi elada . . .»

Ta jäi vait ja mõtles: «Nii. Nüüd on kõik. Kõik on välja öeldud.»

Koroljov ei kostnud sõnakestki.

«Ilmselt ei suutnud ma talle kõike selgeks teha. Ei leidnud küllalt veenvaid sõnu,» mõtles Valitski meelt heites.

«Sõda on julm asi, Fjodor Vassiljevitš,» lausus Koroljov viimaks, «julm ja ühtlasi lihtne. Sõtta ei minda . . . süüd lunastama, vaid kodumaad kaitsma ja vaenlast purustama. Teile võib see näida aritmeetikana, noh . . . millegi sellisena, et kaks korda kaks on neli. Kuid praegu on kogu asja tuum just selles aritmeetikas. Kui hakata sõjas ennast otsima, võib see teistele kalliks maksma minna. Ja kui . . .»

«Jah, muidugi, ma mõistan,» ei lasknud Valitski tal lõpetada, «ma tean juba, et nüüd te hakkate rääkima «intelligendikestest» ning muust sellisest. Olen juba ette teiega nõus ning ruttan kinnitama: teil on õigus! Kuid seda, mis ma teile ütlesin, pidin ütlema, ja just nimelt teile! See on ju nagu saatuse sõrm, et sellel kohal istute just teie! Muide,» heitis ta väsinult ning lootusetult käega, «ma vist räägin jälle mõttetusi . . .»

Koroljov muigas.

«Sõna «intelligendikesed» pole praegu moes, intelligents on meil au sees . . .» Ja lisas siis silmi kissitades karmilt: «Liiga palju tähelepanu pöörate oma isiksusele, seltsimees Valitski.» Ta trummeldas sõrmedega vastu lauda ning jätkas juba pehmemalt: «Seda, et teil on tõepoolest õnnetus juhtunud, ma näen ning saan teist ka aru. Kuid te kannatate isegi praegu kõige rohkem enda pärast.»

Valitski laskis pea norgu. Ta tundis juba, et ei suuda leida ühist keelt selle karmi, nagu kaljust väljaraiutud mehega. Ta teadis, et peab mõne hetke pärast lahkuma, midagi saavutamata. Mis siis ikka, tuleb end kokku võtta, säilitada enesevääri kus.

«Nii et te ütlete mulle ära,» lausus Valitski, püüdes kõigest jõust rahulikuna näida. «Mis siis ikka, küllap on teil õigus . . .» Ta vaikis veidi ja lisas siis nukra naeratusega: «Vaevalt on kellelgi tarvis kuuekümne viie aastast väljaõpetamata tudikest.»

Koroljov trummeldas endiselt vaikides mõni aeg sõrmedega vastu lauda. Siis järsku küsis:

«Kas tunnete hästi ehitusasjandust?»

«No kuulge . . . mis te mõtlete! Ma olen arhitektuuriakadeemik! Olen ehitanud palju maju . . .»

«Majade ehitamiseks pole praegu sobiv aeg,» katkestas Koroljov teda kuivalt. «Praegu ei ehitata maju, vaid purustatakse neid. Ma küsin: kas te fortifikatsioonidest midagi taipate? Näiteks kindlustuste, tranšeede, punkrite ja takistusribade ehitamisest?»

«Iga elementaarselt kirjaoskaja arhitekt . . .»

«Hästi,» katkestas Koroljov teda jälle.

Ta võttis laualt passi ja sõjaväepileti peal lebava kutse ning uuris seda mõni aeg tähelepanelikult. Torkas siis sule tindipotti ja kirjutas midagi halli paberilehe vasakule nurgale. Nihutas kutse Valitski ette ja ütles asjalikult:

«Minge riviosakonda. Minge kolmandale korrusele ja küsige seal.»

Valitski haaras kutse ja luges: «Vastu võtta. Koroljov.» Selle all oli kuupäev.

Fjodor Vassiljevitš tahtis midagi öelda, kuid tundis, et ei saa sõnagi suust.

Lõpuks pressis ta läbi hammaste: «Tänan!» Tõusis püsti ning astus aeglaselt ukse poole, kutset kõvasti peos hoides.

Lävel jäi ta seisma, pöördus ümber ja tuli niisama aeglaselt laua juurde tagasi.

«Ivan Maksimovitš,» ütles ta vaevalt kuuldavalt, «ma pole teie tütart kunagi näinud. Ja ma tahaksin . . . Öelge mulle, missugune ta oli!»

Ta märkas, kuidas üle Koroljovi liikumatu, range näo, millel igasugused tundepeegeldused näisid olevat võimatud, jooksis kerge värin.

«Milleks seda?» küsis ta kumedalt.

«Tahan teada. Pean seda teadma,» kordas Valitski visalt. «Tahan ette kujutada . . . teda näha . . . palun, öelge . . .»

Koroljov kattis silmad laia kämblaga.

«Väikest kasvu... Niisugune tilluke... Oppis arstiks...»

Ta tahtis veel midagi lisada, kuid ei suutnud. Kordas vaevalt kuuldavalt: «Tilluke...» Ja jäi uuesti vait. Neelatas paar korda kramplikult, tõusis püsti ning astus akna juurde.

«Minge, seltsimees Valitski,» ütles ta lõpuks ümber pöördumata. «Hakake ometi astuma, noh!...»

VII

11. juuli varahommikul tuli Zvjagintsevi telki kapten Surovtsev ja kandis ette, et teda kutsub välja diviisikomandör, kes eile kesklõigus positsioonid sisse oli võtnud.

Zvjagintsev imestas.

«Vahest kutsub ta välja mind?»

«Ei, seda mitte, mulle öeldi, et tuleb minna minul,» vastas Surovtsev, kuid kehitas seejuures õlgu, otsekui mõista andes, et ka tema ei taipa, miks kästakse ilmuda temal, mitte aga majoril, kellele ta allub.

Surovtsev oli värskelt habet ajanud, puhas krae torkas päevitunud kaelal kitsa valge triibuna teravalt silma, säärikud olid peeglina läikima nühitud — kapten oli ilmselt valmistunud eelseisvaks kohtumiseks ülemusega.

«Imelik,» mõtles Zvjagintsev, «kas diviisis siis tõesti ei teata, et pataljon on minu käsutuses? Pealegi olen rinde staabi esindaja ja seda teab ka Tšorohhov. Kuid võib-olla ei ole diviisikomandöril selle väljakutsega midagi pistmist?»

«Kas teile teatati, miks teid välja kutsutakse?» küsis ta.

Surovtsev kehitas uuesti õlgu.

«Niipalju kui ma aru sain, mingiks lahinguülesandeks. Kästi kaasa võtta kõik andmed isikulise koosseisu ja relvastuse kohta. Kas lubate oma autot, seltsimees major? Minu omal vahetatakse kumme.»

«Pidage,» ütles Zvjagintsev, «ma ei saa hästi aru. Pataljon allub minule, mina aga rinde staabile. Kas te seda ütlesite?»

«Proovisin, seltsimees major.» Surovtsev naeratas süüdlaslikult. «Pärast seda röögatas ta minu peale nii, et kõrv ajab siiani pilli.»

«Kes röögatas?»

«Ikka diviisikomandör! Polkovnik Tšorohhov. Ütles, et nüüd olen tema käsutuses ja punkt!»

«Siin on mingi arusaamatus!» mõtles Zvjagintsev ärritatult. «Kas see on tõesti eilse vahejuhtumi pärast?»

Ilile, tulles tagasi pataljoni tööpositsioonidelt, otsustas Zvjagintsev sõita vaatama, kuidas kulgeb kaevikute ja ühenduskäikude rajamine hiljuti saabunud Tšorohhovi diviisis.

Seal nägi ta, kuidas keegi hiiglasuurt kasvu vuntsidega sõjamees, telkmantel õlgadel, sammub aeglaselt piki äsja kaevatud ühenduskäigu äärt ning mõõdab oksliku kepiga selle sügavust. Hiljuti oli vihma sadanud ning sõjaväelane libises kogu aeg märjal savil. Vahetevahel hüppas ta kaevikusse ja kargas sealt siis noorusliku kergusega kohe välja ning lõpuks jäi kuulipildujapesa juurde seisma.

Kuulipildur, verinoor punaväelane, tegi katset püsti karata, kui komandör lähenes, ent see sundis teda maha heitma, laskus ise sinnasamasse kõrvale, uuris kuulipildujat ning andis järsku pika valangu.

Kuulid vihisesid ilmselt otse eespool töötavate punaväelaste peade kohal, sest nad kõik liibusid järsku vastu maad.

«Kas te sakslaste ees samuti kummardama hakkate?» kraaksatas vuntsidega mees kogu oma tohutus suuruses püsti tõustes.

«Kuulge... seltsimees!» hüüdis Zvjagintsev nördinult. «Mis nalja te siin teete? Te kõmmutate ju oma mehed maha!»

Ta ei näinud selle sõjaväelase eraldusmärke, kuid auaste huvitas teda praegu kõige vähem.

Telkmantlis komandör pöördus ümber, uuris Zvjagintsevi pealaest jalatallani, liigutas oma pikki vurre ja küsis:

«Kust sina, major, välja kargasid?»

«Ma ei tea, kas olen kohustatud teile ette kandma...» alustas Zvjagintsev, kuid mees, kelle ees ta seisis, katkestas teda järsult:

«Kui viibid minu diviisi asukohas, siis oled!»

Zvjagintsev taipas, et tema ees on polkovnik Tšorohhov.

Käisid kuuldused, et Tšorohhov oli kunagi olnud madrus ning rünnanud Talvepaleed. Räägiti, et pärast akadeemia lõpetamist komandöriks saades polevat ta maha jätnud oma noorpõlve madrusekombeid. Et see nõnda on, seda sai Zvjagintsev nüüd omal nahal tunda.

Määrustiku kohaselt ette kandnud, ei suutnud Zvjagintsev ennast siiski vaos hoida ja ütles küll talitsetumalt kui varem, aga siiski hukkamõistvalt:

«Ümberringi töötavad ju inimesed, seltsimees polkovnik! Teie omad sõdurid.»

«Just nimelt — sõdurid!» pasundas Tšorohhov. Pomises veel midagi ja hakkas astuma piki kaevikuid, tankitõrjekraave ja traattõkkeid.

Ja nüüd seda vahejuhtumit meenutades mõtles Zvjagintsev: «Võib-olla on sellel, mis eile juhtus, ning Tšorohhovi tänasel käsul mingi seos?»

Kuid selle mõtte heitis ta kohe kõrvale: oli raske uskuda, et Tšorohhov nii väiklaselt arveid õiendama hakkab.

Surovtsev tiris püksitaskust lagedale oma nimelise kella ja ütles:

«Kas lubate siis, seltsimees major, võtta oma autot?»

Zvjagintsev arutas, kuidas oleks õigem toimida. Kas lasta Surovtsevil üksinda minna? Või protesteerida? See Tšorohhov on ilmselt omamoodi isevalitseja. Nähtavasti on vaja viivitamata astuda ühendusse kindral Pjadõševiga. Aga kuidas? Zvjagintsevil ei olnud otsest telefoniühendust Gatšinaga, kus asus Luugal dislotseerivate vägede juhtkond. Et sinna helistada, oli ikkagi tarvis sõita diviisi . . .

«Hüva,» ütles Zvjagintsev kannatamatult jalalt jalale tammuvale Surovtsevile lõpuks, «sõidame koos. Missugused dokumendid te kaasa võtate?»

«Andmed isikulise koosseisu ja relvastuse kohta.»

«Võtke ka miiniväljade skeem.»

«Kuulen, seltsimees major. Ma mõtlesin ise ka . . .»

Zvjagintsev istus pataljonikomandöri kõrvale. Ta ei läinud meelega esimesele istmele, mis armees valitseva kirjutamata seaduse järgi kõrgemale ülemusele kuulus, vaid kapteni kõrvale, otsekui rõhutades sellega, et antud juhul ei pretendeeri ta eesõigusele.

Zvjagintsevi tuju oli rikutud: eelseisev jutuajamine Tšorohhoviga ei tõotanud midagi head.

Ka Surovtsev vaikis, taibates majori meeleolu.

Tšorohhovi laskurdiviisi staap asus Luuga linnas, umbes kolmekümne kilomeetri kaugusel piirkonnast, kus töötas Surovtsevi pataljon.

Nad sõitsid mööda sedasama teed, mille olid hiljuti läbinud vastassuunas.

Nüüd oli see tee aga tundmatuseni muutunud. Sel valgel juuniööl oli tee olnud inimtühi, nüüd aga oli ta hoopis teistsugune. Neile liikus vastu lakkamatu inimvool: sõdurid sammusid rivis ja ahelikus, teel ja piki teeservi, nende vahel laveerisid veoautod, mürisesid mööda traktorite järele haagitud suurtükid.

Razgovorov pidi «emka» vahetpidamata kõrvale tõmbama, et anda teed sõdurite kolonnidele, soomustransportööridele ja tankidele.

Zvjagintsev vaatas autoaknast välja ja ta tuju läks pikkamisi paremaks. Ta ei teadnud, kas kõik need sõdurid, veoautod, suurtükid ja tankid kuuluvad Tšorohhovi diviisi või lähevad nad mööda kõrvalteid laiali teistesse rindelõikudesse. Kuid nii või teisiti — pilt oli rõõmustav.

«Jõud!» hüüdis Razgovorov järjekordselt autot peatades, et mööda lasta suurekaliibrilisi suurtükke — kuuetolliseid pikkade torudega kahureid, lühikesi haubitsaid ja «neljakümne viieseid» tankitõrjekahureid. Ta hüppas autost välja ja jäi teepervel seistes pärani silmi vaatama mööduvaid vägesid.

Ka Zvjagintsev tuli autost välja ning vaatas harjumuskohaselt sedamaid üles. Iga hetk võis oodata vaenlase lennukeid.

Kuid täna oli pilvine ning sadas kerget uduvihma. Ilmselt sellepärast riskeeriski väejuhatus päise päeva ajal vägesid ümber paigutada. «Aga võib-olla on vaenlane jälle edasi tunginud ja rinde staap on lihtsalt sunnitud ajale vaatamata kähku vägesid ümber paigutama?» mõtles Zvjagintsev.

Töötades sõjaväeringkonna, hiljem aga rinde staabis, oli Zvjagintsev harjunud mõttes opereerima diviiside, korpuste ning armeedega. Nüüd oli ta aga olude sun-

ni muutunud tavaliseks tegevväemajoriks, kelle huvid piirduvad eelkõige oma väeosa probleemidega. Kas suudab ta siis praegu, siin viibides, endale ette kujutada eelseisvaid operatsioone? Mis väed need on? On nad siia paisatud mõnelt teiselt rindelõigult või saadetud Peakorteri reservidest? Selge oli vaid üks: Luuga kaitseliinile koondatakse suuri jõude.

Kui see aga nii on, siis kavatsetakse just siin anda vaenlasele hävitav vastulöök, ta taganema sundida, purustada.

«Vaadake, seltsimees major, need on ju kursandid!» pöördus Surovtsev tema poole.

Zvjagintsev nägi nüüd ka ise möödaminejate kraenurkadel suurtükiväekooli kursantide eraldusmärke. Rõõm tuhmus. «Isegi kursandid!» mõtles ta. «Tähendab, näpud on põhjas ja reservid läbi!» Ja jälle valdas teda ärevus: «Aga mis saab siis minust? Kas ma pean tõepoolest jälle muutuma staabirotiks?»

«Kuule, kapten,» küsis ta Surovtsevilt veel kord salajase lootusega, «kas oled kindel, et sulle ikka tõepoolest helistas Tšorohhov ise?»

Surovtsev pöördus tema poole.

«Kuidas ma siis eksida sain? Side diviisi staabiga loodi eile öösel. Varahommikul aga helistati. Küsisin, kes räägib. Mulle vastas niisugune bassihääl nagu jeeriku pasun: «Mitte kes, vaid polkovnik Tšorohhov. Andke pataljonikomandör Surovtsev telefoni juurde!» Nii põrutaski otse, ilma mingi märgusõna või koodita. Nimegi teadis . . .»

«Nii otse põrutaski . . .» kordas Zvjagintsev mõtlikult.

«Seltsimees major,» ütles Surovtsev ja tema häälest kostis solvumist. «Ega te ometi mõtle, et ma ise diviisi sõitma kipun? Pidasin koguni Pastuhhoviga aru, mis teha. Tema aga ütles: «Käsk on vanem kui meie. Kui ülemus käsib, tuleb minna. Peab ainult majorile ette kandma.»

Ta jäi vait.

«Tegid õigesti, kapten,» ütles Zvjagintsev kindlalt ja lisas rohkem iseendale: «Küll tahaks oma silmaga näha, kuidas fašistide tankid meie miinide otsas õhku lendavad . . .»

Kell oli kaheksa ringis, kui nad Luugasse jõudsid.

Luuga oli juba muutunud rindelinnaks. Siin-seal torkasid silma puruks pommitatud majad, tänavail mustendasid pommilehtrid. Sidemehed vedasid traati, ühtelugu kihutasid sõjaväeautod, tänavaristidel seisid punaväelastest liikluseregulee rijad.

Diviisi komandopunkt asus linna põhjaservas väikeses majas. Ukse kohal rippus alles silt: «Osoaviahimi linnanõukogu». Veidi eemal seisis kaks rohelise maskeerimisvõrguga kaetud furgoonautot. Zvjagintsev puhkes tahtmatult naerma: võrkudele olid liimitud mingid ajast ja arust metsatukad ning luikedega järved — kellelegi oli pähe tulnud maskeeringuks kasutada vanu teatridekoratsioone.

Ukse ees seisis tunnimees. Heitnud pilgu Zvjagintsevi eraldusmärkidele, hüüdis ta läbi avatud ukse:

«Seltsimees leitnant!»

Hetke pärast ilmus lävele läikima löödud säärikutega leitnant.

«Kandke diviisikomandörile ette, et saabusid major Zvjagintsev ja kapten Surovtsev inseneripataljonist,» ütles Zvjagintsev talle.

Leitnant vaatas veidi eemal seisva Surovtsevi poole, siis aga peatas pilgu uuesti Zvjagintsevil ja vastas:

«Polkovnik on praegu kinni. On käsk lasta kohe tema juurde ainult pataljonikomandör . . . Kas see olete teie, seltsimees major?»

«Me oleme ühes ja samas asjas,» vastas Zvjagintsev teravalt ning astus esimesena üle läve.

Kui nad diviisikomandöri tuppa jõudsid, seisid Tšorohhov ja keegi eakas, paljaks aetud peaga major seljaga ukse poole, suure Luuga rajooni kaardi ees, mis seinale oli kinnitatud.

Zvjagintsev märkas kohe nende pori ning tolmuga kaetud säärikuid ja higist tumedate selgadega sõduripluuse ning sai aru, et polkovnik ja major on äsja saabunud positsioonidelt.

Ta ütles valjusti:

«Seltsimees diviisikomandör, major Zvjagintsev ja kapten Surovtsev on kohale jõudnud.»

Tšorohhov pöördus kiiresti ümber ja silmitses Zvjagintsevi pealaest jalatallani, liigutas siis oma pikki nõelteravaks keerutatud otstega vurre ja küsis irooniliselt,

rohkem Surovtsevi kui Zvjagintsevi poole pöördudes:

«Kui palju siis inseneripataljonis pataljonikomandöre on? Ah?»

Surovtsev astus kähku sammu ette, tema nägu läks päevitusele vaatamata silmanähtavalt punaseks. Ta ütles:

«Mina olen pataljonikomandör, seltsimees polkovnik. Kapten Surovtsev.»

«Mida siis teie ette kannate?» küsis Tšorohhov pahaselt, uuesti Zvjagintsevi otsa vaadates. «Ma kutsusin välja teda, aga mitte teid, major.»

Püüdes hoiduda teravalt vastamast, alustas Zvjagintsev:

«Lubage, seltsimees polkovnik . . .»

«Ei luba . . .» raius Tšorohhov vastu. «Kui olen pataljonikomandöriga jutu lõpetanud, siis kuulan, mis teil öelda.»

Zvjagintsevi esimeseks mõtteks oli ümber pöörata, sidesõlme minna, paluda end ühendada kindral Pjadõševiga ja talle diviisikomandöri ebakohasest käitumisest ette kanda.

«Kuid siis ei saa ma ju teada, milles asi on,» mõtles ta samas, «miks Tšorohhov lubab endale rinde staabi esindaja ja tema missiooni ignoreerimist . . .»

Ja kuigi Zvjagintsevi enesetunne oli sant — temale ei pööranud enam keegi tähelepanu —, otsustas ta siiski kohale jääda.

«Kas andmed isikulise koosseisu ja relvastuse kohta on kaasas?» küsis diviisikomandör valjusti, pöördudes Surovtsevi poole.

«Just nii, seltsimees polkovnik,» vastas kapten kähku.

«Annad need pärast diviisi staabiülemale. Näe, sellele majorile . . .» Tšorohhov osutas paljaks aetud peaga mehele.

«Mul on ka miiniväljade skeem kaasas,» ütles Surovtsev. «Kohe . . .»

Ta hakkas askeldama kaarditasku kallal, kuid Tšorohhov peatas teda käeliigutusega:

«Jäta oma miinid! Skeemi annad staapi. Kas sul on pataljonis kõik sapöörid?»

«Just nii, sapöörid,» kinnitas Surovtsev arusaamatuses.

«See tuleb nüüd unustadă,» ütles Tšorohhov. «Aitab küll maa sonkimisest. Sõdima on tarvis hakata, mõistad? Saad tõelise lahinguülesande. Pead liikuma oma pataljoniga kümme kilomeetrit ida poole. Võtad endale minu vasaku tiiva kaitse, kõik sinu praegused miiniväljad muutuvad aga nüüdsest peale minu esimeseks kaitsevööndiks. Selge?»

«Just nii, selge,» kordas Surovtsev automaatselt. Kuid tema toonist sai ikka alles keset tuba seisev Zvjagintsev aru, et kaptenile ei ole mitte midagi selge. Ta ise ka ei taibanud, mis nüüd siis lahti on.

«Kas see Tšorohhov on arust ära või teeb ta kohatut nalja?» mõtles Zvjagintsev. «Ega ta ometi tõepoolest kavatse ajada jalaväe asemel kaevikuisse väljaõpetamata ning halvasti relvastatud sapööre?» Zvjagintsev muigas vastu tahtmist. «Huvitav, kas ta on kordki kuulnud professor Karbõševi loenguid inseneriväegede rakendamisest?»

Tšorohhov aga purtsatas, nagu oleks tema mõtteid lugenud:

«Sulle, sapööride komandör, pole veel mitte kui midagi selge. Tule siia, lähemale.»

Ta astus laua juurde, võttis istet, lükkas välitelefonid kõrvale, silus käega sirgeks teise, laual asuva kaardi ja ütles oma selja taha tulnud Surovtsevile:

«Vaata kaarti! Staabiülem, selgita, mis tal teha tuleb!»

Paljaks aetud peaga major astus Tšorohhovi kõrvale ning kummardus kaardi kohale:

«Näete, siin, kapten, teie pataljoni praegusest asukohast ida pool, on asula, mille nimi on Ožogin Volotšok. Näete?» Majoril oli rahulik väsinud hääl ja ta rääkis nagu õpetaja, kes selgitab nooremate klasside õpilastele elementaarset ülesannet. «Siin, Ožogin Volotšokis,» pani ta kaardile lühikeseks lõigatud küünega nimetissõrme, «asub kaitsele meie naaber — maakaitseväe diviis.»

«Millist lõiku nad katavad?» küsis Surovtsev.

«Missugust lõiku?» sekkus jutusse Tšorohhov ja lõi oma laia kämblaga vastu kaarti. «Kurat seda teab, missugust! Eile õhtul jõudsid maakaitseväelased positsioonidele. Meie teame ainult seda, et siin on nende parem tiib. See ongi kõige tähtsam, mida sa pead teadma nagu issameiet!»

Ta pööras pea oma staabiülema poole ja ütles:

«Las ma parem räägin talle ise. Tema on ju noor, pole jumalasõna õppinud. Vaata siia,» suunas ta pilgu jälle kaardile, «mina võtan oma hooleks Pihkva poolt tuleva peamagistraali ja raudtee.» Tšorohhov tõmbas kaardile küünega kaks joont. «Mida sa nüüd minult edasi pead küsima? Ah?»

Surovtsev vaikis, vaadates üksisilmi kaardile.

«Seltsimees polkovnik,» vastas ta lõpuks. «See on teil kümne kilomeetri kaart. Ja sel juhul näib mulle, et teie ja maakaitseväelaste vahele jääb suur vahe, oma kaheksa või kümme kilomeetrit. Kes seda katma hakkab?»

«Tarkpea oled, va sapöörimutt!» hüüdis Tšorohhov heakskiitvalt ja ühtlasi kuidagi tigedalt. «Tabasid naela pea pihta. Sina just hakkadki seda vahet katma. Said aru? Sellepärast, et peale sinu pataljoni pole mul seda auku millegagi kinni toppida, niigi pean kolmkümmend kilomeetrit enda peale võtma. Meie ja maakaitseväelaste vahet on üksteist versta. Sinu pataljoniga ma selle augu ära lapingi.»

Tšorohhov heitis vaikivana keset tuba seisvale Zvjagintsevile altkulmu pilgu ja pöördus siis kohe jälle Surovtsevi poole.

«Kuulmatu! Mõttetu! Kuritegelik!» oleks Zvjagintsev tahtnud hüüda.

«Kui palju sul kuulipildujaid on?» küsis Tšorohhov.

«Kolm kerget,» vastas Surovtsev mehhaaniliselt, olles mõtetega ikka veel äsja kuuldud uudise juures.

«Nõ küll on lugu!» hüüdis Tšorohhov. «Kuidas see sulle meeldib, major?» pöördus ta staabiülema poole ja tõusis püsti. «Kas tulid tädi juurde kohvile või sõtta?» sõnas ta Surovtsevile. «Kolmesaja tääagi kohta kolm kuulipildujat!»

«Aga meil pole tääkegi, seltsimees diviisikomandör,» kostis ilmselt julgust kogunud Surovtsev. «Sapööridele ei ole vintpüsse ette nähtud, meil on karabiinid.»

«Ette nähtud, ette nähtud! Kas mõtled nende sutsakatega sakslase vastu rünnakule minna?»

Ta sikutas oma vurre, nagu tahaks neid välja tõmmata, ja lisas:

«Hea küll. Staabiülem, pane kirja: anda tema pataljonile kolm raskekuulipildujat... Aga loomulikult

mitte muidu. Räägitakse, et sina, kapten, oled autokuningas. Nii et sina annad mulle viis veoautot, mina sinule aga kolm kuulipritsi. Siis annad sa mulle veel...»

Nüüd ei pidanud Zvjagintsev enam vastu:

«Seltsimees polkovnik! Ma nõuan, et mind ära kuulataks! Mis alusel te pataljoni paljaks röövite?»

«Jäta, major,» ei lasknud Tšorohhov tal rääkida ja ütles staabiülema poole pöördudes: «Minge kapteniga staapi ja andke talle kirjalik korraldus lahinguülesande täitmiseks. Teie aga, kapten, kandke kõik oma miiniväljade skeemid ette ja siis unustage need. Teil on nüüd uued ülesanded.»

Mõne hetke jälgis ta ukse poole suunduvat staabiülemat ning märganud siis, et Surovtsev kahevahel olles jalalt jalale tammub ja Zvjagintsevile küsivaid pilke saadab, lisas häält kõrgendades:

«Noh, kapten! On vaba aega ülearu või? Minge!»

Surovtsev pöördus määrustiku kohaselt ümber ning väljus toast.

Ka Zvjagintsev tahtis talle järgneda (ta oli otsustanud viivitamata võtta ühenduse kindral Pjadõševiga), kuid tema selja tagant kostis diviisikomandöri jäme hääl:

«Teie, major, jääge paigale!... Tulge siia, laua juurde. Noh, ma kuulan teid...»

Vihast üleni värisedes, samal ajal aga ennast tagasi hoida püüdes, et mitte öelda midagi niisugust, mis annaks Tšorohhovile alust teda distsipliinirikkumises süüdistada ning asja tuumast kõrvale kalduda, astus Zvjagintsev vaikides laua juurde.

«Noh, ma kuulan teid...» kordas Tšorohhov.

«Mulle paistab, seltsimees polkovnik,» ütles Zvjagintsev vaikselt, palju vaiksemalt, kui oleks tahtnud, «et seletama, mida see kõik tähendab, ei peaks mitte mina teile, vaid teie mulle. Kes ma olen ning mis ülesanne mul on, seda teate suurepäraselt, mul oli põhjust sellest teile ette kanda juba eile, kui te kuulipildujast tulistasite...»

Zvjagintsev jäi vait, kirudes ennast mõttes, et polnud suutnud pidada ja oli meenutanud eilset vahejuhtumit.

Kuid Tšorohhov ei pööranud tema sõnadele mingit tähelepanu.

«Nõ-õnda...» venitas ta. «Tuleb välja, et sa pole oma

ülemustelt mingisuguseid juhtnööre saanud? Imelik. Hüva, kui jood sedasi on, siis kuula mind.»

Ta toetas mõlemad käed lauale, kallutas end pisut Zvjagintsevi poole ja lausus aeglaselt:

«Üleeile vallutasid sakslased Pihkva.»

Tema vurrud tõmblesid.

«Noh, miks sa midagi ei ütle, major?» küsis diviisikomandör. «Lase käia, kui sa nii keevaline oled . . .»

Kuid Zvjagintsev ei saanud sõnagi suust. «Pihkva! Pihkva! Pihkva!» tuksles meelekohtades. «Viimane suurem linn teel Leningradi, kõigest kolmesaja, ei, kahesaja kaheksakümne kilomeetri kaugusel! Tähendab, sakslasi pole õnnestunud peatada ka pärast Ostrovit, tähendab, nad marsivad juba Leningradi oblastis ja Luuga kaitsevöönd on viimne tõke nende teel! . . .»

Lõpuks võttis ta ennast kokku.

«Kui see nii on, seltsimees polkovnik, siis pean seda enam oma kohuseks . . .»

«Jätke,» katkestas Tšorohhov teda järsult. «Ma tean, mida te oma kohuseks peate! Saata rindejuhatusele diviisikomandöri peale kaebekiri. Omavolitseb, nürimeelne, põikpäine, saadab teie väeosa hukatusse . . . Eks ole? Aga millega ma selle augu täidan, kas sa ütled mulle seda? Oma kehaga või? Olen küll tohutu pikk, kuid kaheksa kilomeetri pikkuseks ennast venitada ei suuda, ei jaksa!»

Järsu liigutusega tõmbas ta lahti lauasahtli, võttis sealt mingi paberi, viskas lauale ja ütles:

«Säh, loe, vastutav esindaja!»

61 ERI-INSENERIPATALJON ANTAKSE PÄRAST MIINIVÄLJADE RAJAMISE TÖÖDE LÕPETAMIST TEILE ÜLE LAHINGUTEGEVUSEKS MAAKAITSEVÄE DIVIISI PAREMAL TIIVAL PJADÕŠEV

Zvjagintsev luges hallile, krobelisele paberile kleebitud telegraafilindiribadele trükitud sõnad mitu korda üle.

Käsu tekst ei lubanud mingit kaksipidimõtlemist. Kõik oli selge: pataljon läks diviisi käsutusse.

«Aga . . . kuidas siis mina? Kuhu mina pean minema?» küsis Zvjagintsev mõttes hämmastunult ja solvunult. «Kas mind on tõesti unustatud? Kui aga asi on tõepoolest nii halb ja sapöörid tehakse jalaväeks,

miks ei võiks siis mina ise lahinguis pataljoni juhtida? Mul on ju Soome sõja kogemused, olen riviohvitser!»

«Näed nüüd, major,» hakkas Tšorohhov jälle rääkima, «minu peale kaebamisest ei tule midagi välja. Pealegi oled igasugusest vastutusest vaba. Nii et võid rahulik olla. Selge?»

«Ei,» vastas Zvjagintsev vaikselt, asetades telegrammi tagasi lauale, «ma ei saa paljudest asjadest aru.»

«Aga mina!» hüüdis Tšorohhov ootamatult. «Kas arvad, et mina saan kõigest aru? Kolm päeva tagasi lubati mulle vasakule tiivale regulaarväeosa, nüüd aga saadetakse väljaõpetamata maakaitseväelased! Algul anti mulle viieteistkümne kilomeetri pikkune rindelõik, nüüd on see peaaegu kolmekümnekilomeetriseks veninud . . . Ja sakslased on juba niisama hästi kui siin! Või ehk ütled sina mulle, mida teha?»

Tšorohhovi ägedatest sõnadest paistis samuti solvumist millegi või kellegi peale ja Zvjagintsev hakkas alles nüüd taipama, et Tšorohhovi teravuse ja isegi jämeduse põhjuseks pole kaugeltki diviisikomandöri raske iseloom, joobumus võimust ja kindlasti mitte ka väiklus.

Ta mõistis, et diviisikomandör on väga raskes olukorras, et väejuhatuse plaanides on midagi muutunud, kuid miks, seda ei tea polkovnik ilmselt isegi.

Olukord oli aga järgmine.

Riiklik Kaitsekomitee oli võtnud vastu otsuse, mille kohaselt kaks rinnet — Põhja- ja Looderinne — anti loodesuuna ülemjuhataja marssal Vorošilovi operatiivjuhtimise alla. Nüüdsest peale pidid need kaks rinnet tegutsema ühise plaani järgi.

See otsus võeti vastu kohe pärast seda, kui sakslased olid vallutanud Pihkva.

Loodesuuna ülemjuhatajal olid lahendada väga rasked probleemid. Olukord Leningradi all nõudis vägede maksimaalset kontsentreerimist linna vahetule kaitsele. See ülesanne muutus iga päevaga aktuaalsemaks, sedamööda kuidas sakslased lõunast ja soomlased põhjast lähemale tulid.

Selle ülesande kõrvale kerkis veel teine, niisama tähtis: oli vaja organiseerida vaenlasele vasturünnak

loodest sest olles hõivanud suurema osa Baltimaadest ja tunginud Vene NFSV territooriumile, olid Saksa väed muutunud Läänerindele äärmiselt ohtlikuks.

Marssal pidi lahendama need kaks ülesannet paralleelselt.

Jõudnud Smolnõisse, andis ta käsud, mis tõid kohe muudatusi Põhjarinde sõjanõukogu plaanidesse. Allunud alles eile otse Peakorterile Moskvas ning lahendanud vahetult Leningradi kaitse organiseerimisest tulenevaid ülesandeid, pidi Põhjarinde ülemjuhatus nüüd allutama oma plaanid loodesuuna ülemjuhatajale, kellele Põhjarinne oli vaid osake tema juhtida antud strateegilisest suunast.

Kavatsedes anda vaenlasele vastulöök Soltsõ rajoonis, käskis Vorošilov viia Põhjarindelt Looderindele üle kaks laskur- ja ühe tankidiviisi. Neid väeüksusi oli Põhjarinde sõjanõukogu kavatsenud suunata Karjala maakitsuselt ja Petrozavodski lõigust Luuga kaitsevöödisse.

Loomulikult mõistis Vorošilov, et ta diviise ümber paigutades nõrgendab Põhjarinnet, kuid teist otsust ta teha ei saanud.

Rinde sõjanõukogu ja Leningradi parteiorganisatsioon tegid titaanlikke jõupingutusi, et kuidagi katta kolme diviisi äraviimisega tekitatud kahju. Kindlustuste ehitamisele Luuga ja Gatšina all mobiliseeriti täiendavalt tuhandeid inimesi. Kiiruga moodustati merejalaväe brigaade, saadeti rindele sõjakoolide kursantide pataljone ja divisjone. Mõned maakaitseväe diviisid said korralduse viivitamatult teele asuda. Lõunast taganevatest Looderinde vägedest moodustati kiiresti uusi võitlusvõimelisi väeosi.

Ja ikkagi oli ülemjuhataja tegevuse esimeseks peale sunnitud tulemuseks käsk Luuga all kaitsepositsioonidel asuvate väeosade komandöridele — võtta enda hoolde senisest laiem rindelõik ja kasutada ära kõik allüksused, vaatamata sellele, millisesse väeliiki nad kuuluvad, et peatada Leningradi poole tungivat vaenlast . . .

Loomulikult ei võinud major Zvjagintsev sellest midagi teada.

Palju rohkem ei teadnud ka diviisikomandör polkovnik Tšorohhov. Ta teadis ainult seda, et Pihkva poolt liigub Luuga peale, järelikult ka tema rindelõigule, vaenlase tankilaviin. Oodatava regulaarväeosa asemel saadeti Leningradist Tšorohhovi vasakule tiivale maakaitseväe diviis. Lisaks sellele pikendati tema rindelõiku ja kuidas ta oma polke ka venitas, jäi tema ja naabri vahele ikkagi tükike lahtist rinnet. Seda kuidagi kindlustada võis ta ainult halvasti relvastatud sapööripataljoniga.

Tšorohhov trummeldas ärritatult ja kannatamatult sõrmedega vastu lauda, olles valmis valama kogu oma viha sellele kangekaelsele majorile, kes on oma pataljoni saatuse pärast nagu hambavalus ega taha ikka veel ära minna, kuigi rääkida pole neil enam millestki. Kuid Zvjagintsev küsis:

«Mida pean siis mina peale hakkama, seltsimees polkovnik? Kas Leningradi tagasi sõitma? Pataljon läheb lahingusse, mina aga tagalasse?»

Ta ütles need sõnad samuti mingi erilise tigedusega.

Polkovnik oli säärase karakteriga, et ei võinud silmaotsaski sallida igasuguseid kõrgemate staapide esindajaid. Ta oli kindel, et seegi major, saanud teada, et temalt on võetud vastutus pataljoni eest, mis on nüüd lahinguisse paisatud, kaob eriliste tundeavaldusteta suurima südamerahuga oma staapi tagasi.

Kuid Zvjagintsevi viimased sõnad sundisid polkovnikut muutma oma arvamust. Nüüd ütles ta juba palju pehmemalt:

«Andesta, vennas, nagu näed, ei saa mina siin midagi teha. Nii et ära sa minu peale pahanda. Kui aga päris puhtsüdamlik olla, siis pole sinul, inseneril, tõepoolest mõtet jalaväeahelikus sõdima hakata.»

Zvjagintsev ei vastanud midagi.

«Kui sul on tagalasse sõiduks autot tarvis, ütle, me viskame su kohale,» sõnas Tšorohhov, tõlgitsedes vaikimist nõusolekuna.

«Kas lubate lahkuda?» küsis Zvjagintsev, nagu poleks tema sõnu kuulnudki.

«Mis siis ikka, ole terve! Sõda on sõda — ehk viivad teed meid veel kokkugi. Peaasi, kui saaksin siin sakslastel näod üles lüüa, see teeb praegu kõige rohkem muret . . . Miiniväljade eest aitäh, küllap kuluvad veel marjaks ära . . .»

«Kuhu nüüd minna? Mida teha? Sõita rinde staapi? Kas pataljon saab ilma minuta uue ülesandega hakkama? See pole ju sugugi nii lihtne — asuda positsioonidele täiesti uues lõigus, rajada uued miiniväljad, kaevata maasse rasked fugasspommid,» mõtles Zvjagintsev tänavale astudes. Alles eile oli talle tundunud, et isiklikult temale on usaldatud ülesanne, mille täitmisest oleneb suurel määral, kui kiiresti sakslased peatatakse ning tagasi lüüakse. Nüüd aga mõistis Zvjagintsev, et teda on lihtsalt unustatud. Kõik on tema unustanud, ka kindral Pjadõšev.

Alles eile oli Zvjagintsev uhke olnud oma suure vastutuse üle, täna aga on ta eemale jäetud kõigest, mis tema elule sisu ja mõtte annab. See üleminek oli nii ootamatu, et Zvjagintsev sattus segadusse ega suutnud kuidagi otsustada, mida ette võtta.

Kavatsuse helistada kindral Pjadõševile või sõita tema juurde Gatšinasse heitis Zvjagintsev kõrvale: pärast telegrammi, mida Tšorohhov talle äsja lugeda oli andnud, polnud sellel ettevõtmisel enam mingit mõtet.

«Mis seal siis ikka,» arutas ta süngelt. «Võib-olla on kindralil koguni õigus. Sisuliselt on pataljon oma esialgse ülesande täitnud: miiniväljad on rajatud, läbipääsud võib kohe pärast esimest korraldust sulgeda... Kõige muuga tulevad diviisi sapöörid omal jõul toime. See aga, et minust polnud telegrammis sõnagi, tähendab, et mul tuleb rinde staapi tagasi pöörduda...»

Kuid see, et ta peab ära minema just enne lahingut, ei mahtunud Zvjagintsevile kuidagi hinge. Ta oli veendunud, et suudab pataljoni jäädes midagi ära teha.

«Ja peale selle,» mõtiskles Zvjagintsev edasi, «kuidas jääb raadiotehnikaga? Kas kindral tõesti unustas, et nimelt minule tehti ülesandeks vastutada selle õige kasutamise eest? See pole võimalik! Aga miks ei ole ma siis uusi juhtnööre saanud? Ei, ära sõita ma ei või! Lähen kohe tagasi Tšorohhovi juurde ja palun, et ta mind pataljoni jätaks. Kui pataljon on diviisi käsutusse antud, on tal selleks õigus.»

Vaevalt oli Zvjagintsev sellele otsusele jõudnud, kui kõik edasine tundus kuidagi lihtsana ning selgena. Praegu läheb ta diviisi staapi. Kuid mitte selleks, et Pjadõševile helistada. Ta otsib üles Surovtsevi ja tutvub temale antud lahinguülesandega.

Pärast seda aga läheb ta Tšorohhovi juurde. Võib-olla saab ta diviisikomandörile väärtuslikku nõu anda. On ju võimatu, et diviisile ei too nii või teisiti kasu inimene, kes on sõjaväeinsener, kel on Soome sõja kogemused ning kes pealegi hästi tunneb iga jalatäit maad lõigus, kus tal sõdida tuleb!

Zvjagintsev tõmbas sõduripluusi sirgu ja läks kindlal sammul diviisi staapi otsima.

Kuid seal, staabis, ootas majorit uus üllatus. Kui ta Surovtsevi otsides ringi rändas, tuli talle järele staabi korrapidaja — punase käesidemega vanemleitnant.

«Kas teie olete major Zvjagintsev?» küsis ta hingeldades ning lisas vastust ootamata: «Teie pataljonikomandör ütles mulle, et jäite polkovniku juurde! Käisin juba sealgi ära! Võtke, telegrafistidel oli nii kiire, et ei jõudnud korralikult kinni kleepida.»

Ta ulatas Zvjagintsevile kitsa, rullikeeratud telegraafilindi.

Tundes, kuidas erutus kõri pitsitab, võttis, õigemini haaras Zvjagintsev vanemleitnandilt telegraafilindi, astus akna juurde ning hakkas kiirustades lugema sellele trükitud sõnu:

LASKURDIVIISI STAAPI VIIVITAMATUKS EDASIANDMISEKS MAJOR ZVJAGINTSEVILE SUROVTSEVI PATALJON ANTAKSE AJUTISELT KUNI UUTE LASKURVÄEOSADE SAABUMISENI DIVIISILE ABIKS MÄÄRAN TEID KONTROLLIMA PATALJONI KASUTAMIST LAHINGULISTEL EESMÄRKIDEL PJADÕŠEV

Zvjagintsevi esimeseks mõtteks oli joosta Tšorohhovi juurde ja näidata talle telegrammi. Samas taipas ta, et võib kaotada silmist Surovtsevi, kes pärast lahinguülesande kättesaamist ilmselt pataljoni tagasi sõidab.

Seepärast hüüdiski Zvjagintsev korrapidajat, kelle selg koridoris veel paistis, ja kui see oli tagasi tulnud, lausus kiirustades:

«Kuule, vanemleitnant, ole hea mees ja otsi üles inseneripataljoni komandör kapten Surovtsev. Ütle, et ta minuta kusagile ei läheks.»

«Kuulen,» vastas korrapidaja ja lisas naeratades: «Kuhu ta pääseb, see teie pataljonikomandör! Staabiülem hoiab temast nagu topeltnelsoniga kinni.»

. . . Tšorohhov istus üksi oma kabinetis. Kui Zvjagintsev sisse astus ja määrustiku kohaselt «kas lubate?» küsis, vaatas diviisikomandör talle kergelt naeratades otsa, kuid peitis naeratuse sedamaid vurrudesse ja torises:

«Astu sisse, major, tean juba. Lugesin su telegrammi. Mina sulle korrapidaja järele saatsingi. Mõtlesin, et kui major nüüd järsku mõne juhusliku autoga Leningradi poole pleegib, kuidas meie siin siis ilma temata sõdima hakkame?»

Kuid Zvjagintsev ei pööranud tema heatahtlikult üleolevale irooniale tähelepanu.

Ta oli enesekindluse täielikult tagasi saanud. Kõik oli korras. Nüüd tundis Zvjagintsev end jälle rinde staabi esindajana, vanema komandörina, kes samuti vastutab temale usaldatud pataljoni lahingutegevuse eest.

«Seltsimees polkovnik,» alustas Zvjagintsev, «kuna telegrammist selgub, et pataljoni ei liideta teie diviisiga mitte alaliselt, vaid ajutiseks ja kuna kontroll pataljoni õige kasutamise üle on usaldatud minule, tahaksin esitada mõned küsimused . . .»

Ta nägi, kuidas Tšorohhovi ilme silmapilkselt muutus. Diviisikomandöri pilk läks kalgiks. Vurrud tõusid sõjakalt turri ja ta ütles:

««Kuna . . . kuna . . .» Miks sa järsku niisuguseid intendandisõnu pruukima hakkasid? Alles olid peaaegu paanikas, nüüd aga tuled nagu kohtu-uurija. «Küsimused», «õige kasutamine» . . . Mis küsimusi siin veel olla saab? Vaenlast on vaja peksta ja tagasi tõrjuda, see ongi «õige kasutamine», pealegi see kõige õigem! Kui värsked väeosad kohale jõuavad, vahetame välja. Kui aga ei jõua, paned oma sapööridega vaenlasele vastu. Viimse hingetõmbeni, viimse meheni! Kui kuulipildujaid ei jätku, hakkad karabiinide ja granaatidega vastu. Kui padruneid ei jätku, peksad sakslast labidatega! Selge?»

«See on selge,» ütles Zvjagintsev rahulikult, «ja ikkagi paluksin pühendada mind mitte ainult pataljoni lahinguülesandesse, vaid ka teie nii-öelda üldisesse kavatsusesse. Pataljon asub ju positsioonidele teie tiival kahe diviisi vahel . . .»

«Kavatsus . . . Kavatsus . . .» torises Tšorohhov, kuid

taipas ilmselt, et Zvjagintsevist nii kergesti lahti ei saa, tõusis püsti ja astus seinal oleva kaardi juurde. «Vaata siia. Sinu pataljon asub iseseisval lõigul minu vasakul tiival. See on küllaltki lai lõik. Tugevat kaitset seal organiseerida ei saa. Raudtee ja maantee võtan enda peale, seda sa juba kuulsid, kui sinu kaptenit siin valgustasin. Siit ootan pealööki. Luuga ja Otorgoši vahelised teed aga jäävad sinu hoolde. Ja vaata, et sealt sakslaste kärbeski läbi ei pääseks, tankist rääkimata. Loodan, et sa oma miinivälju asjata ei rajanud. Noh, aga muu teeb staabiülem sulle juba operatiivkaardil täpsemalt selgeks. Said aru?»

«Sain küll. Kuid mul tuleb kõige kiiremas korras rajada uued miiniväljad. Ärge unustage, et mul on ainult kolm . . . noh, ütleme nüüd, et kuus kuulipildujat . . . Sakslased võivad läbi murda.»

«Selleks sa seal seisadki, et sakslased läbi ei murraks. Sinu ülesandeks on meie tankide saabumiseni vastu pidada.»

«Nii et teil on ka tankid?» hüüatas Zvjagintsev rõõmsalt.

«Näe, kus lõi särama! Ei, tanke mul veel ei ole, major, kuid lubati anda, komandör tuli juba kohale ja ütles, et polk liigub tema kannul. Lubati veel anda tankitõrjepatarei, aga kus see praegu asub, seda ma ei tea. Aga kui sakslased sind juba homme ründama hakkavad? Seepärast rõhutangi: pidada sakslasi kinni kõigi olemasolevate vahenditega!»

Tšorohhov läks oma laua juurde tagasi, võttis istet ja sõnas:

«Ülemuste arvestuste järgi nad enne paari-kolme päeva sulle kaela ei saja. Ja ära sa minu tankidele eriti looda: mul võib neid ka teises kohas tarvis minna. On nüüd selge? Kolm kuulipildujat, nagu lubasin, sa minult saad. Autod annad aga . . .»

«Ei anna ma ühtegi autot . . .» ütles Zvjagintsev süngelt, pilguga põrandat puurides.

«Ku-kuidas — ei anna?» küsis Tšorohhov imestunult, nagu ei usuks oma kõrvu. «Kuidas sellest aru peab saama?» lisas ta juba ähvardavalt.

«Ei anna, seltsimees polkovnik, saatke või tribunali ette! Kuulipildujaid on meil varestele naeruks, automaate ei ole, isegi tääkidega vintpüsse pole. Autosid

vajame pataljoni ümberpaigutamiseks uutele positsioonidele. Pealegi tean, kuidas see käib: annad autod ära, pärast otsi neid nagu nõela heinakuhjast. Autodeta inseneripataljon on aga sama mis hobusteta ratsavägi . . . Ei, tehke minuga, mis tahate, kuid autosid ma ära ei anna, süütepudeleid palun aga küll. Tuleb ju ikkagi tankide vastu võitlema hakata.»

Zvjagintsev vaatas valvsalt Tšorohhovi poole, oodates, et nüüd järgneb pikne ja müristamine. Kuid tema suureks imestuseks ei tulnud mingit kärgatust. Diviisikomandör väänutas pead, nagu oleks sõduripluusi kaelus talle kitsaks jäänud, muigas ja lausus:

«Tuleb välja, et sul on kulaku hing, major, seda ma sulle ütlen! Oli nüüd sind ka siia veel vaja! Parem oleksid rahulikult oma rindestaapi tagasi sõitnud . . .»

«Seda ei saa ma enam teha, seltsimees polkovnik, pole käsku,» ütles Zvjagintsev samuti muiates ja tundis juba Tšorohhovi vastu südamesopis sümpaatiatki.

«Küll oled sa distsiplineeritud!» kiitis polkovnik. «Olgu peale, käsuta ise oma autosid. Mine staapi ja tutvu diviisi kaitseplaaniga. Pudelid ma sulle annan. Pea ainult meeles: kui vankuma lööd ja sakslase läbi lased, oled kadunud. Selge? See, et sa rinde staabist oled, ei loe mulle midagi. Pataljon on liidetud minu diviisiga. Tähendab, sina kaasa arvatud.»

«Veel üks asi, seltsimees polkovnik. Skeemidel, mis me teie staapi anname, on märgitud koht, kuhu panime rasked fugasspommid. Seda teab rindejuhatus.»

«Noh, ja mis siis?» küsis Tšorohhov valvsalt.

«Asi on selles, et õhkida saab neid pomme ainult eriliste . . . noh, spetsiaalsete vahenditega rinde staabi loal. Sellele pole mul enam midagi lisada. Peate ülemustega selles küsimuses ise kokku leppima.»

«Olgu, lepin,» turtsatas Tšorohhov. «Kas nüüd on kõik?»

«Ei, seltsimees polkovnik. Annan teile üle head miiniväljad. Kuidas ma aga uusi rajama hakkan? Teiste sõnadega: mul oleks tarvis veel paarsada miini. Noh, ütleme, kolm-nelisada tankitõrjemiini.»

«Saad kakssada,» ütles Tšorohhov tusaselt.

«Siis oleks mulle veel tarvis . . .»

«Aitab, major!» katkestas Tšorohhov teda otsustavalt ja lõi kämblaga vastu lauda. «Kes lõppude lõpuks kel-

ega liideti? Kas pataljon diviisiga või vastupidi? Nüüd aga hakka astuma! Aega on sul niigi napilt.»

Diviisi staabiülema toast kostsid Zvjagintsevi kõrvu valjud, ärritatud hääled. Kui ta ukse avas, tungis talle ninna paks tubakasuits. Staabiülem istus sõjaväelaste keskel väikese kirjutuslaua taga. Seljaga ukse poole, tostus tooliservale Surovtsev, üle tema õla kummardus äga lauale laotatud kaardi kohale väga tüse tankistist alampolkovnik, kes kasvult ja kerekuselt peaaegu et Tšorohhovilegi silmad ette andis. Laua mõlemas otsas istusid veel kaks rinnuli kaardile laskunud sõjaväelast.

«Seltsimees major,» pöördus Zvjagintsev alles lävel seistes staabiülema poole, «vastavalt kindral Pjadõševi korraldusele jään pataljoni juurde. Lubage mul nõupidamisest osa võtta.»

Ta märkas, kui rõõmsalt Surovtsev talle otsa vaatas ja suu avas, et ilmselt midagi öelda, kuid samas ajas alampolkovnik end sirgu ning kõmistas niihästi Surovtsevi kui ka staabiülemat ennetades:

«Kuulge, major, teie oletegi siis see mees, kes siia nii palju lilli istutas?»

Ta rääkis mingi imeliku, võõrapärase aktsendiga ja hääldas sõnu pehmelt, neid eelnevalt suus nagu mugides.

«Mis lilli?» küsis Zvjagintsev arusaamatuses ja astus laua juurde.

«Ma räägin miinidest, miinidest!» ütles alampolkovnik ii-sid kuidagi eriliselt venitades, mistõttu sõna «miinidest» kostis tema suust nagu «mii-iinidest», ja osutas sõrmega nendele miiniväljade skeemidele, mis lauale olid laotatud. «Kuidas nüüd minu tankid rünnakule saavad minna? Tank on raske masin, ei oska miiniväljal polkat tantsida!»

«Miiniväljades on läbipääsud, mis on teie tankide jaoks küllaldased, seltsimees alampolkovnik.»

«Aga kus need läbipääsud on? Kus?» küsis tankist ägedalt. «Kes neid meile näitama tuleb?»

«Aga, seltsimees Vodak,» sõnas seni vaikinud Surovtsev etteheitvalt, «ma ju näitasin teile juba niihästi miiniväljade kui ka läbipääsude skeemi!»

«Skeem on paber,» ei andnud tankist alla, «vene

vanasõna aga ütleb: «Paber kannatab palju!» Ei, major,» pöördus ta uuesti Zvjagintsevi poole, «te peate tulema minu polku ja tankikomandöridele täpselt seletama, kus on ohtlikud kohad . . .»

«Mis aktsent tal küll on?» mõtles Zvjagintsev jälle huviga. «Ja nimi on ka niisugune imelik . . .»

«Oleks palju otstarbekam, seltsimees alampolkovnik, kui te oma komandöridega meie pataljoni sõidaksite ja kohapeal ise kõik üle vaataksite,» ütles ta.

«Aga minu polk pole veel saabunud!» vaidles alampolkovnik vastu. «Ja mis siis, kui tal otse käigu pealt tuleb lahingusse minna?»

«Hea küll, seltsimehed, palun vaikust!» sekkus lõpuks jutuajamisse ka staabiülem. «Seoses major Zvjagintsevi saabumisega kordan ülesannet. Vaadake, major, siin on lõik, mida hakkab kaitsma Surovtsevi pataljon.»

Võtnud laualt harali sirkli, torkas ta selle teravikud kahte kaardil asuvasse punkti.

«Te ainult vaadake, seltsimees major,» ütles Surovtsev kaeblikult, Zvjagintsevilt ilmselt tuge otsides, «siin on ju tõepoolest kaheksakilomeetrine maalahmakas! Millega me seda katma hakkame? Kuue kuulipilduja ja karabiinidega? Kerge on öelda, et hakka kaitsma, aga kuidas?»

«Kuidas, seda otsustad ise, kui kohale jõuad, selleks sa pataljonikomandör oledki,» vastas staabiülem karmilt.

«Vabandage, seltsimees major,» ütles Zvjagintsev salajase lootusega, et tal siin õnnestub välja kaubelda seda, mis Tšorohhovi juures korda ei läinud, «lõiku oleks tõepoolest tarvis lühendada, see on liiga pikk.»

«Kas mina ta pikaks' venitasin?» kõrgendas staabiülem häält. «Te teate juba meie diviisi rinnet. Ühe sõnaga: vastutate peaga selle lõigu eest. Edasi . . .»

Paljaks aetud peaga majorit kuulates hakkas Zvjagintsevile selgemaks saama eelseisva lahingu idee. Moodustati manööverdamisvõimeline löögirühm tankidest, suurtükiväest ning jalaväest. See pidi tungima kaugele kaitsejoone ette ning kohtama vaenlast meie miiniväljade keskel.

See oli kahtlemata õige mõte ja Zvjagintsev sai selle väärtusest otsekohe aru.

Kuid selge oli ka veel teine asi: selle Vodaki tankid

polnud veel kohale jõudnud, tankitõrjepatarei lubatakse saata «lähemal ajal». Mis juhtub aga siis, kui sakslased ilmuvad siia juba homme, kui nad suudavad läbida sada kilomeetrit Pihkvast siia kiiremini, kui võib oletada?

Sel juhul tuleb pataljonil astuda nende vastu lahingusse olemasolevate jõududega . . .

Oli juba õhtu, kui Zvjagintsev ja Surovtsev diviisi staabist ära sõitsid. Nad istusid vaikides, kumbki kinni oma mõtetes.

Esimesena katkestas vaikuse Razgovorov.

«Lubage, seltsimehed komandörid, kuhu me nüüd sammud seame? Läände või kuskile mujale?» küsis ta tagaistmel istuvailt Zvjagintsevilt ja Surovtsevilt, ilma et oleks pead pööranud.

«Kas sa lõunasse ei taha, Razgovorov?» küsis Surovtsev süngelt.

«Võib ka sinna, kuigi nüüd pole lõuna meil enam Sotšis,» vastas Razgovorov ja küsis pärast lühikest pausi häält madaldades: «Kas on tõsi, et Pihkva ära anti? Ah? Või ajavad poisid niisama kägu?»

«Ära teed silmast lase, seersant,» katkestas Zvjagintsev teda karmilt.

«Äärmiselt raske situatsioon . . .» mõtles Zvjagintsev. «Raskemat ei oska endale ette kujutadagi. Kõike võis oodata, ainult mitte seda. Pidada vaenlast kinni kaheksa kilomeetri pikkusel rindelõigul kuue kuulipilduja ja karabiinidega! . . . Pealegi mitte laskurväeosa, vaid sapööripataljoniga! Võib kujutleda, kui absurdsena oleks niisugune idee tundunud akadeemia auditooriumis . . . Kuus kuulipildujat . . .

Nii see on,» katkestas Zvjagintsev ise oma mõttelõnga, «kuid sa ju ihkasid kangelastegu korda saata! Kippusid rindele, tegid ettekandeid ja hellitasid rumalaid lootusi, et just sina peatad sakslased . . . Ise sa ju mõnitasid paar päeva tagasi leitnanti taganemise pärast. Kas mäletad, kuidas sa Koroljovi ees kiitlesid, et oskad surra, sammugi taganemata . . . Ole lahke, sure, nüüd on sul selleks võimalus! Kuid kas sellest ka kasu on? Kõige tähtsam on ikkagi see, et sakslased edasi ei pääseks . . .

Niisiis, süütepudelid ma sain, on tarvis neile kohe

auto järele saata. Sõdurid ei oska nendega ümber käia. Seda pole raske õpetada, pudel on peaaegu sama mis granaat. Kui ainult kuulipildujaid rohkem oleks... Kõige ohtlikumad on tankid. Tuleb valmis olla nendega kohtumiseks. Tuleb meelitada nad miiniväljadele... Kuid need väljad tuleb esialgu alles rajada!...

Noh, ja siis? Ega kõik vaenlase tankid miinide otsa sõida, küllap jäävad paljud terveks ja püüavad meie kaitsest läbi murda. Millega me neid peatame? Kuulipildujate ja pudelitega? Kui ainult meie tankid õigeks ajaks kohale jõuaksid!»

Talle meenus see laulva aktsendiga pikk alampolkovnik ning ta küsis:

«Kuule, Surovtsev, mis aktsent tal säärane on?»

«Mis? Missugune aktsent? Kellel?» küsis kapten imestunult.

«Noh, sellel alampolkovnikul. Tankistil. Ta pole vist venelane?»

«Ta on tšehh, seltsimees major!» ütles Razgovorov ootamatult.

«Tšehh?» imestas nüüd Zvjagintsev omakorda. «Kuidas sina äkki nii vägev keeleteadlane oled? Ja kust see tšehh siia sai?»

«Mulle rääkis tema autojuht, kui me koos staabi ees seisime. Kõige ehtsam tšehh. Vodak on tema nimi. Mitte Vodák, vaid Vódak, nende hääldusе kohaselt. Ta on küll tšehh, kuid meie mees. Siia, Venemaale, olevat pärast maailmasõda mingisugune tšehhi korpus tolknema jäänud. Ühe sõnaga — valged. See Vodak aga tulnud siis meie poole üle. Astunud Punaarmeesse ning jäänudki siia. Ta...»

«Hea küll, aitab juba,» otsustas Zvjagintsev ohjeldada autojuhi sõnaohtrust, «komandörid tulevad oma eluloo kirjeldamisega sinutagi toime. Seda tehakse staapides.»

«See on ju võimatu, seltsimees major, et komandör saaks sõdurite eest oma elulugu varjata! Sõdurile on alati vaja elulooga komandöri. Ta mõtleb selle eluloo kas või ise välja!»

«Kas minule oled juba välja mõtelnud?» küsis Zvjagintsev naeratades.

«Teie elulugu algab minu arvates täna-homme,» vastas Razgovorov juba tõsiselt. «Kas te arvate, et ma niisama terve päeva staabi ees seisin? Mul on ju ka kõrvad ja keel. Sakslased on lähedal...»

«Ja mis sul siis keelel on?»

«Oleks tahtnud teilt üht-teist küsida, seltsimees major,» vastas Razgovorov vaikselt, «kuid teie pole ju jutumees. Aga minul on juba nimigi niisugune...»

Pärast lühikest nõupidamist, mille jooksul Zvjagintsev ja Surovtsev rääkisid komandöridele, mis ülesande pataljon diviisi staabilt oli saanud, istusid võitlejad autodele ja pataljon hakkas liikuma uude asukohta.

Ehk küll keegi peale Zvjagintsevi ning Surovtsevi polnud käinud diviisi staabis ega teadnud, miks anti käsk sapöörid jalaväelasteks teha, polnud sel hetkel pataljonis võitlejat, kes ei oleks taibanud, mida niisugune käsk tähendab.

Kogu järgneva öö ning päeva mineerisid pataljoni võitlejad uut rindelõiku, kaevasid kaevikuid ning ühenduskäike ja varitsuspunkte tankihävitajatele.

Õnneks oli Zvjagintsevile jäänud paar raadio teel juhitavat rasket fugasspommi ning nüüd peideti need pataljoni kaitseliini idatiivale.

Pastuhhov oli kogu aeg roodudes. Ta vestles võitlejatega, laskmata seejuures labidat käest.

Luugasse saadetud veoauto tuli tagasi lõhkeainega, kolme raskekuulipildujaga, padrunikastidega ning saja süütepudeliga.

«Kui nüüd oleks veel paar päeva!» mõtles Zvjagintsev. «Kui jõuaks maasse kaevuda ja pataljoni kaitselahinguiks välja õpetada, kui saabuksid kohale meie tankid ja suurtükivägi, siis võiks tõepoolest, nagu Tšorohhov ütles, fašistil näo üles lüüa.»

Zvjagintsev otsustas sõita autoga paarkümmend kilomeetrit ette, lõuna poole, et tutvuda maastiku reljeefiga ja vaadata, milliseid looduslikke takistusi tuleb vaenlasel oma teel ületada.

Oli keskpäev, kui Zvjagintsev pataljoni asukohast välja sõitis.

Razgovorov juhtis «emka» ettevaatlikult miiniväl-

jadevahelisse läbikäiku, kus see mättalt mättale kargas nagu laevuke tormisel merel.

Tagasi vaadates märkas Zvjagintsev imestusega tagumisel istmel automaati. Sellist relva polnud kogu pataljonis, kuigi vajadus selle järele oli suur, ning Zvjagintsev küsis Razgovorovilt üllatunult, kust ta relva oli saanud.

«Kas ma siis pool päeva diviisis seistes aega niisama surnuks pidin lööma, seltsimees major? Pataljon on nüüd ju täielikult diviisi arvele võetud.»

«Aga mis puutub siia automaat?»

«Kuidas nii?» küsis Razgovorov õlgu kehitades. «Kui on arvele võetud, tähendab see ka varustust — kirjuta aga alla ja võta vastu!»

«Ära aja mulle kärbseid pähe, seersant! Tahad öelda, et läksid niisama lihtsalt lattu ja sulle anti automaat välja?»

«Ei, nii lihtsalt see nüüd ka ei käinud, seltsimees major! Lattu minnes tuleb samuti nagu miiniväljaski õige tee leida . . .»

«Ja kes siis sulle selle tee kätte näitas?»

«Oli üks omakandi poiss . . . Kunagi kasvatasime koos tuvisid. Ta on mulle sellest ajast kolm uperpalltuvi võlgu.»

«Nüüd tasus võla automaadiga ära?»

«Miks te siis nüüd kohe nii, seltsimees major?» venitas Razgovorov solvunult. «Mul on sellele relvale täielik õigus. Ma sõidutan ju ikkagi lahinguolukorras rinde staabi esindajat. Nõnda ma talle ka ütlesin.»

«Ja mõjus?»

«Üldiselt — jah . . .»

Zvjagintsev muigas ja vangutas pead.

Auto kaugenes miiniväljast. Edasi sõideti vaikides. Zvjagintsev uuris tähelepanelikult ümbrust, heites aeg-ajalt pilgu põlvedel lebavale topograafilisele kaardile.

Paar korda tulid nad künkaharjal autost välja ja vaatasid ringi. Kõik oli rahulik.

Nad jõudsid mingisse külakesse, mida isegi kaardile polnud märgitud. Seal oli olnud kümmekond peret. Kõik majad olid purustatud või maani maha põlenud. Ilmselt olid vaenlase lennukid pommitanud seda küla «möödaminnes», teel Luuga kindlustusvööndi poole.

Mõnes kohas nilpsasid tulekeeled veel praegu üksikuid söestunud palke.

«Pea kinni!» andis Zvjagintsev süngelt Razgovorovile käsu.

Nad mõlemad tulid autost välja ning seisid mõni aeg sõnatult küla tuhaasemel.

Oli vaikne ja kuum juulikuu keskpäev, päike lõõmas halastamatult, kusagil saagisid rohutirtsud ning näis, nagu ümbritseks seda kalmistut rahu ja õndsus.

«Närukaelad . . . fašistlikud närukaelad,» pigistas Razgovorov vaikselt läbi hammaste.

«Me maksame neile kätte . . .» ütles Zvjagintsev kähiseva häälega. «Olgu, seersant, sõidame edasi.»

Nad sõitsid veel paar kilomeetrit ja Zvjagintsev peatas uuesti auto, et kontrollida paremat kätt laiuva soo kandvust.

«Keera ringi, Razgovorov,» ütles ta, «lähen veidi edasi, kui tagasi tulen, sõidame kohe minema.»

Zvjagintsev püüdis mõttes arvutada, kui palju vaenlase tanke ja motoriseeritud jalaväge siit korraga läbi pääseb. Ta sammus piki sooserva, aeg-ajalt saapaga selle kandvust proovides. Ta võttis nõuks minna umbes sada meetrit eemal paistva künkani, et selle harjalt uuesti ümbrust uurida.

Künkani oli jäänud vaevalt viiskümmend meetrit, kui Zvjagintsev madalat metalset mürinat kuulis. Mõne sekundi seisis ta liikumatult, püüdes selgusele jõuda, kust see järjest kasvav mürin kostab, kui järsku nägi, et otse tema ees kerkib künka tagant püstloodis suurtükitoru. Möödus veel paar sekundit ja nähtavale ilmus tankitorn.

Luuk oli lahti ja sealt paistis musta tankistimütsiga pea.

Zvjagintsev seisis kui soolasammas.

Ja alles siis, kui tankisti pea kadus ja luuk kinni tõmmati, jõudis Zvjagintsevi teadvusse, et see on Saksa tank ja et kohe algab tulistamine.

Maadligi kummardudes ja haake tehes hakkas Zvjagintsev tagasi auto poole jooksma.

«Anna gaasi, anna gaasi, Razgovorov!» karjus Zvjagintsev katkeval häälel.

Kuid töötava mootori kohale kummardunud Razgovo-

rov ilmselt ei kuulnud kapotikaane tagant Zvjagintsevi hüüdu ega läheneva tanki mürinat.

«Razgovorov! Seersant!» hüüdis Zvjagintsev hingeldades uuesti, ja samal hetkel kostis lask. Mürsk lõhkes eespool, temast umbes kümne meetri kaugusel. Zvjagintsev kukkus instinktiivselt maha ja liibus vastu maad, kuuldes samal hetkel kuulipildujatärinat.

Ta tõmbas pea õlgade vahele ja kattis kukla kätega. Kuulid sopsatasid mulda kusagil väga lähedal. Zvjagintsev kargas uuesti püsti. Ta kuulis, kuidas selja taga valjeneb läheneva tanki mürin, ja nägi, et «emka» sõidab talle vastu. Auto liikus tema poole tagurpidi, esimene vasakpoole uks lahti, ning sealt vahtis välja Razgovorov. Jälle kostsid peaaegu üheaegselt lask ja mürsuplahvatus. Mullapilv varjas auto Zvjagintsevi silmade eest, kuid ta jõudis enne tähele panna, et «emka» jäi terveks ning on nüüd temast vaevalt mõne sammu kaugusel.

Ta tegi pika hüppe auto poole, rebis tagumise ukse järsu tõmbega lahti ning kargas kõhuli istmele. Midagi nägemata tundis ta, kuidas auto järsku seisma jäi ja siis niisama järsku liikuma hakkas . . .

Razgovorov kihutas teed valimata edasi, tehes kord paremale, kord vasakule järske haake, ise peaaegu lamavas asendis, peites pea istme seljatoe varju ja roolist kramplikult kinni hoides.

Jälle kostis kahuripauk, auto põrus ja rappus, kuid liikus ikka edasi. Zvjagintsev sundis end pead tõstma ja tagumisest aknast välja vaatama. Ta nägi, et tank on neist umbes saja meetri kaugusel, künka tagant ronib aga aeglaselt välja teine.

Zvjagintsev surus näo uuesti vastu istet ja kuulis samal hetkel kuulipildujatärinat ning puruneva klaasi klirinat oma pea kohal . . .

Auto kaldus järsult vasakule ja hakkas siis haake tegema, nagu oleks kaotanud juhitavuse.

«Razgovorov!» karjatas Zvjagintsev meeleheites, ja upitas end pisut üles, olles kindel, et autojuht on kas haavatud või tapetud. Näkku lõi tugev tuuleiil — niihästi esimese kui ka tagumise akna klaasid olid välja lennanud.

Razgovorov oli endiselt lamaskil ega lasknud rooli peost.

«Razgovorov!» hüüdis Zvjagintsev uuesti ja haaras, end üle istme seljatoe upitades, tema õlast kinni.

«Kuradile! Razgovorov on elus!» kähistas autojuht end liigutamata vastu.

«Miks mina ometi midagi ei tee!» välgatas Zvjagintsevil peast läbi. «Peab tulistama, tulistama . . .»

Ta haaras põrandale kukkunud automaadi, pistis selle toru purunenud aknast välja ja vajutas päästikule. Ta ei andnud endale aru, et tanki tulistamine on lausa mõttetus, ta ei kuulnud isegi laske, tundis ainult, kuidas automaat käes vappub, saates õhku ühe valangu teise järel.

«Emka» viskus kord vasakule, kord paremale, värises ja kargas meeletult, kuid Zvjagintsevile tundus, et ta näeb selgesti vaatepilu tankitornis ning et tal õnnestub lõpuks sealt sisse tulistada.

Padrunid kettas lõppesid.

Automaadi kõrvale heitnud, vaatas Zvjagintsev ringi ja märkas vasakul pooleldi kuivanud jõge.

«Vasakule, tõmba vasakule!» karjus ta.

Razgovorov keeras rooli järsult vasakule. Seal, kus auto äsja oli seisnud, tuhnis maad kuulipildujavalang. Järgmisel hetkel põrkas Zvjagintsev peaga vastu lage, auto aga liikus, õigemini libises kaldast alla vee poole.

«Pane piki jõesängi edasi!» karjus Zvjagintsev.

Vesi oli nii madal, et rattad olid poolest saadik väljas. «Emka» lendas edasi, pritsides kahele poole vett nagu mootorpaat.

Tankid näisid maha jäävat.

Kümme minutit kihutasid nad vaikides edasi. Siis ajas Razgovorov end istmel sirgu ja küsis Zvjagintsevi poole pöördudes:

«Kas olete terve, seltsimees major, ega te pihta ei saanud?»

«Kõik on korras, sõber,» vastas Zvjagintsev, tundes, kuidas põlved värisevad, ning püüdes häält võimalikult rahulikuks sundida. «Pane aga edasi, ära kiirust vähenda! Kui nad kaldale jõuavad, lasevad nad meid ülalt puruks nagu lasketiirul.»

«No-noh, seda me veel vaatame!» vastas Razgovorov mingi meeletu uljusega. «Kui me ainult selle metsatukani jõuaksime . . .»

Zvjagintsev vaatas sinna, kuhu Razgovorov oli osu-

tanud, ja nägi, et umbes kilomeetri kaugusel kasvavad puud lausa jõe paremal kaldal.

Hetkeks välgatas Zvjagintsevil mõte jätta auto kus seda ja teist, ronida kaldast üles ja roomata, joosta end põõsaste taha varjates metsatukka.

Kuid samas otsustas ta kohe, et seda ei tohi. Need tankid on ju luurel. Nad saadeti olukorraga tutvuma. Tankistid pöörduvad tagasi ja teatavad, et ees Nõukogude vägesid ei ole ja järelikult on tee põhja poole vaba! Ja siis hakkavad sakslased kohe edasi liikuma, mingeid ettevaatusabinõusid tarvitusele võtmata.

On tarvis võimalikult kiiresti pataljoni jõuda!

Auto oli nüüd juba metsatuka kohal. Razgovorov keeras rooli paremale, püüdes hooga kaldast üles sõita, kuid rattad hakkasid liivas puksima. Razgovorov tõmbas masina tagasi ja katsus uuesti üles sõita, kuid jälle tulemusteta.

«Aidake, seltsimees major!» hüüdis Razgovorov. «Kui nad meid siin, kalda all, kätte saavad, siis . . .»

Razgovorov jättis lause pooleli, sest Zvjagintsev oli juba autost väljas ja püüdis seda kaldast üles lükata.

Kuid kõik jõupingutused olid asjatud. Kalda servani jõudnud, veeres auto ikka tagasi.

Ülevalt kostis tankimürinat.

«Tulevad, reod, tulevad!» hüüdis Razgovorov. «Proovime veel kord, seltsimees major! Me ei tohi nende lurjuste kätte jääda!»

Näis, nagu oleks seni puudu olnud just sellest viimasest, meeleheitlikust jõupingutusest. Igatahes läks «emka» seekord imekergesti üles ja seisis juba mõne hetke pärast kaldal.

«Istuge peale, seltsimees major, kähku!» hüüdis Razgovorov.

Zvjagintsev hüppas autosse. Tagumisest purustatud aknast nägi ta, kuidas teisel pool jõge, paarisaja meetri kaugusel kaldast, roomavad edasi ikka needsamad kaks sakslaste tanki. Luugid olid suletud. Autot sakslased ilmselt polnud märganud.

Metsa jõudnud, pidurdas Razgovorov järsult ja lülitas süüte välja.

«Kõik, seltsimees major! Läksid ära! Kuhu edasi? Te vaadake kaardilt järele, ma uurin seni tõlla üle.»

Ta ronis autost välja.

«Tuleb sõita! Viivitamata edasi sõita!» tuksles Zvjagintsevi meelekohtades. «Peab võimalikult kiiresti pataljoni hoiatama. Seal ei tea ju mitte keegi, et sakslased nii lähedal on!»

Närvitsedes sikutas ta planšetist välja kaardi ja vaatas kompassi. Sellest metsatukast ligikaudu kaks kilomeetrit ida pool pidi olema külavahetee, mis viib pataljoni asukohta. Kuid metsast välja tulla ja piki jõe kallast edasi sõita pole seni võimalik, kuni need tankid ei kao . . .

Zvjagintsev kõndis pisut metsaserval. Oma suureks rõõmuks nägi ta, et tankid keeravad lõunasse. Zvjagintsev ootas, kuni nad olid jõudnud umbes viiesaja meetri kaugusele, ja tuli siis auto juurde tagasi.

«Sõidame!» ütles ta otsustavalt. «Tankid läksid ära.»

Razgovorov vaatas tema poole, vangutas pead ja sõnas:

«Kaksteist auku ja parem tiib kui sõelapõhi.» Ta vangutas uuesti pead, muigas ja lisas: «Tuleb välja, et jumal on ikkagi olemas, seltsimees major!»

«Mis jumalal sellega pistmist on?»

«Aga kuidas siis! Bensiinipaagis pole ühtegi auku, radiaator ei jookse ja kummid on terved. Kas see pole ime?»

«Pärast on sul küllalt aega imesid imetleda, Razgovorov,» lausus Zvjagintsev, «peame kohe liikuma hakkama!»

«Ei, te vaadake ometi,» ei suutnud autojuht rahuneda, «kuulid on ju otse läbi läinud — tagumisest aknast ja esimesest tuuleklaasist. Aga ei riivanudki! Ei teid ega mind! Me oleme kuulikindlad, seltsimees major!»

Razgovorov oli ikka veel nii erutatud, nagu oleks ta joobnud, mis on tavaline just imekombel surmasuust pääsenud inimestele. Ümber auto tammudes ja kuulidest ning kildudest tekitatud auke vahtides vatras ta vahetpidamata.

«Lõpetage, Razgovorov, peame minema!» ütles Zvjagintsev palju karmimalt, kui oleks tahtnud.

Seersant heitis talle imestunud pilgu, vajus järsku nagu longu ja vastas nukralt:

«Kui minna, siis minna. Istuge peale, seltsimees major.»

Zvjagintsev hammustas huult. «Ta ju päästis mu elu! Ta on noor, kogemusteta võitleja, kes oleks võinud verest rohkem välja minna kui mina, tema aga päästis meid mõlemaid . . .»

Razgovorov laveeris ettevaatlikult põõsaste vahel ja vaikis. Zvjagintsev nägi tema roosat kõrvalesta, mis oli kaetud pehmete karvakestega nagu väikesel lapsel, ja viimase moe järgi pöetud juukseid meelekohal.

«Mu kallis poiss!» mõtles Zvjagintsev. «Peaksin sind kallistama ja suudlema . . .»

Ta vaatas kella. Oli kolmveerand kaks. Ta püüdis meenutada, kui palju aega on möödunud hetkest, millal ta nägi künkaharja tagant väljaronivat tanki. Aga ei suutnud.

«Anna gaasi, seersant, — kiiremini, kiiremini!» ütles ta.

Razgovorov kehitas õlgu ega vastanud sõnakestki.

«Küllap mõtleb, et ma kardan,» arvas Zvjagintsev süngelt. «Ma lõin ju tõepoolest verest ära . . .»

. . . Miinivälja äärde jõudnud, vähendas Razgovorov esimest korda kiirust.

«Noh, olemegi päral, seltsimees major.»

Ta ronis Zvjagintsevi järel autost välja ja heitis masinale kurva pilgu.

«Kuhu ma temaga nüüd lähen? Siin on ju oma kaks päeva tihedat tööd.»

«Sõidad diviisi tagalasse. Küll seal korda tehakse. Annan kirja kaasa,» kostis Zvjagintsev.

«Ta-a-agalasse?» venitas Razgovorov. «Mis te nüüd! Teeme siinsamas, pataljonis, oma vahenditega remondi. Kas siis praegu tohib tagalasse sõita, seltsimees major? Äkki paigutatakse pataljón uuesti ümber? Siis ei näe te enam mind ega autot. Ilma autota pole teil aga midagi peale hakata. Ükskõik milline, kuid auto peab teil olema. Autojuhi võite muidugi uue leida, sellest saan ma aru. Aga ilma autota . . .»

Zvjagintsev tundis, kuidas tal kõris midagi pigistas.

«Kuule, sõber,» ütles ta vaikselt, «kas sa tead, et päästsid mu elu?»

«Mis te nüüd!» lausus Razgovorov ehmunult. «Mis te nüüd, seltsimees major! Küll nüüd ütlesite! Ma päästsin ju oma elu ka, eks siis koos nõnda välja kukkunudki.»

Ta hakkas nohisema ja vaatas kusagile kõrvale.

«Hüva,» ütles Zvjagintsev. «Ma ei unusta seda. Annaksin sulle vaba päeva, et saaksid Leningradis ära käia ja omakseid näha . . . Paluksin sind ühtlasi ka minu eest ühest kohast läbi astuda. Aga ei saa. Varsti tuleb lahingusse minna, Razgovorov. Võib-olla paari tunni pärast, võib-olla juba varemgi. Lahing on ees . . .»

VIII

Nõukogude vägedel ei õnnestunud sakslasi peatada ka pärast Pihkva langemist.

10. juulil murdis kindralooberst Höppneri 4. tankigrupp, mis koosnes kahest motoriseeritud korpusest, millest üht juhatas kindral von Mannstein, teist aga kindral Reinhardt, Looderinde 11. armee kaitsest läbi ja tungis Leningradi oblastisse.

Kindralfeldmarssal von Loebi arvates polnud Leningradi jõudmiseks enam mingisuguseid tõsiseid takistusi. Kuigi feldmarssal luureandmete põhjal teadis, et venelased rajavad Luuga jõele kindlustusi, ei tekkinud tal hetkekski kahtlust, et need kiiruga ja pealegi tsiviilelanikkonna rajatud ehitised varisevad kokku esimesel kokkupuutel armeegrupi «Nord» üksustega.

Von Loeb otsustas anda pealöögi nimelt selles suunas, olles arvamusel, et kõige kergem on lühim tee Leningradi — Pihkvast Luuga linna kaudu . . .

I

12. juuli õhtupoolikul, paar tundi pärast seda, kui pataljoni tagasijõudnud Zvjagintsev oli diviisi staapi teatanud, et avastas vastase luure kahekümne kilomeetri kaugusel oma rindelõigust, ilmusid esimesed Saksa tankid. Algul horisondile kerkinud mustad täpid suurenesid silmanähtavalt ja varsti nägi oma vaatluspunktis viibiv Zvjagintsev kaheksat tanki, nende kannul oli aga kolm soomustransportööri jalaväega.

Ta teatas sellest telefoni teel Surovtsevile pataljoni komandopunkti.

Kõik oli lahinguks valmis. Laskureiks muudetud sapöörid asusid kaevikuis, kuulipildurid oma positsioonidel, tankihävitajad mitmesugustes varitsuspaikades.

Tankid liikusid edasi kolmnurgakujulises rivis — kiiluna — ning lähenesid silmanähtava kiirusega. Nende mootorimürin oli kuulda juba kogu pataljonile.

Zvjagintsev ei võtnud binoklit silmade eest. Kõige esimene tank oli lähimast miiniväljast umbes kahe kilomeetri kaugusel. Tankide luugid olid avatud — ilmselt mõtlesid sakslased, et kohtavad Nõukogude vägesid alles otseselt Luuga lähistele rajatud kindlustusvööndis.

Zvjagintsev nägi binokliga, et esimese soomusmasina luugist on üks tankist end poolenisti välja upitanud. Peakatteta, mustades tunkedes, vahtis ta ettepoole, kätega luugi äärele toetudes. Tuul sasis sakslase heledaid juukseid ning Zvjagintsevile paistis, et tema näol on põlastav, üleolev naeratus.

Hetkeks tundus Zvjagintsevile, et sakslane näeb teda niisama hästi kui tema sakslast ja et see ülbelt võidutsev naeratus on määratud just nimelt temale.

Ning Zvjagintsevil tekkis vastupandamatu soov anda kiiremini hoop sellele võidurõõmsalt irvitavale lõustale, pühkida sakslase näolt vastik muie.

Ta langetas binokli ning käskis kõrval kükitaval sidemehel ühendada ennast Surovtseviga. Ta oli juba valmis hüüdma: «Käsi anda üks valang kuulipildujast!», kuid võttis mõistuse pähe ja ütles kähku:

«Mitte tulistada, Surovtsev! Korda roodukomandöridele käsku: mitte tulistada!»

Ja kuigi oli juba varem kokku lepitud, et tuld ei tohi avada, enne kui tankid miinide otsa sõidavad, sai Zvjagintsev käsu kordamisega sisemise rahu tagasi: oli ta ju ise äsja valmis olnud nurja ajama kogu lahinguplaani.

Esimene tank liikus teistest endiselt veidi maad ees. Nüüd lahutas seda purustatud teeosast veel umbes sada meetrit. Maa-ala kahel pool teed oli aga mineeritud.

Zvjagintsev vahtis silmi pingutades binoklisse: kas tank satub püünisesse või taipab selle komandör õigel ajal, milline oht teda ähvardab? Siis kutsub see neetud sakslane raadio teel välja sapöörid, kes peavad ilmselt olema kusagil lähedal, soomustransportööridel.

See oleks pataljonile olnud kõige halvem: sapööride pihta tuld avades paljastaksid võitlejad end enneaegu ning annaksid tankidele võimaluse nende pihta suurtükkidest ning kuulipildujatest laskma hakata. Ja kas

suudavad pataljoni kuus kuulipildujat ning karabiinid vastu panna sakslaste soomusele ja tulele? . . .

Esimene tank liikus kiirust vähendamata edasi.

«Tule, tule, veel viiskümmend meetrit, veel kolmkümmend!» sosistas Zvjagintsev hääletult. Kui ta oleks usklik olnud, oleks ta praegu palunud jumalat, et see sunniks tankimeeskonda teekonda jätkama.

«Tule, tule, ära karda,» veenas ta sakslast mõttes. «Sa ju näed: kõik on ümberringi vaikne ja rahulik, keegi ei tulista. Sul pole ju raske sellest purustatud kohast ümber sõita, siin ei saa ju mingit lõksu olla ja auk teekattes on nii väga teie enda lennukipommi lehtri sarnane . . .»

Zvjagintsev hakkas nagu uskumagi, et tankistid alluvad tema tahtele: tank sõitis edasi otsekui paraadil . . . Purustatud teeosast lahutas seda nüüd ainult paar meetrit . . . Kahtlemata oli sakslane takistust juba märganud. Nüüd oleneb kõik sellest, mida ta otsustab teha.

Sel hetkel jäi esimene tank seisma. Ülejäänud tankid ja neile järgnevad soomustransportöörid liikusid edasi.

Kuid esimene tank jäi seisma.

Valgepäine sakslane ronis luugist välja. Pikka kasvu, kõvasti keskelt rihmaga kokku tõmmatud, seisis ta nüüd kogu oma suuruses tankisoomusel ning uuris tähelepanelikult purustatud teelõiku.

Ta kujutas endast suurepärast märklauda. Mitte ainult snaiper, vaid iga keskpärane laskur oleks praegu esimese pauguga pihta saanud. Zvjagintsev mõtles hirmunult, et äkki ei pea mõnel võitlejal närvid vastu.

«Mitte tulistada, ainult mitte tulistada!» ütles ta paluval häälel, olgugi et keegi peale sidemehe teda kuulda ei võinud, ja kordas siis juba endamisi: «Kallid poisid, ärge tulistage!»

Hetke pärast tõstis sakslane algul ühe, siis teise jala üle luugiääre ja kadus tanki.

«Mis ta nüüd teeb?» püüdis Zvjagintsev mõistatada. «Käsib radistil sapöörid kohale kutsuda?»

Kas nüüd sellepärast, et purustatud teelõik näis sakslastele tõepoolest nende endi pommidest lõhutuna, või pettis neid ümberringi valitsev vaikus, kuid tank tõmbas algul urisedes veidi tagasi, peatus viivuks ning siis nägi erutusest hingeldav Zvjagintsev oma suureks rõõ-

muks; et roomikud pööravad aeglaselt kõrvale ja tank hakkab purustatud kohast ringi sõitma.

Kostis plahvatus.

Algul varjutas tanki Zvjagintsevi pilgu eest mullaning tolmuvail. Siis aga hajutas selle plahvatuse leek.

Zvjagintsev nägi, kuidas tank nagu pimedaks jäänud koletis ühel roomikul ringi keerleb. Sel hetkel kostis veel üks plahvatus, millele järgnesid teine ja kolmas — ka kolm järgmist tanki sõitsid miinide otsa.

Kui neidki varjanud mulla- ja tolmuvall oli maha langenud, nägi Zvjagintsev ilma binoklita, palja silmaga, kuidas tankiluukidest hüppasid välja mustad kujud ning hakkasid mööda kõrbenud ja hõõguvat rohtu, kord tõustes, siis jälle kukkudes, seisma jäänud soomustransportööride poole tagasi jooksma. Soomustransportööridelt aga hüppasid kiiresti maha sõdurid.

Kostis laskude ragin, hakkasid tärisema kuulipildujad: pataljon avas tule.

Korraga oli kõik muutunud. Rõhuva vaikuse, mida siiani oli häirinud ainult tankimootorite ühetooniline undamine, rebestas lahingukära. Algul oli kuulda vaid tihedat tulistamist ning kuulipildujatärinat, kuid mõne minuti pärast hakkasid kõigest üle kostma mürsuplahvatused — miiniväljast kaugemal seisma jäänud tankid olid avanud suurtükkidest vastutule.

Algul põrutasid sakslased ilmselt huupi, et lihtsalt anda võimalus soomustransportööridelt mahakaranud jalaväel lahingukorda asuda.

Varsti hakkasid aga mürsud lõhkema pataljoni positsioonidel. Zvjagintsev otsustas lahtisest kaevikust blindaaži minna. Tema kannul jooksis sinna ka sidemees.

Surunud silmad vastu periskoobi okulaare, mõistis Zvjagintsev, et vaenlane on esimesest ehmatusest toibunud. Tankid seisid nüüd paigal, tulistades suurtükkidest ning kuulipildujatest, nende taha kogunes aga jalavägi.

«Suurtükid, suurtükid!» mõtles Zvjagintsev kibedusega. «Kui oleks paar tankitõrje-suurtükkigi!»

Hallikasrohelistes mundrites sõdurid, automaadid käes, lähenesid lühikeste hüpetega.

«Nonoh, nii lihtsalt nad ka ei pääse,» mõtles Zvjagintsev tõusva vihaga.

«Ühendage mind pataljoni komandöriga!» karjus ta

sidemehele, ning haaranud välitelefoni raske toru, kuulis juba samal silmapilgul kapteni kähisevat häält.

«Kuidas on, Surovtsev?» küsis Zvjagintsev ja jätkas vastust ootamata: «Anna käsk, et laskemoonaga kokkuhoidlik oldaks! Lase jalavägi miiniväljale, kas kuuled?»

Sel hetkel unustas ta koodi vaenlase, miinide, kuulipildujate ja karabiinide tingnimetustega.

«Selge, seltsimees major!» karjus Surovtsev vastu nii valjusti, nagu ei usaldaks telefoni, vaid tahaks, et Zvjagintsev kuuleks tema häält vahetult. «Käsin läbikäigud sulgeda, muidu võivad nad need avastada!»

«Mitte mingil juhul!» ütles Zvjagintsev vahele. «Kuidas siis Vodak läbi pääseb, kui kohale jõuab?»

«Kus ta on, see kuradi Vodak, kus?!» karjus Surovtsev vastu.

«Jälgi vasakut tiiba!» katkestas Zvjagintsev teda uuesti. Ta liibus jälle vastu periskoopi ning nägi, et kaks tanki pöördusid itta ja hakkasid liikuma paralleelselt pataljoni positsioonidega.

Seda oli Zvjagintsev kogu aeg kartnud. Seal, mõne kilomeetri kaugusel, asuski lõik, mis praegu oli kaitseta ja mida Tšorohhov oli käskinud hoida kui silmatera.

Tõsi, pataljoni vasakule tiivale olid valmis seatud rasked fugasspommid, mida sai juhtida liikuvast raadiojaamast. See oli peidetud tihnikusse umbes kolm kilomeetrit komandopunktist kirdes.

Kuid kas satuvad Saksa tankid just neile pommidele? Nad võivad ju liikuda rohkem ida poole, leida kobamisi üles selle kaitseta lõigu ja peamisest lõksust pääsedes tungida pataljoni ning maakaitseväelaste tagalasse...

«Teata pataljonikomandörile, et läksin tagasi oma vaatluspunkti! Sealt on paremini näha!» hüüdis ta sidemehele, puges blindaažist välja ja hakkas piki ühenduskäiku künka poole jooksma.

Mürsk prantsatas kusagile õige lähedale. Õhusurve tõukas Zvjagintsevi vastu kaeviku seina, kuid ta säilitas tasakaalu ja jooksis edasi.

Zvjagintsevil lihtsalt polnud aega mõelda, et ta võib surma saada. Kõik tema mõtted olid kontsentreerunud ühele küsimusele: kuhu suunduvad Saksa tankid? Jõudnud vaatluspunkti, haaras Zvjagintsev binokli, kuid laskis selle kohe käest: palja silmagagi oli näha, et nüüd

liigub ida poole juba neli tanki. Kolm ülejäänut tulistavad vahetpidamata pataljoni positsioone.

Ja veel nägi Zvjagintsev, et Saksa sõdurid hakkavad pihtasaanud tankide varju hoidudes miinivälja tuhnima. Need olid ilmselt sapöörid.

«Siis annavad aga uuesti pihta,» mõtles Zvjagintsev, «ja siis juba niihästi keskelt kui vasakult tiivalt. Kas Surovtsev taipab seda? On ta vaenlase kavatsusest aru saanud?»

Ta otsustas aega viitmata minna Surovtsevi juurde komandopunkti.

...Pataljoni komandopunkt asus kõigest viiesaja meetri kaugusel Zvjagintsevi vaatluspunktist, kuid ühenduskäike nende vahel ei olnud ja Zvjagintsevil tuli joosta mööda lahtist maastikku.

Äkki kuulis ta enda taga jalgade müdinat ning nägi üle õla vaadates enda kannul jooksvat Razgovorovit, automaat käes. Samal hetkel lahutas neid mullasammas. Zvjagintsev ei kuulnud isegi mürsu vilinat ja plahvatust. Ta toibus hetke pärast, kui Razgovorov tal, lamajal, õlast kinni haaras ning teda jõuga enda poole rebides karjus:

«Kas olete elus, seltsimees major?»

«Mis sina siin teed?» küsis Zvjagintsev end püsti ajades ja näolt mulda pühkides imestunult.

«Sain käsu viibida teie läheduses,» hingeldas Razgovorov.

«Kelle käest?»

«Jälle tuleb, pikali!» karjus Razgovorov vastuse asemel.

Uuesti pikali viskudes kuulis Zvjagintsev seekord mürsu kõrvulõikavat vilinat ja plahvatust.

Õhusurve lõi kõrvad lukku. Püsti karanud, nägi ta, et seersant on juba jalul ja räägib midagi, kuid Zvjagintsev ei kuulnud ühtegi sõna.

«Kiiresti edasi!» hüüdis ta, Razgovorovilt rohkem pärimata, miks ja kelle käsul seersant tema läheduses viibib.

Kui nad Surovtsevi blindaaži jõudsid, istus kapten kitsal naril, surus telefonitoru vastu üht kõrva, teist kõrva aga pigistas nimetissõrmega kinni ja karjus meeleheitlikult:

«Ei ole! Siin ei ole mingisugust Vodakit! Pole ma näi-

nud ühtegi tema tünni! Ja priimuseid pole ka mingisuguseid!»

Mõne hetke kuulanud, hüüdis ta uuesti torusse:

«Tean isegi, et tuleb vastu panna, aga millega? Ma küsin, millega?! Hea küll, ma tean isegi, mis mul selja taga on!»

Ta viskas telefonitoru idamaiselt ristijalu naril istuvale sidemehele ja märkas alles siis Zvjagintsevi.

«Seltsimees major,» ütles ta niisama valjusti, nagu oli telefoni karjunud, «diviisi staabist teatatakse, et selle tšehhi tankid on diviisist välja sõitnud. Aga patarei kohta ei tea nad ka ise, kuhu see on kadunud. Tankid peaksid nende jutu järgi varsti siin olema. Nagu sakslased neid ootama jääksid!»

Surovtsevi hääl kähises raevukalt.

«Kas kaotused on suured?» küsis Zvjagintsev kiiresti. «Kas peame tankide saabumiseni vastu?»

«Pole lugenud, ei tea, kuid...»

Sel hetkel kostis telefonisummer. Surovtsev haaras sidemehe käest toru ja karjus:

«Esimene kuuleb... Tean, tuleb vastu pidada! Varsti veetakse meie tünnid kohale... Tankid, tankid jõuavad varsti siia... Ma ütlen veel kord: pea vastu, sinu taga on Leningrad... Noh, siis on hästi, kui sa seda isegi tead, pea vastu!»

Ta viskas toru käest, pühkis laubalt varrukaga higi ja pöördus Zvjagintsevi poole:

«Kolmanda roodu komandör helistas. Ütles, et sinna hakkab palju tanke kogunema...»

«Kas side raadiojaamaga on korras?» küsis Zvjagintsev kähku, mõeldes tihnikusse peidetud furgoonautole.

«Poole tunni eest helistasin, ootavad käsku. Rahmetov, kutsu veel kord «Autobuss» välja!» käskis ta naril istuvat sidemeest.

«Kuule, Surovtsev,» ütles Zvjagintsev kaptenile lähemale astudes, «kui tankid fugasside otsa ronivad, on see meie õnn. Ütle veel kord kolmanda roodu komandörile, et ta maha ei magaks ja kohe ette kannaks, kui nad sinna kokku roomavad. Siis me alles... põrutame.»

««Roos», «Roos», «Koitu» kutsutakse välja, esimene nõuab, ole hea mees, anna ruttu,» ütles sidemees poolsosinal, mõlema käega toru hoides.

«Mulle teeb praegu ka keskpaik muret,» ütles

Surovtsev kähinal. «Kui tankid siin läbi murravad . . .»

«Me ei tohi neid läbi lasta, Surovtsev!» Ka Zvjagintsevi hääl läks erutusest kähedaks. «Kus Pastuhhov on?»

«Teises roodus. Ta läks sinna kohe, kui Saksa sapöörid miiniväljale ronisid. Alles helistas, ütles, et olukord on raske.»

«Tuleb vastu pidada, kuni . . .» Zvjagintsev ei lõpetanud, vaid pöördus telefonisti poole. «Noh, kas side raadiojaamaga on olemas?»

Sidemees väntas tükk aega telefoni, puhus torusse, väntas uuesti, nüüd juba meeleheitlikult, ise aparaadi kohal kummargil.

Tõstis siis lõpuks pea, pani toru narile ja ütles ebalevalt, oma oletusest isegi nagu hirmu tundes:

«Sidet ei ole, seltsimees major! Ilmselt on kild kusagil traadi purustanud. Kõik on vakka . . . Nii on lood . . . «Autobuss» ei vasta . . .»

«Surovtsev,» hüüdis Zvjagintsev, haarates kaptenil õlast kinni, «kas sa mõistad, mis meid ähvardab? Side «Autobussiga» tuleb jalamaid taastada. Saada, keda tahad, aga otsekohe, silmapilk, muidu lähevad tankid fugassidest nagu vaibast üle!»

«Mina lähen, seltsimees major!» lausus seni vaikselt lävel seisnud Razgovorov. «Ma tean, kuhu on peidetud «Autobuss» ja raadiojaam — ümmargusse metsatukka. Ma tean ka seda, missugune traat sinna läheb!»

Zvjagintsevil oli tahtmine kiruda — nüüd enam mitte viha, vaid rõõmu pärast.

«Jookse, seersant, jookse!» käskis ta. «Sellest sõltub praegu kõik, saad aru?»

Razgovorov kadus, nagu oleks tuul ta minema pühkinud.

«Kahekesi pole meil siin midagi teha,» ütles Zvjagintsev Surovtsevile. «Lähen teise roodu. Peame sidet.»

Jõudnud teise roodu, nägi Zvjagintsev, et olukord oli tõsisem, kui võis arvata.

Komandöri ta oma kohalt ei leidnud. Selle kaevikus lamas noorempoliitjuht, kelle yerist õlga sanitar kiiresti sidus.

Jooksnud edasi sinna, kus võitlejad ahelikus lamasid, nägi Zvjagintsev, et üks tõmbininaline vaenlase tank

liigub miinidest puhastatud maa-alal pikkamisi edasi, suurtükist ja kuulipildujast tuld andes ning põõsaid, teibaid ja okastraadikerasid enese alla litsudes.

Zvjagintsev hüppas kaevikusse kuulipilduri kõrvale. Võitleja pööras pea tema poole, käsi kuulipilduja küljest lahti laskmata. Zvjagintsev märkas masinlikult, et mehe nägu oli must higist ja porist.

«Põruta pilusse, vaatepilusse!» röökis Zvjagintsev kõigest jõust.

Tank lähenes. Endale aru andmata, miks ta seda teeb, lükkas Zvjagintsev kuulipilduri kõrvale ja hakkas ise andma valangu valangu järel, püüdes tabada vaatepilu.

Ta isegi kuulis, kuidas kuulirahe vastu soomust trummeldas. Kuid tank lähenes halastamatult.

Järsku tundis Zvjagintsev, et kuulipilduja vaikib ja et ta vajutab juba asjatult kassetile.

Teine kuulipildur — samasuguse määrdunud näoga noormees — hüüdis Zvjagintsevile kähinal kõrva sisse:

«Kõik, seltsimees major!» ja näitas käega suurele tühjade lintide hunnikule.

Tank oli juba viieteistkümne meetri kaugusel kaevikust.

Zvjagintsev vaatas tankile alt üles ja talle näis, et mõne viivu pärast muljuvad hiiglasuured roomikud kaeviku kinni.

Järsku nägi ta, kuidas keegi päris lähedal kaevikus püsti tõusis ning tanki poole pudeli viskas. Viskas, kuid ei tabanud. Kas sellepärast, et tank oli veel kaugel, või ei jätkunud võitlejal jõudu, kuid pudel lihtsalt kukkus maha ja hakkas veerema. Samal hetkel hüppas veel keegi risti tankile ette, haaras maast pudeli ja, võtnud hoogu, viskas selle nüüd juba mõne sammu kauguselt kõigest jõust otse tanki vaatepilusse ning ise välkkiirelt kõrvale põiganud, kukkus maha.

Mööda tankisoomust jooksid laiali tulekeeled. Tank oleks nagu komistanud, tema mootor jäi vait. Näis, nagu oleks tuli otse kleepunud tanki pinnale, nüüd oli kogu soomushiiglane juba üleni leekides.

Kolinal avanes luuk. Algul tungis sealt suitsu ja tulekeeli, siis kargasid välja sõdurid. Nad karjusid, vehkisid kätega ja veeretasid endid mööda maad, püüdes põlevaid tunkesid kustutada.

Toibudes nägi Zvjagintsev, et mees, kes tanki pihta

pudeli oli visanud, jookseb tagasi, otse kuulipildurite kaevikusse.

«See on ju Pastuhhov!» taipas ta järsku.

«Siia, Pastuhhov, siia!» karjus Zvjagintsev meeleheitlikult, end kaevikust poolenisti välja upitades.

Vanempoliitjuht sõna otseses mõttes kukkus kuulipildurite tulepessa, ise raskesti hingeldades. Sealsamas hüppas ta aga kohe kogu oma pikkuses püsti ja hüüdis nõgist rusikat raputades:

«Põleb! Põleb, reo!»

Ta seisis taarudes nagu joobnu, seljas lõhkine sõduripluus, mööda tema nägu voolas alla poriga segatud higi, ümberringi vihisesid kuulid, tema aga seisis ja karjus:

«Vaadake! Seltsimehed! Põleb! Pudelist läks põlema, lurjus! Vaadake! Ka fašistid, reod, põlevad!»

Zvjagintsev tõmbas Pastuhhovi jõuga kaevikusse kummargile. Ta nägi, et nende poole tuleb veel kaks tanki.

Ja sel hetkel kostis kusagilt vasakult kõrvulukustav mürin. Tundus, nagu oleks üheaegselt lõhkenud kümneid mürske ja pomme ning maapind hakanud kõikuma.

Mõistnud, et Razgovorov oli taastanud side raadiojaamaga ja et tankid olid ikkagi roninud fugasspommide otsa, haaras Zvjagintsev rinnal rippuva binokli ning tõstis selle silmade ette. Läbi tolmuga kaetud okulaaride polnud midagi näha. Ta heitis binokli vihaselt kõrvale ja ronis kaevikurinnatisele, et vähemalt midagi näha.

Poolteist kilomeetrit vasakul vajus alla mulla- ja suitsupilv.

Siis jäi kõik vaikseks. Tulistamine lakkas mõlemal pool miinivälja.

Võimalik, et sakslastele paistis sel hetkel, nagu oleks neile võõras Venemaa pind ise nende vastu võitlusesse asunud ning nende tankid neelanud.

Zvjagintsev tajus väga suurt kergendust, peaaegu õnnetunnet. Talle näis, et raskete fugasspommide võimsad plahvatused olid lahingu tulemuse otsustanud. Hetkeks unustas ta need kaks Saksa tanki, mis aeglaselt, nagu iga ruutmeetrit kompides, kuid sihikindlalt kaevikutele lähenesid.

Aga kui Zvjagintsev uuesti ettepoole vaatas, ei näinud ta üksnes neid kahte tanki. Ta märkas, et silmapiirile oli kerkinud veel mitu musta täppi, ja mõistis, et hitlerlased on otsustanud iga hinna eest põrmu tallata, hävitada nii ootamatult nende teele kerkinud takistuse.

Kahtlemata mõistsid sakslased, et siin kaitsel olev Nõukogude väeosa lootis peamiselt miiniväljadele. Tulistati ju ainult kuulipildujatest ja karabiinidest, tähendab, suurtükiväge selles lõigus ei ole. Ja sakslased otsustasid rünnata.

Zvjagintsev oli kindel, et pataljon ei tagane, ja kui vaenlase tankidel õnnestubki läbi murda, siis ainult üle võitlejate laipade.

Kuid vaadates lähenevaid tanke, hakkas teda vaevama mõte, et selja taga, enne Luuga kindlustusi, pole enam mingisuguseid väeosi. Purustanud oma roomikutega kuulipildujapesad ning sõtkunud kaevikuisse kinni ainult karabiinidega relvastatud võitlejad, liiguvad Saksa tankid ikkagi otse Tšorohhovi diviisi tagalasse.

«Mida teha?» murdis Zvjagintsev pead. Ta ei kartnud surma, see tundus talle nii tähtsusetuna selle kõrval, mis juhtub siis, kui teda enam ei ole.

«Pastuhhov!» karjus ta, olgugi et vanempoliitjuht seisis siinsamas tema kõrval. «Jää sina siia, ma lähen pudelite järele.»

Ta hüppas kuulipildujapesast välja ja saja meetri kaugusele jõudnud tankidele tähelepanu pööramata jooksis end küüru hoides lähima kaeviku poole.

Kaevikusse hüpanud, märkas ta rõõmuga, et selle põhjas lebavad süütepudelid. Ta kargas kohe püsti, kuid samas surus võitleja tugev käsi ta kaevikupõhja tagasi.

«Kohe hakkavad kuulipildujatest kütma!» karjus võitleja käriseva häälega.

«Kuule, sõber,» hüüdis Zvjagintsev vastu, «seal, vasakul, on kuulipildujapesas vanempoliitjuht, vii talle kolm pudelit, kiiresti!»

Sõnagi lausumata ronis võitleja kaevikust välja. Järele jäi veel paar pudelit.

Zvjagintsev haaras ühe neist, surus pudelikaela kõvasti pihku ning käes raskust tajudes muutus järsku rahulikuks.

Tal oli tunne, nagu hoiaks käes ähvardavat, kõike-

hävitavat relva, mis teeb ta võimsaks ning kuulikindlaks. Surunud hambad kokku, ootas ta, et tankid lähemale tuleksid.

«Lähemale, lähemale!» kordas ta, mõeldes ainult sellele, et ei tohi mööda visata, kui ta kolme... kahe... ühe minuti pärast kaevikust välja hüppab ja tankidele vastu sööstab. Aga võib-olla on parem oodata siin ja visata pudel kaevikust?

Sel hetkel kuulis ta suurtükipauku. Kostis plahvatus ja lähenevatest tankidest veidi eemal tõusis õhku suitsu- ja mullasammas.

«Mis see on? Kes laseb? Kust?» käis peast läbi.

Jälle kostis plahvatus. Seekord lõhkes midagi tanki sisemuses. Esimesel hetkel näis Zvjagintsevile koguni, et tulistanud oli tanki enda suurtükk. Kuid samas märkas ta, et vaatepilust hakkas suitsu välja ajama, tank aga jäi võpatades seisma.

Ent teine tank liikus edasi. Kui see oli kaevikust vaevalt kümne meetri kaugusel, hüppas Zvjagintsev välja ja viskas pudeli tanki poole.

Ta ei teinud seda huupi, meeleheites, vaid täpse ja kaine arvestusega, sihtides otse märki, nagu kunagi lapsepõlves kurnimängul. Ning külma raevuga nägi ta, kuidas tankisoomusel lõid tantsisklema tulekeeled.

Kostis lühike kuulipildujavalang, kuid kuulid lendasid Zvjagintsevist üle, sest ta oli tankile liiga lähedal, surnud tsoonis.

Ta ei viskunud isegi maha, vaid seisis ja vaatas, kuidas tank põleb. Tanki sisemusest kostis kumedaid lööke: sakslased püüdsid kinnikiilunud luuki avada. Zvjagintsev tõmbas püstoli välja ning oli iga hetk valmis tulistama, kui mõni neist pea nähtavale pistab.

Ja alles siis, kui kusagilt paremalt jälle suurtükipauke kostis, pöördus Zvjagintsev ümber.

Ta nägi, kuidas kaugemal olevatele Saksa tankidele kihutasid risti vastu teised tankid. Lõpuks sai ta aru, et need on Nõukogude tankid — väikesed vilkad BT-5-d ja T-26-d.

Ja siis, seistes ikka veel põleva Saksa tanki ees, hüüdis Zvjagintsev püstoliga vehkides:

«Vodak! Tšehh! Tubli poiss! Edasi! Peksa neid lurjuseid, peksa!»

Tunni aja pärast oli lahing lõppenud. Lahinguvälja kaitsis põlevate tankide paks must suits. Ainult ühel Saksa tankil õnnestus pääseda.

Ka kaks Nõukogude tanki olid pihta saanud.

Umbes viie meetri kaugusel ühest meie põlevast tankist lamasid hukkunud Nõukogude tankistide söestunud laibad. Ühe neist tundis Zvjagintsev kohe ära: see oli polgukomandör Vodak.

Neil päevil ei pidanud Leningradi lähistel oma esimest lahingut sakslastega mitte ainult Zvjagintsevi pataljon ja Vodaki tankistid. Tuhanded võitlejad ja maakaitseväelased võtsid vastu vaenlase löögi lõuna ning lääne pool Luuga linna.

Ja kuigi ülemjuhataja Vorošilovi pealesunnitud otsuse tagajärjel jäi Põhjarinde juhtkonna käsutusse tunduvalt vähem vägesid, kui veel 10. juulil oli arvestatud, löödi Luuga kaitsevööndist ühe hoobiga läbi murda kavatsenud sakslaste esimesed rünnakud tagasi, kusjuures fašistide kaotused olid suured.

Üldse aga sattusid Leningradi kaitsvad väed äärmiselt keerulisse olukorda: neil tuli nüüd kaitselahinguid pidada üheaegselt mitmes suunas — von Loebi armeegrupi vastu Luuga kaitsevööndil, Mannerheimi vägede vastu Karjala maakitsusel ja kindral Falkenhorsti Saksa-Soome grupi vastu Kandalakša ja Murmanski all.

Nõukogude väejuhatusele oli selge, et 12. juulil Luuga suunas alanud sakslaste pealetung kujutab esimest etappi laialdasest operatsioonist, mille eesmärgiks on läbi murda Leningradi alla.

Ja kuigi polnud kahtlust, et sakslased teevad veel korduvalt katset murda Nõukogude vägede vastupanu just nimelt siin, Luuga liinil, oli fakt, et fašistid said tõsise vastulöögi ja olid sunnitud tagasi tõmbuma ning läbimurdeks hoolikamalt valmistuma, kõigile Luuga kaitsevööndil võitlevatele sõduritele ja komandöridele hiiglasuure moraalse tähtsusega. Saksa vägedel polnud õnnestunud selles suunas sammugi edasi liikuda, veelgi enam: nad olid esimest korda sunnitud taganema.

Surovtsevi pataljon kandis suuri kaotusi. Hukkunute sõprade ja seltsimeeste ainsaks lohutuseks oli, et vaenlane löödi tagasi ning et tal tuli tasuda suure hulga langenud sõdurite ja purustatud tankidega, mille põlenud kered mustendasid äsjasel lahinguväljal.

Zvjagintsevi jälitas kogu aeg mõte, et sakslased võivad varsti uuesti rünnata, ja seekord juba võib-olla tunduvalt suuremate jõududega. Järgmisel päeval, kasutades ajutist vaikust rindel, sõitis ta vasakpoolsete naabrite juurde — maakaitseväe diviisi.

Kaasa võttis ta Pastuhhovi, et peale tema enda veel keegi vanem komandör oleks kursis kooskõlastatud tegevusega, milles ta tahtis maakaitseväelastega kokku leppida.

Nad sõitsid Zvjagintsevi kiiresti lapitud «emkaga», sest pataljonikomandöri autot võis Surovtsevil endal tarvis minna.

Kus asub maakaitseväe diviisi staap, seda Zvjagintsev täpselt ei teadnud. Nii otsustatigi enne ära käia Luugas Tšorohhovi juures, seda enam, et Pastuhhov tahtis viia staapi autasustamislehed eilses lahingus silmapaistnud võitlejate ning komandöride nimedega.

Luugat oli ilmselt üsna hiljuti taas pommitatud. Inimesed kustutasid tulekahjusid, kandsid surnuid ning haavatuid. Tänavad olid täis kibedat suitsu ja lubjatolmu.

Majake Osoaviahimi sildiga, kus alles eile asus diviisikomandör Tšorohhov, oli samuti purustatud. Üldse oli linna põhjaserv tugevasti kannatada saanud: võimalik, et sakslased olid diviisi staabi asukoha välja selgitanud.

Suure vaevaga õnnestus Zvjagintsevil teada saada, et staap oli kolinud kusagile metsa — viis või seitse kilomeetrit Luugast lääne poole.

Nõu pidanud, otsustasid Zvjagintsev ja Pastuhhov, et nad staabi otsimisele aega ei kuluta, vaid sõidavad otse maakaitseväelaste juurde, et veel valges pataljoni tagasi jõuda.

Nad liikusid mööda külavaheteid Utorgoši poole, lootes kohata teel mõnda maakaitseväelaste salka, et küsida, kus asub diviisi komandopunkt.

Oli möödunud vaevalt paarkümmend minutit, kui Raz-

govorov järsku pidurdas, auto seisma jättis, välja hüppas ning üles vahtima hakkas.

«Mis lahti?» päris Zvjagintsev.

«Messerid» on lähedal,» vastas Razgovorov pead pööramata.

Zvjagintsev ja Pastuhhov väljusid samuti autost ja kuulatasid. Tõepoolest, kusagilt kõrgelt, pealtpoolt pilvi, kostis iseloomulik ulgumine.

Selles, et need olid Saksa lennukid, polnud mingit kahtlust: kõik, kes paar päevagi olid olnud Luuga kindlustustel pidevate pommirünnakute objektil, olid eksimatult õppinud eraldama vaenlase lennukeid omadest.

Mõne aja seisid kõik kolmekesi auto kõrval, vahtides taevas ujuvaid rünkpilvi.

«Kas sõidame edasi, seltsimehed komandörid, või ootame ära?» küsis lõpuks Razgovorov.

«Sõidame,» vastas Zvjagintsev.

«Seltsimees major, teen ettepaneku ära oodata,» lausus Pastuhhov otsustavalt.

«Mis sinuga on juhtunud, poliitjuht?» küsis Zvjagintsev heasüdamlikult muiates. «Eile ei löönud tanki ees verest ära, täna aga . . .»

«Eile oli teine asi, eile oli lahing. Ülepeakaela riskeerida pole meil õigust. Ja dokumendid tuleb ka alles hoida . . .» ta pani käe kaarditaskule, kus olid autasustamislehed.

Sel hetkel kõlasid pommiplahvatused. Pommid lõhkesid kusagil ees, viie-kuue kilomeetri kaugusel.

Zvjagintsev tahtis juba anda korralduse, et Razgovorov auto varjule ajaks — kakskümmend meetrit teest vasakul algas mets —, kuid plahvatused lakkasid. Oli vaid kuulda üha kaugenevat lennukimürinat.

Nad istusid uuesti autosse.

Kuid kaugele nad ei jõudnud. Oli sõidetud vaevalt kümme kilomeetrit, kui tuli jälle peatuda. Möödasõitu takistasid mitu autot. Lähemale jõudes selgus, et üks neist oli poolteisetonnine veoauto, mille juures seisis kümmekond võitlejat automaatidega, sellest veidi eespool aga kaks kaitsevärvi «emkat».

Zvjagintsev hüppas autost välja, et vaadata, mis seal eespool on juhtunud, ja nägi esimese «emka» kõrval komandöride salka. Kasvu järgi tundis ta nende hulgas ära polkovnik Tšorohhovi.

Zvjagintsev tahtis neile lähemale astuda, kuid automaaturid tõkestasid tal tee.

«Mis see tähendab?» pahandas Zvjagintsev valju häälega. Eemal seisvad komandörid pöördusid ringi ja Zvjagintsev, uskumata oma silmi, tundis ühes neist ära marssal Vorošilovi. Tema kõrval seisis Vasnetsov. Sattunud segadusse ja teadmata, mida teha, võttis Zvjagintsev valveseisangu ning suunas pilgu marssalile. Sel hetkel pasundas Tšorohhov:

«Kuidas sina siia said, major?»

Vastust ootamata pöördus Tšorohhov Vorošilovi poole ja hakkas talle midagi rääkima, Zvjagintsev aga seisis endiselt paigal ega teadnud, mida teha, kas kanda ette siitsamast või minna marssalile lähemale.

«Tulge siia, major!» hüüdis Tšorohhov ja Zvjagintsev astus kohmetusest üle saades edasi.

Ta jäi seisma marssalist kolme sammu kaugusel. Vorošilovi kõrval seisis peale Vasnetsovi ja Tšorohhovi veel üks kindral, veidi eemal aga tundmatu polkovnik. Kuid Zvjagintsev vaatas ainult Vorošilovit. Tõmbunud sirgu nagu pillikeel ja hoides kätt kõrva juures, pöördus ta mõttes marssali poole, kuid tundis samas, et keel ei kuula sõna.

«Tervist, seltsimees major!» ütles Vorošilov kõlava tenorihäälega. «Polkovnik ütles praegu, et teie pataljon pidas end eile lahingus suurepäraselt üleval . . .»

«Teenin Nõukogude Liitu!» pahvatas Zvjagintsev ühe hingetõmbega ja märkas alles nüüd, et Vorošilov sirutab talle käe.

Ta astus kiiresti, mätta otsa komistades, nii et oleks peaaegu kukkunud, paar sammu edasi ja surus marssali kätt.

«Tutvuge ka sõjanõukogu liikmega,» ütles Vorošilov ja tegi pealiigutuse Vasnetsovi suunas.

«Me tutvusime seltsimees Zvjagintseviga juba enne sõda,» lausus Vasnetsov, sõnu «enne sõda» eriti rõhutades ning vaadates otsa majorile, kes oli pillikeelena sirgu tõmbunud ja jälle kätt kõrva juures hoidis.

Hetkeks meenus Zvjagintsevile viimane sõjaeelne öö, millal ta Leningradi parteiaktiivi nõupidamisel ettekandega oli esinenud.

Vasnetsov vangutas pead, nagu oleks tahtnud öelda:

«Sul oli õigus, major!» ja sirutas Zvjagintsevile käe.

«Andke võitlejatele edasi minu tänu,» ütles Vorošilov ja lisas, ennetades seesugustel puhkudel ettenähtud määrustikukohast vastust: «Nad teenisid hästi Nõukogude Liitu.»

«Ma arvan,» sõnas seejärel Vasnetsov, «et nii seltsimees Zvjagintsevil kui ka kogu pataljonil on oluline teada, et mitte ükski võitleja ei taganenud eilse lahingu ajal kogu Luuga liinil. Mitte üks!» kordas ta valjul häälel.

«Mida te veel ei taha!» ütles Vorošilov heasüdamliku muigega. «Ajasite Luuga alla nii palju vägesid kokku . . .»

«Vägesid on meil, seltsimees marssal, vähem kui vaenlasel ja vähem, kui ise lootsime siia koondada,» ütles Vasnetsov, rõhutades eriti viimaseid sõnu. «Kuid meie selja taga on Leningrad. Kogu meie parteiorganisatsiooni paremik võitleb siin.»

«Tean, tean,» noogutas Vorošilov ja pöördus uuesti Zvjagintsevi poole: «Praegu kuluksid teie sapöörid marjaks ära!»

Alles nüüd nägi Zvjagintsev, kelle tähelepanu oli kogu aeg suunatud Vorošilovile, et veidi eespool oli tee umbes kolmekümne meetri pikkuselt täis sügavaid pommilehtreid.

«Need olid samad lennukid!» käis välkkiirelt majori peast läbi ja samas mõtles ta hirmuga, et pommid oleksid võinud tabada autosid ning oht oli ähvardanud marssalit ennast.

«Noh, kuidas me siis nüüd edasi pääseme?» küsis Vorošilov kannatamatult.

«Ringi sõita ei saa, seltsimees marssal,» vastas kähku Zvjagintsevile tundmatu kindral, «vasakul on mets, paremal aga soo!»

«Näen isegi, et soo,» vastas Vorošilov rahulolematult. Ta läks tusaseks, vaatas uuesti sügavaid pommiauke, mille servadest varises alla liiva, ning ütles: «Ega me siis ometi siia keset teed vahtima jää! Läki edasi! Teie aga,» pöördus ta polkovniku poole, «korraldage kõik nii, et autod saaksid ümber sõita. Puid on metsas küllalt, saed ja kirved leiate samuti. Sohu tuleb rajada umbes kahekümne meetri pikkune palktee . . . Hakkame astuma!»

Ja Zvjagintsevile, kes kogu aeg oli oodanud hetke, millal Vorošilov teda tähele ei pane, et märkamatult kaduda, tundus nüüd, et marssali viimased sõnad «hakkame astuma» olid määratud nimelt temale.

«Ei või õlla, ma eksisin,» mõtles Zvjagintsev. «Muidugi peab ta silmas Tšorohhovi, see seisab ju minu taga.»

Kuid samal hetkel pani Vorošilov ootamatult käe Zvjagintsevi õlale ja ütles:

«Noh, kas jäämegi siia paigal tammuma? Läki, major!»

Ta astus edasi, Zvjagintsevi endaga kaasa tõmmates, kätt majori õlalt võtmata, ja kõik teised — Vasnetsov, Tšorohhov, kindral — kõik peale polkovniku, kes jäi autode juurde, — kõndisid marssali ja Zvjagintsevi kannul, paar-kolm sammu taga.

Teadmine, et ta käib marssali kõrval, muutis Zvjagintsevi peaaegu tegevusvõimetuks.

«Noh, kas sakslastega rinnutsi kokku minna on hullem kui Kremlis kõnepuldis seista?» küsis Vorošilov ootamatult.

«Ei ole unustanud! No muidugi, seda õhtust istungit, kus mina sõna võtsin, juhatas ju tema, Vorošilov!» mõtles Zvjagintsev ja see kõik — Kremli saal, presiidiumis istuvad marssalid, kindralid ja admiralid ning nende selja taga aeglaselt edasi-tagasi jalutav Stalin, jutuajamine polkovnik Koroljoviga võõrastemaja «Moskva» hubases numbritoas — näis Zvjagintsevile praegu nii kaugena nagu varajane lapsepõlv.

«Ei tea, seltsimees marssal, pole sellele mõtelnud,» vastas Zvjagintsev, kuivanud huuli keeleotsaga niisutades, «ja tegelikult oli mul eile alles esimene niisugune saun . . .»

Vastates hoidus ta Vorošilovile otsa vaatamast — nii oli kergem.

«Sellepärast et sa alles eile nendega lahingut pidasid, ongi mulle tähtis sinu arvamine sakslaste kohta. Mõned lobisevad, et sakslast pole üldse võimalik peatada, et ta on meist jõu poolest üle. Balti vabariikides ei suudetud vastu panna, Ostrovi all murdis sakslane läbi, Pihkva jätsime maha . . . Aga eile, Luuga all, sai vaenlane vastu nina. Ja mitte ainult sinu lõigus. Käisin

kahes diviisis. Kõikjal löödi vaenlane tagasi. Mis sa arvad, miks?»

Zvjagintsev oli sageli kuulnud vanemate komandöride juttuajamist nooremate komandöride ja võitlejatega, kui kõrgema aukraadiga sõjaväelased ainuüksi sellega, et pöörduvad alluvate poole mitmesuguste küsimustega, püüavad tugevdada nende võitlusvaimu. Zvjagintsevile oli selge niisuguse heasüdamlikult familiaarse «teenistusvälise» jutuajamise mehhaanika.

Kuid sellel, mida praegu küsis Vorošilov ja kuidas ta seda tegi, polnud midagi ühist mitte millekski kohustavate küsimustega, mida lubab endale Zvjagintsevitaoliste suhtes nii kõrge auastmega väejuht nagu tema.

Zvjagintsev tundis, et marssalil on tõepoolest tähtis teada, mida mõtleb tema, major Zvjagintsev. Ta mõistis, et ükski analoogilistel juhtudel sobiv reibas vastus ei rahuldaks seda hõbehallide meelekohtadega meest, kelle nimi on lapsepõlvest saadik olnud sadade tuhandete Zvjagintsevi-taoliste huultel.

«Ma ei tea, seltsimees marssal, mul on raske nii järsku vastata teie küsimusele . . .» sõnas ta kõhklevalt.

Zvjagintsev polnud tõepoolest veel jõudnud sügavalt läbi mõtelda, mis eile oli juhtunud.

Siis, lahingu ajal, ei esitanud ta endale loomulikult mingisuguseid küsimusi, mõtles ainult sellele, kuidas vastu pidada. Pärast lahingut aga valdas teda üksainus soov: luua võimalikult kiiresti kontakt maakaitseväe diviisiga ning tema mõtted keerlesid selle kõige ümber, mis teeb muret komandörile, kes äsja on tagasi löönud vaenlase rünnaku ja teab, et uus rünnak on vältimatu.

Nüüd aga, sammudes marssali kõrval, püüdis Zvjagintsev eilset lahingut analüüsida. «Jah, me ei taganenud. Miks? Esiteks sellepärast, et jõudsime kõigele vaatamata kaitsepositsioonidele asuda. Teiseks: ilmutasime meelekindlust ega avanud tuld enne, kui sakslaste tankid miinide otsa sõitsid. Kolmandaks: võitlejad ei löönud verest ära ega pistnud jooksu isegi siis, kui üks tank läbi murdis ja pidi juba peaaegu roodu tagalasse pääsema. Neljandaks: õigel ajal jõudsid pärale Vodaki tankid. Viiendaks . . .»

«Noh, miks sa vaikid, major?» küsis Vorošilov pealekäivalt.

«Ma ei tea...» kordas Zvjagintsev. «Võib-olla on meie pataljoni poliitjuhil õigus... Ta ütles...»

«Ja mida siis ütles poliitjuht?»

«Mina, seltsimees marssal, tegin hiljuti ühele leitnandile peapesu,» alustas Zvjagintsev aeglaselt. «Ühele neist, kes lõunast taganesid. Süüdistasin teda arguses. Küsisin, kaua nad kavatsevad plagada. Poliitjuht aga, kes kogu aeg minu kõrval seisis, ütles pärast: taganevad seni, kuni taipavad, et küsimus ei ole mitte mingites tinglikes piirides, vaid elus ja surmas, et taganemine ei tähenda mitte ainult teatava maatüki loovutamist vaenlasele, vaid see tähendab maha jätta oma naine, lapsed — kõik need, kelle hulgas oled sirgunud, mille nimel elad...» Zvjagintsev rääkis üha rohkem erutudes. «Me ei kaitsnud ju lihtsalt Luuga kindlustusi, vaid Leningradi! Saage aru, seltsimees marssal, mulle endalegi näis hiljuti, et kui sõda puhkebki, siis kõigele vaatamata...» ta jäi hetkeks vait, otsides sõnu, et võimalikult selgesti ja veenvalt väljendada oma mõtet, «kõigele vaatamata jääb meie elu puutumata... Meie elu oli nagu midagi iseenesestmõistetavat. Kõigile meile, kes me oleme üles kasvanud nõukogude võimu tingimustes, näis kogu aeg, et teistsugust elu ei ole ega saagi olla. Muidugi, me saime aru: kui algab sõda, on ohvrid vältimatud — õhurünnakud ja kõik muu selline... Kuid elu, meie nõukogulik elu jääb, sest see on meile nagu õhk, mida hingame, nagu taevas meie pea kohal, nagu maa meie jalge all — seda on võimatu hävitada... Ja kui ajalehtedes hakati kirjutama, et vaenlane ähvardab purustada kogu meie elu ja et vaekausil on meie saatus, saime sellest algul aru mõistusega, aga mitte südamega, sest seda oli võimatu uskuda. Ja alles nüüd mõistsin ma, mida need sõnad tähendavad. Olen kindel, et seda mõistsid ka teised... Seepärast ei taganenudki eile keegi. Muidugi,» lisas ta kähku, «ka õigeaegne ettevalmistus lahinguks mängis siin olulist osa. Rajasime miinivälja, tankid jõudsid õigel ajal kohale. Kuid ikkagi... Kõige tähtsam on siiski see, et inimesed mõistsid: lahing käib kogu meie maa, kogu meie rahva, meie endi elu nimel...»

Ta jäi vait. Ka Vorošilov vaikis. Kui Zvjagintsev tundis, et on erutusest jagu saanud, vaatas ta altkulmu

marssali poole, püüdes selle näoilmest välja lugeda, kuidas ta äsja öeldusse suhtub.

Kuid Vorošilov astus enda ette vahtides edasi ning näis, nagu oleks ta majori juuresoleku hoopis unustanud.

«Mida ma ometi kokku rääkisin?» mõtles Zvjagintsev, tundes end äärmiselt ebamugavalt. «Läksin härdaks ning kukkusin lobisema! Selle asemel et lühidalt ette kanda, kuidas me lahinguplaani koostasime ja täitsime, hakkasin psühholoogias tuhnima, unustades, kellega räägin... Ega see ole jutuajamine Surovtseviga või ütleme, Vasnetsoviga... See on ju marssal ise, marssal!»

Zvjagintsev vaatas uuesti Vorošilovi poole ja nägi, et marssal on vajunud oma mõtteisse.

«Ta vist ei kuulnudki, mis ma rääkisin!» mõtles Zvjagintsev kibestunult, kuid ühtlasi kergendusega.

Kuid see oli eksitus. Vorošilov oli kuulnud kõik. Veel enam: need sõnad olid talle vajalikud, hädavajalikud.

Punaarmee taganemine sõja esimestel päevadel tegi kõikidele nõukogude inimestele suurt muret. Kuid Vorošilovile oli see veel sada korda valusam ja kibedam. Oli ju tegemist sama armeega, mille eesotsas ta palju aastaid oli seisnud. «Vorošilovi laskurid», «Vorošilovi kogupaugud»... Juba ainuüksi tema nimi oli muutunud Punaarmee võimsuse sümboliks.

Ja nüüd see armee taganes.

Viibides Moskvas ning täites Peakorteri ülesandeid, oli Vorošilov kogu aeg rindele kippunud, olles täiesti kindel, et kui asub isiklikult vägede etteotsa, suudab ta toime panna murrangu.

Nüüd, rinde ülemjuhatajana, mõtles ta ainult sellele, kuidas õigustada parteid usaldust.

Ja see, et vaenlane juba kolmandal päeval pärast tema ametisseasumist mõjuva vastupanu osaliseks oli saanud, äratas Vorošilovis suuri lootusi.

Loomulikult mõistis ta, et saavutatud edu polnud mitte tema teene, vaid lühikese ajaga Luuga jõele kaitsevööndi rajanud leningradlaste kangelaslike jõupingutuste tulemus, kuid kõigele vaatamata oli see hea enne. Zvjagintsevi sõnad kinnitasid Vorošilovile, et edu polnud juhuslik.

Siinjuures ei saanud ta muidugi unustada, et osa

Balti vabariikidest on sakslaste käes, et vaenlane on vallutanud Ostrovi ja et kolm päeva tagasi langes Pihkva. Mida tähendas Luuga jõel peetud kohaliku tähtsusega lühike edukas lahing nende kohutavate faktide kõrval?

Vorošilov vaikis, vajunud oma mõtetesse. Alles siis, kui Zvjagintsev oli juba päris kindel, et marssal lihtsalt polnud kuulnud tema sõnu, ütles Vorošilov vaikselt:

«Hilja hakkame aru saama . . . Kui palju maad on juba vaenlase tallata . . . Kui palju Nõukogudemaad . . .»

Zvjagintsev pöördus kiiresti tema poole, kuid nägi, et Vorošilov vaatab endiselt enda ette ja et need sõnad olid määratud rohkem iseendale kui temale. Ja Zvjagintsevi valdas äkki sügav kaastunne selle lihtsa vene töölise näoga mehe vastu. Nüüd nägi ta ainult seda avameelset vene nägu ning hõbedasi meelekohti, mitte enam marssalitähti ja ordeneid.

«Seltsimees marssal,» ütles ta, «me lööme sakslase puruks! Varem või hiljem, aga lööme!»

Tagantpoolt kostis automürinat.

Vorošilov ja Zvjagintsev pöördusid ümber ning nägid, et autod lähenevad kiiresti.

«Noh, näete!» ütles Vorošilov nüüd juba endise, reipa häälega lisas, veidi eemal seisvate komandöride poole pöördudes: «Ratsudele!»

. . . Nad ei jõudnud sõita veel kaht kilomeetritki, kui teed tõkestasid jälle sügavad pommiaugud.

Autod peatusid. Razgovorov lülitas mootori välja ja vaatas küsivalt sõitjate poole. Zvjagintsev väljus autost ja nägi purustatud teed, kuid ei tihanud enam edasi minna uurima, mida otsustavad ülemused.

Razgovorov astus teelt kõrvale ja hakkas jalgadega trampides pinnast proovima. Paari minuti pärast tuli ta Zvjagintsevi juurde ja ütles:

«Riskime, seltsimees major, sõidame teelt kõrvale, mis? Arvan, et pääseme läbi. Soo on lõppenud.»

Kuid Zvjagintsev kõhkles. Ta pidas ebasobivaks sõita marssali autost mööda ja asuda kolonni etteotsa. Peaks ütlema polkovnikule, kes ilmselt oli marssali adjutant, et ümbersõit on võimalik, sest kamar kannab.

Kuni Zvjagintsev niiviisi omaette arutas, jõuti eespool ilmselt samasugusele otsusele, sest esimene «emka»

sõitis seglaselt teelt kõrvale, sellele järgnesid aga teised autod.

«Lase neile järele!» käskis Zvjagintsev, istudes taha, Pastuhhovi kõrvale.

«Kes ootame veidi?» sõnas Pastuhhov kõhklevalt.

«Mis sa mõtled?»

«Seda, mida sõja ajal ikka mõeldakse. Milleks niisugune paraad — kolm sõiduautot ja üks veoauto?»

«Noh, vennas, kui marssal ja Vasnetsov ei pelga, ei sobi meil ammugi seda teha!»

«Teie asemel, seltsimees major, hoiataksin ka marssalit, kui teised seda teha ei tihka. Nii on ohtlik sõita. Miks me arvame, et sakslased sõjas meist lollimad on?»

«Ma ei mõista.»

«Mida siin mõista,» vastas Pastuhhov õlgu kehitades. «Miks me teed purustasime? Et sundida tanke ümber sõitma, seal varitsesid neid aga miinid. Võib-olla seadsid sakslased nüüd meile lõksu: tahavad meid mätaste vahele ajada, et seal õhust pudruks tampida.»

«Pole midagi, lipsame kiiresti läbi,» sekkus ootamatult jutuajamisse Razgovorov, pööras end hetkeks ringi ja lisas naeratades: «Millal me jälle Nõukogude Liidu marssaliga ühes kolonnis sõita saame!»

Saksa lennukid ilmusid nähtavale just siis, kui kaardi järgi otsustades oli diviisi asukohani jäänud kõigest mõni kilomeeter. Ootamatult kuulsid Zvjagintsev ja Pastuhhov läbi avatud autoakna veoautolt hüüdeid: «Lennukid! . . .»

Razgovorov peatas järsult auto. Kiirustades hüppas Zvjagintsev «emkast» välja. Ta mõte rändas kohe Vorošilovi juurde: milline oht võis küll marssalit ähvardada?

Äkki ilmus pilvedest nähtavale kolm «Messerschmitti». Võitlejad hüppasid veoautolt maha. Ka kahest esimesest «emkast» pudenesid sõitjad välja.

«Autod teelt ära ajada! Kõik metsa!» kuulis Zvjagintsev polkovnik Tšorohhovi käsklust.

Zvjagintsev nägi, kuidas Pastuhhov, võitlejad ja «emkadest» väljunud komandörid jooksid vasakule, umbes poolesaja meetri kaugusele metsa. Vaatas üles ja talle tundus, et hävitajad ei olnud autosid ja inimesi märganud ning kaugenesid.

Ent samas mõistis ta oma eksitust. Juhtlennuk tegi pöörde ning seejärel muutsid endist vahemaad säilitades kurssi ka teised kaks.

Zvjagintsev vaatas ringi ja tardus ehmatusest.

Kõik olid juba üsna metsa lähedal, ainult üks mees astus rahulikult mööda teed. See oli Vorošilov.

«Seltsimees marssal!» karjatas Zvjagintsev ahastavalt ja jooksis Vorošilovile järele.

Zvjagintsevi hüüet kuuldes peatusid ka need, kes metsa poole rühkisid.

«Seltsimees marssal, heitke pikali!» hüüdis kindral ja tormas tagasi Vorošilovi juurde. Tema kõrval jooksis Vasnetsov.

«Messerschmitt» lendas ulgudes nende pea kohal. Umbes paarikümne meetri kaugusel kohast, kus Vorošilov äsja oli seisnud, paiskus üles mullakamakaid.

«Seltsimees marssal!» hüüdis Zvjagintsev. «Mis te ometi teete?»

Vorošilov pöördus tema poole, kehitas õlgu ja lausus vaikselt:

«Ma pole harjunud vaenlase ees kummarduma.»

«Kliment Jefremovitš,» hüüdis Vasnetsov, kes oli Vorošilovile kõige lähemal, «heitke pikali! Kohe! Me nõuame . . .»

Lennukite undamine summutas ta hääle. Sel hetkel jõudis Vorošilovi kõrvale Zvjagintsevile tundmatu kindral, kes haaras marssalil õlast kinni ja surus ta vastu maad. Vorošiloviga üheaegselt mahaviskunud Zvjagintsev kergitas pead ja nägi, et Saksa hävitajad kadusid pilvedesse ning eemaldusid.

«Oled sina alles karu, kindral!» kuulis ta ennast püstiajava ning tolmust puhastava Vorošilovi rahulolematut häält.

«Kliment Jefremovitš!» lausus järsult Vasnetsov, kes samuti maast üles tõusis. «Nii ei tohi! Siin vastutame lõpuks meie teie elu eest!»

«Autod põlevad!» kostis hüüe kusagilt tagantpoolt.

Kõik pöördusid ümber. Ja siis nägi Zvjagintsev, et kaks «emkat» ning poolteisetonnine veoauto põlevad. Lennukid olid need süüdanud poolel teel metsa. Tervet oli ainult Zvjagintsevi «emka». Autod põlesid kuidagi vaikselt, tulekeeled limpsasid neid igast küljest. Kohale-

jõudnud võitlejad püüdsid tuld teikmantlite ja sinelitega lämmatada.

Vorošilov silmitses põlevaid autosid mõne hetke ja hüüatas äkki käskivalt:

«Autode juurest eemale minna! Kõigil! Kohe plahvatab!»

Käsk tuli õigel ajal. Vaevalt jõudsid võitlejad autode juurest eemalduda, kui üksteise järel kostis kolm plahvatust.

Veidi aega seisti vaikides ning vaadati, kuidas autod põlevad. Lõpuks lausus Vorošilov:

«Mis siis ikka, tuleb jalgsi minna. Sa ütled, et on jäänud kõigest paar kilomeetrit?» pöördus ta Tšorohhovi poole.

«Just nii, seltsimees marssal, mitte rohkem,» vastas see rutakalt.

«Seltsimees marssal,» libises Zvjagintsevi huulilt, «minu auto on ju terve!»

Vorošilov heitis pilgu Zvjagintsevile, seejärel eemal seisvale terveks jäänud «emkale» ning lausus:

«Mis parata, major, jätame sind jalameheks. Aga siit pole palju maad, küllap jõuad kohale, oled minust noorem.»

«Jah, jah, muidugi!» hüüatas Zvjagintsev rõõmsalt ja hoopiski mitte sõjaväelaslikult. «Mul on suurepärane autojuht, võite teda usaldada.»

«Pole ette nähtud,» pomises kindral süngelt ja hüüdis: «Leitnant, teie juhite majori autot.»

Eakas leitnant, kes mornilt üht põlevat autot oli silmitsenud, andis au ja jooksis Razgovorovi «emka» juurde.

Selgus, et diviisi staabini polnud mitte kaks, vaid tervelt kuus kilomeetrit, ning kui Zvjagintsev, Pastuhhov ja Razgovorov jalgsi sinna jõudsid, oli kell juba viis.

Pastuhhov läks poliitosakonda otsima. Razgovorov, kellele kogu tee ei andnud rahu vastukäivad mõtted, — uhkus, et tema autoga sõidab nüüd marssal, ja kartus «emkast» ilma jääda, — läks staabi komandandi juurde. Zvjagintsev aga kavatses diviisikomandöri juurde minna. Kuid tal ei õnnestunud leida ei komandöri ega staabiülemat.

Staabiblindaažis kandis korrapidaja, umbes neljakümneaastane kotina istuvas mundris ja rohkem eraisikuga sarnanev vanemleitnant; kes siiski püüdis käituda oma sõjaväelise auastme kohaselt, valju häälega ette, et ülemusi staabis ei ole.

«Kust neid leida võiks?» küsis Zvjagintsev kella vaadates ning tusaselt mõeldes, et päevavalgel nüüd küll enam pataljoni tagasi ei jõua.

«Ei tea,» raius vanemleitnant.

Ilmselt püüdis ta jälgi segada, kuid ei osanud seda küllalt usutavalt teha. Küllap oli saanud range käsu Vorošilovi diviisis viibimist saladuses hoida . . .

«Kuulge, seltsimees,» naeratas Zvjagintsev, liigutatud selle hiljutise tsiviilisiku püüdest näida tõelise sõjaväelasena ning rangelt täita määrustikku, «juhin üksikut sapööripataljoni, olen teie vasakpoolne naaber. Siin on minule rinde staabist väljaantud tõend. Saabusin kontakti loomiseks ning mulle on iga tund kallis. Kus on teie ülemused? Marssali juures? Ja üldse, ärge varjake, tulime siia temaga koos.»

Vanemleitnant kõhkles veel. Ometi õnnestus Zvjagintsevil temalt välja pigistada, et marssalil oli kohe pärast kohalejõudmist olnud lühike nõupidamine juhtkonnaga, seejärel aga oli ta diviisikomandöri ja staabiülema saatel sõitnud positsioone üle vaatama.

Zvjagintsev kirus endamisi, et polnud jõudnud kohale nõupidamise ajaks ega saanud marssalit kuulata; veelgi enam oli tal kahju sellest, et polnud saanud Vorošilovit saatvate komandöridega positsioonidele minna. Kahju oli ka raisatud ajast, ta mõistis; et niikaua kui marssal siin viibib, ei tegele tema, Zvjagintseviga, ja tema muredega mitte keegi.

«Kas ka komissar sõitis ära?» päris ta, lootes, et vähemalt ükski ülemus oli jäänud komandopunkti.

Korrapidaja vastas, et diviisikomissar oli kohe pärast marssali juures toimunud nõupidamist kutsunud oma blindaaži parteiorganisatsioonide sekretärid.

Zvjagintsev otsustas sinna minna. Kohe leidis ta poliitjuhi blindaaži. Sealt kostsid paokil ukse vahelt hääled — nõupidamine kestis alles.

Zvjagintsev istus lähedal olevale kännule, et oodata nõupidamise lõppemist.

Ei möödunud viitteistkümmend minutitki, kui blindaažist hakkasid ükshaaval välja tulema poliittöötajad, — neid oli kerge ära tunda pluusivarrukale õmmeldud punastest tähekestest. Viimasena väljus eakas pataljonikomissar. Zvjagintsev küsis temalt, kas diviisikomissar jäi üksi, ning saanud jaatava vastuse, laskus mööda laudtreppi blindaaži. Üle uksepaku astudes tõstis ta tervituseks käe, kuid jõudmata seda meelekohani viia, tardus ootamatusest. Pika laua taga istus Ivan Maksimovitš Koroljov.

«Ivan Maksimovitš!» hüüatas Zvjagintsev, unustades määrustiku kohaselt tervitada. «Teie siin?»

Koroljov tunnistas mõnda aega arusaamatuses Zvjagintsevi ega tundnud teda kohe ära. Lõpuks tõusis ta pikkamisi pingilt, tuli laua tagant välja ning lausus imestunult:

«See oled sina, major?»

«Mina, mina, Ivan Maksimovitš, muidugi mina!» kostis Zvjagintsev kiirustades ning heitis pilgu polgukomissari rohelistele tunnustele. «Tähendab, teie olete siin! Aga mina katan oma pataljoniga teie paremat tiiba, tulin sidet looma. Ivan Maksimovitš! Rääkige, kuidas Veera käsi käib?»

Koroljov vaikis, vaadates Zvjagintsevi väsinud ilmel.

«Kuidas Veeral läheb?» päris Zvjagintsev uuesti. «On ta Leningradis?»

Lõpuks avanesid Koroljovi tugevasti kinnipigistatud huuled, ta vastas vaikselt, nagu vastu tahtmist:

«Ta ei tulnud tagasi.»

Tummalt, mõistmata nende sõnade mõtet, puuris Zvjagintsevi pilk Koroljovi.

«Kuidas siis nii?» ütles ta lõpuks, nagu püüaks Koroljovi veenda, et see on vastusega eksinud. «See, mis ta nimi nüüd oligi . . . Anatoli Valitski . . ., tema ju tuli tagasi!»

«Tema tuli, kuid Veera ei tulnud,» vastas Koroljov nüüd juba kindlalt.

Zvjagintsevil oli sama tunne nagu eile, kui teda mattis lõhkeva mürsu õhulaine. Hetke jooksul ujus kõik silme ees.

«Kuid seal ju . . .» ütles ta oma häält kuulmata, «kuid seal . . . Belokamenskis on ju sakslased!»

Ta karjatas need sõnad ahastuses, lootes alateadlikult, et Koroljov saab aru oma sõnade absurdsusest,

sest kuna Belokamenskis on sakslased, siis ei saa Veera seal olla, ei tohi olla!

«Jah, seal on sakslased,» lausus Koroljov karmilt.

Need sõnad tõid Zvjagintsevile kuulmise ja nägemise tagasi. Alles nüüd märkas ta nii selgesti, et silmadel valus hakkas, põlevat laternat, lihtsat lauda, tühjadest konservipurkidest tuhatoose, avatud märkmikku ja teritatud pliiatseid laual.

«Ivan Maksimovitš,» sõnas Zvjagintsev, püüdes ennast kokku võtta ja kõike selgitada nüüd juba rahulikumalt, «ma ei saa millestki aru. Teie varjate minu eest midagi, ei räägi mulle kõike. Kordan, ma nägin seda noormeest! Ta oli minu pataljoni lõigus koos sakslaste eest taanduvate väeosadega. Ja ta rääkis mulle, et Veera on juba Leningradis!»

«Tähendab, valetas,» lausus Koroljov süngelt. «Temal õnnestus põgeneda. Aga Veera jättis ta... Veera jäi sinna.»

Zvjagintsevile tundus, et pluusikaelus pigistab. Vaevaliselt, kangete sõrmedega avas ta haagi, pööras pead, püüdes oma kaela nagu mingist nähtamatust raudvõrust vabastada, ja laskus aeglaselt pingile.

«Kuidas siis niimoodi?» tagus ta ajus. «Miks see noormees tagasi tuli, kuid Veera sinna jäi? Miks ta valetas, öeldes, et Veera on juba Leningradis?»

Zvjagintsev pidi juba küsima, mida on Veera abistamiseks, tema päästmiseks ette võetud, ent mõistis samas säärase küsimuse mõttetust. Teda valdas paratamatuse kibestumus.

Ta istus, küünarnukid laual ja pea käte vahel, ning seda, et blindaaži tuldi, märkas alles siis, kui Koroljov pluusi kohendades kiirustades tõusis.

Mehhaaniliselt pani Zvjagintsev tähele, et Koroljov tegi seda harjunud sõjamehe liigutusega, ning kuulis samal hetkel tema häält:

«Seltsimees sõjanõukogu liige, maakaitsediviisi komissar polgukomissar Koroljov...»

Zvjagintsev kargas püsti, pöördus tulija poole ning nägi, et kahe sammu kaugusel seisab ukse juures Vasnetsov ja tema taga kummargil, et pea madalat lage ei puudutaks, polkovnik Tšorohhov.

«Tervist, seltsimees Koroljov,» ütles Vasnetsov

Koroljovile kätt sirutades. «Tere, Maksimõtš! Rõõm sind jälle näha.»

Tema pilk libises valveseisangus Zvjagintsevile ja ta lausus:

«Teiega, major, me juba kohtusime. Jõudsite ikka kohale?»

Zvjagintsev tahtis juba ette kanda, et kõik on korras ning et kohale jõuti eriliste vahejuhtumiteta, kuid sai siis aru, et Vasnetsov ei oota temalt mingit vastust.

«Siin aga, seltsimees Koroljov,» ütles Vasnetsov, «on teie parempoolne naaber polkovnik Tšorohhov, saage tuttavaks...»

Ja diviisikomandöri poole pöördudes lisas:

«Istuge, polkovnik, siin lõpetamegi oma jutuajamise.»

«Lubate lahkuda?» küsis Zvjagintsev Vasnetsovi kui auastmelt vanema poole pöördudes.

«Miks te ära lähete, seltsimees major?» vastas see ja sõnas uuesti Tšorohhovi poole pöördudes: «Te ütlesite, et major katab teie diviisi vasakut tiiba? On see nii?»

«Just nii, seltsimees diviisikomissar,» vastas Tšorohhov.

«Tähendab, vestelgem siis üheskoos,» lausus Vasnetsov rahulolevalt. «Tahaksin, seltsimees Tšorohhov, et te räägiksite oma kahtlustest diviisikomissari juuresolekul. Istuge, seltsimehed!»

Vasnetsov astus üle pingi ning istus, paludes käeviipega teha seda ka teistel.

«Kas on mõtet, seltsimees diviisikomissar,» sõnas Tšorohhov oma laiu õlgu kergitades. «Tegin ettepaneku, mulle vastati eitavalt, mulle on küsimus selge...»

«Ah nii, seltsimees polkovnik,» lausus Vasnetsov silmi vidutades. «Formaalselt on kõik selge, kuid südames, olgem aus, ei pane te maakaitseväelastele erilisi lootusi. On ju nii? Kuid miks siis? Nagu ütlesite, olete nende kaitse organiseerimisega rahul. Õigus? Tähendab, kahtlete inimestes. Sellepärast ma arvangi, et jutuajamine komissariga ei teeks halba. Öeldakse ju, et milline on papp, säärane on ka kogudus, vabandage mind selle iganenud kõnekäänu pärast.»

Ja Vasnetsov vaikis, vaadates ootavalt Tšorohhovi poole.

«Võin korrata ainult seda, mida teie juuresolekul kandsin ette ka marssalile, seltsimees sõjanõukogu liige,» lausus Tšorohhov rõhutatud ametlikkusega, kuid tema häälest kostis ka mõningat solvumist. «Mul pole märkusi kaitse organiseerimise kohta.»

Tusaselt silmitses ta Koroljovi ja jätkas, pöördudes meelega mitte tema, vaid Vasnetsovi poole:

«Siiski arvan ma, et säärastes väljavenitatud rindelõikudes, kus on pealegi vähe väeosi, peab minust vasakul olema kaadriväeosa. Maakaitsediviis, nagu ilmneb tema nimetusestki, on sõjalises mõttes ainult nime järgi diviis . . . Eile proovisid sakslased kesklõigus meie kaitsest läbi murda, kuid said vastu vahtimist. Pole teada, kus nad homme ründama hakkavad. Ei ole võimatu, et just siin. Võib-olla on vastasele juba teada, et siin ei ole kaadriväeosa, ega temagi luure maga. Maakaitseväelased ei suuda tankidele vastu panna. Aga kui sakslased siin läbi murravad, siis jõuavad nad minu tagalasse, võib-olla koguni kaugemale. Ongi kõik, mida tahtsin ütelda, seltsimees sõjanõukogu liige, ärgu komissar solvugu.»

Vasnetsov trummeldas sõrmedega vastu lauda.

«Teie arvamus, seltsimees Koroljov?» küsis ta.

Zvjagintsev märkas, kuidas Ivan Maksimovitši meelekohtadel veresooned paisusid.

«Diviis ei tagane,» ütles ta lühidalt.

«Minule, polgukomissar, on neist sõnadest vähe!» hüüatas Tšorohhov vurre liigutades. «Kui kaua sa armees oled teeninud?»

«Kaks nädalat,» vastas Koroljov rahulikult.

«Kuid mina kakskümmend kaks aastat ja kolm kuud! Kas on vahet? Oled sa enda ees Saksa tanki kunagi näinud? Kas sinu pihta on kuulipildujast lastud? Vaata, kui säärane tank sinu poole roomab ja ülevalt veel lennukid peale suruvad, siis annavad need kaks nädalat tunda! Aga kui sinu võitlejad selle tanki eest jalga lasevad, siis neid agitatsiooni ja propagandaga ei peata, usu vana soldatit! Sa ära solvu, said vist ristkülikud esimesel sõjapäeval, mina aga olen enda omade eest verd valanud ja nad tööaastatega kinni maksnud!»

Zvjagintsev, kes viimase kahe päeva jooksul oli Tšorohhovi tundma õppinud, polnud teda sellisena veel näinud. Ta oli endast väljas, ilmselt olid põhjuseks

mingisugused varajasemad jutuajamised marssali ja Vasnetsoviga, võib-olla ka see, et Vasnetsov oli tema, diviisikomandöri, siia nagu õppusele toonud.

Koroljov silmitses polkovnikut tähelepanelikult, teda sõna või žestiga katkestamata. Ainult tema näoilme muutus järk-järgult, kortsud süvenesid veelgi, veresooned meelekohtadel paisusid.

Paistis, et see ei jäänud ka Vasnetsovile märkamata, seepärast ütles ta diviisikomandörile valjult ja etteheitvalt:

«Kuidas te võite nii rääkida, seltsimees Tšorohhov! Leningradi töölisklass saatis sellesse diviisi oma parimad pojad . . . Nende hulgas on nii noori kui vanu, on ka mehi, kes tegid revolutsiooni, peksid Kornilovit, võtsid osa lahingutest valgesoomlaste vastu . . .»

Koroljov pöördus Vasnetsovi poole:

«Oodake, seltsimees diviisikomissar. Lubage, ma vastan polkovnikule ise . . . Tähendab, sina, polkovnik, pole Saksa tanke ja lennukeid kunagi kartnud? Võib-olla kaitsesid sa vaenlase eest Balti vabariike? Kas sa Riiat ja Vilniust kaitsesid? Kas Pihkva all lahinguid lõid? Võib-olla pidasid sa põhjapiiril soomlasi kinni? Kas sa sakslaste kätte sattunud Nõukogude inimesi oled vabastanud?!»

«Seltsimees sõjanõukogu liige!» hüüatas Tšorohhov nördinult. «Kes on andnud talle õiguse solvata armeed?»

«Aga sina, polkovnik, kuula, kui tööinimene tõtt räägib, ära sõrgu vastu aja!» ütles Koroljov. «Sa vaata tankidele silma! Kui ise sakslastega hakkama saad, siis tegutse, meil on tehasteski tegemist küllalt, sulle on ju vaja relvi taguda. Aga kui ei saa, võta abi vastu. Armeed pole ma solvanud, ära liialda. Kuid faktide vastu, kallis seltsimees, ära vaidle. Rahvata, maakaitseväelasteta, partisanideta vaenlase tagalas, ainult armeega me sakslast kinni ei pea. Nagu öeldakse, kibe, kuid fakt . . . ent ristkülikute suhtes — siin on su eteheide õigustatud. Ma pole neid veel ära teeninud, tunnistan ausalt, need anti avansina. Nii on lood.»

Ning Koroljov lõi peopesad kergelt vastu kiiruga kokkuklopsitud värvimata lauda.

Vasnetsov muheles pooleldi heatahtlikult, pooleldi irooniliselt ning lausus:

«Noh, tutvus ongi sõlmitud. Nüüd teab polkovnik

Tšorohhov, kes tema vasakpoolsete naabrite võitlusvaimu tugevdab. Sellesama propaganda ja agitatsiooniga. Teile teadmiseks: seltsimees Koroljov on partei liige kuueteistkümnendast aastast.»

«Minu ankeeti pole seltsimees polkovnikule vaja,» ütles Koroljov süngelt. «Ta nõuab meilt tegutsemist. Mis siis ikka, näitame, milleks me võimelised oleme. Sakslased sinu tagalasse ei poe, polkovnik, ära muretse. Hoolitse oma lõigu eest. Kuni elavate kirjas oleme, maa peal seisame, ei lahku me siit.»

Tšorohhov kehitas õlgu ja lausus järsult teemat muutes:

«Tahan palvega sõjanõukogu poole pöörduda, seltsimees diviisikomissar. Paigutasin selle diviisi kõrvale inseneripataljoni. Seesama major Zvjagintsev tuli selle pataljoniga miinivälju rajama. Mina aga olin sunnitud sapööre nagu jalaväelasi kaevikuisse ajama. Eilse lahingu ajal langes pataljonil rohkem kui kolmandik rivist välja. Ei taha salata, nad võitlesid kangelaslikult. Kuid järgmist rünnakut nad enam vastu ei pea. Pataljon tuleks välja vahetada!»

«Kas selleks on siis vaja rinde sõjanõukogu otsust?» küsis Vasnetsov.

«Muidugi mitte. Kuid mul pole sellesse lõiku kedagi panna. Sellepärast palungi pataljonile vahetus saata. Kas või suurtükkidega varustatud laskurpataljon . . .»

«Ei, praegu ei saa pataljoni, polkovnik,» ütles Vasnetsov pead raputades. «Meil ei ole ülearust pataljoni.»

Ta vaikis mõne hetke ja küsis:

«Kas major Zvjagintsev ühineb ka polkovniku palvega?»

«Muidugi!» vastas Tšorohhov Zvjagintsevi ennetades. «Ta oleks mul peaaegu kõri läbi närinud sellepärast, et ma ta pataljoni eriülesannete täitmisel kasutan!»

Zvjagintsev tõusis püsti, sirutas ennast ja lausus kuivalt:

«Mul pole rohkem soove peale ühe: antagu meile tankitõrjerelvi. Ning kui võimalik, ka kuulipildujaid. Raskekuulipildujaid.»

«Vaat kuidas, polkovnik Tšorohhov,» ütles Vasnetsov naeratades. Seejärel pöördus ta Zvjagintsevi poole ja lausus:

«Patarei ja mõned kuulipildujad ta annab. Ka vasak-

poolne naaber abistab. Eks ole, seltsimees Koroljov? Nüüd on teil kaks šeffi. Kas peate vastu?» Ta vaatas kaua Zvjagintsevile silma. «Kõigest mõni päev. Siis vahetame välja. Muide, ma pole teilt, major, küsinudki, miks te siin olete.»

«Tulin diviisiga sidet looma, seltsimees sõjanõukogu liige,» raporteeris Zvjagintsev, «kuid kõik olid marssali juures . . .»

«Marssal sõitis juba ära,» ütles Vasnetsov, «talle saadeti lennuk järele. Ka mina sõidan kohe ära. Nii et varsti vabanevad diviisikomandör ja staabiülem. Läki, polkovnik. Nägemiseni!»

Lävel ta peatus ning ütles Koroljovi poole pöördudes:

«Peaaegu oleksin unustanud: kohtasime siin juhuslikult arhitekt Valitskit. Ronib eesliinil mööda kaevikuid ja laskepesi, õpetab, karjub kõigi peale . . . Hakkas marssalile vastu, vaidles . . . Aga asi pole selles. Teda võib tappa ükskõik milline juhuslik kuul. Kuidas ta siia sattus?»

Koroljov muutus tusaseks, kuid ta vastus kõlas napisõnaliselt ja isegi ükskõikselt:

«Tuli maakaitseväkke nagu kõik.»

«Kuid seda ei tohi, seltsimees Koroljov!» tõstis Vasnetsov rahulolematult häält. «Vana mees, silmapaistev spetsialist. Sääraseid inimesi oleme kohustatud hoidma. Niisugusel inimesel polnud mingit vajadust rindele minna.»

«Aga kui oli?» küsis Koroljov järsult.

«Ei, ei,» lausus Vasnetsov otsustavalt, Koroljovi sõnadele vist tähelepanu pööramata. «Selgitage talle . . .»

«Ta ei taha rindelt ära minna.»

«Mis tähendab tahab, ei taha? Käsin diviisikomandöril ta tagalasse saata.»

Vasnetsov vaikis hetkeks, ilmselt meenutades jutuajamist Valitskiga oma kabinetis, muheles ja sõnas:

«Tean, vanamees on raskete killast . . . Seda enam komandeerige ta Leningradi. Viivitamatult.»

Ning ta lükkas ukse lahti.

Zvjagintsev ja Koroljov jäid jälle kahekesi.

«Kes on see Valitski? Kas selle noormehe nimekaim?» uuris Zvjagintsev valvsalt.

«Tema isa.»

«Isa? . . . Kus ta on?»

«Istu, Aleksei,» käskis Koroljov. «Kas sinu arvates vastutab vaid poeg isa eest? Aga vastupidi? Ja pealegi, võib-olla pole ta poeg sugugi süüdi.»

«Pole süüdi?» kordas Zvjagintsev käsi rusikasse pigistades. «Ta sõitis ära teie tütrega, kuid tagasi tuli üksi, ning pole süüdi?»

Koroljov ei kostnud sõnakestki.

«Kuidas te lubasite Veeral temaga minna? Miks te ei käskinud Veerat juba siis tagasi tulla, kui ma öösel helistasin? Helistasin teile pool tundi pärast seda, kui Luuga jõele oli otsustatud rajada kaitsevöönd. Sain kohe aru, mida see tähendab!»

Koroljov vaatas talle altkulmu otsa ja lausus:

«Kes sa seesugune õige oled, et sa minult Veera kohta kõike pärid? Kes sa talle oled? Vend? Isamees? Peigmees? Mees?»

Need sõnad mõjusid Zvjagintsevile löögina.

«Tõepoolest, kes ma talle olen?» küsis ta endalt. «Võõras inimene. Ta pole mind kunagi armastanud . . . Noh, mis ma nüüd, milleks? Oleks ta ainult elus! Elagu, nagu tahab, kohtugu ta jälle selle noormehega, jäägu kõik nii, nagu oli, saaks ainult teada, kas ta on elus!»

«Miks ta ometi Veera sinna jättis?» päris Zvjagintsev.

«Ei tea,» vastas Koroljov. «Pärast tagasitulekut pole ta meil käinud. Tean ainult isa jutu järgi . . . Nad sõitsid Leningradi poole, rongi hakati pommitama, vist kusagil Ostrovi ja Pihkva vahepeal. Jõudsid mingisse külasse. Ning öösel tulid sinna sakslased. Neid lahutati. Ja enam ta Veerat ei näinud.»

«Ei mingit lootust,» mõtles Zvjagintsev. «Ei lootusekübetki! . . .»

«Kuid miks te ise seda noormeest üles ei otsinud? Miks te ei lasknud tal kõigest lähemalt rääkida?» küsis ta kuuldavalt.

Koroljov kehitas õlgu.

«Ootasin teda iga päev . . . Isa ütles, et ta tuleb . . . Ent siis sai diviis käsu minna lahingusse.»

«Või nõnda . . .» ütles Zvjagintsev murtud häälega. «Selge . . . Mis siis ikka, Ivan Maksimovitš, lähen staapi. Teie juurde tuleb meie pataljoni poliitjuht Pastuhhov . . . Noh, ma siis lähen . . .» kordas ta väsinult ja hoopiski mitte sõjaväelaslikult.

«Oota, Aljoša,» lausus Koroljov, «ei tea, millal me jälle teineteist näeme. Aga ma ju ei . . . vaata, ma ju ei võinud teada, et sa . . . Ühe sõnaga . . . Arvasin, et sa hiisama vahetevahel astud sisse . . . Oleksin ma teadnud, võib-olla oleksin Veerale mingit nõu andnud . . . Kuid nüüd on hilja . . . Veerat pole enam . . .

«Ei maksa . . . ei maksa teda maha matta! Ta on elus . . .» sõnas Zvjagintsev.

Ta tahtis veel midagi ütelda, kuid kuulis koputust uksele ning tuttavat häält: «Kas tohib?»

Lävel seisis Pastuhhov.

IX

Hilisõhtul, kui nad olid diviisis oma asjad korda saanud, hakkasid Zvjagintsev ja Pastuhhov tagasiminekule mõtlema.

Neile anti nõu ööbida diviisis, oodata siin hommikuni, seda enam, et staapi hakkas tulema ärevaid teateid. Ühe polgu komandör kandis ette, et sakslased on hakanud tagalat pommitama ning proovinud sinna ka oma langevarjureid maandada. Pisut hiljem teatati, et luure on avastanud mitu Saksa soomustransportööri, mis jalaväelastega liiguvad Novgorodi suunas.

Raske oli saada täpset ülevaadet kõigest, mis diviisi rindelõigus parajasti toimus.

Zvjagintsev otsustas siiski ära sõita. Talle ei andnud rahu mõte, et sakslased võivad tema äraolekul pataljoni uuesti rünnata.

Tavaliselt nii ettevaatlik Pastuhhov oli viivitamatu tagasiminekuga samuti päri.

Nad otsisid Razgovorovi üles, see istus oma «emka» kõrval kännul ja tegi suitsu.

«Noh, seersant, kuidas on, kas võime sõitma hakata?» küsis Zvjagintsev.

Razgovorov kargas püsti, viskas pläru minema ja kostis agaralt:

«Kas või otsaga Berliini välja, seltsimees major! Lasksin «emkat» pisut lappida, sain veel kahed uued kummid ning terve kanistritäie bensiini kaasa. Saksa

kanistri, trofee! Räägitakse, et Vorošilov ise olevat korralduse andnud!»

«Luiskad, seersant! Küllap sa jälle mõne sõbramehe leidsid,» muheles Zvjagintsev.

«Mispärast ma luiskan, seltsimees major?» tegi Razgovorov solvunud näo. «Meie auto on nüüd ju eriline, marssali-auto, Klim Vorošilov ise on sellega sõitnud! Kui sõda lõpeb, anname oma «emka» lahingukuulsuse muuseumi. Pannakse silt külge: «Sel ja sel kuupäeval sõitis autoga . . .» ja nii edasi.»

Ta käivitas mootori. Auklikuks puretud «marssali-auto» värises ja kolises.

Zvjagintsev ja Pastuhhov võtsid tagaistmel kohad sisse.

«Nüüd tuleb meil ringi sõita,» tähendas Razgovorov. «Frits on jõudnud päeva jooksul otsetee päris ära rikkuda.»

Ümbersõit ja sellega kaasnev küllaltki suur haak — kümmekond kilomeetrit lõunasse — Zvjagintsevile ei meeldinud. Ometi mõistis ta, et teist võimalust ei ole. Ta vahetas Pastuhhoviga pilgu, see kehitas vaikides õlgu, nagu öeldes: «Ei tahaks, aga mis parata!»

Kuigi päike oli juba loojunud ning taevas muutus üha tumedamaks, oli alles üsna valge. Kusagilt kaugelt kostis suurtükimürinat. Vasakul silmapiiril paistis tulekahjukuma. Aeg-ajalt kerkis taeva poole mõni signaalrakett ja kustus aeglaselt. Ümberringi oli tühi ja kuidagi ärev.

Sõideti vaikides. Razgovorov juhtis keskendunult autot, ta laveeris osavalt porilompide, küngaste ja kidura põõsastiku vahel. Üha rohkem jäi ette pommiauke, nähtavasti olid sakslased sellegi ümbersõidutee oma kontrolli alla võtnud. Tahtmatult pidi Razgovorov hoidma kurssi üha rohkem lõunasse. Läks pimedaks.

Zvjagintsev lõi põlvedel kaardi lahti ja püüdis kindlaks teha, kus nad parajasti sõidavad, Pastuhhov valgustas kaarti taskulambiga. Kuna aga auto ei sõitnud teed mööda, vaid põllul, võidi kaardil aimata teekonda ainult ligikaudu.

«Vaata, et sa, Razgovorov, meid sakslaste juurde ei viil» ütles Zvjagintsev. Ta lausus need sõnad meelega muretult, nagu naljatades, ent samas tabas ta oma hääles tahtmatu ärevusvarjundi.

«Mis te nüüd, seltsimees major, siin ei saa sakslasi olla! Loksume veel kilomeetrit viis ja siis peaks mets lõppema! Siis pole muud, kui laseme aga otsel»

Ta ütles seda nagu Zvjagintsevgi rõhutatud uljusega, kuid tundus, et ka teda oli haaranud ärevus.

Läks veelgi pimedamaks. Taevas süttisid juba esimesed kahvatud tähed. Tõusis tuul. See sasis kuivanud rohtu ja põõsaid ning ulus auto avatud akendes.

«Meil on jäänud põhja suunduva teekäänakuni veel umbes kolm kilomeetrit,» arutles Zvjagintsev kella vaadates, «mööda sirget teed ei oleks üle viie kuni kümne minuti sõitu. Üle nende küngaste ja aukude aga läheb pool tundi ära.»

Nad jõudsid kohta, kus neid mõne tunni eest oli pommitatud. Tasasel maapinnal mustendasid purustatud klaasidega põlenud ja muserdatud autokered.

«Kõvasti said pihta!» ütles Razgovorov. Teda rõhus ilmselt komandöride vaikimine. «Tõmbasin isegi tookord vaevu metsani välja! Veel mõni hetk ja oleksime «emkast» ilma jäänud.»

Ta vaikis viivu ja tundnud, et kellelgi pole huvi vestelda, jätkas:

«Aga marssal, no on see alles mees! Kõik pugesid mulda nagu mutid, tema aga astub, pea püsti, edasi! Ühe sõnaga — marssal!»

«Ta ei oleks tohtinud, tal polnud õigust riskida!» mõtles Zvjagintsev Vorošilovist. «See oli ju mõttetu, asjatu risk . . . Kuid võib-olla teadis tema, kuulus väejuht, paremini, kuidas niisuguses ohtlikus olukorras käituda?»

Sel hetkel kostis autost umbes kahekümne meetri kaugusel ootamatult plahvatus ja taeva poole tõusis must mullasammas.

Razgovorov vajutas kõigest jõust pidurile. Zvjagintsev ja Pastuhhov põrkasid täie hooga rinnutsi vastu esimest seljatuge.

Järgmisel sekundil olid kõik autost väljas ja uurisid tähelepanelikult tumedat taevast.

Kuid nad ei näinud ühtki lennukit ega kuulnud isegi kauget mürinat. Taevas oli puhas. Tähed sirasid rahulikult. Valitses täielik vaikus.

Kostis veel üks plahvatus. Nüüd kerkis mullasammas umbes kümme meetrit autost tagapool.

«Pikali!» karjus Zvjagintsev maha heites ning Pas-

tuhhovi lenda järel tirides. Nad surusid näo vastu maad, kuid tõusid hetke pärast püsti ja vahtisid imestunult ringi.

Ja uuesti kerkis juba üpris lähedal mullasammas ning mullakamakad lendasid kolinal vastu autot.

«Need on miinipildujad, major!» hüüdis Pastuhhov valjusti.

Razgovorov kargas püsti ja jooksis auto juurde.

Mootori käima pannud, keeras ta järsult ümber ning hakkas teed valimata üle küngaste ja mätaste metsa poole kihutama.

Miin tabas autot siis, kui see oli päästvast metsatukast vaid mõne meetri kaugusel. Kostis plahvatus, puruneva metalli krigin ja välgatas tulekeel.

Kuumusest hingeldades ja läkastades ning käsi vastu tulist metalli kõrvetades kiskusid auto juurde jooksnud Zvjagintsev ja Pastuhhov kõigest jõust lahti kinnikiilunud ust.

Razgovorov lamas rinnuli roolil ning et teda kabiinist välja tirida, oli tarvis lahti kangutada rooli külge klammerdunud sõrmed.

«Razgovorov! Kas oled elus?» hüüdis Zvjagintsev talle otse kõrva sisse, teda koos Pastuhhoviga põlevast autost välja tirides.

Jälle plahvatas läheduses miin. Kuid Zvjagintsev ja Pastuhhov ei pööranud isegi pead. Siis hakkas kusagil tärisema kuulipilduja ning üle pea vihises paar püssikuuli.

«Tulistatakse meie pihta!» mõtles Zvjagintsev hilinenult.

Just nagu selle kinnituseks lõi otse nende peade kohal särama rakett. Kohe oli kõik nagu üle valatud helesinise viirastusliku valgusega.

Kuid mets oli juba paari sammu kaugusel.

Nad tungisid tihnikusse ja panid Razgovorovi maha.

Zvjagintsev kummardus tema kohale ja nägi kaelal sügavat rebenenud servadega haava. Purustatud arterist purskus alatasa verd.

«See on arter, Pastuhhov!» ütles ta vaikselt ja siis, kauem vastu pidamata, karjatas meeleheitlikult:

«Vasja, kallis, kas sa oled elus?»

Razgovorov avas silmad.

«Auto . . . Auto on vaja ära peita . . . pomises ta peaaegu hääletult, kuivanud huuli vaevu liigutades.

«Korras! Autoga on kõik korras!» hüüdis Pastuhhov uuesti tema kohale kummardudes. «Kuidas sina ise ennast tunned?»

«Raske . . . on teil . . . ilma ma-sinata . . .»

Akki võpatas ta kogu kehast, tema rinnast kostis kõrinat, suunurgast aga voolas mööda lõuga alla peenike tume verenire.

«Surnud,» ütles Pastuhhov vaikselt.

Kuid Razgovorovi kohale kummardunud Zvjagintsev ei kuulnud Pastuhhovi sõnu. Teda oli vallanud mingi tardumus.

«Major, sa oled ju ise ka haavatud!» hüüdis Pastuhhov juba valjusti, märgates, et Zvjagintsevi vasaku saapa säär on lõhki ning et sellest niriseb verd.

Kuid Zvjagintsev ei kuulnud ilmselt ka neid Pastuhhovi sõnu. Ta ei tundnud valu, kõrvus aga otsekui helises vaikus.

«Zvjagintsev, sakslased!» karjatas Pastuhhov.

See sõna «sakslased» käristas korrapealt katki Zvjagintsevi kõrvus valitseva vaikuse. Ta hüppas püsti, vaatas sinna, kuhu Pastuhhov oli osutanud, ja nägi puude vahelt, kuidas metsatukale lähenevad põõsa tagant põõsa taha hüpates Saksa sõdurid.

Jälle plahvatas nende kohal põlema rakett. Nüüd olid hallikasrohelistes mundrites mehed hästi nähtavad. Nad lähenesid kummargil, surudes automaadipärasid vastu kõhtu.

«Metsa, major, kähku!» kähistas Pastuhhov sosinal.

«Aga kuidas siis temaga jääb?» sosistas Zvjagintsev segaduses, andmata endale ikka veel lõpuni aru, mis on juhtunud, ja lamava Razgovorovi poole vaadates.

«Ta on surnud! Sakslased tulevad! Minu järel, major, kiiremini!» hüüdis Pastuhhov ja jooksis tihnikusse.

Metsas oli pime. Zvjagintsev ei näinud ees jooksvat Pastuhhovi, kuid kuulis, kuidas tema jalge all praksusid oksad.

«Ainult mitte Pastuhhovist maha jääda, joosta, joosta!» käsutas ta end mõttes. Ta mõistis, et jõud on lõpukorral.

Jalg ei andnud ennast kohe tunda. Zvjagintsev tundis valu alles siis, kui hingeldades sammu aeglustas.

Samal hetkel jäi Pastuhhov järsku seisma ja ütles kähiseva häälega:

«Pea ... puhkame natuke ... Küll aga kukkusime sisse!» Veidi hinge tõmmanud, küsis ta: «Kuidas jalaga on, seltsimees major?»

«Jalaga? Jalaga on kõik korras!» vastas Zvjagintsev kiiresti.

«Las ma vaatan.»

«Pole siin midagi vaadata, tühine kriimustus.»

«Ma ütlen: las ma vaatan!» kordas Pastuhhov kangekaelselt. Ta laskus põlvele ja läitis tiku.

Zvjagintsev ootas hinge kinni pidades otsust, kartes ise kummarduda ning jalga vaadata.

«Ohoo, major, oled kõvasti pihta saanud!» sõnas Pastuhhov viimaks. Tikk oli jõudnud läbi põleda ja Pastuhhov süütas uue.

Zvjagintsev sundis end kummarduma. Ja siis nägi ta, et saapasäärest oli välja rebitud tubli tükk, ülejäänud sääreosa aga kaetud vere ning poriga.

Ja niipea kui ta seda kõike oli näinud, muutus valu väljakannatamatuks.

«Istu, major, jalg tuleb kinni siduda, muidu võib asi hullemaks minna,» ütles Pastuhhov kindlalt, «ühe jalaga sa kaugele ei jõua.»

«Aga kui sel ajal ...»

«Istu maha, ma ütlesin juba!»

Pastuhhov püüdis haavatud jalast saabast ära kiskuda, kuid Zvjagintsev karjatas valust.

«Sa katsu vaiksemalt ... kannata, muidu kutsud meile veel sakslased kaela ...» ütles Pastuhhov. Ta võttis püksitaskust kõvera terava noa, mida tavaliselt kasutavad aednikud, tegi selle lahti ning lõikas saapasääre ülevalt alla lahti.

«Ülespoole kederluud on põrutanud,» ütles ta. «Küllap killuga. Pimedas ei saa aru.»

Ta kiskus vormipluusi seljast ja rebis alussärgi ribadeks.

Zvjagintsev istus, seljaga vastu puud toetudes ning hambaid ja rusikaid kokku surudes, nii et küüned lausa peopesadesse tungisid.

Pastuhhovi hääl kandus tema kõrvu nagu läbi udu:

«Nii, esialgu peaks kõik korras olema. Kas sa tõusta saad?»

«Jah, jah, muidugi,» ütles Zvjagintsev. Pastuhhovi käele toetudes püüdis ta püsti tõusta, kuid ei suutnud.

«Olgu, ootame veel natuke,» ütles Pastuhhov ja laskus Zvjagintsevi kõrvale.

«Kas kaart ja kompass on teie käes, seltsimees major?» küsis Pastuhhov «teie» peale üle minnes.

«Kaart?» kordas Zvjagintsev jahmunult.

Tal oli täpselt meeles, et veel sekund enne seda, kui ta autost välja hüppas, oli kokkupandud kaart lebanud istmel tema ja Razgovorovi vahel, kompassi oli ta aga enne väljasõitu pannud väikesesse sahtlisse «emka» armatuurlauas.

Tähendab, kõik oli koos autoga ära põlenud ...

«Mul ei ole midagi, Pastuhhov,» ütles Zvjagintsev süngelt, «kõik jäi sinna.»

Mõlemad vaikisid. Nad ei teadnud, kus nad asuvad, kuhupoole tuleks minna, kus võivad olla sakslased ja mis sünnib praegu nende pataljonis.

Zvjagintsev vaatas umbusklikult ümberringi ja kuigi ta ei näinud midagi peale tumeda metsamassiivi, tundus talle, et oht varitseb neid igast kandist.

Kusagilt kostis läbilõikavalt kaeblik öölinnu häälitsus. Kusagil praksusid oksad.

Äkki lõi särama rakett. Taevalapike puulatvade kohal muutus kollakasoranžiks.

Rakett kustus ja taevas muutus jälle elutult tumedaks.

«Mis me nüüd peale hakkame?» küsis Zvjagintsev vaikselt.

«Tuleb koidikut oodata,» vastas Pastuhhov, «teed me ei tunne ja pimedas võime sakslaste peale sattuda.»

Kuid Zvjagintsev sai Pastuhhovi sõnadest teisiti aru. Talle tundus, et vanempoliitjuht kahtleb tema võimes käia. Zvjagintsev liigutas jalga ja võpatas valust, mis läbis kogu keha.

«Mis sa arvad,» küsis ta, «kuidas said siia sakslased?»

«Ei tea.»

«Kas neil tõepoolest õnnestus läbi murda ja meie tagalasse tungida?»

«Ei usu. Siis kuuleksime suurtükke ja tankide müinat. Mina aga ei kuulnud peale automaatide ja miini-

pildujate mitte midagi. Tõenäoliselt on need dessantväed. Ja ilmselt pole neid kuigi palju.»

«Peame viivitamatult pataljoni jõudma! On tingimata tarvis kohe pataljoni jõuda! Siit ei tohiks sinna olla üle viie või kaheksa kilomeetri, kui otse minna.»

«Kuid meil pole ju kaarti ega kompassi,» tuletas Pastuhhov meelde ja kuigi vanempoliitjuhi toonist polnud võimalik tabada kübetki ettehéidet — ta vaid konstateeris fakti —, tundus öeldu Zvjagintsevile süüdistusena.

«Suuna võib äärmisel juhul ka kompassita kindlaks määrata,» ütles ta. «Vaata, kuspool on puutüvedel rohkem sammalt. Peame minema läände.»

«See on lootusetu. Tuleb oodata koidikut, siis hakkame liikuma.»

«Kuid kell on praegu ju alles kolme peal!» hüüdis Zvjagintsev kella vaadates. «Kas sa siis tõesti arvad, et meil tuleb istuda ja oodata? Selle aja jooksul võib ära käia kaugelt rohkem kui kaheksa kilomeetrit!»

«Te ei suuda käia kahtegi kilomeetrit,» sõnas Pastuhhov vaikselt ja otsekui vastu tahtmist, just nagu oleks ta sunnitud seda ütlema.

«Suudan!» kinnitas Zvjagintsev jonnakalt, püüdis end püsti ajada, kuid pidi terava valu tõttu uuesti istuma. Ta nägu kattus higiga.

Jah, Pastuhhovil oli õigus. Ta ei suuda käia.

Mõne aja vaikisid mõlemad.

Jälle kostis kusagilt, seekord üsna lähedalt, heleda oigega sarnanev öölinnu häälitsus. Üle puulatvade käis kerge tuulepuhang, puud hakkasid kohisema.

«Sa lähed üksi,» ütles Zvjagintsev otsustavalt.

«Ei,» kostis Pastuhhov rahulikult.

«Aga mina ütlen, et lähed!» kõrgendas Zvjagintsev häält. «Võid seda käsuna võtta!»

Pastuhhov vangutas pikkamisi pead.

«Niisugust käsku ma täita ei või, major.»

«Kuule, vanempoliitjuht, kus sind kasvatati? Sõjaväes või aadlineidude instituudis?» ütles Zvjagintsev torkava õelusega. Ta ei kahelnud, et tegelikult saab Pastuhhov temast õigesti aru ja vaidleb vastu ainult kaastundest.

Pastuhhov muigas ja vastas kõigutamata meelekindlusega:

«Mind kasvatas partei, major. Enne seda aga komsomol. Mulle õpetati, et haavatud seltsimeest ei jäeta maha. Liiatigi komandöri.»

«Aga kui komandör sind käsib?» ütles Zvjagintsev, taibates oma argumentide jõuetust.

«Antud juhul ei allu ma käsule.»

«Mida ometi teha?» mõtles Zvjagintsev. «Hakata kärkima? Ähvardada? Või püüda Pastuhhovi uuesti veenda, et teist väljapääsu ei ole ja et üks meist peab võimalikult kiiresti pataljoni jõudma?... Kas Pastuhhov sellest siis tõesti aru ei saa?»

Kuid Pastuhhov sai kõigest aru. Ta teadis ka seda, et maakaitseväelaste komandopunktis oli Zvjagintsev diviisikomandöriga kokku leppinud järgmiselt: kui sakslastel õnnestub avastada maakaitseväelaste ja pataljoni vaheline kaitseta lõik ning sealt läbi murda, viib Surovtsev kõiki võimalikke liiklusvahendeid kasutades pataljoni kilomeetrit viis põhja poole, et lühima ajaga rajada uued miiniväljad, takistades sakslasi tungimast maakaitseväelaste tagalasse. Seda kokkulepet teadsid ainult tema ja Zvjagintsev. Surovtsevil polnud aga sellest veel aimugi.

«Mis küll juhtub, kui sakslased juba lähemal ajal alustavad uut pealetungi ja just pataljoni vasakul tiival?» mõtles Pastuhhov. «Kui sakslased jälle hakkavad ründama tankidega, siis ei pea pataljon kuigi kaua vastu, sest miinivälju vaenlase teel enam pole. Kuid Surovtsev ei tea midagi vastuvõetud otsusest ega tagane. Ei, seda ei tee ta mingil juhul! Tankid võivad põhja poole edasi pääseda ainult üle võitlejate laipade. Kuid nende hukkumine on siis asjatu. Maakaitseväelaste juhtkond, kes on kindel, et pataljon on asunud uutele positsioonidele ning katab nende diviisi tagala poolt, satub äärmiselt raskesse olukorda. Nad ei oota sakslaste hoopi põhjast... Zvjagintsevil on õigus. Üks meist peab viivitamatult pataljoni minema...»

Nii arutas Pastuhhov. Kuid jätta haavatud komandör metsa, kus on sakslased, — seda ta ei saanud. Hingepõhjas hellitas ta veel lootust, et pärast lühikest puhkust suudab Zvjagintsev siiski edasi minna.

Nagu tema mõtteid lugedes ütles Zvjagintsev:

«Hüva. Lähme siis koos. Aita mul ainult tõusta.»

Pastuhhovi abiga tegi ta uuesti katset end püsti ajada.

Kuid vahepeal juba peaaegu vaibunud valu läbis uuesti kogu keha.

«Noh?» ütles Zvjagintsev viha ja meeleheitega. «Kas näed, milleks ma võimeline olen? Mida sa nüüd soovitad?»

Pastuhhov istus tema kõrvale maha, katkus rohukõrre ning keerutas seda käes.

«Teen ettepaneku esialgu siia jääda.» Ta heitis pilgu kellale. «Praegu on kolmveerand kolm. Varsti tõuseb päike. Siis orienteerume täpsemalt.»

Zvjagintsev heitis lootusetult käega.

«Ja mis sellest kasu on, kui ma niikuinii edasi liikuda ei saa?»

Ning kui ta lõpuks taipas, et ta pole enam võimeline midagi ette võtma ja et vähemalt kahe lähima tunni jooksul on nad mõlemad sunnitud tegevusetult istuma, kerkis kõik äsja juhtunu tal uuesti silme ette.

Zvjagintsevile tundus, et ta näeb Razgovorovi nägu — liikumatut nägu, mis on kaetud pori ja tahmaga, ja sellel suunurgast nirgunud vereniret.

«Ja nii ei jõudnudki ma talle öelda ühtki head sõna,» mõtles Zvjagintsev. «Ei siis, kui ta mind päästis selle tanki eest, ei siis, kui taastas katkenud raadioside, ega ka surmatunnil. Ma ei öelnud seda, mida tahtsin. Lükkasin seda kogu aeg edasi. Mul ei jätkunud selleks kunagi aega. Ja nii ta hukkus, ei saanudki teada, et on esitatud autasustamiseks Punatähe ordeniga. Ei tahtnud talle sellest varem rääkida — järsku ei anta . . .»

«Pastuhhov, kas autasustamislehed jäid samuti autosse?» küsis Zvjagintsev.

«Ei,» raputas vanempoliitjuht pead, «need on siin, minu käes. Kui diviisist välja sõitsime, panin need kaarditaskust oma taskusse. Kaarditasku jäi küll autosse, kuid see oli tühi.»

«Kas sa Razgovorovi kohta täidetud lehe leiad üles?»

Pastuhhov pistis käe vaikides püksitaskusse ja võttis sealt kokkukeeratud paberirulli. Aeglaselt pabereid põlvel siludes hakkas ta neid sirvima.

«Siin,» sõnas ta lõpuks ja ulatas Zvjagintsevile ühe lehe.

Zvjagintsev tõmbas tikku, tõstis paberi silmade juurde ja hakkas lugema:

«Razgovorov, Vassili Trifonovitš, sündinud 1922. aas-

tal, ÜLKNÜ liige, venelane . . . näitas üles vaprust ja isiklikkust kohtumisel sakslaste tankiluurega . . . ilmutas julgust ja kangelaslikkust, taastades vaenlase tule all katkenud side väga tähtsa sõjalise objektiga . . . Tuleb leida mingid teised sõnad,» ütles ta. ««Ilmutas julgust», «ilmutas kangelaslikkust» . . . Kõigi kohta ühed ja samad sõnad. Nende tagant ei paista ju inimene üldse välja. Oled nõus?»

«Ei, major, ei ole nõus. Niisuguseid sõnu, nagu sina tahad, pole maailmas üldse olemas.»

«Kuidas ei ole?»

«Pole veel leitud, aga võib-olla pole isegi veel välja mõeldud. Ühe kangelase jaoks on sobivaid sõnu lihtne leida. Praegu aga on neid kangelasi tuhandeid. Isegi kümneid tuhandeid. Ja tõelisi sõnu, mida vääriksid need inimesed — elavad või surnud — meil veel ei ole.»

Zvjagintsev ulatas Pastuhhovile vaikides autasustamislehe. Siis ütles tasa:

«Milline noormees! Aga meie ei jõudnud teda isegi matta. Niipea kui mõtlen, et sakslased ta sealt leiavad . . . Nad ei irvita ju mitte ainult elavate üle . . . Kuule, Pastuhhov,» ütles ta juba valjemini, «kui kõik hästi lõpeb, saadame sinna oma võitlejad. Paneme veoauto peale ja saadame sinna. Las matavad ta nagu kord ja kohus maha. Ma leian kaardi järgi selle metsatuka kiiresti üles.»

Ta vaikis viivu.

«Nii kahju poisist . . . Tead, isa on tal «Elektrosila» tööline. Läks maakaitseväkke. Aga kes tal perekonnast veel järele jäi, ei tea . . .»

«Kuidas jalaga on? Valutab?» küsis Pastuhhov.

«Praegu vähem.»

Zvjagintsev ei rääkinud tõtt. Valu tugevnes üha. Zvjagintsevilt nõudis suurt tahtejõudu seda mitte välja näidata.

«Mul õnnestus vist Vasnetsovilt välja kaubelda tankitõrjekahurid ja mõned kuulipildujad,» ütles ta, et juttu teisale viia.

«Tean, sa rääkisid mulle,» vastas Pastuhhov.

«Võib-olla on need juba pataljoni jõudnud.»

«Loodame,» ütles Pastuhhov lakooniliselt ja küsis siis järsku: «Kuule, major, kas sa oled diviisikomissariga juba varemast ajast tuttav?»

«Jah,» vastas Zvjagintsev lühidalt.

«Juba enne sõda?»

«Jah,» kordas Zvjagintsev ja lisas siis, alludes nagu mingile sisemisele käsule: «Tal jäi tütar sakslaste kätte. Sõitis koolivaheajale ja . . .»

Ta katkestas poolelt sõnalt.

«Sa tundsid ka tema tütart?» küsis Pastuhhov.

«Jah. Tundsin.»

«Mul kah . . .» ütles Pastuhhov, «jäid vanakesed — isa ja ema . . . Minskisse.»

Zvjagintsev tõstis pea. Seda kuulis ta Pastuhhovilt esimest korda.

«Aga . . . kuidas siis nii?» küsis ta, tajudes, et niisugused sõnad kõlavad pentsikult. «Sa pole sellest ju kordagi rääkinud!»

«Kas tõesti?» Pastuhhov kehitas õlgu. «Võib-olla tõepoolest . . . pole rääkinud . . .»

Päike tõusis. Metsatihnikus võis juba eraldada puid, udulinikust ilmusid nähtavale põõsad ja kidur rohi . . .

«Katsume nüüd oma asukoha kindlaks määrata, major,» ütles Pastuhhov, astudes ühe puu juurest teise juurde ning uurides tähelepanelikult koort. «Üldiselt on kõik selge,» lausus ta lõpuks asjalikult, «kuna meil on tarvis rohkem lääne poole hoida, siis peame liikuma selles suunas.» Ta näitas käega. «Vaatame nüüd, kuidas me edasi liikuma hakkame.»

«Vaevalt ma üldse käia saan,» ütles Zvjagintsev mornilt.

«Sead küll. Kui on tarvis, siis tuleb minna. Teist väljapääsu ei ole. Tõuseme püsti, seltsimees major!»

Ta kummardus ning ulatas Zvjagintsevile käe.

Zvjagintsev pigistas hambad kokku, tõusis Pastuhhovi õlale toetudes püsti ja astus ettevaatlikult ühe sammu.

«Noh, kuidas on?» küsis Pastuhhov osavõtlikult.

«Paistab, et suudan minna,» ütles Zvjagintsev kõhklevalt.

Nad liikusid aeglaselt edasi — edelasse, nagu neile endile näis, olles veendunud, et pataljoni asukohani pole jäänud üle kümne kilomeetri.

Zvjagintsev astus vaevaliselt. Pastuhhovil, kes teda toetas, tuli teda peaaegu seljas kanda.

Zvjagintsev sai aru, et nõnda ei pea ka Pastuhhov kaua vastu, kuid polliitjuht ei näidanud väsimust millegagi välja.

Nad läksid kaua.

Vaikse ojakese juures, mis suure puu juurte alt välja voolas, tegid nad peatuse ja jõid. Siis jätkasid nad teekonda. Umbes poolteise tunni pärast kostis kusagilt tagantpoolt tulistamist.

«See on maakaitseväelaste lõigus,» ütles kuulatama jäänud Zvjagintsev.

«Ilmselt,» nõustus Pastuhhov.

Zvjagintsev tundis, et valu jalas läks teravamaks. Maapind muutus nagu kiuste pehmemaks ja kohati isegi soiseks.

Pastuhhov küsis:

«Tahad veidi puhata?»

«Ma jõuan veel edasi minna,» vastas Zvjagintsev kangekaelselt, tundes, et käsi, mis Pastuhhovi õlale toetus, on täiesti tuimaks jäänud.

«Sina jõuad, mina aga mitte,» ütles Pastuhhov. «Olen väsinud. Istume veidi.»

Ettevaatlikult Zvjagintsevi toetades aitas ta temal maha istuda. Kompis siis sidet ja ütles:

«Verd ei tule enam. Sul veab.»

Zvjagintsev muigas virilalt. Ta mõistis, et selle peatuse oli Pastuhhov teinud ainult tema pärast ja et ka haavast rääkis ta nii reipalt ainult tema lohutuseks.

Pastuhhov vaatas oma käekella ja küsis:

«Kui palju sinu oma näitab, major?»

Zvjagintsev kergitas varrukat:

«Üksteist.»

«Minu kell on samuti kolme minuti pärast üksteist. Teen ettepaneku siin kaheteistkümneni puhata. Siis kontrollime, kas läheme õiges suunas.»

Pastuhhovil oli õigus. Nende olukorras oli kahtlemata kõige mõistlikum oodata keskpäeva ja siis õige suund kindlaks määrata.

«Ja mis saab edasi?» mõtles Zvjagintsev kibedusega. «Teele asusime umbes kell viis . . . Praegu on üksteist. Selle aja jooksul pole me käinud rohkem kui neli-viis kilomeetrit. Isegi siis, kui me liigume õiges suunas,

tähendab see seda, et meil on vaja minna veel teist niisama palju.»

Zvjagintsev mõistis, et ei suuda käia enam kilomeetritki. Jalg valutas nüüd järjest hullemini — oli tunne, nagu küpsetataks teda lõkkel, sedavõrd tulitas ta . . .

Zvjagintsev sulges silmad, et mitte näha neid ümbritsevat metsatihnikut, risti-rästi põimunud puujuurikaid ning põõsaste oksteräga. Jalg lausa hõõgus valust.

Zvjagintsev sisendas endale: «Unusta valu ja haav jalas, unusta eelolev tee, ära mõtle üldse millelegi!» Ta püüdis kujutleda, et ümberringi laiub lumi ja et jalg on jääkamakal . . .

«Mis kell on?» küsis ta silmi avades.

«Kahekümne minuti pärast kaksteist,» vastas Pastuhhov. «Sa tukastasid veidi. Kohe määrame kindlaks suuna ja hakkame astuma.»

«Ma ei jõua käia!»

«Jõuad küll,» vastas Pastuhhov karmilt.

Kuid Zvjagintsev tundis järsku väga selgesti, et ei suuda tõepoolest astuda enam kahte sammugi ja et siin ei aita mingisugused jõupingutused ega Pastuhhovi toetus.

«Nüüd on asi niisugune, vanempoliitjuht,» ütles ta otsustavalt, «kui sa öösel keeldusid täitmast minu käsku, võis selles olla teatav mõte. Kuid nüüd seda enam ei ole. Ütlen sulle seda tõsiselt. Jalaga on mul lood halvad. Üpris halvad. Edasi minna ma ei suuda. Üksinda jõuad sa pataljoni tunni ajaga, kõige rohkem kahe tunniga. Ja siis saadad mulle võitlejad järele. Sul on nuga, teel võid teha puudele täkkeid, et tagasi tulles mitte eksida. Tagasi tulete kanderaamiga. Viis kilomeetrit mööda metsa ei jõua sa mind niikuinii tassida. Peale minu ja sinu ei saa aga mitte keegi Surovtsevile edasi öelda, kuidas me diviisi staabis kokku leppisime. Tean, et sul on raske teha seda, mida ma sinult palun. Kuid sa oled kohustatud seda tegema. Lõppude lõpuks on see ju minulegi ainuke pääs. Mul võib tulla gangreen. Kui sa kohe minema hakkad, võid jõuda õhtul võitlejatega tagasi. Selge? Nüüd aga otsid kusagil läheduses hea varjupaiga, maskeerid mind okstega ja asud teele. Tehtud?»

Pastuhhov ei vastanud midagi. Ta vaatas kella, tõusis

püsti ning ajas pea selga. Puude vahelt polnud päikest näha, kuid selle kiired langesid siin-seal püstloodis puulatvadele, värvides need heleroheliseks.

Pastuhhov vaatas uuesti kella ja ütles:

«Tõsine veidi viltu läinud . . . Tuleb rohkem põhja poole hoida . . .»

«Noh, näed!» hüüdis Zvjagintsev pigem rõõmsalt kui kahetsedes. «Nii et tuleb veel haak sisse teha! Ära kaota aega, Pastuhhov, mine! Mida kiiremini lähed, seda ruttem saad mulle järele tulla.»

Mõne hetke vaikisid mõlemad. Zvjagintsev nägi, et Pastuhhov püüab piineldes kaaluda kõiki vastu ja poolt argumente. Lõpuks pöördus ta sõnagi lausumata ümber ja kadus tihnikusse.

Poole tunni pärast tuli ta tagasi, hoides peos millegagi täidetud pilotkat.

«Tähendab, otsustame nii,» ütles ta kuivalt ja asjalikult. «Siit umbes kümne meetri kaugusel voolab oja. Viin su sinna. Kui juua tahad, on vesi lähedal. Siin aga,» ta osutas pilotkale, «on marjad. Hapud. Joovikad. Räägitakse, et pidid toitvad olema. Õhtuni pead kuidagi vastu. Õhtuks jõuan aga tagasi. Nüüd katsu ennast aga püsti ajada.»

Ta aitas Zvjagintsevil tõusta.

Need mõned meetrid, mis Zvjagintsev nagu tules põlevat jalga järele vedades läbima pidi, tundusid talle lõpututena. Ta oli higist üleni märg, kui Pastuhhov ta lõpuks väikesse lohku, kuhu ta juba varem oksi ja rohtu oli kuhjanud, pikali pani. Siinsamas vulises ojake.

Pastuhhov puistas marjad Zvjagintsevi käeulatusse, tema jalad ja keha kattis aga okstega. Seejärel ajas ennast sirgu ning lausus:

«Nüüd kuula, Aleksei.» Esimest korda kutsus ta Zvjagintsevi eesnimepidi. «Õhtul olen tagasi. Tulen, maksku mis maksab. Mingil juhul ära oma asukohta muuda. Ja üldse ole rahulik. Pikuta ja ära millelegi mõtle. Said aru? Minuga tulevad kaasa sõdurid kanderaamiga ja sanitaarinstruktor. Jumalaga jätma ma sind ei hakka. Jääme, nagu öeldakse, peatse nägemiseni. Kui saad, katsu magama jääda. Ja pea meeles: kõik saab korda. Minu sõna selle peale!»

Zvjagintsev saatis silmadega Pastuhhovi laia selga, ja

kui see puude vahele kadus, kuulas veel tükk aega, kuidas oksad tema jalgade all praksusid.

Lõpuks jäi kõik vaikseks. Nüüd kuulis Zvjagintsev ainult oja vaikset vulinat ja puude kohinat, kui kerge tuuleiil latvadest üle käis.

Ta tõmbas kabuurist püstoli «TT», kontrollis magasini, lükkas padruni rauda, tõmbas päästiku vinna ja asetas püstoli käeulatusse rohule.

Nii imelik kui see ka oli, ent üksi jäädes muutus Zvjagintsev rahulikumaks — seni oli ta kõige rohkem muretsenud pataljoni pärast, nüüd aga, kui Pastuhhov teele oli asunud, läks ta süda kohe kergemaks. Ta püüdis uuesti välja arvutada teda pataljonist eraldavat vahemaad, et vähemalt kaudseltki kindlaks määrata, millal Pastuhhov sinna jõuab. Paistis, et kolme tunniga. Praegu oli kell kakskümmend minutit kaksteist läbi. Tähendab, et kell kolm, kõige hiljem kell neli on Pastuhhov kohal. Kella üheksaks, see tähendab, veel enne, kui pimedaks läheb, peab ta tagasi olema. Pataljonist saab ta kaardi ning kompassi ja tagasitee ei võta tal enam nii palju aega.

Nüüd kuulis Zvjagintsev jälle kaugeid püssipauke ja tulistamist kuulipildujaist. Ta tõstis erutatult pea, püüdes kindlaks teha, kus tulevahetus käib, ja veendunud, et lasud kostavad kusagilt lõunast, rahunes veidi.

Zvjagintsev hakkas vahtima puulatvade vahel paistvat taevast. See oli pimestavalt helesinine, ühegi pilveribata. Näis, et ümberringi valitseb rahu, ja ainult kaugelt kostev tulevahetus meenutas, et kusagil käib sõda ja et iga hetk sureb inimesi.

«Imelik mees see Pastuhhov!» mõtles Zvjagintsev. «Alati, kui olukord kriitiliseks muutub, käitub ta nii, nagu lasuks kogu vastutus temal ja nagu oleks just tema kohustatud väljapääsu leidma ... Ilmselt on ta tõepoolest veendunud, et on partei täievolilline esindaja ja omab erilisi õigusi! Ei, nähtavasti pole asi ka mitte selles ... Tal on ainult üks õigus: võtta oma õlgadele kõige raskem koorem, raskem kui kellelgi teisel.»

Zvjagintsev püüdis jalgå liigutada. Kogu kehast käis läbi põletav valu.

«Aga mis siis, kui haav on raske? Kui tõepoolest tuleb gangreen ja jalg amputeeritakse? ...»

Hetkeks tekkis Zvjagintsevil mõte haav ise üle vaa-

data. Kuid samas taipas ta, et seda ei tohi teha. Isegi kui tal õnnestuks ära võtta saapajäänuseid ja sidet lahti härutada, haava uuesti kinni siduda poleks tal niikuinii millegagi ... Liiati võiks uuesti alata verejooks. Ei, tuleb rahulikult lamada ja Pastuhhovi tagasijõudmist oodata ...

Zvjagintsev sirutas end välja, et kogu keha lõdvaks lasta. Valu muutus vahetevahel nõrgemaks, siis aga haaras jala jälle nagu kuumade tangide vahele. Ja iga kord, kui valu järele andis, püüdis Zvjagintsev end veenda, et nüüd see enam tagasi ei tule ...

Nüüd lamas Zvjagintsev juba pooleldi meelemärkusetult. Tema teadvus ja tunded nürinesid. Talle näis, et aeg on seisma jäänud, et mingit sõda pole üldse ja et nad istuvad Veeraga pargipingil ning neiu pärib temalt, kas tookord Karjala maakitsusel oli olnud väga raske. Tema aga vastab ... räägib, et jah, oli raske, tahab aga öelda hoopis midagi muud, tahab teda hoiatada, et varsti algab sõda ja et Veeral ei maksaks Leningradist kuskile ära sõita, et ta ei tohiks usaldada seda noormeest — Anatolit, et sakslased vallutavad varsti Ostrovi ...

Siis ujus tema silmade eest mööda Razgovorov — liikumatu, mustaks tõmbunud näoga ...

Ja siis järsku näis talle, nagu kuuleks kellegi samme, nagu praksuksid kellegi jalge all oksad.

«Noh, Pastuhhov ongi tagasi!» mõtles Zvjagintsev rõõmu ja kergendusega, kuid see kõik oli nagu unes, sest ta ei suutnud end liigutada.

Okste praksumine muutus valjemaks. Tohutu tahtepingutusega sundis Zvjagintsev end täielikult ärkvele. Küünarnukkidele toetudes tõusis ta poolistuli ja kuulatas. Kõik oli vaikne. Ta vaatas kella. Osutid näitasid viis minutit üks läbi. «Ei või olla! Kas tõesti ei ole sellest hetkest, millal lahkus Pastuhhov, möödunud tundigi?»

Ta puuris silmadega oma käekella väikest valget numbrilauda ja taipas siis järsku, et kell seisab. Just, just — sekundiosuti seisis liikumatult, küllap ta oli eile unustanud kella üles keeramata.

Zvjagintsev vaatas ülespoole. Taevas oli tõmbunud halliks ja lehed, mis varem olid olnud helerohelised, näisid nüüd mustad.

Ja siis kuulis ta jälle mingit kahinat. Keegi lähenes, oksi ettevaatlikult laiali lükates.

«See on Pastuhhov võitlejatega,» mõtles Zvjagintsev rõõmsalt. Ta oli juba valmis hüüdma: «Pastuhhov! Ma olen siin! Siin!»

Siis kuulis ta järsku hääli. Mingisuguseid arusaamatuid sõnakatkeid, kellegi naeru ...

«Mis nad ometi räägivad?» mõtles Zvjagintsev hämmastunult ja mõistis siis äkki õudusega, et need on sakslased. See oli saksakeelne kõne!

Jah, need olid sakslased. Poolihääli omavahel rääkides lähenesid nad kohale, kus lamas Zvjagintsev.

Esimesel hetkel valdas teda meeleheide: ta teadis, et on täiesti jõuetu, ei suuda midagi ette võtta ja et sakslased võivad teda iga hetk märgata ... Ta mõistis, et kõik on läbi, et tema saatus on otsustatud, et ta enam kunagi ei näe oma võitlejaid, Pastuhhovi ja Veerat, et mõne minuti pärast pole teda enam elavate kirjas ja kõik on tema jaoks igaveseks kadunud.

Kuid siis tuli hirmu asemele meeletu viha. Aeglaselt, väga vaikselt sirutas ta käe pea kõrval lamava püstoli poole. Hetk hiljem tundis ta peos jahedat kärnilist käepidet.

Sakslased tulid aga üha lähemale. Ta nägi juba neid ja oli valmis päästikule vajutama, kuid taipas järsku, et sakslased pole teda veel märganud.

Jah, nad möödusid väikeses lohus lebavast Zvjagintsevist sõna otseses mõttes paari sammu kauguselt, teda märkamata. Kolmel esimesel olid käes automaadid, kaks kandsid õlal miinipildujaid; nende kannul aga tuli veel kolm automaaturit.

Sakslased möödusid nii lähedalt, et Zvjagintsev kuulis nende rasket hingamist.

End poolistukile ajades ja paremat küünarnukki vastu rinda surudes, et parem tulistada oleks, hoidis Zvjagintsev püstolit laskevalmis.

Kuid sakslased ei märganudki teda. Nad läksid mööda ja kadusid kolme-nelja minuti pärast tihnikusse. Veidi aega kuulis Zvjagintsev veel nende kaugenevaid hääli ja oksaraagude praksumist, siis jäi kõik uuesti vaikseks.

Üleminek teadmiselt, et kõik on lõppenud ja et teda

ootab kindel surm, arusaamisele, et oht on möödas, oli nii järsk, et Zvjagintsev langes jõuetult selili.

Kui ta veidi rahunenud oli, mõtles ta hirmuga, et ilmselt on sakslastel õnnestunud kusagil siiski läbi murda. Aga kus, millises lõigus? Missuguste jõududega? Ja mida teevad siin need sõdurid, kes temast praegu möödusid? Kammivad metsa läbi? Otsivad ühendust teiste gruppidega?

Zvjagintsev kuulatas uuesti teraselt. Kuid kõik oli vaikne. Pikkamisi hakkas hämarduma. Taevas tõmbus üha tumedamaks.

Zvjagintsev vallandas kangestunud sõrmed ja pani püstoli maha. Ta tahtis juua. Ta keeras end kõhuli ja küünitas oja poole. Vesi oli hea maitsega ja nii külm, et hammastel valus hakkas. Rüübanud paar lonksu, võttis Zvjagintsev vett pihku ja valas näo peale. Heitis siis uuesti selili. Kontrollis, et püstol käepärast oleks. Võttis paar marja, pani suhu ja hakkas neid pikkamisi mäluma.

«Kui palju võiks kell praegu olla?» mõtles Zvjagintsev. «Kui pataljonis kõik korras oli, peaks Pastuhhov juba tagasi jõudma ... Kui kõik korras oli ... Aga järsku eksis ta teelt? Või ei leidnud pataljoni vanast kohast? Või sattus tagasiteel sakslastega kokku? Peab veel ootama ... Peab ootama, teist väljapääsu ei ole.»

Zvjagintsev vahtis üha enam tumenevasse taevasse, kus üksteise järel lõid, esialgu veel kahvatult, särama kauged tähed.

Pikkamisi kandusid mõtted uuesti eemale sellest metsast, valutavast jalast ja sõjast üldse ...

Talle meenus ema ja meenus isa, kes oli Uraalis suure tehase tsehhiülem olnud. Ta nägi ennast inseneri-kooli lõpetaja vormis uhkustundega vahtimas peeglist uhiuusi punaseid kuubikuid vormikuue kraenurkadel ... Siis kadus ka see kangastus ning kerkis teine: Karjala maakitsuse lumehanged ja jäise tuule käes kõikuvad jäätunud raagus oksad ...

Ning siis nägi ta järsku nagu ilmsi Veerat. Just, just, — Veera seisis siinsamas lähedal, päris käeulatuses ning oli riides täpselt nii, nagu oli olnud siis, kui nad kohtusid, et sõita saartele: kitsas hall flanellseelik, kootud jakk, kirju rätik kaelas ...

Seejärel kadus kõik. Zvjagintsev kuulis jälle selgesti,

et sammud lähenevad. Ta võpatas, sirutas käe kiiresti püstoli järele ning surus selle käepideme kõvasti pihku.

«Pastuhhov? Saksjased?» peksles meelekohtades.

Zvjagintsev puuris pilguga pimedat metsa, kuid ei näinud esialgu midagi.

Ja järsku ütles keegi temast tõepoolest ainult paari meetri kaugusel:

«Hoia vasemale! Lagendiku poole!»

«Omad, omad! Venelased!» käis Zvjagintsevil peast läbi.

Zvjagintsev tegi järsu liigutuse, et end püsti ajada, ja hüüdis:

«Seltsimehed!»

Sammud vaikisid silmapilkselt. Kostis püssilukkude lõginat. Siis küsis keegi terava häälega:

«Kes siin on? Mitte sammugi paigast!»

See ei olnud Pastuhhov.

«Kõigil oma kohtadele jääda, üks aga tulgu siia, välja!» kordas puude taga nähtamatu mees.

«Ma olen haavatud ega saa välja tulla,» vastas Zvjagintsev, ikka veel laskevalmis püstolit käes hoides.

Kostis raagude praksumist, laialilükatavate okste sahinat ja nähtavale ilmus rihmaga vöötatud presentkuue ja sonimütsiga mees, karabiin käes. Ta vaatas tähelepanelikult ringi, kuid ikka veel ei märganud rohu ja okste all lamavat Zvjagintsevi.

«Ma olen siin,» ütles Zvjagintsev.

Nüüd silmas presentkuues mees teda. Ta astus kiirel sammul Zvjagintsevi juurde ja hüüdis üle õla tagasi:

«Poisid, siia! Siin lamab keegi haavatud komandör!»

Metsasügavusest väljus veel kaks meest. Ka nemad olid erariides ja karabiinidega relvastatud.

«Mis teiega on, seltsimees?» küsis esimene, Zvjagintsevi kõrvale kükakile laskudes.

«Olen major Zvjagintsev,» vastas see, «minu dokumendid on siin, mundri rinnataskus. Olen haavatud jalga.»

«Mina olen Luugast, partei rajoonikomitee instruktor Vostrjakov,» kostis mees kiiresti, heites pilgu Zvjagintsevi jalgadele. «Kuidas see siis nii juhtus, seltsimees major? Ja kuidas te üldse siia sattusite?»

Alles nüüd, mõistes, et ta on päästetud, valdas Zvja-

gintsevi järsku niisugune nõrkus, et ta kaotas peaaegu täielikult kõnevõime.

Vaevaliselt sõnu hääldades seletas ta Vostrjakovile, mis oli juhtunud ja kuidas ta siia sattus.

«Selge,» ütles Vostrjakov. «Kas te ei saa üldse käia? Meie grupp asub siit kolmesaja meetri kaugusel. Läheme tagasi Luugasse. Siia tulime aga kontrollima, kas ümbruskonnas pole sakslasi.»

«Ma ... nägin sakslasi ...» lausus Zvjagintsev vaevaliselt. «Nad möödusid siit hiljuti ... Ma ei oska täpselt öelda, kui kaua aega tagasi ... kell on seisma jäänud.»

«Nii, selge,» ütles Vostrjakov, tõusis püsti ja küsis oma kaaslaste poole pöördudes:

«Mida me majoriga peale hakkame, seltsimehed? Kas viime kätel ära või kuidas?»

«Ta on ilmselt väga nõrk,» vastas üks meestest — punase habemega, väikest kasvu ning suure peaga nagu seen. Ta kruvis plaskult korgi ja kummardus Zvjagintsevi kohale.

«Võtke üks lonks, major.»

Vaevaga pea üles tõstnud, rüüpas Zvjagintsev tubli sõõmu.

«No nii, nüüd on esmaabi antud,» ütles habemik end sirgu ajades ja korki kinni kruvides rahuldatult. «Kuidas on, kas läks kergemaks?»

Zvjagintsev tundis end tõepoolest paremini.

«Teie õnneks on meil grupis arst,» ütles Vostrjakov. «Mõningaid ravimeid leidub ehk samuti. Nüüd teeme aga nii: sina, Golikov,» pöördus ta habemiku poole, «ja sina, Pavlov, lähete kiiresti tagasi ja toote arsti siia. Las võtab kõik tarviliku kaasa. Mina aga jään seniks majori juurde. Selge?»

«Täitsa klaar!» vastas habemik. «Lähme, Pavlov.»

Hetke pärast olid nad silmist kadunud.

«Seltsimees Vostrjakov,» ütles Zvjagintsev, «kuidas võisid siia sattuda sakslased? Sellest ajast, kui me maakaitseväelaste diviisist lahkusime, on möödunud juba terve ööpäev ...»

«Me olime sakslaste tagalas, rindejoone aga ületasime uuesti möödunud ööl,» ütles Vostrjakov maha istudes. «Selles lõigus, kust me üle tulime, oli suhteliselt vaikne. Aga hiljem, juba meie territooriumil, kohta-

sime samuti järsku sakslasi. Pärast seda me siia metsa varjule tulimegi. Ilmselt on tegemist dessandiga. Grupp pole suur, kuid neil on miinipildujad.»

«Aga kuidas on lugu Luuga liinil?» küsis kannatamatult Zvjagintsev, kellele näis, et ta on siin, metsas, viibinud terve igaviku.

«Seda kuuleme siis, kui tagasi jõuame,» vastas Vostrjakov õlgu kehitades. Pärast hetkelist vaikimist aga lisas: «Partisanid räägivad, et sakslased koondavad vägesid ja tehnikat.»

Zvjagintsev ei pärinud Vostrjakovilt, miks ta oma meestega vaenlase tagalas oli käinud. Ta mõistis, et tegemist on ühe luure- või diversioonigrupiga. Zvjagintsev oli juba mitu korda saanud käsu viia üle miiniväljade lõunasse selliseid erariides inimeste gruppe. Seepärast ütles ta ainult:

«Mul vedas, seltsimees Vostrjakov! Pidin juba hinge heitma.»

«Hinge heita on varavõitu, seltsimees major. Peame enne sakslastega arved õiendama.»

«Noh, aga kuidas seal teisel pool lood on?»

«Halvad,» vastas Vostrjakov süngelt. «Piinavad, lasevad maha, poovad . . .»

Ta vaatas kella ja küsis:

«Kas jalg häirib kõvasti?»

«Valutab.»

«Pole viga, varsti tulevad poisid arstiga. Küll see seob haava kinni, teeb süsti ja üldse kõik, mis niisugusel puhul vaja. Siis vaatame, mis edasi saab . . . Kuidas edasi liikuda.»

«Aga . . . aga mina pean siia jääma!» ütles Zvjagintsev, tundes meeleheites, et muutub tahes-tahtmata Vostrjakovi grupile koormaks. «Minu vanempoliitjuht tuleb võitlejatega mind just siit otsima!»

«Ära muretse, major, küll pärast otsustame,» vastas Vostrjakov rahustavalt.

Natuke aega olid mõlemad vait.

Lõpuks kostis metsast jälle okste praksumist ja sammude müdinat.

«Noh, meie omad ongi tagasi,» ütles Vostrjakov ja tõusis püsti.

Zvjagintsev tahtis juba öelda, et need võivad olla ka

Pastujhov oma võitlejatega või hoopis sakslased, kuid silmas siis punase habemega Golikovi.

«Kõik on korras, komandör, arst on kohal. Poisid teevad seal praegu majori jaoks kanderaami, niipea kui valmis saavad, tulevad kohe järele.» Ta pöördus ümber ja hüüdis pimedusse: «Doktor, tulge siia!»

Zvjagintsev upitas end küünarnukkidele toetudes üles ja nägi, et temast kolme sammu kaugusel seisab Veera . . . Esimesel hetkel arvas ta, et näeb viirastust. Olles kindel, et ta lihtsalt sonib, kuid suutmata end samas tagasi hoida, hüüdis ta:

«Veera!»

Katkirebitud kleidis, raskete sõdurisaabastega ja talunaise kombel lõua alt kinniseotud pearätikuga neiu astus kiiresti paar sammu Zvjagintsevi poole, jäi siis hetkeks jahmunult seisma ning ütles lõpuks hämmastusest väriseval häälel:

«Aljoša! Aljoša . . .»

Zvjagintsevil oli tahtmine kindlalt veenduda, et see kõik pole miraaž, et tema ees seisab tõeline, elus ning terve Veera. Ta püüdis kogu jõudu kokku võttes püsti tõusta, kuid kukkus jõuetult uuesti pikali.

«Aljoša, Aljošakene, sa oled haavatud,» ütles neiu kiiresti, Zvjagintsevi kõrvale maha kükitades. «Ma vaatan kohe järele, teen kõik . . .»

Nagu läbi une kuulis Zvjagintsev omavahel rääkivate meeste jutukatkeid, nägi järsku põlema süttinud taskulambi valgusvihku . . . Tal hakati saabast jalast ära kiskuma ja ta kaotas teadvuse. Kui Zvjagintsev uuesti meelemärkusele tuli, oli jalg juba kinni seotud, Veera aga istus tema kõrval mahalaotatud vatikuuel. Ta vahtis kaugusesse ega märganud, et Zvjagintsev silmad avas.

Oli tõusnud kuu ning kuuvalgel oli Veera nägu hästi nähtav.

Zvjagintsev vaikis, nautides hetke, millal võib Veerat segamatult vaadata. Kuid mida kauem ta neiut silmitses, seda enam märkas, kui väga Veera on muutunud. Tundus, nagu oleksid üleelatud kohutavad sündmused igaveseks jätnud pitseri tema näole ja pilkudesse.

«Veera!» sõnas Zvjagintsev vaikselt.

Neiu võpatas ja pööras pea tema poole.

«Kuidas on, Aljoša? Parem?»

«Nii hea pole mul veel kunagi olnud!» vastas Zvjagintsev kibedalt muiates, kuid samal ajal väga õrnalt.

«Haav ei ole eriti ohtlik, Aljoša, kuid ilmselt väga valus. Ka verd oled palju kaotanud. Kas verejooks oli väga tugev?»

«Tont sellega, Veera! Verd on mul küllalt, jätkub kahelegi.» Ta võttis neiul käest kinni. «Sa pole mulle endast veel midagi rääkinud. Kuidas sa siia sattusid?»

«Tuleb seltsimeestele öelda, et sul on parem,» lausus Veera, jäädes Zvjagintsevile vastuse võlgu, «nad arvavad, et sa jäid magama . . .»

Zvjagintsev pööras pead ja nägi, et Vostrjakov ja Golikov istuvad neist umbes kümne meetri kaugusel.

«Oota pisut,» ütles Zvjagintsev häält madaldades. «Oleme natukenegi kahekesi . . . Kuule, sa olid ju siis, kui sõda algas, kusagil päris Ostrovi külje all, eks?»

«Jah. Olin küll,» kostis Veera.

«Kuidas sul sealt pääseda õnnestus?»

Natuke aega ei vastanud Veera sõnakestki. Siis aga hakkas ta rääkima täiesti võõra ja kuiva häälega:

«Sõitsin Belokamenskist kodu poole. Rong pommitati puruks. Jõudsin ühte külla. Öösel vallutasid selle sakslased . . . Külanaised andsid mulle teised riided . . . selle kleidi. Pärast liikusid sakslased edasi, põhja poole . . . Järgmisel päeval tulid metsast partisanid. Paar päeva olin nendega. Siis kohtasin Vostrjakovi salka. Nad võtsid mind endaga kaasa. Lubasid Luugasse viia.»

Seda kõike rääkis Veera puise, ükskõikse häälega.

«Jutusta täpsemalt . . . Ma tahan teada kõik, kõik, mis sul üle tuli elada!» ei suutnud Zvjagintsev end pidada.

«Ljoša, palun sind, ära minu käest seda kunagi päri!» ütles Veera pilku kõrvale pöörates.

«Aga kuidas see juhtus, et sa . . . üksi jäid? Kuhu siis kadus see noormees — Anatoli?»

«Teda ei ole enam,» vastas Veera kõlatult, «sakslased lasksid ta maha.»

«Mis?» hüüatas Zvjagintsev. «Aga . . . aga ta on ju praegu Leningradis!»

Veera võpatas, nagu oleks teda tulise rauaga põletatud. Ta pöördus järsult ümber ja surus sõrmed Zvjagintsevi õlga.

«Kuidas? Mida sa ütlesid? Tolja on elus?!»

«Loomulikult elus,» kordas Zvjagintsev kiiresti. «Ta tuli lõunast koos meie taganevate vägedega. Kohtusime temaga meie pataljoni positsioonidel.»

«Ei, ei, see ei või tõsi olla!» pomises Veera, nagu oleks mõistuse kaotanud. «Tolja on elus! See ei või õige olla! Miks sa seda varem ei ütelnud? Kus ta praegu on? Kus?»

«Ma ju ütlesin juba — Leningradis!»

Ja järsku nägi Zvjagintsev, et mööda Veera põski jooksevad alla pisarad.

Ning siis sai Zvjagintsev kõigest aru . . . Veera armastas endiselt Anatolit.

«Midagi pole muutunud!» mõtles Zvjagintsev kibedusega. Tal oli tahtmine Veerale karjuda: «Kallis tüdruk, kuidas sa ometi võid? Ta jättis sind ju maha, reetis . . . Kuidas võib andestada niisugust tegu!» Kuid ta ei öelnud midagi.

Lõpuks lausus ta vaikselt:

«Sinu isa, Veera, on siin lähedal.»

«Jah?» vastas neiu, ilma et kuuldu tema teadvusesse oleks jõudnud, ja küsis siis järsku nagu ärgates:

«Isa on siin?»

«Ta on maakaitseväe diviisis. Komissariks. Nägin teda üleeile. Nad on siit umbes viieteistkümne kilomeetri kaugusel.»

«Aga ema?»

«Ei tea. Ta peaks endiselt Leningradis olema, kuid teda pole ma näinud. Kui sa Luugasse jõuad, siis teata tingimata isale, et oled elus. Vostrjakov aitab sul temaga ühendusse astuda.»

Zvjagintsev rääkis ja tundis ise, kui pingutatult kõlab nüüd tema hääl. «Nii me siis kohtusimegi,» mõtles ta, «juhtus see, mida ma enam lootagi ei julgenud: ta on elus, ta on siin, minu kõrval. Ma näen teda. Võin teda isegi puudutada . . . See on suur õnn, et ta elus on. Kuid minu jaoks pole teda olemas. Olen ta jälle kaotanud . . .»

Ta tundis järsku suurt nõrkust ja sulges silmad.

. . . Zvjagintsev tuli teadvusele alles siis, kui tema kohale kummardunud Pastuhhov teda kõvasti õlast raputas ja talle peaaegu kõrva sisse karjus: «Me oleme nüüd siin, major!» Zvjagintsev avas silmad. Paar hetke vahtis ta midagi mõistmata Pastuhhovile otsa, haaras

aga siis tal kahe käega kaela ümbert kinni ning surus habetunud põse vastu vanempoliitjuhi nägu...

«Kuidas pataljonigа on?» küsis ta kiiresti.

«Kõik on korras, major, pataljon on oma kohal, täiendus jõudis pärale, saadeti ka kuulipildujad ja tankitõrjepatarei... Kohe tõstame su peale ja...»

«Ta tuleb viia Luugasse, haiglasse!» sõnas Veera.

«Ei,» lõikas Zvjagintsev tema jutu järsult katki, «pataljoni!»

«Aljoša, nii ei tohi,» ütles Veera tungivalt, «jalga on tarvis ravida!»

«Pataljoni,» kordas Zvjagintsev lühidalt.

X

Pärast seda, kui Saksa tankid esimest korda käigu pealt püüdsid Luuga kaitseliinist läbi murda ning tagasi löödi, läksid kindralfeldmarssal von Loebi väed ikka ja jälle rünnakule.

Feldmarssal pöördus korduvalt oma vägede poole käskkirjadega, kinnitades, et on tarvis teha veel ainult üks, viimane ning otsustav jõupingutus — ja venelaste vastupanu on murtud.

Selleks et eesmärk muutuks käegakatsutavaks, tegi keegi von Loebi staabist ettepaneku trükkida ning jagada väeosade komandöridele välja kutsed «Astoriasse» banketile. See papitükike pidi üheaegselt olema üleskutseks, autasuks, avansiks ja meeldetuletuseks. Sõjaväes liikusid kuulduised, et kutsed trükiti Hitleri enda käsul.

Kuid see kõik ei andnud oodatud tagajärgi. Korduvad katsed Luuga liinist läbi murda lõppesid ebaõnnestumisega.

Kas Hitler andis endale aru, et tema Leningradi vallutamise plaan oli läbi kukkumas? Kas jõudsid Rastenburgi metsa õiged teated Saksa vägede ebaedust Luuga alla rajatud Nõukogude kaitseliinil?

Hitleri armastatuim aeg oli õhtu, õigemini — õhtusöögiaeg. Loomulikult mitte eine pärast: kõhukummardamine ei kuulunud tema pattude hulka, pealegi ei

võimud füüreri õhtueinet, mis koosnes tassist teest ja paarist küpsisest, peaaegu üldse sõna tõsises mõttes söögiks nimetada. Ta armastas õhtusi teejoomisi, sest siis ei saanud miski piirata tema vohavat ilukõnet.

Iseenesestmõistetavalt ei pidanud Hitler reglemendist kinni ka igapäevastel operatiivnõupidamistel «Hundikuopas», mis toimusid tema juhtimisel. Kuid arutatavate küsimuste raamid takistasid teda seal mingil määral ikkagi. Õhtuti võis aga Hitler rääkida, kui palju tahtis ja mida iganes tahtis.

Teejoomised venisid pikale — tavaliselt tublisti üle südaöö: kannatades unepuuduse all, kartis Hitler ööd ning püüdis magamaminekut igati edasi lükata. Seepärast ta rääkis ja rääkis, pikalt ja laialt, joobudes ise oma sõnadest, ükskõik millest ka juttu oli.

Martin Bormann, kes pärast Hessi lendu Inglismaale oli Hitlerile kõige lähedasemaks ning usaldusväärsemaks meheks saanud, veenis füürerit, et see lubaks fikseerida ka need õhtused jutuajamised, sest ükski tema sõna ei tohtinud ajaloole kaduma minna.

Hitler ei nõustunud sellega kaua. Tal oli instinktiivne vastikus igasuguste häält üleskirjutavate masinate vastu. Võib-olla oli talle ebameeldiv teadmine, et nendesamade masinatega, mida gestaapo laialdaselt kasutab kahtluse all olevate inimeste juttude pealtkuulamiseks, fikseeritakse nüüd tema enda juttu. Kuid kõige tõenäolisemalt seisis asi hoopis muus. Hitlerile oli alati vaja kuulajaskonda nagu tulerauale sädeme väljalöömiseks tulekivi. Ja juba ainult mõte, et kusagil siinsamas asub hingetu agregaat, mis püüab kinni kõik tema sõnad, neile kuidagi reageerimata, oli füürerile ebameeldiv.

Kuid 1941. aasta juulipäevadel, olles veendunud, et võit Venemaa üle, mis omakorda tähendas «tuhandeaastase riigi» algust, on lähimate nädalate küsimus, muutus Hitler järeleandlikumaks.

Ei, diktofonide ülesseadmisega ta ei nõustunud. Kuid andis nõusoleku selleks, et absoluutselt usaldusväärne isik, soliidse parteistaažiga stenografist viibib õhtustel teejoomistel ning paneb märkamatult nurgas istudes ajaloo jaoks kirja füüreri ajaloolised sõnad.

Ja nii ilmuski juulikuu teisest nädalast alates igal õhtul Hitleri söögituppa ilmetu mees- SS vormis —

Heinrich. Heim, paks pitsatitega varustatud kaustik kaenla all.

Ta tuli alati viis minutit enne füürerit ja lahkus viimasena. Söögitoast suundus ta kohe spetsiaalsesse ruumi, et dikteerida oma ülestähendused ühele Bormanni stenografistile. Hilisööl pandi stenogramm Bormanni lauale. Bormann luges kõik hoolikalt läbi, tegi parandusi, kirjutas alla ja köitis ülestähendused kaante vahele. Aegapidi — ta oli selles sügavalt veendunud — pidi see köidetud raamat saama uueks evangeeliumiks.

Viimastel päevadel ootas Hitler läbematult õhtut, et temas pulbitsevad mõtted, arutlused ja ennustused välja pääseksid. Teadmine, et sakslased tungivad Venemaal üha kaugemale, joovastas teda. See joovastus oli nii suur, et 14. juulil andis ta direktiivi, millega nägi ette «lähimas tulevikus» sõjaväe isikulise koosseisu vähendamise ning sõjatööstuse reorganiseerimise põhiliselt laevade ja lennukite tootmiseks, et lõpetada sõda «ainsa järelejäänud vaenlase — Suurbritannia ja kui osutub vajalikuks, siis ka Ameerika Ühendriikide vastu».

Näis, et «direktiivis» puuduvad ainult sissejuhatavad sõnad: «Nüüd, millal Saksamaa on alistanud Nõukogude Liidu . . .», et muuta see Idas peetava sõja lõppu konstateerivaks dokumendiks.

Kuid vaatamata sellele, et Hitler ja tema kindralstaap olid neil juulipäevil võidujoovastuses ning uskusid, et «mõningad raskused» Idarindel on juhuslikud, hakkas «Hundikoopas» pikkamisi üha rohkem maad võtma mingi sõnulseletamatu ärevus.

Hitleri 14. juuli «direktiiv» pidigi aitama maha suruda ärevust tema peakorteris juba eos.

Füürer oskas mängida maailmas valitsevatel vastuoludel, kuid ei suutnud objektiivselt analüüsida uut, ettenägematut situatsiooni. Nagu alkohoolik, kes piinavast pohmelusest püüab pääseda uue, täiendava alkoholiannusega, nagu hullumeelne, kes oma teel müüri kohates ei mõtlegi ringi minna või tagasi pöörduda, vaid katsub ikka ja jälle üle ronida, teadis ka Hitler ainult üht teed: jõuga läbi murda. Oma kavalusele ja kaalutlemisvõimele vaatamata mõtles ta väga primitiivselt. Need faktid ja nähtused, mis ei mahtunud tema enda loodud raamidesse, heitis Hitler lihtsalt kõrvale.

Kindralstaabi juhtide ettekannetest hakkas kostma

ärevaid noote. Kuid Hitler ei näinud reaalset alust rahutuseks. Oli ju feldmarssal von Bock kahe väliarmee ning kahe tankigrupiga jätnud seljataha sadu kilomeetreid Belostokist Smolenskini! Oli ju feldmarssal von Loeb põhjas kahe väliarmee, ühe tankigrupi ja esimese õhuarmeega jõudnud Peterburgi külje alla! Olid ju kolm Saksa ja kaks Rumeenia armeed, Ungari korpus ning Saksa tankigrupp neljanda õhuarmee toetusel jõudnud lõunas hõivata peaaegu pool Ukrainat!

Kuulates oma kindralstaabi juhtide ettekandeid, selekteeris Hitler neist välja ainult selle, mida ise tahtis: Venemaa sügavuses sakslaste poolt läbitud kilomeetrid, vallutatud linnade ning külade nimed, võidud võitude järel . . . Ta ei esitanud endale peamist küsimust: miks on sõda, mis pidi kestma kõige rohkem poolteist kuud, rohketele võitudele vaatamata ikka veel nii kaugel lõpust? Miks oli von Bock Smolenski all kaotanud tuhandeid sõdureid, sadu tanke ning lennukeid? Miks ei suuda von Loebi väed Luuga all läbi murda kindlustustest, mis on nendesamade bolševistlike orjade rajatud, kes Göringi sõnade järgi pidid pärast esimeste pommide langemist lambakarja kombel laiali jooksma?

Loomulikult teadis Hitler von Bocki raskustest keskrindel ja ka seda, et von Loebi pealetung ei edene.

Kuid ta ei pidanud seda ärevust tekitavaks sümptoomiks, vaid arvas, et see on kohaliku tähtsusega ebaõnn, mille põhjuseks on ühe või teise kindrali saamatus. Juhusliku faktina tundus Hitlerile ka päevast päeva tugevnev Nõukogude vägede ja kogu rahva vastupanu sakslastele.

Kuid mõned füüreri staabi kindralid olid juba 1941. aasta juuli keskel palju pessimistlikumalt häälestatud.

Möödub palju aastaid, enne kui need, kel õnnestus Nürnbergis silmusest pääseda, tormavad arhiividesse ning hakkavad palavikuliselt lehitsema oma päevikuid, püüdes leida tõendeid oma lahkhelidest Hitleriga juba sõja algstaadiumis.

Need kindralid püüavad kujutada Hitlerit diktaatorina, kes ainuüksi vastutab niihästi selle eest, et sõda üldse valla päästeti, kui ka sõjapidamise viiside eest. Ja see on üks inimkonnale seni teadaolevaid kõige rabavamaid ajaloovõltsinguid.

Ei, mitte hirmu sunnil, vaid südame kutsel töötasid

need mehed koos Hitleriga välja fašistliku agressiooni plaani ning võtsid osa ka selle elluviimisest. Lahkhelid, mis aeg-ajalt nende ja füüreri vahel tekkisid, ei olnud kunagi printsipiaalsed. Need olid tingitud ainult erinevatest seisukohtadest, kuidas Punaarmeed kiiremini purustada ja Nõukogude Liitu põlvili suruda.

Ent kui Hitler polnud suuteline fakte tunnistama, siis ei saa seda sugugi öelda kõigi tema kindralite kohta.

1941. aasta juulis olid need veel väga kaugel muret tekitavatest üldistustest ega kahelnud peatses võidus. Kuid mõned kindralid olid juba jõudnud arusaamisele, et sõda Idas erineb neist sõdadest, mida nad seni Läänes on pidanud. Nõupidamistel Hitleri juures vilksatasid kindralstaabi juhtide ettekannetes üha sagedamini niisugused väljendused, nagu venelaste tugevnev vastupanu ja Nõukogude uute reservide lahingusse toomine.

Need väljendused kadusid ära sõna otseses mõttes optimistlike ning enesekindlate avalduste sekka, kuid sellele vaatamata reageeris Hitler neile väga närviliselt ja katkestas korduvalt ettekandjaid, kui need püüdsid riivamisigi puudutada raskusi Idarindel.

Niisiis, õhtuse teejoomise ajal Hitler puhkas, andes vaba voli oma haiglasele kujutlusvõimele ning hämmastades kuulajaid oma mõtete ekvilibristikaga. Kuid pikkamisi muutis ta need kokkutulekud omamoodi massihüpnoosi seanssideks.

Hitler oli erakordsete näitlejavõimetega inimene. Ta suutis oma kuulajaid, hüpnotiseerida. Niihästi tema hääl, mis jutu algul oli rahulik, lõpuks aga muutus lausa hüsteeriliseks, kui ka kõnemaneer — ta kordas vahetpidamata üht ja sama mõtet, nimelt seda, mida tahtis kuulajatele ajudesse taguda, ent iga kord veidi muudetud kujul, — kõik teenis kindlat eesmärki: jätta endast võimalikult sügav mulje. Tal õnnestus äratada kuulajates kõige madalamaid ja tumedamaid instinkte. Hitler ei apelleerinud kunagi mõistusele ega südamele, vaid just nendele madalatele instinktidele.

Inimesele, kes esimest korda sattus Hitleri teelauda, võis näida, et füüreril pole mingit muud eesmärki kui soov rabada kuulajaid oma kompetentsusega kõikvõimalikes probleemides. Ta arutles, õigemini tõi kuulda-

vaie kategoorilisi hinnanguid sõja, religiooni, muusika ja arhitektuuri kohta, rääkis apostel Paulusest, bolševikest, kuningas Farukist, eelajaloolistest koertest, sellest, millist suppi spartalased eelistasid, taimetoidu kasulikkusest, Friedrich Suurest ja inglise ajaloolasest Carlyle'ist.

Kuid see polnud sugugi lihtsalt haige, organiseerimatu aju bakhanaal. Arutades pealtnäha kõige abstraktsemaid asju, pidas Hitler alati silmas kindlat eesmärki: allutada kuulajad oma tahtele, sundida neile peale oma mõte, suruda maha kõikvõimalikud kahtlused ja kõhklused.

Ja niisuguste, olgugi esialgu veel väga nõrkade kahtluste olemasolu tajus Hitler juba neil päevil. Nende kahtluste tekkimise põhjuseks oli von Loebi vägede takerdumine, samuti venelaste meeleheitlik vastupanu Smolenski all, mis oli segi löönud kõik von Bocki kaardid.

Oli ka veel kolmas asjaolu: 12. juulil olid Inglismaa ja Nõukogude Liit alla kirjutanud lepingule ühise tegevuse kohta sõjas Saksamaa vastu.

Tõsi küll, Hitler arvas, et sel lepingul pole mingit praktilist tähtsust. Olles teadlik imperialistlike suurriikide valitsevates ringkondades juurdunud kommunismivastastest meeleoludest, ei uskunud Hitler, et ühegi suurriigi ja Nõukogude Liidu vaheline liit oleks reaalne.

Samal põhjusel ei pööranud ta tähelepanu ka Saksa saadiku teadetele Washingtonist, et Valge Maja kavatsevat anda Nõukogude Liidule materiaalset ja tehnilist abi.

Hitler oli veendunud, et igasugused katsed klopsida kokku Saksamaa-vastast koalitsiooni on määratud läbikukkumisele, sest tegemist on niisuguste antagonistlike riikidega nagu Nõukogude Liit ühelt ja Ameerika Ühendriigid ning Inglismaa teiselt poolt.

Kuigi Hitlerile näis, et piisab veel ühe käskkirja väljaandmisest, veel ühe sütitava kõne pidamisest, ühe või teise kindrali või ohvitseri väljavahetamisest, et kõik uuesti rööpasse läheks, tundis füürer tahes-tahtmata, et raskused Põhja- ning Läänerindel avaldavad kindralstaabi juhtkonna mõttekäigule teatavat mõju.

... Sel päeval, esinedes päevasel nõupidamisel üle-

vaatega sõjategevuse käigust, olid Halder ja Brauchitsch nagu kokkuräägitult pööranud suurt tähelepanu partisanisõjale Saksa vägede tagalas. Ilmselt pidasid mõlemad silmas üht ja sama eesmärki: maalides värvikama pildi raskustest rindel, püüdsid nad sellega kaudselt õigustada von Loebi ja von Bocki, järelikult aga ka iseennast, ebaõnnestumiste pärast Luuga ja Smolenski all.

Kuid Hitler läks marru, sest võttis nende sõnu otsese vastuväitena omaendą korduvatele kinnitustele, et Nõukogude elanikkond laskub alandlikult põlvili kohe, kui on vabanenud hirmust bolševistlike komissaride ees.

Võib-olla just selle päevase nõupidamise mõjul valiski Hitler õhtuse teejoomise ajal esimeseks teemaks rahvaliikumise.

Suure ovaalse laua taga istusid Göring, Goebbels, Himmler, Brauchitsch, Jodl, Keitel ja Hitler. Peale nende oli siin täna veel gruppenführer Wolf, kes oli just koos Himmleriga saabunud Sudeetidest jahilt.

Söögitoa kaugemas varjulises nurgas istus eraldi lauakese taga stenografist Heinrich Heim.

Õhukestes portselantassides oli tee ammu jahtunud, aga füürer, nõjatunud tooli kõrgele, nikerdustega kaunistatud seljatoele, muudkui rääkis, saates peaaegu iga sõna järsu käeliigutusega.

Loomulikult ei puudutanud Hitler vahetult Vene partisanide tegevust või Nõukogudemaa elanikkonna poolt sakslaste hõivatud maa-aladel toimepandud sabotaažiakte — sellega oleks ta välja näidanud, et hommikused teated olid teda häirinud. Pikalt ja segaselt selgitas ta oma kuulajaile, milline vahe on Saksa rahvussotsialismil, Itaalia fašismil ja Venemaa igasugusel rahvaliikumisel.

Esimesel pilgul võis paista, et füürerit huvitab ainult küsimuse ajalooline külg. Elavalt žestikuleerides kinnitas Hitler, et nii fašism Itaalias kui ka rahvussotsialism Saksamaal on tagasipöördumine Vana-Rooma traditsioonide juurde. Meenutanud Vana-Roomat, ta otsekui unustas, millest on jutt, ning pidas maha terve kõne sellest, et Rooma riigi hukkumise põhjuseks oli kristlaste sisemine õõnestustegevus . . .

Kuid Hitleri sõnavalingu kaootilisus oli ainult näilik. Sisemiselt allus kogu ta jutt kindlale loogikale. Aluseks

oli siin väljaütlemata mõte, et analoogiliselt Rooma riigiga, kes oli germaanlastest barbarite vallutuste ajal surmahaige, on surmahaige ka kaasaegne tsivilisatsioon — plutokraatide, juutide ja kristlaste nurisünnitus — ja seda on võimalik alistada uue barbaarse jõuga: tänapäeva sakslastega.

Rooma riigiga lõpule jõudnud, tuli Hitler tagasi rahvaliikumiste juurde ning hakkas veel ekspressiivsemalt, tagudes vahetpidamata käega vastu poleeritud lauda ning pööramata tähelepanu sellele, et külaliste tassidest teed välja loksus, tõestama, et venelaste ainsaks organiseerivaks jõuks on aegadest aegadesse olnud religioon ja kuna nad selle nüüd on kaotanud, on nad järelikult määratud hukkumisele.

Sel hetkel ta ei näinud, ei pannud üldse tähele ovaalse laua taga istuvaid mehi, kes teda rõhutatud tähelepanuga kuulasid. Hitleri ärritatud pilgu ette kerkisid pildid veristest lahingutest Smolenski all ja Luuga jõel. Neid oli ta näinud kroonikafilmidest, mida Bock ning Loeb olid füürerile saatnud teatava tagamõttega, et talle mõista anda, kui tugev on venelaste vastupanu ning milliste raskustega tuleb Saksa vägedel võidelda.

Ja nüüd tahtis Hitler kõiki sundida mõtlema, et need faktid on ainult puhas juhuslikkus, millel pole mingit sisulist tähtsust, sest venelasi varem ajalooliselt liitnud jõud on kaotsi läinud.

Äkki jäi ta vait, nagu oleks täie hooga põrganud vastu nähtamatut takistust, pühkis higi ja haugatas üle laua tema vastas istuvale Himmlerile:

«Andke eskiis, Heinrich!»

Himmler võttis mustast nahkmapist kartongilehe ja ulatas selle Hitlerile.

Füürer pani kartongi keset lauda ning ütles sellele sõrmega osutades nüüd juba kuivalt ja asjalikult:

«Otsustasin välja anda direktiivi Nõukogude sõjavangide märgistamise kohta. See on üheaegselt neid vaoshoidvaks hirmutamisaktsiooniks kui ka hädavajalikuks vahendiks tuleviku tarvis, millal iga venelane uue korra tingimustes peab erinema sakslasest ka välistelt tunnusmärkidelt. Nagu näete, on sel märgil umbes neljakümne viie kraadise ülespoole suunatud teravikuga teravnurga kuju. Eks ole, Himmler?»

SS reichsführer, kes oli saabunud peakorterisse, et

teha füürerile ettekanne Idarinde uute «eriaktsioonide» kohta, noogutas keskendunult.

«Ma pole veel otsustanud, kas lasta teha see märk vangi laubale või tuharale,» ütles Hitler mõtlikult. «Märk tehakse spetsiaalse pintsliga, mis peab olema igas sõjaväeosas. Värviks võib kasutada tavalist tušši . . .»

Hitler pidas lühikese pausi, nõjatus uuesti tooli seljatoele ja hüüatas järsku ootamatu paatosega, pilk lakke suunatud:

«Jah! Me oleme barbarid! Me tahamegi olla barbarid! Meile on see auväärne tiitel! Me tahame maailma uueks muuta!» Ta hüüdis seda jõuliste, lühikeste, järskude fraasidega. «Maailm viskleb surmaagoonias. Sajandid, mis mind lahutavad Attilast, on ainult lühike ajavahemik inimkonna arengus. Nüüd aga aegade seos taastub!»

Ta heitis juuresolijaile puuriva pilgu, naeratas ootamatult ja küsis gruppenführer Wolfi poole pöördudes heasüdamliku peremehe häälega:

«Kuidas jaht õnnestus?»

«Suurepäraselt, minu füürer,» vastas Wolf kiiresti, pannes lauale teetassi, millest oli just kavatsenud rüübata.

«Keda te siis küttisite?» jätkas Hitler küsitlemist. «Lõvisid, kotkaid?»

«Oh ei!» Wolf naeratas aupaklikult. «Tavalisi küülikuid.»

«Ja teie nimetate seda jahipidamiseks metsloomadele?» küsis järsku Jodl varjamatu tigeda irooniaga.

Läbi ja lõhki staabitöötaja, üks Hitlerile andunumaid uue, natsliku formatsiooni kindraleid, ei suutnud ta sellele vaatamata hetkel vabaneda mõttest, et rindel kujunenud olukord oleks kohasem jutuaine kui Vana-Rooma riik või küülikujaht. Peale selle tahtis Jodl valmistada meelehärmi Himmlerile, kes nii vastutusrikkal ajal lubab endale seesuguseid meelelahutusi nagu jaht.

«Teataval määral, härra kindral,» vastas Wolf kõhklevalt.

«Eks seda oleks parem nimetada koduloomade küttimiseks?» ei jätnud Jodl järele, sest ei saanud üle oma halvast tujust.

«Rahulikumalt, rahulikumalt, Jodl!» ütles seni vaiki-

nud Göring. «Ega te ometi taha asetada ohtu SS reichsführeri elu, sundides teda silm silma vastu lõvidega?» Puhkes siis naerma, rüüpas tassist lonksu jahtunud teed ja lisas: «Üldiselt pole jaht teie eriala, Jodl. Jätke see spetsialistide hooleks. Julgen väita, et kuigi küülikute tagaajamist ei või nimetada meheteoks sõna otseses mõttes, on see siiski omamoodi lõbu.»

Ning ta vaatas naeratades Hitleri poole.

Kuid näis, nagu poleks füürer seda sõnasõda kuulnudki. Ta istus liikumatult, suletud silmadega, ainult vurrututt ülemisel huulel värises kergelt.

Lõpuks ütles ta nagu endamisi:

«Küülikud . . . kui oleks võimalik lasta maha kõik venelased nagu küülikud . . .»

«Kahjuks . . .» tahtis midagi lisada Jodli kõrval istuv Halder, kuid vaevalt jõudis ta öelda esimese sõna, kui Hitler võpatas, nagu oleks ärganud, kiiresti laua kohale kummardus ja kindralit oma pisikeste silmadega puurides kurjakuulutavalt küsis:

«Mis on kahjuks, Halder?»

Kindral kehitas õlgu, lõi pilgu maha ja lausus tasa:

«Ma tahtsin vaid märkida, minu füürer, et kari on osutunud liiga suureks . . .»

Hitler tundis, kuidas teda valdab raev. Tähendab, sellele vaatamata, et ta alles paar tundi tagasi oli teravalt hukka mõistnud loba Venemaa tsiviilelanikkonna vastupanust, julges Halder selle küsimuse juurde tagasi tulla? Tähendab, teda kuulates mõtlesid Halder ja võibolla ka teised endamisi ikkagi Loebi ja Bocki ebaedust? Mis siis ikka, nüüd paneb ta nad paigale, öeldes otse näkku, mida mõtleb!

«Mis te sellega öelda tahate?» kordas Hitler oma küsimust, üha rohkem keema minnes. «Et Bock ei suuda oma vägedega peale tungida ning Moskvat vallutada? Kas nii? Et talle tuleb lõunas või põhjas asuvate vägede arvel abi anda? Siis kuulake: ma ei mõtlegi seda teha. Veel enam: võtan temalt osa tanki-, suurtüki- ja lennuväge ning annan von Loebile! Mulle on vaja Peterburgi, kas saate sellest aru?! Mis aga von Bockisse puutub, siis olen veendunud, et tal on küllaldaselt vägesid venelaste vastupanu mahasurumiseks ning Moskvasse jõudmiseks. Talle jätkub selleks ainuüksi jalaväest, kui seda õigesti juhtida — niisugune on minu arvamus!»

Hitler lükkas allalangenud juuksesalgu silmadelt ja seiras juuresolijaid valvsalt, kahtlustava pilguga.

«Teil on absoluutselt õigus, minu füürer,» märkis kohmetusest ülesaanud gruppenführer Wolf. «Napoleon omal ajal . . .»

Ta tahtis oma mõtet jätkata, kuid sel hetkel ütles kogu aeg keskendunult lusikaga teed seganud Goebbels silphaaval:

«Pean vihjet Napoleonile kohatuks.»

Kõigi, kaasa arvatud Hitleri pilgud pöördusid sellele sisselangenud põskedega mustajuukselisele mehele. Ta naeratas. Kuid kõik siinviibijad teadsid, et Goebbelsi naeratus, mis nii sageli tema kahvatul näol mängles, ei andnud kaugeltki mitte alati tunnistust propagandaministri heast tujust. Goebbelsi tegelikust meeleolust rääkisid tema silmad — mustad ja teravad. Praegu Goebbels küll naeratas, kuid gruppenführer Wolfile suunatud pilk oli umbusklik ja tige.

«Ma arvan üldse,» jätkas Goebbels kõlava häälega, «et Napoleoni meie füüreriga võrrelda on taktitu ja sisuliselt täiesti väär. Napoleoni saatuslik viga seisnes selles, et ta pidas prantslasi sündinud maailmavalitsejaiks. Prantslasi, aga mitte sakslasi! Ajalugu niisuguseid vigu ei andesta.»

Ta jäi hetkeks vait, vaatas tähelepanelikult kõiki ruumis viibijaid, nagu sooviks veenduda, kas keegi ei kavatse talle vastu vaielda, ning jätkas:

«On veel üks põhjus, mis muudab vihjed Napoleonile mitte ainult ebakohaseks, vaid ka vaenulikuks. Asi ei ole mitte ainult selles, et ta Venemaal kaotas. Asi on veel selles, et Napoleoni lõpliku langusega seostatakse niinimetatud Püha Liitu, kuhu teatavasti kuulus Venemaa.»

«Ma ei mõista, kuhu te sihite, Goebbels,» katkestas teda Hitler, kes pidas end ajalooküsimustes suurimaks autoriteediks. «Pühasse Liitu kuulusid peale Venemaa ka Austria ning Preisimaa.»

«Loomulikult, minu füürer,» sõnas Goebbels, langetades alandlikult pea, «ja bolševistlik ajalooteadus peab seda sügavalt reaktsiooniliseks liiduks. Kuid lubage mul meenutada, et sellesse liitu astus hiljem ka Prantsusmaa, Inglismaa aga oli liidu kõigi kongresside vahetu osavõtja ning hingestaja. Niisiis: Venemaa, Prantsusmaa ja Inglismaa . . . Mulle näib, et hiljutise Inglise-Vene lepingu taustal on niisugused assotsiatsioonid meile otseselt kahjulikud. On tarvis arvestada asjaolu, et inimmälu pole täiuslik, ajaloo interpretatsioon muutub aga sageli. Kuid nimed talletuvad mälku sügavalt: Venemaa, Inglismaa, Prantsusmaa . . .»

Nüüd sai ka Hitler hästi aru, kuhupoole Goebbels tüürib. Ilmselt on ka Saksamaal inimesi, kes võtavad tõsiselt hiljutist Inglismaa ning Nõukogude Liidu vahelist lepingut — seda fiktiivset akti, propagandistlikku trikki. Kas tõepoolest võib keegi tõsiselt uskuda, et Venemaa on praegu suuteline Inglismaale mingisugust abi osutama? Et aga Stalin võiks loota mingisugusele abile Churchilli poolt, on lausa naeruväärne!

Hitler heitis Goebbelsile tähelepaneliku pilgu. Propagandaminister oli alles paari tunni eest saabunud Berliinist. Nad ei olnud veel jõudnud omavahel rääkidagi.

Kuid Hitler teadis, et see väike lonkur ei tee midagi juhuslikult. Tema ustavuses oli ta kindel. Ka füürer ise armastas oma propagandaministrit, kuivõrd ta üldse oli suuteline kedagi armastama. Ta pidas Goebbelsit enda järel teiseks inimpsüühika tundjaks. Just nimelt Goebbels oli välja töötanud niisuguse propaganda metodoloogia, mis võttis arvesse kõike peale tõe. Hitler ei olnud unustanud, kuidas aastat kolm tagasi välismaa ajalehed tõstsid kisa tol ajal Saksamaal teostatavate «eriaktsioonide» pärast. Eriti sageli ilmus ajalehtedes foto rünnakrühmlaste poolt purustatud kauplusest Bernauerstrassel. Ja mida soovitas Goebbels? Mitte laskuda sisulistesse vaidlustesse ega teha ümberlükkavaid avaldusi, vaid lihtsalt avaldada teade, et Saksamaal pole kunagi üldse olnud niisugust kauplust ega ka niisugust tänavat.

Jah, Goebbels teab, mida räägib ja teeb. Sellele lobale Venemaa võimalikest liitlastest tuleb panna piir.

Hitler vaatas kordamööda kõigi kohalviibijate poole ning ütles:

«Propagandaministeerium peab võtma tarvitusele abinõud absurdsete kuulujuttude vastu. Püha Liit oli mõttekaaslaste liit. Vene tsaari, Talleyrandi ja Metternichi vahel polnud ideoloogilist kuristikku. Churchilli ja Stalini liit? See on ju totrus! Churchilli poolt oli see vaid uppuja žest, püüe rahustada inglise rahvast mõt-

tega, et neil on nüüd liitlane. See nuumsiga roomab põrvili meie juurde kohe, kui oleme vallutanud Peterburgi, Moskvast rääkimata . . .»

«Kuid on ju veel ka Ameerika Ühendriigid,» tähendas Goebbels tasa, valades selle märkusega veel enam õli tulle.

«Roosevelt?!» hüüdis Hitler. «See pehmenenud ajuga halvatud sant? Kongress pühib ta teelt pärast esimest katset ühineda bolševikega! Ja tal endalgi ei jätkuks selleks iialgi julgust. Pealegi tuleb tunda Stalini psüühikat. Tal ei jätku ei julgust ega kavalust, et asuda Churchilli ja Rooseveltiga ühise vankri ette. See oleks loomuvastane! Peale selle võin teile teatada, et minu käsul saatis Ribbentrop Tokiosse telegrammi, milles tehakse ülesandeks avaldada jaapanlastele kõikvõimalikku survet, et nad viivitamata alustaksid sõjategevust Ameerika Ühendriikide vastu. Niisugustes tingimustes on juba ainult mõte Saksamaa-vastase koalitsiooni võimalikkusest utoopiline. Mis aga puutub Napoleonisse . . .»

Ta jäi vait, mõeldes: aga miks Goebbels üldse alustas juttu Napoleonist? Oletame, et nii absurdne kui see ka ei ole, võib mõnel tekkida analoogia praeguse Inglise-Vene liidu ja selle liidu vahel, mis loodi pärast Napoleoni troonist loobumist. Kuid mis on sellel ühist Napoleoniga?

Hitleri pea nõksatas ning ta tegi kätega laual liigutuse, nagu vabastaks endale seal ruumi, ja kordas:

«Mis aga puutub Napoleonisse, siis oli ta inimesena nõrk. Peale selle sai talle saatuslikuks reetmine. Suur inimene võib endale lubada kõike, kuid need, kes selle suure inimese reedavad, peavad kandma karmi karistust . . .»

Nende sõnade kõlades läksid Himmleri pisikesed silmad näpitsprillide ümmarguste klaaside taga hetkeks veidi suuremaks.

Hitler heitis käega, andes mõista, et loeb vaidluse ajaloolistel teemadel lõppenuks, ning suunas pilgu Halderile.

«Meid eksitati ja te ei vastanud minu küsimusele, Halder. Te ju teate, et mul on hea mälu.»

Seekord tõusis maavägede staabiülem püsti.

«Tahtsin vaid avaldada kahetsust, minu füürer, et

venelasi on lahinguväljadel tunduvalt rohkem kui küüllikuid selles metsas, kus SS reichsführer koos gruppenführer Wolfiga jahti pidas. Luureandmete järgi on märgata Nõukogude vägede tunduvat kontsentreerumist rinde keskosas.»

«Ja see teeb teile hirmu?» küsis Hitler jäiselt, käsi tahtmatult rusikasse pigistades.

Ta oli juba aru saanud, et õhtune teejoomine on rikutud ja et küsimused, mida ta ei oleks tahtnud siin üles tõsta, kerkisid siiski, kerkisid vastu tema tahtmist.

«Mitte hirmu, minu füürer, ei,» vastas Halder kähku. «Ma ei kahtle, et von Bock suudab vallutada Moskva isegi siis, kui rahuldada ainult pooled tema palved.»

Hitler niheles ärritatult. Pärast seda, kui tema, füürer, oli välja öelnud oma kindla kavatsuse mitte tugevdada von Bocki gruppi, vaid vastupidi — võtta talt ära osa vägesid ning sõjatehnikat üleandmiseks von Loebile, tekitasid need Halderi sõnad vaatamata aupaklikult korrektsele toonile, millega nad öeldud olid, talle lausa viha.

Hitler tõusis järsku püsti.

«Ma tahan, et kõik, kes selle laua taga istuvad, teaksid,» alustas ta vaikselt, ennast vaos hoides, kuigi see temalt äärmist pingutust nõudis, «et Balti meri ja Peterburg on praegu peamine eesmärk. Peamine! Te teete järjekordselt ettepaneku tugevdada von Bocki vägesid. Kuid see on ju elementaarne, koolipoisilik lähenemine asjale! Mina teen ettepaneku tugevdada mitte Bocki, vaid Loebi vägesid, anda talle sel eesmärgil üle kolmas tankigrupp . . .»

Ta märkis endamisi kahjurõõmsalt, kui pettunud pilke vahetasid Halder ning Brauchitsch, ja kordas:

«Jah, just tankigrupp, ja mitte ainult see! Olen veendunud, et ka kaheksas lennuväekorpus tuleb Bockilt ära võtta ning Loebile anda!»

Hitlerile pakkus suurt naudingut tunda, kui valuliselt võttis need sõnad vastu Halder, ning ta jätkas veel teravamalt, pidades nüüd juba silmas mitte ainult Halderit, vaid ka kõiki teisi, kes söandavad kahelda füüreri ettenägelikkuses ükskõik millisel juhul:

«Te peate lõpuks mõistma, et ma pole kunagi Peterburgi kui niisuguse tähtsust üle hinnanud. Sellest ajast, kui pöörasin oma pilgu Venemaale, selle territooriu-

mile ja rikkustele, olen ma alati mõtelnud eelkõige Ukrainale ja Kaukaasiale. Need eesmärgid on mul praegugi. Edasi. Ma ei taipa sugugi halvemini kui teie, milline tähtsus on Moskval. Me vallutame selle linna! Vallutame pärast seda, kui on langenud Peterburg, kui Runstedt on hõivanud Ukraina, lõiganud Moskva ära leivast ja kivisöest! Teid hüpnotiseerib Kreml! Oma pimeduses ei suuda te mõista, et kui koondate kõik jõud Moskva alla, saavutate ainult seda, et Stalin taganeb itta, kuid säilitab taganedes kõik oma põhja ning lõuna kommunikatsioonid ja varustusallikad! Ja peale selle, et Moskvat praegu vallutada . . .»

Ta jäi järsku vait, katkestades jutu poolelt sõnalt. Ta mõistis, et seda, mida ta praegu oli tahtnud öelda, ei maksa kuuldavale tuua.

Ta oli tahtnud öelda, et ta tõepoolest polnud Nõukogude vägedelt niisugust vastupanu oodanud ja et nõustudes von Bocki grupeeringut tugevdama, oleks ta sunnitud nõrgendama Rundstedti ja Loebi vägesid. See samm aga ajaks omakorda luhta Kiievi ning Peterburgi vallutamise plaanid ja annaks ühtlasi Stalinile võimaluse koondada veel suuremaid jõude Moskva kaitseks, oma põhja- ja lõunatiiva pärast seejuures muret tundmata.

Kuid Hitler ei võinud endale lubada seda kõike välja öelda. Sellega oleks ta juuresolijaile mõista andnud, et ka temale, füüreri[illegible], olid Loebi ning Bocki teele kerkinud raskused sügavat mõju avaldanud, et temagi tunnistab üha tugevnevat, tema plaanides täiesti ettenägematut venelaste ägedat vastupanu kui reaalset fakti.

Seepärast hüüdis Hitler pärast lühikest pausi:

«Me peame vallutama Ukraina, peame muutma Balti mere Saksa mereks! Selleks on aga tarvis ära võtta Peterburg ja ühineda soomlastega. Peterburg ja[illegible]eel kord Peterburg — seda on mulle praegu vaja![illegible]odl, andke see von Loebile edasi!»

Kuid kindral Jodl, Hitleri lähedasemaid väejuhte, sisuliselt tema isikliku staabi ülem, julges oma füürerile aeg-ajalt vastu vaielda. Ta võis endale seda lubada, teades, et Hitler ei kahtle tema ustavuses.

Ja nüüdki, pärast seda, kui Hitler oli oma viimased sõnad öelnud nimelt temale, tõusis Jodl püsti ning lausus:

«Kardan, minu füürer, et von Loeb ei ole suuteline seda käsku täitma. Läbi murda Luuga liini keskosas, kuhu feldmarssal paiskas oma peamised jõud, pole seni korda läinud. Arvan, et tema operatiivplaanid vajavad korrigeerimist: tuleb muuta rünnakute suunda ning koondada peajõud itta — Novgorodi piirkonda või siis lääne — Kingissepa alla. Kuid igal juhul on igasuguse ümbergrupeeringu jaoks vaja aega . . .»

Seda ei suutnud Hitler enam kuulata. Et isegi Jodl kahtles tema plaanide elluviimises ettenähtud kuupäevaks, see ajas Hitleri marru.

Niisugustel hetkedel polnud ta enam võimeline kuulda võtma mingisuguseid argumente. Mõtted läksid sassi, mullakarva põsed tõmbusid kergelt punakaks, suunurkadesse kogunes sülge.

«Ma . . . ma . . .» kähistas Hitler hingeldades, saanud lõpuks kõnevõime tagasi. «Ma lähen ise Loebi staapi! Ma tõestan teile kõigile, kogu maailmale, et Peterburgi on võimalik vallutada lähemate päevade jooksul! Ja ma teen seda!»

•

19. juulil andis Hitler välja direktiivi nr. 33, mille alusel pidid Moskvale peale tungima ainult jalaväediviisid. Mis aga puutus tankivägedesse, siis nende ühele osale tehti ülesandeks suunduda loodesse, et läbi lõigata Moskva ja Leningradi vahelised kommunikatsioonid, teine osa pidi aga minema lõunasse, Ukrainas võitlevate Nõukogude vägede tagalasse.

Ja kuigi niisuguse direktiivi avaldamise tõeliseks põhjuseks oli kartus, et armeegrupid «Nord» ja «Süd» ei suuda murda Nõukogude vägede üha tugevnevat vastupanu ja lahendada nende ette seatud ülesandeid o[illegible] jõul, tegi Hitler näo, nagu oleks ta pakkunud v[illegible]a uue, kiiremat edu tagava strateegilise plaani.

[illegible]ah, ta teadis, et maavägede kindralstaabis ei olnud kaugeltki kõik tema uuest direktiivist vaimustatud.

[illegible]auchitsch ja Halder mõistsid, et Nõukogude vägede vastupanu ähvardab läbi kukutada «Barbarossa» plaani järgi kavandatud sõja võiduka lõpu tähtaja. Nad kartsid sügisest teedelagunemist ning Venemaa talve, mis oli alles kaugel, kuid kippus juba muutuma reaalseks perspektiiviks. Nad olid arvestanud, et Moskva vallu-

tamine tähendab ühtlasi Nõukogude vägede peajõudude purustamist. Ja kui Saksa sõjaväel kord juba tuleb talv Venemaal veeta, kus on seda siis veel parem teha kui Moskvas . . .

Kuid Hitler oli teistsugusel arvamusel.

Kas tema uus direktiiv oli tõepoolest kantud ainult kangekaelsusest ning enesekindlusest?

Ei, käesoleval juhul oli asi keerulisem. Hitlerile oli vaja Ukraina vilja ja Donbassi kivisütt. Ta ei võinud unustada sedagi, et just nimelt neid rikkusi arvestades olid talle võimaldanud piiramatult krediiti ning aidanud armeed relvastada inimesed, kelle rahalise toetuseta oleks olnud mõeldamatu mitte ainult sõda, vaid ka rahvussotsialistide võimuletulek üldse. Ukrainat ei vajanud mitte ainult tema, Hitler. Sellest olid kogu aeg unistanud Krupp, Thyssen — töösturid ja pankurid, kellega ta juba peaaegu kaks aastakümmet tagasi oli sõlminud salajase liidu.

Kuid et kanda kinnitada Ukrainas, haarata enda kätte Donbassi kaevandused ning hiljem veel Kaukaasia nafta, oli tarvis need lõunapiirkonnad maa südamest ära lõigata. Seda pidi tegema äkkrünnakuga lõuna suunas Runstedt.

Et aga paralüseerida Moskvat, oli vaja läbi lõigata niihästi lõunapoolsed kui ka põhjapoolsed kommunikatsioonid. See oligi põhjuseks, miks Hitler pidas Leningradi võimalikult kiiret vallutamist nõnda tähtsaks.

. . 20. juuli hilisõhtul hakkas Hitleri erirong Rastenburgi metsast liikuma kindralfeldmarssal von Loebi staabi poole.

Rong koosnes salongvagunist, staabivagunist ja kahest magamisvagunist. Ees liikus üks ihukaitse soomusrong, taga teine.

Esimest korda pärast sõja algust sõitis Hitler Saksa vägede poolt anastatud Nõukogude territooriumile.

Kuni rong läbis Ida-Preisimaad, ei astunud Hitler kordagi vaguniakna juurde. Andnud korralduse talle silmapilk teatada, kui veduri rattad Nõukogude Liidu pinda puudutavad, istus ta pika ja kitsa poleeritud laua taga, kummardunud armeegrupi «Nord» operatiivkaardi kohale. Tema liikumatu pilk oli suunatud rasvasele mustale laigule kaardil — Leningradile. Sirged ja kõverad nooled näitasid von Loebi vägede pealetungi suunda.

Nüüd, kui öörahu ei seganud miski peale rataste monotoonse kolksumise ning läheduses polnud ühtegi tunnistajat, istus Hitler lõdvalt, kössivajunult, olles ärevate mõtete võimuses.

«Miks? Miks on sõjaõnn von Loebile selja pööranud?» küsis ta endalt. «Edenes ju esimese kahe sõjanädala jooksul kõik plaani kohaselt. Mis siis nüüd on juhtunud? Nõukogude reservid? Kuid neil ei saa mingisuguseid reserve olla! Oleks isegi naiivne mõelda, et Stalin pole paisanud rindele kõiki olemasolevaid vägesid vankumatult edasiliikuva sakslaste laviini peatamiseks, välja arvatud need, mis Jaapani poolt ähvardava ohu tõttu Kaug-Ida rannikule on aheldatud. Venelastel ei saa olla mingisuguseid reserve! Miks siis takerdus von Loeb selle tsiviilelanikkonna poolt kiiruga kokkuklopsitud «takistusriba» taha? Seesama von Loeb, keda omal ajal ei suutnud peatada isegi Maginot' liin, mille olid ometi ehitanud esmaklassilised prantsuse insenerid!»

Jõuetus vihas esitas Hitler endale ühe küsimuse teise järel, jõllitades hüpnotiseerivat musta laiku kaardil.

Ja jälle, just nimelt seepärast, et ta oli Hitler ja mitte keegi teine, võis ta leida ainult ühe vastuse, teha üheainsa otsuse: «Hävitada! Sundida! Käskida!» Jälle varjutas tema teadvuses reaalseid fakte fanaatiline usk oma «ajaloolisse missiooni». Ta oli lämbumas vihast inimeste vastu, kes ei olnud suutelised täpselt ning vastuvaidlematult täitma tema tahet.

Ärritatult mõtles ta oma kindralstaabi kindralitele, kes olid puhtsõjaliste doktriinide kammitsais ega suutnud läheneda asjale poliitilisest küljest. «Akadeemikud, kantseleirotid, koolipoisid! Nad ei mõista, et tehes Runstedtile ülesandeks viivitamatult vallutada Ukraina ning liikuda edasi naftarikka Kaukaasia poole, pean ma üheaegselt silmas nii sõjalisi kui ka poliitilisi eesmärke. Ma haaran enda kätte Venemaa vilja, kivisöe ja nafta ja ühtlasi sunnin Türgit tingimusteta siduma oma saatust Saksamaaga. Ka vana rebane Mannerheim veendub lõplikult, et tal ei tarvitse karta venelaste kättemaksu, kui nad on jäädavalt ära lõigatud oma elulistest ressurssidest . . .»

Ukraina ja Peterburg — esimene eesmärk! Järgmine on Moskva, kuid niisugune Moskva, mille tuiksooned on läbi lõigatud, jõuetu ja verevaene Moskva nagu juurteta tamm. Napoleoni viga oli selles, et ta tungis peale ühes kolonnis, mööda üht sirgjoont, andes Kutuzovile võimaluse taganeda, säilitades oma armee jõu ning võimsuse. Seepärast ei toonud Moskva vallutamine Napoleonile võitu, vaid sai tema huku alguseks. Loomulikult on Napoleoni viga seletatav. Tal polnud ei motoriseeritud väeosi ega tanke. Ja pealegi oli ta ise kõige tavalisem inimene . . .

Sel hetkel mõtles Hitler endast jälle kui pooljumalast, kellele ei suuda vastu panna ükski lihtsurelik.

Ta kiskus pilgu kaardilt, ajas selja sirgu, viskas pea selga. Jah, ta teeb lõpu von Loebi häbiväärsele paigaltammumisele! Juba ainult füüreri enda ilmumine rindele saab vägedele uue pealetungivaimustuse ajendiks . . .

Nii ta seal istus, mõlgutades vaguniratastе monotoonse kolksumise saatel oma mõtteid, kuni salongi ilmus adjutant ja kandis ette, et rong on jõudnud maaalale, mis alles mõni päev tagasi Nõukogudele oli kuulunud. See teade sundis Hitleri püsti hüppama: kiirel sammul läks ta akna juurde, lõi eesriided järsu liigutusega lahti ning toetas lauba vastu paksu kuulikindlat klaasi.

Akna taga polnud midagi tähelepanuväärset. Hämaruses vilksatasid mööda tühjad põllud ja metsatukad, vihmaveega täidetud pommilehtrid, viltused, katkenud okastraadijuppidega aiapostid ja suurtükitulest murtud latvadega puud. Siis möödus rong talumaja ahervaremeist, mille vahelt kerkis üles vaid suur vene ahi, ja tühjadest kaevikutest . . .

Kuid Hitler ei näinudki seda kõike. Ta oli joobunud teadmisest, et tema vaguni rattad veerevad Nõukogudemaa pinnal. Ta oli sellest unistanud juba peaaegu kakskümmend aastat.

Sel hetkel taganesid kõik mõtted, mis teda äsja olid vaevanud. Ta ei mõtelnud enam eelseisvale kohtumisele von Loebiga, ei mõtelnud enam oma staabi kindralitele, vaid ainult uuele suurele Saksa impeeriumile, mille pinnal tema praegu valitsejana ja võitjana sõidab. Hitleri ülesköetud ajus keerlesid jälle mõtted «maailmaajaloolisest pöördest» ja «üleloomulikust jõust», mille tema kui «maagilise võimu käsutaja» oli saanud päranduseks vanadelt germaani suguharudelt.

Juuliöö hämaruses kerkisid tema silme ette sõjast laastatud maal söestunud majade ja köndistunud puude asemel tema projekti järgi ehitatud kõrgema rassi juhtide lossid, ümbritsetud standardsetest orjade asundustest . . .

Tema huuled liikusid hääletult, silmad valgusid verd täis.

Jah, just nii! Tuhanded saksa peremehed koondavad enda kätte kogu majandusliku, poliitilise ja kultuurilise võimu! Nad hakkavad elama tõeliste isandatena. Nad saavad palju vaba aega mööda maad reisimiseks — maanteede võrk ehitatakse välja Hamburgist Krimmini —, nad külastavad sageli Saksamaad, et imetleda parteijuhtide paleesid, sõjamuuseume ja planetaariumi, mille tema, Hitler, laskis Linzi ehitada, kuulata meloodiaid «Lõbusast lesest», tema lemmikoperetist, käia jahil, sest laskmine pakub naudingut ja ühendab inimesi . . . Niisuguseks kujuneb Saksa «tuhandeaastase riigi» algus . . . Ja see kõik saab teoks juba varsti, üsna varsti! Pole ju sellest veel möödunud kahtkümmend aastatki, kui ta oma raamatus «Mein Kampf» Saksamaale kätte näitas tee Itta. See oli siis, kui tal polnud veel ei parteid ega võimu . . . Nüüd on kätte jõudnud unistuste täidemineku aeg, on tarvis veel paar hävitavat hoopi . . .

Ta tõmbus akna alt tagasi ja läks uuesti kaardi juurde, puurides silmadega musta rasvast laiku, mille juures oli nimi «Peterburg».

«Homme, homme!» sosistas Hitler, meenutades, et ees seisab kohtumine von Loebiga.

Järgmisel hommikul kell üheksa astus feldmarssal von Loeb kolme kindrali saatel Hitleri salongvaguni trepist üles.

Hitler sirutas kuuekümne viie aastasele feldmarssalile jahedalt käe, tervitas tema saatjaskonda kerge peanoogutusega ning jäi kellelegi istet pakkumata ka ise seisma.

Niiviisi, kannatamatult jalalt jalale tammudes, kuulas ta ära von Loebi ettekande.

Õigupoolest ei kuulanud ta üldse. Hitler tegi feldmarssalile ettepaneku kanda asjade käigust ette puhtformaalselt, sest otsus oli tal juba eelnevalt valmis.

Von Loeb püüdis füürerile seletada, miks väed pole seni Luuga kaitseliinist läbi murdnud, vaid on mõnes lõigus sunnitud olnud isegi tagasi tõmbuma.

Hitler katkestas feldmarssali jutu kannatamatu käeliigutusega.

«Ma ei taha seda kõike kuulda!» ütles ta teravalt ja tema õlg hakkas tõmblema. «Ma autasustasin teid Rüütliristiga, ma osutasin teile au, tehes ülesandeks vallutada bolševike teine pealinn. Ma andsin teie käsutusse kaks armeed ja ühe õhuarmee. Teie aga . . . teie seisate peaaegu kahesaja kilomeetri kaugusel kohast, kus te oleksite pidanud olema! Te . . .»

Hitler oli raevust lämbumas. Vihast siniseks tõmbunud huulte vahelt lendasid lausekatkendid ja sõnad, hääl kähises. Ta tagus rusikaga vastu lauda, peksis põranda külge kruvitud tooli jalaga, tema suust pritsis sülge . . .

Lõpuks jäi Hitler vait.

Mõne aja tuiskas ta rusikatega vehkides veel mööda salongvagunit ringi ja näis, et ta on raevust lausa pime, kuid siis rahunes pikkamisi. Varsti jäi Hitler laua juurde seisma ning ütles seljaga von Loebi ning kindralite poole seistes jahedalt, võõral häälel:

«Peterburg tuleb kõige lähemal ajal vallutada. Ainult sel juhul paralüseerime Nõukogude sõjalaevastiku Soome lahes. Kui venelaste allveelaevad kaotavad baasid Soome lahes ja Balti mere saartel, ei pea nad kütuseta lühikestki aega vastu. Teiseks tähendab põhjapoolsete kommunikatsioonide valdamine häireteta rauamaagi juurdevedu Rootsist. Nüüd aga kuulake minu käsku! Kaardi juurde!» röögatas ta teravalt, käskivalt.

Ähvarduste ja solvamiste tulvast ikka veel ähmi täis, põledes häbist, et oli oma alluvate ees säärase peapesu saanud, võpatas von Loeb nagu koolipoiss, keda range õpetaja ootamatult tahvli juurde kutsub, ning kiirustas laua äärde.

«Tuleb lõpp teha otserünnakutele Luuga liinil, need ei lähe teil korda. Otsige kõrvalteid. Pekske venelasi

Novgorodi ja Kingissepa all. Pekske, kuidas iganes suudate! Edasi. Moskva ja Peterburgi vaheline side tuleb viivitamatult läbi lõigata,» ütles Hitler von Loebile otsa vaatamata, «näete, siin!» Ta tõmbas Mga jõe rajoonis kaardile küünega joone. «Tuleb teha nii, et Vene vägede paiskamine teie rindelt teistele rinnetele või Moskva alla oleks välistatud. Kolmanda tankigrupi saadate siia.» Ta torkas sõrmega kaardile ja ütles suurte raskustega välja vene nime Võšni Volotšok. Just siin tuleb tal läbi lõigata raudtee peamagistraal. «Kas saite aru? Te peate lähemate päevade jooksul arendama operatsioone, mis on otsustavad kogu meie sõjaväele.»

«Andestage, minu füürer,» ütles von Loeb kiiresti, «kas see tähendab, et pealetung Moskvale lükatakse edasi?»

«Moskva on minu jaoks täna puhtgeograafiline mõiste,» vastas Hitler, feldmarssalile endiselt pilku heitmata. «Ja teie mureks ei ole mitte Moskva, vaid Peterburg.»

Ta vaikis hetke ja jätkas:

«Ilmselt kavatsevad venelased jälle visa vastupanu osutada. Stalinile peaks olema selge, et Peterburgi, selle bolševistliku revolutsiooni hälli kaotamisega ähvardab teda juba lõplik purustamine. Seepärast ootan teilt, von Loeb, otsustavaid tegusid. Otsustavaid! Ettevalmistused peavad algama otsekohe, kui te sellest vagunist lahkunud olete. Ma tahan, et te hetkegi ei kaotaks.»

Viivu puuris ta feldmarssalit põlgliku pilguga. Siis pööras talle uuesti selja ning ütles teravalt:

«See on kõik. Minge!»

Von Loeb ja kindralid suundusid vaikides väljapääsu poole.

«Oodake,» peatas Hitler neid äkki. «Teie staabis peaks olema minu endine adjutant major Danwitz . . .»

«Major Danwitz,» lausus von Loeb ümber pöördudes, «saadeti vastavalt tema enda kategoorilisele nõudmisele tegevväkke. Ta juhtis läbimurdegruppi ning ilmutas Ostrovi ja Pihkva vallutamisel ülimat kangelaslikkust. Luuga jõel sai ta lahingus kergelt haavata. Eile aga saabus meie kindral Jodlilt korraldus, mille alusel ta tänaseks siia välja on kutsutud. Ta ootab minu staabis.»

«Saatke ta siia,» ütles Hitler.

XI

Major Danwitz oli Höppneri tankigrupi selle eelsalga komandör, millele tehti ülesandeks Luuga liin otserünnakuga läbi murda. Tema oligi olnud see, kes tookord end esimese tanki luugist poolenisti välja upitades ümbrust uuris, aimamata, et tank mõne silmapilgu pärast miiniväljale jõuab.

Kui tank põlema läks, õnnestus Danwitzil välja ronida ja end mööda maad veeretades tunked kustutada.

Sanitarid kandsid majori lahinguväljalt ära ning mõne tunni möödudes oli ta juba välilaatsaretis.

Danwitz ei piinelnud oma haavade pärast — teda polnud riivanud ükski kuul — ega põletusestki, sest tema põletushaavad polnud kuigi tõsised. Majorit piinas teadmine, et ta oli sattunud venelaste ülesseatud lõksu, hukutanud tanki ega saanud nüüd enam juhtida oma eelsalka.

Danwitz teadis juba, et rünnak oli ebaõnnestunud ja eelsalk taganes, kaotanud kuus tanki ning sadakond sõdurit ainuüksi langenutena.

Saksa sõjaväes leidus arvukalt komandöre, kes oleksid tänanud jumalat kerge haava tõttu rivist väljalangemise ning seega vastutusest pääsemise eest rünnaku algul, mis niikuinii kuulsust ei toonud.

Kuid major Danwitz sääraste hulka ei kuulunud. Ta elas kaotust üle nii raskelt, nagu oleks eelsalka lahingu lõpuni juhtinud. Teda piinas teadmine, et ülesanne oli täitmata jäänud, ning ta tundis ennast füüreri ees raske süüga koormatuna.

Ja kuigi Danwitz mõistis, et füürer vaevalt kunagi kuuleb sellest nurjunud rünnakust, mis kahtlemata oli vaid tilluke episood tohutu suurel rindel, ei toonud see talle lohutust.

Danwitz oli fanaatik. Selles sõjas ei ihaldanud ta isiklikku kuulsust ega tundnud peaaegu üldse muret oma elu pärast. Teadmine, et tal on õnn olla tuttav füüreriga, et ta on tema tahte vahetu elluviija ja võtab osa «tuhandeaastase riigi» loomisest, oli Danwitzile kõige suuremaks auks. Saksa sõdurite ja ohvitseride ning natside partei liikmete hulgas, keda ühendas võimuahnus, isikliku kuulsuse ning rikkuse tagaajamine ja kes kõik

värisesid oma elu pärast, oli Danwitzi-taolisi mehi vähe. Aga neid leidus.

Lamades hospidalis väikeses poolpurustatud linnakeses põhja pool Pihkvat, tuli Danwitz juhtunu juurde mõttes ikka ja jälle tagasi.

«Kuidas see küll nõnda läks?» küsis Danwitz endalt kümnendat ja sajandat korda. «Ei oleks tohtinud purustatud teeosast ringi sõita, oleks pidanud välja kutsuma sapöörid ja kontrollima, kas ees ei ole miine.» Ta oleks ise määranud range distsiplinaarkaristuse komandörile, kes poleks ilmutanud niisugust elementaarset ettevaatust. Kuid sellele vaatamata jäi fakt faktiks: mitte keegi teine, vaid just tema, Danwitz, oli tankid venelaste miiniväljale viinud. Tema süü läbi oli Saksamaa kaotanud mitu tanki ja kümneid sõdureid. Ta polnud Hitleri võitu lähemale toonud, vaid oli seda edasi lükanud. Kuigi lõppkokkuvõttes vahest ainult ühe tunni, ühe minuti võrra, aga ikkagi oli see lõplikku võitu edasi lükanud. Ja kui naaberkoikul lamav ohvitser sureb, siis tema süü tõttu...

Kui Danwitz sellesse tillukesse kahe koikuga palatisse paigutati, oli kapten juba siin. Ta taheti ohvitseride üldpalatisse üle viia, et luua Danwitzile maksimaalsed mugavused. Ilmselt olid kuuldused, et major on füürerile lähedane, ka siia hospidali jõudnud.

Danwitz reageeris sellele vihapurskega, kinnitades, et lööb välja igaühe, kes kaptenit puudutab, ja too otsustati rahule jätta, seda enam et kapteni päevad olid loetud, nagu vanemarst Danwitzile kõrva oli sosistanud.

Ja nüüd siis lamas Danwitz kitsal hospidalikoikul, puudutamata prantsuse konjaki pudeleid ning hollandi šokolaadi, mis hoolikalt öölauakesele oli seatud, ja mõlgutas oma kibedaid mõtteid.

Ainult mõned päevad olid jäänud 21. juulini, millal Leningradi hotellis «Astoria» pidi toimuma bankett. Kutsekaart sellele banketile on tema mundri rinnataskus koos ohvitseri isikutunnistuse ja «Astoria» fotoga...

Danwitz sirutas käe tooli poole, mille seljatoele oli pandud tema vormikuub, ja võttis kinnimähitud sõrmedega vaevaliselt taskust postkaardi.

Siin ta on, see «Astoria» — hall viiekorruseline hoone paremat kätt. Vasakul üle platsi oli punasest graniidist

massiivne maja. Räägiti, et kunagi olevat seal olnud Saksa saatkond. See oli ammu, enne bolševistlikku riigipööret. Keskel kõrgus aga hiiglasuur kirik. See olevat ehitatud mingi vene pühaku auks.

Danwitz vahtis postkaardil kujutatud «Astoriat», nii et silmadel hakkas valus.

Sissepääsu juures seisid mingisugused inimesed, kes olid juhtunud sinna ajal, millal fotograaf pildistas. «Kes need inimesed võiksid olla?» mõtles Danwitz. «Kus on nad praegu? Vahest ehk kaevikuis? Või kaitseliini ehitusel, kuhu bolševikud olevat ajanud kogu linna elanikkonna?»

Ja järsku nägi Danwitz selle hoone ees iseennast. Ta sulges silmad ja kujutas, kuidas pöörlevale klaasuksele läheneb ning ukse kõrval valveseisangusse tardunud mustas mundris SS-lastele hooletu liigutusega oma kutset näitab. Talle tundus, et kuuleb, kuidas klõpsatavad tunnimehe kannad, ja näeb ust enda ees avanevat . . .

Danwitz tegi silmad lahti ja uuris uuesti postkaarti.

«Mu jumal,» mõtles ta, «kui lähedal see kõik on ja samas — kui kaugel! . . .»

Jah, kaugel. Alles kaugel, sest tema, Danwitz, polnud täitnud füüreri käsku. Oli teinud kuritegeliku vea, uskunud oma luuret, kes oli kinnitanud, et peale juhusliku sõiduauto ei õnnestunud neil vaenlasest mingeid jälgi leida. Ta oli maha rahunenud, valvsuse kaotanud. Ta oli kindel olnud, et ei kohta venelasi enne kui Luuga jõe kaldale rajatud kaitseliinil. Polnud pööranud mingit tähelepanu purustatud teelõikudele. Polnud kutsunud välja sapööre. Oli olnud süüdi oma sõdurite hukkumises. Oli kaotanud kuus tanki . . .

See teadmine tegi Danwitzile niisugust piina, et ta põletushaavade valu enam ei tundnudki.

«Kas magate?» küsis ta tasa, et veenduda, kas oigamise lõpetanud kapten on veel elus.

Ta nägi, kuidas algul hakkasid hääletult liikuma mustad paistes huuled, mis valgete sidemete vahelt vaevu välja paistsid. Möödus mõni hetk ja Danwitz kuulis:

«Kes see on? Kas teie, doktor?»

«Ei, ei!» ütles Danwitz nüüd juba valjemini. «Olen ohvitser, teie palatinaaber . . . Olen samuti haavatud . . .»

Tal hakkas viimaseid sõnu öeldes häbi, see kõlas varjatud eneseõigustusena.

«Mina . . . aga . . . heidan hinge . . .»

«Rumalus, sõber!» hüüdis Danwitz istuli tõustes, et kaptenit paremini näha. «Ma küsisin arstilt. Ta on kindel, et kõige enam võib teid ähvardada kuuajaline vedelemine siin palatis . . .»

«Parem . . . ei . . . maksa . . .» pomises kapten ja näis, et sõnad pudenevad tema mustade huulte vahelt nagu juhuslikult.

Siis saabus jälle vaikus.

«Kus me oleme?» küsis kapten.

«Hospidalis,» vastas Danwitz kähku.

«Kus?»

«Aa-a, mõistan! Ma ei tea selle Vene linnakese nime, ei jäänud meelde. Väga raskesti hääldatav nimi. Umbes kolmkümmend kilomeetrit põhja pool Pihkvat.»

«Pihkvat?» küsis kapten mingi hirmuvärinaga hääles. «Pihkva . . . oli ju ammu võetud . . . Tähendab, me polegi veel . . . Peterburgis?»

Kapten lamas liikumatult, lõuani tekiga kaetud, üleni kinnimähitud pea kõrgus aga padjal nagu suur valge kera.

Danwitzile tundus, et kapten mõtleb pingutatult mingi väga tähtsa küsimuse üle, püüab sellest aru saada ja seda lahti mõtestada.

Ja nagu tema oletuste kinnituseks hakkaski kapten uuesti rääkima:

«Palun teid . . . teatage perekonnale . . . aadress . . . kirjutage aadress üles . . .»

«Jätke, kapten!» hüüdis Danwitz. «Ma ütlesin teile juba . . .»

«Aadress . . .» kordas kapten.

«Hästi,» nõustus Danwitz. «Ma kirjutan teie aadressi üles, kuid ainult selleks, et teatada, kus hospidalis te ravil viibite. Öelge mulle.»

Tema kinnimähitud sõrmed ei suutnud pliiatsit hoida, kuid ta oli kindel, et kapteni aadress jääb talle niisama meelde.

«Dikteerige,» kordas Danwitz.

«Berliin . . .» lausus kapten vaevaliselt. «Biesdorf 16 . . . Wilhelm Müller . . .»

«Müller?» hüüdis Danwitz üllatunult. «Willi Müller? See olete teie? Mina olen ju Danwitz, major Arnim Danwitz!»

Ta lõi teki jalaga maha ning kargas voodist üles...

Talle näis, et Mülleri pea tõmbles veidi. Huuled liikusid jälle hääletult. Lõpuks ütles kapten:

«Näete... härra major... nii et... mina hakkan surema.»

Danwitz jooksis ukse juurde, lõi selle jalahoobiga lahti ja kargas koridori.

«Arsti!»

Arst jooksis kohale.

«Tal hakkas halb!» karjus Danwitz, kuid arst ei saanud temast ilmselt aru.

«Kellel? Teil, härra major?» küsis ta väga ehmunult.

«Ei, mitte minul, vaid temal, kaptenil!»

«Aga, härra major,» ütles arst häält madaldades ja lükkas palatiukse kinni, «selle mehe saatus on otsustatud! Peaaegu kolmkümmend protsenti tema nahast on kaetud raskete põletushaavadega. Tal areneb sepsis...»

«Ma... ma... kui ta sureb... lasen teid kõiki maha, tagalarotid!» karjus Danwitz, endale aru andmata ning märkamata, kuidas arsti paks läikiv nägu silmapilkselt kaameks muutus. «Ma kutsun gestaapo välja! Ma teatan feldmarssalile! Kannan füürerile ette!»

«Kuid... kuid... härra major, anun teid, saage ometi aru,» lalises arst, «meie oleme võimetud... neljanda järgu põletushaavad... Ime, et tal siiani hing sees on...»

Suure tahtepingutusega õnnestus Danwitzil end koguda. Püüdes arsti pilgust kõrvale hoida ning vaadates ainult tema värisevat lõuga, ütles ta kõrgilt ning jäiselt:

«See on minu ohvitser, kas saate aru! Ta ründas Luuga liini. Peate tegema kõik, mis võimalik... Selge?»

«Jah, jah, härra major, muidugi,» pudistas arst hingeldades. Ta tõmbas ukse kiiresti lahti ning tõttas palatisse.

Sel ajal kui Müllerile süste tehti ning hapnikupatja vahetati, lamas Danwitz liikumatult oma koikus, suunanud pilgu lakke, midagi kuulmata ja nägemata.

«See olin mina, kes ta surma saatis,» mõtles Danwitz, «tema surma põhjuseks on minu tähelepanematus, minu

kergemeelsus, minu enesekindel veendumus, et keegi ega miski ei suuda meid peatada... See Müller ei olnud kaadriohvitser. Enne sõda töötas ta autotehases. Erialalt insener. Ta kutsuti armeesse kolmekümne üheksandal aastal. Võttis osa lahinguist Läänes. On Raudristi kavaler...»

Danwitz polnud kaptenit teiste ohvitseride hulgast kunagi esile tõstnud. Nende vahekord oli olnud puhtteenistusalane. Pealegi oli Müller tüüpiline intelligent, Danwitz aga intelligente ei sallinud.

Kuid nüüd suhtus ta kui oma parimasse sõbrasse sellesse jässakasse, heledapäisesse mehesse, kes viisakusest isegi sõjapäevil ei unustanud öelda *danke schön* ja *bitte schön*, mis aga ei takistanud teda olemast julge ja distsiplineeritud. Mülleri peatsele surmale mõtles ta hirmuvärinaga kui julmale karistusele, mis ta ise ära on teeninud.

Mõelda ainult! Vähem kui sada viiskümmend kilomeetrit oli jäänud Peterburgini, kui tema, Danwitz, oma tankide ja motoriseeritud jalaväega Luuga liinile lähenes. Eelmistel päevadel oli ta lahingutega läbinud kuni kakskümmend viis kilomeetrit päevas. Kui tal oleks õnnestunud purustada venelaste kaitse Luuga all ning säilitada endist edasiliikumise tempot, oleks ta kahekümne esimesel juulil «Astorias» banketilauas istunud.

Nüüd aga on kutsekaardile märgitud kuupäevani jäänud vaevalt nädal, ja tema, Danwitz, lamab hospidalis, rohkem kui kahesaja kilomeetri kaugusel sellest neetud Peterburgist... Ja siinsamas on suremas tema väeosa ohvitser, tema väeosa olid venelased aga paisanud nende positsioonide taha, kust nad seda ebaõnnestunud rünnakut olid alustanud.

«Oi, kurat!» mõtles Danwitz. «Miks mina siin olen? Miks ma sellel koikul vedelen, selle asemel et olla oma väeosas!»

Ta vaatas oma kinnimähitud käsi. Ning tal tuli taht-mine sidemed maha kiskuda, nurka visata, munder selga ajada ja auto viivitamatult kohale nõuda...

Ta püüdis seotud sõrmi liigutada, kuid tundis samas teravat valu. Ei. Tuleb siin edasi lamada...

«Kas ma siis niisugusena seda sõda endale ette kujutasin?» mõtles Danwitz. «Kujutasin seda ette romantilis-

verise heitlusena. Nägin ennast kaasaegse Siegfriedina, kes põlvini vaenlaste veres sumades edasi sammub. Siin on aga pori ja sood. Päike kõrvetab ja kõikjal, kuhu pilk ulatub, ümbritseb meid põlenud maa. Alatasa vihisevad kuulid ja mitte ainult lahingus, vaid iga nurga tagant.»

Ja järsku näis Danwitzile, et ta seisab rohelisel vaibal Hitleri kabinetis Berghofis. Talle meenus uuesti kõik viimase pisiasjani: helesinistest kahhelkividest ahi, raamatukapid füüreri kirjutuslauast paremal, punase varjuga laualamp, helesinise nahaga ületõmmatud tugitool, hiiglasuur, peaaegu kogu seina enda alla võttev ja raamidega väikesteks ruudukesteks jaotatud aken, mille juures ta alles hiljuti oli seisnud, igavese lumega kaetud mäetipud kauguses . . .»

«Ma ei täitnud käsku,» mõtles Danwitz. «Ma ei õigustanud füüreri usaldust.»

«Teele, major Danwitz!» kõlas tema kõrvus Hitleri hääl. «Teele, härra major Danwitz!» Kuid miks «härra major Danwitz»? Füürer ei võinud nii öelda.

Möödus mõni sekund, enne kui Danwitz taipas, et ta ei kuule mitte füüreri, vaid kapten Mülleri häält. Kapten lamas endiselt liikumatult selili, huuled aga sosistasid järjekindlalt: «Härra major Danwitz . . . Kas olete siin, härra major? . . .»

«Ma olen siin, Müller!» vastas Danwitz küünarnukile najatades kiiresti. «Kas teil on parem, Willi?»

«Ainult süstide tõttu, härra major . . . Minu laul on lauldud. Kuulsin teie jutuajamist arstiga seal . . . ukse taga . . . Kuid sellel kõigel pole enam mingit tähtsust. Praegu on mul väga hea olla . . . ma nii väga ootasin seda tundi . . .»

«Ootasite? Mida, Müller?» küsis Danwitz imestunult.

«Jah, just. Ühtainsatki tundi lahingumürata, väikestki teelõiku ilma surma hõngu ja tulekahjudeta . . . Kas teate, mida ma praegu kuulata tahaksin? Praegu, enne kui kõik veel lõppenud pole? . . . Lapse naeru . . .»

«Ta sonib,» mõtles Danwitz algul, kuid sai siis aru, et eksib; kogu selle aja jooksul ei olnud kapten rääkinud nii loogiliselt ning selgesti kui praegu.

«Ma tahan teilt küsida, härra major,» alustas Müller uuesti, «miks see kõik nii läks.»

«Me sattusime nende miiniväljale, Müller,» vastas

Danwitz ja jälle tõrjus raske mõte oma süüst tagaplaanile kõik muu.

«Aga teised?» küsis Müller.

«Millest te räägite, kapten?» Danwitz ei saanud küsimusest aru.

«Kas teised . . . pääsesid läbi?»

«Ma ei tea seda täpselt, Müller,» vastas Danwitz, teades, et valetab, ning tundes kergendust, et kapten ei näe tema nägu. «Üks on igal juhul selge: me jõuame Peterburgi ja tõstame teiega «Astorias» võidu auks klaasi.»

«Ei,» sõnas Müller vaikselt, «mina enam ei tõsta . . .»

Ta vaikis veidi. Oli kuulda tema rasket, kähisevat hingamist. Siis küsis ta järsku:

«Kuid kas teie, major, olete selles kindel?»

«Aga muidugi, Willi,» vastas Danwitz kähku. «Te jääte elama, te ju ise tunnete, et teil on juba parem.»

«Ma ei räägi sellest . . . Kas teie ise, Danwitz, olete täiesti kindel . . . et tõstate «Astorias» klaasi?»

Danwitz võpatas. Esimesel hetkel tahtis ta vastata teravalt, kuid sai samas aru, et oleks julm niiviisi rääkida mehega, kellel üks jalg juba hauas.

«Me istume tingimata «Astorias», Müller,» kordas ta rahulikult, kuid kategooriliselt nagu väikesele lapsele, «teie ja mina.»

«Kas te olete kunagi näinud, kuidas maad puuritakse?» küsis Müller, nagu poleks tema sõnu kuulnudki. «Mina olen näinud. Algul läheb puur kergesti . . . siis muutub üha raskemaks . . . siis hakkavad puurid purunema . . . ikka sagedamini . . . ja lõpuks tuleb piir . . .»

«Jätke, kapten,» ütles Danwitz seekord juba järsult. «Ma saan aru, et olete raskesti haavatud ja . . .»

«Ei, ei, härra major, asi on hoopiski muus,» jätkas Müller kangekaelselt, Danwitzi sõnadele tähelepanu pööramata. «Meile ainult paistis, et see pinnas . . . väga pehme on . . . See oli vaid esimene — pealiskiht . . . edasi . . . edasi tuli aga graniit . . .»

«Jätke, kapten,» karjus Danwitz. «Käsin teil vaikida!»

Ta tundis, kuidas ta nägu lõi õhetama ja käsi läbis terav valuhoog.

«Ma jään vait, Danwitz . . . jään õige varsti igaveseks vait . . .» ütles Müller tasa.

«Magage, Müller, te ei tohi palju rääkida,» ütles

Danwitz kõlatult. «Te peate magama. Ma [illegible]utan kohe tule.»

Ta mõistis, et paksu vati ning [illegible]marlikihi[illegible] kaetud silmad ei näe valgust, kuid vajutas sellele v[illegible]amata sidemes käe seljaga öökapil seisv[illegible]aualambi lülitile. Tuba vajus pimedusse.

Nii oli Danwitzil kergem. T[illegible]ei näinud enam padjal valendamas Mülleri sidemeis p[illegible]d. Talle näis, et pimedus ei varja tema silme eest m[illegible]e ainult kaptenit, vaid summutab ka tema hääle, must[illegible]e, paistes huulte vahelt poetuvad sõnad.

Ta laskus uuesti selili ning sirutas käed külgedele välja. Ja siis järsku meenus talle päevik — päevik, mida ta oli hakanud pidama seal, Klepikis... Õhuke vahariidest kaantega kaustik oli [illegible]aarditaskus. Danwitz oli jõudnud täis kirjutada vaid [illegible]eli lehekülge. Ta oli kirjutanud võitudest. Selle tšekisti mahalaskmisest. Ilasest poisinolgist, kelle käitumine o[illegible]i füüreri sõnu kinnitanud. Mõnust tunda end peremehena võõral maal, teades, et selle elanike elu ja surm sõltuvad ainult sinust...

Praegu aga ei mõtelnud Danwitz võitudele. Teda valdas jälle seesama sõnulseletamatu ärevus nagu siis, kui ta istus seal, selles toas, kus varem oli asunud kolhoosi juhatus, Saksa sõduri noaga läbitorgatud Stalini pildi all, ja vaatas vereloiku põrandal...

Õieti polnud see ärevus, vaid pigem hämmeldus, tunne, et ta ei saa millestki aru. Miks, mille nimel olid endid õhku lasknud need Vene sõdurid seal punkris? Miks mürgitas oma kaevu ära kolhoosnik, kelle Danwitz oli käskinud sellesama kaevu koogu otsa üles puua? Mis oli neid selleks ajendanud? Nürimeelsus? Hirm? Meeleheide? Või... Kuidas see õnnetu Müller nüüd ütleski — «teine kiht»?

Ei, ei, see kõik on jamps, surmaeelne sonimine. See sõda pole lihtsalt Mülleri-taoliste jaoks. Siin peavad olema terasest närvid. Siin ei tohi haletsust tunda. Selles sõjas peavad võitlema niisugused sõdurid, kes kõik oma mõtted ja soovid, kogu oma tahtejõu, kogu elu on allutanud füüreri suurte eesmärkide saavutamisele!

Ööpimeduses tundus Danwitzile jälle, et ta näeb enda ees Hitlerit, näeb täpselt niisugusena nagu tol korral, enne lahkumist...

«Füürer!» ütles Danwitz mõttes. «Ma tahan teilt

küsida... Miks panevad venelased ikka veel vastu pärast see[illegible], kui on kaotanud nii palju maad, sõdureid ja ohvitse[illegible]? Kuidas on neil korda läinud peatada meie vägesid L[illegible]ga jõel? [illegible] tean, minu väesalk sai kaotuse osaliseks minu süü[illegible]u. Aga teised väeosad? Kuulduste järgi pole sell[illegible]rindelõigus kellelgi õnnestunud edasi liikuda. Ei tank[illegible]el ega jalaväel, mitte kellelgi! Milles siis asi on? K[illegible]reservid jõudsid pärale? Või... või on tegemist «teise[illegible]kihiga»?»

Ta katkestas end ise. Murdosa sekundist tundus talle, nagu võiks füürer tõepoolest kuulda tema mõttes lausutud sõnu.

Füürer seisis ikka veel Danwitzi silmade ees. Talle viirastus, nagu räägiks Hitler midagi. Siis kadus ka see... Danwitz lamas jälle pilkases pimeduses. See rõhus teda, tungis peale igast küljest nagu tankisoomus.

«Ei, ei, see kõik pole tõsi!» kordas Danwitz endamisi. «Mingit «teist kihti» ei või olla, sul pole õigus, Müller. Füürer on kõike ette näinud. Kui sul oleks õnne temaga rääkida, piisaks ainult ühest tema sõnast, et...»

«Kapten Müller!» lausus Danwitz tasa.

Vastust ei tulnud.

«Ta uinus,» mõtles Danwitz. Ta tahtis parandada kapteni tuju, tõestada, et kõik tema sünged mõtted tulevad ainult valust ja kaotusekibedusest...

«Müller!» hüüdis ta juba valjemini.

Kuid kapten vaikis endiselt.

Pimeduses leidis Danwitz käsikaudu laualambi. Lüliti kallal tükk aega vaeva näinud, õnnestus tal lamp lõpuks süüdata.

Kapten lamas liikumatult.

«Müller, Müller!» hüüdis Danwitz uuesti, tundes, kuidas teda haarab hirm.

Ta kargas voodist üles ja kummardus kapteni kohale. Möödus vähemalt minut aega, enne kui Danwitz aru sai, et kapten on surnud.

Järgmisel päeval nõudis Danwitz peaarstilt, et see ta viivitamata välja kirjutaks.

Meditsiiniteenistuse major vaidles vastu. Südamesopis kartis ta ikka veel seda poolhullu ohvitseri, kes

oli lubanud ta gestaapo kätte anda või kogu hospidali personali maha kõmmutada. Kuid oli ka põhjus, mis andis arstile alust end nüüd kindlamini tunda: hommikul helistati kindralfeldmarssali staabist ja anti korraldus pidada majorit hospidalis täieliku tervenemiseni. Käsku tuli aga majori eest salajas hoida.

Mõne minuti jooksul selgitas arst Danwitzile aupaklikult, kuid ühtlasi nõudliku visadusega, kui raskeid komplikatsioone võivad põhjustada halvasti väljaravitud põletushaavad kätel, ja et niisuguses seisundis, milles härra major praegu viibib, ei suuda ta rindel mingit kasu tuua . . .

Seda kõike rääkides jälgis arst pingsalt Danwitzi ilmet, kartes uut vihapurset, kuid Danwitz kuulas teda vaikides.

Arstile ei jäänud märkamatuks, et major oli selle ööga üldse kuidagi muutunud. Ilmselt oli Mülleri surm talle väga raskelt mõjunud. Danwitz oli väsinud ja ükskõikne kõige ümbritseva vastu.

Arsti ära kuulanud, lausus ta ainult:

«Ma pean . . . mõistate, pean oma väeosas olema!»

Oma südames arst majorit ei uskunud. Paari sõjanädala jooksul oli ta jõudnud näha haavatuna igasuguses auastmes ohvitsere. Harva oli mõni neist rindele tagasi kippunud. Nad katsusid iga hinna eest jätta muljet, et on valmis silmapilk rivvi astuma, püüdes samal ajal võimalikult kauaks hospidali jääda.

See, et major Danwitz kuulu järgi enne sõda kõrgemates sfäärides olevat keerelnud ja et tema tervise vastu tunti huvi feldmarssali enda staabis, ei teinud seda ohvitseri arsti silmis mingiks erandiks. Vastupidi. Niisuguste sidemetega mehel polnud mingit mõtet oma elu teist korda kaalule panna . . .

Veendumus, et ta on majorit läbi näinud, andis arstile veel rohkem julgust. Lõpuks on teiste peale karjuda ja mahalaskmisega ähvardada hoopis midagi muud kui ise kuulirahe alla ronida.

«Ei, ei, härra major,» ütles arst naeratades, kuid kindlalt, «see on võimatu! Te peate jääma meie juurde täieliku tervenemiseni. Ja liiatigi on rindel praegu, noh . . . mõningaid ajutisi raskusi. Meile saabuvad haavatud ohvitserid räägivad, et meil on Novgorodi all tulnud tagasi tõmbuda . . . Loomulikult laabub kõik mõne

päeva pärast. Selleks ajaks olete teiegi terve, ja siis . . .»

Ei seda poleks maksnud rääkida, taipas arst alles järgmisel hetkel, kui Danwitzi sidemes käsi pikkamisi lähkus sinna, kus tavaliselt vööl rippus püstol. Kuid praegu oli Danwitzil seljas pidžaama . . .

«Lurjus . . . närukael!» lausus Danwitz nii vaikselt, et arst algul hästi isegi ei taibanud nende sõnade tähendust. «Te tahate öelda, et . . .»

. . . Vastu õhtut sõitis Danwitz sidemeis kätega, mundrikuub õlgadel, kahe talle järeletulnud adjutandi toetusel oma väeossa.

I

«Tere, minu Danwitz!» hüüdis Hitler, näinud salongvaguni uksele ilmunud majorit. Danwitzi vasak käsi oli ikka veel sidemes, parem oli aga kergelt marliga kinni mähitud. «Astu sisse!» Hitler tuli lähemale astuvale Danwitzile paar sammu vastu. «Sa said haavata? Tean. Jutusta . . . Aga, muide, seda jõuab ka hiljem.»

Ta läks jalga vaevalt märgatavalt järele vedades majorist mööda, avas ukse ja ütles kellelegi vaikselt paar sõna. Seejärel tuli ta tagasi ning jäi seisma keset vagunit valveseisangusse tardunud Danwitzi ette.

«Ma autasustan teid, major Danwitz, Raudristiga!» ütles Hitler pidulikult.

Danwitz kuulis oma selja taga kellegi samme. Hitler võttis üle tema õla adjutandi käest mustjas-hõbedase läikiva emailiga kaetud risti ja kinnitas selle Danwitzi mundrikuuele. Ta tahtis Danwitzil pidulikult ka kätt suruda, kuid taibanud, et major ei saa käepigistusele samaga vastata, patsutas teda õlale. Astus siis sammu tagasi ja küsis imestunult:

«Miks sa vaikid?»

«Minu füürer!» ütles Danwitz vaikselt, kuid kindlalt, Hitlerile otse silma vaadates. «Ma ei ole seda autasu ära teeninud. Minu väeosa taganes. Minu tank hävis. Sain põletushaavu ning langesin rivist välja . . .»

Hitler vaatas mõne hetke tähelepanelikult tema ees seisvat ohvitseri. See, et Danwitz vastuseks talle osutatud suure au eest oma füüreri tänamata jättis, Hitlerile ei meeldinud.

Kuid võib-olla on asi lihtsalt Danwitzi tagasihoidlikkuses, võib-olla tahtis major rõhutada, et vaevalt on

üldse keegi vääriline vastu võtma autasu füüreri enda käest?

«Sa võitlesid vapralt!» lausus Hitler armulikult. «Lähemate päevade jooksul on sul võimalus näidata, et oled selle autasu vääriline. Istu.»

Ta juhtis Danwitzi tugitooli juurde ja pani istuma. Seejärel hakkas jalgu järele vedades mööda põrandat katvat paksu vaipa edasi-tagasi sammuma.

«Mulle on vaja Peterburgi,» ütles ta Danwitzi tugitooli ette seisma jäädes. «Kuid see on senini vallutamata. Ma tahan teada, miks.»

«Aga feldmarssal von Loeb . . .» alustas Danwitz, kuid Hitler ei lasknud tal edasi rääkida.

«Ma tean, mida mõtleb von Loeb. Kindralitele ei piisa kunagi olemasolevatest sõduritest, suurtükkidest ja lennukitest. Mind ei huvita praegu von Loebi arvamus. Tahan kuulda sinu arvamust, vahetult lahinguist osavõtnud inimese arvamust. Ja kas mõistad, miks? Sellepärast,» jätkas ta vastust ootamata, «et ma ei pea seda sõda mitte von Loebi, vaid sinu jaoks. Von Loeb on vana. Sina aga oled noor. Sina oled huvitatud meie ülikiirest võidust, sest see on ka sinu võit. Ma küsin sinult kui rindemehelt, kui lahinguohvitserilt, kes tunneb oma vastast: miks me pole senini suutnud Peterburgi vallutada? Ma käskisin sul olla minu silmadeks ja kõrvadeks. Nüüd tahan, et sa räägiksid mulle kõik, mida mõtled. Kõik, mida oled näinud ja kuulnud. Höppnerist, Reinhardtist ja Loebist! Kõik!»

Kuid Danwitz vaikis. Samal ajal kui Hitlerile tundus, et major lihtsalt ei tihka kritiseerida kõrgemaid väejuhte, valdasid teda hoopis teised mõtted.

«Siin ta seisab minu kõrval — minu füürer, inimene, kelle teenimisele olen seni pühendanud kogu oma elu,» mõtles ta. «Ühest tema lausest, paarist tema sõnast oleks küllalt, et vastata küsimustele, mis mulle juba mitu päeva rahu ei anna. Mul pole kedagi — ei perekonda ega sõpra. On ainult tema, minu füürer. Tema ees ei tohi mul olla saladusi. Kõik need päevad unistasin temaga kohtumisest, kuid see näis võimatuna. Ja nüüd läks see unistus järsku täide. Miks ma nüüd siis vaikin? Mida ma kardan? Milles kahtlen?»

«Miks sa vaikid, Danwitz?» küsis Hitler juba veidi ärritunult. Ta ootas majorilt sõnu, mis kinnitaksid tema

mõtteid, et viimaste päevade ebaõnn on Loebi, Höppneri, Reinhardti ja Mannsteini saamatusest tingitud, — talle oli ükskõik, kes, kuid keegi pidi olema süüdi, ja see vajas kinnitust.

Ent Danwitz sai Hitleri sõnadest aru kui julgustusest, isegi käsust tulla lagedale kõigi oma kahtlustega . . .

Ta tõusis püsti.

«Minu füürer!» ütles Danwitz erutusest väriseva häälega. «Kas võib võimalik olla, et me . . . alahindasime vaenlast? Ma ei tea, mis neid ajendab — hirm, meeleheide, harjumus alluda käsule või bolševistlik fanatism. Kuid venelane paneb vastu. Ja ma ei taipa, mis sünnib. Nad panevad vastu isegi siis, kui sel vastupanul pole enam mingit mõtet. Nad võitlevad piiramisrõngas. Võitlevad, kui me neist kahekordselt ja kolmekordselt üle oleme. Nad lasevad endid õhku meie poolt sissepiiratud punkrites. Just, just — kulutavad lahingumoona viimse padrunini ja lasevad endid seejärel õhku. Iga meie poolt vangivõetud vaenlase kohta tuleb vähemalt kolm niisugust, kes viimase kuuli endale pähe kihutavad. Ma ei saa aru, miks.»

«Ja sinu arvates võib seda võtta õigustusena . . .» alustas Hitler kurjakuulutavalt. Kuid Danwitz oli oma mõtete küljes nõnda kinni, et ei märganudki, millise tooniga Hitler need sõnad ütles.

«Ei, ei, minu füürer! See pole õigustus. Olen valmis laskma endale kuuli pähe, et taganesin! Aga . . . te ju käskisite mind tõtt rääkida. Ja ma rääkisin. Õpetage, kuidas murda vaenlase vastupanu!» lausus ta nüüd juba meeleheitel. «Ainult üks teie sõna ja ma mõistan kõik. Ainult üks teie sõna!»

Oli hetk, millal Hitler tahtis karjuma hakata, tahtis Danwitzi vaikima sundida, tahtis teda koguni lüüa. See tema hellitatud major avaldas samasuguseid kahtlusi, nagu olid endale lubanud, olgugi et veidi rohkem varjatult, mõned ka seal, «Hundikoopas».

Kuid füüreri ees seisis tema tahtele alluv inimene, tema ori, kes oli valmis kõigeks, ning see teadmine kaalus kõik üles.

Ori ootas käsku. Ootas maagilist sõna. Mis siis ikka, ta saab seda kohe kuulda . . .

«Julmus!» karjus Hitler ootamatult valjusti Danwitzile otse näkku. «Me peame olema nii julmad, et kogu

inimkond võpatab! Peame tallama jalge alla kõik vana maailma haledad seadused ja juutide ning kristlaste traditsioonid! Peame raputama need oma jalgadelt nagu . . . tolmu! Kui mulle räägitakse, et meile on vaja uut, Saksamaale truud Poolat, vastan ma — ei! Mulle pole tarvis mingisugust Poolat! Pole enam olemaski mingisugust Poolat! On vaid Saksamaale kuuluv maa-ala, mida lähemate aastate jooksul kahjuks asustavad veel poolakad! Mõni aeg kasutame seal veel poolakate tööjõudu! Kui mulle räägitakse tuleviku Venemaa riigikorraldusest ja Saksa-sõbralikust valitsusest, vastan ma — ei! Mulle pole tarvis Venemaad — ei vaenulikku ega sõbralikku —, mulle on lihtsalt vaja ida-alasid. Seepärast ei nõustu ma iialgi kapitulatsioonipalvega, tulgu see siis Peterburgist või Moskvast! Ma pühin nad maapinnalt, muudan tuhaks ja põrmuks, hiiglasuurteks veega täidetud pommiaukudeks!»

Ta jäi vait, sest õhust tuli puudus, rusikasse pigistatud käed tõmblesid aga veel tükk aega kramplikult.

Danwitz seisis liikumatult. Oli silmapilk, millal ta tahtis öelda, et niihästi tema kui ka tema sõdurid on juba praegugi äärmiselt julmad. Talle meenusid telefonipostide ning puude otsa poodud, meenusid elusalt kaevu heidetud, ning ta tahtis öelda, et ei suuda kujutleda, millised uued julmused võiksid venelasi veel rohkem hirmutada ja nende tegevust paralüseerida, kuid hoidis end tagasi. Praegu mõtles ta sellele, et peab võimalikult kiiresti väeossa tagasi pöörduma ja tegema kõik, et täita füüreri käsk.

«Peterburg tuleb vallutada kõige lühema aja jooksul,» hakkas Hitler uuesti rääkima. «Ma läksin seepärast isegi nii kaugele, et nõustusin teataval määral nõrgendama armeegruppi «Mitte». Uus pealetung algab kohe, kui von Loeb on oma jõud ümber paigutanud. On sul mingisuguseid palveid, Danwitz?»

«Ainult üks. Lubage mul kohe oma väeossa tagasi pöörduda.»

«Hüva! Mine,» noogutas Hitler pead.

Danwitz läks ukse poole. Lävel ta peatus, pöördus järsult ümber, tõstis tervituseks oma kinniseotud parema käe ja hüüdis:

«Heil Hitler!»

Ta jäigi niiviisi väljasirutatud käega seisma, sest nägi,

et Hitler läheneb talle aeglaselt. Füürer astus lühikeste kõhavate sammudega, näis, nagu oleks paks vaip takistanud tal edasiliikumist.

Danwitzi ette seisma jäänud, puuris Hitler teda oma aukuvajunud teravate silmadega.

«Ära unusta: julmus!» ütles ta lõpuks surutud häälel ja kordas: «Ja veel kord — julmus!»

XII

Kolmekümnendal juulil kell kaheksateist kaksküm-mend läksid kaks ameeriklast aeglaselt üles ühest Kremli palee laiast trepist, et kell kaheksateist kolm-kümmend kohtuda Staliniga. Ühte ameeriklast tunti Moskva ametlikes ringkondades hästi. Tema nimi oli Lawrence Steinhart ning ta oli Ameerika Ühendriikide saadikuks Moskvas.

Teist ameeriklast Moskvas keegi isiklikult ei tundnud, kuigi tema nimi oli tuttav diplomaatidele Ameerika ja Inglise saatkonnast. Tema nimi oli Harry Hopkins ja Ameerika Ühendriikides ei olnud tal mingit ofitsiaalset ametikohta.

Pikka kasvu, äärmiselt kõhn, seljas kortsunud pintsak ning jalas põlvede kohalt väljaveninud püksid, astus ta mõttesse vajunult pool sammu saadiku ees, kes oli pisiasjadeni diplomaatilise protokolli järgi riietatud.

Teed juhatav polkovnik vaatas aeg-ajalt üle õla tagasi, ja näinud, kui aeglaselt astub vibalik ameeriklane, aeglustas ka ise vastu tahtmist sammu.

«Kes ta niisugune on?» mõtles polkovnik uudishimulikult. Kunagi varem polnud tal juhust olnud kuulda seda venelaste kõrvus nii naljakalt kõlavat nime — Hopkins. Sellest, et tema ülesandeks oli juhtida see pentsiku välimusega ameeriklane Stalini kabinetti, tegi polkovnik loogilise järelduse, et see Hopkins on tähtis tegelane. Ja see, et saadik aupaklikult tema taga sammub, ainult kinnitab niisugust järeldust. Kui aga ristlipsuga ja ülesmukitud Steinhart polkovniku meelest tüüpilise kapitalistina välja nägi, jäi kehvalt riietatud ja kurnatud välimusega Hopkins polkovnikule mõistatuseks. «Võib-olla on ta Ameerika proletariaadi esin-

daja?» mõtles polkovnik, kuid heitis selle mõtte kohe kõrvale: rajataguse proletariaadi esindajaid saadikud juba ei saada.

Nõukogude polkovnik polnud kaugeltki ainus inimene, kes esitas endale küsimuse: «Kes siis lõpuks on see Hopkins?» Paari aasta jooksul esitasid endale sama küsimuse ka paljud ameeriklased, isegi need, kes Valgele Majale lähedal seisid. Eriti hakkas see küsimus huvitama kõiki pärast seda, kui Hopkins, olnud lühikest aega kaubandusministriks, ootamatult erru läks, seejärel Roosevelti kutsel Valgesse Majja üle kolis ning, saanud riigipea mitteametlikuks nõunikuks, varsti esines tookord presidendi poolt elluviidava «uue kursi» aktiivse pooldajana.

Ühed pidasid Hopkinsit targaks ja terava pilguga meheks, teised aga tõusikuks, intrigandiks ja presidendi «kurjaks geeniuseks». Talle kippusid ajalehtede veergudel ning Valges Majas toimuvatel pressikonverentsidel alatasa kallale need, kes olid kuulutanud presidendi «uue kursi» kallaletungiks eraalgatusele ja riigis traditsiooniliseks muutunud individualismikultusele.

Terav, sõnaaher ja energiline Hopkins võitis lühikese ajaga presidendi täieliku usalduse ja muutus talle asendamatuks.

Olles pärit kehvast perekonnast ning kasvanud üles religioossete traditsioonide vaimus, oli tal palju vastukäivaid iseloomujooni.

Veendunud, et ameerika elulaad on kõige parem maailmas, ei sulgenud ta silmi kisendava viletsuse ees selles maailma rikkaimas riigis. Töötades lõppkokkuvõttes Ameerika kapitali huvides, oli ta ise jäänud vaeseks meheks — teda kiskus kaasa tegutsemisjanu, mitte kasuahnus. Hingepõhjas puritaanlane, vihkas ta samal ajal tüüpiliselt ameerikalikke, väikekodanlikult silmakirjalikke eelarvamusi. Kaitstes seda, mida ta nimetas ameerikalikuks demokraatiaks, vihkas ta bürokratismi ja poliitilist prostitutsiooni.

Olles igasugustesse sotsiaalsetesse teooriatesse irooniliselt suhtuv pragmaatik, hindas Hopkins inimestes mõistust ja analüüsivõimet ning pidas nürimeelseks Roosevelti «uue kursi» vastaseid, kes ei taibanud, et president on sotsialismist niisama kaugel kui nemad ise

ja et ta tahab vaid teha reaalseid järeldusi kriisist, mis hiljuti nii rängalt oli vapustanud kogu maad.

Hopkins teadis, et Nõukogude Liit pole kunagi Ameerika Ühendriike ähvardanud ega ähvarda ka edaspidi. Hitleri püüdlustes saada maailma valitsejaks nägi Hopkins aga ohtu Ameerika huvidele.

Sel ajal olid Hitleri positsioonid Ühendriikides üpris tugevad. Paljud kodanlikud ajalehed laulsid talle kiidulaule, kujutades Saksa diktaatorit kommunismivastase ristisõja lipukandjana. Isolatsionistid kuulutasid «tõelise ameerika patriotismi» lipu all ühest suust Monroe üldtuntud doktriini «Ameerika ameeriklastele!», nõudes mittevahelesegamist Euroopa siseasjadesse ning andes seega Hitlerile edasiseks täieliku tegevusvabaduse.

Isolatsionistide mõju kongressis oli määratu. Nad võitlesid isegi Inglismaale osutatava sõjalise abi laiendamise vastu, kinnitades, et see agoonias siplev riik ei ole kunagi suuteline kinni maksma talle osutatud abi.

Roosevelt kui tark ja ettenägelik poliitik mõistis, millist potentsiaalset ohtu kujutab endast Ameerika Ühendriikide positsioonile ning mõjule maailmas natsism.

President oli omal maal populaarne. Tema reformid, oskuslik mängimine liberaalse terminoloogiaga, sõnasõda monopolidega ning sotsiaalsete reformide propaganda olid Roosevelti pooldajate kilda meelitanud laiad rahvakihid ja kindlustanud talle Ameerika Ühendriikide ajaloos pretsedenditu võidu: presidendiks valimise kolmandat korda järjest.

Teda toetasid kõige kaugenägelikumad kapitalistlike ringkondade esindajad, need, kes hästi mõistsid, et Roosevelti reformid, millele «kitsarinnalised» nagu härjad punasele palakale kallale tungisid, teenivad lõppkokkuvõttes eraomandusliku kapitali majandussüsteemi parema organiseerimise eesmärki.

Sellele vaatamata polnud Rooseveltil riigi keerulises poliitilises elus kerge, — tuli kogu aeg silmas pidada ilmsete ning varjatud huvide võitlust ja kokkupõrkeid, korruptsiooni ja kuluaarides sooritatavaid tehinguid.

President laveeris. Istudes oma ratastoolil või toetudes kahele ihukaitsjale, esines ta kongressis, pressikonverentsidel ja raadios sageli vastukäivate avaldustega. Ta kuulutas, et Ameerika Ühendriigid on demokraatia kants, andes mõista, et suhtub eitavalt hitlerismisse,

mis aga ei takistanud teda samas tõotamast, et ei saada mingil tingimusel ühtki Ameerika sõdurit ookeani taha. Ta nõudis kongressilt programmi kinnitamist, milles oli ette nähtud seninägematu sõjatööstuse kasv, ning teatas, et «pole ühtki olemasolevat kaitseliini, mida poleks tarvis tugevdada», pidades silmas Hitleri poolt ähvardavat ohtu. Kuid samas pidas ta teise kõne, mis kubises kõige triviaalsematest kallaletungidest Nõukogude Liidule. Ta andis Inglismaale sõjalist abi, kuid kinnitas samas reporteritele, et sellelt riigilt pole tulnud mingisuguseid uusi palveid ja et ta ei raiska kasutult ühtki senti.

Kui aga Roosevelt, kes endale üha enam hakkas aru andma Hitleri poolt ähvardavast ohust, mõnedel juhtudel tõepoolest pidi laveerima, oli tema lähim nõunik, kes formaalselt polnud üldse seotud mingi riigiametiga, paljus niisugustest kohustustest vaba.

Juba esimesed nädalad pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule veensid Harry Hopkinsit selles, et Nõukogude armee erineb tunduvalt kõigist teistest armeedest, kellega Hitleril seni oli tulnud kokku puutuda.

Ja samal ajal kui isolatsionistid võidutsesid, lootes sakslaste füürerile kui peamisele jõule võitluses bolševismi vastu, spetsialistid aga kinnitasid, et Hitleri sõjakäik Venemaale kestab kõige rohkem paar-kolm kuud, oli Harry Hopkins hoopis teisel seisukohal.

Kuid talle oli tarvis täiendavaid fakte, et sellele seisukohale kinnitust leida ning veenda teisi oma õigsuses. Ta tahtis lähemalt tutvust teha mõistatusliku Nõukogudemaaga, sellest rohkem teada saada — ja vahetult.

Algul võttis Hopkins nõuks vestelda ameeriklastega, kes olid Venemaal käinud. Valik langes Joseph Daviesele, Ameerika Ühendriikide endisele saadikule Moskvas. Too avaldas juba teisel päeval pärast Hitleri kallaletungi Nõukogude Liidule arvamust, et maailm on peatselt hämmastunud Venemaa tugevast vastupanust.

Nad kohtusid Valges Majas, kus Hopkinsi käsutuses oli endine Lincolni kabinet.

«Mida te arvate Venemaal peetava sõja perspektiividest?» küsis Hopkins Davieselt.

Endine saadik vastas, et kaks mööduvad sõjanädalat

annavad tunnistust venelaste võimest meeleheitlikult vastu panna.

Kuid seda teadis Hopkins isegi. Ta sõnas kannatamatult, et mehelt, kes on elanud Moskvas ja kõnealust maad tundma õppinud, tahaks ta kuulda prognoosi sõja edaspidise käigu kohta. Davies kehitas õlgu ja vastas, et tema arvates otsustavad lennukid kõik. Kui Hitler on õhuavaruste peremees, vaevalt siis suudavad Ukrainat ja Valgevenemaad kaitsvad Nõukogude väed ka tema maavägede rünnakuile vastu panna.

«Nii et teie ei välista nende territooriumide okupeerimise võimalust?» küsis Hopkins seekord juba mõtlikult.

«Lennuvägi otsustab kõik,» vastas Davies.

«Hüva,» noogutas Hopkins, «oletame, et Hitleril õnnestub haarata suurt territooriumi . . .»

«Ärge unustage,» katkestas teda Davies, «et jutt pole mitte tavalistest geograafilistest mõistetest, vaid kuuekümnest protsendist riigi kõigist põllumajandusressurssidest. Lisage sellele kuuskümmend protsenti tööstustoodangust ja te mõistate, mida tähendab Kremlile Ukraina ja Valgevenemaa kaotamine.»

«Kas tahate öelda, et sellega on sõda lõppenud?» küsis Hopkins süngelt.

«Oh ei,» raputas Davies pead, «vastupidi.» Ta vaatas Hopkinsile naeratades otsa ning lisas sigaretti süüdates:

«Vaadake, Harry, me pole praegu pressikonverentsil ja võime rääkida avameelselt. Mulle ei meeldi kommunism ja ma pole kaugeltki Stalini kummardaja. Kuigi need lollused, mida meil, Ühendriikides, Venemaast kirjutatakse, ajavad mul südame läikima.»

Ta rüüpas lonksu kohvi.

«Niisiis,» jätkas Davies, «täna tuleb olla realist ning aru saada, et kui Hitleril õnnestubki vallutada Ukrainat ning Valgevenemaad, pole sõda veel lõppenud.»

«Olete selles kindel?» küsis Hopkins kiiresti.

«Olen selles veendunud. Hitlerile on see Pyrrhose võit, sest ta põrkab ilmselt kokku terve rea uute probleemidega, mis pole puhtsõjalistest probleemidest sugugi vähem keerukad. Te olete loomulikult tuttav Stalini hiljutise raadiokõnega?»

«Muidugi. Mulle näis see jõulise ja energilisena,

olgugi et need, kel õnnestus seda vahetult kuulata, kinnitavad, et Stalin olevat olnud väga erutatud.»

«Ma ei võtaks endale ülesandeks määrata Stalini seisundit tema hääle tämbri järgi,» märkis Davies. «Olen veendunud, et see kõne leiab kogu riigis suurt vastukaja. Mõtlen Stalini üleskutset partisanisõjaks ja igasuguseks sabotaažiks sakslaste poolt vallutatud territooriumil. Kas tunnete Napoleoni sõdade ajalugu?»

«Ma pole teadlane, Joseph, aga kui teile tundub see vajalik olevat . . .»

«Ei, ei! Ma mõistan, et teile koostataks viivitamata ükskõik milline õiend,» peatas Davies Hopkinsit kerge irooniaga. «Tahtsin vaid juhtida teie tähelepanu sellele, et Napoleon vallutas enne Venemaale tungimist kogu Euroopa.»

«Noh, ja siis?»

«Pange tähele: mitte kusagil peale Hispaania ei kohanud ta massilist vastupanu. Kuid Venemaal varitsesid partisanid tema sõdureid iga puu taga. Ja Venemaal on väga palju puid, Harry.»

«Kas olete veendunud, et ajalugu kordub?»

«Ajalugu ei kordu üleüldse. Antud juhul julgen aga tähendada: tunnen Venemaad küllalt hästi ning võin täie veendumusega kinnitada, et sakslaste vastu asub võitlusesse kogu rahvas. Sakslasi hakatakse tapma ka seal, kus pole ühtki Nõukogude sõdurit. Niisugune on probleem, millega Hitler kokku põrkab, kui tal ka õnnestub vallutada Ukraina ja Valgevenemaa.»

«Kuid niisugusel juhul Stalini võim ei ulatu ju enam . . .»

«Ulatub, Harry! Isegi siis, kui tal tuleb taganeda sügavale Venemaale. See on määratu suur maa ning Stalin pole mitte ainult riigijuht ja inimene. Ta on, kui soovite, kehastatud idee. Ma ei usu, et sakslastel õnnestuks teda füüsiliselt hävitada. Idee vastu on aga kuulid jõuetud.»

«Kas peate võimatuks sisemist vandenõu? Verisest sõjast kurnatud rahvas . . .»

«Venemaa ei ole Lõuna-Ameerika, Harry. Edukas vandenõu Venemaal? See on ebareaalne. Vandenõu sakslaste kasuks? See on täiesti võimatu. Pealegi olen veendunud, et sõjaraskused muudavad vene rahva veel monoliitsemaks.»

Hopkins tõusis ja astus paar sammu mööda tuba. Davies vaatas teda uudishimulikult. Kas ta tõepoolest, nagu kurjad keeled räägivad, ei vaheta kahe päeva jooksul kordagi särki? Huvitav, mitu aastat ta juba neid kulunud kingi kannab? Ja mitu sigaretti ta päevas suitsetab? Kaks pakki? Kolm?»

«Kas arvate, et peaksime Kremlit abistama?» küsis Hopkins ootamatult.

«Arvan, et jah. Kuid tahan ka omalt poolt esitada küsimuse: kas olete veendunud, et Nõukogud selle abi vastu võtavad?»

Hopkins kergitas kulme.

«Ma ei mõista teid,» lausus ta õlgu kehitades. «Vene armee jookseb verest tühjaks. Hitleri heaks töötab aga kogu Euroopa sõjatööstus. Ja teie kahtlete, kas . . .»

«Vaadake, ma ei tea, kuivõrd te Stalini psüühikat paremini tunnete kui Napoleoni sõdade ajalugu . . . Ärge pahandage, Harry,» lisas Davies kiiresti, kätt tõstes. «Tean, et võite igal ajal täpselt ennustada eelseisva hääletamise tulemusi kongressis ükskõik millises küsimuses. Igaühel on oma elukutse. Teie pole diplomaat. Teie pilk oli alati pööratud riigi siseasjadele, minu oma aga raja taha . . . Niisiis, katsuge end panna Stalini asemele. Ta on olnud kogu aeg veendunud, et Venemaad ümbritsevad vaenlased — omavahel öeldes, see veendumus pole just aluseta. Ta pole usaldanud ei Inglismaad ega Prantsusmaad. Pole uskunud, et need suudavad ning soovivad vastu panna Hitlerile, keda ta vihkas varem ja vihkab samavõrd ka praegu . . .»

«Kuid see ei takistanud tal sõlmimast pakti Hitleriga.»

«Kardan, Harry, et olete ikka veel presidendi selle kõne mõju all, mille ta pidas, kui ma ei eksi, neljakümnenda aasta veebruaris. Muide, kas te mitte ise polnud selle kõne autor?»

«Ei,» vastas Hopkins külmalt.

«Oletame. Siis peaksite mõistma, et mida me avalikult ka räägiksime, sõlmisid venelased selle pakti puhtpraktilistel kaalutlustel. Stalin eeldas, et ta tagab sellega Venemaale teatavaks ajaks rahu. Aga mida oleksite teie tema asemel teinud? Kellele pidi ta pärast Münchenit lootma? Ega ometi Ühendriikidele? Lühi-

dalt: ma ei ole kindel, et Stalinil jätkub otsustavust minevikule kriipsu peale tõmmata. Nõukogude valitsus suhtub meisse vägagi umbusklikult. Võtta vastu Ameerika abi tähendaks siduda end teatavate tingimustega. Kas Stalin läheb sellele välja?»

Kui Davies Valgest Majast lahkus, lubanud oma mõtted kirja panna spetsiaalses ettekandes, istus Hopkins veel kaua tugitoolis ning suitsetas ühe sigareti teise järel.

Ta mõtles pingutatult, kõrvutades seda, mida oli õnnestunud välja lugeda sõjateadetest ning Moskvas asuva Ameerika saadiku ettekannetest, Daviese sõnadega . . .

«Daviesel on õigus,» mõtles Hopkins. «Kahtlemata paneb Venemaa sakslastele vastu viimse meheni. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheline rahu on välistatud. Iga kahuri, iga lennuki, mille Ühendriigid Stalinile annaksid, kasutaks ta ära otsese eesmärgi saavutamiseks. Kuid kas Stalin nõustub neid vastu võtma?

Jah, see polegi nii elementaarne küsimus, nagu esimesel pilgul näib. Kas ei või Stalin arvata, et Ühendriigid kavatsevad Nõukogude Liitu käsist-jalust siduda, ikkesse heita, kasutada tulevast võitu oma huvides või nõuda juba praegu vastu midagi kobedamat?

Tõsi küll, Stalin kirjutas alla lepingule Inglismaaga ja tervitas Churchilli avaldust ühisest võitlusest fašistliku Saksamaa vastu.

Kuid Inglismaa on raskes olukorras ja vajab ka ise abi. Vaevalt kardaks Stalin praegu tema salasepitsusi. Ameerika Ühendriigid on aga suur, võimas ja rikas, sõjast puutumata riik . . .

Jah, venelastel on põhjust umbusklik olla. Huvitav, millist kompensatsiooni nõuaksid niihästi vabariiklased kui ka demokraadid, kui täna nende ees avalikult üles tõsta küsimus Venemaa abistamisest? Vaevalt on nad suutelised mõistma, et kui teeme Hitlerile võimalikuks selle riigi purustamise, kaotame lõppkokkuvõttes palju rohkem, kui suudaks katta ükskõik milline kompensatsioon . . .»

Hopkins oskas iseenda vastu aus olla. Ta sai aru, et kui Ühendriigid annaksid Venemaale abi, ei teeks nad seda mingil juhul omakasupüüdmatult. Kui Nõukogude Liit ka võidab Saksamaa, on ta kurnavast sõjast jõuetu

ja verest tühjaks jooksnud. Ja siis tuleb Ameerika Ühendriikide tund . . .

Kuid see kõik on kunagi hiljem. Praegu aga on Venemaa hukkumise äärel. Stalin ei pea mõtlema mitte kaugele tulevikule, vaid homsele päevale. Kuidas aga veenda teda selles, et just täna langevad Venemaa ja Ameerika huvid paljus kokku?

. . . Kuid Hopkins murdis asjata pead, püüdes leida argumente, mis aitaksid veenda Stalinit liidu vajalikkuses Ameerika Ühendriikidega.

Niisuguste argumentide järele polnud vajadust. Sest antifašistliku koalitsiooni loomist pidas Stalin väga tähtsaks.

Nõukogude valitsuse diplomaatia oli alati olnud aktiivne. Nõukogude Liit oli juba kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate algul olnud kollektiivse julgeoleku süsteemi initsiaatoriks, püüdes luua takistust ükskõik millise agressori teele.

Imperialistide viha sotsialistliku riigi vastu, nende salajane usk võimalusse «rahustada» Hitlerit Läänes, andes talle vabad käed tegutsemiseks Idas, olid põhjuseks, miks sõjaeelsete aastate jooksul ei õnnestunud luua Hitleri-vastast koalitsiooni. Kuid nüüd, julma sõja ajal, ei kahelnud Stalin, et kibe õppetund avaldab mõju kõigile neile, kes nagu Nõukogude Liitki olid hitlerliku agressiooni ohvriks langenud. Ja ta ei eksinudki.

22. juunil, paar tundi pärast seda, kui raadio oli hinge kinni pidavale maailmale teatanud Hitleri hordide kallaletungist Nõukogude Liidule, pidas Churchill kõne, milles kuulutas, et Inglismaa on selles sõjas Nõukogude Liiduga solidaarne.

Stalin polnud kunagi Churchilliga kohtunud, kuid tundis hästi tema poliitikupalet.

Kas tal oli alust uskuda sellesama Churchilli sõbralikke avaldusi, kes paar aastakümmet tagasi oli juhtinud «ristisõda» bolševismi vastu, mõni aasta hiljem aga Nõukogude-vastast kampaaniat, mis viis Inglismaa-Nõukogude vaheliste suhete katkemiseni?

Kas võib üldse uskuda poliitikut, kes vaatamata sellele, et oli kahtlemata tark ning otsustusvõimeline, oli sageli avantüüridesse kaldunud?

Kas polnud Churchill kirjutanud raamatu «Suured kaasaegsed», kus oli esitatud ka Hitleri portree? Kas ei imetlenud ta kolmekümnendate aastate algul «järjekindlust», millega võitles võimu eest fašistlik füürer, «tehes edusamme püüdlustes muuta Saksamaa Euroopa kõige võimsamaks riigiks»? Kas ei rääkinud Churchill, et Saksamaa tuleb muuta «bastioniks Venemaa vastu»?

Tõsi küll, kolmekümnendate aastate keskel sai Churchill aru, et Saksamaa võib anda hoobi nii itta kui ka läände. Erinevalt Chamberlainist, kes pidas vajalikuks sakslaste füüreri «rahustamist» ükskõik millistel tingimustel, püüdis ta säilitada jõudude tasakaalu Euroopas. Kuid Churchill ei esinenud Inglise parlamendis kordagi kriitikaga Chamberlaini aadressil, kui see püüdis laimata kõiki Nõukogude Liidu ettepanekuid, mis olid suunatud Hitlerile kollektiivse vastupanu organiseerimisele.

Loomulikult oli Stalin teadlik, et pärast Müncheni kokkulepet pidas Churchill seda tehingut Hitleriga Inglismaa ilmseks kaotuseks ning hakkas Teise maailmasõja eelõhtul energiliselt tõestama Inglise-Vene liidu vajalikkust.

Kuid kogu Churchilli elulugu, kogu tema poliitiline tegevus tunnistas, et seda meest on ohtlik usaldada.

Ent Stalini tähelepanu polnud teritanud mitte ainult need, minevikus asetleidnud sündmused.

Vaevalt kuu aega enne Hitleri kallaletungi Nõukogude Liidule lendas Rudolf Hess, tema endine isiklik sekretär ja hilisem asetäitja rahvussotsialistliku partei juhtimise küsimustes, mees, keda peeti füüreri varjuks, ootamatult Inglismaale ning maandus hertsog Hamiltoni Šotimaal asuva mõisa territooriumil.

Sellest hetkest vajus ta unustusehõlma.

Mis aga juhtus Hessiga tegelikult? Millise missiooniga ta Churchilli juurde läks? Millised volitused tal olid? Kas ta tõepoolest arreteeriti, nagu teatas Inglise valitsus?

See kõik oli saladuskatte all. Sakslaste napisõnaline kommentaar, mis seletas, et Hess oli elanud hallutsinatsioonide maailmas ja arvanud, et «suudab avaldada mõju Saksamaa ja Inglismaa vastastikuse arusaamise taastamisele», ainult suurendas Nõukogude riigijuhtide kahtlusi.

Stalinil oli põhjust karta, et võib tekkida olukord, kus Hitler, veendunud, et pikaleveniv sõda kahel rindel pole talle jõukohane, ning mõistes, et liisk Idas on langenud ja et heitlus Nõukogude Liiduga võib ainult lõppeda ühe võitleva poole täieliku purustamisega, püüab sõlmida Inglismaaga separaatrahu.

Kuidas tuli siis niisuguses situatsioonis suhtuda Inglismaa praegusesse ettepanekusse?

Selle küsimuse lahendamisel ilmutas Stalin talle omast julgust ja sihikindlust.

Sõja võimaliku alguse määramisel Stalin ilmselt eksis, ja see oli riigile kalliks maksma läinud, kuid rahvusvahelistes küsimustes näitas ta end läbinägeliku poliitikuna. Ta oli veendunud antifašistliku koalitsiooni loomise hädavajalikkuses ja kasutas selleks otsustavalt kõiki võimalusi.

Saanud kätte Churchilli 8. juuli läkituse, milles see, avaldades imetlust Nõukogude sõjameeste julguse ning visaduse üle, veenis Stalinit, et Inglismaa osutab Nõukogude Liidule tõsist abi, kutsus Stalin enda juurde Inglise saadiku Stafford Crippsi ja teatas Nõukogude Liidu valmisolekust kirjutada alla deklaratsioonile ühise sõjategevuse kohta fašistliku Saksamaa vastu.

12. juulil kirjutati deklaratsioonile alla.

Selles oli öeldud, et mõlemad valitsused kohustuvad teineteisele osutama igakülgset vastastikust abi ning toetust käesolevas sõjas Hitleri Saksamaa vastu. Mõlemad pooled teatasid, et «selle sõja kestel ei pea nad läbirääkimisi, ei sõlmi vaherahu ega rahulepingut mõlema poole vastava nõusolekuta».

... 11. juulil, päev enne Inglise-Nõukogude deklaratsiooni allakirjutamist, lendas Hopkins Ameerika Ühendriikide presidendi ülesandel Londonisse, et saada objektiivne ülevaade Inglismaa võitlusvõimest ning talle vajalikust sõjalisest abist.

Pole teada, kas Churchill ameeriklase Londonis viibimise ajal informeeris Hopkinsit oma kirjavahetusest Staliniga, ja kui ta seda tegigi, siis ainult väga üldsõnaliselt ning pinnapealselt. Armastades ilukõnelisi avaldusi, kaldus Inglise peaminister seejuures alati mängima kahe otsaga mängu ega samastanud Briti huvisid kunagi Ameerika omadega. Kui Hopkinsil oleks olnud võimalus lugeda Stalini poolt Churchilli teisele

läkitusele 18. juulil saadetud vastuse täielikku teksti, oleks tä mõistnud, et uute liitlaste vahel ei edene kõik sugugi nii libedalt.

... Stalini kiri oli lühike, kuid konkreetne. Paarirealises sissejuhatuses tänas Rahvakomissaride Nõukogu esimees Churchilli isiklike läkituste eest. Ta kirjutas, et jagab tema rahuldust Inglismaa ja NSV Liidu muutumise puhul liitlasteks sõjas. Teatas, et Nõukogude vägede olukord rindel on endiselt pingeline. Ja edasi ütles Stalin otse välja oma arvamuse, et teise rinde loomine Hitleri vastu võiks tunduvalt parandada niihästi Nõukogude Liidu kui ka Suurbritannia olukorda. Ta nimetas piirkondi, kus teise rinde loomine kõne alla võiks tulla: Läänes — Põhja-Prantsusmaal ja Põhjas — Arktikas.

... Möödub aastaid ja teine rinne muutub kodanlike ajaloolaste spekulatiivsete ning vastukäivate arutluste objektiks.

Need, kes püüavad igati tõestada, et õigus on vanal, kapitalistlikul maailmal, hakkavad kirjutama, et praktiliselt puudusid võimalused teise rinde loomiseks niihästi neljakümne esimesel ja neljakümne teisel kui ka neljakümne kolmandal aastal ja et järelikult nõudis Nõukogude valitsus võimatut.

Kuid see ei vasta tõele.

Oma läkituses Churchillile kirjutas Stalin, et kujutab endale täielikult ette raskusi, mis on seotud teise rinde loomisega Hitleri vastu Läänes, kuid arvab, et kõige kergem on seda rinnet luua just praegu, millal Hitleri peajõud on Idas ja Saksa väed pole veel jõudnud võidetud positsioonidel kanda kinnitada.

See oli sügavalt asjalik kiri: Stalin ei armastanud sõnaohtrust ei kõnedes, kirjades ega jutuajamistel.

Ainult üks lõik ei olnud vahetult seotud selle küsimusega, mis moodustas kirja tuuma.

Kuid see lõik oli otseses seoses teise väga tähtsa küsimusega ja rääkis selget keelt Stalini püüdest i-le punkt panna. Jutt oli hiljutisest Nõukogude-Saksa paktist, mida Hitler reeturlikult oli rikkunud.

Stalin teadis hästi, et kodanlik propaganda kasutas seda pakti laialt Nõukogude Liidu süüdistamiseks demokraatia ning tsivilisatsiooni huvide reetmises.

Oma 3. juuli kõnes pidas Stalin tarvilikuks rahvale

avameelselt ära öelda, mis oli Nõukogude Liitu sellele lepingule alla kirjutama sundinud.

Ka nüüd, kirjas Churchillile, rõhutas Stalin veel kord, et Saksa vägedel oleks olnud palju rohkem edu, kui Nõukogude vägedel oleks tulnud nende löök vastu võtta rohkem ida pool — Odessa, Kamenets-Podolski ja Minski piirkonnas ning Leningradi lähistel, mitte uuel riigipiiril.

Miks oli Stalinil tarvis seda meenutada kirjas, mis oli pühendatud käimasoleva sõjaga seotud aktuaalsetele küsimustele? Kahtlemata tahtis ta kohe algusest peale Churchillile mõista anda, et Nõukogude Liit mitte kunagi ja mitte mingisugustel tingimustel — ei praegu ega tulevikus — ei luba kasutada Nõukogude-Saksa pakti sõlmimise fakti sotsialistliku riigi vastu tehtava propaganda huvides.

Churchillilt saabus vastus kolme päeva pärast. Ja sellest paistis, et Stalini meeldetuletus, mis esimesel pilgul oli tundunud kõrvalise tähtsusega olevat, polnud kaugeltki asjatu.

Inglise peaminister pidas võimalikuks alluda faktide loogikale. Kohe kirja algul teatas ta otsekoheselt, et mõistab täiel määral, mida Nõukogude Liit võitis, sundides vaenlast alustama sõjategevust Nõukogude Liidu kaugele läände nihkunud riigipiiril.

Samal ajal alustas Churchill ise just selle kirjaga kauakestvat mängu, mille mõte seisnes teise rinde loomise lõputus edasilükkamises.

Selleks ajaks oli Inglise peaminister juba veendumusele jõudnud, et Hitleri lubadus purustada Venemaa nelja kuni kuue nädala jooksul osutub blufiks. Ta ei kahelnud selleski, et Nõukogude väed on valmis võitlema viimse meheni. Kas oli oodata Saksa vägede sissetungi Inglismaale? Vaevalt usutav, et Hitler, kes polnud julgenud teha dessanti Briti saartele üle La Manche'i isegi siis, kui sõdis Inglismaaga üks ühe vastu, teeb seda nüüd, millal tema peajõud on kinni Idarindel. Seega võib Inglismaa hinge tõmmata, toibuda hiljutistest löökidest, koguda uut jõudu.

Et liitlane samal ajal verest tühjaks jookseb, ei teinud Churchillile muret.

Kas mitte sellepärast, et ta juba esimestel sõjanädalatel rajas alusmüüri poliitikale, mida hakkas avalikult

ajama tükk aega hiljem, rakendades kogu jõu selleks, et Nõukogude Liidul ei avaneks võimalust kasutada saavutatud võidu tulemusi?

Esialgu aga kirjutas Churchill Stalinile:

«Saksamaa Venemaale kallaletungi esimestest päevadest alates oleme kaalunud võimalust organiseerida pealetungi Prantsusmaal või Madalmaadel. Staabiülemad ei näe võimalust teha midagi niisuguses ulatuses, et see Teile vähimatki kasu võiks tuua.»

Tõsi küll, Churchill lubas teostada mõned merevägeaktsioonid Põhjas, et takistada vaenlast kasutamast mereteed vägede vedamiseks Nõukogude «tiivale Arktikas», kuid kirjeldas samas niisuguste operatsioonidega seotud raskusi ning rõhutas, et see on ka kõik, mida Inglismaa «on suuteline antud momendil ette võtma».

Nii või teisiti, aga Nõukogude Liidu ja Inglismaa kooskõlastatud tegevuse kokkuleppele oli alla kirjutatud.

Ja see fakt oli omamoodi tõukejõuks Hopkinsi mõttelennule: miks ei võiks samasuguse lepingu sõlmida Nõukogude Liiduga ka tema maa?

Londonis viibides tajus Hopkins täie selgusega, et Ameerika Ühendriikidel tuleb kõigis oma plaanides lähtuda olukorrast Nõukogude-Saksa rindel.

Ta mõistis, et nimelt seal ei otsustata mitte ainult Inglismaa, mitte ainult Euroopa, vaid kogu maailma edaspidine saatus.

Kuid täpselt tundmata Nõukogude vägede olukorda, teadmata, kas nad on küllaldaselt relvastatud ning millised on sakslaste pealetungi edasised perspektiivid, oli võimatu vastata ka küsimustele Inglismaa tuleviku kohta.

Hopkins oli kõigist teedest alati eelistanud lühimat. Ta saatis Rooseveltile telegrammi, milles palus presidendilt luba sõita Moskvasse Staliniga kohtuma.

Roosevelti vastus saabus otsekohe. Hopkins sai selle kätte Churchilli suveresidentsis Londoni lähedal. President kiitis Hopkinsi ettepaneku heaks ja teatas, et saadab juba täna välja isikliku läkituse Stalinile üleandmiseks...

Pühapäeval, 27. juulil lendas Inglise hüdroplaan «Catalina», Hopkins pardal, ebasoodsast ilmast hoolimata Šotimaa idarannikult Arhangelski poole.

Lend kestis 24 tundi. Lennukit ei köetud. Kuid väga kõhn, kahvatu mees halli kaabuga, seekord mitte vana, lontisservalisega, mida kandis tavaliselt, vaid täiesti korralikuga, sest see ei kuulunud temale, vaid Churchillile, pidas kangelaslikult vastu, olgugi et vaevles teravate maovalude käes, — viimastel aastatel piinasid need Hopkinsit üha rohkem.

Ta jõi mitu termospudelitäit musta kohvi ja suitsetas kolm pakki sigarette. Arhangelskis tuli ta lennukist kätel välja kanda.

Pärast neljatunnilist puhkust ja lõunaeinet lendas Hopkins Nõukogude lennukiga Moskvasse.

Ameerika saatkonnas vestles ta kaua saadikuga ning heitis hilja magama.

Järgmisel hommikul teatati Hopkinsile, et Stalin võtab ta vastu kell kaheksateist kolmkümmend.

Kogu päeva püüdis Hopkins mõttes seda kohtumist kujutleda ja kindlaks määrata oma käitumise välist joont. Seal, Inglismaal, oli talle kõik äärmiselt lihtsana tundunud: ta kohtub Staliniga, teeb Stalinile teatavaks presidendi ettepanekud, kuulab ära vastuse ning sellest sõltuvalt kas jätab jumalaga ja lendab tagasi või kohtub veel näiteks Molotovi ja sõjaekspertidega.

Kuid Moskvas hakkas Hopkins nüüd taipama, kui keeruline on tema missioon.

Kuidas Stalin teda vastu võtab? Küllap on kuiv, kinnine ja kategooriline. Võib-olla sunnib ebaõnn rindel teda iga hinna eest prestiiži säilitama ning käituma veel rahulikumalt ja enesekindlamalt kui tavaliselt.

Aga võib-olla läheb kõik hoopis teisiti? Ei nimetata ju Stalinit ajalehtedes mitte ainult terasest diktaatoriks, vaid ka rafineeritud poliitikuks. Võib-olla näitab ta täna ennast just nimelt sellest teisest küljest ja mõistes rasket situatsiooni, millesse tema maa on sattunud, püüab Ameerika Ühendriikidelt võimalikult rohkem välja kaubelda...

«Kellega, missuguse Staliniga tuleb mul kohtuda?» küsis Hopkins endalt ikka ja jälle. «Kuidas ta suhtub ettepanekusse, mis on tulnud presidendilt, keda peab ilmselt «imperialistlikuks haiks»?»

Hopkins ei teadnud, et Stalin oli kaugel sellest, et hinnata USA presidenti nii sirgjooneliselt, kuigi oli kaugel ka tema idealiseerimisest.

Ta pidas Roosevelti kõikidest kaasaegsetest kodanliku maailma poliitikategelastest kõige ettenägelikumaks.

Oli ju Roosevelt see Ameerika president, kelle valitsus lõpuks oli ametlikult Nõukogude Liitu tunnustanud. Ja kuigi Stalin ei kahelnud, et selle tunnustuse kõige otsustavamaks põhjuseks oli olnud Nõukogude riigi võimsuse ning rahvusvahelise tähtsuse kasv, ei alahinnanud ta ka osa, mida kahe maa suhete normaliseerimisel oli mänginud Franklin Roosevelt. Samas polnud Stalinil mingeid illusioone presidendi poliitiliste vaadete ning tema tegusid dikteerivate motiivide suhtes.

Kainelt hindas Stalin presidendi «uue kursiga» seotud ürituste mõtet, olgugi et Rooseveltile vaenulikud Ameerika ajalehed olid selle kursi kuulutanud peaaegu sotsialistlikuks.

Kainelt hindas Stalin ka Roosevelti vastuolulist välispoliitikat minevikus.

Kaug-Idas oli president tegelikult soodustanud Jaapani agressiooni Hiina vastu, ässitades teda samal ajal kallale NSV Liidule.

Mõne aasta eest oli seesama Roosevelt kuulutanud «sõdivaks pooleks» Hispaania vabariikliku valitsuse, keeldudes talle relvi müümast ning abistades sellega tegelikult Francot ja Hitlerit.

Ta oli tagasi lükanud Nõukogude Liidu ettepanekud luua ülemaailmne julgeolekusüsteem Hitleri ohjeldamiseks. Niikaua kui võis veel loota, et Müncheni poliitika mingisuguseid tulemusi annab, see tähendab — rahustab Hitlerit Läänes ja tõukab ta Itta —, oli Roosevelt seda poliitikat toetanud.

Kuid nüüd oli situatsioon otsustavalt muutunud. Müncheni initsiaatorid olid ise oma poliitika ohvriks langenud. Hitler pürgis maailma valitsejaks. Ohus olid ka Ameerika Ühendriikide huvid.

Oli raske kujutleda, et nii suur ja ettenägelik poliitik nagu Roosevelt ei tee sellest vastavaid järeldusi...

Nõukogude Liidus jälgiti tähelepanelikult Roosevelti kõiki avalikke esinemisi. Moskvas ei jäänud märkamata, et üsna varsti pärast Hitleri kallaletungi Inglismaale teatas president pressikonverentsil Valges Majas, et Inglismaa vastupanu on ühtlasi Ameerika Ühendriikide kaitsmine.

Mõni aeg hiljem hoiatas Roosevelt Ameerika rahvast avalikult, et Ühendriigid ei väldi «ei hirmu ega ka reaalset ohtu», kui «jäävad voodisse, tekk üle pea», ja et kui Hitler Euroopas võidu saavutab, tuleb inimestel Ameerika kontinendil elada alalises hirmus natslike relvade ees.

Tõsi, need avaldused olid rohkem emotsionaalse kui praktilise iseloomuga. Kuid Stalin arvestas Ameerika Ühendriikide keerulist sisepoliitikat: valitsevate ringkondade nõukogudevastaseid meeleolusid, võitlust võimu pärast, finantsoligarhia vastukäivaid huve.

Stalin uskus, et sündmuste objektiivne loogika varem või hiljem sunnib Ameerika Ühendriike Hitleri vastu aktiivsesse tegevusse astuma ja et siis muutub Hitlerivastase koalitsiooni loomine reaalsuseks.

Niisugune oli Stalini seisukoht, kui ta sai teate Roosevelti kavatsusest saata Moskvasse oma isiklik esindaja...

Ja nüüd sammub Hopkins Nõukogude polkovniku kannul aegamisi mööda Kremli koridori.

Polkovnik peatus kõrge ukse ees, tegi selle lahti ja ise veidi kõrvale astudes viipas ameeriklasele käega.

Esimesena sisenev Hopkins nägi paljaks pöetud peaga lühikest kasvu meest kaitsevärvi sõduripluusis, mis keskelt laia rihmaga kinni oli tõmmatud. Mees tõusis püsti, astus kirjutuslaua tagant välja ja avas vaikides teise ukse, mis viis järgmisesse tuppa.

Veendunud, et ta nüüd kohe kohtab Stalinit, kordas Hopkins mõttes varem valmismõeldud tervitussõnu ja astus uksest sisse, kuid nägi Stalini asemel ainult paari sõjaväelast, kes istusid seina ääres reas seisvatel toolidel.

Paljaks pöetud peaga mees avas endiselt vaikides järgmise ukse ja astus kõrvale.

Hopkins ja Steinhart jõudsid tühja avarasse ruumi. Esimene, mis Hopkinsile silma torkas, oli suur kirjutuslaud ja sellest veidi eemal teine, pikk laud. Seinal rippusid portreed. Kaks neist tundis Hopkins kohe ära:

need olid Marx ja Lenin. Ülejäänud kahel kujutatud isikud — mingid vanaaegsed Vene kindralid — olid Hopkinsile tundmatud.

Hopkins tahtis Steinhartilt küsida, kes need kindralid on, kuid nägi sel hetkel, kuidas vastasseinas avanes hääletult märkamatuks jäänud uks.

Risti üle toa astus kergel kõnnakul ruttamata nendepoole mees hallis, hoolikalt ülalt alla kinninööbitud frentšis ja sama värvi pükstes, mille otsa olid tõmmatud läikivad säärikud.

Jõudnud Hopkinsi juurde, sirutas mees talle käe ja ütles midagi vene keeles, äkki ameeriklase selja taha ilmunud tõlk aga kordas inglise keeles:

«Tervist!»

XIII

Hopkinsi saabumisele eelnenud päevad olid Nõukogude juhtkonnale olnud pingerikkad.

Sõja esimestel päevadel loodud Ülemjuhatuse Peakorter reorganiseeriti 10. juuliks Kõrgema Ülemjuhataja Peakorteriks, 18. juulil võttis Stalin aga ametlikult enda peale Riigikaitse Rahvakomissariaadi juhtimise.

Kogu maa majandus reorganiseeriti vastavalt sõjaolukorrale.

Ees oli tohutu töö: tööstusettevõtete evakueerimine riigi lääneoblastitest itta.

Oli tarvis formeerida uusi Punaarmee reservüksusi.

Stalin seadis ülesandeks luua nüüd piki Dnepri jõge kulgeva Nõukogude rinde tagalas uus, kuuest armeest koosnev reservrinne.

See nõudis Kaitsekomiteelt ja armeede juhtkondadelt ebainimlikke pingutusi, raudseid närve ning raugematut tahtejõudu.

Olukord rindel oli endiselt äärmiselt pingeline, kuigi polnud enam kahtlust, et Hitleri plaan — mõne nädalaga purustada Punaarmee, haarata enda kätte Leningrad ning Moskva ja jõuda välja Volga kaldale — on läbi kukkunud.

Kuid peasuundades ületasid Saksa väed meie armeed arvuliselt kolme-neljakordselt. Eriti suur oli sakslaste ülekaal tankide ja lennukite osas.

Põhjas paiskas vaenlane lahinguisse üha uusi jõude,

et murda läbi meie kaitseliinist Luugal, ühineda soomlastega ja tormijooksuga vallutada Leningrad.

Lõunas oli kujunenud raske olukord. Murdnud läbi Lõunarinde kaitsest, olid sakslased andnud löögi Mogiljov-Podolskile ning jõudnud meie armeede tagalasse. Edelarindel oli sakslastel õnnestunud läbi murda Zaporožje, Dnepropetrovski ja Odessa alla.

15. juulil oli vaenlane pärast ägedaid lahinguid tunginud Smolenskisse. Minski loovutamise järel oli Smolenski langemine Stalinile kõige raskemaks hoobiks.

Juba kolmsada aastat tagasi nimetati Smolenskit Moskva riigi võtmeks. See iidne Vene linn oli alati olnud viimaseks võimsaks bastioniks vaenlase teel Moskvasse. Ka tänapäeval oli Smolensk viimane strateegiline tugipunkt enne Moskvat, hea pealetungiplatsdarm. Selle linna langedes oli saksa hordide ähvardav vari juba vahetult Nõukogude riigi pealinnale langenud.

Stalin avaldas äärmist nördimust ning valas Läänerinde juhtkonna üle etteheidetega.

Oli tal oma vihas õigus? Kas ta siis ei teadnud, et Smolenski lähistel aheldasid kindral Kurotškini väed, olles tegelikult sisse piiratud, oma mehise vastupanuga üle kümne Saksa diviisi? Kas tal ei olnud teada, et kindral Bakunini väeosad kaitsesid kakskümmend kolm päeva vaenlase poolt ümberpiiratud Mogiljovi? Ta pidi ka teadma, et kindral Katšanovi väed pidasid Roslavli all vastu viimse meheni.

Ei, Stalin teadis seda kõike. Ta teadis ka seda, et esimest korda pärast sõja algust oli Nõukogude armee nimelt siin, Smolenski all, osutanud nii meeleheitlikku vastupanu, et vaenlasel tuli uuesti läbi vaadata kõik oma operatiivplaanid. Pärast Smolenski langemist jätkusid lahingud selles piirkonnas veel ägedamalt.

Ja ikkagi tegi Stalin juuli lõpus ettepaneku tagandada Läänerinde ülemjuhataja Timošenko.

Kindralstaabi ülemal Žukovil õnnestus marssali eest seista: tema kinnitus, et Timošenko on rinnet juhtinud vähem kui neli nädalat, sellele vaatamata teinud aga kõik, mis tema võimuses, pidades vaenlast Smolenski all kinni peaaegu kuu aega, näis Stalinile veenvalt mõjuvat. Peakorterisse väljakutsutud Timošenkol kästi viivitamata tagasi rindele sõita.

29. juulil, vahetult enne Hopkinsi saabumist, leidis aga aset tõsine kokkupõrge Stalini ja Žukovi vahel.

Selle põhjuseks oli kindralstaabi ülema ettepanek Kiiev maha jätta. Žukov pidas seda möödapääsmatuks, sest vaenlasel oli õnnestunud haarata platsdarm Jelnja rajoonis, mida sakslased võisid kasutada pealetungiks Moskvale. Ta tegi Stalinile ettepaneku viia Edelarinde väed üle Dnepri, tugevdada neid mõne diviisiga ning luua võimas löögirusikas vaenlase vastu Jelnja piirkonnas.

Kuid juba ainult mõte, et Kiiev, iidne Kiiev, Ukraina pealinn, võib vaenlase kätte langeda, oli Stalinile talumatu. Pealegi oli ta veel Smolenski piirkonnas äsja toimunud sündmuste raske mõju all.

Kuulnud, et Kindralstaabi ülem teeb ettepaneku Kiiev maha jätta, valas Stalin kogu oma viha Žukovi peale, öeldes, et see räägib lollusi.

Žukov ei kannatanud solvamist välja ning palus end Kindralstaabi ülema kohustest vabastada. Jutuajamise juures viibiv Poliitilise Peavalitsuse ülem Mehlis valas, ilmselt Stalinit toetades, veel õli tulle.

Juba rahuliku, kuid mitte midagi head ennustava tooniga tähendas Stalin, et kui Žukov küsimuse nii üles seab, tullakse ka temata toime.

Pärast lühikest nõupidamist Mehlisega kutsus Stalin Žukovi uuesti välja ja teatas, et ta on Kindralstaabi ülema kohustest vabastatud. Žukovi küsimusele, kuhu ta nüüd määratakse, vastas Stalin, et pakub talle reservrinde ülemjuhataja kohta, kus ta peab ette valmistama sellesama vastupealetungi Jelnja all, mille organiseerimist Žukov äsja nii kangekaelselt oli nõudnud.

Žukovi ettepanek väed tagasi tõmmata oli tekkinud olukorras ainuõige. Kuid Stalin ei saanud sellest kohe aru ning lükkas selle ettepaneku tagasi. Žukovi palves vabastada ta kindralstaabi ülema kohalt nägi Stalin aga marssali veendumust oma asendamatuses.

Kuid asendamatuks inimeseks pidas Stalin ainuüksi iseennast. Sallimatus teiste inimeste puhul igasuguste auahnuse- ning iseteadvuseavalduste suhtes — olgu need siis tõelised või näilised — oli Stalinis liitunud omaenese isiku kultuse ergutamisega. Selles peitus üks

teravaid vastuolusid, millest tema iseloom nii rikas oli.

Ilmselt oli Stalin veendunud, et kui elu ise on kinnitanud selle kõige õigsust ja hädavajalikkust, mis rahva poolt korda on saadetud ja milles ta ise sageli initsiaatoriks oli olnud, ei saa enam olla mingit kahtlust, et iga tema samm ja otsus on ilmeksimatu ning tuleb vastuvaidlematult täita.

Partei, miljonid inimesed andsid kogu oma jõu ja energia sotsialismi ehitamiseks. Ja Stalin ise ei unustanud seda kunagi ei kirjalikult ega suusõnaliselt meelde tuletamast. Kuid kõik teised pidid ainult temas, Stalinis, nägema kõigi saavutuste ning võitude innustajat ja organiseerijat.

Nõudes, et inimesi hinnataks eelkõige suhtumise järgi üritusesse, mida ta ise pidas oma elus kõige tähtsamaks, oli Stalin samal ajal sageli subjektiivne ning julm oma subjektiivsuses.

Paljud faktid kinnitavad, et juba sõja algperioodil muutus Stalin kannatlikumaks ning hakkas rohkem arvestama sõjaspetsialistide nõuandeid; möödalaskmine fašistliku Saksamaa kallaletungi aja ennustamisel, mis 1941. aasta suvel nii raskeid tagajärgi oli toonud, ei võinud mööduda talle jälge jätmata, kuigi tal polnud kalduvust kriitiliseks eneseanalüüsiks.

Möödub aastaid — ja partei ning rahva poolt nii suurte kannatuste hinnaga saavutatud võit, milles Stalin kõrgema ülemjuhatajana mängis tähelepanuväärset osa, summutab tema teadvuses arusaamise kollektiivse mõistuse ning kollektiivse juhtimise tõelisest tähendusest.

Kuid 1941. aasta rasketel päevadel, kui fašistide mürsud ja pommid langesid Nõukogudemaale, kui vaenlane aina lähenes Moskvale ja Lenini linnale, kui sajad Venemaa, Ukraina, Valgevenemaa ja Balti vabariikide linnad ja külad juba ägasid sakslaste rautatud kanna all, sai Stalin ilmselt aru, et juhtida hiiglaslikku lahingut, millest oleneb riigi saatus, võib ainult paljude inimeste kogemustele tuginedes.

Ja see muutus otsustavaks asjaoluks, mis määras Stalini kui Nõukogude Liidu relvastatud jõudude kõrgema ülemjuhataja tegevuse sisu ning stiili.

Võttes vastu ühe või teise vastutusrikka otsuse, tuginес Stalin reeglina Peakorteri koosseisu kuuluvate nimekate väejuhtide ning juhtivate parteitöötajate

teadmistele ja kogemustele, arvestas Kindralstaabi ja rindeülemate arvamusi.

Sõja-aastail tulid ilmsiks Stalini parimad iseloomujooned: tahtejõud, terav mõistus, organisaatori- ning väejuhianne.

Kuid sellele kõigele vaatamata oli Stalin tol ajal mõnikord ka subjektiivne ja ebaõiglane.

Nii juhtus 29. juulil jutuajamisel Žukoviga.

Stalin hindas Žukovit ja uskus teda.

Kuid see, et Žukov võttis tema teravaid sõnu solvamisena, ei mahtunud Stalinile pähe. Ta oli veendunud, et Stalini sõnadest solvuda on rumal ja isegi sügavalt ekslik, nagu on ekslik ja rumal tunda end solvatuna partei, riigi ning rahva poolt.

Žukov söandas nii raskeil päevil erruminekuga ähvardada, olles muidugi veendunud, et tema avaldust tõsiselt ei võeta. Mis siis ikka, las näeb, et Staliniga rääkides sõnu ei loobita . . .

Ööl vastu 30. juulit oma suvilasse sõites oli Stalin halvas tujus: talle ei andnud rahu Smolenski langemine ning Kiievi saatus.

Meenutanud ärritatult intsidenti Žukoviga, püüdis ta sellele enam mitte mõtelda ning keskenduda homsele kohtumisele Roosevelti saadiku Harry Hopkinsiga.

. . . «Tulin siia kui presidendi isiklik esindaja, härra Stalin,» ütles Hopkins, istudes pakutud toolile pika laua taha ja püüdes rääkida nõnda, et tema sõnad võimalikult vähem pidulikult kõlaksid. «Tahaksin teile selgitada presidendi mõningaid üldisi vaateid asetleidvatele sündmustele.»

Hopkinsi vastas istuv Stalin noogutas vaikides.

Ameeriklane rääkis lühikeste, järskude fraasidega. Tõlk püüdis hoolega jäljendada ka tema intonatsiooni, et Stalin öeldust võimalikult täielikuma mulje saaks, ja tõlkis ingliskeelseid sõnu vene keelde peaaegu sünkroonselt.

«President peab Hitlerit inimkonna vaenlaseks . . .» kõlas Stalini kõrvus. «Ta näeb oma kohust demokraatia

kaitsmises . . . Ta soovib abistada Nõukogude Liitu võitluses Saksamaa vastu . . .»

«Aga kes see Hopkins lõpuks ikkagi on?» mõtles Stalin. Ameeriklane imponeeris talle oma kuiva, paatoseta kõnemaneeriga. Kuid võib-olla on see vaid mäng, püüe võita vestluskaaslase poolehoidu puhtväliste vahenditega? Räägitakse, et sel Hopkinsil olevat Roosevelti suur mõju. Miks? Ja mis on tema visiidi tõeline eesmärk? Välja selgitada, kas Nõukogude Liit ei ole hukkumise äärel, ja sellest olenevalt otsustada, kas on mõtet meid abistada? Missugused on Roosevelti tõelised kavatsused ja mil määral on need kooskõlastatud Churchilliga, kelle juures Hopkins alles hiljuti viibis?»

Stalin kuulas, pööramata Hopkinsilt tähelepanelikku, teravat pilku, iga viimast kui sõna täpselt tabada püüdes ja katsudes tungida ka välja ütlemata jäänud mõtetesse.

Hopkins aga, tehes lühikeste, täpsete fraaside vahel pause, rääkis praegu sellest, et ta pole diplomaat, et tema missioon on mitteametlik ja et tal pole volitusi mingite formaalsete lepingute sõlmimiseks . . .

See lause muutis Stalini eriti tähelepanelikuks, olgugi et ta seda ühegi liigutusega ei reetnud, vaid kuulas Hopkinsit endiselt rahulikult ning lugupidavalt. Ameeriklase viimased sõnad meenutasid Stalinile, kuidas kaks aastat tagasi olid Moskvasse sõitnud Inglise ja Prantsuse delegatsioonid, samuti nagu Hitleri-vastast sõjalist lepingut sõlmima. Läbirääkimiste käigus aga selgus, et neil pole mingisuguseid volitusi ja kõik nende püüdlused teenisid vaid üht eesmärki: et läbirääkimised lõpeksid tulemusteta.

Mida siis nüüd tähendavad Hopkinsi sõnad? Kas ta tahab öelda, et tema missioon on vaid eeltööd teha — või vastupidi, et ta on valmis lahendama kõiki küsimusi asjalikult, heites kõrvale diplomaatilise tinglikkuse?

Hopkins jäi vait. Tõlk ütles kiiresti tema viimased sõnad:

«. . . president soovib osutada Nõukogude Liidule kõikvõimalikku abi ning tahab seda teha nii kiiresti kui võimalik.»

Stalin noogutas, andes mõista, et saab aru ja kiidab

presidendi kavatsused heaks, kuid ei lausunud ikka veel sõnagi.

Hopkins vahetas veidi eemal istuva Steinhartiga pilgu ja vaatas siis hallis kinninööbitud frentšis mehele uuesti tähelepanelikult otsa.

Ta püüdis tabada Stalini näolt tema salajasi mõtteid. Kuid rõugearmidega kaetud näost ei olnud võimalik midagi välja lugeda.

Stalin pistis käe aeglaselt taskusse ja võttis välja väikese kõvera piibu.

«Huvitav, millist piipu ta tõmbab?» mõtles Hopkins. Ta heitis sellele põgusa pilgu ning veendus, et igal juhul pole tegemist ei «Downhilli» ega «Cherrytoniga». Ühendriikides ja Inglismaal tõmbasid kõik enam-vähem soliidse positsiooniga inimesed nende kuulsate firmade piipe.

Stalin ei pannud piipu põlema, vaid surus selle lihtsalt pihku ja vaatas ikka veel vaikides, kuigi heatahtlikult ameeriklasele otsa.

«Ilmselt ei usalda ta mind,» arutas Hopkins, tõlgendades Stalini vaikimist just nimelt nõnda. «Mis siis ikka, omast kohast on tal ju õigus. Olen temale võõra maailma esindaja. Saabusin riigist, kus poliitikategelased, rääkimata ajalehtedest, aastast aastasse on teotanud niihästi teda ennast kui ka tema maad. Täna aga kuulutavad nad talle kooris peatset hävingut...

Aga võib-olla,» sähvatas Hopkinsil järsku peast läbi, «mõtleb ta praegu, et kui presidendil oleksid olnud tõsised kavatsused, siis ei oleks ta saatnud Moskvasse mitte mind, vaid mõne kõrgema ametiisiku? Näiteks riigisekretäri või kaitseministri?»

«Tahan öelda veel paar sõna,» lausus Hopkins otsustavalt, «seekord iseenda kohta. Mul on raske seletada, milline on minu positsioon meie riigis. Kuid president usaldab mind. Ja kui ma kahtleksin, kas ta kuulab tähelepanelikult seda, mida ma talle räägin pärast tagasijõudmist, ei istuks ma praegu siin. Ja veel: presidendi kavatsused on täiesti kindlad. Oma suhtumist Hitleri agressioonisse üldse ja tema kallaletungisse Nõukogude Liidule eriti väljendas president ühel hiljutisel pressikonverentsil, öeldes: «Kui sinu naabri majas on tulekahju...»»

Stalin tegi piipu hoidva käega ootamatult liigutuse,

nagu soovides Hopkinsit katkestada, ja kordas: «Kui sinu naabri majas on tulekahju, sinul aga on aia kastmise voolik... Kas nii?»

«Teil on täiesti õigus,» vastas Hopkins kiiresti ja lisas: «Teil on suurepärane mälu, härra Stalin.»

«Jah, mälu on mul hea,» vastas Stalin rahulikult.

«Mida ta sellega mõtleb, millele vihjab?» arutles Hopkins. «Võib-olla presidendi sellele kõnele, millest ka Davies mulle rääkis?»

Kuid Stalin ei vihjanud nimelt sellele kõnele. Ta tahtis lihtsalt öelda, et jälgib tähelepanelikult Ameerika Ühendriikide presidendi kõnesid, eriti aga neid, mis puudutavad sõjaga seoses olevaid probleeme.

Stalin oli veendunud, et Hopkinsit Moskvasse saates polnud Roosevelt lähtunud kaugeltki mitte ainult humaansetest ajenditest. President sai kahtlemata aru, et kui keegi praegu üldse on suuteline pidurdama Hitlerit teel maailma valitsemisele, siis on see ainult Nõukogude Liit.

Kas Roosevelt on valmis astuma Hitleri-vastasesse koalitsiooni? Kas ta mõistab, et just nimelt selles seisneb praegu tema ajalooline kohus? Stalin tahtis praegu saada vastust ainult sellele küsimusele.

Hopkins ütles ebaleva naeratusega:

«Täna peate presidenti uskuma.»

«Täna usun ma presidenti,» vastas Stalin naeratamata ja tema sõnad kõlasid tõsiselt ning kaalukalt. «Ja nimelt sellepärast, et ma usun presidenti,» jätkas Stalin, «ning usun ka võimsa Hitleri-vastase koalitsiooni loomise võimalust, tahan ma teile öelda järgmist...»

Paari väga terava ning tapvalt tabava sõnaga iseloomustas Stalin kaasaegse Saksamaa juhtivaid tegelasi. Ta rõhutas, et neile on mis tahes lepingud tavalised paberilipakad, kuigi iga rahvuse pühaks kohuseks on täita oma rahvusvahelisi kohustusi.

Sellega andis ta Hopkinsile mõista, et kui Nõukogude Liit võtab vastu Ameerika abi teatavatel, vastavas lepingus fikseeritud tingimustel, täidab ta neid kõrvalekaldumatult.

Seejärel iseloomustas ta olukorda Nõukogude-Saksa rindel. Lühidalt, kuid avameelselt rääkis ta Nõukogude armee praegustest raskustest. Ta teatas kindlalt ja rahu-

likult, et nõukogude rahvas ei alistu kunagi saksa anastajatele ja võitleb täieliku võiduni.

. . . Möödus mõni aeg ja Harry Hopkins avaldas oma muljed Stalinist ühes Ameerika ajakirjas, aga veel mõni aasta hiljem, kui tõbi Hopkinsi juba hauda oli viinud, tõi teine ameeriklane, kirjanik Robert Sherwood, samuti Roosevelti lähikonnast, need read ära oma dokumentaalses raamatus presidendi nõunikust.

Hopkins kirjutas, et jutuajamisel temaga ei korranud Stalin ennast kunagi ning rääkis nõnda, «nagu tulistasid tema väed: otse ja täpselt». «Jossif Stalin teadis, mida ta tahab, teadis, mida tahab Venemaa, ning eeldas, et teie peate seda samuti teadma . . .»

Kuid need muljed formuleeris Hopkins veidi hiljem. Praegu aga kuulas ta tähelepanelikult Stalinit ja mõtles, et mitte keegi tema tuttavaist, kui nad oleksid antud hetkel selle poolenisti sõjaväevormis mehe asemel, ei suudaks nii avameelselt, hoolimata vestluskaaslasele jäävast muljest, välja öelda oma seisukohti.

Soovides veel kord rõhutada, et on teoinimene, otsustas Hopkins esitada Stalinile kaks küsimust. Ta tahtis teada, millised on Nõukogude Liidu esmased vajadused sõjalise abi osas ja mida läheb Venemaale tarvis, kui sõda pikale venib.

Hopkins ei lootnudki täpseid vastuseid saada, ta arvas, et Stalin vastab talle laias laastus või soovitab pöörduda sõjaekspertide poole.

Kuid Stalin vastas viivitamata ja täpselt. Näis, nagu oleks ta Hopkinsilt just niisuguseid küsimusi oodanud. Ta nimetas õhutõrjekahurite, kuulipildujate ja vintpüsside hulga ning lennukitööstusele tarvismineva alumiiniumi- ning bensiinikoguse . . . Ta rääkis avameelselt, seejuures oma avameelsust rõhutamata, andes nagu mõista, et peab seda liitlastevahelisel jutuajamisel endastmõistetavaks.

Nüüd oli Hopkins juba täielikult oma vestluskaaslase isiksuse mõju all. Ta isegi unustas, et oli alles nüüdsama püüdnud Stalini salajasi mõtteid lugeda ja talle mingit erilist muljet jätta. Nüüd vestlesid nad kui kaks teineteist usaldavat inimest, kes tegelevad äärmiselt tähtsate asjadega ning ei tunne peale nende mitte millegi vastu huvi.

Nad arutasid võimalust saata Ameerikast Nõukogude

Liitu instruktoreid, kes õpetaksid Nõukogude lendureid juhtima neid Ameerika lennukeid, mida Ühendriigid saatma hakkavad, määrasid kindlaks kõige ratsionaalsemad ning ohutumad teed Ameerika saadetiste kohaletoimetamiseks . . .

Lõpuks küsis Hopkins, esimest korda selle jutuajamise kestel kella vaadates, kas ta ei kuritarvita härra Stalini aega ning kas Stalin soovib ka edaspidi isiklikult arutada pisiasju ja tehnilisi detaile või teeb selle ülesandeks oma spetsialistidele. Isiklikult tema, märkis Hopkins seejuures, eelistaks ka tulevikus pidada läbirääkimisi vahetult Stalini endaga.

Stalin vastas, esimest korda naeratades:

«Teie olete meie külaline. Külalise tahe on aga seadus.»

Kuid naeratus kadus tema näolt kohe ja ta lisas juba tõsiselt, et on igal õhtul kella kuuest seitsmeni härra Hopkinsi käsutuses.

Juba hüvasti jättes ütles Hopkins, et ta sooviks sellest kohtumisest anda intervjuu Inglise-Ameerika ajakirjandusele, ja lisas kähku, et ei vaidle vastu, kui Nõukogude tsensuur Moskva korrespondentide teated läbi vaatab.

Stalin süütas piibu, tõmbas sügava mahvi ning vastas veidi silmi kissitades:

«Meie sõprade ja Hitleri vaenlaste jaoks meil tsensuuri ei ole.»

Ning lisas, piibu kõvera varrega Hopkinsile osutades:

«Kõik, mida ütlete t e i e,» ta rõhutas eriti sõna «teie», «ei vaja mingit kontrolli. Meie eesmärk on õiglane. Meie ei karda ajaloo kohut.»

Kui oli lõppenud Poliitbüroo istung, kus Stalin jutustas oma esimesest kõnelusest Hopkinsiga, sõitis ta Volõnskojesse. Auto kihutas piki tühja Arbatti. Pilgu aknast välja heitnud, pööras Stalin tähelepanu sõjaväepatrullile. Piki tänavat astusid aeglaselt punase käesidemega komandör ja kaks automaatidega relvastatud sõdurit.

«Miks on patrullil automaadid, kui neist rindel puudus on?» küsis Stalin.

Pöördumata taga istuva kindrali, ihukaitse ülema

poole, käskis ta seda endale homme meelde tuletada.

Suvilasse jõudnud, võttis Stalin ühenduse Kindralstaabis valves oleva kindraliga. Viimaste tundide jooksul polnud rindel sisulisi muudatusi toimunud. Kiievi all oli olukord endiselt pingeline.

«Kus Žukov on?» küsis Stalin, unustanud, et Žukov pole enam Kindralstaabi ülem.

Talle vastati, et armeekindral oli sõitnud Gžatski rajooni uut ametit vastu võtma.

«Hästi,» ütles Stalin pärast lühikest pausi ja lisas: «Oelge edasi, et homme, päeva teisel poolel, võtan temaga ühenduse.»

Ta pani toru hargile ja läks aeda. Oli südaöö. Mööda taevalaotust roomasid kahvatud prožektorikiired, valgustades aeg-ajalt õhukaitse aerostaatide dirižaablitaolisi keresid. Ümberringi valitses vaikus.

XIV

Pärast seda, kui Vorošilov ja Vasnetsov olid käinud maakaitseväe diviisis, kutsuti Fjodor Vassiljevitš Valitski staapi, kus ta kuulis, et ta on diviisist välja arvatud ning peab sõitma tagasi Leningradi, kus oli rahuajal töötanud.

Sel päeval oli diviisi kahel polgul käsil vaenlase õhudessandi sissepiiramine ja diviisikomandöril ei jätkunud Valitski jaoks aega. Pealegi pidas ta küsimust lahendatuks, sest Valitski kohta oli vastava käsu andnud rinde sõjanõukogu liige isiklikult. Seepärast vastas diviisikomandör Valitski küsimustele vastu tahtmist ja napisõnaliselt.

Nõutu ning solvunud Valitski tõttas Koroljovi juurde, kuid ka see ei saanud millegagi aidata. Koroljov selgitas Valitskile, et käsk arhitekt diviisist välja arvata pole antud mitte sellepärast, et tema, Valitski, oleks diviisile kasutu, — ei tahetud lihtsalt tema elu ohtu seada.

«Aga lubage ometi minul endal otsustada oma elu üle!» hüüdis Valitski. «Pealegi pole see kallim kui tuhanded teised! Kellele või millele olen ma tänu võlgu selle solvava hoolitsuse eest?»

Koroljov ei pidanud vajalikuks varjata, et niisuguse

kategoorilise korralduse olid nad saanud Vasnetsovilt, kes oli pidanud ebaõigeks ja tarbetuks nii silmapaistva spetsialisti eluga riskeerida.

Fjodor Vassiljevitš nõudis, et Vasnetsovile viivitamata saadetaks diviisi sidesõlme kaudu telegramm tema kategoorilise protestiga.

Koroljov väitis vastu, et armees ei kuulu kõrgemalseisva komandöri käsud arutamisele.

Ent mõistes, kui raskelt elab vanamees üle oma «errulaskmist», ütles Koroljov, teda endalegi ootamatult sinatama hakates:

«Ära kurvasta, Fjodor Vassiljevitš! Sõda on pikk ja küllap sulle Leningradiski tegevust leidub. Oled ju nüüd sõdur. Kästakse lahingusse minna — mine. On korraldus tagalasse sõita — täida seegi käsk. Nii ju minagi: saadeti sõtta — ja sõdin. Kästakse aga homme tehasesse tagasi minna — lähen, vastu vaidlemata. Sõjas on nagu sõjas ikka . . .»

Valitskit ei vapustanud mitte Koroljovi sõnad, vaid see, et ta rääkis nii sõbralikult ja osavõtlikult. Valitski oli veendunud, et tema ja Koroljovi vahel on müür, et Koroljov ei andesta talle kunagi poja käitumist ja peale selle suhtub temasse kui vanaaegsesse härrasmehesse.

Kuid nüüd sai Fjodor Vassiljevitš aru, et oli eksinud ja et seda müüri pole olemas. Ta surus noorusliku tarmukusega, kõigest südamest Ivan Maksimovitši kätt. Ta tahtis Koroljovi emmata, kuid ehmus kohe oma tunnetepuhangust, mis talle sentimentaalsusena tundus.

Koroljov vaatas Valitski kätt oma peos hoides nukralt tema ees seisvat lühikese sõduripluusi ja suurte kirsasaabastega pikka vanameest. Ta mõistis, mis toimub praegu vana arhitekti hinges, kelle tee nii ootamatult tema teega ristunud oli.

Nagu alati Valitskit nähes mõtles ta valuga Veerale ja märkis endamisi imestunult, et ei tunne Anatoli isa vastu mingit viha.

Veel enam: Koroljov tundis, et Veera saatus ei tõuka neid nüüd teineteisest eemale, vaid koguni kuidagi lähendab.

Ta laskis Valitski käe lahti ja ütles vaikselt:

«Vii Piiterile minugi poolt tervisi . . . Võitleme ju kõik tema eest. Ja ära muretse — ega sa Taškenti sõida, Leningrad on samuti rinne.»

Järgmisel päeval oli Valitski Leningradis tagasi.

Veoauto tõi Fjodor Vassiljevitši äärelinna, kust ta pidi juba ise koju sõitma.

Jalad vaevaliselt üle autokasti ääre upitanud, prantsatas Valitski raskelt tänavasillutisele. Punaväelasest teekaaslane ulatas talle ülevalt järele väikese kohvri ja sineli, öeldes: «Head teed, papi!» ja lehvitas käega.

Veoauto oli juba ammu silmist kadunud, kuid Valitski, pikk, kõhn ja kohmakas, naljakalt pealael istuva pilotkaga, mille alt paistsid hallid kohevad juuksesalgud, vaevalt puusadeni ulatuvas sõduripluusis, ühes käes revolutsioonieelne, kulunud krokodillinahast kohver, teises — kortsunud sinel, seisis ikka veel nõutult keset tänavat.

Juba ammu polnud ta viibinud selles Leningradi äärelinnas ja vaatas nüüd otsivalt ringi, kus asub lähim trammipeatus. Näinud, et otse tema poole liigub veoautode kolonn, astus ta kiiresti kõnniteele.

Järsku tundis Fjodor Vassiljevitš imelikku väsimust, millist ta polnud kordagi tundnud diviisis viibitud päevade jooksul.

Jah, tuli välja, et temale, mugavustega harjunud linnainimesele, kel polnud kunagi olnud mingisuguseid eluolustikulisi muresid, oli sõdurielu täiesti kontimööda.

Ta oli maganud nagu kõik teisedki blindaažis naril, täies riides, gaasimask pea all ja sinel katteks. Ta oli korduvalt kuulnud kuulide vihinat, kui jälgis eesliinil kindlustuste ehitamist, kuid mõte, et üks neist kuulidest võiks temale saatuslikuks saada, polnud talle pähegi tulnud.

Hingerahu, mille Valitski seal, diviisis, esimest korda pärast sõja puhkemist tagasi oli saanud, oli temale palju rohkem tähendanud kui kõik rindeelu raskused.

Nüüd astus ta aga jalgu järele vedades aeglaselt edasi, tundmata mingit rõõmu, et on jälle kodulinnas.

Kõik need mured, millest ta lahti oli öelnud ja mis teda lühikese rindeloleku kestel enam polnud piinanud, vajusid kogu oma raskusega uuesti Fjodor Vassiljevitši õlgadele.

Alles eile oli ta olnud kindel, et teeb seda, mis parajasti kõige tähtsam, kõige vajalikum. Ja nüüd pole teda jälle enam kellelegi vaja.

«Ei, ei,» ütles Valitski endale, pikkamisi mööda kõnniteed edasi liikudes, «ma tulin siia ainult ajutiseks. Lähen juba homme Smolnõisse Vasnetsovi juurde ja nõuan, et mind diviisi tagasi lastaks. Ta ei või, tal pole õigust mulle ära öelda. Töötasin ausalt. Mulle ei esitatud mingeid pretensioone. Tõin ainult kasu, kasu ja veel kord kasu!

Aga võib-olla mängis minu ärasaatmisel oma osa kohtumine Vorošilovi ja Vasnetsoviga eesliinil? Muidugi, ma pidasin ennast rumalasti üleval, ei rääkinud nendega küllalt aupaklikult! Ärritusin asjatult. Ja ikkagi oli mul õigus, kaevati ju tankitõrjekraav nii lai, et vaenlase tankid võisid kasutada seda varjendina!»

Valitskile meenus, kuidas kõik olid marssali ees seisnud tikksirgelt, ainult tema oli ärritatult kätega vehkinud, rohkem insenere nõudnud ja asja ees, teist taga Totlebenile ning teistele fortifikatsiooniasjanduse klassikutele viidanud . . .

«Kas nad tõesti tahtsid pärast seda minust lahti saada?» mõtles Valitski uuesti. «Kuid siis on see ju rumal, lausa totter! Võin ju lõpuks kirjutada Vorošilovile kirja, vabandada tema ees, kui see tarvilik on! Ta peab aru saama, et mind ajendas tookord ainult soov asjale kasu tuua, muidu poleks ma ju vaidlusse laskunud! Ja ega seal siis mingit tõsist vaidlust polnudki!

Kuid sellele vaatamata . . . Ei, hommepäev lähen Vasnetsovi juurde! Aga see on homme. Mis saab täna? Mis juhtub tunni, isegi vähem — neljakümne minuti pärast, kui astun üle oma korteri läve? Kuidas ma kohtun Anatoliga? Me ei rääkinud ju teineteisega pärast seda vahejuhtumit ühtegi sõna. Kui ma maakaitseväkke minema asutasin, läks Anatoli koguni kodunt ära, läks ära, et ei peaks hüvasti jätma . . . Ja kas ta praegu üldse enam Leningradis on?»

Naise pärast Valitski muret ei tundnud. Lahkudes oli ta koju jätnud küllalt raha ning oli kindel, et kodus ei tunta millestki puudust.

. . . Valitski möödus Kirovi tehase hiigelhoonetest. Avatud väravast ronisid mürisedes välja tankid. Soomusele oli valge värviga kirjutatud: «Surm saksa okupantidele!»

Lõpuks leidis Fjodor Vassiljevitš vajaliku trammipeatuse ja istus kesklinna sõitvale trammile,

Varsti jõudis tramm Narva värava juurde. Fjodor Vassiljevitš heitis pilgu vanaaegsele, pisiasjadeni tuttavale ehitisele ja meenutas kivisse raiutud nimesid, mida silm nii kaugelt ei seletanud: «Borodino... Tarutino... Malojaroslavets... Leipzig... Pariis...» Ja järsku paistis talle, et ei näe seda üheksakümmend aastat tagasi arhitekt Stassovi poolt ehitatud kivist mälestusmärki, vaid kunagi samal kohal seisnud puust võidukaart, mille rajas kuulus Quarenghi 1814. aastal Napoleoni üle saavutatud võidu auks. Tulid ju nimelt seda teed mööda pealinna Pariisist saabuvad Vene sõdurid.

Ei Valitski isa ega loomulikult ka tema ise olnud kunagi näinud seda võidukaart, Fjodor Vassiljevitš tundis ehitist ainult litograafiate järgi.

Kuid praegu tundus talle, et näeb seda täiesti käegakatsutavalt. Väravakaare alt lähevad läbi sõdurid. Kuid mitte need vanaaegsed, kõrgete kiivrite ja pikkade püssidega, vaid praegused, pilotkad peas, läbihigistatud pluusides, lehvivate punalippudega...

«Huvitav, kas sõja lõppedes ehitatakse uus võidukaar — linna kaitsjad tulevad ju koju jälle sama teed...» mõtles Valitski. «Kuid millal see kõik toimub...?»

Keegi puudutas teda õlast. Järsult ümber pöördudes nägi Fjodor Vassiljevitš konduktorineiut.

«Kas teil pilet on?»

«Pilet?» küsis Valitski hämmeldunult. «Ah jaa, muidugi, muidugi, andestage...»

Ta pani kohvrikese kähku maha, asetas sineli selle peale ja pistis käe oma sõduripükste taskusse.

Kuid seal polnud kopikatki. Valitskile meenus, et maakaitseväkke minnes oli ta kogu raha naisele jätnud. Ja kuigi sellest oli möödunud hoopis vähe aega, oli ta jõudnud kuidagi täiesti unustada raha osa elus, tundmata raha järele mingit vajadust.

Kuigi veendunud, et taskutes pole midagi peale taskuräti, paari määrdunud aluskrae, märkmiku ja pliiatsijupi, jätkas Valitski neis kobamist, lootes imet.

Ta märkas, et läheduses seisvad inimesed — seersant, kolmnurgad krael, eakas mees, gaasitorbik üle õla, ja kaks kandevõrkudega naist — vaatavad teda tähelepanelikult.

«Andestage...» pomises Valitski, tundes, et läheb

üleni punaseks, «kuid mul... ma ei võtnud raha kaasa! Lähen kohe maha... Palun vabandust!»

«Mis jutt see on, papi!» ütles seersant lõbusalt, pistis käe püksitaskusse ja ulatas konduktorile mündi:

«Palun, kullake!»

«Ei, ei, mis te nüüd!» hüüdis Valitski veel rohkem kohmetudes.

«Mida tähendab see «mis te nüüd»?» kergitas seersant oma pleekinud kulme. «Vastastikune abi lahingu ajal!»

Ta pilgutas algul konduktorile, siis aga Valitskile silma, võttis pileti ja ütles seda Valitskile ulatades pooleldi naljaks:

«Palun, seltsimees võitleja, pärast sõda klaarime!»

Valitskil oli ebamugav: esimest korda elus maksis tema eest trammis tundmatu inimene. Kuid samal ajal tundis ta omamoodi rõõmu, et kuulub ühte selle noore seersandiga, et neid mõlemaid seob praegu kõige tähtsam, kõige ohtlikum ja kõige auväärsem töö.

«Olen teile väga tänulik,» pomises Valitski. Auastmelt noorem ei oleks auastmelt vanemat ilmselt niisuguses vormis tänada tohtinud. Seepärast vastas seersant kerge irooniaga: «Teenin Nõukogude Liitu!»

Kuid samas vaatas ta lugupidamisega otsa imelikule, hallipäisele sõdurile, kes oleks talle sobinud vanaisaks.

...Valitski jooksis nooruslikult, võttes kaks astet korraga, trepist üles ja vajutas kannatamatult kellanupule. «Kes tuleb mulle avama? Maša? Anatoli? Tädi Nastja?» püüdis ta mõistatada.

Kuid avama ei tulnud keegi.

Fjodor Vassiljevitš vajutas pikalt nupule ja kuulis, kuidas kell teisel pool ust tirises. Ilmselt polnud kedagi kodus.

Alles nüüd meenus Fjodor Vassiljevitšile, et oli maakaitseväkke minnes korterivõtme kaasa võtnud. Ta avas kohvri ja otsis võtme välja.

Esik oli pime.

Valitski tormas söögituppa. Suurel ovaalsel punasest puust söögilaual valendas paberileht. Valitski haaras selle kätte ja luges:

Mu kallis! Kirjutan juhuks, kui Sa tagasi tuled ja mind eest ei leia. Palun Sind, ära muretse. Minuga on

kõik hästi. Kukkusin õhurünnaku ajal tänaval ja väänasin kergelt jala. Mind pandi siiski haiglasse. Ma ei tahtnud, aga üksi oleks kodus raskeks läinud. Nastja läks tehasesse tööle, Toljakene kutsuti aga kolme päeva eest armeesse. Köögis on üht-teist söögipoolist — konserve ja suitsuvorsti. Söö, palun Sind väga. Raha on puhvetis sinu armsaima tassi all. Olen haiglas, mis asub . . .

Haiglas sai Valitski teada, et naine polnud talle muidugi tõtt kirjutanud. Tal polnud mitte jalg välja väänatud, vaid ta oli haavatud. Kild oli tunginud puusa. Arst ütles, et tuleb veel vähemalt nädal haiglas olla . . .

Fjodor Vassiljevitš istus naise sängi juures paar tundi. Naine tundus lamades veel väiksemana, õige kõhnukesena ja veel vanemana. Ta esitas lõpmatuseni küsimusi. Kuidas Fjodor Vassiljevitš vahepeal oli elanud, kuidas maganud, mida söönud, kas oli olnud väga ohtlik . . . Jutustas Anatolist: kuidas tuli kutse, kuidas saatis poja kogunemiskohta — Moskva vaksali esisele väljakule. Ja mitte sõnagi endast.

Valitski kuulas oma naise juttu, vaevaga pisaraid tagasi hoides. Tal hakkas järsku ääretult kahju sellest väikesest, kleenukesest naisest, kellega ta oli nii harjunud, et ei pannud teda peaaegu tähelegi.

Kui õde Valitski palatist välja saatis, oli juba õhtu. Teel astus ta sisse väikesesse sinise lambiga valgustatud kohvikusse, kus sõi paar muna ja jõi tassi kohvi.

Kodu tundus tühjana ja süngena. Fjodor Vassiljevitš kontrollis pimenduskatteid akendel, süütas tule ja läks oma kabinetti.

Teda ümbritsesid jälle endised, kunagi nii armsad esemed.

Laual, pildiraamidel ja raamatukappide klaasustel lasus paks tolmukord.

Valitski tundis järsku, et ei taha siin midagi puudutada. Talle näis, nagu oleks ta muuseumis, kuhu on kogutud talle lapsepõlvest tuttavad, kuid praegu absoluutselt tarbetud, võõraks jäänud asjad.

Ta laskus sügavasse nahktugitooli. Nööpis sõduripluusi krae lahti. Kuulatas. Kõik oli vaikne.

«Arst ütles, et luu on vigastamata ja et nädala, kõige enam kümne päeva pärast on Maša terve,» keerlesid

mõtted ta peas. «Ta peab evakueeruma, sõitma Kuibõševi kaugete sugulaste juurde. Leningrad võib muutuda rindelinnaks. Pealegi olen mina ka siin vaid ajutiselt. Nad peavad mind diviisi tagasi saatma.

Anatoli on rindel. Mis siis ikka, see on hea. Pole niisugust süüd, mida ei saaks lunastada. Isegi kurjategijaile antakse sageli võimalus oma süü verega maha pesta . . .»

Äkki hakkas Valitskil hirm. Ta mõistis, et poeg võib langeda. Anatoli võib hukkuda, isa oma vaenlaseks pidades, ilma et saaks teada, kui kallis oli ta isale.

«Ei, ei, seda ei tohi juhtuda!» mõtles Valitski kabuhirmus. «Maša ütles, et Tolja lubas kirjutada kohe, kui oma väliposti numbri teada saab. Ja siis vastab ta pojale. Otsekohe, aega viitmata . . .»

Korraga kuulis Fjodor Vassiljevitš uksekella helinat. See oli nii arglik ja lühike, et Valitskile näis, et ta kõrvad petavad. Ta kuulatas. Kell helises uuesti — seekord juba pikemalt.

«Kes see küll võiks olla?» mõtles Valitski esikusse minnes ja käigu pealt veel kord kontrollides, kas aknad on kaetud. Kui akendest paistis valgust, helistasid või kloppisid uksele mõnikord õhukaitse korrapidajad. «Järsku on kirjakandja? Äkki tuli Toljalt kiri?»

Ta avas kiirustades ukse. Lävel seisis neiu. Väikest kasvu ja üsna nooruke. Valges vihmamantlis, gaasitorbik üle õla. Ilmselt ikkagi korrapidaja.

«Vabandage,» ütles neiu ebakindlalt, «kas see on arhitekt Valitski korter?»

Nähtavasti ajas teda segadusse punaväelase vorm, mis korteriomanikul seljas oli . . .

«Jah. Millega võin kasulik olla?» küsis Valitski.

«Vabandage,» ütles neiu veel arglikumalt, «ma oleksin tahtnud . . . Kas Anatoli on kodus?»

Valitski võpatas, astus pool sammu tagasi, niisutas keeleotsaga silmapilkselt kuivaks tõmbunud huuli ja küsis ärevas eelaimuses peaaegu sosinal:

«Teie olete . . . Veera?!»

«Jah,» vastas neiu niisama tasa, «ma olen Veera.»

«Nii, nüüd on see siis käes,» tagus Valitskil meelekohtades, «on saabunud kättemaksutund. Ta tuli, et öelda Anatolile näkku kõik, mis temast arvab! . . . Tema on see, kelle Tolja hädas maha jättis, reetis!»

«Ta ... on rindel. Tolja on rindel!» ütles Valitski kähku.

«Tolja on rindel ...» kordas Veera nagu kaja ja lisas juba veidi valjemini: «Andke siis ... andeks ...»

Ta pöördus aeglaselt ümber ja hakkas trepist alla minema.

«Mida ma ometi teen, igavene lurjus, lontrus,» mõtles Valitski toibudes, «see neiu tuli ju tagasi, tuli tagasi ... sealt! Ta on elus, ta pääses ... mina aga ...»

«Jumala pärast!» hüüdis ta trepikotta joostes. «Veera! Kuhu te nüüd! Palun, astuge sisse, astuge sisse, jumala pärast!»

Veera vaatas tagasi. Ta ei saanud ikka veel aru, mis siin toimub, kes on see punaväelase vormis vanamees ja kust see teda tunneb.

«Kas ... teie olete Tolja isa?» küsis ta lõpuks.

«Jah, muidugi!» vastas Valitski kiiresti. «Jumala pärast, astuge sisse, pean teiega rääkima.»

Veera lähenes ebalevalt uuesti uksele.

«Ma jutustan teile kõik, kõik,» korrutas Valitski, aidates Veeral gaasitorbikut ja vihmamantlit ära võtta.

Ta viis neiu oma kabinetti ja pani tugitooli istuma.

Ja nüüd ei teadnud Valitski enam, mis edasi teha, mida öelda. Fjodor Vassiljevitš tundis end järsku täiesti abituna Veera ees, kelle ainsast sõnast oleks piisanud, et naelutada Anatoli häbiposti.

«Ma tean, kuidas te sakslaste küüsi sattusite,» ütles Valitski lõpuks. «Anatoli jutustas mulle kõik. See on õnn, et te tagasi tulite ... Rääkige, palun, mis juhtus teiega pärast, kui sakslased Anatoli ära olid viinud. Kuidas teil õnnestus pääseda?»

Veera võpatas.

«Ma ei taha sellest rääkida!» karjatas ta. «Ma ei taha sellele mõteldagi. Ka temast ei taha ma praegu rääkida. Ei taha!»

Valitski seisis, vapustatud mitte niivõrd Veera sõnadest kui järsust muudatusest, mis temaga oli toimunud.

«Mis siis ikka,» mõtles ta kibedusega, «pean selle kõik läbi tegema. Poeg isa eest ei vastuta. Aga isa poja eest? Oh, mu jumal, kas ta on üldse nõus mind ära kuulama? Kas tema südames pole poisi vastu tõepoolest halastuseraasugi?»

Kui ta vaid oleks teadnud, millest mõtles Veera!

Sellest hetkest peale, millal Veera oli Zvjagintsevi juurest lahkunud, elas ta ainult Anatolile mõeldes. Veera oli noormeest surnuks pidanud. Saanud kuulda, et Anatoli on elus ja viibib Leningradis, ei suutnud Veera end rõõmust enam vaos hoida.

Kuid mõne aja pärast lisandus rõõmule midagi ärevat ja kibedat. Kujutledes, kuidas nad kohtuvad, hakkas tal õudne.

Veerat valdas meelekibedus, ahastus ja vastikus iseenda vastu. Tal ei olnud und — tarvitses vaid sulgeda silmad, kui kõik uuesti, otsast peale algas. Silmi pimestas taskulambi valgusvihk, ta tundis oma näol sakslase lehkavat hingeõhku ... Veera kargas õudusvärinaga püsti. Ta tahtis iseenda eest ära joosta, hüpata välja nahast, mida ta nüüd nii väga vihkas, sest seda olid puudutanud n e n d e käed ...

Kohutavad minutid, mis Veeral Žogini maja pööningul üle olid tulnud elada, olid keeranud kogu ta hinge pahupidi. Ta tahtis kätte maksta, ainult kätte maksta. Tema muretu nooruse ja tänase päeva, mineviku ja oleviku vahel laius põhjatu, must kuristik.

Veera kinnitas endale, et ta ei tohi Anatoliga kohtuda. Talle on küllalt teadmisest, et noormees on elus, et tal oli õnnestunud pääseda ...

Kuid Leningradi jõudnud, ei pidanud ta juba esimesel päeval vastu ja helistas Anatolile.

Veera sisendas endale, et ta ei hakka Anatoliga rääkima, vaid paneb toru hargile kohe pärast seda, kui on kuulnud noormehe häält: tal on vaja ainult veenduda, kas Tolja on tõepoolest siin — elus ja terve.

Anatolil polegi vaja teada, et Veera on tagasi. Tema jaoks Veerat enam ei ole — ta on surnud, hukkus seal, sakslaste juures. Võib-olla kunagi hiljem, pärast sõda otsib ta Anatoli siiski üles. Kuid Anatoli häält peab ta kuulma. Ainult häält! ...

Veera valis numbri ja pigistas telefonitoru nii kõvasti, et sõrmedel hakkas valus.

Keegi ei vastanud.

Ta helistas poole tunni pärast uuesti. Ja jälle ei võtnud keegi kõnet vastu.

Veera läks komsomoli rajoonikomiteesse. Ta tahtis paluda, et teda meditsiiniõena rindele saadetaks.

Kuid rajoonikomitees öeldi, et tal tuleb ilmuda oma instituuti, kus õppetöö jätkub kiirendatud korras.

Instituudis rääkisid sõbratarid Veerale, et pole veel teada, kui kaua neil õppida tuleb, kas nad lõpetavad arstide või velskritena, sest kõik sõltub olukorrast rindel, Leningradi all.

Õhtul helistas Veera uuesti Anatolile. Telefon vaikis jälle.

Magama heites otsustas Veera, et vahest ongi nii parem ja enam rohkem helistada pole vaja. Hommikul läks ta instituuti loengutele. Koju jõudnud, helistas uuesti...

Järgmisel päeval ei läinud ta instituudist koju, vaid Anatoli poole. Veera teadis, kus Anatoli elab. Noormees oli sageli näidanud maja Moikal, kui nad piki Nevskit jalutasid.

Majal oli ainult üks välisuks, korteri leidis Veera aga üpris kiiresti üles vasksildi järgi, millele vanaaegsete, keeruliste tähtedega oli graveeritud: «Fjodor Vassiljevitš Valitski».

Vajutanud kellanupule, ta ehmus, mõistes, et näeb kohe inimest, keda unistas ja ühtaegu kartis kohata kõige rohkem maailmas...

Kuid keegi ei tulnud avama.

Igaks juhuks vajutas ta veel kord kellanupule. Uks avanes ja lävel seisis sõjaväevormis hall vanamees.

Anatoli isa, kes teda kusagilt tundis, ajas Veera oma kummalise käitumisega veel rohkem segadusse.

Kuid siis, veendunud peamises, et Anatoli on elus ja terve, kuid teda pole kodus, tundis Veera ääretut kergendust ja mõtles nüüd ainult, kuidas kiiremini lahkuda.

Ent see vanamees — Anatoli isa — ei lasknud tal minna.

Kui Valitski kuidagi eriti pealetükkivalt küsis, mis temaga juhtus pärast seda, kui sakslased Tolja ära viisid, tundus Veerale hetkeks, et vanamehel on teada midagi sellest kõige kohutavamast ja õudsemast, mis tal üle elada oli tulnud. Paaniliselt hüüdis ta vanamehele midagi vastu, et teda vaikima sundida...

Kuid Valitski sai tema sõnadest hoopis teisiti aru, sest tema mõtted olid sel hetkel kinni ainult poja küljes.

Ta ütles vaikselt ja kuidagi lootusetult:

«Ma ei kaitse Anatolit Ei. Ma isegi ei palu, et te tema vastu armulik oleksite...»

Veera kuulas tema sõnu kasvava imestusega. Mida ta ometi räägib? Keda ta ei taha kaitsta? Armulikkus? Kelle vastu? Kas Anatoliga on tõepoolest midagi juhtunud?

Ta küsis erutatult:

«Millest te räägite, Fjodor Vassiljevitš?»

Valitskile näis, et Veera lihtsalt halastab tema peale. Ta muigas kibedalt:

«Pole vaja, Veera. Minu poolt oleks liiga julm teie üllameelsust proovile panna.»

«Aga ma ei saa aru, millest te räägite!» kordas Veera seekord juba kindla häälega.

Valitski vaatas tähelepanelikult tema pärani silmadesse.

«Anatoli on minu ainus poeg, Veera. Ta on mulle kallis. Kuid, uskuge, mul jätkus jõudu teda hukka mõista.»

«Hukka mõista?» hüüatas neiu hämmastunult.

«Selle eest, et ta teid sinna põrgusse jättis. Oma naha päästis, teid aga jättis maha,» ütles Valitski aeglaselt ja kindlalt nagu süüdistusakti lugedes.

Veera hüppas püsti.

«Kuidas — jättis maha? Kust te selle võtate? Tolja tahtis mind kaitsta! Teda peksti minu nähes! Siis aga viidi ta minema. Ma ei tea, kuidas tal põgeneda õnnestus... Mind aga... mind aitasid pärast kolhoosinaised, andsid teised riided, peitsid mu ära...»

Valitski oli jahmunud. Ta kuulas Veera katkendlikku juttu, imedes endasse iga sõna ning püüdes mõista, kas ta räägib tõtt või on Anatolile lihtsalt andestanud ja püüab teda nüüd kaitsta ning puhtaks pesta.

Lõpuks lausus ta peaaegu hääletult, lootusevarjundiga, kuid ikka veel kartes uskuda Veera siirusesse:

«Tähendab, te arvate... tähendab, ta...»

Veeral hakkas vanamehest kahju. Nii nukrana ja halenaljakana seisis ta praegu neiu ees oma nappide varrukatega kitsas sõduripluusis...

Veerale näis koguni, et Valitski lõi nagu veidi vaaruma.

Ta võttis vanamehel käest kinni.

«Fjodor Vassiljevitš, mis teiega on? Kas teil hakkas halb?»

Valitski haaras Veera käe ja pigistas seda kõvasti.

«Ei, ei,» vastas ta, «kõik on hästi. Nii hästi pole veel kunagi olnud . . .»

Ta jäi uuesti vait, seistes endiselt liikumatuna, pilk kusagile kaugusesse suunatud, hoides kõvasti Veeral kätt.

See, et Veera — just nimelt Veera! — Anatolit kaitses ega kahelnud tema aususes, oli Valitskile praegu tähtsam kõigist isiklikest loogilistest vastandamistest.

Kirglikult soovides, et juhtuks ime ja et poeg tõepoolest süütuks osutuks, polnud Valitski sel hetkel võimeline uuesti analüüsima Anatoli käitumist. Ta ei mõtelnud millelegi peale ühe: «Veera, Veera ise kaitseb teda! Ainus inimene, kes temaga neil kohutavatel tundidel koos oli. Ja tema tunnistab Anatoli kasuks! . . .

Oh jumal küll, ma olen vana, mõistuse kaotanud idioot, kuivik, despoot!» kirus end Valitski. «Kuidas ma võisin Anatolit kahtlustada? Mis õigus oli mul selleks? Minu poiss läks rindele, võib-olla kindlasse surma, teades, et lihane isa solvas teda, alandas, süüdistas teos, mis ei sobi kokku ausa inimese nimega . . . Ja nüüd seisan mina siin, tema on aga seal, kuulirahe all . . .»

Lõpuks suunas ta pilgu Veerale. Neiu tundus talle armsana, õrnana ja kaunina . . . Ta ei märganud tema näo kõhnust, lõhenenud huuli ega palavikuliselt läikivaid silmi — ei, ei, tema heledad, lahkukammitud juuksed olid pehmed ja õrnad nagu lapsel, huuled samuti nagu väikesel lapsel, pisarais silmad aga kõige usaldavamad maailmas.

Alistudes vastupandamatule soovile, tõmbas Valitski Veera enda ligi ja embas teda . . .

Veera juuste puudutus kutsus temas esile kauge, ähmase mälestuse pojast, kui see alles õige väike oli, tema heledatest, udusulgpehmetest juustest . . .

Siis ajas ta ennast järsku sirgu ja ütles vaikselt:

«Istuge, Veerake, palun teid. Te tegite mulle suurt rõõmu. Võib-olla te . . . te andsite mulle poja tagasi.»

Äkki talle meenus . . .

«Oelge, Veera,» sõnas ta kiiresti. «Tolja rääkis mulle, et oli saanud mingi tähtsa ülesande . . . Muide . . .» tema hääl muutus kõhklevaks, «võib-olla ei tea te sellest midagi.»

«Ei, ei, tean küll!» vastas Veera niisama kähku, tundes iga erguga, kui tähtis on Valitskile see, et ta saab teada kõigest, mis puudutab tema poega. «Selle ülesande andis mees, keda kohtasime rongis. Mul on isegi tema nimi meelde jäänud: Kravtsov! Ta andis Toljale tõepoolest mingi ülesande, ma ei tea ainult täpselt, missuguse. Nad varjasid seda minu eest, kartes, et ma ei pea vastu, kui sakslaste kätte satun . . .»

Valitski ohkas kergendatult. Tähendab, ka see oli tõsi!

Nüüd mõtles ta, et kui Anatoli jutus oligi vasturääkivusi, ebatõenäolisi fakte, kui näiteks Tolja kinnitas, et tal oli komsomolipilet kaasas, kuigi see tegelikult oli koju jäänud, on see kõik psühholoogiliselt seletatav. Juhtub ju, et inimesele, kes tunneb ennast milleski alusetult süüdistatavat, näib, et kui ta sulaselget tõtt räägib, ei suuda ta hajutada kahtlusi, ning seetõttu püüab ta kõike tahtmatult veidi ilustada . . .

Neil nii õnnelikel minuteil ei tulnud Valitskile üldse pähe, et Veera eksib ega tea ise ka täit tõtt Anatolist . . .

Valitski võidutses. Veera ise kinnitab, et Anatoli pole milleski süüdi! Kui seda võiks praegu kuulda Koroljov!

«Kas te oma isa juba nägite, Veera? Kas ta teab, et olete tagasi?» küsis Valitski, taibates samal silmapilgul, et Koroljov, kellega ta alles eile hüvasti oli jätnud, ei tea tütrest midagi.

Veera vangutas pead.

«Isa ei ole Leningradis. Ta on maakaitseväes ning ma . . .»

Valitski lõi käsi kokku, laskmata tal lõpuni rääkida:

«Ma tean väga hästi, kus Ivan Maksimovitš on! Tulin alles täna sellestsamast diviisist! Võin teile anda aadressi, see tähendab — väliposti numbri, peate talle otsekohe kirjutama!»

Veerat liigutas selle veidra vanamehe hoolitsus tema isa eest, kuigi see, et nad on tuttavad, näis talle uskumatuna.

«Suur tänu, ma tean kõik,» ütles ta. «Tahtsn isale

Luugast telefoneerida, kuid side oli katkenud. Hiljem aga polnud teda kohal. Diviisis lubati talle tingimata edasi öelda . . .»

«Siis on hästi, see on suurepärane!» hüüdis Valitski käsi hõõrudes ja paigal koguni paar tantsusammu tehes. «Teie isa, Veerakene, on väga hea inimene! Väga õiglane inimene!»

Fjodor Vassiljevitš oli rõõmsalt erutatud.

Ta tegi tiiru ümber tugitooli, kus Veera istus, silitas tal uuesti pead, patsutas siis õlale ja jooksis, hüüdes: «Nüüd hakkame teed jooma!» kabinetist välja.

Veera jäi üksi. Ta istus sügavas tugitoolis ja mõtles:

«Kui hea, et Toljat pole linnas. Oleks hirmus, kui kohtaksin teda praegu. Et ta rindel ainult haavata ei saaks! Et ta ainult ellu jääks! Küllap me kunagi veel näeme teineteist. Pole ju võimalik, et s e e mööda läheb.

Aga tema ju ei tea, et ma elus olen! Kust ta peakski seda teadma! Kirjutan talle. Tingimata kirjutan. Kohe, kui tema isa tagasi tuleb, küsin aadressi . . . Tema isa . . . Kas oleksin osanud aimata, et talle nii suurt rõõmu valmistan? Kas ma tõepoolest suudan veel kellelegi rõõmu tuua?»

Valitski astus ettevaatlikult, et tee maha ei loksuks, kabinetti, hoides mõlemas väljasirutatud käes auravat tassi.

Asetanud ühe tassi kirjutuslaua servale, ulatas ta teise Veerale ja ütles:

«Palun, jooge!»

Veera tõstis tassi suu juurde ja rüüpas lonksu. Tee oli kuum ja ülearu magus, ilmselt oli Fjodor Vassiljevitš pannud tassi mitu lusikatäit suhkrut.

Valitski aga laskus Veera vastas olevasse tugitooli ning hakkas, unustanud oma tee, uuesti üksisilmi neiut vaatama.

Ootamatult tuli talle pähe mõte: kui hea oleks, kui Veera jääks alatiseks siia, sellesse majja! Ta ei sidunud teda oma poja tulevikuga, vaid mõtles lihtsalt, kui tore oleks, kui see väike tütarlaps igal õhtul siin selles tugitoolis istuks . . .

«Fjodor Vassiljevitš,» ütles Veera, «kas tohin teilt paluda Tolja aadressi?»

See küsimus tõi Valitski maa peale tagasi.

«Aadressi?» kordas ta. «Kuid mul pole veel tema aadressi! Ta lubas kirjutada, niipea kui kohale jõuab, Kui tuleb kiri, annan teile kohe teada! Lubage, et ma kirjutan teie telefoninumbri üles.»

Veera nimetas kõhklevalt numbri, Valitski aga kirjutas selle lauakalendri lehele, olles hetkel unustanud, et kavatses peatselt jällegi Leningradist lahkuda.

Telefoninumbrit kirja pannes heitis Valitski pilgu Veerale. Tütarlaps jälgis teraselt paberil libisevat pliiatsiotsa. Veera huuled olid pooleldi avatud ja kogu keha kaldus nagu midagi oodates ette.

«Öelge, Veera,» küsis Valitski kõhklevalt, «kas . . . te armastate Toljat?»

Neiu vaikis.

«Palun, saage minust õigesti aru,» jätkas Valitski kohmetunult, «see pole uudishimu ega kontroll — mu poeg on juba küllalt vana. Mina aga . . . mina olen kuiv . . . üldse mitte sentimentaalne inimene.» Ta muutus rääkides üha rahutumaks. «Kogu Tolja isiklik elu on minust kuidagi mööda läinud. Praegu on aga sõda. Ma ei tea, kas näen teda enam kunagi, ei, ei, ma usun, et ta jääb ellu, kuid mul endal on juba palju aastaid turjal . . . Ja ma pean teadma . . . Tahan ette kujutada tema tulevast elu . . . Te . . . te jääte kokku, kui sõda lõpeb? Kas jah?»

Veera tahtis midagi vastata, kuid huuled ei kuulanud sõna. Ta tõusis püsti ja läks akna juurde. Ta õlad tõmblesid.

«Veera, Veerakene, kallis, mis teiega on?» küsis Fjodor Vassiljevitš tema juurde astudes ehmunult. Sel hetkel meenus talle äkitselt: Anatoli rääkis, et nad läksid seal, Belokamenskis, tülli.

«Kas Tolja solvas teid millegagi seal, selles linnakeses? Rääkige mulle, teil hakkab kergem, rääkige!» kordas Valitski.

«Ei, ei,» ütles Veera summutatud häälel, «ta ei solvanud mind millegagi. Ma lihtsalt . . . mul on lihtsalt raske uskuda, et see kõik . . . et kõik on möödas . . . et kõik on seljataga.»

Valitski pigistas tema pisaraist märga kätt.

«Kulla tüdruk, ma olen väga vana inimene ega mäleta enam üldse, millal armastasin ja millal mind armastati. Aga ma tunnen elu. Te ei taha öelda, mis on teie pisa-

rate põhjuseks. Kuid uskuge mind, — see läheb mööda. «Ka see läheb mööda,» ütles kunagi tark. Lõpeb sõda ja kõikjal löövad jälle särama tuled... Kas te tõesti ei mõista, et teil on kogu elu alles ees?»

«Ei, Fjodor Vassiljevitš, suur tänu teile, kuid ma... Kui ma vaid saaksin neile kõige eest kätte maksta! Ainult selle pärast tahan veel elada.»

«Tulin täna Luugast,» lausus Valitski kõlatult. «Minu poeg on rindel, naine sai aga õhurünnaku ajal haavata. Ja ikkagi elan ma lootustest. Lootusest meie võidule ja järelikult ka tulevikule. Võib-olla minu silmad seda enam ei näe. Kuid mulle jätkub usust, et see kõik on ees! Saabub võit ja saabub ka õnn!»

«Kui te vaid teaksite, mis mul tuli üle elada,» ütles Veera väsinult.

Valitski vangutas pead.

«Hiljuti läksin ühe inimese juurde ja ütlesin, et mul on suur mure ja et tahan sellepärast rindele minna. Ta vastas mulle, et rindele ei minda mitte oma muret unustama ja et niisugusel ajal ei tohi mõelda ainult endale. Liiga palju on ümberringi muret. Teate, kes oli see inimene? Teie isa, Veera! Ivan Maksimovitš Koroljov. Tal oli õigus.»

«Aga mina nägin seda, mida ei näe isegi kõige hirmsamas unenäos!» hakkas Veera järsku tuliselt rääkima. «Kas olete kunagi näinud, kuidas inimesi puuakse? Kuidas lapsele püssipäraga vastu pead virutatakse? Kas olete kuulnud, kui kohutavalt nagu koer ulub aru kaotanud ema? Kättemaks! Ainult kättemaks!»

«Ma mõistan teid, Veera,» ütles Valitski vaevaga. «See, millest te räägite, on kohutav. Olen sellest lugenud ajalehtedest, kuid inimest, kes seda oma silmaga on näinud, kohtan esimest korda... Kujutan ette, kui palju teil kannatada tuli! Aga kas teie emake on kodus?» küsis ta, et Veerat kuidagi kohutavate mälestuste küljest lahti kiskuda.

«Ema on kodus.»

«Noh, siis on hästi,» tähendas Valitski rahunenult. «Tolja ema on aga haiglas. Ma püüan teha nii, et ta kohe pärast haiglast väljapääsmist tagalasse sõidaks... Kas teile, Veera, ei tundu, et teilgi oleks parem ära sõita?»

Ta ütles seda järsku pähe kerkinud mõtte ajendusel:

aga kuidas oleks, kui korraldada, et nad koos ära sõidaksid, — Maša ja Veera?

«Kuhu?» küsis Veera arusaamatuses.

«Noh... ma mõtlesin... evakueerumist...»

«Ei, ei, mitte mingi hinna eest!»

«Mõistan,» noogutas Valitski. «Mulle tehti ka niisugune ettepanek... omal ajal.»

«Nüüd ma hakkan minema, suur tänu teile. Kõige eest,» sõnas Veera ja tõusis püsti. «On juba hilja. Mul pole ööluba.»

«Ja ongi lõpp!» mõtles Valitski nukralt. «Kohe läheb ta ära ja ma jään üksi. Mašata. Anatolita. Üksi...»

Valitski vaatas kella. Oli kümme minutit üheteistkümne peal.

«Ma saadan teid,» ütles ta ootamatult, «trammini.»

Nad väljusid pimedale Nevskile ja suundusid Liteinõi prospekti poole, seal pidi Veera Narva väravasse sõitvale trammile istuma. Kusagilt ei paistnud ainsatki valguskiirt, aeg-ajalt vilksatasid ainult maskeeritud autolaternad.

Tänaval oli vähe inimesi ja harvadki vastutulijad astusid vaikides ning kiiruga.

«Kas tohin teil käe alt kinni võtta?» küsis Veera ootamatult.

«Jah, jah, muidugi, Veerake,» vastas veidi imestunud Valitski kähku.

Ta tundis neiu käe puudutust. Veera koguni surus end veidi tema külje vastu, nagu otsiks kaitset mingi ainult temale teada oleva, ähvardava ohu eest.

«Või tundus see mulle ainult nii?» mõtles Valitski.

Aga ei. See oli tõepoolest nõnda. Siin, pimeduses, otsis Veera sellelt vanalt, imelikult inimeselt tõepoolest kaitset. Siin ei näinud Valitski tema nägu, tema pisaraid. Siin ei tarvitsenud Veera karta Valitski pärimisi...

Nad läksid vaikides kuni Liteinõi prospektini. Varsti tuli ka tramm. Selle sinisest lambist valgustatud number oli nähtav ainult õige lähedalt. Ka vagunis põlesid ähmased sinised tuled.

«Jumalaga, Fjodor Vassiljevitš,» ütles Veera vaevalt

kuuldavalt. Ta ei surunud Valitski kätt, vaid silitas kergelt sõduripluusi varrukat.

«Te ju helistate mulle, eks ole?» ütles Valitski, vaevaga sõnu hääldades. «Ärge unustage, et ma olen üksi, ihuüksi... Muide, lähen vist varsti maakaitseväkke tagasi. Kuid sellele vaatamata...»

Ta ei lõpetanud. Trammijuht andis kella ja Veera hüppas vagunisse.

...Natuke aega seisis Fjodor Vassiljevitš vaikides paigal. Kusagil mängis raadio. Ta jäi kuulatama. «Vaenlasel õnnestus...» ütles diktor, kuid järgnevad sõnad kandis tuul kõrvale.

Ja järsku valdas teda meeletu, kõikeneelav vihahoog. Tal tekkis soov oma kätega tappa, kägistada, hävitada neid, kes olid tulnud võõrast ja kohutavast koletiste maailmast, tallanud porri ja uputanud verre tema kodumaa.

«Miks olen ma siin, aga mitte seal, kus peaksin olema, kus olen kohustatud olema!» mõtles Valitski õhastades. «Smolnõisse! Juba hommepäev Smolnõisse!»

Niisiis, juuli teisel poolel kuulutas Hitler, et peab oma kõige tähtsamaks eesmärgiks Ukraina ja Leningradi vallutamist, Moskva aga «võib veel oodata».

...Möödub palju aastaid, sõda lõpeb Kolmanda riigi krahhiga ja ellujäänud Saksa kindralid kuulutavad paljud Hitleri käsud «saatuslikeks vigadeks», «rumalaks juhuslikkuseks» ning «katastroofi põhjusteks», kuid ei maini sõnagagi selle katastroofi tõelisi põhjustajaid — Punaarmeed ja nõukogude rahvast, kes ajasid nurja kõik Kolmanda riigi plaanid.

«Fataalseks veaks» ja «füüreri kangekaelsuseks» tembeldavad nad palju aastaid hiljem sellegi Hitleri käsu, mille järgi 1941. aasta juulipäevil Ukraina ja Leningradi vallutamine sõja antud etapil peamiseks eesmärgiks seati.

«Oleks pidanud ründama Moskvat!», «Füürer kiskus võidu meilt käest!» kaebavad mitme aasta pärast Saksa kindralid.

Kuid tema juulidirektiivi väljaandmise põhjuseks ei

olnud mitte Hitlerile iseloomulik kangekaelsus, mitte strateegiline viga.

Selle ajendiks oli põhjendatud rahutus.

Läänerindel Saksa vägedele osutatav meeleheitlik vastupanu, von Bocki tohutud kaotused, kartus, et vastupanu võib kahekordistuda, kui vaekausil on Moskva saatus — sellest kõigest kasvasid halastamatult välja saatuslikud küsimused: mida teha, kui talveks pole endiselt saavutatud ühtegi sõja peamist eesmärki? Kas ei kutsu see vägedes esile pettumust? Kas ei pane see pead tõstma sadu tuhandeid Saksamaa uusi orje Euroopa alistatud maades? Kas ei innusta Saksa välksõja plaani läbikukkumine Punaarmeed veel meeleheitlikumale võitlusele iga jalatäie maa eest? Kas ei muutu Hitleri-vastane koalitsioon sümboolsest reaalsuseks?

«Ukrainasse, Baltimaadele ja Leningradi!» — selles nägi Hitler väljapääsu kujunenud olukorrast. Ja siis on järg Moskva käes, kuid niisuguse Moskva käes, mis on juba ära lõigatud oma põhja- ja lõunakommunikatsioonidest, jäetud ilma materiaalsetest ressurssidest, jõuetu ja järelikult paratamatult hukkumisele määratud.

Kuid juba direktiivi allakirjutamisele järgnevad päevad näitasid, et seekord ei kandnud füüreri «teutooni kavalus» oodatud vilja.

Tõsi, lõunas murdis Saksa 11. armee läbi Nõukogude Lõunarinde kaitsest, ja andnud löögi Mogiljov-Podolskile, suundus kolme Nõukogude armee tagalasse.

Kuid Luuga jõel jäid kõik katsed Nõukogude kaitsest läbi murda tulemusteta. Ei aidanud Hitleri isiklik visiit von Loebi peakorterisse, ei sellele järgnenud telegrammid ja telefonikõned «Hundikoopast», ei uue tankikorpuse paiskamine läänest põhja: Luuga kaitseliin jäi murdmatuks...

Peaaegu kuu aega — 10. juulist 8. augustini — ründasid, pommitasid ja tulistasid von Loebi kakskümmend üheksa diviisi, tuhat kakssada lennukit, peaaegu poolteist tuhat tanki ja kaksteist tuhat suurtükki vahetpidamata leningradlaste ehitatud ja Põhjarinde vägede poolt kaitstavaid kindlustusi.

Ja kuigi olukord Leningradi lähistel muutus iga päevaga üha ähvardavamaks, sest soomlastel õnnestus juba 16. juulil läbi murda Laadoga järve äärde ning lõigata seega meie väed kaheks, seisid Põhjarinde üksu-

sed kogu Luuga liinil — Novgorodist Kingissepani — vankumatult.

Lõuna pool kodulinna jätkas aga ligi miljon leningradlast pideva pommi- ja mürsusaju all nii öösel kui päeval üha uute ja uute kindlustuste ehitamist. Kaitseliin kulges läbi metsade ja üle soode. Dotid, dzotid, tankitõrjekraavid ja raudsed «siilid» tõkestasid vaenlasel tee nüüd juba Leningradi vahetus läheduses.

Kolme nädala jooksul üritasid von Loebi jalavägi ja tankid üha uusi ja uusi rünnakuid, püüdes leida nõrku kohti Luuga kaitseliinis ning jättes Leningradi oblastisse ohtrasti Saksa sõdurite laipu.

Kuid kõigele vaatamata oli kaitseliini saatus juba ette otsustatud. Oli otsustatud, kuna ülekaalukamale ja paremini relvastatud vaenlasele ei olnud võimalik lõpmatuseni vastu panna, Põhjarinde kõik reservid olid juba ammendatud, olukord läänes ja edelas aga nii pingeline, et Kõrgema Ülemjuhataja Peakorter ei olnud suuteline Leningradi nimetamisväärselt abistama.

8. augustil, kontsentreerinud kogu löögijõu Luuga liini lääneossa, Kingissepa alla, murdsid sakslased suurte lennuväeüksuste toetusel meie kaitsest läbi. Neli päeva hiljem õnnestus neil läbi murda ka kesklõigus.

Sama päeva õhtul pöördus von Loeb raadio teel vägede poole: «Sõdurid! Need, mida te enda ees näete, pole mitte ainult bolševistliku armee riismed, vaid ka Leningradi tsiviilelanikkonna viimased inimreservid. Linn on tühi. Veel üks jõupingutus ja armeegrupp «Nord» pühitseb võitu. Varsti on sõjal Venemaaga lõpp!»

Kindralfeldmarssal valetas. Lenini linna ei kaitsnud mitte «armee riismed» ja tsiviilelanikkond, vaid kümned tuhanded sõdurid ja maakaitseväelased ning kangelaslikult võitlevad Balti laevastiku madrused. Koos maavägedega lõid meremehed tagasi vaenlase rünnakuid, kaitsesid sõjalaevastiku baase ja saari ning sulgesid meretee Leningradi.

Ja kuigi sakslastel oli õnnestunud meie kaitsest läbi murda, nõudis iga meeter edasiliikumist põhja poole uusi suuri inimohvreid.

Neljandal päeval pärast seda, kui sakslased Luuga kaitseliinist läbi olid murdnud, andsid Nõukogude väed neile tugeva vastulöögi. Peakorteri käsul läks vastmoo-

dustatud ning Looderindele üleantud 34. armee koos 11. armee väeosadega rünnakule Staraja Russa piirkonnas. Juba esimese kolme päevaga õnnestus meie vägedel paisata sakslased paarkümmend kilomeetrit tagasi ning luua ka Novgorodi piirkonnas paiknevale vaenlalase grupeeringule reaalne sissepiiramisoht.

Von Loebile oli see täielik ootamatus, sest ta oli koondanud oma peamised löögijõud Luuga kaitseliini läänetiivale, Kingissepa rajooni. Kiiresti paiskas ta Staraja Russa rajooni kaks motoriseeritud diviisi ning saatis «Hundikoopasse» paanilise telegrammi, nõudes uut abiväge ...

Nõukogude vastupealetung loodes ajas Hitleri marru. 15. augustil käskis ta, et Smolenski alt saadetaks von Loebile appi motoriseeritud korpus. Samal päeval käskis maavägede kindralstaap täiendavalt anda von Loebile võimalikult suurem hulk üksusi kindral Hothi tankigrupist ...

Tohutute kaotustega õnnestus sakslastel Nõukogude vastupealetung tagasi lüüa. Kuid nende edasiliikumise tempo aeglustus tunduvalt.

10. juulini olid sakslased läbinud kuni 25 kilomeetrit päevas. Nüüd juhtus harva, kui neil õnnestus ööpäevas edasi liikuda rohkem kui kaks ja pool kilomeetrit.

Kuid nad liikusid ikkagi edasi. Leningradi hakkas vahetult ähvardama vaenlase sissetungioht.

20. augustil ütlesid Vorošilov ja Ždanov selle parteiaktiivi koosolekul kommunistidele otsekoheselt välja.

Tohutu suur puupüsti täis saal pidas hinge kinni, kui marssal võttis kaardikepi ja näitas hiiglaslikul Leningradi oblasti kaardil, kus on nüüd rindejoon. Rindejoon oli katkendlik, sakslased olid mitmes kohas meie kaitsest läbi kiilunud ja ühe niisuguse kiilu otsast — Gatšina lõigus — oli Leningradini kõigest nelikümmend viis kilomeetrit.

... Viimastel päevadel olid Vorošilovi mõtted aina ärevad ja sünged. Ta mõistis, et polnud suutnud toime tulla temale usaldatud titaanliku ülesandega — vaenlane Leningradist kaugemal asuvail kaitsepositsioonidel peatada ja seejuures ka tagasi lüüa.

Kodusõja silmapaistev väejuht, Punaarmee loojaid ja organisaatoreid, komissar nii oma iseloomult kui ka temperamendilt, kuulus Vorošilov nende kommunistide

hulka, kes lähevad lahingusse oma vägede ees ning langevad esimestena, võitlushüüded huultel ning kindlalt lõplikku võitu uskudes.

Jõudu säästmata ning ohtu ignoreerides liikus ta eesliinil ning suigatas autoistmel. Smolnõisse jõudnud, korraldas ta suure hulga mitmesuguseid nõupidamisi komandöride ning poliittöötajatega ning kihutas siis uuesti diviisidesse tagasi... Kuid väejuhilt, kes sõdis kaasaegse sõja kogemusi omava ja hambuni relvastatud armee vastu, nõuti tänapäeval hoopis midagi muud...

Teadmine, et ta pole suuteline korda saatma seda, milleks ta siia saadeti, tegi Vorošilovile talumatut piina.

Kas tal ei tekkinud neil raskeil augustipäevil mõtet, et kujunenud olukorras poleks temale antud ülesandega ka mitte keegi teine toime tulnud?

See eakas inimene ja vana kommunist oli enda vastu liiga nõudlik. Ja seepärast ei tulnud tal üldse pähe tema juhtimise all olevate vägede taganemises kedagi süüdistada.

Tema kõrvus kajasid teravad sõnad, mis Stalin oli öelnud, elades raskelt üle Luuga liini läbimurdmist ning seda, et vaenlase väed lähenevad Leningradile. «Taganemise spetsialistid!» oli Stalin Leningradi kaitse juhtide kohta öelnud...

Kuid Vorošilovi kõnes polnud varjugi kibedatest mõtetest, mis teda viimastel päevadel vaevasid. Ta ei salanud, et linna ähvardab oht. Aga sellele vaatamata oli tema esinemine reibas ja optimistlik.

Ta rääkis, et Nõukogude väed suudavad vaenlase peatada ning hävitada. Ta kutsus üles tootma rohkem mürske, miine ja miinipildujaid. Kinnitas, et «peksame vaenlase Leningradi all puruks»...

Kas ei tundunud see reipus Ždanovile, kes parteiaktiivil pärast Vorošilovit sõna võttis, natuke ülemäärasena? Kas ta ei mõtelnud, et pärast marssali kõnet ei suuda kommunistid endale ikkagi täielikult ette kujutada Leningradi ähvardavat ohtu?

Nii või teisiti, kuid Ždanovi kõne oli palju karmim ja kibedam.

Ta rääkis, et tuleb igasugustest lohutavatest sõnadest otsustavalt loobudes olla valmis linna kaitsma. Organiseerida Leningradi lähistel linna kaitsvate väeosade ning linnas asuvate õhutõrjepatareide ja suurtükiväe

vaheline tihe koostöö. Viivitamatult hakata leningradlastele õpetama tänavalahingute reegleid ning taktikat. Välja kuulutada elanikkonna samasugune mobilisatsioon, nagu oli 1918.—1919. aastal...

«Vaenlane on värava taga!» ütles Ždanov ja tema kõrge, hele hääl näis kanduvat hiiglasuure Smolnõi kõige kaugematessegi tubadesse. «Kas Leningradi töölised muudetakse orjadeks ja nende parem osa hävitatakse või koondame kogu jõu ühte rusikasse ja lööme fašismi Leningradi all mättasse...»

...Järgmisel päeval ilmus Leningradi ajalehtedes Vorošilovi, Ždanovi ja Popkovi poolt allakirjutatud üleskutse. See algas sõnadega:

«Meie kallist ja armastatud kodulinna ähvardab Saksa fašistlike vägede otsene sissetungioht...»

21. augustil sai Põhjarinde ülemjuhataja Vorošilov Kindralstaabi ülemalt lühikese telegrammi. Marssal Šapošnikov tegi talle Kõrgema Ülemjuhataja nimel ettepaneku esitada kiiresti edaspidised tegevuskavad.

Sõjanõukogule ja rinde staabile oli selge: von Loebi väed püüavad läbi murda Krasnogvardeiski kindlustatud rajoonis, et ühineda põhjast pealetungivate Saksa ja Soome vägedega ning alustada tormijooksu linnale.

Järgmisel päeval teatati Moskvasse, mis on linna kaitsmiseks ette võetud. Sõjanõukogu pöördus Peakorteri poole palvega jagada Põhjarinne kaheks, sest tekkinud olukorras oli äärmiselt raske juhtida sõjategevust üheaegselt vahetult Leningradi all ning linnast kaugel — Karjalas, Sviri jõel ja Murmanski piirkonnas.

Peakorteri vastus saabus hilisööl. Kõrgem Ülemjuhataja kiitis plaani heaks, kusjuures juhtis sõjanõukogu tähelepanu iseäranis vajadusele hoolega katta raudteeliine, mis Leningradi idapiirkondadega ühendasid. Ühtlasi teatati, et Põhjarinne on jagatud kaheks: Põhjaning Leningradi rindeks. Viimase ülesandeks oli linna vahetu kaitsmine.

Millega võis Leningradi veel aidata Peakorter, kes juhtis sõjategevust kogu ääretul Nõukogude-Saksa rindel? Täiendavate väeosadega? Kuid alles eelmisel nädalal võeti Peakorteri korraldusel Leningradi kaitsvate vägede tugevdamiseks teistelt rinnetelt ära kolm

laskurdiviisi ja kolm lennuväepolku. Nüüd teatas Kindralstaabi ülem Leningradi rinde sõjanõukogule, et Leningradi alla saadetakse täiendavalt 17 marsipataljoni.

Peale selle asus juba 22. augustil Tihvini—Malaja Višera—Valdai—Ostaškovi liinil lahingupositsioonidele reservarmee, et anda Leningradi ründavatele sakslastele hoop idast.

Kuid sellest hoolimata oli selge, et Lenini linna kaitsmise põhiraskus langeb leningradlaste endi õlgadele.

Ümber linna rajati kiires korras uut kaitsevööndit. Parteiorganisatsioonid valisid uusi vabatahtlikke partisanisõjaks vaenlase tagalas.

Tehastes ja asutustes hakati elanikkonnale õpetama tänavavõitluse võtteid ning taktikat. Ööd ja päevad läbi valmistasid tehased monteeritavaid raudbetoonist punkreid suurtükkide ja kuulipildujate jaoks, suurtükiväe dotte ja tankitõrjepüramiide. Näis, nagu oleks linna jäänud kolme miljoni inimese käed liitunud üheksainsaks raudseks rusikaks.

Rinde sõjanõukogu andis salajase korralduse mineerida Leningradi tähtsamad tööstusettevõtted ning sõjalised objektid.

Möödub mõni aeg ja mõned kodanlikud ajaloolased, kes Leningradi blokaadi 900 päeva kestel sellele linnale korduvalt ennustasid paratamatut hukku, hakkavad kinnitama, et neljakümne esimese aasta sügisel paistis Peakorterile ja Smolnõile, et vaenlase sissetungi linna pole võimalik vältida.

Tõepoolest, eks hakatud augusti teisel poolel ja septembri algul linnas valmistuma tänavalahinguiks? Eks ehitatud väljakutele, prospektidele ja tänavanurkidele võimsaid kaitsesõlmi, barrikaade ja punkreid? Ja eks andnud sõjanõukogu käsu mineerida tähtsamad tööstusettevõtted ning sõjalised objektid?

Kõigile neile küsimustele tuleb anda üks, lühike vastus: jah, nii see oli.

Mis aga puutub väitesse, nagu oleksid Peakorter, Smolnõi ja ka leningradlased ise leppinud mõttega, et linn on niisama hästi kui kaotatud, siis tuleb seda pidada absoluutselt valeks.

Jah, leningradlased valmistusid võitlema elu ja surma peale, iga jalatäie maa eest, iga meetri tänavasillutise

eest. Jah, neljakümne esimese aasta septembris võtsid Leningradi partei ning sõjaväe juhtkond vastu otsuse mineerida rida linnas paiknevaid objekte. See oli loomulik ning hädavajalik, sest sõda on sõda.

Kuid valmistudes kõige halvemaks, teadsid Leningradi kaitsjad, et vaenlane võib linna tungida ainult üle nende laipade.

Nad olid oma linna kaitstes valmis surema ja uskusid vankumatult, et fašistidel ei õnnestu seda kunagi vallutada.

...25. augustil hakkasid sakslased uuesti piki Moskva—Leningradi maanteed edasi tungima, koondanud selleks siia kolm jalaväe-, kaks motoriseeritud ja ühe tankidiviisi 1. õhuarmee põhijõudude ning pikeerivate pommitajate korpuse toetusel.

Juba eelnenud lahinguis tõsiselt kannatada saanud ja tunduvaid kaotusi kandnud Nõukogude 48. armee osutas vaenlasele kangelaslikku vastupanu.

Kuid jõud olid ebavõrdsed. Sakslastel õnnestus Tšudovo piirkonnas kaitsest läbi murda ja õhtuks haarata enda kätte Oktoobri raudtee peamagistraal Tšudovost Ljubanini.

Järgmisel päeval kutsus Peakorter Vorošilovi ja Ždanovi telefoni juurde. Marssal ja sõjanõukogu liige ei varjanud rasket olukorda, mis oli tekkinud pärast Ljubani langemist. Nad palusid relvi.

Peakorter lubas kasutada rinde vajadusteks Leningradi tehaste nelja päeva tankitoodangu.

29. augustil hõivas vaenlane Tosno ja jõudis järgmisel päeval välja Neeva kaldale, lõigates läbi viimased raudteeliinid, mis Leningradi sisemaaga ühendasid.

Kuid juba päev hiljem kohtasid sakslased, kes nüüd olid veendunud, et pole enam jõudu, mis suudaks neid peatada Leningradi sissetungil, 55. armee visa vastupanu. 29. augustist kuni 10. septembrini püüdis vaenlane asjatult läbi murda kaitsevööndist Slutsk—Kolpino kindlustatud rajoonis.

Samal ajal kujunes aga teises suunas, kus vaenlasel juba 25. augustil oli õnnestunud vallutada Ljuban, olukord Leningradi kaitsjaile ebasoodsaks. Mga—Kiriši lõigus taganesid meie väed jälle põhja poole...

4. septembril vappusid Leningradi majade seinad äkki plahvatustest. Õhurünnaku eest ei olnud rahvast

hoiatanud ei raadio ega lennukimürin. Hämmastunult vahtisid inimesed pilvitusse sinitaevasse ...

Ja keegi neist ei teadnud veel, et kodulinna tänavail ei lõhke mitte lennukipommid, vaid suurtükimürsud. Sel päeval alustasid sakslased Leningradi pommitamist Tosnost põhjas ülesseatud kahuritest.

8. septembril vallutas vaenlane Schlüsselburgi, sulgedes sellega blokaadirõnga. Samal päeval sooritas Saksa lennuvägi linnale esimese pommirünnaku päise päeva ajal ...

Kõik rääkis sellest, et sakslased valmistuvad Leningradi tormijooksuga vallutama ...

9. septembri õhtul sõitis Smolnõi väravasse auto. Sellest väljusid kolm kindralit. Üks neist — lühikest kasvu, jässakas, suure peaga — astus teistest ees. Ülejäänud kaks järgnesid talle.

Väravas seisev tunnimees nõudis läbipääsuluba.

«Ma olen armeekindral Žukov,» ütles see, kes esimesena tunnimeheni oli jõudnud, «me saabusime äsja Moskvast.»

Hetkeks sattus tunnimees segadusse. Armeekindrali kõrval seisid kindralleitnant ja kindralmajor. Kogu oma lühikese sõjaväeteenistuse jooksul polnud tunnimees näinud nii kõrge auastmega komandöre.

Uuesti heitis ta Žukovile kõhkleva pilgu. See vaatas talle karmilt ja ootavalt näkku.

«Mul pole õigust teid läbi lasta, seltsimees armeekindral!» lausus tunnimees valjusti, mingi meeleheitega hääles. «Kutsun sedamaid välja valveteenistuse ülema.»

«Aga see on ju kindral Žukov!» alustas tagapool seisev kindralleitnant, kuid Žukov katkestas tema jutu, ilma et oleks tagasi vaadanud:

«Tunnimehel on õigus.»

Automaati vastu rinda surudes heitis võitleja Žukovile tänuliku pilgu ja kadus vahiputkasse. Tuli siis kohe jälle välja ja kandis ette:

«Ta tuleb otsekohe, seltsimees armeekindral.»

Umbes viie minuti pärast ilmus kohale valveteenistuse ülem, vanemleitnant. Tikksirgelt kindralite ees seistes kandis ta ette oma auastme ja nime.

«Mina olen Žukov,» kordas armeekindral, «minuga on kaasas kindralid Hozin ja Fedjuninski.»

Vanemleitnandi pundunud huuled väratasid vaevumärgatavalt, ta tõmbus veel rohkem sirgu ja ütles ilmse pingutusega:

«Vabandage, seltsimees kindral, ma pean enne ette kandma ... Mul on range käsk mitte kedagi ilma läbipääsuloata sisse lasta.»

«Aga see on ju ...» alustas kindralmajor ärritatult, kuid Žukov ei lasknud ka temal rääkida.

«Minge ja kandke ette,» ütles ta vanemleitnandile lühidalt.

See läks joostes jälle paraadukse poole. Möödus vähemalt kümme minutit, enne kui ta tagasi jõudis.

Juba paar sammu enne väravat tõstis ta käe mütsinoka juurde ja sõnas:

«Palun, seltsimehed kindralid!»

Paraaduksel ootas neid polkovnik. Ta astus ees tulevale Žukovile vastu ja tahtis juba hakata raporteerima, kuid Žukov ennetas teda küsimusega:

«Kus marssal on?»

«Seltsimees Nõukogude Liidu marssal peab sõjanõukogu istungit,» raporteeris polkovnik millegipärast häält madaldades.

«Näidake teed!» käskis Žukov.

Polkovnik hakkas teed juhatades kiiresti ees minema.

Teisel korrusel jäi polkovnik Vorošilovi kabineti ukse taha seisma ja ütles:

«Kannan kohe ette ...»

«Pole tarvis!» nähvas Žukov ja lõi ukse järsu liigutusega lahti.

... Suures toas, punase kaleviga kaetud pika laua taga istus kümmekond meest. Vorošilov seisis laua otsas. Ždanov ja Vasnetsov olid aset võtnud tema kõrval.

Ilmselt rääkis Vorošilov parajasti midagi, aga kui uks lahti paisati, jäi poolelt sõnalt vait ja vaatas sisenejaid arusaamatuses.

Hozin ja Fedjuninski astusid üle läve ja jäid ukse juurde seisma. Žukov aga suundus kindlal sammul Vorošilovi poole ja temani jõudes ütles:

«Tervist, seltsimees marssal. Jõudsin kohale.»

Vorošilov vaatas talle segaduses otsa, kuid Žukov

heitis pilgu juba Ždanovi poole ja lausus: «Tervist, Andrei Aleksandrovitš!»

Siis pöördus ta uuesti Vorošilovi poole, pistis käe mundrikuue põuetaskusse, võttis sealt v[illegible]ja neljaks kokkumurtud paberi ning ulatas vaikides marssalile.

Vorošilov tegi kabinetis maad võtnud absoluutses vaikuses paberi lahti. Tema sõrmed hakkasid kergelt värisema — ta tundis kohe ära Stalinile iseloomuliku, kindla käekirja.

Kirjas oli kõigest mõni sõna, kuid Vorošilov luges need, enne kui kirja mõte ta teadvusse jõudis, mitu korda läbi.

Stalin käskis Vorošilovil rinde juhatamine Žukovile üle anda, Vorošilovil endal aga viivitamatult Moskvasse lennata.